

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИНИН
“ЖАШ ОКУМУШТУУЛАРДЫН ЭМГЕКТЕРИ”
№6**

Илимий практикалык журналы

Научно-практический журнал
**“ТРУДЫ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ”
КЫРГЫЗСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА
№6**

**Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы»
журналынын редакциялык коллегиясы**

Башкы редактор:

Чонтоев Д.Т. – география илимдеринин доктору, профессор, Жусуп Баласагын атындагы КУУнун ректору.

Башкы редактордун орун басары

Камчыбек уулу Мырзабек – психология илимдеринин доктору, доцент, Жусуп Баласагын атындагы КУУнун илимий иштери боюнча проректору.

Редколлегия:

Асипова Н.А. – педагогика илимдеринин доктору, профессор;

Борубаев А. А. – КР УИАнын академиги, физика-математика илимдеринин доктору, профессор;

Галиева З. И. – тарых илимдеринин доктору, профессор;

Искаков И. – экономика илимдеринин доктору, профессор;

Ишекеев Н. – КР УАИнын корр.-мүчөсү, педагогика илимдеринин доктору, профессор;

Карабаев С. О. – химия илимдеринин доктору, профессор;

Мамбетакунов Э. – КР УИАнын корр.-мүчөсү, педагогика илимдеринин доктору, профессор;

Маразыков Т.С. - филология илимдеринин доктору, профессор;

Саякбаева А. А. – экономика илимдеринин доктору, профессор;

Сманалиев К. М. – юридика илимдеринин доктору, профессор;

Тиллебаев С. А. – филология илимдеринин доктору, профессор;

Чыманов Ж. А. - педагогика илимдеринин доктору, профессор;

Шамшиев А.Б. –биология илимдеринин кандидаты, доцент;

Чет өлкөлүк мүчөлөрү:

Анисимов А. П. - юридика илимдеринин доктору, профессор, Дон мамлекеттик техникалык университети;

Ахунбаев А. – Евразия Өнүгүү Банкынын изилдөө секторунун башчысы (Dr.PhD);

Бердибаева С. К. - психология илимдеринин доктору, профессор, аль-Фараби атындагы Казак улуттук университети;

Бешимов Р. Б. – физ.-мат. илим. д-ру, проф., М.Улугбек атын. улуттук Өзбек уни-ти;

Бородкин Л. И. – М.В. Ломоносов атындагы ММУнун проф., т.и.д. РТИА корр.-мүчөсү;

Буркитбаев М. М. - химия илимдеринин доктору, профессор, аль-Фараби атындагы Казак улуттук университети;

Ковальская Л. А. – биол. илим. д-ру, БРМЖТИИ лаб. башчысы;

Козлов К. Л. – физ.-мат. илим. д-ру, проф.,М.В. Ломоносов атындагы ММУ;

Мусурманов Р. К. – методология жана билим сапатын көзөмөлдөө боюнча проректору, М.Улугбек атын. улуттук Өзбек уни-ти;

Перегудин С. И. – физ.-мат. илим. д-ру, проф.Санкт-Петербург мамлекеттик уни-ти;

Садовничий Ю. В. – физ.-мат. илим. д-ру, проф.,М.В. Ломоносов атындагы ММУ.

Сманов Б. –педагогика илимдеринин доктору, профессор, Казак Улуттук Илимдер Академиясынын академиги.

КУУнун редакциялык-басма бөлүмү:

Шакирова К. К. – экономика илимдеринин доктору, Жусуп Баласагын атындагы КУУнун редакциялык басма бөлүмүнүн башчысы;

Рашитова А.Ж. – редактор;

Бактыбекова М.Б. – башкы адис.

Редакционная коллегия журнала «Вестник КНУ им. Жусупа Баласагына»

Главный редактор

Чонтоев Д.Т. – доктор географических наук, профессор, ректор КНУ им. Жусупа Баласагына.

Заместитель главного редактора

Камчыбек уулу Мырзабек – доктор психологических наук, доцент, проректор по научной работе КНУ им. Жусупа Баласагына.

Редколлегия:

Асипова Н.А. – доктор педагогических наук, профессор;
Борубаев А. А. – академик НАН КР, доктор физико-математических наук, профессор;
Галиева З. И. – доктор исторических наук, профессор;
Искаков И. – доктор экономических наук, профессор;
Ишекеев Н. – чл.-корр. НАН КР, доктор педагогических наук, профессор;
Карабаев С. О. – доктор химических наук, профессор;
Мамбетакунов Э. – чл.-корр. НАН КР, доктор педагогических наук, профессор;
Маразыков Т.С. – доктор филологических наук, профессор;
Саякбаева А. А. – доктор экономических наук, профессор;
Сманалиев К. М. – доктор юридических наук, профессор;
Тиллебаев С. А. – доктор филологических наук, профессор;
Чыманов Ж. А. – доктор педагогических наук, профессор;
Шамшиев А.Б. – кандидат биологических наук, доцент;

Зарубежные члены редакционной коллегии:

Анисимов А. П. – доктор юридических наук, профессор, Донский государственный технический университет;
Ахунбаев А. – зав. сектором исследования стран Евразийского банка развития (Dr.PhD);
Бердибаева С. К. – доктор психологических наук, профессор, КазНУ им. аль-Фараби;
Бешимов Р. Б. – д-р физ.-мат. наук., профессор, Национальный университет Узбекистана им. М. Улугбека;
Бородкин Л. И. – доктор исторических наук, профессор, МГУ им. М.В Ломоносова, чл.-корр. РАЕН;
Буркитбаев М. М. – доктор химических наук, профессор, КазНУ им. аль-Фараби;
Ковальская Л. А. – доктор биологических наук, зав. лаб. ВНИ и ТИБП, г. Щелково, Моск. обл.;
Козлов К. Л. – д-р физ.-мат.наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова;
Мусурманов Р. К. – Проректор по методологии и контролю качества образования Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека;
Перегудин С. И. – д-р физ.-мат. наук, проф. Санкт-Петербургского государственного университета;
Садовничий Ю. В. – д-р физ.-мат. наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова;
Сманов Б. – академик НАН РК, д-р педагогич. наук, проф.

Редакционно-издательский отдел КНУ:

Шакирова К.К. – доктор экономических наук, зав. отделом редакционно-издательского отдела КНУ им. Жусупа Баласагына;
Рашитова А.Ж. – редактор;
Бактыбекова М.Б. – главный специалист.

Editorial Board of the Journal “Bulletin of Kyrgyz National University Jusup Balasagyn”

Editor in chief

Chontoev D.T. – doctor of geographical sciences, professor, rector of Kyrgyz National University Jusup Balasagyn.

Deputy editor in chief

Kamchybek uulu Myrzabek – candidate of psychological sciences, associate professor, vice-rector for research of Kyrgyz National University Jusup Balasagyn.

Editorial Board

Asipova N.A. – doctor of pedagogical sciences, professor;

Borubaev A.A. – academician of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, doctor of physical and mathematical sciences, professor;

Galieva Z.I. – doctor of historical sciences, professor;

Iskakov I. – doctor of economic sciences, professor;

Ishekeev N. – corresponding member of the NAS KR, doctor of pedagogical sciences, professor;

Karabaev S.O. – doctor of chemical sciences, professor;

Mambetkunov E. – corresponding member of the NAS KR, doctor of pedagogical sciences, professor;

Marazykov T.S. – doctor of philological sciences, professor;

Sayakbaeva A.A. – doctor of economic sciences, professor;

Smanaliev K.M. – doctor of juridical sciences, professor;

Tillebaev S.A. – doctor of philological sciences, professor;

Chymanov Zh.A. – doctor of pedagogical sciences, professor;

Shamshiev A.B. – candidate of biological sciences, associate professor.

Foreign Members of the Editorial Board

Anisimov A.P. – doctor of juridical sciences, professor, Don state technical university;

Akhunbaev A. – head of the country research sector, Eurasian Development Bank (Dr.PhD);

Berdibaeva S.K. – doctor of psychological sciences, professor, Al-Farabi Kazakh National University;

Beshimov R.B. – doctor of physical and mathematical sciences, professor, National University of Uzbekistan named after M. Ulugbek;

Borodkin L.I. – doctor of historical sciences, professor, M.V. Lomonosov Moscow State University, corresponding member of the RAoNS;

Burkitbaev M.M. – doctor of chemical sciences, professor, al-Farabi Kazakh National University;

Kovalskaya L.A. – doctor of biological sciences, Head of Laboratory, All-Russian Scientific Research Institute of Biotechnology and Plant Breeding (ARSRIoTaBoFeB), Shcholkovo, Moscow region;

Kozlov K.L. – doctor of physical and mathematical sciences, professor, Lomonosov Moscow State University;

Musurmanov R.K. – vice-rector for methodology and quality assurance in education, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek;

Peregudin S.I. – doctor of physical and mathematical sciences, professor, Saint Petersburg State University;

Sadovnichy Yu.V. – doctor of physical and mathematical sciences, professor, Lomonosov Moscow State University;

Smanov B. – Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, doctor of pedagogical sciences, professor.

Editorial and Publishing Department of KNU

Shakirova K.K. – doctor of economic sciences, Head of the editorial and Publishing Department of KNU named after J. Balasagyn;

Rashitova A.Zh. – editor;

Baktybekova M.B. – chief specialist.

Абдылдаев А.А., Өмүрканов Т.А., Бийгелдиева Н.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Абдылдаев А.А., Өмүрканов Т.А., Бийгелдиева Н.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Abduldaev A.A., Omurkanov T.A., Biygeldieva N.A.

KNU Jusup Balasagyn

**КЕЛЕЧЕКТЕГИ АДСТИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ПОТЕНЦИАЛЫН
ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА
БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА
THEORETICAL BASIS FOR DEVELOPING THE CREATIVE POTENTIAL
OF FUTURE SPECIALISTS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада келечектеги адистин чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүнүн теориялык негиздери каралат. Заманбап билим берүү системасын модернизациялоо шартында атаандаштыкка жөндөмдүү, чыгармачыл ой жүгүрткөн жана инновациялык ишмердүүлүккө даяр адистерди даярдоонун мааниси негизделет. Изилдөөдө чыгармачылык потенциал инсандын ички мүмкүнчүлүктөрүнүн, жөндөмдөрүнүн жана ресурстарынын интегративдүү системасы катары мүнөздөлүп, анын кесиптик өзүн-өзү өнүктүрүү жана өзүн-өзү ишке ашыруу менен болгон байланышы талданат. Психологиялык-педагогикалык адабияттардын негизинде чыгармачылык потенциалдын мотивациялык, интеллектуалдык жана активдүүлүк компоненттери аныкталат. Ошондой эле келечектеги адистердин чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүдө компетенттүүлүккө негизделген, инсанга багытталган жана иш-аракеттик мамилелердин ролу ачып көрсөтүлөт. Макалада чыгармачылык потенциалды өнүктүрүү кесиптик даярдоонун сапатын жогорулатууга, студенттердин өз алдынча ой жүгүртүүсүн, инновациялык жана методикалык көндүмдөрүн калыптандырууга өбөлгө түзөрү белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы развития творческого потенциала будущего специалиста. В контексте модернизации современной системы образования обосновывается важность подготовки конкурентоспособных, творчески мыслящих и инновационно подготовленных специалистов. В исследовании творческий потенциал характеризуется как интегративная система внутренних возможностей, способностей и ресурсов личности, анализируется его связь с профессиональным саморазвитием и самореализацией. На основе психолого-педагогической литературы определены мотивационная, интеллектуальная и деятельностная составляющие творческого потенциала. Также раскрывается роль компетентностного, личностно-ориентированного и деятельностного подходов в развитии творческого потенциала будущих специалистов. В статье отмечается, что развитие творческого потенциала способствует повышению качества профессиональной подготовки, формированию самостоятельного мышления, инновационно-методических навыков студентов.

Abstract: This article examines the theoretical foundations for developing the creative potential of future specialists. In the context of modernizing the current education system, the importance of training competitive, creative, and innovative specialists is substantiated. The study characterizes creative potential as an integrative system of an individual's internal capabilities, abilities, and resources, and analyzes its relationship with professional self-development and self-realization. Based on psychological and pedagogical literature, the motivational, intellectual, and activity-based components of creative potential are identified. The role of competency-based, student-centered, and activity-based approaches in developing the creative potential of future specialists is also explored. The article notes that developing creative potential contributes to improving the quality of professional training and developing independent thinking and innovative and methodological skills in students.

Негизги сөздөр: чыгармачылык потенциал, келечектеги адис, компетенттүүлүк, кесиптик билим берүү, чыгармачылык ишмердүүлүк, өзүн-өзү өнүктүрүү, инновациялык окутуу, педагогикалык ишмердүүлүк, чыгармачыл ой жүгүртүү.

Ключевые слова: творческий потенциал, будущий специалист, компетенция, профессиональное образование, творческая деятельность, саморазвитие, инновационное обучение, педагогическая деятельность, творческое мышление.

Keywords: creative potential, future specialist, competence, professional education, creative activity, self-development, innovative learning, pedagogical activity, creative thinking.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын модернизациялоо шартында келечектеги адистердин чыгармачылык потенциалын компетенттүүлүккө негизделген мамиленин негизинде өнүктүрүү маселеси өзгөчө актуалдуулукка ээ болууда. Азыркы мезгилде кесиптик билим берүү системасы сапаттык өзгөрүүлөрдүн жаңы этабын баштан кечирип, билим берүүнүн мазмунун жаңылоо, окутуунун заманбап технологияларын колдонуу, адистерди даярдоонун натыйжалуулугун жогорулатуу сыяктуу маанилүү милдеттерди алдыга коюуда. Мындай өзгөрүүлөр эмгек рыногунун талаптарына жооп бере алган, атаандаштыкка жөндөмдүү, чыгармачыл ой жүгүртүүгө ээ болгон адистерди даярдоону талап кылат.

Ченемдик жана окуу-методикалык документтерди талдоо келечектеги адистин методикалык ишмердүүлүгүн чагылдыруучу кесиптик жана педагогикалык ишмердүүлүктүн маанилүү компоненти – методикалык ишти аныктоого мүмкүндүк берди. Методикалык иш – бул келечектеги адистерди окутуу процессинде сапатты жогорулатууга багытталган кесиптик билим берүү системасынын өзгөчө компоненттеринин бири.

Бул коомдук маанилүү функцияны ишке ашыруу келечектеги адистен методикалык ишке чыгармачылык менен мамиле кылуу жөндөмүн талап кылат. Ийгилик болсо, адистин чыгармачылык процесстерди өздөштүрүүсүнө жана аларды окутуу практикасына интеграциялоо жөндөмүнө байланыштуу.

Келечектеги адистин чыгармачылыгын өнүктүрүү алардын кесиптик өсүшүнө жана ийгилигине түздөн-түз таасир этет. Анткени чыгармачылык ишмердүүлүк билимди үзгүлтүксүз жаңыртып турууну, талдоону, ой жүгүртүүнү жана долбоордук ишти талап кылат. Бул өз кезегинде адиске:

- кесиптик компетенцияны кеңейтүүгө,
- билим берүү процессинде инновациялык чечимдерди колдонууга,

- коомчулуктун таануусун жана баасын арттырууга,
- жеке жана кесиптик өзүн-өзү ырастоону камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, педагогикалык теория жана практика чыгармачылык потенциалын компетенттүүлүккө негизделген мамиле аркылуу өнүктүрүүнүн актуалдуулугун көрсөтөт. Келечектеги адистин чыгармачылыгы – бул студенттерди окутуу процессинде жаңы ыкмаларды жана мазмундарды иштеп чыгуу менен байланышкан, билим берүү сапатына түздөн-түз таасир эткен системалык жана процесстик көрүнүш.

Заманбап билим берүү парадигмасына ылайык, коом компетенттүү, чыгармачыл адистерди талап кылат [5, 10]. Бул университеттерде педагогика адистиги боюнча окуган студенттердин чыгармачыл потенциалын өнүктүрүү зарылдыгын баса белгилейт. Анын талашсыз маанилүүлүгүнө карабастан, бул маселе жетишсиз изилденген бойдон калууда.

Жогорку окуу жайынын педагогикалык бүтүрүүчүлөрү кесиптик иштин реалдуу дүйнөсүндө өздөрүн таап, кесиптик билимдин, көндүмдөрдүн же компетенциялардын жетишсиздигинен эмес, ийкемдүү ой жүгүртүү, өз алдынча иш-аракет кылуу, алдын ала иш-аракет кылуу жана инновацияларды киргизүү зарылдыгынан улам белгисиздикти, коркууну жана башаламандыкты баштан кечирип жатканы эч кимге жашыруун эмес. Кантсе да, чыгармачылыксыз окутуу мүмкүн эмес. Чынында эле, окутууда да, өзгөчө билим берүү тармагында да мугалимдер күн сайын ар кандай салттуу эмес, кээде ал тургай карама-каршы келген көйгөйлөрдү жана кыйынчылыктарды чечүүгө туш болушат. Бул кыйынчылыктарды чечүү үчүн салттуу нерселерден арылып, жаңы идеяларды издөө жана тапкычтыкты жана тапкычтыкты көрсөтүү керек - бул чыгармачылыктын эң негизги белгилери. Андан тышкары, мугалимдик кесип инсанга так стандарт коёт: алар өз ишмердүүлүгүнүн субъектиси, башкача айтканда, активдүү, алдын ала иш алып баруучу жана оригиналдуу мугалим (башка бирөөнүн эркин аткаруучу баш ийүүчү объект эмес) болушу керек [5]. Ошентип, чыныгы практикада мугалимдердин эки варианты бар: же оң натыйжаларга жетүүгө мүмкүндүк берген чыгармачыл педагогикалык иш-аракетке катышуу, же башка кесипти издөө. Университеттин шартында өнүктүрүлүшү мүмкүн жана өнүктүрүлүшү керек болгон өнүккөн чыгармачыл потенциалсыз чыгармачыл иш-аракет мүмкүн эмес экени талашсыз. Келгиле, инсандын чыгармачыл потенциалынын түзүмүн жана анын өнүгүү аспектилерин тактап алалы.

Илимий эмгектерге сереп салуу чыгармачыл потенциал инсандын мүмкүнчүлүктөрү жана ресурстары системасын ишке ашырган бир топ татаал ички түзүмдү билдирерин көрсөттү [8, 15-б.]. Окумуштуулар чыгармачыл потенциалдын түзүмүн ар кандай жолдор менен аныкташкан. 20-кылымдын башындагы изилдөөлөрдө инсандын чыгармачыл потенциалы жөндөмдүүлүк аркылуу, жаратуучунун жеке мүнөздөмөлөрүнүн бир түрү катары каралган. Чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрдү изилдөө ар кандай жөндөмдүүлүктөрдүн өзгөчө психологиялык мүнөздөмөлөрүн изилдеп, инсандын бир эмес, көптөгөн ишмердүүлүк түрлөрүнүн (интеллект) талаптарына жооп берген жалпы сапаттарын аныктаган бир катар чет элдик окумуштуулар тарабынан башталган.

А. Бинеттин концепциясына ылайык, инсандын таланттуулугун интеллекттүүлүгү менен аныктоого болот [2]. Бирок, кийинчерээк интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрдү эмес, чыгармачылыктын же таланттуулуктун деңгээлин эмес, адамдагы белгилүү бир маалыматтын жана көндүмдөрдүн болушун ачып берери аныкталган, алар менен чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү чаташтырбоо керек. Ошентип, интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрдү чыгармачыл инсандын негизги белгиси деп эсептөөгө болбойт [11].

Инсандардын чыгармачылык потенциалын андан ары изилдөө чыгармачылык тармагын изилдөөгө алып келди. Чыгармачылык теориясына орус психологдору Я. А. Пономарев, Л. Б. Ермолаева-Томина, А. В. Морозов жана Д. В. Чернилевский олуттуу салым кошушкан. Я. А. Пономарев аң-сезимдүү жана интуитивдик чечим кабыл алуу компоненттеринин айкалышы аркылуу ички иш-аракет планын билдирген чыгармачылык потенциалдын түзүлүшүнүн татаалдыгын баса белгилейт. Бул жагынан алганда, окумуштуу интуиция жалпысынан чыгармачылыктын жана өзгөчө чыгармачылык потенциалдын маанилүү компоненти деп ырастайт [9].

А. В. Морозов жана Д. В. Чернилевский чыгармачылыкты интеллекттен көз карандысыз изилдеп, аны инсандын чыгармачылык жетишкендиктери менен байланыштырышат. Алардын аныктамасына ылайык, чыгармачылык - бул инсанга жаңы түшүнүктөрдү түзүүгө жана жаңы көндүмдөрдү өнүктүрүүгө мүмкүндүк берген чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдүн жыйындысы. Андан тышкары, адамда чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдүн бар экендиги төмөнкүлөр сыяктуу көрүнүштөр менен далилденет: башкалардан көз карандысыздык, күлкүлүү болуудан коркуу, кызыгуу, кыялкечтик, суктануу жана таң калуу жөндөмү [7, 497-б.].

Психолог Л.Б. Ермолаева-Томинанын позициясы кызыктуу. Ал чыгармачыл потенциалга чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрдүн жыйындысы гана эмес, жеке жана коомдук жактан маанилүү кызыкчылыктарды гармониялуу айкалыштырган жеке сапаттары кирет деген тыянакка келет. Бул сапаттар адамдын потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүнө, анын эркин бойдон калуу менен бирге уникалдуу инсан болууга болгон аң-сезимсиз муктаждыгына жана ошол эле учурда өзүнүн чыгармачылыгынын продуктулары аркылуу универсалдуу нерсеге байланыштуу болушуна негизделген [4, 68-б.]. Биз үчүн эң маанилүүсү - В.И. Андреевдин, Е.А. Ефимованын, И.Ф. Исаевдин жана В.А. Моляконун мугалимдин чыгармачыл өзүн-өзү ишке ашыруусуна жана өзүн-өзү өнүктүрүүсүнө арналган эмгектери. В.И. Андреев жана В.А. Моляко чыгармачыл потенциалды адамдын чыгармачыл ишмердүүлүктү, өзүн-өзү өнүктүрүүнү жана өзүн-өзү ишке ашырууну жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берген ички касиеттеринин жыйындысы катары карашат [1,7-б.].

Э.А. Ефимованын айтымында, чыгармачыл өзүн-өзү ишке ашыруу "келечектеги мугалимдин чыгармачыл потенциалын ишке ашыруунун өлчөмү жана ыкмасынан" башка эч нерсе эмес [3, 66-б.]. Чыгармачыл өзүн-өзү таануунун эң маанилүү мүнөздөмөсү - бул ийгилик жана кесибине канааттануу, анткени бул контекстте окутуу жеке аң-сезимдүү, ички жактан өздөштүрүлгөн, активдүү, ой жүгүрткөн жана чыгармачыл түрдө жүргүзүлөт [3]. Инсандын чыгармачыл потенциалын өнүктүрүүнүн теориялык аспектилерин түшүнүү, ошондой эле жогорку окуу жайларында билим берүү процессин уюштуруудагы практикалык тажрыйба маанилүү жыйынтыкка алып келди. Университетте педагогикалык адистиктер боюнча билим алып жаткан студенттердин чыгармачыл потенциалын өнүктүрүү кесиптик окутууну жаңы стандарттарга жана социалдык реалдуулукка мүмкүн болушунча жакындатып, студенттерди келечектеги кесиптеринин чыныгы катышуучуларына айландырат. Бирок, бул процессти технологиялык жактан колдоо жетишсиз.

Чыгармачылык потенциал – бул адамдын белгилүү бир тармактагы мүмкүнчүлүктөрүнүн жана ресурстарынын жыйындысы, ал жашыруун түрдө бар жана белгилүү шарттарда сапаттык жактан жаңы натыйжаларды жаратууга жөндөмдүү: жаңы структуралар, билимдер жана иш-аракеттер пайда болот. Ал чыгармачылык процесстин аныктоочу фактору болуп, чыгармачылык ишмердүүлүктүн зарыл шарты жана натыйжасы

болуп эсептелет.

ЖОЖдогу келечектеги адистин чыгармачылык потенциалы – бул адистин жеке резервдеринин жыйындысы, анын ишке ашуусу өзүн-өзү өнүктүрүү жана өзүн-өзү таануу процесси аркылуу ички активдүүлүк жана тышкы факторлор менен аныкталат.

Келечектеги адистин чыгармачылык потенциалынын компоненттери төмөнкүлөр катары аныкталат:

Мотивациялык компонент: моралдык, идеологиялык, эмоционалдык, эрктик, материалдык, руханий, когнитивдик жана социалдык муктаждыктар жана кызыкчылыктар, темперамент жана адамдар аралык мамилелер;

Интеллектуалдык компонент: сезимдерди, кабылдоону, эс тутумду, ой жүгүртүүнү, элестетүүнү, көңүл бурууну, идеяларды, билимди, көндүмдөрдү, методикалык ишмердүүлүктүн ыкмаларын жана маалыматты алуу жана колдонуу жөндөмүн камтыйт;

Активдүүлүк компоненти: уюштурууну, өзүн-өзү башкарууну, ой жүгүртүүнү, демилгени, көз карандысыздыкты, активдүүлүктү жана өндүрүмдүүлүктү камтыйт.

Биздин изилдөөдө келечектеги адистин чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү процессин табигый, багытталган жана сапаттык өзгөрүү катары карап чыгуу маанилүү.

В.Г. Рындак келечектеги адистин чыгармачылык потенциалын жаңы шарттарга ылайык аракеттерди оптималдуу өзгөртүүгө мүмкүндүк берген жеке жөндөмдүүлүктөрдүн (тапкычтык, элестетүү, сынчыл ой жүгүртүү жана бардык жаңы нерселерге ачыктык) системасы катары карайт, ошондой эле билим жана көндүмдөрдү. Иш-аракеттердин натыйжаларын (субъекттин иш-аракеттерге болгон мамилелеринин жаңылыгы, оригиналдуулугу жана уникалдуулугу) аныктаган ишенимдер акырында инсанды чыгармачыл өзүн-өзү таанууга жана өзүн-өзү өнүктүрүүгө түрткү берет.

Өзүн-өзү өнүктүрүү – бул инсандык табигый өзгөрүү, ал өзүн өркүндөтүү үчүн оригиналдуу чыгармачыл идеяларды жана чечимдерди табууга багытталган конструктивдүү жана чыгармачыл иш-аракеттерди камтыйт. Анын өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт:

а) жеке өзгөрүүлөр субъекттин өзүнүн максаттуу таасири аркылуу келип чыгат; б) өзгөрүүлөр интеллектуалдык жана эмоционалдык мотивдерде гана эмес, ошондой эле “өзүн-өзү аныктоо” процесстеринде да жүзөгө ашат: өзүн-өзү аныктоо, өзүн-өзү өркүндөтүү, өзүн-өзү таануу.

Келечектеги адистин чыгармачыл өзүн-өзү өнүктүрүүсү – бул анын “өзүн-өзү” процесстеринин интегративдик мүнөздөмөсү болуп, ага өзүн-өзү таануу, чыгармачыл өзүн-өзү аныктоо, өзүн-өзү башкаруу, өзүн-өзү өркүндөтүү жана адистин инсандыгын кесиптик жана чыгармачыл өнүктүрүүдө чыгармачыл өзүн-өзү ишке ашыруу кирет. Чыгармачыл өзүн-өзү өнүктүрүү – инсандык бардык чөйрөлөрдү камтыган максаттуу жана аң-сезимдүү процесс болуп, “өзүн-өзү” процесстерин жаңы деңгээлге көтөрөт жана үзгүлтүксүз өнүктүрүүгө шарт түзөт. Акыр-аягы, өзүн-өзү ишке ашыруунун ролу адистин чыгармачылык потенциалын ачууда көрүнөт. Демек, келечектеги адистин чыгармачыл потенциалын чыгармачыл методикалык ишмердүүлүк үчүн зарыл шарт катары караса болот.

М.Г. Мерзляков келечектеги адистин чыгармачыл ишмердүүлүгү бир нече гана адамдарга чектелбейт деп эсептейт. Ар бир адам ар кандай деңгээлдеги чыгармачыл потенциалга ээ жана белгилүү шарттарда ал алда канча тез өнүгө алат. Бул келечектеги адистин чыгармачыл потенциалы өнүгүүгө жакын экендигин көрсөтөт [6].

Психологиялык жана педагогикалык адабияттарды талдоо жогорку окуу жайындагы келечектеги адистердин чыгармачыл потенциалын өнүктүрүү түшүнүгүн тактоого мүмкүндүк берет. Бул процесс келечектеги адис менен студенттердин чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүнүн жана психикалык өзгөрүүлөрүнүн потенциалдуу абалдан реалдуу, актуалдуу абалга өтүшүн камсыз кылат. Мында ар бир студент өзүнүн чыгармачыл индивидуалдуулугун билдирүүгө жана өнүктүрүүгө үндөлөт.

Ошондой эле, келечектеги адистердин чыгармачыл потенциалын өнүктүрүүдө педагогикалык маселелерди чечүү жана диалог жүргүзүү жөндөмү маанилүү ролду ойнойт [6].

Жыйынтыктап айтканда, келечектеги адистин чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү заманбап кесиптик билим берүүнүн негизги багыттарынын бири болуп саналат. Билим берүү системасын модернизациялоо шартында атаандаштыкка жөндөмдүү, чыгармачыл ой жүгүрткөн, өз алдынча чечим кабыл ала алган жана инновациялык ишмердүүлүккө даяр адистерди даярдоо коомдун жана эмгек рыногунун негизги талаптарынын бири болуп калууда. Изилдөөнүн жүрүшүндө чыгармачылык потенциал инсандын ички мүмкүнчүлүктөрүнүн, жөндөмдөрүнүн жана ресурстарынын интегративдүү системасы катары каралып, анын өнүгүүсү кесиптик өзүн-өзү өнүктүрүү, өзүн-өзү ишке ашыруу жана чыгармачыл ишмердүүлүк менен тыгыз байланышта экени аныкталды. Ошондой эле келечектеги адистин чыгармачылык потенциалынын мотивациялык, интеллектуалдык жана активдүүлүк компоненттери өз ара байланышкан бирдиктүү түзүмдү түзөрү негизделди.

Психологиялык-педагогикалык адабияттарды талдоо келечектеги адистин чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүдө компетенттүүлүккө негизделген, системалуу, инсанга багытталган жана иш-аракеттик мамилелердин маанилүүлүгүн көрсөттү. Чыгармачыл потенциалды өнүктүрүү студенттердин чыгармачыл ой жүгүртүүсүн, өз алдынча ишмердүүлүгүн, инновациялык жана методикалык көндүмдөрүн калыптандырууга өбөлгө түзөт. Демек, келечектеги адистин чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү билим берүү процессинин сапатын жогорулатуунун, кесиптик даярдоонун натыйжалуулугун камсыз кылуунун жана заманбап коомдун талаптарына жооп берген компетенттүү адистерди калыптандыруунун маанилүү шарты болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар

1. Андреев, В. И. Чыгармачылык өзүн-өзү өнүктүрүү педагогикасы: инновациялык курс: 2 китепте / В. И. Андреев. – Казань: Казань университетинин басмасы, 1996. – 1-китеп. – 566 б.
2. Бине, А. Акыл-эс жөндөмдөрүн өлчөө / А. Бине. – Санкт-Петербург: Союз, 1998. – 432 б.
3. Ефимова, Е. А. Келечектеги педагогдун кесиптик ишмердүүлүктө чыгармачыл өзүн-өзү ишке ашыруусун калыптандыруу – Б. 66–71.
4. Ермолаева-Томина, Л. Б. Көркөм чыгармачылыктын психологиясы: жогорку окуу жайлары үчүн окуу куралы / Л. Б. Ермолаева-Томина. – Москва: Академиялык Долбоор, 2003. – 304 б.
5. Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. – Бишкек: Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги, 2025.
6. Мерзлякова, М. Г. Педагогдун чыгармачылык потенциалы кесиптик өзүн-өзү

өнүктүрүүнүн шарты катары / М. Г. Мерзлякова // Педагогикалык билим берүү жана илим. – 2008. – № 5. – Б. 45–49.

7. Морозов, А. В. Креативдүү педагогика жана психология: окуу куралы / А. В. Морозов, Д. В. Чернилевский. – 2-бас., оңдолгон жана толукталган. – Москва: Академиялык Долбоор, 2004. – 560 б.

8. Ожегов, С. И. Орус тилинин сөздүгү / С. И. Ожегов. – Москва: Оникс, 2007. – 1200 б.

9. Пономарев, Я. А. Адамдын чыгармачылык потенциалын изилдөө / Я. А. Пономарев // Психологиялык журнал. – 1991. – 12-т. – № 1. – Б. 3–11.

10. Рындак, В. Г. Үзгүлтүксүз билим берүү жана мугалимдин чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү (өз ара аракеттенүү теориясы): монография / В. Г. Рындак. – Москва: Педагогикалык жарчы, 1997. – 244 б.

11. Теплов, Б. М. Жөндөмдүүлүк жана таланттуулук / Б. М. Теплов // Тандалма психологиялык

Рецензент: п.и.к., доцент Аман кызы Бакытгүл

УДК 37.02:004

Адыл кызы К., Омуралиева М.Н.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Адыл кызы К., Омуралиева М.Н.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Adul kzy K., Omuralieva M.N.

KNU Jusup Balasagyn

**ПРЕДМЕТ АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТАРДЫН НЕГИЗИНДЕ
ИНФОРМАТИКАНЫ ОКУТУУ ҮЧҮН КЕЙС-ЫКМАЛАРЫН ИШТЕП ЧЫГУУ
РАЗРАБОТКА КЕЙС-МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИНФОРМАТИКЕ НА ОСНОВЕ
МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ
THE SUBJECT IS ARALYK BAYLANYSHTARDYN NEGIZINDE INFORMATICS
OKUTUU UCHUN CASE-YMALARYN ISHTEP CHYGUU**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада предмет аралык байланыштардын негизинде информатика сабагын окутууда кейс-ыкмаларын колдонуу маселеси каралат. Азыркы санариптик билим берүү шартында окуучулардын теориялык билимдерин практикалык көндүмдөр менен айкалыштыруу негизги милдеттердин бири болуп саналат. Макалада кейс-ыкмасынын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү, анын информатика сабагындагы ролу жана предмет аралык байланыштарды ишке ашыруудагы өзгөчөлүктөрү талданат. Изилдөөнүн жыйынтыгында кейс-ыкмаларын колдонуу окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн, чыгармачылык жөндөмүн жана практикалык маселелерди чечүү көндүмдөрүн өнүктүрөрү аныкталган.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос использования кейс-методов в преподавании информатики на основе междисциплинарных связей. В современной

цифровой образовательной среде одной из главных задач является сочетание теоретических знаний студентов с практическими навыками. В статье анализируются педагогические возможности кейс-метода, его роль в уроках информатики и особенности реализации междисциплинарных связей. Результаты исследования показали, что использование кейс-методов развивает у студентов логическое мышление, креативность и практические навыки решения проблем.

Abstract: This article considers the issue of using case methods in teaching computer science based on interdisciplinary connections. In the current digital education environment, one of the main tasks is to combine students' theoretical knowledge with practical skills. The article analyzes the pedagogical capabilities of the case method, its role in computer science lessons and the features of implementing interdisciplinary connections. The results of the study showed that the use of case methods develops students' logical thinking, creativity, and practical problem-solving skills.

Негизги сөздөр: Информатика, кейс-ыкмасы, предмет аралык байланыш, санариптик билим берүү, педагогикалык технологиялар, практикалык окутуу

Ключевые слова: Информатика, кейс-метод, междисциплинарная коммуникация, цифровое образование, педагогические технологии, практическое обучение

Keywords: Computer science, case method, interdisciplinary communication, digital education, pedagogical technologies, practical training

Бүгүнкү күндө билим берүү системасынын алдында турган негизги милдеттердин бири — окуучуларды маалыматтык коомдо жашоого жана иштөөгө даярдоо болуп саналат. Санариптик технологиялардын өнүгүшү билим берүү тармагына жаңы талаптарды коюуда. Ошондуктан информатика сабагын окутууда салттуу ыкмалар менен катар инновациялык педагогикалык технологияларды колдонуу зарылчылыгы жаралууда.

Информатика предмети башка илимдер менен тыгыз байланышта болгондуктан, аны предмет аралык интеграциянын негизинде окутуу өзгөчө мааниге ээ. Мындай байланыштар окуучулардын билимди бирдиктүү система катары кабыл алуусуна шарт түзөт. Ошол эле учурда реалдуу турмуштагы көйгөйлөрдү чечүүдө ар түрдүү тармактардагы билимдерди комплекстүү колдонууга үйрөтөт. Информатика сабагын окутуу процессинде окуучулардын логикалык жана алгоритмдик ой жүгүртүүсү өнүгөт. Атап айтканда, талдоо, синтездөө, жалпылоо, конкреттештирүү, классификациялоо жана системалаштыруу сыяктуу интеллектуалдык аракеттер калыптанып, маселелерди этап-этабы менен чечүү көндүмдөрү өркүндөйт. [5].

С.А.Алиев, Р.Х. Валиев, В.И. Салманов жана башкалардын заманбап изилдөөлөрүндө дисциплиналар аралык көйгөй-издөө кырдаалын куруу инсандын учурдагы абалынын динамикасын камсыз кылаарын көрсөтүшөт [1, 137-138-б.; 2, 13-16-бб.; 4, 178-181-беттер]. Окуучулар ар кандай предметтер боюнча билимди анализдөөгө кызыкдар, алар ар кандай предметтердеги маалыматтарды колдонуу менен моделдерди түзүүнү каалашат. Бул мезгилде окуучулардын уюшкандыгы жана аң-сезими жогорулап, алардын коомдук өнүгүү деңгээли жогорулап, чыгармачылык активдүүлүгү кеңейет.

Дисциплиналар аралык байланыштарды ар түрдүү предметтердин ортосундагы байланыштарды чагылдырган, окуучуларга курчап турган дүйнөнү жакшыраак түшүнүүгө жардам берүүчү, маалыматты талдоо жана синтездөө көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүүчү, окуучулардын ой-сезимдерин кеңейтүүчү атайын педагогикалык

категория катары аныктайт. Бул байланыштар бир нече предметтерди камтыган жалпы темалардын, концепциялардын же идеялардын формасын алат. [3]

Педагогикалык практикада кеңири колдонулуп жаткан инновациялык ыкмалардын бири — кейс-ыкмасы болуп саналат. Бул ыкма окуучуларды конкреттүү кырдаалды талдоого, көйгөйдү аныктоого жана аны чечүүнүн натыйжалуу жолдорун табууга үйрөтөт. Кейс-ыкмасы теориялык билимдерди практикалык тапшырмалар менен айкалыштырууга мүмкүндүк берет. Кейс-ыкмасы — бул реалдуу же шарттуу кырдаалдардын негизинде окуу процессин уюштуруучу окутуу технологиясы. Анын негизги максаты — окуучулардын аналитикалык, логикалык жана чыгармачылык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү. Бул ыкма алгач экономика жана менеджмент тармагында колдонулган. Кийинчерээк анын натыйжалуулугу башка предметтерде, анын ичинде информатика сабагында да далилденген. Кейс-ыкмасынын өзгөчөлүгү — окуучулар даяр маалыматты гана кабыл албастан, өз алдынча чечим кабыл алууга катышат.

Информатика сабагында кейс-ыкмаларын колдонуу төмөнкү мүмкүнчүлүктөрдү түзөт:

- окуучулардын практикалык көндүмдөрүн өнүктүрөт;
- маалыматтарды талдоо жөндөмүн калыптандырат;
- командада иштөө көндүмдөрүн жакшыртат;
- өз алдынча изилдөө жүргүзүүгө үйрөтөт;
- маалыматтык технологияларды турмуштук кырдаалдарда колдонууга шарт түзөт.

Мындан тышкары кейс-ыкмасы окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырып, активдүү катышуусун камсыздайт.

Предмет аралык байланыш — бул ар түрдүү окуу дисциплиналарынын ортосундагы мазмундук жана методикалык байланышты камсыз кылуу процесси. Мындай байланыштар билим берүүнүн сапатын жогорулатууга жардам берет. Информатика сабагы математика, физика, биология, экономика жана тил сабактары менен түздөн-түз байланышта. Мисалы, программалоодо математикалык эсептөөлөр колдонулат, ал эми маалыматтарды иштетүүдө статистикалык ыкмалар пайдаланылат.

Предмет аралык байланыштардын негизинде уюштурулган сабактар төмөнкү артыкчылыктарга ээ:

- билимдердин системалуулугун камсыздайт;
- окуучулардын дүйнө таанымын кеңейтет;
- ар түрдүү предметтердин ортосундагы байланышты түшүнүүгө жардам берет;
- практикалык маселелерди комплекстүү чечүүгө үйрөтөт.

Ошондуктан информатика сабагында кейс-ыкмаларын иштеп чыгууда предмет аралык интеграцияны эске алуу маанилүү.

Кейс-тапшырмаларды иштеп чыгууда окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрү, билим деңгээли жана окуу максаттары эске алынууга тийиш. Ошондой эле кейстер реалдуу турмуштагы кырдаалдарга жакын болушу керек.

Информатика сабагы үчүн кейс түзүүнүн негизги этаптары төмөнкүлөр:

1. Теманы аныктоо;
2. Маселени тандоо;
3. Предмет аралык байланышты аныктоо;
4. Маалыматтарды даярдоо;
5. Талкуу суроолорун түзүү;
6. Практикалык тапшырмаларды иштеп чыгуу;

7. Жыйынтык чыгаруу.

Мисалы, “Электрондук таблицалар” темасын математика сабагы менен байланыштырып окутууга болот. Окуучуларга үй-бүлөлүк бюджетти эсептөө боюнча кейс сунушталат. Бул тапшырмада алар формулаларды колдонуп, чыгымдарды эсептеп, диаграммаларды түзүшөт. Физика предмети менен интеграцияланган кейстерде окуучулар кыймыл ылдамдыгын эсептөөчү программаларды түзө алышат. Ал эми биология менен байланышкан тапшырмаларда маалыматтарды таблицага киргизүү жана анализдөө иштери жүргүзүлөт. Тил сабактары менен интеграциялоодо презентация даярдоо, маалымат издөө жана тексттик редакторлор менен иштөө көндүмдөрү өнүктүрүлөт. Практикалык иштерде кейс-ыкмасы окуучулардын чыгармачылык активдүүлүгүн жогорулатууда натыйжалуу экендиги байкалат. Мисалы, “Мектептин веб-сайтын түзүү” аттуу кейсте окуучулар бир нече топко бөлүнүп иштешет. Бир топ дизайн үчүн жооп берсе, экинчи топ маалыматтарды даярдайт, үчүнчү топ программалык бөлүгүн иштеп чыгат. Мындай тапшырмалар окуучуларды төмөнкү көндүмдөргө үйрөтөт:

- долбоор менен иштөө;
- маалыматтык технологияларды колдонуу;
- коммуникациялык жөндөмдөр;
- убакытты туура пайдалануу;
- жоопкерчилик.

Дагы бир мисал катары “Онлайн дүкөндүн маалымат базасын түзүү” кейсин айтууга болот. Бул тапшырма информатика менен экономиканын ортосундагы байланышты көрсөтөт. Окуучулар товарлардын тизмесин түзүп, маалыматтарды сорттоо жана издөө функцияларын колдонушат.

Кейс-ыкмасын колдонуу бир катар артыкчылыктарды берет. Биринчиден, окуучулар пассивдүү угуучудан активдүү катышуучуга айланат. Экинчиден, теориялык билимдер практика менен бекемделет. Үчүнчүдөн, окуучулардын өз алдынча чечим кабыл алуу жөндөмү өнүгөт. Ошол эле учурда айрым кыйынчылыктар да кездешет. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- кейстерди даярдоого көп убакыт талап кылынат;
- техникалык жабдуулардын жетишсиздиги;
- айрым мугалимдердин санариптик компетенттүүлүгүнүн төмөн болушу;
- окуучулардын даярдык деңгээлинин ар түрдүүлүгү.

Бирок туура уюштурулган учурда бул ыкма окутуунун сапатын кыйла жогорулатат.

Предмет аралык байланыштардын негизинде информатиканы окутууда кейс-ыкмаларын колдонуу заманбап билим берүүнүн натыйжалуу багыттарынын бири болуп саналат. Бул ыкма окуучулардын теориялык билимдерин практикалык ишмердүүлүк менен айкалыштырып, алардын аналитикалык жана чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет.

Изилдөөнүн негизинде кейс-ыкмасы окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырып, өз алдынча ой жүгүртүү жана көйгөйлөрдү чечүү көндүмдөрүн калыптандырат аныкталды. Ошондой эле предмет аралык байланыштар билимдердин системалуулугун камсыздап, информатика сабагынын практикалык маанисин күчөтөт.

Демек, информатика сабагында кейс-ыкмаларын колдонуу жана аларды предмет аралык негизде иштеп чыгуу билим берүүнүн сапатын жогорулатууда маанилүү педагогикалык шарт болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар

1. Алиев С.А. Применение междисциплинарной интеграции в обучении решению задач по курсу математики средней школы. К вопросам интеграции в преподавании учебных планов и предметов. Научно-практическая конференция «Реформы учебных программ в общем образовании: итоги, реалии и перспективы». 5-6 апреля 2019. Нахчыван 2019. Изд-во «Школа». с. 137-138.
2. Валиев Р.Х. К вопросам интеграции в преподавании учебных планов и предметов. Научно-практическая конференция «Реформы учебных программ в общем образовании: итоги, реалии и перспективы». 5-6 апреля 2019 года. Нахчыван 2019. Изд-во «Школа». с. 13-16.
3. Романенкова К.Д., Васева Е.С. Использование межпредметных задач при обучении работе в табличном процессоре как способ повышения интереса к информатике // Научное обозрение. Педагогические науки. 2025. № 2. С. 44-49;
4. Салманов В.И. Об интеграции информатики и математики. Реформы учебных программ в общем образовании: итоги и перспективы-2020. Материалы Республиканской научно-практической конференции, прошедшей в формате видеосвязи. Нахчыван, 21 мая 2020 года. Изд-во "Школа". Нахчыван-2020. с. 178-181.
5. Учебная программа предмета «Информатика» для 5-9 классов общеобразовательных школ Кыргызской Республики 2025г.

Рецензент, ф.м.и.к., доцент Кулманбетова С.М.

УДК 371.3:004:37.026

Акылбекова А.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Акылбекова А.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Akylbekova A. A.

KNU Jusup Balasagyn

**ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ
(МКТ, ДОЛБООРЛОО, КЕЙС-СТАДИ, STEAM) ИНТЕГРАЦИЯЛОО -
ДАЯРДЫКТЫН НЕГИЗГИ ШАРТЫ КАТАРЫ**

**ИНТЕГРАЦИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ, ПРОЕКТИРОВАНИЕ,
КЕЙС-СТАДИ, STEAM) В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС – КАК КЛЮЧЕВОЕ УСЛОВИЕ
ГОТОВНОСТИ.**

**INTEGRATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES (ICT, DESIGN, CASE
STUDIES, STEAM) INTO THE EDUCATIONAL PROCESS IS A KEY PREREQUISITE
FOR READINESS.**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада окуу процессинде инновациялык технологияларды — маалымат-коммуникациялык технологияларды (МКТ), долбоорлоо ыкмасын, кейс-стади

жана STEAM-ыкмасын интеграциялоонун мааниси каралат. Инновациялык ыкмаларды колдонуу билим берүүнүн сапатын жогорулатып, студенттердин/окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн, чыгармачылыгын жана практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөрү негизделет. Макалада заманбап билим берүүдө окутуунун активдүү формаларынын ролу талданып, алардын окуу процессин натыйжалуу уюштуруудагы мүмкүнчүлүктөрү көрсөтүлөт. Инновациялык технологияларды интеграциялоо окуучунун компетенттүүлүгүн калыптандыруунун жана кесиптик даярдыктын негизги шарты катары каралат. Жыйынтыгында, МКТ, долбоордук окутуу, кейс-стади жана STEAM технологияларын колдонуу билим берүүнү модернизациялоодо маанилүү роль ойной турганы белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение интеграции инновационных технологий в процесс обучения, таких как информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), метод проектов, кейс-стади и STEAM-подход. Обосновывается, что использование инновационных методов повышает качество образования, способствует развитию самостоятельного мышления, креативности и практических навыков студентов/учащихся. В статье анализируется роль активных форм обучения в современном образовании и демонстрируются их возможности в эффективной организации учебного процесса. Интеграция инновационных технологий рассматривается как основное условие формирования компетентности учащегося и профессиональной подготовки. В заключение отмечается, что использование ИКТ, проектного обучения, кейс-стади и STEAM-технологий играет важную роль в модернизации образования.

Annotation: This article discusses the importance of integrating innovative technologies into the learning process, such as information and communication technologies (ICT), project methods, case studies and the STEAM approach. It is argued that the use of innovative methods improves the quality of education, promotes the development of independent thinking, creativity and practical skills of students. The article analyzes the role of active forms of education in modern education and demonstrates their potential for effective organization of the educational process. Integration of innovative technologies is considered as a basic condition for the formation of competence of students and professional training. In conclusion, it is noted that the use of ICT, project training, case studies and STEAM technology plays an important role in the modernization of education.

Негизги сөздөр: инновациялык технологиялар, МКТ, STEAM, кейс-стади, долбоорлоо ыкмасы, окуу процесси, компетенттүүлүк, заманбап билим берүү, окутуу методдору

Ключевые слова: инновационные технологии, ИКТ, STEAM, кейс-стади, метод проектов, учебный процесс, компетентность, современное образование, методы обучения

Key words: innovative technologies, ICT, STEAM, case studies, project method, teaching process, competence, modern education, teaching method

Азыркы билим берүү системасында окуу процессин модернизациялоо жана сапатын жогорулатуу маселеси өзгөчө мааниге ээ. Бул шартта инновациялык технологияларды — маалымат-коммуникациялык технологияларды (МКТ), долбоордук окутууну, кейс-стади

ыкмасын жана STEAM-окутууну интеграциялоо билим берүү процессинин натыйжалуулугун арттыруунун негизги багыты болуп саналат.

МКТны колдонуу окуу материалын визуалдаштырууга, маалыматты тез жана жеткиликтүү берүүгө, ошондой эле окуучулардын өз алдынча иштөөсүн кеңейтүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Санариптик ресурстар, интерактивдүү тапшырмалар жана онлайн платформалар окуу процессин кызыктуу жана натыйжалуу кылат.[3]

Долбоордук окутуу ыкмасы окуучулардын изилдөөчүлүк жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган. Окуучулар белгилүү бир маселе боюнча маалымат чогултуп, талдап, жыйынтык чыгарып, өз долбоорун сунушташат. Бул ыкма алардын өз алдынчалыгын жана жоопкерчилигин калыптандырат.

Кейс-стади ыкмасы реалдуу турмуштук кырдаалдарды талдоого негизделет. Бул окуучуларга теориялык билимди практика менен байланыштырууга, көйгөйлөрдү чечүү жөндөмүн өнүктүрүүгө жардам берет.

STEAM-окутуу (илим, технология, инженерия, искусство жана математика) интеграцияланган билим берүү модели болуп саналат. Ал окуучулардын чыгармачылык ой жүгүртүүсүн, логикалык анализди жана инновациялык жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Болочок мугалимдердин инновациялык технологияларды колдонууга даярдыгын калыптандыруунун маанилүү педагогикалык шарты — окуу процессине заманбап инновациялык технологияларды системалуу түрдө интеграциялоо болуп эсептелет. Бул технологиялар окутуунун мазмунун гана жаңыртпастан, студенттердин ой жүгүртүүсүн, чыгармачылыгын жана практикалык ишмердүүлүккө болгон жөндөмүн өнүктүрөт.[2]

Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) билим берүүнү санариптик трансформациялоонун негизин түзөт. МКТны колдонуу аркылуу окуу материалдарын визуалдаштыруу, интерактивдүү тапшырмаларды аткаруу, онлайн платформалар менен иштөө жана маалыматты тез иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгү түзүлөт. Бул болсо болочок мугалимдердин санариптик сабаттуулугун жана заманбап билим берүү чөйрөсүнө ыңгайлашуусун камсыз кылат.

Долбоордук окутуу технологиясы студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүн жана командада иштөө жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган. Долбоорлорду ишке ашыруу процессинде студенттер көйгөйдү аныктап, аны чечүүнүн жолдорун издеп, натыйжаны практикалык түрдө сунуштайт. Бул ыкма алардын чыгармачылык жана изилдөөчүлүк компетенттүүлүгүн калыптандырат.[4]

Кейс-стади технологиясы реалдуу педагогикалык кырдаалдарды талдоого негизделет. Студенттер конкреттүү кырдаалдарды чечүү аркылуу теориялык билимдерин практика менен байланыштырууну үйрөнүшөт. Бул ыкма критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүп, чечим кабыл алуу жөндөмүн бекемдейт.[3]

STEAM-багыт (илим, технология, инженерия, искусство жана математика) заманбап билим берүүнүн интеграцияланган модели болуп саналат. STEAM технологиясы ар түрдүү дисциплиналарды бириктирүү аркылуу студенттердин комплекстүү ой жүгүртүүсүн, инновациялык жана чыгармачыл жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Окуу процессине ИКТ, долбоордук окутуу, кейс-стади жана STEAM технологияларын интеграциялоо болочок мугалимдердин инновациялык даярдыгын калыптандыруунун негизги шарты болуп саналат. Бул технологиялар теория менен практиканын байланышын күчөтүп, заманбап билим берүү талаптарына жооп берген компетенттүү адисти даярдоого

өбөлгө түзөт.

Заманбап билим берүү системасында окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатуу, критикалык жана чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү максатында жаңы окутуу ыкмалары кеңири колдонулууда. Алардын ичинде **STEAM** жана **аралаш окутуу (blended learning)** өзгөчө орунду ээлейт.[2]

STEAM-окутуу — бул илим (Science), технология (Technology), инженерия (Engineering), искусство (Arts) жана математика (Mathematics) тармактарын интеграциялаган билим берүү модели. STEAM ыкмасы окуучуларга ар кандай дисциплиналарды өз ара байланышта үйрөнүүгө, реалдуу көйгөйлөрдү чечүүгө жана практикалык долбоорлорду иштеп чыгууга шарт түзөт. Бул ыкма чыгармачылык, инновациялык ой жүгүртүү жана командада иштөө көндүмдөрүн өнүктүрөт.[41]

Blended learning (аралаш окутуу) — салттуу аудиториялык окутуу менен онлайн окутууну айкалыштырган билим берүү формасы. Бул ыкмада студенттер бир бөлүгүн аудиторияда, ал эми калган бөлүгүн санариптик платформалар аркылуу өз алдынча окушат. Blended learning окутуунун ийкемдүүлүгүн жогорулатып, ар бир студентке өз темпинде билим алууга мүмкүнчүлүк берет. Ошондой эле санариптик сабаттуулукту өнүктүрүүгө жана окуу процессинин натыйжалуулугун арттырууга көмөк көрсөтөт.

STEAM жана blended learning сыяктуу жаңы окутуу ыкмалары заманбап билим берүүнүн сапатын жогорулатууга, студенттердин практикалык жана инновациялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган маанилүү педагогикалык технологиялар болуп саналат.

Тренинг — бул окуу-тарбия процессин уюштуруунун формасы болуп, катышуучулардын тажрыйбасына жана билимине таянып, ар кандай педагогикалык ыкмаларды натыйжалуу колдонууга шарт түзөт. Ал позитивдүү эмоционалдык атмосфераны түзүү аркылуу көндүмдөрдү жана турмуштук компетенцияларды калыптандырууга багытталат.[1]

Тренинг XIX кылымда медицина тармагында психотерапиялык метод катары пайда болгон. XX кылымда ал кесиптик билим берүүдө окутуу формасы катары жана практикалык психологияда инсанды өнүктүрүүчү эффективдүү технология катары кеңири тараган.

Тренингдик окутуунун жогорку натыйжалуулугу төмөнкү өзгөчөлүктөр менен түшүндүрүлөт:

- ✓ ар бир катышуучунун пикири жана тажрыйбасы бааланат;
- ✓ тажрыйба менен эркин бөлүшүү жана аны талдоо үчүн ыңгайлуу, кысымсыз чөйрө түзүлөт;
- ✓ теориялык билимди дароо практикалык аракеттер аркылуу өздөштүрүү мүмкүнчүлүгү бар;
- ✓ каталар үчүн жазалоо же терс кесепеттер болбойт, бул окуу процессин коопсуз кылат;
- ✓ баалоонун катуу «каратуучу» формалары колдонулбайт.

Тренинг технологияларын колдонууда тренер негизги көңүлдү катышуучулардын рефлексиясына бурат. Ал алынган билимди ой жүгүртүү, эмоция жана тажрыйба аркылуу кайра иштетүүгө жардам берип, натыйжалуу кайтарым байланышты камсыздайт.[4]

Тренингдин маанилүү артыкчылыгы — татаал жана эмоционалдык жактан маанилүү маселелерди коопсуз шартта үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берүү. Бул катышуучуларга реалдуу жашоодогу коркунучтарсыз туура эмес чечимдердин кесепеттеринен коркпой окууга шарт

түзөт. Тренингдин негизги максаты инсандык проблемаларды талдоо эмес, тескерисинче, каалаган жүрүм-турумду активдүү жана аң-сезимдүү түрдө калыптандыруу болуп саналат.

Жыйынтыктап айтканда инновациялык технологияларды окуу процессине интеграциялоо окуучунун компетенттүүлүгүн калыптандыруунун, анын практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн жана заманбап талаптарга жооп берген адис даярдоонун негизги шарты болуп саналат. Ошондуктан билим берүү уюмдарында бул технологияларды системалуу колдонуу актуалдуу маселе болуп эсептелет.

Колдонулган булактар

1. Абасов З. Инновации в образовании и синергетика / З. Абасов/Alma Mater (Вести, высш. школы).- 2007.- № 4,- Библиогр. в конце ст.
2. Агеева Т.П. Инновационные педагогические технологии в процессе профессионального самоопределения будущего учителя: [на примере дисциплины «Основы моделирования и техническое творчество учащихся» рассмотрены технологии, используемые на практ. занятиях технолого-экон. фак. Нижегородского гос. пед. ун-та] // Высш. образование сегодня.- 2007 •- № 11.- Библиогр, в конце ст.
3. Алпысбаева С. Н. Реализация инновационных технологий в образовании: опыт Карагандинского государственного университета / С. Н. Алпысбаева, Г. С. Акыбаева // Университетское управление: практика и анализ - 2008.- № 1 .
4. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. М., 1998.

Рецензент: п.и.к., доцент Аман кызы Бакытгүл

УДК 373.1:37.091.26

Алмазова К.А.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Алмазова К.А.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Almazova K.A.
KNU Jusup Balasagyn

ЧЕТ ӨЛКӨЛӨРДӨГҮ МЕКТЕПТИК САПАТТЫ БААЛОО ТАЖРЫЙБАСЫ ОПЫТ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ASSESSING THE QUALITY OF SCHOOL EDUCATION

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада чет өлкөлөрдөгү мектептик сапатты баалоо системаларынын өзгөчөлүктөрү жана аларды Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында колдонуу мүмкүнчүлүктөрү каралат. Изилдөөдө Финляндия, Сингапур, Казакстан, Япония, АКШ жана Түштүк Кореянын билим сапатын баалоо тажрыйбалары

талданып, алардын артыкчылыктары жана өзгөчөлүктөрү аныкталган. Ошондой эле PISA, TIMSS жана PIRLS сыяктуу эл аралык изилдөөлөрдүн билим берүү сапатын жогорулатуудагы ролу көрсөтүлгөн. Макалада критерийдик баалоону өркүндөтүү, санариптик технологияларды колдонуу, мугалимдердин кесиптик өнүгүүсүн колдоо жана окуучуга багытталган баалоо системасын өнүктүрүү боюнча сунуштар берилген. Изилдөөнүн жыйынтыгында эл аралык тажрыйбаларды улуттук өзгөчөлүктөргө ылайык колдонуу билим берүүнүн сапатын жогорулатууга өбөлгө түзөрү белгиленген.

Аннотация: В статье рассматривается зарубежный опыт оценки качества школьного образования и возможности его применения в системе образования Кыргызской Республики. Проанализированы особенности систем оценки качества образования в Финляндии, Сингапуре, Казахстане, Японии, США и Южной Корее, выявлены их преимущества и отличительные черты. Особое внимание уделено роли международных исследований PISA, TIMSS и PIRLS в повышении качества образования. В работе представлены рекомендации по совершенствованию критериального оценивания, внедрению цифровых технологий, поддержке профессионального развития педагогов и развитию ученико-ориентированной системы оценивания. Сделан вывод о том, что адаптация передового зарубежного опыта с учетом национальных особенностей способствует повышению качества образования и эффективности образовательного процесса.

Abstract: This article examines international experience in assessing the quality of school education and the possibilities of its application in the education system of the Kyrgyz Republic. The study analyzes the assessment systems used in Finland, Singapore, Kazakhstan, Japan, the United States, and South Korea, highlighting their key features and advantages. Particular attention is given to the role of international assessment programs such as PISA, TIMSS, and PIRLS in improving educational quality. The article provides recommendations for enhancing criterion-based assessment, implementing digital technologies, supporting teachers' professional development, and promoting student-centered assessment practices. The study concludes that adapting international best practices to national conditions can significantly improve the quality and effectiveness of school education.

Негизги сөздөр: билим сапаты, мектептик баалоо, критерийдик баалоо, формативдик баалоо, суммативдик баалоо, эл аралык тажрыйба, PISA, TIMSS, PIRLS, санариптик технологиялар.

Ключевые слова: качество образования, школьное оценивание, критериальное оценивание, формативное оценивание, суммативное оценивание, международный опыт, PISA, TIMSS, PIRLS, цифровые технологии.

Keywords: quality of education, school assessment, criterion-based assessment, formative assessment, summative assessment, international experience, PISA, TIMSS, PIRLS, digital technologies.

Азыркы мезгилде дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрү билим берүүнүн сапатын жогорулатууга өзгөчө көңүл бурушууда. Билим берүү системасындагы реформалардын негизги максаты — окуучулардын билим деңгээлин жогорулатуу, заманбап компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу жана эл аралык талаптарга жооп берген сапаттуу билим берүү системасын түзүү болуп саналат.

Чет өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, натыйжалуу баалоо системасы билим берүүнүн сапатын жакшыртууда негизги факторлордун бири болуп эсептелет. Ар бир өлкө

өзүнүн социалдык, экономикалык жана маданий өзгөчөлүктөрүнө жараша баалоо системасын түзгөн. Бирок алардын жалпы максаты — окуучунун билим жетишкендиктерин объективдүү баалоо жана окутуунун сапатын жогорулатуу.

Финляндия дүйнөдөгү эң ийгиликтүү билим берүү системаларынын бири катары таанылган. Бул өлкөнүн билим берүү модели окуучуга багытталган мамилеси, тең мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуусу жана жогорку сапаттагы мугалимдерди даярдоосу менен айырмаланат.

Финляндияда мектептик баалоонун негизги өзгөчөлүгү — окуучуга ашыкча басым жасалбагандыгы. Башталгыч класстарда расмий тесттер жана экзамендер дээрлик өткөрүлбөйт. Баалоо көбүнчө окуучунун жеке өнүгүүсүнө жана мотивациясына багытталат.

Финляндиянын баалоо системасынын негизги өзгөчөлүктөрү:

- формативдик баалоонун басымдуулугу;
- окуучунун жеке өнүгүүсүнө көңүл буруу;
- мугалимге болгон жогорку ишеним;
- тестирлөөнүн аз колдонулушу;
- окуучунун чыгармачылыгын жана өз алдынчалыгын өнүктүрүү.

Финляндияда мугалимдер жогорку деңгээлде даярдалат жана аларга баалоо процессин өз алдынча уюштурууга чоң эркиндик берилет. Баалоодо окуучунун жетишкендиги гана эмес, анын аракеттери жана өнүгүү динамикасы дагы эске алынат.

Бул өлкөнүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, окуучуга психологиялык басым жасабаган жана колдоочу баалоо системасы билим сапатын жогорулатууга оң таасирин тийгизет.

Сингапур дүйнөдөгү билим сапаты эң жогору өлкөлөрдүн катарына кирет. Бул өлкөдө билим берүү системасы жогорку талаптарга, так пландаштырууга жана катуу мониторингке негизделген.

Сингапурда баалоо окуучунун академиялык жетишкендиктерин гана эмес, анын аналитикалык ой жүгүртүүсүн жана көйгөйлөрдү чечүү жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган.

Сингапурдун баалоо системасынын негизги өзгөчөлүктөрү:

- улуттук деңгээлдеги стандартташтырылган баалоо;
- билим сапатын туруктуу мониторинг жүргүзүү;
- санариптик технологияларды активдүү колдонуу;
- мугалимдердин үзгүлтүксүз кесиптик өнүгүүсү;
- компетенттүүлүккө негизделген окутуу.

Сингапурда окуучулар ар кандай деңгээлдеги тесттерге жана улуттук экзамендерге катышат. Бирок акыркы жылдары бул өлкөдө дагы окуучулардын стресстерин азайтуу жана чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүү максатында баалоо системасын гумандаштыруу аракеттери жүргүзүлүүдө.

Бул өлкөнүн тажрыйбасы билим берүүнүн сапатын жогорулатууда күчтүү мамлекеттик саясаттын жана сапаттуу мониторингдин маанилүүлүгүн көрсөтөт.

Казакстан акыркы жылдары билим берүү системасын модернизациялоо багытында чоң реформаларды жүргүзүүдө. Өлкөдө жаңыланган билим берүү программалары, критерийдик баалоо системасы жана компетенттүүлүккө негизделген окутуу кеңири киргизилген.

Казакстандын баалоо системасынын өзгөчөлүктөрү:

- критерийдик баалоонун колдонулушу;
- формативдик жана суммативдик баалоонун айкалышы;

- электрондук журналдардын киргизилиши;
- окуучунун жетишкендиктерин ачык-айкын баалоо;
- эл аралык стандарттарга ылайыкташуу.

Казакстандын тажрыйбасы Кыргыз Республикасы үчүн өзгөчө маанилүү болуп саналат, анткени эки өлкөнүн билим берүү системалары жана социалдык шарттары окшош. Казакстандагы критерийдик баалоо системасы окуучулардын билим жетишкендиктерин объективдүү баалоого жардам берип жаткандыгы белгиленет.

Японияда билим берүүдө тартипке, жоопкерчиликке жана жамааттык ишке өзгөчө көңүл бурулат. Баалоо окуучунун академиялык жетишкендиги менен катар социалдык жүрүм-турумун дагы эске алат.

АКШда мектептик баалоо ар түрдүү формаларда жүргүзүлөт. Стандартташтырылган тесттер, долбоордук иштер жана портфолиолор кеңири колдонулат. Баалоодо окуучунун чыгармачылык жөндөмдөрүнө жана практикалык көндүмдөрүнө көңүл бурулат.

Түштүк Кореяда билим берүү жогорку деңгээлде уюштурулган. Баалоо системасы атаандаштыкка негизделген жана окуучулардын жогорку академиялык көрсөткүчтөрүнө багытталган.

Азыркы учурда билим берүүнүн сапатын баалоодо эл аралык изилдөөлөр чоң роль ойнойт. Алар ар кайсы өлкөлөрдүн билим берүү системаларын салыштырууга жана алардын күчтүү же алсыз жактарын аныктоого жардам берет.

PISA (Programme for International Student Assessment) — 15 жаштагы окуучулардын функционалдык сабаттуулугун баалоочу эл аралык программа.

PISA төмөнкү багыттар боюнча баалоо жүргүзөт:

- окуу сабаттуулугу;
- математикалык сабаттуулук;
- табигый илимдер боюнча сабаттуулук.

Бул программа окуучунун алган билимин турмуштук кырдаалдарда колдоно билүүсүн текшерет

TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) — математика жана табигый илимдер боюнча окуучулардын билим деңгээлин баалоочу программа.

TIMSS:

- окуучулардын теориялык билимин;
- практикалык көндүмдөрүн;
- окутуунун сапатын баалайт.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) — башталгыч класстын окуучуларынын окуу сабаттуулугун изилдейт.

Бул программа:

- тексти түшүнүү деңгээлин;
- маалыматты талдоо жөндөмүн;
- окууга болгон кызыгууну аныктайт.

Эл аралык изилдөөлөр:

- билим берүү системасынын абалын баалоого;
- реформаларды пландаштырууга;
- дүйнөлүк тажрыйбаларды колдонууга;
- билим сапатын жогорулатуу боюнча стратегияларды иштеп чыгууга жардам берет.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында чет өлкөлөрдүн тажрыйбасын колдонуу чоң мааниге ээ. Бирок ар бир тажрыйбаны өлкөнүн социалдык-экономикалык жана маданий өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ылайыкташтыруу зарыл.

Кыргызстандын мектептеринде төмөнкү багыттарды колдонууга мүмкүнчүлүк бар:

1. Критерийдик баалоону өркүндөтүү

Казакстандын жана Финляндиянын тажрыйбасына таянып:

- так баалоо критерийлерин иштеп чыгуу;
- окуучуга түшүнүктүү кайтарым байланыш берүү;
- формативдик баалоону күчөтүү зарыл.

2. Мугалимдердин кесиптик өнүгүүсүн колдоо

Финляндиядагыдай мугалимдердин кесиптик деңгээлин жогорулатуу:

- квалификацияны жогорулатуу курстарын уюштуруу;
- заманбап баалоо технологияларын үйрөтүү;
- мугалимдерге методикалык колдоо көрсөтүү аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн.

3. Санариптик технологияларды колдонуу

Сингапурдун тажрыйбасына ылайык:

- электрондук журналдарды;
- онлайн тестирлөөнү;
- билим берүү платформаларын колдонуу билим сапатын жакшыртууга жардам берет.

4. Эл аралык изилдөөлөргө даярдык

PISA, TIMSS жана PIRLS программаларынын талаптарына ылайык:

- функционалдык сабаттуулукту өнүктүрүү;
- аналитикалык ой жүгүртүүгө басым жасоо;
- практикалык тапшырмаларды көбөйтүү зарыл.

5. Окуучуга багытталган баалоо системасын түзүү

Баалоо окуучунун психологиялык өзгөчөлүктөрүн жана жеке мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен жүргүзүлүшү керек.

Чет өлкөлөрдүн мектептик сапатты баалоо тажрыйбасы билим берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууда объективдүү жана өнүктүрүүчү баалоонун маанилүүлүгүн көрсөтөт. Финляндиянын окуучуга багытталган модели, Сингапурдун күчтүү мониторинг системасы жана Казакстандын критерийдик баалоо тажрыйбасы заманбап билим берүүдө натыйжалуу үлгү болуп саналат.

Эл аралык PISA, TIMSS жана PIRLS изилдөөлөрү өлкөлөрдүн билим берүү системаларын салыштырып, билим сапатын жакшыртуу боюнча негизги багыттарды аныктоого жардам берет.

Кыргызстандын шартында чет өлкөлүк тажрыйбаларды улуттук өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен колдонуу мектептерде сапатты баалоо системасын өркүндөтүүгө, билим берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга жана окуучулардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Дүйнөнүн ар түрдүү өлкөлөрүндө мектептик сапатты баалоо системалары ар кандай уюштурулганына карабастан, алардын негизги максаты бирдей — окуучулардын билим сапатын жогорулатуу жана билим берүү процессинин натыйжалуулугун камсыз кылуу болуп саналат. Бирок баалоонун формалары, методдору жана уюштуруу механизмдери өлкөнүн билим берүү саясатына, маданиятына жана социалдык шарттарына жараша айырмаланат.

Чет өлкөлөрдүн тажрыйбасын салыштыруу Кыргызстандын билим берүү системасын өркүндөтүү үчүн маанилүү болуп эсептелет.

Финляндия менен Сингапур дүйнөлүк билим берүү рейтингдеринде жогорку орундарды ээлегени менен, алардын баалоо системалары бири-биринен олуттуу айырмаланат.

Финляндияда:

- окуучуга психологиялык басым аз;
- формативдик баалоо басымдуулук кылат;
- мугалимдерге ишеним жогору;
- тестирлөө аз колдонулат;
- чыгармачылык жана өз алдынчалык өнүктүрүлөт.

Ал эми Сингапурда:

- академиялык талаптар жогору;
- стандартташтырылган тесттер көп колдонулат;
- күчтүү мамлекеттик мониторинг жүргүзүлөт;
- атаандаштыкка басым жасалат;
- жогорку дисциплина талап кылынат.

Бул эки өлкөнүн тажрыйбасы билим сапатын камсыз кылууда бир гана модель эмес, ар түрдүү натыйжалуу жолдор бар экенин көрсөтөт.

Казакстан менен Кыргызстандын билим берүү системаларында окшоштуктар көп болгондуктан, Казакстандын тажрыйбасы Кыргызстан үчүн практикалык мааниге ээ.

Казакстанда:

- критерийдик баалоо кеңири киргизилген;
- электрондук баалоо системалары колдонулат;
- мугалимдер үчүн атайын тренингдер уюштурулат;
- эл аралык талаптарга ылайык реформалар жүргүзүлөт.

Кыргызстанда дагы акыркы жылдары критерийдик баалоо системасын киргизүү аракеттери жүрүп жатат. Бирок:

- материалдык-техникалык база жетишсиз;
- мугалимдердин даярдык деңгээли ар түрдүү;
- аймактык айырмачылыктар сакталууда.

Ошондуктан Казакстандын тажрыйбасын этап-этабы менен жана жергиликтүү шарттарды эске алуу менен колдонуу зарыл.

Чет өлкөлөрдүн, атап айтканда Финляндия, Сингапур, Казакстан жана башка мамлекеттердин тажрыйбалары талданып, алардын билим сапатын камсыз кылуудагы өзгөчөлүктөрү көрсөтүлдү. Эл аралык PISA, TIMSS жана PIRLS изилдөөлөрүнүн ролу белгиленип, алардын билим берүү системасын өнүктүрүүдөгү мааниси аныкталды.

Изилдөөнүн жыйынтыгында Кыргыз Республикасынын мектептеринде сапатты баалоо системасын өркүндөтүүдө эл аралык тажрыйбаларды улуттук шарттарга ылайык колдонуу зарылдыгы негизделди. Теориялык талдоолор кийинки бөлүмдөрдө практикалык изилдөөлөрдү жүргүзүүгө методологиялык негиз болуп кызмат кылат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” Мыйзамы. – Бишкек, 2003. (2023-жылга чейинки өзгөртүүлөр менен).
2. Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. – Бишкек: Билим берүү жана илим министрлиги, 2021.
3. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. Нормативдик-усулдук документтер жыйнагы. – Бишкек, 2018–2024.
4. Окутуунун сапатын баалоо жана мониторинг жүргүзүү боюнча методикалык колдонмо. – Бишкек: Педагогика борбору, 2020.
5. Компетенттүүлүккө негизделген билим берүү: теория жана практика. – Бишкек: Илим, 2019.
6. Педагогика: жалпы негиздери жана окутуу технологиялары. – Бишкек: Билим, 2017.
7. Окутуу процессинде калыптандыруучу баалоону колдонуу ыкмалары. – Методикалык колдонмо. – Бишкек: Мектеп басмасы, 2022.
8. Электрондук билим берүү платформалары жана санариптик баалоо системалары. – Илимий макалалар жыйнагы. – Бишкек, 2024.

Рецензент: п.и.к., доцент Бейшеналиева У.Ү.

УДК 37:373.2/3

Асаналиева Ш.Т.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Асаналиева Ш.Т.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Asanalieva Sh.T.

KNU Jusup Balasagyn

**ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО
ВОЗРАСТА (5-7 ЛЕТ) В КЫРГЫЗСКОЙ СЕМЬЕ
КЫРГЫЗ ҮЙ-БҮЛӨСҮНДӨ МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ
БАЛДАРДЫН (5-7 ЖАШ) БААРЛАШУУ МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ
DEVELOPING COMMUNICATION CULTURE IN PRESCHOOL CHILDREN
(AGES 5-7) IN KYRGYZ FAMILIES**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада кыргыз үй-бүлөлөрүндөгү 5-7 жаштагы мектепке чейинки курактагы балдардын баарлашуу маданиятын калыптандыруу маселелери кеңири каралат. Изилдөөнүн актуалдуулугу азыркы социалдык-экономикалык шарттардын, атап айтканда, жумушсуздуктун жана баалуулуктардын трансформациясынын үй-бүлөлүк мамилелерге тийгизген таасири менен шартталган. Макалада айылдык жана шаардык үй-бүлөлөрдөгү тарбиянын этникалык өзгөчөлүктөрүнө терең талдоо жүргүзүп, Г.Т. Хоментausкастын «Үй-бүлө баланын көзү менен» аттуу методикасынын негизинде өткөрүлгөн эксперименталдык изилдөөнүн деталдуу жыйынтыктарын берет. Баланын

инсандык өнүгүүсүндөгү улуттук каада-салттардын ролу, «адеп-ахлак» түшүнүгү жана ата-энелердин педагогикалык сабаттуулугун жогорулатуунун стратегиялары негизделген.

Аннотация: В статье подробно рассматриваются вопросы формирования культуры общения детей дошкольного возраста (5-7 лет) в кыргызских семьях. Актуальность исследования обусловлена влиянием современных социально-экономических факторов, таких как безработица и трансформация ценностей, на внутрисемейные отношения. В статье подробно проводится глубокий анализ этнических особенностей воспитания в сельских и городских семьях, приводит детальные результаты экспериментального исследования, проведенного по методике Г.Т. Хоментausкаса «Семья глазами ребенка». Обосновывается роль национальных традиций, понятий «адеп-ахлак» в становлении личности и предлагаются стратегии повышения педагогической грамотности родителей для преодоления эмоциональной отчужденности.

Abstract: The article provides a detailed examination of the formation of communication culture in preschool children (5-7 years old) within Kyrgyz families. The relevance of the study is driven by the influence of modern socio-economic factors, such as unemployment and the transformation of values, on intra-family relationships. In the article conducts a profound analysis of the ethnic characteristics of upbringing in rural and urban families and presents detailed results of an experimental study based on G.T. Homentauskas's "Family through the eyes of a child" methodology. The role of national traditions and the concepts of "adep-akhlak" in personality development are substantiated, and strategies for increasing the pedagogical literacy of parents to overcome emotional alienation are proposed.

Негизги сөздөр: баарлашуу маданияты, мектепке чейинки курак, кыргыз үй-бүлөсү, үй-бүлөлүк тарбия, психологиялык атмосфера

Ключевые слова: культура общения, дошкольный возраст, кыргызская семья, семейное воспитание, психологическая атмосфера

Keywords: communication culture, preschool age, Kyrgyz family, family upbringing, psychological atmosphere

В современных условиях развитие ребенка тесно связано с социально-экономическими переменами в обществе. Проблемы безработицы, миграции и снижение значимости традиционных духовных ценностей неизбежно накладывают отпечаток на внутрисемейную атмосферу. Воспитание начинается именно в семье, которая является первой «школой жизни» и определяет будущее культурное развитие индивида.

Дошкольный возраст (5-7 лет) - это критический период, когда ребенок начинает осознавать себя как отдельную личность, осваивает правила поведения и формирует характер под влиянием психологического климата семьи. В Кыргызской Республике вопросы воспитания возведены на государственный уровень, что подтверждается принятием таких документов, как «Конвенция о правах ребенка» [1] и «Закон об образовании КР» [2]. Тем не менее, практика показывает, что в современных семьях и дошкольных учреждениях уровень формирования культуры общения зачастую остается низким.

Общение является неотъемлемой частью человеческого существования и ключевым инструментом воспитания. Согласно теории Л. С. Выготского, развитие ребенка происходит через взаимодействие со взрослыми, которое формирует «зону ближайшего развития», расширяя социальные возможности дошкольника [4].

М. И. Лисина выделяет конкретные этапы развития общения: от эмоционального контакта до 3 лет до инициативного взаимодействия со сверстниками и взрослыми в 3-6 лет [5]. В возрасте 6-7 лет ребенок начинает остро реагировать на отношение к собственной персоне, что требует от родителей особой чуткости.

Важным аспектом является понимание того, что в 5 лет ребенок начинает оценивать действия окружающих и подражать им. Именно в этот период закладываются понятия о дружбе, добре и зле. Если в семье преобладают негативные явления, это ведет к развитию неврозов и искажению характера ребенка.

Культура общения в кыргызской семье опирается на многовековые традиции, объединенные понятием «адеп-ахлак» (вежливость и учтивость). Это понятие включает в себя уважение к старшим, снисходительность и стремление избегать негативных поступков.

Традиционно кыргызский народ уделял огромное внимание воспитанию сдержанности, доброты и справедливости. Однако сегодня наблюдается тревожная тенденция: многие молодые семьи утрачивают связь с национальными корнями, не придают значения обычаям предков и испытывают трудности в общении с детьми на родном языке. Педагогическая неграмотность современных родителей часто приводит к серьезным ошибкам в социализации подрастающего поколения.

Исследование выявило существенные различия между семьями, проживающими в разных местностях:

1. **Сельская семья:** В сельской среде наблюдается коммуникативная закрытость. Труд присутствует, но отсутствует диалог. Дети рано начинают скрывать свои переживания, что ведет к отчуждению. Часто многодетна, сохраняет элементы патриархального уклада, где авторитет отца непоколебим. Основным методом воспитания здесь считается строгий порядок. Однако сельские родители нередко испытывают трудности с разъяснением сложных педагогических задач ребенку.

В условиях сельского детского сада им. Розы Омуракуновой развитие детей 5-7 лет опирается на сильные общинные связи и естественную преемственность поколений. Здесь ведущим фактором социализации выступает этнопедагогический аспект:

- **Интеграция фольклора и традиций:** В дошкольной подготовке активно задействован потенциал народных сказок, эпосов и национальных игр. Это стимулирует развитие образного мышления и речи, которая у детей в двуязычной или монологичной сельской среде формируется через глубокое погружение в родную культуру.

- **Трудовое воспитание:** В селе Жерге-Тал дети этого возраста раньше приобщаются к элементарным бытовым и семейным обязанностям. Это напрямую влияет на волевую регуляцию, что облегчает адаптацию к школьной дисциплине.

2. **Городская семья:** В городской среде преобладает «детоцентризм» и гиперопека. Родители ограждают ребенка от труда, что ведет к инфантилизму и потребительскому отношению. Преобладают нуклеарные семьи. Родители большую часть времени проводят вне дома, что ведет к дефициту эмоционального контакта. В городской среде ярче проявляется «интеграция и бикультуризм», но также встречается «национальный пессимизм» - отказ от традиций предков. В свою очередь, образовательное пространство городского детского сада №15 отражает запросы современной городской среды, где акцент смещен в сторону ранней интеллектуализации и вариативности:

- **Насыщенность технологиями и вариативность:** В городском ДОУ №15 старшие дошкольники имеют доступ к более широкому спектру дидактических материалов

(интерактивные доски, STEM-конструкторы, элементы робототехники). Это развивает наглядно-схемное и логическое мышление, однако таит в себе риски гиподинамии и дефицита живого сюжетно-ролевого общения.

- Формирование *soft skills* в поликультурных группах: Высокая плотность населения и разнородность групп в городском саду требуют от ребенка быстрой психологической адаптации и умения выстраивать границы со сверстниками из самых разных семей.

Таблица 1
Сравнительные параметры развития старших дошкольников в двух
вышеуказанных дошкольных образовательных учреждениях:

Линия развития / Фактор влияния	ДООУ им. Розы Омуракуновой (с. Жерге-Тал)	Городской детский сад №15
Ведущий вектор социализации	Традиционные ценности, уважение к старшим, этнопедагогика, тесная связь с семьей.	Высокая коммуникативная нагрузка, адаптация к быстрой смене урбанизированной среды.
Развитие моторики и физиология	Высокая естественная двигательная активность на воздухе, ранняя самостоятельность.	Организованные спортивные секции, но более высокий риск экранной зависимости и гиподинамии.
Познавательная мотивация	Опора на наглядный жизненный опыт, природосообразное воспитание, фольклорные образы.	Опора на знаково-символические системы, раннее обучение грамоте, цифровые элементы.

Для выявления скрытых проблем в общении был проведен эксперимент в детских садах города Нарын и села Жерге Тал Нарынского района.

Использовалась проективная методика Г. Т. Хоментаскаса [6], основанная на анализе детского рисунка. Рисунок является индикатором психологического развития, эмоций и желаний ребенка.

Методика Г. Т. Хоментаскаса, часто называемая «Рисунком семьи», является одним из самых эффективных инструментов в практической психологии для изучения того, как ребенок воспринимает свое место в семейной структуре и какие чувства испытывает к окружающим [6].

В отличие от простых тестов, эта методика фокусируется не на художественных способностях, а на психологическом поле отношений. Здесь основные аспекты, на которые обращается внимание при анализе:

Э. Эриксон в эпигенетическом исследовании развития ребенка показал влияние культуры на жизнь индивида как личности [7]. Он утверждал, что человек в своем социально-психическом развитии проходит 8 этапов, сталкивается с 8-ю разными кризисами. Остановимся на первых трех которые, относятся к нашей исследуемой теме:

I-этап - это появление младенца на свет. Это в большей мере связано с физиологическими нуждами. Младенец не может без помощи взрослых удовлетворить свои потребности. Удовлетворение ежедневных потребностей ребенка приводит к созданию хороших отношений со взрослыми, а неудовлетворение приводит к недоверию к окружающим взрослым. До одного года младенец старается ходить, понимать речь, вступать в общение, начинается формирование

общения.

II-этап от 1 до 3 лет. Развитие действий, которые формируют интерес к окружающему миру. Идет интенсивный процесс познания.

III-этап от 3 до 6 лет. Ребенок начинает познавать себя. Если не активизировать все задумки ребенка, тогда могут быть резкие изменения в развитии. Таблица психосоциальные этапы развития человека как личности по Э.Эриксону.

Таблица 2
Психосоциальные показатели личностного развития по Э.Эриксону [7]

+инициативность, решительность, старание	3-этап
-настырность, поиск виновных	3-6 – дошкольный возраст
+автономия, старание, действие, интерес к познанию окружающей среды	2-этап
-сомнение, отстраненность от окружающих, стыдливость	1-3 лет- ранний возраст
+доверие, интерес, оптимизм	1-младенчество
-пессимизм	

Опыт, приобретенный во время резких психосоциальных изменений у человека, формирует и культуру общения. А.В.Петровский показал связь между формированием отношений ребенка как личности и определенным временем развития.

1-этап - адаптация. Развитие у ребенка чувства “Я”, связная речь, основы общения;

2- этап –индивидуализация. Выделяется из толпы, ставит себя против всех. Например: “Моя машина”, “Мой дом”, “Мой папа”ит.д.

3-этап-интеграция. Выполняя требования взрослых, добивается выполнения своих требований.

Узнать, как проходят вышеуказанные проблемы в кыргызских семьях, мы провели эксперимент. Для исследуемого эксперимента разобрали особенности общения детей и родителей, живущих в городской и сельской местностях. Для этого применялось методическое пособие Хоментаскаса Г.Х. «Картина семьи глазами детей» [7]. В эксперименте участвовали дети в возрасте 5-7 лет. Эксперимент проводился в а)детском саду №15 города Нарын (количество детей 9) и б)детском саду села Жерге Тал Нарынского района (количество детей 8).

В Данной тематике методика Хоментаскаса хороша тем, что она обходит «цензуру» сознания. Ребенок может говорить, что у него всё хорошо, но его рисунок покажет скрытую изоляцию или тревогу, которую невозможно выявить обычным опросом.

Результаты анализа рисунков:

- Одиночество и отчужденность: Ребенок (6 лет) изобразил себя одного вдали от других, используя только черный карандаш. Это свидетельствует о глубоком страдании и отсутствии налаженного общения с родителями.

- Эгоцентризм и нехватка любви: на рисунке 7-летнего ребенка члены семьи отсутствуют, вместо них - герои телепередач. Это указывает на то, что медиа-персонажи заменяют ребенку реальное общение с родителями.

- **Авторитаризм:** Изображение отца огромного размера подтверждает его доминирующую и, возможно, подавляющую роль в доме.

- **Барьеры в общении:** на одном из рисунков девочка изобразила маму с руками на поясе, что в психологии трактуется как закрытость для контакта и отсутствие ласки.

Всего около 60% детей в ходе эксперимента продемонстрировали признаки неблагополучия в семейных отношениях: неровные контуры рисунков, отсутствие членов семьи или самих себя на листе.

Пример анализа на основе одного рисунка:

Султану -5 лет. На рисунке изображены сам Султан и его мама, причем их рост одинаков. Это может указывать на то, что в некоторых вопросах ребенок воспринимает себя на равных с матерью, считая себя уже взрослым и независимым. В то же время руки матери прорисованы детально, с четким выделением больших пальцев, что свидетельствует о ее высокой вовлеченности в ручной труд как дома, так и на работе. Дом на рисунке расположен очень близко к персонажам - это подчеркивает его значимость для Султана и его мамы как места защиты, уюта и безопасности. Поскольку Султан еще мал, он изобразил себя и маму в одной цветовой гамме, что может отражать их единство, эмоциональную близость и глубокую связь на данном этапе жизни.

Для Султана внешние условия (например, погода) не играют существенной роли - он нарисовал солнце, однако ключевым фактором для него является само присутствие мамы и дома рядом. Мама выступает для ребенка главным источником поддержки и защиты. Любые будущие перемены, особенно те, которые могут затронуть его дом или привычные взаимоотношения с матерью, будут даваться Султану тяжело, поскольку стабильность и близость с родными он воспринимает как фундамент своего безопасного мира.

Модель формирования культуры общения

Для системного подхода к воспитанию предлагаются следующие критерии оценки культуры общения дошкольников:

- **Мотивирующий компонент:** соблюдение традиций и правил поведения.
- **Познавательный компонент:** понимание необходимости уважения.

• **Эмоционально-волевой компонент:** умение различать формы обращения («ты» и «вы»), старание понять действия других.

Родители с «высшим уровнем» культуры общения учитывают индивидуальные особенности ребенка и владеют образовательным мастерством. В то время как «низкий уровень» характеризуется безразличием к интересам ребенка и конфликтностью.

Проведенный анализ показывает, что семья остается главным фактором психоэмоционального развития ребенка. Отсутствие любви, участия и внимания со стороны взрослых оставляет неисправимый след в становлении личности.

1. **Для родителей:** необходимо повышать педагогическую грамотность через участие в семинарах и тесное взаимодействие с детскими садами.

2. **Для педагогов:** внедрять в практику национальные воспитательные элементы (сказки, предания), учитывая возрастные интересы.

3. **Для детей:** создавать условия, в которых ребенок перестанет бояться окружающего мира и научится выстраивать доверительные отношения.

Будущее кыргызского народа напрямую зависит от того, насколько успешно современные семьи смогут интегрировать многовековой опыт предков с актуальными педагогическими знаниями.

Список литературы

1. Конвенция о правах детей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml (дата обращения: 14.05.2026).
2. Закон об образовании КР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.gov.kg/ru/normativnopravovaja-baza/zakony/354-zakon-kyrgyzskoj-respubliki-ob-obrazovanii-obnovlennyj-variant.html> (дата обращения: 14.05.2026).
3. Школа матерей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.unicef.org/kyrgyzstan/ru/Programme_Torobekova_Rus.pdf (дата обращения: 14.05.2026).
4. Выготский, Л. С. Проблемы развития психики / Л. С. Выготский // Собр. соч. Т. 3. – М. : Педагогика, 1983. – С. 145–147.
5. Лисина, М. И. Общение со взрослыми у детей первых семи лет жизни / М. И. Лисина // Проблема общения в возрастной и педагогической психологии. – М. : Просвещение, 1978. – С. 136–138.
6. Хоментаскас, Г. Т. Семья глазами ребенка / Г. Т. Хоментаскас. – М. : Просвещение, 1989. – 27 с.
7. Эриксон, Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб. : Летний сад, 2000.
8. Национальная программа «Билим». Основные направления // Кут билим. – 1996. – № 13. – С. 3–5.

Рецензент: к.п.н., доцент Султаналиева Ш.К.

Асанкулова М.К., Болотбек кызы Ш.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Асанкулова М.К., Болотбек кызы Ш.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Asankulova M.K., Bolotbek kzy Sh.

KNU Jusup Balasagyn

**ОЮН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН
ОЙ-ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ
ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
GAME TECHNOLOGIES AS A MEANS OF DEVELOPING THE THINKING
OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада кенже мектеп окуучуларынын ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүүдө оюн технологияларынын мааниси жана мүмкүнчүлүктөрү каралат. Авторлор дидактикалык оюндардын жана оюн технологияларынын окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн, логикалык ой жүгүртүүсүн, чыгармачылык жөндөмдөрүн жана сабакка болгон кызыгуусун өнүктүрүүдөгү ролун талдашкан. Макалада оюн ишмердүүлүгүнүн психологиялык-педагогикалык негиздери талданып, Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, Я.А. Коменский, И.Б. Бекбоев жана башка окумуштуулардын оюн ишмердүүлүгүнө байланыштуу илимий көз караштары берилген. Ошондой эле башталгыч класстарда оюн технологияларын математика сабактарында колдонуу боюнча мугалимдер арасында жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыктары чагылдырылган. Изилдөөнүн негизинде дидактикалык оюндар окуучулардын окуу процессине активдүү катышуусуна, кызыгуусуна, өз алдынча ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүнө жана билимди натыйжалуу өздөштүрүүсү үчүн өнүктүрүүчү маанилүү каражат экендиги аныкталган.

Аннотация: В данной статье рассматриваются значение и возможности игровых технологий в развитии мышления младших школьников. Авторы анализируют роль дидактических игр и игровых технологий в развитии познавательной активности, логического мышления, творческих способностей и интереса учащихся к учебному процессу. В статье раскрываются психолого-педагогические основы игровой деятельности, представлены научные взгляды Л.С. Выготского, Д.Б. Эльконина, Я.А. Коменского, И.Б. Бекбоева и других ученых, посвященные игровой деятельности. Также отражены результаты анкетирования учителей по использованию игровых технологий на уроках математики в начальных классах. На основе исследования установлено, что дидактические игры являются важным развивающим средством, способствующим активному участию учащихся в учебном процессе, повышению интереса к обучению, развитию самостоятельного мышления и эффективному усвоению знаний.

Abstract: This article examines the significance and possibilities of game technologies in the development of primary school students' thinking. The authors analyze the role of didactic games and game technologies in developing students' cognitive activity, logical thinking, creative abilities, and interest in the learning process. The article reveals the psychological and pedagogical foundations of игровая activity and presents the scientific views of L.S. Vygotsky, D.B. Elkonin,

J.A. Comenius, I.B. Bekboev, and other scholars devoted to game activity. The results of a survey conducted among teachers on the use of game technologies in mathematics lessons in primary school are also presented. The study concludes that didactic games are an important developmental tool that promotes students' active participation in the educational process, increases learning motivation, develops independent thinking, and ensures effective knowledge acquisition.

Негизги сөздөр: Оюн технологиялары, дидактикалык оюндар, кенже мектеп окуучусу, ой-жүгүртүү, таанып-билүү активдүүлүгү, математика сабагы, чыгармачылык, окутуу процесси.

Ключевые слова: игровые технологии, дидактические игры, младший школьник, мышление, познавательная активность, урок математики, творчество, процесс обучения.

Keywords: game technologies, didactic games, primary school student, thinking, cognitive activity, mathematics lesson, creativity, learning process.

Азыркы мезгилде билим берүү системасында болуп жаткан өзгөрүүлөр окутуу процессин жаңыча уюштурууну талап кылууда. Мамлекеттик билим берүү стандарттарына ылайык окуучулардын билим алуусу компетенттүүлүккө негизделип, алардын өз алдынча ой жүгүртүү, талдоо, салыштыруу, чыгармачылык менен иш алып баруу жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулууда. Ушундай шартта башталгыч билим берүү баскычы баланын инсан катары калыптанышында эң маанилүү этаптардын бири болуп эсептелет.

Кенже мектеп курагындагы балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн бири – алардын оюн ишмердүүлүгүнө болгон кызыгуусу. Оюн бала үчүн табигый иш-аракет болуп саналат жана ал аркылуу айлана-чөйрөнү таанып билет, жаңы билимдерди өздөштүрөт, өзүнүн жөндөмдөрүн өнүктүрөт. Ошондуктан башталгыч класстарда оюн технологияларын колдонуу окуу процессинин натыйжалуулугун жогорулатууда маанилүү каражат катары каралат.

Оюн технологиялары окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырып, алардын таанып-билүү активдүүлүгүн күчөтөт. Айрыкча дидактикалык оюндар окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн, эс тутумун, көңүл буруусун, салыштыруу жана жыйынтык чыгаруу жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө чоң мүмкүнчүлүк түзөт. Сабакта оюн элементтерин туура жана максаттуу пайдалануу аркылуу окуучулар окуу материалын жеңил кабыл алып, өз алдынча аракеттенүүгө үйрөнүшөт.

Баланын психикасынын калыптанышында оюн ишмердүүлүгүнүн жетектөөчү ролун белгилүү педагогдор жана психологдор: Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин, А.С. Макаренко, З.М. Богуславская жана башкалар белгилешкен.

Баланын оюн ишмердүүлүгү көп кырдуу болуп саналат жана оюндардын түрлөрү дагы ар түрдүү. Алардын ичинен дидактикалык оюндарга өзгөчө маани берилет. Анткени дал ушул оюн түрү оюн ишмердүүлүгүнүн эң негизги жана маанилүү өзгөчөлүктөрүн камтыйт.

Улуу чех педагогу Я.А. Коменский оюнду баланын табиятына жана кызыгуусуна ылайык келген ишмердүүлүк формасы катары караган. Анын пикири боюнча оюн – бул олуттуу акыл-эс ишмердүүлүгү болуп, анда баланын бардык жөндөмдөрү өнүгөт. Оюн аркылуу баланын айлана-чөйрө жөнүндөгү түшүнүгү кеңейип, сүйлөө жана ой жүгүртүү жөндөмдөрү өнүгөт [1].

Оюн – бул чондор тарабынан балдарды тарбиялоо жана окутуу максатында колдонулган ишмердүүлүктүн бир түрү. Оюн аркылуу бала предметтер менен аракеттенүүгө,

баарлашуунун жолдорун өздөштүрүүгө үйрөнөт. Оюн процессинде бала инсан катары өнүгүп, анын психикасынын окуу жана эмгек ишмердүүлүгүндөгү ийгилигин камсыз кылуучу сапаттары калыптанат.

Дидактикалык оюн – бул оюндардын өзгөчө түрү болуп эсептелет. Алар чоңдор тарабынан атайын окутуу максатында түзүлөт. Мындай оюндарда окутуу оюн тапшырмасы жана дидактикалык милдет аркылуу ишке ашат.

Дидактикалык оюндар негизинен балдардын акыл-эс жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган. Алар белгилүү бир акыл-эс маселесине негизделет жана ошол маселени чечүү оюн мазмунунун негизин түзөт.

Мектепке чейинки жана кенже мектеп курагында дидактикалык оюндар акырындык менен акыл-эс деңгээлине өтөт. Балдар окуган китептеринин же жашоодогу таасирлеринин негизинде элестетүү аркылуу ар кандай окуяларды, саякаттарды ойношот. Натыйжада сырткы оюн акырындык менен «элестетүү оюнуна» айланат.

Баланын ой жүгүртүүсүнүн өнүгүү деңгээли анын ишмердүүлүгүнүн мүнөзүн жана интеллектуалдык деңгээлин аныктайт. Оюндагы тапшырмалар баланын турмуштук тажрыйбасына, билимине жана курчап турган чөйрөсүнө жараша түзүлөт. Дидактикалык оюндар окутуунун каражаты катары сабактын бир бөлүгү боло алат.

Дидактикалык оюндар окуучулардын таанып-билүү кызыгуусун жана активдүүлүгүн өнүктүрүүгө жардам берет. Оюн аркылуу билимди өздөштүрүүнүн жаңы жолдору пайда болуп, анализдөө жана синтездөө ишмердүүлүгү кайра түзүлөт. З.М. Богуславскаянын пикири боюнча дидактикалык оюндардын таасири астында бала предметтер менен болгон сырткы аракеттерден акыл-эс деңгээлиндеги аракеттерге өтөт [2].

Оюн аркылуу образдуу ой жүгүртүү дагы өнүгөт. Балдар белгилүү бир аракеттерди аткарууда элестетүү образдарына таянып иштөөгө үйрөнүшөт.

Ошентип, оюн мектепке чейинки жана кенже мектеп жашындагы балдардын негизги ишмердүүлүгү болуп саналат. Ал баланын психикалык өнүгүүсүндө чоң роль ойнойт жана кийинки жаш баскычына өтүүсүнө даярдык түзөт.

Оюн деген эмне? Орус тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө «ойноо» деген сөздүн мааниси төмөнкүдөй берилет: «көңүл ачуу, эрмек кылуу... убакытты кандайдыр бир иш менен өткөрүү, ал иш адамга канааттануу жана ырахат тартуулайт».

Акыркы он жылдыкта педагогикалык адабияттарда оюнга байланыштуу көптөгөн аныктамалар пайда болгон. Мисалы, окумуштуулар П.И. Пидкасистый жана Ж.С. Хайдаров оюнга төмөнкүдөй аныктама беришкен: «Оюн – бул субъект чындап кызыгып, берилип аткарган ишмердүүлүк жана ал сөзсүз белгилүү бир натыйжага багытталат». Ал эми Г.К. Селевконун аныктамасы боюнча: «Оюн – бул коомдук тажрыйбаны кайра жаратууга жана өздөштүрүүгө багытталган шарттуу кырдаалдардагы ишмердүүлүк, анда жүрүм-турумду өз алдынча башкаруу калыптанып жана өркүндөтүлөт»[3].

А.Адлер оюнду балдарды түшүнүүдө, окутууда жана тарбиялоодо колдонууга болорун көрсөткөн. Ал драмалык оюндун төмөнкү функцияларын бөлүп көрсөткөн [4]:

- Тууроо, чыныгы жашоо ролдорун аткаруу; баланын тажрыйбасын чагылдыруу; басылган муктаждыктарды билдирүү; тыюу салынган каалоолорду чыгаруу; өзүнүн «Менин» кеңейтүүчү ролдорду аткаруу; өсүү жана жетилүүнү чагылдыруу; өз көйгөйлөрүн оюн аркылуу чечүү.

Э. Берндин пикири боюнча оюн муундан муунга өтүп, жүз жылга чейин сакталышы мүмкүн. Ал оюндардын мазмуну үй-бүлөнүн маданиятына жана социалдык чөйрөсүнө жараша өзгөрөрүн белгилеген [5].

Оюнду изилдөөгө орус психологу П.Ф. Каптерев дагы чоң салым кошкон. Ал окутууда баланын көңүлүн ар кандай предметтерге топтой билүүсү өтө маанилүү экенин белгилеп: «Бул улуу өнөрдү балага оюн үйрөтөт» – деген.

Кенже мектеп окуучуларынын дагы бир маанилүү өзгөчөлүгү – алардын таанып-билүү активдүүлүгүнүн жогору болушу. Балдар айлана-чөйрөгө кызыгып, көп суроо беришет жана жаңы маалыматтарды өздөштүрүүгө аракет кылышат. Ушундай шартта мугалим окуучунун ички мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталган методдорду колдонууга тийиш.

Психология илиминде ой-жүгүртүүнүн негизги төмөнкү түрлөрү белгиленет:

- көргөзмөлүү-аракеттик ой-жүгүртүү;
- көргөзмөлүү-образдуу ой-жүгүртүү;
- сөздүк-логикалык ой-жүгүртүү.

Көргөзмөлүү-аракеттик ой-жүгүртүү көбүнчө практикалык аракеттер менен байланыштуу болот. Бул учурда бала предметтер менен түздөн-түз аракеттенүү аркылуу маселени чечет. Мисалы, кубиктерди тизүү, мозаика чогултуу, сүрөттөрдү салыштыруу сыяктуу аракеттер ушул ой жүгүртүү түрүнө кирет.

Көргөзмөлүү-образдуу ой-жүгүртүүдө бала предметтерди жана окуяларды элестетүү аркылуу ойлонот. Бул куракта окуучулар сүрөттөрдү талдоо, айырмачылыктарды табуу жана ар кандай образдарды түзүү аркылуу өздөрүнүн фантазиясын өнүктүрүшөт.

Ал эми сөздүк-логикалык ой-жүгүртүү эң жогорку деңгээлдеги ой жүгүртүү болуп эсептелет. Бул учурда окуучу анализдөө, синтездөө, жалпылоо жана далилдөө операцияларын аткара алат. Башталгыч класстын акыркы баскычтарында окуучулардын сөздүк-логикалык ой жүгүртүүсү активдүү өнүгө баштайт [6].

И.Б. Бекбоев оюнду инсанга багытталган окутуунун маанилүү каражаты катары карап, «оюнсуз эч кимди эч нерсеге үйрөтө албайсың, анткени оюн окутууга инсандык мүнөз берет» деп белгилеген. Бул пикир оюн технологияларынын окуу процессиндеги маанисин терең ачып көрсөтөт.

Оюн учурунда окуучу өзүн эркин сезет, ката кетирүүдөн коркпойт жана тапшырмаларды кызыгуу менен аткарат. Натыйжада окуу материалы жеңил кабыл алынып, узак убакытка эсинде сакталат. Мындан тышкары оюндар окуучунун эмоционалдык абалына оң таасир берип, сабактагы психологиялык атмосфераны жакшыртат.

Профессор Э. Мамбетакунов «Педагогиканын негиздери» аттуу эмгегинде оюндар аркылуу окутуунун жыйынтыгында окуучу билим алып, өнүгүп жана ишмердүүлүгү активдүү мүнөзгө ээ болоорун белгилеген [7]. Демек, дидактикалык оюндар окуучунун пассивдүү угуучудан активдүү катышуучуга айланышына шарт түзөт.

Биз изилдөөбүздө башталгыч класстын мугалимдеринен сурамжылоо жүргүздүк. Дидактикалык оюндарды сабагыңызда канчалык деңгээлде колдоносуз? – деген суроонун жыйынтыгы боюнча мугалимдердин 50%ы (6 мугалим) дидактикалык оюндарды сабактарында жогорку деңгээлде колдонушарын белгилешкен. Бул көрсөткүч мугалимдердин жарымы оюн технологияларынын натыйжалуулугун жакшы түшүнүп, аларды окуу процессинде активдүү жана системалуу түрдө пайдаланып жатканын көрсөтөт. Мындай мугалимдер сабакты кызыктуу уюштурууга, окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатууга жана ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурушат [8].

33,3% мугалим (4 мугалим) дидактикалык оюндарды орточо деңгээлде колдонушарын билдиришкен. Бул мугалимдер оюн технологияларын айрым темаларда же сабактын белгилүү бир бөлүгүндө гана пайдаланары байкалат. Алар оюндардын маанисин түшүнгөнү менен, убакыттын жетишсиздиги, даяр материалдардын аздыгы же методикалык тажрыйбанын чектелүү болушу оюндарды кеңири колдонууга тоскоол болушу мүмкүн.

Ал эми 16,7% мугалим (2 мугалим) дидактикалык оюндарды аз деңгээлде колдонушарын белгилешкен. Бул көрсөткүч айрым мугалимдер салттуу окутуу ыкмаларына көбүрөөк таянарына же оюн технологияларын уюштуруу боюнча жетиштүү даярдыкка ээ эместигин көрсөтөт.

BaalooApp тиркемесин колдоносузбу?-деген суроонун жыйынтыгы боюнча мугалимдердин 33,3%ы (4 мугалим) BaalooApp тиркемесин активдүү колдонушарын белгилешкен. Бул көрсөткүч айрым мугалимдер санариптик билим берүү платформаларын сабак процессине ийгиликтүү киргизип жатканын көрсөтөт. BaalooApp тиркемеси аркылуу интерактивдүү тапшырмаларды, тесттерди жана оюн элементтерин колдонуу окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун жана активдүүлүгүн арттырууга жардам берет.

25% мугалим (3 мугалим) бул тиркемени кээде гана колдонушарын билдиришкен. Бул алардын тиркеме менен иштөө тажрыйбасы толук калыптана электигин же техникалык шарттар ар дайым эле мүмкүнчүлүк бербей турганын көрсөтөт.

Ал эми мугалимдердин 41,7%ы (5 мугалим) BaalooApp тиркемесин колдонбой турганын белгилешкен. Бул көрсөткүч айрым мектептерде техникалык жабдуулардын жетишсиздиги, интернет байланышынын туруктуу эместиги же мугалимдердин санариптик платформаларды колдонуу боюнча даярдыгынын жетишсиздиги менен байланыштуу.

Жалпысынан алынган жыйынтык боюнча BaalooApp сыяктуу санариптик тиркемелерди колдонуу азырынча орточо деңгээлде экендиги аныкталды. Бирок мындай платформалар окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн, кызыгуусун жана өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүүдө чоң мүмкүнчүлүккө ээ. Ошондуктан мугалимдердин санариптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу жана заманбап билим берүүчү тиркемелер боюнча методикалык жардам көрсөтүү зарыл экендиги байкалат.

Жалпысынан алынган жыйынтык боюнча мугалимдердин көпчүлүгү дидактикалык оюндарды окуу процессинде колдонушат. Бирок аларды колдонуу деңгээли ар кандай экендиги байкалат. Демек, мугалимдер үчүн оюн технологияларын колдонуу боюнча практикалык семинарларды, тренингдерди жана методикалык сунуштарды уюштуруу зарыл экендиги аныкталды.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Коменский Я.А. Великая дидактика. – Москва: Педагогика, 1982. – 416 с.
2. Богуславская З.М. Развивающие игры для детей младшего возраста. – Москва: Просвещение, 1991. – 207 с.
3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – Москва: Народное образование, 1998. – 256 с.
4. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – Москва: Академический проект, 2007. – 240 с.
5. Берн Э. Игры, в которые играют люди. – Москва: Эксмо, 2008. – 576 с.
6. Дубровина И.В. Младший школьник: развитие познавательных способностей. – Москва: Просвещение, 2003. – 208 с.
7. Мамбетакунов Э., Сияев Т, Педагогиканын негиздери, Бишкек, 2008.-304б.

8. Сыдыкова М.Б., Бектурова С.К. Башталгыч класстарда математика сабагында көрсөтмө куралдарды колдонуу // Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жаш окумуштуулардын эмгектери, 2024, № 1, с. 44-49.

Рецензент: к.п.н., доцент Касымова Г.А.

УДК 373.3:37.015.3

Асанкулова М.К., Курманакунова С.Ш.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Асанкулова М.К., Курманакунова С.Ш.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Asankulova M. K., Kurmanakunova S. Sh.

KNU Jusup Balasagyn

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕГИ БААЛООНУН МОТИВАЦИЯЛОО
КАРАЖАТТАРЫНЫН ТҮРЛӨРҮ
ВИДЫ МОТИВАЦИОННЫХ СРЕДСТВ ОЦЕНИВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ
ШКОЛЕ
TYPES OF MOTIVATIONAL ASSESSMENT TOOLS IN PRIMARY SCHOOL**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада башталгыч мектептеги баалоонун мотивациялоочу каражаттарынын теориялык жана практикалык негиздери каралды. Окуучулардын окууга болгон кызыгуусун жана ички мотивациясын өнүктүрүүдө калыптандыруучу баалоонун ролу талданат. Макалада салттуу баалоонун кемчиликтери көрсөтүлүп, калыптандыруучу баалоонун өзгөчөлүктөрү жана анын окуучунун инсандык өнүгүүсүнө тийгизген таасири баяндалат. Изилдөөдө «Ийгилик тепкичи», Ийгилик дарагы, өзүн-өзү жана бири-бирин баалоо боюнча мотивациялоочу ыкмалардын натыйжалуулугу аныкталган. Ошондой эле окуучулардын сурамжылоосунан диаграмма менен талдоо жүргүзүлүп, экспериментке чейинки жана эксперименттен кийинки жыйынтыгы талданган. Практикалык иштердин жыйынтыгында мотивациялоо каражаттары окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырып, өзүнө болгон ишенимин бекемдеп, окуу активдүүлүгүн жогорулатыры далилденди. Ошондой эле окуучулардын кызматташтык көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө жана билим сапатынын жакшырышына оң таасир тийгизери аныкталды.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы мотивационных средств оценивания в начальной школе. Анализируется роль формирующего оценивания в развитии познавательного интереса и внутренней мотивации учащихся к обучению. В статье раскрываются недостатки традиционной системы оценивания, а также особенности формирующего оценивания и его влияние на личностное развитие обучающихся. В ходе исследования определена эффективность таких мотивационных методов, как «Лестница успеха», «Дерево успеха», самооценивание и взаимооценивание. Кроме того, проведён анализ результатов анкетирования учащихся с использованием диаграмм, сопоставлены показатели до и после проведения эксперимента. Результаты практической работы показали, что мотивационные средства способствуют повышению

интереса учащихся к учебной деятельности, укрепляют уверенность в собственных силах и активизируют учебную деятельность. Также установлено их положительное влияние на развитие навыков сотрудничества и повышение качества знаний учащихся.

Abstract: This article examines the theoretical and practical foundations of motivational assessment tools in primary school. The role of formative assessment in developing students' cognitive interest and intrinsic motivation for learning is analyzed. The article reveals the shortcomings of the traditional assessment system, as well as the specific features of formative assessment and its influence on the personal development of learners. The study identified the effectiveness of such motivational methods as the "Success Ladder," the "Success Tree," self-assessment, and peer assessment. In addition, the results of student surveys were analyzed using diagrams, and indicators before and after the experiment were compared. The practical results demonstrated that motivational assessment tools contribute to increasing students' interest in learning activities, strengthening their self-confidence, and enhancing learning activity. It was also found that these methods positively influence the development of cooperation skills and improve the quality of students' knowledge.

Негизги сөздөр: мотивация, окуу мотивациясы, калыптандыруучу баалоо, башталгыч мектеп, окуу активдүүлүгү, окуучунун кызыгуусу, өзүн-өзү баалоо, педагогикалык процесс.

Ключевые слова: мотивация, учебная мотивация, формирующее оценивание, начальная школа, учебная активность, познавательный интерес учащихся, самооценивание, педагогический процесс.

Keywords: motivation, learning motivation, formative assessment, primary school, learning activity, students' cognitive interest, self-assessment, pedagogical process.

Азыркы учурда билим берүү системасында жүрүп жаткан өзгөрүүлөр окуучунун инсандык өнүгүүсүнө, өз алдынча билим алуусуна жана чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурууну талап кылууда. Мындай шартта башталгыч мектептеги окутуу процессинин натыйжалуулугу көбүнчө окуучунун окууга болгон кызыгуусуна жана мотивациясына байланыштуу болот. Ошондуктан окуучунун окуу ишмердүүлүгүн активдештирүүчү негизги факторлордун бири катары баалоо маселеси өзгөчө актуалдуулукка ээ.

Салттуу баалоо системасы негизинен окуучунун билимин текшерүүгө жана жыйынтыктоочу баа коюуга багытталган. Бирок мындай мамиле ар дайым эле окуучунун ички мотивациясын өнүктүрүүгө өбөлгө боло бербейт.

Айрыкча башталгыч мектеп жашындагы окуучулар үчүн баалоо өзгөчө психологиялык мааниге ээ. Бул куракта балдар мугалимдин пикирин жогору баалашат жана алган баасын өзүнүн жеке жетишкендиги катары кабыл алышат. Ошондуктан баалоо окуучунун өзүн-өзү баалоосуна, эмоционалдык абалына жана окуу мотивациясына түздөн-түз таасир этет.

Билим берүү системасында баалоо окуу процессинин ажырагыс бөлүгү болуп эсептелет. Ал окуучунун билим деңгээлин аныктоочу гана каражат болбостон, анын окууга болгон мамилесин, ички мотивациясын жана инсандык өнүгүүсүн калыптандыруучу маанилүү педагогикалык фактор болуп саналат. Анткени бул куракта баланын өзүнө болгон ишеними, окууга кызыгуусу жана окуу ишмердүүлүгүнө болгон мамилеси калыптана баштайт.

Мотивация механизмдеринин психологиялык аспектилері В.К.Вилюнас, Е.П. Ильин, В.Э. Мильман тарабынан изилденген. Ал эми жүрүм-турум мотивациясын жана анын инсанды калыптандыруудагы ролун изилдөө менен В.Г. Асеев, Л. Божович, П.М. Якобсон алектенишкен.

Ошол эле учурда окуу мотивациясын жогорулатуу маселелерине болгон кызыгуунун жогору экендигине карабастан, азыркы жалпы билим берүүчү мектеп шартында кенже мектеп окуучуларынын окуу мотивациясынын өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана мүнөздөө менен байланышкан айрым маселелер дагы да терең жана ар тараптуу изилдөөнү талап кылат. Себеби дал ушул башталгыч мектепте окуу этабында балдардын таанып-билүү кызыгууларынын жана жалпы окуу ишмердүүлүгүнүн пайдубалы түптөлөт.

Педагогикалык жана психологиялык илимдерде “баалоо” түшүнүгү ар кандай түшүнүктө каралып келет. Педагогикалык сөздүктөрдө баалоо окуучунун билим, билгичтик жана көндүмдөрүнүн деңгээлин аныктоого багытталган процесс катары түшүндүрүлөт [1]. Ал эми психологиялык көз караштан алганда, баалоо окуучунун эмоционалдык абалына, өзүн-өзү баалоосуна жана окууга болгон мотивациясына таасир этүүчү психологиялык механизм болуп саналат [2].

Л.С. Выготский окуучунун өнүгүүсүндө социалдык чөйрөнүн ролуна өзгөчө көңүл буруп, мугалимдин колдоосу жана баалоосу баланын жакынкы өнүгүү зонасын кеңейтүүгө жардам берерин белгилеген. Анын пикири боюнча, окуучу чоңдордун жана мугалимдин жардамы аркылуу өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырып, жаңы билимдерди өздөштүрүүгө умтулат. Демек, мугалим тарабынан берилген туура жана колдоочу баа окуучунун окууга болгон кызыгуусун арттырат.

Салттуу баалоодо негизги көңүл окуучунун каталарын табууга жана жыйынтыктоочу баа коюуга бурулат. Мындай мамиле айрым учурда окуучунун окууга болгон кызыгуусун төмөндөтүп, коркуу жана өзүнө ишенбөөчүлүк сезимдерин пайда кылат [3].

Баалоо менен мотивациянын байланышы психологиялык адабияттарда кеңири изилденген. А.К. Маркова окуу мотивациясын окуучунун билим алууга болгон ички кызыгуусу жана муктаждыгы катары түшүндүргөн [4]. Анын пикири боюнча, окуу мотивациясынын калыптанышы көбүнчө мугалимдин окутуу стилине жана баалоо системасына байланыштуу болот. Эгер баалоо окуучунун жетишкендигин колдоого жана өнүктүрүүгө багытталса, анда окуучунун ички мотивациясы күчөйт.

Психологдордун изилдөөлөрү көрсөткөндөй, башталгыч класстын окуучулары үчүн ийгиликке жетүү сезими өзгөчө маанилүү. Эгер бала өзүнүн аракетинин натыйжасын көрүп, ийгилигин сезсе, анда ал окуу ишмердүүлүгүнө активдүү катыша баштайт. Тескерисинче, дайыма терс баа алуу окуучунун окууга болгон кызыгуусун төмөндөтөт.

Калыптандыруучу баалоо окутуу процессинин маанилүү бөлүгү болуп саналат. Ал дифференцияланган окутууну ишке ашырууга көмөк көрсөтөт жана ар бир окуучунун билим деңгээлин, жетишкендигин жана кыйынчылыктарын аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Баалоонун жыйынтыгынын негизинде мугалим айрым окуучуларга же топторго кошумча колдоо көрсөтүп, окутуунун усулдарын туура тандай алат. Ошондуктан баалоону үзгүлтүксүз жүргүзүү жана анын негизинде окутуу процессине өз убагында оңдоолорду киргизүү окуучулардын билим сапатын жогорулатууда маанилүү орунду ээлейт.

Башталгыч класстын окуучуларын өз алдынча билим алууга, өзүн өнүктүрүүгө жана өз ишине баа бере билүүгө активдүү тартуу зарыл. Мугалим окуу процессинде жаңы дидактикалык материалдарды даярдап, стандарттуу эмес тапшырмаларды колдонуп,

турмуштук кырдаалдарга жакын маселелерди түзө билиши керек. Бул окуучулардын чыгармачылык жана изилдөө жөндөмдөрүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

Бүгүнкү күндө окуучулардын окуу жетишкендиктеринин сапатын баалоо системасында олуттуу кемчиликтер байкалууда. Алардын негизгиси — баалоонун окуучунун жетишкендигин жакшыртууга колдоо көрсөтүүгө эмес, көбүнчө тышкы көзөмөл жүргүзүүгө багытталышы. Ошондой эле баалоо негизинен билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн репродуктивдүү деңгээлде өздөштүрүлүшүн текшерүүгө басым жасайт. Натыйжада баалоонун ролу туруктуу мажбурлоо каражатына айланып калууда.

Ошондуктан, көптөгөн окуучуларда алган билимдеринин сапатына кайдыгер мамиле, мугалимге карата терс сезимдер пайда болот. Окууга болгон кызыгуу төмөндөп, бала ата-энесине жагуу үчүн мүмкүн болушунча көп оң баа алууга умтулат. Мунун негизинде таарыныч, коркуу жана ички чыңалуу сыяктуу терс психологиялык көрүнүштөр жаралат.

Ишмердүүлүктүн мотивине жараша ал бала үчүн ар кандай мааниге ээ болот. Мисалы, бала маселе чыгарат. Максат — маселени чечүү. Бирок мотивдер ар башка болушу мүмкүн:

- маселени чыгарууну үйрөнүү;
- мугалимди капа кылбоо үчүн;
- ата-энесин жакшы баа менен кубантуу үчүн ж.б.

Бул учурлардын бардыгында максат бир эле бойдон калат — маселени чечүү. Бирок мотив өзгөргөн сайын ишмердүүлүктүн мааниси да өзгөрөт.

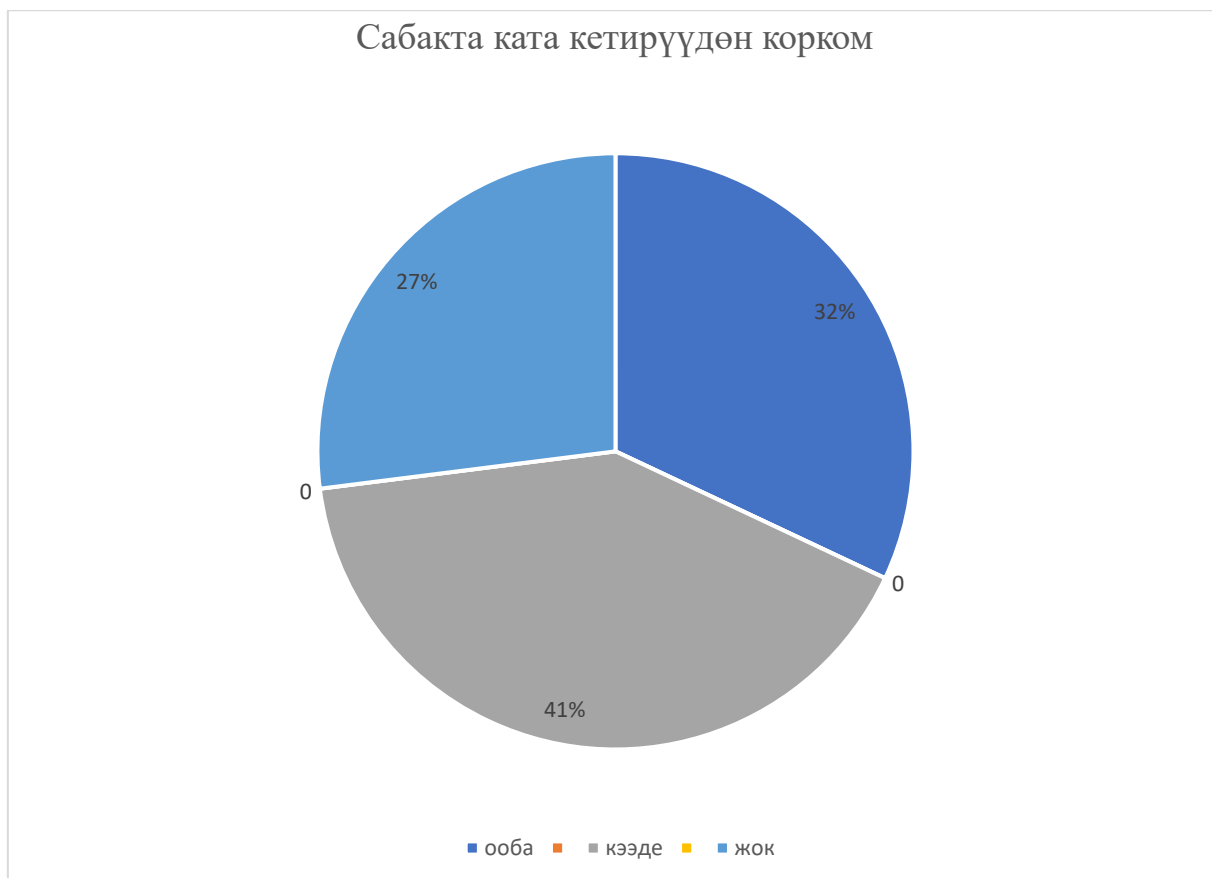
Мотивдер окуу ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнө жана баланын окууга болгон мамилесине таасир этет. Мисалы, эгер бала жаман баадан же жазалоодон качуу үчүн окуса, анда ал дайыма ички чыңалуу менен окуйт, мындай окуу ага кубаныч жана канааттануу алып келбейт [5].

Е. К. Михайлованын пикири боюнча, баалоо калыптандыруучу функцияга ээ болушу керек, башкача айтканда, ал окуучунун жекече окуу жетишкендиктерин калыптандырууга багытталышы зарыл [6]. Демек, баалоо окутуунун каражатына айланышы керек.

Калыптандыруучу баалоо — бул окутуу үчүн жүргүзүлгөн баалоо. Ал мугалим үчүн да, окуучу үчүн да зарыл, анткени окутуу жана үйрөнүү процесси кандай жүрүп жатканын баштапкы жана аралык этаптарда аныктоого мүмкүндүк берет. Эгер алынган маалыматтар канааттандырылгыч болбой калса, анда ошол маалыматтардын негизинде окуу ишмердүүлүгүнүн сапатын жакшыртуу үчүн тиешелүү өзгөртүүлөр киргизилет. Дал ушул өзгөчөлүк калыптандыруучу баалоонун «окутуу үчүн баалоо» катары аныкталышынын негизин түзөт.

Заманбап билим берүүдө көрсөтмө куралдар окуу процессинде, өзгөчө башталгыч класстарда математиканы түшүнүү жана сүйүү негиздери калыптанган негизги орунду ээлейт. Мотивацияны жана кызыгууну жогорулатуу: Ар түрдүү көрсөтмө куралдарды колдонуу математика сабагын балдар үчүн пайдалуу жана кызыктуу кылат, бул алардын активдүү катышуусуна түрткү берип, окутууну жакшыртат [7].

Изилдөөдө жалпы орто мектебинин 3-классынын окуучуларына жүргүзүлдү. Аларга «Сабакта ката кетирүүдөн корком» деген суроого окуучулардын айрымдарында коркуу сезими дагы эле бар экенин көрсөттү. 7окуучу (32%) ката кетирүүдөн коркорун айтса, 9 окуучу (41%) кээде коркорун билдирген. Ал эми 6 окуучу (27%) коркпой турганын белгилешкен. Бул мугалимдин колдоочу жана коопсуз психологиялык чөйрө түзүүсүнүн маанилүүлүгүн айгинелейт.

1-сүрөт. «Сабакта ката кетирүүдөн корком» деген суроого окуучулардын жообунун мониторинги. Абалды аныктоо.

Биздин изилдөөбүздө баалоонун мотивациялоо каражаттарынын түрлөрү менен окуучуларды тааныштырып, ал ыкмаларды окуу процессинде колдонуп, окуучулардын ийгиликке жетишкенин көрө алдык.

Мисалы: Ийгилик тепкичи. Ар бир тепкич — иштин белгилүү бир түрүн билдирет. Тапшырмалар канчалык көп аткарылса, тартылган адамдын сүрөтү ошончолук жогору көтөрүлөт.

Ийгилик дарагы. Ар бир жалбырактын өзүнүн түсү болот: — жашыл — бардык тапшырмалар туура аткарылды; — сары — кыйынчылыктар кездешти; — кызыл — кыйынчылыктар көп болду. Ар бир окуучу өзүнүн дарагын тиешелүү түстөгү жалбырактар менен кооздойт.

Окуучуларга «Сабакта ката кетирүүдөн корком» деген суроонун жыйынтыгында 5 окуучу (23%) ката кетирүүдөн коркорун билдиришсе, 8 окуучу (36%) кээде коркоорун айтышкан. Ал эми 9 окуучу (41%) ката кетирүүдөн коркпой турганын белгилешкен. Бул көрсөткүч калыптандыруучу баалоо окуучулардын коркуу сезимин азайтып, өзүнө болгон ишенимин арттырууга оң таасир тийгизгенин көрсөтөт.

2-сүрөт. «Сабакта ката кетирүүдөн корком» деген суроого окуучулардын жообунун мониторинги. Экспериментке чейин жана эксперименттен кийинки салыштыруу.

Жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыгында калыптандыруучу баалоонун мотивациялоочу каражаттары:

- окуучулардын окууга болгон кызыгуусун арттырганы;
- сабактагы активдүүлүгүн жогорулатканы;
- өзүнө болгон ишенимин бекемдегени;
- өз ара кызматташууну өнүктүргөнү;
- окуу мотивациясына оң таасир тийгизгени аныкталды.

Демек, башталгыч мектепте калыптандыруучу баалоону системалуу колдонуу окуу процессинин натыйжалуулугун жогорулатуунун маанилүү педагогикалык шарттарынын бири болуп эсептелет.

Мамлекеттик билим берүү стандартында белгиленген негизги компетенттүүлүктөрдү жана предметтик стандартта аныкталган предметтик компетенттүүлүктөрдү ишке ашыруу үчүн жана окуучулардын окууга болгон ички мотивациясын калыптандыруу үчүн мугалим сабак учурунда окуучулар үчүн шыктандыруучу, коопсуз жана колдоочу окутуу чөйрөсүн түзө билиши керек. Мындай шартта окуучулар өз ойлорун эркин айтып, чыгармачылык менен иштөөгө мүмкүнчүлүк алышат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Педагогический энциклопедический словарь. – Москва: Педагогика, 2003. – 560 с.
2. Немов Р.С. Психология образования. – Москва: Владос, 2010. – 608 с.
3. Амонашвили. Ш. Гуманная педагогика. – Москва: Просвещение, 1996. – 224с.
4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения. – Москва: Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Кривцова С. Н. Как находить привлекательные моменты в том, что делать нужно / С. Н. Кривцова // Школьный психолог. - 2001. - № 6. - С.8-19.
6. Витковский А., Пинская М. - Формирующее оценивание: шаг к учебной самостоятельности/Учительская газета Первое сентября. – М., 2014.

7. Сыдыкова М.Б., Бектурова С.К. Башталгыч класстарда математика сабагында көрсөтмө куралдарды колдонуу // Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жаш окумуштуулардын эмгектери, 2024, № 1, с. 44-49.

Рецензент: к.п.н., доцент Султаналиева Ш.К.

УДК: 373.3:004.946:794

Асанкулова М.К., Мирланбек кызы Н.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Асанкулова М.К., Мирланбек кызы Н.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Asankulova M. K., Mirlan kzy N.

KNU Jusup Balasagyn

**БАШТАЛГЫЧ БИЛИМ БЕРҮҮДӨ КОМПЬЮТЕРДИК ОЮНДАРДЫ
КОЛДОНУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ
“PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING
COMPUTER GAMES IN PRIMARY EDUCATION”**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада башталгыч билим берүүдө компьютердик оюндарды колдонуунун психологиялык-педагогикалык негиздери каралат. Азыркы санариптик коомдо компьютердик оюндар балдардын жашоосунун ажырагыс бөлүгүнө айланып, алардын окуу ишмердүүлүгүнө, таанып-билүү активдүүлүгүнө жана социалдык өнүгүүсүнө олуттуу таасир тийгизүүдө. Макалада кенже мектеп жашындагы окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрү, компьютердик оюндардын оң жана терс таасирлери, ошондой эле оюн технологияларын билим берүү процессинде натыйжалуу пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү талданган. Изилдөөдө BaalooApp программасынын негизинде математикалык көндүмдөрдү баалоо жана окуу процессин жекелештирүү мүмкүнчүлүктөрү көрсөтүлгөн. Ошондой эле 4-класстын окуучулары арасында жүргүзүлгөн анкета аркылуу компьютердик оюндардын окуучулардын социалдык мамилелерине жана китеп окууга болгон кызыгуусуна тийгизген таасири аныкталган. Макалада компьютердик оюндарды билим берүүдө туура пайдалануу боюнча сунуштар берилген.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-педагогические основы использования компьютерных игр в начальном образовании. В современном цифровом обществе компьютерные игры стали неотъемлемой частью жизни детей и оказывают значительное влияние на их учебную деятельность, познавательную активность и социальное развитие. В статье проанализированы психологические особенности младших школьников, положительное и отрицательное влияние компьютерных игр, а также возможности эффективного использования игровых технологий в образовательном процессе. В исследовании показаны возможности оценки математических навыков и

индивидуализации учебного процесса на основе программы BaalooApp. Кроме того, с помощью анкетирования, проведённого среди учащихся 4 класса.

Abstract: This article examines the psychological and pedagogical foundations of using computer games in primary education. In today's digital society, computer games have become an integral part of children's lives and significantly influence their learning activities, cognitive engagement, and social development. The article analyzes the psychological characteristics of primary school students, the positive and negative effects of computer games, as well as the possibilities for the effective use of game-based technologies in the educational process. The study demonstrates the opportunities for assessing mathematical skills and individualizing the learning process through the BaalooApp program. In addition, through a survey conducted among 4th-grade students, the impact of computer games on students' social relationships and interest in reading books was identified. The article also provides recommendations for the proper use of computer games in education.

Негизги сөздөр: Компьютердик оюндар, башталгыч билим берүү, санариптик технологиялар, окуу мотивациясы, логикалык ой жүгүртүү, электрондук билим берүү ресурстары, психологиялык-педагогикалык негиздер.

Ключевые слова: Компьютерные игры, начальное образование, цифровые технологии, учебная мотивация, логическое мышление, электронные образовательные ресурсы, психолого-педагогические основы.

Keywords: Computer games, primary education, digital technologies, learning motivation, logical thinking, electronic educational resources, psychological and pedagogical foundations.

Киришүү. Азыркы учурда маалыматтык-коммуникациялык технологиялар коомдун бардык тармактарына, анын ичинде билим берүү системасына терең кирип жатат. Санариптик технологиялардын өнүгүшү менен бирге компьютердик оюндар да балдардын күнүмдүк жашоосунун ажырагыс бөлүгүнө айланды. Өзгөчө кенже мектеп жашындагы окуучулар арасында ар түрдүү компьютердик оюндарга кызыгуу күчөп, аларды колдонуу убактысы көбөйүүдө.

Бүгүнкү күндө компьютердик оюндар жөн гана көңүл ачуунун каражаты болбостон, билим берүүдө, өнүктүрүүдө жана окутууда колдонулуучу заманбап технологиялык инструмент катары каралууда. Оюн компоненти бар компьютердик программалар окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатууга, логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө, эс тутумун, көңүл буруусун жана чыгармачылык жөндөмдөрүн өркүндөтүүгө жардам берет. Ошол эле учурда компьютердик оюндарды көзөмөлсүз жана ашыкча пайдалануу балдардын психологиялык абалына, ден соолугуна, окуу жетишүүсүнө жана социалдык мамилелерине терс таасир тийгизип жатат десек, жаңылышпайбыз.

Теория. Кенже мектеп жашындагы окуучулар үчүн оюн негизги ишмердүүлүктөрдүн бири болуп саналат. Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, Ж.Пиже ж.б. окумуштуулар оюн баланын психикалык өнүгүүсүндө маанилүү орунду ээлерин белгилешкен. Алардын изилдөөлөрүндө оюн аркылуу бала дүйнөнү таанып-билип, өзүнүн интеллектуалдык жана эмоционалдык сапаттарын өнүктүрөөрү көрсөтүлгөн. Ошондуктан билим берүү процессинде компьютердик оюндарды педагогикалык жактан туура уюштуруу жана максаттуу пайдалануу бүгүнкү күндүн актуалдуу маселелеринин бири болуп эсептелет.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында да санариптештирүү процесси

активдүү жүрүп жатат. Билим берүүнү өнүктүрүүнүн мамлекеттик программаларында инновациялык технологияларды колдонуу, электрондук билим берүү ресурстарын түзүү жана окуу процессине санариптик каражаттарды киргизүү артыкчылыктуу багыттар катары белгиленген. Мындай шартта башталгыч билим берүүдө компьютердик оюндарды колдонуу маселесин илимий-педагогикалык жактан изилдөө өзгөчө мааниге ээ.

Компьютердик оюндардын балдардын өнүгүүсүнө жана окуу ишмердүүлүгүнө тийгизген таасири көптөгөн ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектеринде каралган. Алардын катарына Л.С.Выготский, Д.Б. Эльконин, Ж. Пиаже, А.И. Захаров, М.А. Исайкина, Д. Джентайл жана башка изилдөөчүлөр кирет.

3. Фрейд кенже мектеп жашын алты жаштан он эки жашка чейинки стадия катары караган. Бул мезгилдин аталышы жашыруун мүнөздө көрүнүшүн билдирет. Аталган этаптын негизги өзгөчөлүктөрү болуп окуу жана социалдашуу эсептелет [1].

Л.С. Выготский кенже мектеп жашын 7 жаштан 12 жашка чейинки мезгил катары аныктаган. Анын өзгөчөлүгү – ишмердүүлүктүн максаттары негизинен чоңдор тарабынан коюлат. Мектепте окуунун башталышы менен ой жүгүртүү баланын аң-сезимдүү ишмердүүлүгүнүн борборуна чыгат [2].

Бул учурда баланын коомдогу орду өзгөрөт — ал өзүнүн жүрүм-туруму үчүн жоопкерчиликтүү боло баштайт. Психикалык процесстер өркүндөйт, организмдин анатомиялык жана физиологиялык өзгөчөлүктөрү өзгөрөт, баланын социалдык ролу жаңыланат. Адистердин көз караштары айрым учурда айырмаланганы менен, кенже мектеп жашын түшүнүүнүн негизги өзөгү жалпы.

6 жаштан 12 жашка чейинки балдар кабыл алынган маалыматты өз алдынча максаттуу талдап, андагы негизги нерсени бөлүп көрсөтө алышпайт. Бирок жаш өткөн сайын кабыл алуу процесси башкарылуучу мүнөзгө ээ болуп, түздөн-түз ишмердүүлүктүн таасири азаят, ал эми уюштурулган байкоонун ролу жогорулайт. Бул курактагы балдардын эрктүү көңүл буруусу начар өнүккөн, бирок бардык жаңы, кызыктуу жана ачык нерселерге багытталган эрксиз көңүл буруу кыйла жакшы өнүккөн.

Бул куракта абстракттуу-теориялык ой жүгүртүүсү жаңы түзүлүш чоң мааниге ээ болуп, дүйнөнүн жалпыланган түзүмү калыптанат жана изилденип жаткан чындыктын ар түрдүү тармактарынын ортосундагы байланыштар аныкталат. Ошондой эле көндүмдөргө жана жөндөмдөргө карата рефлексия калыптанып, өзүн-өзү уюштуруу, өзүн-өзү көзөмөлдөө, өзүн-өзү жөнгө салуу жана өзүн-өзү баалоо өнүгөт [3].

Кенже мектеп жашындагы окуучулардын өнүгүүсүнүн бардык аталган психологиялык өзгөчөлүктөрү бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, өз ара толуктап турат.

Баланын оюн ишмердүүлүгүн изилдеген О.В. Евдокишина оюн сюжеттеринин бир түрдүүлүгүн жана чектелгендигин белгилеген. Мунун негизги себептеринин бири катары ал заманбап балдардын башка балдар жана чоңдор менен кызматташуу, боорукердик жана өз ара жардам көрсөтүү жөндөмдөрүнүн жетишсиздигин көрсөтөт (социалдаштыруунун эмоционалдык компоненти) [4].

Дагы бир себеп — виртуалдык баарлашуунун (компьютер, интернет) түз баарлашуудан үстөмдүк кылышы. Бул балага маектешинин эмоционалдык абалын сезүүгө мүмкүнчүлүк бербейт (эмоционалдык компонент), татаал кырдаалда туура жүрүм-турум моделин тандап алууга жардам бербейт жана анын сүйлөө жөндөмүнүн өнүгүшүнө тоскоол болот (коммуникативдик компонент).

А.Д. Андрееванын пикири боюнча, азыркы мектепке чейинки курактагы балдар үчүн психологиялык жетилүүнүн төмөн деңгээли мүнөздүү. Бул — кыялдануунун жетишсиз өнүгүшү жана сүйлөө жөндөмүнүн төмөн деңгээли менен байланыштуу (коммуникативдик компонент) [5]. Баланын социалдашуу процессинин натыйжалуу болушу үчүн анын жаш өзгөчөлүктөрүн билүү гана жетишсиз, ошондой эле ар бир жаш өзгөчөлүгү бул процесске кандайча оң же терс таасир этерин түшүнүү зарыл.

Психологиялык-педагогикалык негиздер башталгыч билим берүүдө компьютердик оюндарды колдонууда оюнду окутуунун куралы катары түшүнүү, анын баланын өнүгүүсүнө тийгизген таасири, ошондой эле мындай оюндарды окуу процессинде тандоо жана уюштуруу критерийлерин иштеп чыгуу менен байланыштуу.

Компьютердик оюндар башталгыч класстардын окуучуларынын окууга болгон кызыгуусун арттырып, сабакты кызыктуу жана натыйжалуу уюштурууга жардам берет. Ошондой эле алар логикалык ой жүгүртүүнү, тез чечим кабыл алууну, көңүл топтоону жана чыгармачылык активдүүлүктү өнүктүрөт.

Компьютердик оюндардын өнүгүүгө тийгизген таасири.

✓ Когнитивдик жөндөмдөрү. Оюндар эс тутумду, көңүл бурууну, логикалык ой жүгүртүүнү, маалыматты жалпылоо жана классификациялоо жөндөмдөрүн өнүктүрөт.

✓ Майда моторика. Оюн учурунда клавишаларды басуу колдун майда булчуңдарын өнүктүрүүгө жардам берет.

✓ Эрткүүлүк сапаттары. Оюндар өз алдынчалуулукту, жыйнактуулукту, көңүлдү топтой билүүнү жана чыдамкайлыкты калыптандырат.

✓ Эмоционалдык өнүгүү. Оюндар балдарды боорукерликке, башкаларга жан тартууга үйрөтүп, айлана-чөйрөгө болгон мамилени калыптандырууга жардам берет.

✓ Жаңы кырдаалдарга адаптациялануу. Оюндар виртуалдык жана реалдуу дүйнөнүн ортосунда тез өтүүгө, белгисиз кырдаалдарга ыңгайлашууга үйрөтөт.

Практика. Башталгыч мектепте математика сабагында окуучулардын жетишкендиктерин баалоо максатында BaalooApp программасы киргизилген. Система тестирлөө аяктагандан кийин дароо кеңири кайтарым байланыш камсыздайт. Колдонмонун негизги функционалдык мүмкүнчүлүгү — аткарылган тапшырмалардын жыйынтыктарын комплекстүү көрсөтүү болуп саналат. Бул мугалимге жана окуучуга билимди өздөштүрүү процесси тууралуу ар тараптуу маалымат алууга шарт түзөт.

Алынган маалыматтардын негизинде программа окуу процессин жекелештирүү боюнча сунуштарды түзөт. Бул сунуштар аныкталган кемчиликтерди оңдоого жана окуучулардын математикалык көндүмдөрүн өркүндөтүүгө багытталган. Төмөндө жыйынтыктардын пайыздык көрсөткүчүнө жараша окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу жана мугалимдин методикалык ишин жүргүзүү боюнча программа сунуштаган конкреттүү сунуштар берилет [6].

Мисалы: 80–100%. Бул окуучулар тапшырманы абдан ийгиликтүү аткарышкан. *Окуучу үчүн кайтарым байланыш:* «Сиз эки орундуу сандарды, аларды ондорго жана бирдиктерге ажыратууну, ошондой эле кошууну жакшы өздөштүрдүңүз. Бул көндүмдөр эки жана үч орундуу сандарды кошуу жана кемитүүнү түшүнүүдө, ошондой эле жазуу түрүндө көбөйтүү жана бөлүү иштерин аткарууда абдан маанилүү. Бул көндүмдөрдү мындан ары да өркүндөтө бериңиз». *Мугалим үчүн кайтарым байланыш:* «Бул окуучуларга сандардын разряддык курамын түшүнүүнү өнүктүрүү үчүн кыйла татаал тапшырмаларды сунуштасаңыз болот. Мисалы: ошол эле цифралардан башка сандарды түзүү; разряддык принцип аркылуу

сандарды салыштыруу; үч орундуу санды түзүү (анын аталышы, жазылышы жана жаңы разряддык маанисин аныктоо)».

Эксперимент. Ал эми биз эксперимент жүргүзүүдө окуучулардан анкета алдык. Сурамжылоого Абыл Искендеров атындагы жалпы орто билим берүүчү мектептин 4-классы катышты. Класста 20 окуучу.

Жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча «Компьютерде ойнош үчүн досторуңуз менен баарлашуудан баш тартасызбы?» деген суроого окуучулардын жооптору ар түрдүү болгон. Сурамжылоого катышкан окуучулардын 60%ы (12 окуучу) компьютердик оюн ойнош үчүн достору менен баарлашуудан дайыма баш тартышарын белгилешкен. Бул көрсөткүч компьютердик оюндардын окуучулардын социалдык мамилелерине олуттуу таасир тийгизип жатканын көрсөтөт.

15% окуучу (3 окуучу) кээде достору менен баарлашуудан баш тартаарын билдиришкен. Ал эми «Ооба, көп учурда» деген жоопту эч бир окуучу тандаган эмес. 25% окуучу (5 окуучу) компьютердик оюндар үчүн достору менен болгон баарлашуудан эч качан баш тартпай турганын айтышкан.

Сүрөт 1. «Компьютерде ойнош үчүн досторуңуз менен баарлашуудан баш тартасызбы?» деген суроонун мониторинги.

«Кызыктуу китеп окууга же фильм көрүүгө караганда компьютердик оюнду тандайсызбы?» деген суроо боюнча жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыгы окуучулардын компьютердик оюндарга болгон кызыгуусу жогору экенин көрсөттү.

Сурамжылоого катышкан окуучулардын 55%ы (11 окуучу) көп учурда китеп окууга же фильм көрүүгө караганда компьютердик оюнду тандай турганын белгилешкен. Бул көрсөткүч окуучулардын бош убактысынын көбү виртуалдык оюндар менен байланыштуу экенин жана компьютердик оюндардын алардын кызыгууларына күчтүү таасир тийгизип жатканын көрсөтөт.

20% окуучу (4 окуучу) кээде компьютердик оюнду тандай турганын билдиришкен. Ал эми 25% окуучу (5 окуучу) көбүнчө китеп окууну же фильм көрүүнү артык көрөрүн айтышкан.

Сүр.2 «Кызыктуу китеп окууга же фильм көрүүгө караганда компьютердик оюнду тандайсызбы?» деген суроого жооптор

Алынган жыйынтыктар көрсөткөндөй, окуучулардын басымдуу бөлүгү виртуалдык оюндарды реалдуу баарлашуудан жогору коюшат, көпчүлүк окуучулар үчүн компьютердик оюндар эс алуунун жана көңүл ачуунун негизги каражатына айланып бара жатат. Бул көрүнүш алардын социалдык көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө терс таасир этип, окуучулардын окууга болгон кызыгуусуна жана китеп окуу маданиятына теркери таасир этет. Ошондуктан ата-энелер жана мугалимдер тарабынан компьютердик оюндарды колдонуу убактысын көзөмөлдөө, ошондой эле окуучуларды жандуу баарлашууга жана биргелешкен оюн ишмердүүлүгүнө, китеп окууга болгон кызыгуусун өнүктүрүүгө көбүрөөк тартуу зарыл.

Башталгыч класстардын мугалимдери заманбап окутуу технологияларын, электрондук ресурстарды жана инновациялык усулдарды натыйжалуу колдонуу менен аны окутуунун каражаты катары колдонууга тартуу зарыл.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

8. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции (35 лекций). М., «Наука», издание 1990; II издание. 1991, 455 с.
9. Выготский Л.С. Педагогика. Собрание сочинений. М., 2002. 432 с.
10. Блонский П.П. Психология младших школьников. М.: Проспект: Институт практической психологии, 2015. 574 с.
11. Евдокишина О.В. / Влияние игровой деятельности на социализацию детей дошкольного возраста/ Мир науки, культуры, образования. № 2 (51) 2015, 205-207 стр.
12. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебное пособие для студентов высших учебных заведений/ под. ред. Сластенина. Издательский центр «Академия», 2000. – с. 200
13. Кайдиева Н, Эгамбердиева А, Кочорова А, Билим берүүдө математикалык окутууну санариптештирүү шарттарына ишке ашыруу // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы, 2025, №4, 29-40б.

Рецензент: к.п.н., доцент Бектурова Э.О.

Атанаев Т.Б.,¹ Омотоев С.²

И.Арабаев атындагы КМУ¹

Жусуп Баласагын атындагы КУУ²

Атанаев Т.Б., Омотоев С.

КГУ имени И.Арабаева

КНУ имени Жусупа Баласагына

Atanaev T.B., Omotoev S.

KNU Jusup Balasagyn

KSU named after I.Arabaev

**ФИЗИКА САБАКТАРЫНДА ОКУУЧУЛАРДЫН КОГНИТИВДИК
АКТИВДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮ
ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ
УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ФИЗИКИ
FORMATION AND DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS
IN PHYSICS LESSONS COMPETENCIALAR**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада орто мектеп окуучуларынын физика сабактарындагы таанып-билүү активдүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүүнүн теориялык жана практикалык маселелери каралат. «Таанып-билүү активдүүлүгү» түшүнүгүнүн маңызы ачылып, окуучулардын окуу-таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн негизги принциптери талданат. Ошондой эле физиканы окутууда көйгөйлүү окутуу, изилдөө ыкмалары, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар жана эксперименттик иштерди пайдалануунун өзгөчөлүктөрү көрсөтүлгөн. Активдүү окутуу методдорун колдонуу окуучулардын өз алдынчалуулугун, чыгармачыл ой жүгүртүүсүн жана туруктуу таанып-билүү кызыгуусун өнүктүрөрү белгиленет.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования и развития познавательной активности учащихся средней школы на уроках физики. Раскрывается сущность понятия «познавательная активность», анализируются основные принципы активизации учебно-познавательной деятельности обучающихся, а также методы и средства повышения интереса школьников к изучению физики. Особое внимание уделено применению проблемного обучения, исследовательских методов, информационно-коммуникационных технологий и экспериментальной деятельности. Показано, что использование активных методов обучения способствует развитию самостоятельности, творческого мышления и устойчивого познавательного интереса учащихся.

Abstract: The article discusses theoretical and practical aspects of the formation and development of students' cognitive activity in physics lessons at secondary school. The essence of the concept of "cognitive activity" is revealed, and the main principles of activating students' educational and cognitive activity are analyzed. Special attention is paid to the use of problem-based learning, research methods, information technologies and experimental activities in teaching physics. It is shown that the use of active teaching methods contributes to the development of independence, creative thinking and stable cognitive interest among students.

Негизги сөздөр: таанып-билүү активдүүлүгү, физика, окутуу, көйгөйлүү окутуу, изилдөө ишмердүүлүгү, мотивация, маалыматтык технологиялар.

Ключевые слова: познавательная активность, физика, обучение, проблемное обучение, исследовательская деятельность, мотивация, информационные технологии.

Keywords: cognitive activity, physics, teaching, problem-based learning, research activity, motivation, information technologies.

Введение

Современная система образования ориентирована не только на передачу учащимся определённой суммы знаний, но и на развитие личности, способной к самостоятельному мышлению, анализу информации и творческой деятельности. В условиях быстрого научно-технического прогресса особую актуальность приобретает проблема формирования познавательной активности школьников. Именно познавательная активность выступает важнейшим условием успешного усвоения знаний и формирования устойчивого интереса к обучению.

Физика как учебный предмет обладает большими возможностями для развития интеллектуальных способностей учащихся. Изучение физических явлений, проведение экспериментов, решение задач и исследовательская деятельность создают благоприятные условия для формирования познавательного интереса. Однако практика показывает, что многие школьники испытывают трудности при изучении физики, что связано с недостаточной мотивацией и низким уровнем учебной активности.

Проблеме развития познавательной активности посвящены труды Л.С. Выготского, С.Л. Рубинштейна, А.Н. Леонтьева, Г.И. Щукиной, Т.И. Шамовой и других исследователей. Несмотря на значительное количество научных работ, проблема формирования познавательной активности учащихся на уроках физики остаётся актуальной и требует дальнейшего изучения.

Цель статьи – рассмотреть основные методы и средства формирования познавательной активности учащихся на уроках физики и определить педагогические условия, обеспечивающие эффективность данного процесса.

Теоретические основы формирования познавательной активности

Познавательная активность рассматривается в педагогике как важнейшее качество личности, характеризующее стремление человека к приобретению знаний, самостоятельному поиску информации и активному участию в учебной деятельности. По мнению Г.И. Щукиной, познавательная активность является устойчивым свойством личности, проявляющимся в стремлении к познанию и интеллектуальной деятельности [1].

А.Н. Леонтьев связывал активность человека с деятельностным подходом, подчёркивая, что обучение становится эффективным только в том случае, если учащийся выступает активным субъектом образовательного процесса [2]. В свою очередь, Т.И. Шамова рассматривала познавательную активность как единство мотивационного, эмоционального и деятельностного компонентов [3].

Познавательная активность школьников проявляется через:

- интерес к изучаемому материалу;
- стремление к самостоятельному поиску знаний;
- инициативность при выполнении учебных заданий;

- способность анализировать и делать выводы;
- участие в исследовательской и экспериментальной деятельности.

Формирование познавательной активности тесно связано с мотивацией обучения. Если учащийся понимает практическую значимость изучаемого материала, его интерес к предмету возрастает. Поэтому важнейшей задачей учителя физики является создание условий, при которых школьник становится активным участником образовательного процесса.

Принципы активизации познавательной деятельности

Эффективное формирование познавательной активности учащихся основывается на ряде педагогических принципов.

Принцип проблемности

Одним из наиболее эффективных способов активизации мышления является создание проблемных ситуаций. Учитель ставит перед учащимися вопрос или задачу, для решения которой недостаточно имеющихся знаний. Возникающее противоречие побуждает школьников к поиску новых способов решения.

Например, при изучении темы «Давление жидкости» учащимся можно предложить объяснить, почему плотина имеет более широкое основание. Анализируя физические закономерности, школьники самостоятельно приходят к выводу о зависимости давления от глубины.

Принцип самостоятельности

Развитие познавательной активности невозможно без самостоятельной деятельности учащихся. В процессе обучения школьники должны не только воспринимать готовую информацию, но и самостоятельно работать с источниками, проводить наблюдения, выполнять эксперименты и делать выводы.

Самостоятельная работа способствует развитию ответственности, инициативности и навыков самообразования.

Принцип исследовательской деятельности

Физика является экспериментальной наукой, поэтому исследовательская деятельность занимает важное место в её изучении. Проведение лабораторных работ, наблюдений и экспериментов позволяет учащимся применять теоретические знания на практике.

Исследовательская деятельность способствует развитию:

- логического мышления;
- навыков анализа;
- умения выдвигать гипотезы;
- способности делать выводы на основе полученных данных.

Принцип мотивации

Для повышения познавательной активности важно формировать у учащихся внутреннюю мотивацию к обучению. Этому способствует использование интересных фактов, практико-ориентированных задач, современных технологий и межпредметных связей.

Особенно эффективным является связь физики с жизненными ситуациями и современными технологиями. Когда учащиеся видят практическую значимость изучаемых явлений, их интерес к предмету существенно возрастает.

Методы формирования познавательной активности на уроках физики

В современной педагогической практике существует множество методов активизации познавательной деятельности учащихся.

Проблемное обучение

Проблемное обучение предполагает организацию учебного процесса через постановку проблемных вопросов и задач. Учитель не сообщает готовое решение, а направляет учащихся к самостоятельному поиску ответа.

Например, при изучении закона Архимеда учащимся можно предложить определить, почему металлический корабль не тонет в воде. Обсуждение данной проблемы способствует развитию логического мышления и формированию познавательного интереса.

Использование физического эксперимента

Физический эксперимент является одним из наиболее эффективных средств формирования познавательной активности. Демонстрационные опыты, лабораторные работы и практические задания позволяют учащимся наблюдать физические явления непосредственно.

Экспериментальная деятельность:

- повышает интерес к предмету;
- способствует лучшему усвоению материала;
- развивает исследовательские навыки;
- формирует научное мировоззрение.

Особое значение имеют домашние эксперименты, которые учащиеся могут выполнять самостоятельно с использованием простых материалов.

Информационно-коммуникационные технологии

Современные информационные технологии значительно расширяют возможности преподавания физики. Использование мультимедийных презентаций, виртуальных лабораторий, симуляторов и образовательных платформ делает процесс обучения более наглядным и интересным.

Интерактивные методы обучения позволяют:

- моделировать сложные физические процессы;
- визуализировать абстрактные понятия;
- организовывать самостоятельную работу учащихся;
- повышать уровень мотивации.

Применение цифровых технологий особенно важно при изучении тем, связанных с микромиром, астрономией и современными достижениями науки.

Игровые технологии

Использование игровых методов способствует созданию положительной эмоциональной атмосферы на уроке. Физические викторины, конкурсы, квесты и деловые игры помогают активизировать познавательную деятельность учащихся.

Игровые технологии:

- повышают интерес к обучению;
- развивают коммуникативные навыки;
- формируют умение работать в коллективе;
- способствуют развитию творческого мышления.

Педагогические условия развития познавательной активности

Эффективность формирования познавательной активности учащихся зависит от ряда педагогических условий.

Во-первых, важную роль играет личность учителя. Педагог должен не только владеть содержанием учебного материала, но и уметь заинтересовать учащихся, создать

доброжелательную атмосферу сотрудничества.

Во-вторых, необходимо учитывать индивидуальные особенности школьников. Разный уровень подготовки, интересов и способностей требует применения дифференцированного подхода.

В-третьих, важным условием является создание «ситуации успеха». Учащийся должен ощущать уверенность в своих возможностях и видеть результаты своей деятельности.

Кроме того, большое значение имеет организация внеурочной деятельности по физике: кружков, олимпиад, научных проектов и исследовательских работ. Такая деятельность способствует развитию устойчивого интереса к предмету.

Заключение

Таким образом, формирование и развитие познавательной активности учащихся является одной из важнейших задач современного образования. Уроки физики обладают значительным потенциалом для развития интеллектуальных и творческих способностей школьников.

Эффективность данного процесса обеспечивается использованием проблемного обучения, исследовательских методов, физического эксперимента, информационно-коммуникационных технологий и игровых методов. Важную роль играет создание благоприятной образовательной среды, ориентированной на самостоятельную и активную деятельность учащихся.

Развитие познавательной активности способствует не только успешному усвоению учебного материала, но и формированию личности, способной к самообразованию, критическому мышлению и творческой деятельности.

Список литературы

1. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
3. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. – М.: Педагогика, 1982. – 208 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
6. Данилов М.А. Процесс обучения в советской школе. – М.: Учпедгиз, 1960. – 300 с.
7. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. – М.: Педагогика, 1977. – 254 с.
8. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. – М.: Педагогика, 1971. – 206 с.
9. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
10. Подласый И.П. Педагогика. – М.: Владос, 2006. – 576 с.

Рецензент: п.и.к., доцент Биймурсаева Б.М.

Байкеева А.Т., Мукашова А.С.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Байкеева А.Т., Мукашова А.С.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Baikееva A.T., Mukashova A.S.

KNU Jusup Balasagyn

**ОЮНДАРДЫН ЖАНА КӨНҮГҮҮЛӨРДҮН ЖАРДАМЫ МЕНЕН КЕНЖЕ
МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭРКТҮҮ КӨҢҮЛ БУРУУСУН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН
ЫКМАЛАРЫ**

**МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОЛЬНОГО ВНИМАНИЯ У УЧАЩИХСЯ
СРЕДНИХ КЛАССОВ С ПОМОЩЬЮ ИГР И УПРАЖНЕНИЙ.**

**METHODS FOR DEVELOPING VOLUNTARY ATTENTION IN JUNIOR HIGH
SCHOOL STUDENTS USING GAMES AND EXERCISES**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада кенже мектеп окуучуларынын эрктүү көңүл буруусун оюндар жана көнүгүүлөр аркылуу өнүктүрүү методикасына арналган. Макалада окуучулардын көңүл буруусун жакшыртуу үчүн эффективдүү ыңгайлаштырылган оюндар жана көнүгүүлөр сунушталат. Педагогикалык ыңгайлаштырылган усулдар жана практикалык кеңештер менен бекемделет.

Аннотация: Данная статья посвящена методологии развития произвольного внимания у учащихся средних классов посредством игр и упражнений. В статье предлагаются эффективные адаптированные игры и упражнения для улучшения внимания учащихся. Она подкреплена педагогически адаптированными методами и практическими рекомендациями.

Abstract: This article focuses on a methodology for developing voluntary attention in middle school students through games and exercises. It offers effective, adapted games and exercises for improving students' attention. It is supported by pedagogically adapted methods and practical recommendations.

Негизги сөздөр : кенже мектеп окуучулары, эрктүү көңүл буруу, көнүгүүлөр, оюндар, методика, өнүктүрүү, педагогика

Ключевые слова: учащиеся средней школы, произвольное внимание, упражнения, игры, методология, развитие, педагогика.

Key words: secondary school students, voluntary attention, exercises, games, methodology, development, pedagogy.

Билим сапатын өнүктүрүү маселеси бөтөнчө башталгыч билим берүүдө педагогикалык технологияларды изденүүнү талап кылып келет. Кенже мектеп жашындагы окуучулар үчүн эрктүү көңүл бурууну өнүктүрүү маанилүү, анткени ал окуу процессинде иштешине жана билимине түздөн-түз таасир этет. Көңүл буруу – бул адамдын психикалык ишмердүүлүгүнүн негизги процесстеринин бири болуп, аң-сезимдин белгилүү объектке багытталышын жана топтолушун мүнөздөйт. Психология илиминде көңүл буруу эрксиз жана эрктүү болуп бөлүнөт. Эрктүү көңүл буруу — бул адамдын максатка ылайык, аң-

сезимдүү аракетинин натыйжасында пайда болгон психикалык процесс.Сергей Рубинштейн көңүл бурууну инсандык активдүүлүктүн формасы катары карап, аны ишмердүүлүк менен ажырагыс байланышта изилдеген. Анын пикиринде, көңүл буруу өз алдынча процесс болбостон, ар кандай иш-аракеттердин жүрүшүндө калыптанат жана өнүгөт.Ал эми Алексей Леонтьев ишмердүүлүк теориясында көңүл бурууну окуу ишмердүүлүгүнүн структуралык компоненти катары түшүндүрүп, окуучунун мотивациясы жана максаттуулугу көңүл буруунун сапатына түздөн-түз таасир этерин белгилеген.Кенже мектеп курагы (6–10 жаш) баланын когнитивдик процесстеринин интенсивдүү өнүгүү мезгили болуп эсептелет. Бул куракта окуучулардын эрксиз көңүл буруусу үстөмдүк кылат, ал эми эрктүү көңүл буруу системалуу окутуунун таасири астында калыптана баштайт.Лев Выготский маданий-тарыхый теориясында баланын психикалык процесстери социалдык чөйрөнүн таасири астында өнүгөрүн негиздеген. Анын көз карашына ылайык, эрктүү көңүл буруу башында чондордун жетекчилиги аркылуу жөнгө салынса, кийин ички психикалык функцияга айланат.Окумуштуу “жакынкы өнүгүү зонасы” түшүнүгүн киргизип, окуучунун мүмкүнчүлүктөрү туура педагогикалык колдоодо жогорулай турганын далилдеген. Демек, мугалимдин уюштуруучу ролу эрктүү көңүл бурууну өнүктүрүүдө негизги фактор болуп саналат. Акыл-эс аракеттерин этап менен калыптандыруу теориясы Пётр Гальперин тарабынан иштелип чыккан бул теория окуу аракеттерин этаптуу уюштуруунун маанисин негиздейт. Окумуштуу эрктүү көңүл буруу төмөнкү этаптар аркылуу өнүгөрүн көрсөткөн:

1. Мотивациялык этап
2. Багыт берүүчү негизди түзүү
3. Материалдык аракет
4. Сүйлөө аркылуу аракет
5. Ички аракет

Бул этаптуулук окуучунун аң-сезимдүү көңүл топтоо жөндөмүн системалуу өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Кенже мектеп окуучулардын эрктүү көңүл буруусун өнүктүрүүдө оюндарды жана көнүгүүлөрдү колдонуунун мааниси чоң. Оюндун элементтери бар көнүгүүлөр башталгыч мектепте актуалдуу билим берүүнүн башаты болуп эсептелине тургандыгы белгилүү.Окуучулардын ички сезимин жогорулатып, тилди же грамматиканы үйрөтүүчү материал ойноо убагында балдар үчүн кызыктуу боло тургандай формада тандалат. Окуучулардын кызыгуусун жараткан оюндун элементтери бар ыкма ызы-чууну пайда кылышы да мүмкүн. Бирок, кызыктыруучу абалдын түзүлүшү окуучулардын корунуп, тартынуусун, чарчоосун, жалкоолугун жеңип өтүү сабакта оюнду аралаштырып өтүүнүн жигердүүлүгүн далилдеп турат. Окутуу +оюн элементтери максаттуу жана пландуу сабакка ылайыкташтырылат. Башталгыч класстарда дидактикалык оюндар жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайыктуу, кыска жана түшүнүктүү көргөзмөлүү каражаттар менен кыймыл элементтери кошулат.

Кенже мектеп окуучуларынын эрктүү көңүл буруусун өнүктүрүүдө дидактикалык чыгармаларды (окутуучу тексттерди, жомокторду, логикалык тапшырмаларды, оюн элементтери бар материалдарды) колдонуу өтө маанилүү болуп эсептелет. Бул маселени Лев Выготский, Алексей Леонтьев, Пётр Гальперин сыяктуу окумуштуулар өз теорияларында негиздеп беришкен.

Изилдөөчүлөрдүн айтымында, «дидактикалык оюндар менен иштөө билим берүү процессин геймификациялоого, башкача айтканда, окуу процессинде оюн элементтерин колдонууга өбөлгө түзөт» [4]. И.В. Фотиева белгилегендей, «билим берүү процессинде

дидактикалык оюндарды колдонуу окуучулардын мотивациясын жогорулатууга жардам берет жана ошондой эле алынган билимдерди окуучулар үчүн кызыктуу формада көзөмөлдөөгө жана системалаштырууга мүмкүндүк берет» [14, 268-б.]. Бүгүнкү күндө медиадагы оюн технологиясы «баарлашууну уюштуруунун жаңы форматы болуп саналат. Бул формат оюнчунун интерактивдүү катышуусун болжолдогон визуалдык маалыматты берүүгө негизделген» [2].

Оюн ыкмалары – бул «өзгөчө өзгөчөлүгү бар, заманбап чындыкты көрсөтүүнү жана аны менен интерактивдүү өз ара аракеттенүү мүмкүнчүлүгүн болжолдогон маалымат менен иштөө форматы» [1, 296-б.]. «Оюн» термининин көптөгөн аныктамалары бар. Көрүнүктүү психологу Д.Б. Эльконин оюнга төмөнкүдөй аныктама берет: «Оюн – бул элестүү кырдаалдарды түзүү же кээ бир объектилердин касиеттерин башкаларга өткөрүп берүү менен мүнөздөлгөн чындыкка болгон мамиле» [11, 8-б.]. Башкача айтканда, оюн – бул социалдык тажрыйбаны өздөштүрүү максатын көздөгөн иш-аракеттин бир түрү. Оюн – бул «баланын инсандыгын өнүктүрүүдө, анын касиеттерин калыптандырууда жана анын ички мазмунун, адеп-ахлактык жана эрктик баалуулуктарын байытууда маанилүү ролду ойногон иш-аракет» [12, 20-б.].

Баланын өнүгүүсүндө жеке мааниси жана жагымдуулугу, биринчи кезекте, бала үчүн али көнүмүш болуп кала элек иш-аракеттер аркылуу пайда болот. Бул иш-аракеттер оюн аркылуу бекемделет жана бала аларды оюн процессинде жакшыраак өздөштүрөт. Оюн - балдар үчүн эң жеткиликтүү иш-аракеттин түрү. “Оюнда баланын ой жүгүртүүсүнүн жана элестетүүсүнүн өзгөчөлүктөрү, анын эмоционалдуулугу, активдүүлүгү жана баарлашуу муктаждыгынын өнүгүшү ачык көрүнөт” [14, 26-б.]. Оюн аркылуу балдар өздөрүнүн билимдерин жана көндүмдөрүн иш жүзүндө колдонууну, аларды ар кандай шарттарда колдонууну үйрөнүшөт. Оюн - бул “балдар курдаштары менен өз ара аракеттенген көз карандысыз иш-аракет. Аларды жалпы максат, ага жетүү үчүн биргелешкен аракеттер жана тажрыйба менен бириктирет” [13, 64-б.].

Оюндун бир түрү - дидактикалык оюн. Дидактикалык чыгармалар мазмуну боюнча кызыктуу, жеткиликтүү жана окуучуга түшүнүктүү болгондуктан, баланын эрксиз көңүлүн эрктүү көңүлгө айлантууга шарт түзөт. Мисалы: жомоктогу сюжетти улантуу, тексттен ката табуу, логикалык суроолорго жооп берүү окуучунун көңүлүн атайын багыттоого жардам берет. Алексей Леонтьев белгилегендей, көңүл буруу ишмердүүлүк менен байланышта өнүгөт.

Дидактикалык материалдар аркылуу:

- окуу тапшырмасы так коюлат;
- окуучу максатты түшүнөт;
- иш-аракетти пландаштырат.

Бул болсо эрктүү көңүл буруунун негизги механизми болуп саналат. Лев Выготский теориясына ылайык, бала башында чоңдордун жардамы менен иштейт, кийин өз алдынча жөнгө салууга өтөт. Дидактикалык чыгармалар тапшырманы этап менен аткарууга, өзүн-өзү текшерүүгө, ички сүйлөөнү колдонууга үйрөтөт. Бул көндүмдөр эрктүү көңүл бурууну бекемдейт. В.Н. Кругликовдун айтымында: “Дидактикалык оюндар - бул бир катар окутуу принциптерин ишке ашырган жана оюн иш-аракетинин түзүмү жана баалоо системасы тарабынан белгиленген эрежелердин болушу менен айырмаланган билим берүүчү оюндар түрүндө уюштурулган окутуунун бир түрү” [6, 263-б.]. Эң толук аныктаманы А.О. Мельник берген. Ал мындай деп белгилейт: “Дидактикалык оюн - бул кубулуштарды жана

процесстерди туурагандан же символикалык моделдөөдөн турган аракеттердин эмоционалдык боёгу аркылуу окуучулардын таанып-билүү кызыкчылыктарын өнүктүрүүгө багытталган билим берүү процессинде уюштурулган иш-аракет”. Мындай оюндун натыйжасында белгилүү бир билимдер, ошондой эле аларды чыгармачылык менен колдонуу үчүн тиешелүү көндүмдөр жана жөндөмдөр калыптанат [14, 35-б.]. П.И. Пидкасистый дидактикалык оюнду төмөнкүдөй сүрөттөйт: «Дидактикалык оюн - бул ар бир катышуучу жана жалпысынан команда негизги милдетти чечүү менен биригип, өз жүрүм-турумун жеңишке багыттаган жамааттык жана максаттуу билим берүү иш-аракети» [11, 316-б.]. Кыскача айтканда, дидактикалык оюн «балдар үчүн атайын окутуу жана билим берүү максатында түзүлгөн эрежелери бар оюн. Дидактикалык оюн балдар үчүн белгилүү бир окуу көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган, бирок ошол эле учурда аларда оюн иш-аракетинин билим берүү жана өнүктүрүүчү таасири көрүнөт» [14, 47-б.]. Дидактикалык оюндар –билим берүү максатын көздөгөн, эрежелери бар окутууда кеңири колдонулуучу оюн. Бул мектеп жашына чейинки жана мектептин кенже окуучуларына таалим-тарбия берүүгө багытталган ийкемдүү оюндар. Бул оюндар окуучулардын сенсордук сезимдүүлүгүн (көлөмгө, өң-түскө, буюмдардын жайланышына болгон), байкагычтыгын, көңүл буруусун, аң-сезимин, ой жүгүртүүсүн, сүйлөө, айлана-чөйрөгө болгон элестетүүсүн өстүрөт. Ошондой эле окутууну кызыктуу кылат, сабактын натыйжалуулугун жогорулатат. Бул оюндун негизги максаты билимди бекемдөө окуучунун ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү. Ал эми милдеттери таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү, эстеп калууну жакшыртуу, сүйлөө жөндөмүн өнүктүрүү, коммуникативдик көндүмдөрдү калыптандыруу.

Бул оюндардын тарбиялоо мааниси дагы зор, анткени алар окуучуларда чыдамкайлыктын, өз алдынча иш алып баруу ишмердүүлүгүнүн, коллективизм сезиминин өсүүсүнө таасир берүү менен, өзүлөрүн жүрүм-турум нормаларына ылайык алып жүрүү адаттарын калыптандырат. Оюндарда атайын жасалган оюнчуктар колдонулат (лото, сүрөттөр, кубиктер). Мындан тышкары, сөз менен ойнолгон оюндар да болот (мисалы, табышмактар, үндөрдү тууроо, тил жатыктыруучу «тыюу салынган сөздөр» оюндары жана башкалар). Оюнда жогорку аталган нерселерден башка да турмушта колдонулган ар кандай буюмдарды жана жаратылыш материалдарын (топчу, таш жана башкалар) колдонууга болот. [2].

Медиа оюндары балдарды так компьютердик графика, үн эффекттери, видео эффекттери жана жандуу, кызыктуу сүрөттөр менен өзүнө тартат. Бул балдардын катышуу сезимин жаратып, өздөрүн «оюнда» жүргөндөй сезишине шарт түзөт. Медиа оюндар «оюнчу компьютер тарабынан атайын түзүлгөн виртуалдык чөйрө, ошондой эле интернет ресурстары менен өз ара аракеттенүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон оюндар» деп аныкталат. Көпчүлүк учурларда, оюнчу медиа оюндагы окуялардын жүрүшүнө өз алдынча таасир эте алат, бул аны сызыктуу эмес жана кызыктуураак кылат» [6, 297-б.].

Билим берүүчү медиа оюн деген эмне? Көптөгөн изилдөөчүлөр ар кандай аныктамаларды сунушташат, бирок аларды бириктирсек, билим берүүчү медиа оюну компьютерди, компьютердик программаларды же интернетти колдонуу менен түзүлгөн оюн экенин көрөбүз. Мындай оюндардын так аныкталган уюштуруу алгоритми бар. Медиа оюндары жаш окуучулар үчүн кызыктуураак, анткени аларда баланын көңүлүн бурган визуалдык элементтер бар. Билим берүүчү медиа оюнун колдонуудан мурун, мугалим оюн кантип колдонуларын так аныкташы керек: бала менен жекече иштөө үчүн же топтук иш

үчүн. «Оюндун эрежелери оюн учурунда өзгөрбөшү керек жана ар бир балага түшүнүктүү болушу керек» [8, 4-б.].

Оюндарда атайын жасалган оюнчуктар колдонулат (лото, сүрөттөр, кубиктер). Мындан тышкары, сөз менен ойнолгон оюндар да болот (мисалы, табышмактар, үндөрдү тууроо, тил жатыктыруучу «тыюу салынган сөздөр» оюндары жана башкалар). Оюнда жогорку аталган нерселерден башка да турмушта колдонулган ар кандай буюмдарды жана жаратылыш материалдарын (топчу, таш жана башкалар) колдонууга болот. Дидактика ошондой өзгөчө бала бакчада окутуунун эң бир маанилүү каражаты болуп эсептелет. Алар балдардын ар кандай курактагы топторуна карата түзүлгөн программа менен өтүлөт. (мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Кыргыз педогогикасы энциклопедиялык окуу курал. Башталгыч класстардын окуучулардын ойлоосун, сөзүн, акыл эсин өстүрүүдө дидактикалык оюндардын сөз түрүндөгү оюндарынын мааниси зор. Анткени, оюндарды баамчылдыкка тарбиялоо менен бирге, сөзүн ойлоосун, ойлоо жөндөмдүүлүгүн өстүрөт. Айлана чөйрөдөгү жаратылыштагы, коомдогу окуяларды, кубулуштарды, заттарды биринен бири ажырата билүүгө, айырмалоого жана салыштыра алууга үйрөтөт. Окуу процесинде өздөштүрүүгө кыйын болгон тилдик материалдарды оюнду пайдалануу аркылуу женил эле үйрөнүүгө жол ачылат. Оюн түрүндөгү материалдарды мугалим канчалык кылдаттык менен колдонсо, окуучуларда он эмоциялар пайда болуп, моралдык жана эстетикалык рахат алышат. Окуучулардын кеңири ой жүгүртө билүүгө, эстеп калууга, чыгармачылык жөндөмүн өстүрө билүүгө, байкагычтыгын, баамчылдыгын, арттырууга, кыраакылыкка, тапкычтыкка, эпчилдикке, ийкемдүүлүккө оюн тарбиялайт. Оюндун кээ бир түрлөрү: Анаграмма - бир сөздү тескери окуу менен сөз пайда болот. Траферат табышмак - көбүнчө ыр түрүндө берилет. Сөздүн арасында катышат. Аткарган кызматы, окшоштугу боюнча сөздүн толук берген маанисин таап чыгат. Акро - ырлар - табышмактуу ырлар, мында ырдын ар бир сабынын башкысын тамгасын, жогортодон төмөн катары менен кошуп окууганга өзүнчө сөз келип чыгат. Логогриф - ал табышмакташ үчүн тандалып алынган сөздүн бир-эки тамгасын кемитип же өзгөртүү аркылуу түзүлөт. Шарада - мында да табышмакталаган сөздүн ар бир бөлүгү өзүнчө маани берет да, экөөнү кошуп окуганда эң негизги мааниси чыгат. Шарада - бул орус элинин байыркы оюну. Анын мааниси - сөз же фразаны бир нече бөлүккө бөлүп, аларды таап алуу. Мисалы; Балык+ Кыр= Бакыр, Ас+Ыс+Кы= Азыркы ж.б. Метограмма - жашырылган сөздүн бир тамгасын алмаштыруу аркылуу табууга болот. Сүрөттүү ырлар - дидактикалык оюндун бир түрү. Ырдын мазмунуна ылайык берилген сүрөттүн атын атап кошуу керек. Кээде кара сөз түрүндө берилет. Жаңылмачтар - сөз оюну кеңири колдонулат. Тилди жатыктыруу сөздөгү тыбыштарды ачык-так, туура айта билүүгө үйрөтөт. Жаңылмачта берилген айрым сөздөр бири-бирине окшош куюлушуп турат. Аны жаңылбай, шар, так айтканда жаңылып калса, окуучулардын күлкүсүн келтирет, жагымдуу маанай тартуулайт. Бул оюнда сөздү так, ачык, уккулуктуу айта билүү. Табышмактар - ыр же кара сөз түрүндө берилет. Түзүлүшү кыска, ачык-так болот. Табышмактарда заттын аты, белгиси, айырмаланып берилет. Анын жандырмагын табууда ошол табышмактагысын аталган, салыштырылган белгиги өзгөчө көңүл буруу керек. Табышмактын жандырмагын табуу үчүн бала абдан ойлонот, акыл-эсин өстүрөт. [9, 181-б.]. Бул оюндар окуучунун сенсордук сезимдүүлүгүн, ой жүгүртүүсүн жана эс тутумун өнүктүрөт. Ошондой эле көңүлүн бир объектиге топтоого жана туруктуулугун жогорулатууга жардам берет. Атайын түзүлгөн тексттер жана көнүгүүлөр: узак убакыт көңүлдү сактоого, бир нече объектке көңүл бөлүүгө,

көңүлдү тез которууга мүмкүнчүлүк берет. Мисалы, «бир тексттен белгилүү сөздөрдү табуу» же «эки тапшырманы бир учурда аткаруу» сыяктуу иш-аракеттер.

Кенже мектеп окуучулары үчүн:

- оюн формасындагы тексттер,
- сүрөттөр менен коштолгон материалдар,
- кыска жана мазмундуу тапшырмалар абдан эффективдүү.

Бул дидактикалык чыгармалар баланын табигый кызыгуусун сактап, көңүлдү мажбурлабастан өнүктүрөт. Кызыктуу мазмундагы чыгармалар окуучуда билим алууга кызыгуу, ийгиликке жетүү каалоосу, тапшырманы аягына чейин аткаруу сыяктуу сапаттарды калыптандырат. Мотивация күчөгөн сайын, эрктүү көңүл буруу да туруктуу болот.

Дидактикалык чыгармаларды колдонуу кенже мектеп окуучуларынын эрктүү көңүл буруусун өнүктүрүүнүн маанилүү педагогикалык каражаты болуп саналат. Алар окуучунун таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирип, өзүн-өзү жөнгө салуу көндүмдөрүн калыптандырып, көңүлдүн туруктуулугун жана багыттуулугун жогорулатат. Ошондуктан дидактикалык материалдарды системалуу жана максаттуу колдонуу башталгыч билим берүүдө өзгөчө мааниге ээ.

Жыйынтыктап айтканда, окутуунун активдүү ыкмаларын колдонуу менен өтүлгөн сабактарыбыз окуучуларга гана эмес, мугалимдерге да жигердүү, ары кызыктуу болоору талашсыз. Эгерде аларды системалуу, кылдат, пландуу колдоно билүү жакшы натыйжага алып келет. Ал эми ойлонбостон, системасыз колдонсок, сабак да өз максатына жетишпей калаары айдан ачык маалым. Окутуунун активдүү педагогикалык технологияларын мугалимдин колдонуусу окуучулардын окуу процессине активдүү тартылышына, жекече инсан катары калыптануусу үчүн сабакка ишмердүүлүккө активдүү катышуусуна жана окуу процессинин ырааттуулугун ишке ашырууга жана аны жигердүү уюштурууну көмөк көрсөтүүгө шарт түзөт. Активдүү окутуунун педагогикалык технологиясы окуу материалын үйрөнүү процессинде ой жүгүртүү жана активдүүлүгүн, практикалык ишинин ар түрдүүлүгүн камсыздаган оюн менен көнүгүүлөрдүн тутуму болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар

1. Алпатикова С.В. Медиа педагогикасы маалыматтык коомдо балдардын социалдашуусу үчүн зарыл компонент // Жаш окумуштуу. 2018. № 24 (210). 296-297-беттер.
2. Гаманкова Н. С., Тимофеева А. В. Сабактарда мультимедиа оюндарын колдонуу // Шадринск мамлекеттик педагогикалык университетинин бюллетени. 2018. №4. – 23 б.
3. Дидактикалык оюндар multiurok.ru/files/didaktikalyk-oiundar.html
4. Давыдов В. В. Жаш курагы жана педагогикалык психология. Москва: Просвещение, 1979. 286 б.
5. Демиденко Л. В. Дидактикалык оюндардын баланын өнүгүүсүндөгү мааниси // Педагогика маселелери. 2020. № 1 (46). 47-49-беттер.
6. Койнова- Цельнер Ю.В. Башталгыч мектепте активдүү окутуунун педагогикалык технологиялары Б.2011.
7. Медиа – бул эмне? Түшүнүгү, аныктамасы жана мааниси. URL:
8. <https://fb-ru.turbopages.org/fb.ru/s/article/461175/media-chto-eto-takoe-onyatieopredelenie-i-znachenie>

9. Раимкул кызы А., Карабаева Р., БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА ДИДАКТИКАЛЫК МАТЕРИАЛДАРДЫ КОЛДОНУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ // Жалал-Абад жарчысы №1. 2023. 181-183-беттер.
10. Мамбетакунов Э., Сияев Т. Педагогиканын негиздери Б., 2004.
11. Пеньков С.В. Окуучулардын окуу активдүүлүгүнүн деңгээлине таасир этүүчү факторлор // Илимий конференциялардын бюллетени. 2021. 77-80-беттер.
12. Эльконин Д. Б. Оюн психологиясы. Москва: Суроо-талап боюнча китеп, 2013. 228-бет.
13. Рудакова С. А. Башталгыч мектеп мезгилинде оюн технологияларын колдонуу // Педагогика маселелери. 2019. № 5. 19-21-беттер.
14. Рудик Г. А., Жайтапова А. А., Стог С. Г. Функционалдык сабаттуулук – мезгилдин талабы // Өмүр бою билим берүү: Туруктуу өнүгүү үчүн үзгүлтүксүз билим берүү. 2018. № 1. 12-том. 263-269-беттер.
15. Цукерман Г. А., Обухова О. Л., Шибанова Н. А. Оюн жана окуу иш-аракеттери: Чек арадагы чыр-чатактар // Психологиялык жана педагогикалык изилдөөлөр. 2019. 11-том. № 4. 22-35-беттер.

Рецензент: ф.и.к., Сатылган кызы Г.

УДК: 373.2:811.161.1

Байматова А. Т.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Байматова А. Т.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Baimatova A.T.

KNU Jusup Balasagyn

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫ ОРУС ТИЛИН
ҮЙРӨНҮҮГӨ ПРОПЕДЕВТИКАЛЫК ДАЯРДООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК
ШАРТТАРЫ**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОПЕДЕВТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ
ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ
PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROPEDEUTICAL PREPARATION
OF PRESCHOOL CHILDREN FOR LEARNING THE RUSSIAN LANGUAGE**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада мектепке чейинки жаштагы балдарды орус тилин үйрөнүүгө пропедевтикалык даярдоонун педагогикалык шарттары каралат. Макалада кыргыз тилдүү чөйрөдө тарбияланып жаткан балдардын орус тилин өздөштүрүүдөгү өзгөчөлүктөрү, тилдик тоскоолдуктар жана аларды жеңүүнүн педагогикалык жолдору талданат. Ошондой эле мектепке чейинки курактагы балдардын психологиялык жана сүйлөө өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү орус тилин окутууга даярдоонун негизги фактору катары каралат. Макалада

оюн технологияларынын, коммуникативдик ыкмалардын жана маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын ролу өзгөчө белгиленип, фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык оюндардын жардамы менен балдардын сөз байлыгы кеңейип, туура сүйлөө, угуп түшүнүү жана жөнөкөй сүйлөмдөрдү колдонуу көндүмдөрү калыптанары көрсөтүлөт. Ошондой эле эки тилдүү сүйлөө чөйрөсүн түзүүнүн мааниси каралып, орус тилин күнүмдүк ишмердүүлүктө колдонуу балдардын тилдик адаптациясын жеңилдетери белгиленет. Мындан тышкары, заманбап санариптик технологияларды колдонуу аркылуу орус тилдүү чөйрөнүн жетишсиздигин толуктоо мүмкүнчүлүктөрү талданып, аудио-визуалдык материалдардын жана мультимедиялык ресурстардын натыйжалуулугу көрсөтүлөт. Макаланын жыйынтыгында мектепке чейинки билим берүү уюмдарында балдарды орус тилин үйрөнүүгө алдын ала даярдоону илимий негизде уюштуруу алардын мектепке даярдыгын жогорулатып, орус тилине болгон кызыгуусун жана коммуникативдик жөндөмдөрүн өнүктүрөрү белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические условия пропедевтической подготовки детей дошкольного возраста к обучению русскому языку. Анализируются особенности усвоения русского языка детьми, воспитывающимися в кыргызоязычной среде, языковые трудности и педагогические пути их преодоления. Также рассматриваются психологические и речевые особенности развития детей дошкольного возраста как важный фактор подготовки к обучению русскому языку. В статье особо подчеркивается роль игровых технологий, коммуникативных методов и информационно-коммуникационных технологий. Показано, что с помощью фонетических, лексических и грамматических игр у детей расширяется словарный запас, формируются навыки правильного произношения, понимания речи на слух и использования простых предложений. Кроме того, рассматривается значение создания двуязычной билингвальной речевой среды, а также отмечается, что использование русского языка в повседневной деятельности способствует облегчению языковой адаптации детей. Помимо этого, анализируются возможности компенсации недостатка русскоязычной среды посредством современных цифровых технологий, а также раскрывается эффективность аудиовизуальных материалов и мультимедийных ресурсов. В заключении статьи отмечается, что научно организованная пропедевтическая подготовка детей к изучению русского языка в дошкольных образовательных организациях способствует повышению их готовности к школе, развитию интереса к русскому языку и формированию коммуникативных умений.

Abstract: This article examines the pedagogical conditions for the propedeutical preparation of preschool children for learning the Russian language. The study analyzes the specific features of Russian language acquisition by children raised in a Kyrgyz-speaking environment, language barriers, and pedagogical ways to overcome them. The psychological and speech development characteristics of preschool children are also considered as important factors in preparing them to learn Russian. The article particularly emphasizes the role of game-based technologies, communicative methods, and information and communication technologies. It is shown that phonetic, lexical, and grammatical games help expand children's vocabulary, develop correct pronunciation, improve listening comprehension, and form the ability to use simple sentences. In addition, the importance of creating a bilingual speech environment is discussed, and it is noted that the use of Russian in everyday activities facilitates children's language adaptation. Furthermore, the article analyzes the possibilities of compensating for the lack of a Russian-speaking environment through modern digital technologies and highlights the effectiveness of audiovisual materials and

multimedia resources. The conclusion emphasizes that scientifically organized preliminary preparation of preschool children for learning Russian in preschool educational institutions contributes to improving school readiness, increasing interest in the Russian language, and developing communicative skills.

Негизги сөздөр: пропедевтикалык даярдоо, мектепке чейинки билим берүү, орус тили, тилдик өнүгүү, оюн технологиялары, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар, эки тилдүү чөйрө, коммуникативдик жөндөм, фонематикалык угуу, лексикалык өнүгүү, грамматикалык көндүмдөр, тилдик адаптация, санариптик билим берүү, педагогикалык шарттар, сүйлөө активдүүлүгү, мотивация.

Ключевые слова: пропедевтическая подготовка, дошкольное образование, русский язык, речевое развитие, игровые технологии, информационно-коммуникационные технологии, двуязычная среда, билингвизм, коммуникативные умения, фонематический слух, лексическое развитие, грамматические навыки, языковая адаптация, цифровое образование, педагогические условия, речевая активность, мотивация.

Keywords: propedeutical preparation, preschool education, Russian language, speech development, game-based technologies, information and communication technologies, bilingual environment, communicative skills, phonemic hearing, lexical development, grammatical skills, language adaptation, digital education, pedagogical conditions, speech activity, motivation.

Современная система дошкольного образования предъявляет новые требования к языковой подготовке детей. В условиях расширения межкультурных связей владение несколькими языками становится важным условием успешной социализации личности. В Кыргызской Республике русский язык сохраняет статус одного из основных языков межнационального общения, науки, образования и культуры. В связи с этим возрастает необходимость качественной подготовки детей дошкольного возраста к обучению русскому языку.

Дошкольный возраст является наиболее благоприятным периодом для овладения языком. Именно в этот период активно развивается речь, формируются основы мышления, памяти, внимания и коммуникативных способностей ребенка. У детей дошкольного возраста наблюдается высокая восприимчивость к языковым явлениям, способность к подражанию и естественному усвоению речевых моделей. Поэтому раннее знакомство с русским языком способствует более успешному его освоению в дальнейшем.

Однако дети, воспитывающиеся преимущественно в кыргызоязычной среде, нередко сталкиваются с определенными трудностями при изучении русского языка. Среди основных проблем можно выделить ограниченный словарный запас, недостаточное понимание русской речи, трудности произношения отдельных звуков, а также языковой барьер в процессе общения. В связи с этим особую актуальность приобретает создание эффективных педагогических условий, обеспечивающих успешную предварительную подготовку детей к обучению русскому языку [1].

Под педагогическими условиями понимается совокупность специально организованных факторов, методов, форм и средств обучения, способствующих достижению поставленных образовательных целей. Для подготовки детей дошкольного возраста к изучению русского языка необходимо учитывать возрастные, психологические и индивидуальные особенности детей, а также особенности билингвальной среды [2].

Дошкольный возраст характеризуется интенсивным развитием речевой деятельности. В этот период ребенок активно усваивает новые слова, учится строить предложения, развивает связную речь и коммуникативные навыки. Психологи отмечают, что в возрасте от трех до шести лет дети наиболее чувствительны к восприятию языковой информации.

Одной из особенностей детей дошкольного возраста является преобладание наглядно-образного мышления. Ребенок легче воспринимает информацию через игру, иллюстрации, действия и эмоциональное взаимодействие. Поэтому обучение русскому языку должно строиться на принципах доступности, наглядности и эмоциональной вовлеченности.

Важным фактором является также развитие фонематического слуха. Для детей кыргызоязычной среды отдельные звуки русского языка могут представлять определенную сложность. В связи с этим большое значение имеют упражнения на развитие слухового восприятия, правильного произношения и интонации.

Следует учитывать и то, что дети дошкольного возраста быстро утомляются. Поэтому занятия должны быть непродолжительными, разнообразными и включать элементы подвижных игр, песен, речевых, сказок и творческой деятельности. Эмоционально благоприятная атмосфера способствует снижению языкового барьера и формированию интереса к русскому языку.

Одним из наиболее эффективных педагогических условий подготовки детей к изучению русского языка являются игровые технологии. Игра является ведущим видом деятельности дошкольников и обеспечивает естественное усвоение языкового материала.

Использование фонетических игр помогает детям правильно воспринимать и произносить звуки русского языка. Например, игры на повторение слогов, звукоподражание, ритмические упражнения и скороговорки способствуют развитию артикуляционного аппарата и фонематического слуха [3].

Лексические игры направлены на расширение словарного запаса детей. В процессе игр дети знакомятся с названиями предметов, действий, признаков и учатся использовать новые слова в речи. Особенно эффективными являются сюжетно-ролевые игры, в которых дети общаются друг с другом на русском языке в различных жизненных ситуациях.

Грамматические игры помогают формировать навыки правильного построения предложений. Через игровые задания дети учатся согласовывать слова, употреблять простые грамматические конструкции и понимать структуру русской речи.

Игровая деятельность способствует развитию речевой активности, коммуникативных навыков и положительной мотивации к изучению языка. Благодаря игре дети легче преодолевают страх ошибок и начинают свободнее использовать русский язык в общении.

Одним из важных педагогических условий является создание двуязычной речевой среды. Регулярное использование русского языка в повседневной деятельности способствует формированию естественных коммуникативных навыков. Двуязычная среда может формироваться через организацию речевого общения, проведение тематических мероприятий, использование русскоязычных песен, мультфильмов, сказок и стихотворений. Постепенное включение русского языка в режимные моменты помогает детям привыкнуть к звучанию языка и воспринимать его как средство общения.

Особую роль играет взаимодействие педагога и ребенка. Речь воспитателя должна быть эмоциональной, четкой и доступной для понимания детей. Важно создавать ситуации успеха, поддерживать инициативу ребенка и поощрять его речевую активность.

Кроме того, большое значение имеет сотрудничество дошкольной образовательной

организации с семьей. Родители могут способствовать развитию интереса к русскому языку через совместное чтение книг, просмотр обучающих мультфильмов и выполнение игровых заданий дома.

В современных условиях эффективным средством языковой подготовки становятся информационно-коммуникационные технологии. Использование мультимедийных ресурсов позволяет сделать процесс обучения более интересным, доступным и наглядным [4]. Аудио и видеоматериалы помогают детям воспринимать правильную русскую речь, развивать навыки аудирования и расширять словарный запас. Интерактивные игры, обучающие программы и мультфильмы повышают мотивацию детей и активизируют их познавательную деятельность. Особенно важным использование цифровых технологий становится в условиях недостатка русскоязычной среды. Современные образовательные платформы позволяют создавать дополнительные возможности для языковой практики и речевого развития детей [5]. Однако применение информационно-коммуникационных технологий должно быть педагогически обоснованным и соответствовать возрастным особенностям детей. Цифровые средства не должны заменять живое общение, а выступать дополнительным инструментом языкового развития.

Предварительная пропедевтическая подготовка детей дошкольного возраста к обучению русскому языку является важным направлением современной системы дошкольного образования. Эффективность данного процесса зависит от создания благоприятных педагогических условий, учитывающих возрастные, психологические и речевые особенности детей.

Использование игровых технологий, коммуникативных методов, двуязычной речевой среды и современных информационно-коммуникационных технологий способствует развитию речевой активности, расширению словарного запаса и формированию коммуникативных навыков детей.

Научно организованная языковая подготовка дошкольников обеспечивает успешную адаптацию к школьному обучению, повышает интерес к изучению русского языка и способствует формированию гармонично развитой личности в условиях многоязычного общества.

Список литературы

1. Выготский Лев Семёнович Психология развития ребенка. - Москва : Эксмо, 2020. - 512 с.
2. Эльконин Даниил Борисович Психология игры. - Москва : Владос, 2019. - 360 с.
3. Леонтьев Алексей Николаевич Основы психолингвистики. - Санкт-Петербург : Питер, 2018. - 288 с.
4. Министерство образования и науки Кыргызской Республики Государственный образовательный стандарт дошкольного образования Кыргызской Республики. - Бишкек, 2023. - 48 с.
5. Теория и методика обучения русскому языку детей дошкольного возраста / под ред. Н. М. Шанского. - Москва : Академия, 2021. - 256 с.

Рецензент: к.п.н., доцент Бектурова Э. О.

Бейшеналиева У.У., Осмонова Б.М., Белекова М.Р., Токтомамбетова Ж.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Бейшеналиева У.У., Осмонова Б.М., Белекова М.Р., Токтомамбетова Ж.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Beishenalieva U.U., Osmonova B.M., Belekova M.R., Toktomambetova J.A.

КНУ Jusup Balasagyn

**АЛГОРИТМИ: ОРТО МЕКТЕПТИН ИНФОРМАТИКА САБАГЫНДА STEAM-
ДОЛБООРЛОРДУ ИШКЕ АШЫРУУНУН ЖАЛПЫ КОЛДОНУУНУН ИЛИМИЙ-
МЕТОДИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

**АЛГОРИТМ: НА УРОКЕ ИНФОРМАТИКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ НАУЧНО-
МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЩЕГО ПРИМЕНЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ STEAM-ПРОЕКТОВ
компетенции.**

**ALGORITHM: IN A COMPUTER SCIENCE LESSON IN HIGH SCHOOL
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE GENERAL
APPLICATION OF THE IMPLEMENTATION OF STEAM PROJECTS OF competence.**

Кыскача мүнөздөмө: Заманбап билим берүү системасында окуучулардын чыгармачыл, сынчыл жана инженердик ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү, ошондой эле аларды санариптик коомдун талаптарына ылайык даярдоо негизги педагогикалык милдеттердин бири болуп саналат. Бул багытта STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) билим берүү концепциясы өзгөчө мааниге ээ болуп, билим берүүнүн мазмунун интеграциялоого жана окуучулардын практикалык ишмердүүлүгүн уюштурууга багытталган натыйжалуу педагогикалык технология катары каралууда. Макалада STEAM-долбоорлорду ишке ашыруунун жалпы алгоритми жана аны орто мектептин информатика сабагында колдонуу мүмкүнчүлүктөрү талданат. Изилдөөдө долбоордук окутуунун педагогикалык жана методикалык негиздери каралып, көйгөйдү аныктоо, маалыматтарды чогултуу, долбоорлоо, моделдөө, прототип түзүү, натыйжаларды этаптарынын мазмуну ачылып берилет. Информатика сабагында Arduino платформасы, робототехника каражаттары, программалоо чөйрөлөрү жана санариптик технологиялар аркылуу ишке ашырылуучу STEAM-долбоорлордун практикалык мисалдары сунушталган. Ошондой эле эл аралык жана ата мекендик илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыктары талданып, STEAM технологиясынын окуучулардын алгоритмдик ой жүгүртүүсүн, изилдөөчүлүк жөндөмдөрүн, чыгармачылык активдүүлүгүн жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүдөгү ролу негизделген. Изилдөөнүн натыйжалары STEAM-долбоорлорду информатика сабагында системалуу колдонуу окуучулардын окууга болгон мотивациясын жогорулатып, алардын теориялык билимдерин практикалык ишмердүүлүк менен айкалыштырууга өбөлгө түзөрүн көрсөтөт.

Аннотация: В современной системе образования одной из основных педагогических задач является развитие творческого, критического и инженерного мышления учащихся, а также их подготовка в соответствии с требованиями цифрового общества. Особое значение в этом направлении приобретает образовательная концепция STEAM (наука, технология,

инженерия, искусство, математика), которая рассматривается как эффективная педагогическая технология, направленная на интеграцию содержания образования и организацию практической деятельности учащихся. В статье анализируется общий алгоритм реализации STEAM-проектов и возможности его применения на уроках информатики в средней школе. В исследовании рассматриваются педагогические и методические основы проектного обучения, раскрывается содержание этапов постановки проблемы, сбора данных, проектирования, моделирования, создания прототипов, результатов. На уроке информатики были представлены практические примеры проектов STEAM, реализуемых с помощью платформы Arduino, средств робототехники, сред программирования и цифровых технологий. Также были проанализированы результаты международных и отечественных научных исследований и обоснована роль технологии Steam в развитии у учащихся алгоритмического мышления, исследовательских навыков, творческой активности и компетентности в решении проблем. Результаты исследования показывают, что систематическое использование STEAM-проектов на уроках информатики повышает мотивацию учащихся к обучению и способствует интеграции их теоретических знаний с практической деятельностью.

Abstract: In the modern education system, the development of creative, critical and engineering thinking of students, as well as their preparation in accordance with the requirements of the digital society, is one of the main pedagogical tasks. In this direction, the STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) educational concept is of particular importance and is considered an effective pedagogical technology aimed at integrating the content of education and organizing the practical activities of students. The article analyzes the general algorithm for implementing STEAM projects and the possibilities of its use in computer science lessons in secondary schools. The study examines the pedagogical and methodological foundations of project-based learning, reveals the content of the stages of problem identification, data collection, design, modeling, prototyping, and results. Practical examples of STEAM projects implemented in computer science lessons using the Arduino platform, robotics tools, programming environments, and digital technologies are presented. The results of international and domestic scientific research are also analyzed, and the role of STEAM technology in the development of students' algorithmic thinking, research skills, creative activity and problem-solving competencies is substantiated. The results of the study show that the systematic use of STEAM projects in computer science classes increases students' motivation to learn and contributes to the combination of their theoretical knowledge with practical activities.

Негизги сөздөр: STEAM билим берүү, информатика, долбоордук окутуу, алгоритмдик ой жүгүртүү, робототехника, программалоо, инженердик билим берүү, санариптик технологиялар, интеграцияланган окутуу, STEM-компетенциялар.

Ключевые слова: STEAM образование, информатика, проектное обучение, алгоритмическое мышление, робототехника, программирование, инженерное образование, цифровые технологии, интегрированное обучение, STEM-компетенции.

Keywords: STEAM education, computer science, project-based learning, algorithmic thinking, robotics, programming, engineering education, digital technologies, integrated learning, STEM competencies.

Киришүү

Билим берүү системасынын өнүгүүсү ХХI кылымдын көндүмдөрүн калыптандырууга багытталган жаңы педагогикалык технологияларды талап кылууда. STEAM-жеңилдетилген окуу чөйрөсүндө окуучулардын чыгармачылыгын, критикалык ой жүгүртүүсүн жана практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүү максаты менен колдонулат. Долбоордук ыкма аркылуу предметтер аралык байланыш түзүлүп, теория менен практика бириктирилет. Туура структура жана методикалык колдоо аркылуу STEAM-долбоорлордун ийгиликтүү жүргүзүлүшүнө шарт түзсө болот. STEAM-долбоорлор окуучулардын илимий билимдерин практикада колдонууга, көйгөйлөрдү комплекстүү чечүүгө жана инновациялык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Компьютердик технологияларды прикладдык маселелерди чыгарууда колдонуу боюнча изилдөөлөрдүн ийгиликтүү ишке ашырылышы учурдагы жаңы заманбап маалыматтык технологиялардын жардамы менен виртуалдуу үч өлчөмдүү моделдерди алууну, ар түрдүү компьютердик математикалык пакеттер менен камсыз кылууну, заманбап эсептөө алгоритмдери менен колдонмо маселелерди чыгарууну, маалыматтарды издей билүүнү, алгоритмдерди туура тандоону жана маселени сандык чыгарууга, программалардын тууралыгын жана эсептөөлөрдүн тактыгын текшерүү каражаттарын жана ыкмаларын ишке ашырууну камсыз кылат [2, 146-б.].

STEAM технологиясынын негизги өзгөчөлүгү – ар түрдүү предметтик тармактарды бириктирүү аркылуу реалдуу турмуштук маселелерди чечүүгө багытталган долбоорлорду ишке ашыруу болуп саналат. Долбоордук ишмердүүлүк окуучуларды активдүү билим алуучу субъект катары карап, алардын өз алдынча изилдөө жүргүзүүсүнө шарт түзөт. STEAM-долбоорлорду ишке ашыруу көп баскычтуу процесс болуп саналат. Ар бир этап окуучулардын белгилүү компетенцияларын өнүктүрүүгө багытталат.

1-этап. Маселени аныктоо

Долбоордун баштапкы этабында реалдуу көйгөй же изилденүүчү маселе тандалат.

Бул этапта окуучулар:

- көйгөйдү аныкташат;
- анын актуалдуулугун негиздешет;
- долбоордун максатын коюшат;
- күтүлгөн натыйжаларды белгилешет.

Мисалы, мектептин аймагындагы жарыктандыруу системасын автоматташтыруу маселеси тандалышы мүмкүн.

2-этап. Изилдөө жүргүзүү

Бул этапта окуучулар маалыматтарды чогултуп, көйгөйдү изилдешет.

Колдонулуучу методдор:

- байкоо жүргүзүү;
- сурамжылоо;
- адабияттарды талдоо;
- интернет булактарын изилдөө.

3-этап. Долбоорду пландаштыруу

Окуучулар иш-аракеттердин планын түзүшөт:

- максатты аныкташат;
- милдеттерди бөлүштүрүшөт;
- ресурстарды белгилешет;
- убакыт графигин түзүшөт.

4-этап. Конструкциялоо жана моделдөө

Информатика сабагында бул этапта төмөнкү иштер жүргүзүлөт:

- алгоритм түзүү;
- блок-схемаларды иштеп чыгуу;
- программалык код жазуу;
- аппараттык бөлүктөрдү тандоо.

Мисалы, Arduino Uno, жарык сенсору жана светодиоддор колдонулуп, акылдуу жарыктандыруу системасынын схемасы даярдалат.

5-этап. Прототип түзүү

Окуучулар долбоордун иштөөчү моделин түзүшөт.

Мисалдар:

- Arduino негизиндеги акылдуу үй макети;
- Scratch программасында интерактивдүү оюн;
- роботтун кыймылын башкаруу системасы.

6-этап. Тестирлөө жана өркүндөтүү

Бул этапта окуучулар системанын иштешин текшерешет:

- каталарды аныкташат;
- кодду оңдошот;
- натыйжалуулукту баалашат;
- өркүндөтүү сунуштарын киргизишет.

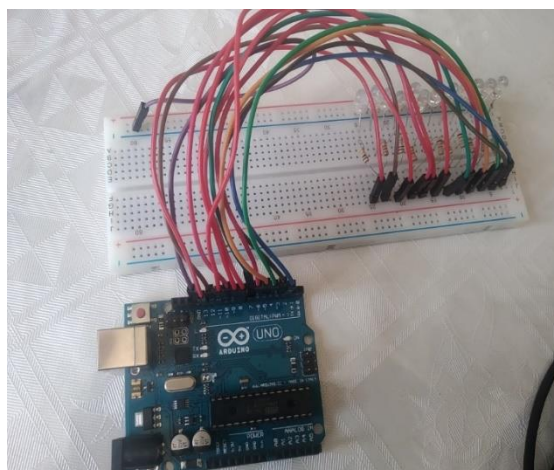
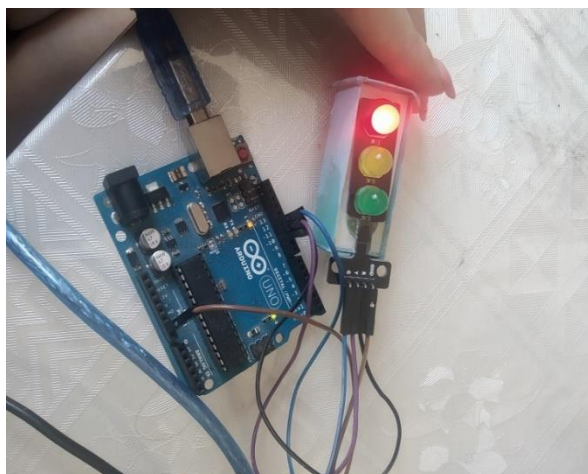
7-этап. Долбоорду коргоо

Окуучулар даяр болгон долбоорлорун презентация аркылуу сунушташат.

Коргоодо төмөнкүлөр көрсөтүлөт:

- көйгөйдүн актуалдуулугу;
- иштелип чыккан чечим;
- колдонулган технологиялар;
- алынган натыйжалар.

Макалада ар түрдүү жана эффективдүү окуу чөйрөсүн түзүү үчүн окутуунун ар кандай ыкмаларын интеграциялоо зарылдыгына көңүл бурулат. Бул окуучулардын ар түрдүүлүгүн эске алууга жана информатика тармагындагы материалды ийгиликтүү өздөштүрүү үчүн оптималдуу шарттарды камсыз кылууга мүмкүндүк берет [1]. Өсүп келе жаткан муун заманбап технологиялардын ар кыл түрүн пайдаланууга кызыктар болушат. Андыктан окутуунун каражаты катары жана билим алууга ар бир окуучуну кызыктыруунун жолу катары робототехниканы пайдаланууга болот. Электроника, автоматика жана робототехника чөйрөсүндө жөнөкөй системаларды курууда, модулдар менен иштөө, эксперименттерди жүргүзүүнүн аппараттык-программдык жактарын ардуино менен ишке ашыруу каралга

1-сүрөт. Светофор долбоору

```
void setup(){
  pinMode(2, OUTPUT);
  pinMode(3, OUTPUT);
  pinMode(4, OUTPUT);
}

void loop(){
  digitalWrite(2, 1);
  delay(5000);
  digitalWrite(2, 0);
  digitalWrite(3, 1);
  delay(500);
  digitalWrite(3, 0);
  digitalWrite(4, 1);
  delay(5000);
  digitalWrite(4, 0);
}
```

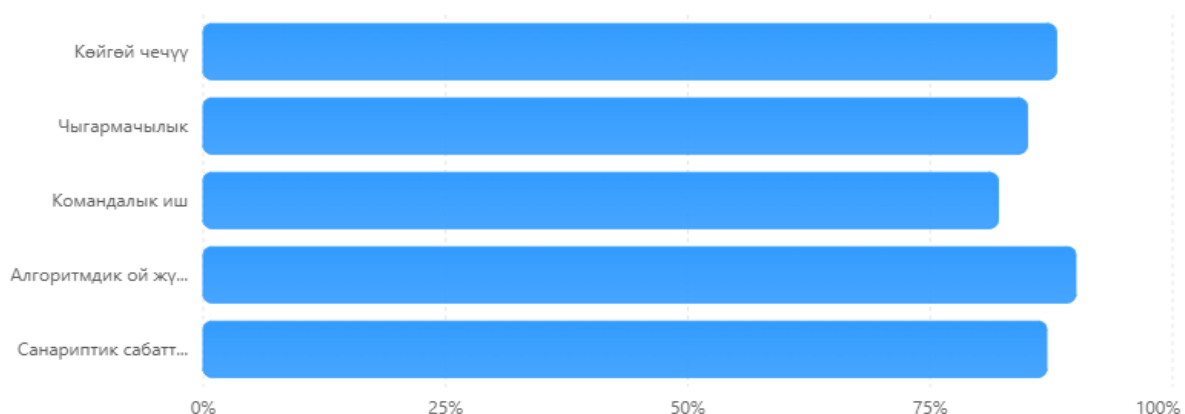
Практикалык мисал

Тема: Мектеп долбоору — "Светофор иштетүү"

Этаптар: көйгөйдү аныктоо (ардуино тетиктерин топтоо) → максаттарды коюу → прототип (сенсор + контроллер) → тест → презентация жана баалоо → жакшыртуу.

Колдонулган STEAM: физика (жарыктандыруусун коюу), технология (микроконтроллер), инженерия (схема), искусство (дизайн), математика (долбоордогу математикалык эсептөөлөр).

Төмөнкү диаграммада STEAM технологиясынын окуучулардын көндүмдөрүнө тийгизген шарттуу таасири көрсөтүлгө

Корутунду

Орто мектептин информатика сабагында STEAM-долбоорлорду колдонуу окуучулардын алгоритмдик ой жүгүртүүсүн, чыгармачылыгын жана инженердик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүнүн натыйжалуу каражаты болуп саналат. STEAM-

долбоорлорду ишке ашыруунун жалпы алгоритми көйгөйдү аныктоодон башталып, изилдөө, моделдөө, прототип түзүү, тесирлөө жана рефлексия этаптары аркылуу жүзөгө ашырылат. Мындай мамиле окуучуларды реалдуу турмуштагы маселелерди чечүүгө даярдап, санариптик коомдун талаптарына жооп берген компетенттүү инсандарды тарбиялоого өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар

Султанбаева Г.С. Информатика сабагында активдүү жана пассивдүү методдор. Вестник КГУ имени И. АРАБАЕВА, Киргизский государственный университет им. И. Арабаева ISSN: 1694-7851eISSN: 1694-8505/ <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=65681032>

Кыштообаева Ч.А. Сандык методдор курсун окутууда маалыматтык технологияларды колдонуу. Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары.- №2 (51) 2020.

Beishenalieva Uulkan Usonbekovna, Bekezhanov Marlis Melisovich, Kulmanbetova Sagynybubu Musekovna, Osmonova Bermet Mairambekovna Integration Of Artificial Intelligence Into The Structure Of Modern Digital Teaching Materials. IOSR Journal of Computer Engineering (IOSR-JCE) e ISSN: 2278-0661, p-ISSN: 2278-8727, Volume 28, Issue 2, Ser. 1 (Mar.2026), PP 10-15 www.iosrjournals.org B2802011015.pdf

Рецензент: п.и.к., доцент Бейшеналиева У.Ү.

УДК 373.21-051:159.944.4

Бекбоева Б.Б.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Бекбоева Б.Б.

КНУ имени Ж. Баласагына

Bekboeva B.B.

KNU Zhusup Balasagyn

ТАРБИЯЧЫЛАРДЫН УНИВЕРСАЛДУУ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН НЕГИЗИНДЕ АЛАРДЫН СТРЕССКЕ ТУРУКТУУЛУГУН КАЛЫПТАНДЫРУУ ФОРМИРОВАНИЕ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ИХ УНИВЕРСАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ. FORMATION OF STRESS RESILIENCE OF EDUCATORS BASED ON THE DEVELOPMENT OF THEIR UNIVERSAL COMPETENCIES.

Кыскача мүнөздөмө: Макалада мектепке чейинки билим берүү уюмдарындагы тарбиячылардын универсалдуу компетенцияларын өнүктүрүүнүн негизинде алардын стресске туруктуулугун калыптандыруу маселеси каралат. Изилдөөнүн максаты – тарбиячылардын кесиптик ишмердүүлүгүндө кездешкен стресстик кырдаалдарды жеңүүгө көмөктөшүүчү психологиялык-педагогикалык шарттарды аныктоо жана аларды өркүндөтүү жолдорун иштеп чыгуу. Иште универсалдуу компетенциялардын (коммуникативдик,

рефлексивдик, уюштуруучулук жана адаптациялык) ролу талданып, стресске туруктуулукту жогорулатууга багытталган ыкмалар сунушталат. Изилдөөнүн натыйжалары тарбиячылардын эмоционалдык туруктуулугун күчөтүүгө жана кесиптик күйүп кетүүнү алдын алууга өбөлгө түзөт.

Аннотация: В статье рассматривается проблема формирования стрессоустойчивости воспитателей дошкольных образовательных организаций на основе развития их универсальных компетенций. Цель исследования заключается в определении психолого-педагогических условий, способствующих преодолению стрессовых ситуаций в профессиональной деятельности воспитателей, а также в разработке эффективных путей их совершенствования. Анализируются такие универсальные компетенции, как коммуникативная, рефлексивная, организационная и адаптационная, и их влияние на повышение стрессоустойчивости. Результаты исследования направлены на укрепление эмоциональной устойчивости педагогов и профилактику профессионального выгорания.

Abstract: This scientific study addresses the issue of developing stress resilience among preschool educators through the enhancement of their universal competencies. The research aims to identify psychological and pedagogical conditions that help educators cope with stressful situations in their professional activities and to develop effective approaches for improving these conditions. The study analyzes key universal competencies, including communicative, reflective, organizational, and adaptive skills, and their role in strengthening stress resistance. The findings contribute to improving educators' emotional stability and preventing professional burnout in early childhood education settings.

Негизги сөздөр: Мектепке чейинки билим берүү, тарбиячы, универсалдуу компетенциялар, стресске туруктуулук, эмоционалдык туруктуулук, кесиптик күйүп кетүү, психологиялык-педагогикалык шарттар, коммуникация, рефлексия, адаптация.

Ключевые слова: Дошкольное образование, воспитатель, универсальные компетенции, стрессоустойчивость, эмоциональная устойчивость, профессиональное выгорание, психолого-педагогические условия, коммуникация, рефлексия, адаптация.

Key words: Preschool education, educator, universal competencies, stress resilience, emotional stability, professional burnout, psychological and pedagogical conditions, communication, reflection, adaptation.

Мектепке чейинки билим берүү системасы баланын инсан катары калыптанышында эн маанилүү этаптардын бири болуп саналат. Бул мезгилде баланын таанып-билүү, эмоционалдык жана социалдык өнүгүүсү негизги багыт катары калыптанат. Ошондуктан тарбиячынын кесиптик ишмердүүлүгү жогорку жоопкерчилик, туруктуулук жана ар тараптуу компетенттүүлүктү талап кылат.

Бүгүнкү күндө мектепке чейинки билим берүү уюмдарындагы тарбиячылардын ишмердүүлүгү бир топ татаалдашты. Балдардын жеке өзгөчөлүктөрүнүн ар түрдүүлүгү, инклюзивдик билим берүүнүн киргизилиши, ата-энелер менен тыгыз иш алып баруу, ошондой эле жаңы педагогикалык технологияларды колдонуу тарбиячынын күнүмдүк ишинде кошумча психоэмоционалдык жүктөмдү жаратат. Бул жагдайлар кесиптик стресстин пайда болушуна шарт түзөт [3].

Илимий-педагогикалык изилдөөлөрдө белгиленгендей, балдардын гармониялуу өнүгүүсү көп жагынан тарбиячынын инсандык сапаттарына жана кесиптик

компетенцияларына көз каранды. Л.С. Выготскийдин социалдык өнүгүү теориясына ылайык, бала чоңдор менен болгон өз ара аракеттенүү процессинде өнүгөт. Демек, тарбиячы баланын “жакынкы өнүгүү зонасын” туура уюштура билүүсү зарыл. Бул өз кезегинде педагогдон жогорку деңгээлдеги коммуникативдик жана рефлексивдик жөндөмдөрдү талап кылат.

А.Н. Леонтьевдин ишмердүүлүк теориясы боюнча, адамдын психикасы ишмердүүлүк процессинде калыптанат жана өнүгөт. Бул теорияга таянсак, тарбиячынын кесиптик ишмердүүлүгү канчалык уюшкан, максаттуу жана системалуу болсо, анын психологиялык туруктуулугу да ошончолук жогору болот. С.Л. Рубинштейн инсанды ишмердүүлүк аркылуу калыптанган система катары карап, ички жана сырткы факторлордун өз ара байланышын баса белгилеген. Бул көз караштар тарбиячылардын стресске туруктуулугу алардын иш шарттары жана ички ресурстары менен тыгыз байланышта экенин көрсөтөт [1,304].

Стресс түшүнүгү илимге Г. Селье тарабынан киргизилип, ал стрессти организмдин сырткы таасирлерге карата универсалдуу реакциясы катары аныктаган. Педагогикалык ишмердүүлүктө стресс узакка созулган психоэмоционалдык чыңалуу менен мүнөздөлөт. Тарбиячыларда стресс төмөнкү этаптарда байкалат: эмоционалдык чыңалуу, чарчоо, мотивациянын төмөндөшү жана кесиптик күйүп кетүү. Мектепке чейинки мекемелерде стресстин бир нече түрү кездешет: эмоционалдык стресс (балдардын жүрүм-турумуна эмоционалдык реакция); профессионалдык стресс (иш жүктөмүнүн көптүгү); социалдык стресс (ата-энелер жана кесиптештер менен мамиле); физикалык стресс (узак убакыт бутта туруу, үн жүктөмү).

Стресске алып келген негизги факторлорго төмөнкүлөр кирет: чоң топтордо иштөө, убакыттын жетишсиздиги, ата-энелердин жогорку талаптары, балдардын индивидуалдык өзгөчөлүктөрү, документтик иштердин көптүгү жана эмоционалдык кайтарымдын жетишсиздиги. Бул факторлор узак убакыт таасир эткенде педагогдун эмоционалдык ресурстары түгөнүп, кесиптик чарчоо пайда болот.

Ушундай шарттарда тарбиячылардын стресске туруктуулугун калыптандырууда универсалдуу компетенциялар негизги ролду ойнойт. Универсалдуу компетенциялар – бул ар кандай кырдаалда колдонулуучу жалпы кесиптик жана инсандык жөндөмдөрдүн системасы. Аларга коммуникативдик, уюштуруучулук, рефлексивдик жана адаптациялык компетенциялар кирет.

Коммуникативдик компетенция тарбиячынын балдар, ата-энелер жана кесиптештер менен натыйжалуу байланыш түзүүсүн камсыздайт. Туура уюштурулган коммуникация конфликттерди азайтып, иш процессинде түшүнбөстүктөрдү алдын алат. Бул педагогдун эмоционалдык чыңалуусун төмөндөтөт жана психологиялык комфортту жогорулатат.

Уюштуруучулук компетенция педагогдун ишмердүүлүгүн пландоо, убакытты рационалдуу бөлүштүрүү жана билим берүү процессин системалаштыруу менен байланыштуу. Ишти туура уюштуруу ашыкча жүктөмдү азайтып, тарбиячынын ишиндеги хаосту жоюуга жардам берет. Бул фактор стресстин деңгээлин олуттуу төмөндөтөт [6].

Рефлексивдик компетенция өз ишмердүүлүгүн талдоо, каталарды аныктоо жана өзүн-өзү өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн билдирет. Рефлексия аркылуу тарбиячы өзүнүн эмоционалдык абалын түшүнүп, стресс себептерин талдап, аларды башкаруу стратегияларын иштеп чыгат. Бул ички туруктуулукту күчөтөт.

Адаптациялык компетенция өзгөрүп жаткан шарттарга тез ыңгайлашуу жөндөмүн билдирет. Мектепке чейинки билим берүүдө бул өтө маанилүү, анткени ар бир бала менен

иштөө индивидуалдуу мамилени талап кылат. Ыңгайлашуу жөндөмү жогору болгон педагог күтүлбөгөн кырдаалдарда да өзүн тынч кармап, эффективдүү чечим кабыл алат [11].

Стресске туруктуулукту өнүктүрүүдө психологиялык-педагогикалык ыкмалар да чоң мааниге ээ. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- психологиялык тренингдер;
- релаксация жана дем алуу көнүгүүлөрү;
- тайм-менеджмент ыкмалары;
- кесиптик супервизия жана колдоо топтору;
- эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү.

Бул ыкмалар педагогдун ички ресурстарын күчөтүп, эмоционалдык чарчоону азайтат. Өзгөчө эмоционалдык интеллекттин өнүгүшү тарбиячыга өзүнүн жана башкалардын эмоцияларын түшүнүүгө, аларды туура башкарууга жардам берет.

Практикалык жактан алганда, универсалдуу компетенциялардын өнүгүшү төмөнкү натыйжаларга алып келет: тарбиячылардын кесиптик ишмердүүлүгү эффективдүү болот, балдар менен өз ара аракеттенүү сапаты жогорулайт, конфликттик кырдаалдар азаят, ал эми кесиптик күйүп кетүү коркунучу төмөндөйт. Ошондой эле билим берүү процессинде туруктуу эмоционалдык атмосфера түзүлөт.

Мектепке чейинки билим берүү уюмдарында тарбиячылардын универсалдуу компетенцияларын өнүктүрүү алардын стресске туруктуулугун калыптандыруунун негизги шарты болуп саналат. Бул процесс педагогдун кесиптик сапатын жогорулатууга гана эмес, ошондой эле балдардын гармониялуу өнүгүүсүнө да түздөн-түз таасир этет.

1. Колдонулган адабияттар:

1. Леонтьев А. Н. Ишмердүүлүк. Аң-сезим. Инсан. – М.: Политиздат, 1975. – 304 б.
2. Рубинштейн С. Л. Жалпы психологиянын негиздери. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 720 б.
3. Селье Г. Дистрессиз стресс. – М.: Прогресс, 1982. – 125 б.
4. Божович Л. И. Баланын курагында инсандын калыптанышы. – М.: Просвещение, 1968. – 464 б.
5. Мухина В. С. Жаш курак психологиясы. – М.: Академия, 2010. – 656 б.
6. Зимняя И. А. Педагогикалык психология. – М.: Логос, 2004. – 384 б.
7. Кузьмина Н. В. Мугалимдин инсандык кесипкөйлүгү. – М.: Жогорку мектеп, 1990. – 320 б.
8. Асмолов А. Г. Инсан психологиясы. – М.: Смысл, 2007. – 416 б.
9. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Психология. – М.: Академия, 2001. – 512 б.
10. Бодров В. А. Кесиптик стресстин психологиясы. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 352 б.
11. Карандашев В. Н. Стресс жана стресске туруктуулуктун психологиясы. – Санкт-Петербург: Питер, 2013. – 288 б.
12. Реан А. А. Педагогикалык ишмердүүлүктүн психологиясы. – Санкт-Петербург: Питер, 2011. – 416 б.
13. Сманова Ч. А., Жуматаева А. С. Социалдык кесиптердин адистериндеги эмоционалдык чарчоо: себептери, көрүнүштөрү жана алдын алуу багыттары. / Ж.Баласагын

атындагы КУУ жарчысы./ Ар бир кварталда чыгуучу илим-билим жана маалымат журналы. - 2026. - №1. – 411- 422. <https://vestnik.knu.kg/wp/2026/04/1-2026.pdf>

14. Исмаилова Г. Дж. Педагогдордун эмоционалдык чарчоосун алдын алуу: заманбап ыкмалар жана практикалык сунуштар./ Ж.Баласагын атындагы КУУ жарчысы./ Ар бир кварталда чыгуучу илим-билим жана маалымат журналы. -2024. - №3(119). – 380- 386. [https://vestnik.knu.kg/wp-2024.3\(119\).pdf](https://vestnik.knu.kg/wp-2024.3(119).pdf)

2. Колдонулган ченемдик документтер

13. Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды багуу» мамлекеттик билим берүү стандарты. – Бишкек, Кыргыз Республикасы, 2023.

14. Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки билим берүү уюмдары жөнүндө Жобо (Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2026-жылдын 17-февралындагы №108 токтомунун редакциясына ылайык). – Бишкек, 2026.

15. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы. – Бишкек, Кыргыз Республикасы, акыркы редакция.

Рецензент: п.и.к., доцент Султаналиева Ш.К.

УДК 37.091.26:004.9

Болотбек уулу С., Омуралиева М.Н.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Болотбек уулу С., Омуралиева М.Н.
КНУ имени Ж. Баласагына
Bolotbek uulu S., Omuralieva M.N.
KNU Zhusup Balasagyn

ПЛАТФОРМА WAYGROUND QUIZIZZ БИЛИМДИ УЧУРДАГЫ ЖАНА ЖЫЙЫНТЫКТООЧУ ТЕКШЕРҮҮНҮН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ ПЛАТФОРМА WAYGROUND QUIZIZZ КАК СРЕДСТВО ТЕКУЩЕГО И ИТОГОВОГО КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ THE WAYGROUND QUIZIZZ PLATFORM AS A MEANS OF CURRENT AND FINAL KNOWLEDGE CONTROL

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада санариптик билим берүү платформасы каралат ООД окууну уюштуруунун жана билимди баалоонун заманбап куралы катары. Аны колдонуу санариптик билим берүүнүн өнүгүшү жана студенттердин мотивациясын жогорулатуу зарылдыгы менен шартталган. Платформа геймификация элементтерин, ыкчам пикирлерди жана жыйынтык Аналитикасын колдонот. Окуучулардын жигердүүлүгүн жогорулатат, өз алдынча окууну колдойт жана окутуучуларга окуу прогрессин көзөмөлдөөгө жана окутуу практикасын оңдоого жардам берет.

Аннотация: В данной статье рассматривается цифровая образовательная платформа Wayground Quizizz как современный инструмент для организации обучения и оценки знаний.

Ее использование обусловлено развитием цифрового образования и необходимостью повышения мотивации учащихся. Платформа использует элементы геймификации, мгновенную обратную связь и аналитику результатов. Wayground Quizizz повышает вовлеченность учащихся, поддерживает самостоятельное обучение и помогает преподавателям отслеживать прогресс в обучении и корректировать методы преподавания.

Abstract: This article examines the digital educational platform Wayground Quizizz as a modern tool for organizing learning and assessing knowledge. Its use is driven by the development of digital education and the need to increase student motivation. The platform utilizes elements of gamification, instant feedback, and performance analytics. Wayground Quizizz increases student engagement, supports independent learning, and helps teachers track learning progress and adjust instruction.

Негизги сөздөр: информатика, санариптик технологиялар, билимди баалоо, Стоп, Геймификация, мамлекеттик билим берүү стандарттары, МКТ компетенциялары, мотивация, санариптик платформа, онлайн тестирилөө, формативдик баалоо, билим берүү технологиялары.

Ключевые слова: информатика, цифровые технологии, оценка знаний, Wayground Quizizz, геймификация, государственные образовательные стандарты, ИКТ-компетенции, мотивация, цифровая платформа, онлайн-тестирование, формирующее оценивание, образовательные технологии.

Keywords: informatics, digital technologies, knowledge assessment, Wayground Quizizz, gamification, state educational standards, ICT competencies, motivation, digital platform, online testing, formative assessment, educational technologies.

Введение

Современное образование Кыргызской Республики вступило в фазу активной цифровой трансформации, что требует от педагогов пересмотра как методических подходов к преподаванию, так и форм, и инструментов оценки знаний учащихся. В новых условиях, особенно после пандемии и перехода к смешанным форматам обучения, всё большую значимость приобретают цифровые ресурсы, способные не только проверять знания, но и мотивировать обучающихся к активному участию в образовательном процессе.[1,2,3,4,5,6,7,8,9]

Wayground Quizizz — это игровая онлайн-платформа для обучения и формирующего оценивания, объединяющая тестирование, интерактивные уроки и аналитику. Созданная в 2015 году в Индии как сервис для проведения онлайн-викторин, платформа со временем трансформировалась в многофункциональный образовательный инструмент, применяемый в школах, колледжах и университетах по всему миру. В условиях цифровизации образования Wayground Quizizz занимает устойчивое место среди инструментов текущего и итогового контроля знаний, сочетая геймификацию с академической структурой оценивания.[10]

История создания и развития платформы Wayground Quizizz

Quizizz Inc. — компания в сфере образовательных технологий, основанная в 2015 году предпринимателями Ankit Gupta и Deepak Joy Cheenath. Штаб-квартира компании расположена в Santa Monica. Основной целью создания платформы стало внедрение игровых и интерактивных методов обучения, способствующих повышению мотивации учащихся и эффективности контроля знаний.[10]

Первоначально платформа Quizizz разрабатывалась как сервис для проведения онлайн-викторин и тестов. Пользователи получили возможность создавать собственные задания, применять готовые базы вопросов и анализировать результаты обучающихся. Важной особенностью платформы стало использование элементов геймификации: баллов, рейтингов, аватаров и мгновенной обратной связи, что сделало процесс обучения более динамичным и привлекательным. [10]

В дальнейшем функциональные возможности платформы были существенно расширены. Сегодня сервис представляет собой цифровую образовательную среду, позволяющую создавать интерактивные уроки, задания и учебные активности. В платформу интегрированы аналитические инструменты и технологии искусственного интеллекта, обеспечивающие адаптацию учебных материалов и отслеживание академического прогресса учащихся. Платформа получила широкое распространение и используется образовательными учреждениями более чем в 150 странах мира, включая школы, колледжи и университеты. Она применяется для проведения интерактивных занятий, формирующего оценивания и подготовки к экзаменам по различным дисциплинам. В 2021 году компания привлекла около 31,5 млн долларов инвестиций в рамках финансирования серии В. Среди инвесторов выступили Tiger Global Management, Eight Roads Ventures и GSV Ventures. Средства были направлены на развитие платформы и расширение международного присутствия. Позднее сервис прошёл ребрендинг и получил новое название — Wayground, что отражает его трансформацию в комплексную образовательную платформу с интерактивными и аналитическими инструментами обучения. [10]

Методика использования платформы Quizizz

В начальный период использования платформы на занятиях значительная часть обучающихся оказалась не готова к подобному формату работы, поскольку ранее контроль знаний преимущественно осуществлялся в письменной форме. Рис.1. По словам студентов, традиционные бумажные тесты являлись для них более привычными, тогда как цифровые инструменты применялись ограниченно. Часть обучающихся младшего возраста была знакома с Google Forms, однако не все обладали достаточными навыками его использования. В ходе внедрения платформы отношение учащихся постепенно изменилось в положительную сторону. Интерактивный формат проведения тестирования вызвал больший интерес и вовлечённость, вследствие чего сообщение о предстоящем тестировании стало восприниматься обучающимися значительно спокойнее по сравнению с предыдущим опытом традиционного контроля знаний. Рис.2.

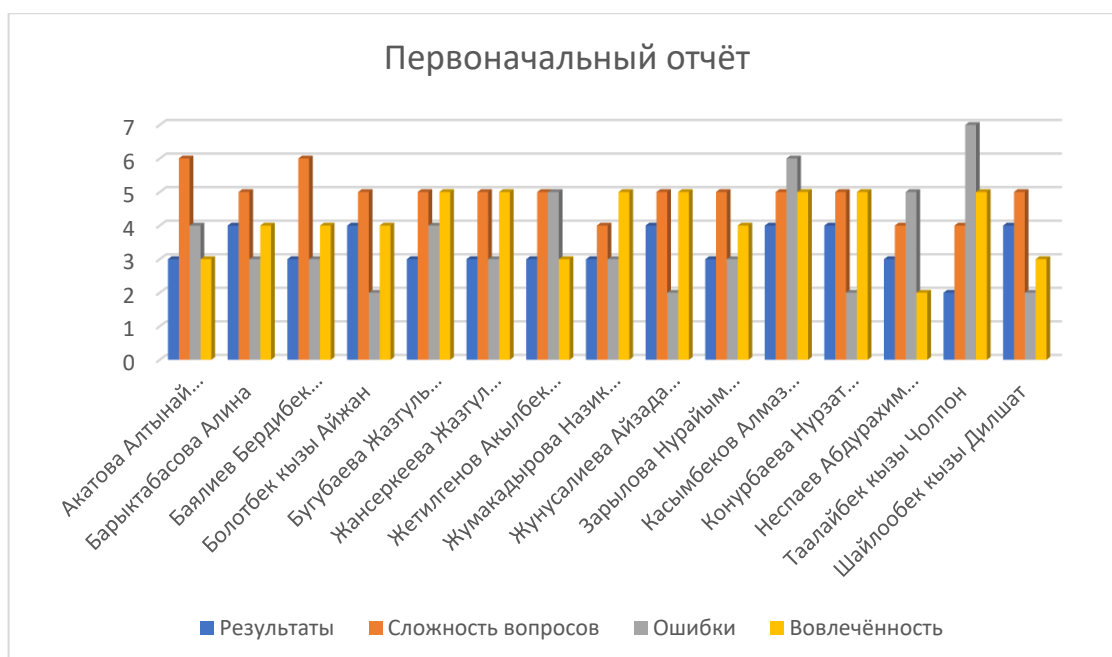

Рис.1. Первичный результат использования платформы.

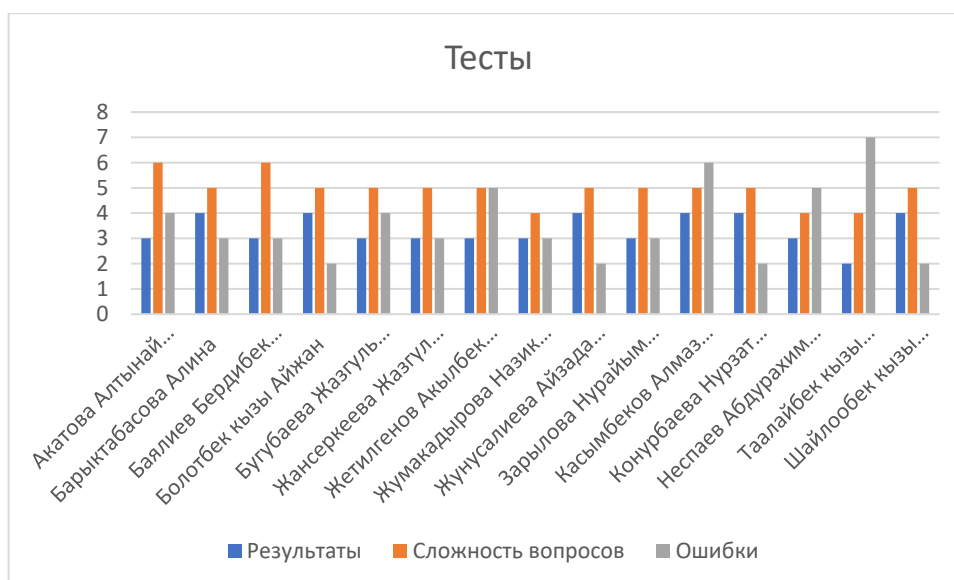

Рис.2. Показатели тестов за 2 месяца использования

Данные показатели отражают результаты командной работы с использованием платформы. Рис.4.1 и 4.2. При этом можно наблюдать повышение уровня вовлечённости обучающихся, а также формирование стремления к здоровой конкурентной активности в процессе выполнения заданий. Рис.5.

№	Вопрос	тип вопроса	Стандарты	Точность вопроса	Среднее время на вопрос (чч:мм:сс)	Правильный	Еще не оценено	Частично правильно	Неправильно
1	Сунушталган сыр сөздөрдүн кайсынысын танда	Большой выбор	✓	50%	00:00:22	2	0	0	2
2	Эгерде сиздин компютериңиз кибер чабуулга	Большой выбор	✓	50%	00:00:25	2	0	0	2
3	Сизге кат келди: "биздин лотереядан миллион	Большой выбор	✓	75%	00:00:29	3	0	0	1
4	Эгер сиз киберкуугунтуктун курмандыгы болсо	Большой выбор	✓	75%	00:00:17	3	0	0	1
5	Телефонго видеоредактор орнотууда, тиркеме	Большой выбор	✓	75%	00:00:25	3	0	0	1
6	Эмне жеке маалыматтар эмес?	Большой выбор	✓	100%	00:00:14	4	0	0	0
7	Клавиатуранын шпиону бул?	Большой выбор	✓	75%	00:00:18	3	0	0	1
8	Троян программасы коркунчтуу, анткени:	Большой выбор	✓	75%	00:00:23	3	0	0	1
9	Брандмауэрдин негизги функциясы	Большой выбор	✓	100%	00:00:31	4	0	0	0
10	Вебсайттарды карап жатканда жана Интернет	Большой выбор	✓	75%	00:00:20	3	0	0	1
				75%	00:03:25	30	0	0	10

Рис.3. Общий результат по вопросам

Рейт инг	Имя	Фамилия	Имя игрока	Всего отвеченных вопросов	Точность	Счет	Правильный
1	Камелот		Камелот	10	90%	7630	9
2	Интернет		Интернет	10	80%	5780	8
3	Эс.	Память	Эс. Память	10	70%	5430	7
4	Клавиша		Клавиша	10	60%	3990	6

Рис.4.1. Результат по командам

Еще не оценено	Частично правильно	Неправильно	Нераспределенный	без попытки	Общее затраченное время
0	0	1	0	0	00:01:36
0	0	2	0	0	00:03:56
0	0	3	0	0	00:03:42
0	0	4	0	0	00:04:49

Рис.4.2. Результат по командам (Рисунок разделен на две части)

№	Вопрос	тип вопроса	Точность вопроса	Среднее время на вопрос (чч:мм:сс)	Камелот	Интернет	Эс. Память 🧠	Клавиша	
1	Сунушталган сыр сөздөрдүн кайсынысын танда	Большой выбор	✓	50%	00:00:22	00:00:09	00:00:23	00:00:22	00:00:36
2	Эгерде сиздин компютериңиз кибер чабуулга	Большой выбор	✓	50%	00:00:25	00:00:16	00:00:43	00:00:13	00:00:27
3	Сизге кат келди: "биздин лотереядан миллион	Большой выбор	✓	75%	00:00:29	00:00:15	00:00:18	00:00:28	00:00:49
4	Эгер сиз киберкуугунтуктун курмандыгы болсо	Большой выбор	✓	75%	00:00:17	00:00:09	00:00:20	00:00:13	00:00:27
5	Телефонго видеоредактор орнотууда, тиркеме	Большой выбор	✓	75%	00:00:25	00:00:07	00:00:06	00:00:22	00:00:16
6	Эмне жеке маалыматтар эмес?	Большой выбор	✓	100%	00:00:14	00:00:08	00:00:10	00:00:18	00:00:20
7	Клавиатуранын шпиону бул?	Большой выбор	✓	75%	00:00:18	00:00:11	00:00:14	00:00:15	00:00:31
8	Троян программасы коркунучтуу, анткени:	Большой выбор	✓	75%	00:00:23	00:00:07	00:00:27	00:00:49	00:00:09
9	Брандмауэрдин негизги функциясы	Большой выбор	✓	100%	00:00:31	00:00:08	00:00:47	00:00:30	00:00:39
10	Вебсайттарды карап жатканда жана Интернет	Большой выбор	✓	75%	00:00:20	00:00:06	00:00:28	00:00:12	00:00:35
				75%	00:03:25	00:01:36	00:03:56	00:03:42	00:04:49

Рис.5. Показатель времени за которое команды отвечали на вопросы

Функция анти-мошенничества позволяет преподавателю контролировать процесс выполнения тестовых заданий обучающимися во время закрепления материала, контрольных работ, экзаменов или выполнения домашних заданий. Данная система отслеживает действия каждого пользователя и отправляет уведомления в случае переключения вкладок браузера или выхода из приложения. Это предоставляет возможность выявлять случаи использования сторонних источников информации и нарушения академической добросовестности при прохождении тестирования. Рис.6.

5 учащихся с оповещениями Доступ ограничен по времени

Имя	Тип оповещения	Всего оповещений	Последнее оповещение
 Нурзада Конурбаева (Нурзада Конурбаева)	 Переключатель вкладок	2	2 месяца назад
 Nazik Jumakadyrova (Nazik Jumakadyrova)	 Переключатель вкладок	1	2 месяца назад
 ALMAZ KASYMBEKOV (ALMAZ KASYMBEKOV)	 Левый полноэкранный режим Переключатель вкладок Изменение размера окна	20	2 месяца назад
 Xlm4 Ka (Xlm4 Ka)	 Переключатель вкладок	28	2 месяца назад
 Di D (Шайлообек кызы Дилшат)	 Переключатель вкладок	1	2 месяца назад

Рис.6. Показатели функции Анти-мошенничество

Практическое применение

В рамках эксперимента, проведённого в филиале профессионального лицея №85 села Бактуу – Долоноту, платформа Quizizz была внедрена студентам 10-месячного образования на уроках по темам:

- «Информационные процессы и системы»;
- «Базовые алгоритмические структуры»;
- «Компьютерные грамотность» (2 месяца);
- «Информационная безопасность» (элективный курс);
- «Компьютерная грамотность» (Повара и Медики).

Полученные результаты продемонстрировали положительную динамику успеваемости обучающихся. Представленные показатели относятся к одной из учебных групп филиала, при этом результаты других групп имеют схожий характер с незначительными различиями. График.1. Следует учитывать, что в образовательной организации обучение проводится по различным программам подготовки, включая десятимесячные курсы, трёхмесячные курсы по направлению «Повар», а также двухмесячные курсы подготовки системных администраторов. Представленные итоговые результаты относятся именно к группе обучающихся по двухмесячной программе подготовки системных администраторов. График.1. Платформа так же использовалась для домашних заданий без ограничения времени как показано на Графике.2.

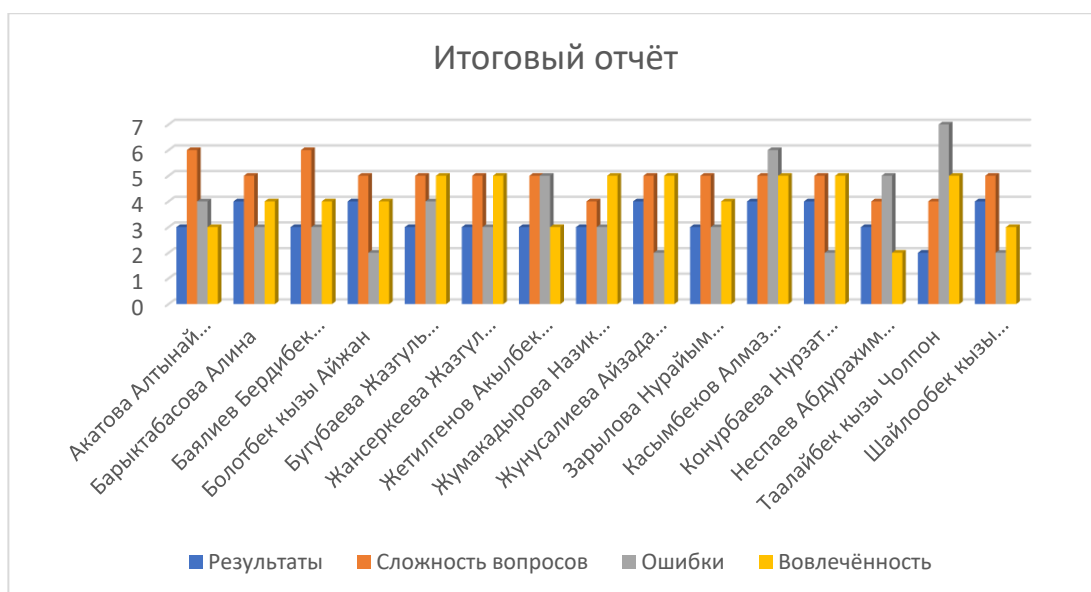

График 1. Контрольный результат использования Quizizz.

График 2. Показатель использования платформы во время домашнего задания.

Заключение

Таким образом, Quizizz — это современный, доступный и функциональный инструмент, соответствующий образовательной политике Кыргызской Республики и требованиям ГОС КР. Он позволяет обеспечить **качественный контроль знаний**, повысить **мотивацию**, сформировать **навыки самооценки и ответственности**, что особенно важно в условиях цифровой школы XXI века. [9] Внедрение платформы Quizizz как инструмента текущего и итогового контроля знаний способствует формированию новой цифровой педагогики, ориентированной на учащегося как активного участника образовательного процесса. Гибкость, интерактивность, аналитические возможности и анти - мошенничество Quizizz позволяют не только диагностировать знания, но и вовлекать, мотивировать, обучать и развивать. [1,2,3,4,5,6,7,8]

Платформа может быть рекомендована для системного использования в общеобразовательных учреждениях и колледжах в качестве полноценного инструмента цифрового оценивания по предмету «Информатика и ИКТ», так и в учреждениях СПО

(колледжах) и даже при подготовке к **национальному тестированию (ОРТ)**. [9]

Список использованной литературы

1. <file:///C:/Users/User/Downloads/10497-31485-1-PB3.pdf>
2. <https://ciencialatina.org/index.php/cienciala/article/view/10511>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-tsifrovyyh-obrazovatelnyh-resursov-v-smeshannoe-obuchenie-inostrannomu-yazyku-studentov-vuza>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-tsifrovyyh-kompetentsiy-uchiteley-analiz-mezhdunarodnogo-opyta>
5. <https://e-journal.undikma.ac.id/index.php/joelt/article/view/2638>
6. https://www.hrpub.org/journals/article_info.php?aid=9917
7. https://www.ijlter.org/index.php/ijlter/article/view/14319?utm_source
8. Егоров В. В. Цифровая дидактика: вызовы и возможности // Образование и информатика. – 2021.
9. Министерство образования и науки КР. Государственный образовательный стандарт общего образования. – Бишкек, 2020.
10. Официальный сайт платформы Quizizz: <https://quizizz.com>

Рецензент окутуучу: **Омуралиева М. Н**

УДК 37.018.43:004

Давлетова К., Омуралиева М.Н.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Давлетова К., Омуралиева М.Н.

КНУ имени Ж. Баласагына

Davletova K., Omuralieva M.N.

KNU Zhusup Balasagyn

ИНФОРМАТИКА БОЮНЧА САБАКТАН ТЫШКАРКЫ ИШ - ЧАРАЛАРДЫ УЮШТУРУУ: ИЙРИМДЕР, ХАКАТОНДОР ЖАНА ОЛИМПИАДАЛАР ВНЕКЛАССНЫЕ ЗАНЯТИЯ ПО ИНФОРМАТИКЕ ОРГАНИЗАЦИЯ МЕРОПРИЯТИЙ: КРУЖКИ, ХАКАТОНЫ И ОЛИМПИАДЫ EXTRACURRICULAR COMPUTER SCIENCE CLASSES ORGANIZATION OF EVENTS: CLUBS, HACKATHONS, AND OLYMPIADS

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада информатика сабагы боюнча сабактан тышкаркы иш-чараларды уюштуруунун мааниси жана алардын окуучулардын билим деңгээлине, чыгармачылык ой жүгүртүүсүнө жана практикалык көндүмдөрүнө тийгизген таасири каралат. Макалада ийримдердин, хакатондордун жана олимпиадалардын өзгөчөлүктөрү, аларды уюштуруунун формалары жана педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү талданган. Ошондой эле информатика мугалиминин насаатчы, уюштуруучу жана шыктандыруучу катары ролу кеңири баяндалат. Эксперименттин натыйжасында сабактан тышкаркы иш-

чаралар окуучулардын информатикага болгон кызыгуусун арттырып, компьютердик сабаттуулугун жана практикалык жөндөмдөрүн өнүктүрөрү аныкталган. Макалада сабактан тышкаркы иштер заманбап билим берүү процессинин маанилүү бөлүгү экендиги белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение организации внеурочной деятельности по информатике и её влияние на уровень знаний, творческое мышление и практические навыки учащихся. Проанализированы особенности кружков, хакатонов и олимпиад, а также формы их организации и педагогические возможности. Особое внимание уделено роли учителя информатики как наставника, организатора и мотиватора. Результаты исследования показали, что внеурочные мероприятия способствуют повышению интереса учащихся к информатике, развитию компьютерной грамотности и практических умений. Подчёркивается, что внеурочная деятельность является важной частью современного образовательного процесса.

Abstract: This article discusses the importance of organizing extracurricular activities in informatics and their impact on students' knowledge, creative thinking, and practical skills. The article analyzes the characteristics of clubs, hackathons, and olympiads, as well as their organizational forms and pedagogical opportunities. Special attention is paid to the role of the informatics teacher as a mentor, organizer, and motivator. The results showed that extracurricular activities increase students' interest in informatics, improve computer literacy, and develop practical skills. The article emphasizes that extracurricular activities are an essential part of the modern educational process.

Негизги сөздөр: сабактан тышкаркы иш-чаралар, ийрим, хакатон, олимпиада, компьютердик сабаттуулук, программалоо, санариптик технологиялар, чыгармачылык ой жүгүртүү, логикалык ой жүгүртүү, командалык иш, практикалык көндүмдөр, билим берүү процесси.

Ключевые слова: внеклассные мероприятия, кружок, хакатон, Олимпийские игры, компьютерная грамотность, Программирование, цифровые технологии, творческое мышление, логическое мышление, командная работа, практические навыки, образовательный процесс.

Keywords: extracurricular activities, club, hackathon, Olympic Games, computer literacy, programming, digital technologies, creative thinking, logical thinking, teamwork, practical skills, educational process.

Информатика предмети окуучуларга компьютерлерди жана технологияны түшүнүүгө гана жардам бербестен, логикалык жана алгоритмдик ой жүгүртүү, маалыматты талдоо, чечим кабыл алуу жана командада иштөө сыяктуу маанилүү көндүмдөрдү өнүктүрөт.

Информатика сабагы боюнча сабактан тышкаркы иш-чаралар чоң роль ойнойт, анткени алар балдарга өз оюн билдирүүгө, жаңы нерселерди сынап көрүүгө жана алган билимдерин практикада колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Бул жерде окуучулар жөн гана угуп, кайталап койбостон, өз идеяларын жаратып, эксперимент жасап, ойлоп таап, өнүктүрө алышат.

В. С. Кузнецов өзүнүн “Внеурочная деятельность. Подготовка к сдаче комплекса ГТО” аталышындагы окуу куралында: “Кадимки сабактардан айырмаланып, бул сабактар эркин жана чыгармачылык чөйрөдө өтөт. Алар балдарга кызыгуу, оюн жана практика аркылуу үйрөнүүгө жардам берет. Окуучулар команда түзүп, сынактарга катыша алат, долбоорлордун үстүндө иштей алат, код түзө алат, веб-сайттарды түзө алат же оюндарды түзө алышат.

Мунун баары информатиканы жандуу, кызыктуу жана практикалык окууга шарт түзөт” – деп баса белгилеген [8].

Сабактан тышкаркы иштердин эң эффективдүү түрлөрү болуп ийримдер, хакатондор жана олимпиадалар эсептелет.

Ийрим - бул сабактан тышкаркы иштердин эң популярдуу жана ыңгайлуу формасы. Кадимки сабактардан айырмаланып, бул жерде бардыгы эркин жана кызыктуу. Окуучулар мугалимди жөн эле укпастан, активдүү катышып, жаңы нерселерди сынап көрүшөт жана практика аркылуу үйрөнүшөт. Ийримдин ачкычы – акырындык менен ырааттуулук: жөнөкөйдөн татаалга, теориядан практикага.

Ийримдин окуу планы окуучулардын деңгээлине жараша өзгөрүп турат. Көбүнчө алар Scratch, Python, Pascal жана башка программалоо тилдеринин негиздерин, ошондой эле веб-дизайнды, веб-сайтты түзүүнү жана жөнөкөй оюндарды түзүүнү жана башкаларды камтыйт. Мобилдик колдонмолор, киберкоопсуздук жана санариптик маданият сыяктуу заманбап темаларга да көңүл бурулат [4].

Ийримдин иш-чаралары окуучуларга өз оюн ачык айтууга, информатикага кызыгуусун арттырып, чыгармачылык менен ойлонууга үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Эң пайдалуу багыттардын бири бул долбоор иштери. Мисалы, окуучулар өздөрүнүн долбоорун иштеп чыгып, ишке ашыра алышат — класс үчүн веб-сайтты түзө алышат, жөнөкөй оюнду иштеп чыгышат, билим берүү презентациясын же онлайн журналын түзө алышат.

Ийримде мугалим өзгөчө роль ойнойт. Алар материалды жөн эле түшүндүрүшпөйт; насаатчы жана жардамчы ролун аткарып, жардам берип, багыт берип турушат. Мугалим балдардын демилгесин колдойт, аларды чечүү жолдорун сунуштайт, бирок алар үчүн бардыгын жасабайт. Бул окуучуларды өз алдынчалыкка, жоопкерчиликке жана өзүнө ишенүүгө үйрөтөт.

Хакатон - бул командалык иштин заманбап формасы, мында катышуучулар кыска убакыттын ичинде чыныгы санарип продуктуна: веб-сайтты, оюнду, мобилдик тиркемени же пайдалуу онлайн кызматты түзүшөт. “Хакатон” деген сөздүн өзү англисче “hack” (маселени чечүү) жана “marathon” (марафон өткөрүү) деген сөздөрдөн келип, иш-чаранын маңызын чагылдырат, катышуучулар идеялардын марафонунда жүргөндөй интенсивдүү иштешет.

Хакатондордун негизги баалуулугу – алар командада иштөөгө, тез чечим кабыл алууга, ой жүгүртүүгө, көйгөйлөрдүн креативдүү жолдорун табууга үйрөтөт. Хакатондор көбүнчө стартап же мектеп долбоору катары өнүгө турган оригиналдуу идеяларды жаратат.

Убакытты башкарууга жардам берүү, командаларды башкаруу, колдоо жана мотивациялоо негизинде мугалим же уюштуруучу координатордун жана насаатчынын ролун ойнойт. Негизгиси баа эмес, процесс, окуучулардын кызыгуусу жана тажрыйбасы болуп саналат.

Информатика боюнча олимпиадалар - бул сабактан тышкаркы иштердин эң кызыктуу жана мазмундуу формаларынын бири. Алар алдыга умтулган таланттуу, жалындуу жана мотивациялуу окуучуларды аныктоого жардам берет. Олимпиаданын катышуучулары программалоо, алгоритмдер жана логика боюнча татаал маселелерди чыгарышат. Бул жөн гана билимди текшерүү эмес, өжөрлүктү, концентрацияны жана көйгөйлөрдү чечүүгө чыгармачылык мамилени талап кылат.

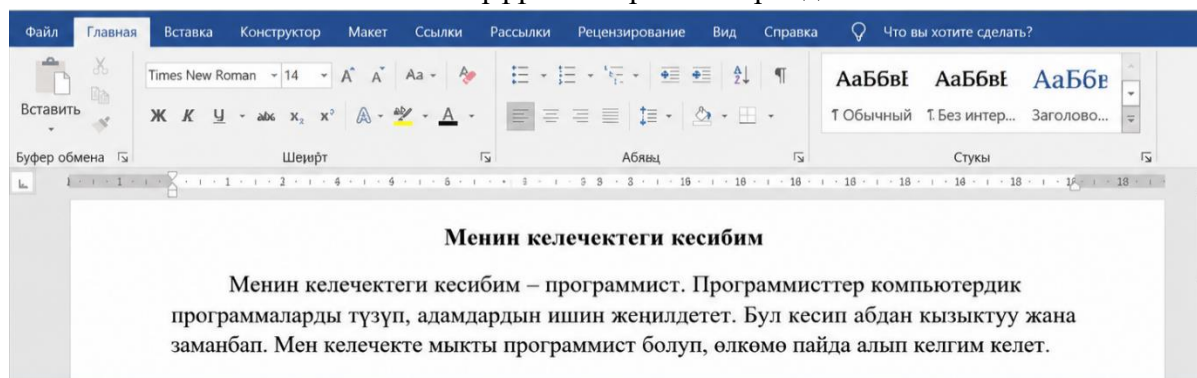
Олимпиадага даярдануу эмгекти көп талап кылган, бирок жогорку сыйлыкка ээ болуучу процесс. Ал адатта өткөн жылдардагы көйгөйлөрдү чечүүнү, практикалык турларга жана сынактарга катышууну, онлайн платформалар менен иштөөнү жана каталарды

талдоону камтыйт. Акырындык менен окуучулар логикалык ой жүгүртүүгө, оптималдуу чечимдерди табууга, өз алдынча иштөөгө үйрөнүшөт. Мунун баары аларга олимпиадада гана эмес, келечектеги окууларына, жашоосуна да жардам берет [9].

Мелдештерге катышуу өжөрлүктү, көңүл бурууну, аналитикалык ой жүгүртүүнү, өзүнө болгон ишенимди өстүрөт. Көптөгөн окуучулар үчүн сынак программалоо, инженерия, киберкоопсуздук же маалыматтарды талдоо боюнча келечектеги кесипти тандоодо биринчи олуттуу кадам болуп саналат. Окуучуларга ар түрдүү логикалык жана практикалык тапшырмалар берилди.

1 - мисал

Microsoft Word программасында “Менин келечектеги кесибим” темасында кыскача текст терүү тапшырмасы берилди.

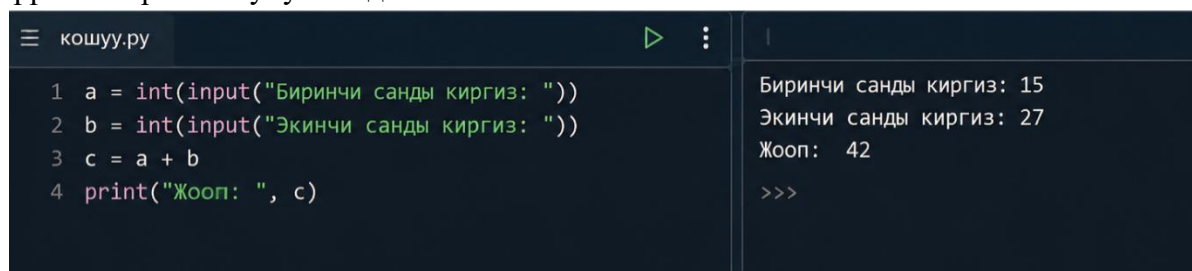

1 – сүрөт. Microsoft Word программасынан тапшырма

1-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, окуучулар Microsoft Word программасын ачышты. Андан кийин жаңы документ түзүп, текстти туура терүү эрежелери менен таанышышты. Окуучулар “Менин келечектеги кесибим” деген темада кыскача текст теришти. Текстти терүүдө тамгалардын өлчөмүн өзгөртүү, саптарды түздөө, аталышты ортого жайгаштыруу жана текстти кооздоо иштерин аткарышты. Иштин аягында даяр болгон документти сактоону үйрөнүштү.

2 - мисал

Окуучуларга Python программалоо тилинде эки санды кошуучу жөнөкөй программа түзүү тапшырмасы сунушталды.

2 – сүрөт. Python программалоо тилинен тапшырма

2-сүрөттө окуучулар Python программалоо чөйрөсүн ачышты. Андан кийин эки санды клавиатура аркылуу киргизүүчү программа жазышты. Окуучулар input() функциясы аркылуу сандарды киргизип, аларды кошуу амалын аткарышты. Программанын жыйынтыгын print() командасы аркылуу экранга чыгарышты. Иштин жүрүшүндө окуучулар программаны иштетүүнү жана каталарын текшерүүнү үйрөнүштү.

Жыйынтыгында окуучулар практикалык тапшырманын негизинде окуучулардын компьютер менен иштөө жөндөмдөрү жакшырып, информатика сабагына болгон кызыгуулары артып, программалоого болгон кызыгуусу жогорулап, логикалык ой жүгүртүү жана өз алдынча иштөө көндүмдөрү өнүккөнү байкалды.

Информатика мугалиминин ролу

Информатика мугалими сабактан тышкары иштерди уюштурууда маанилүү роль ойнойт. Алар материалды жөн эле түшүндүрүшпөйт; алар насаатчы жана шыктандыруучу болуп, окуучуларга өздөрүнө ишенүүгө жардам беришет. Алар балдар ката кетирүүдөн, суроолорду берүүдөн жана жаңы нерселерди сынап көрүүдөн коркпогон атмосфераны түзүшөт.

Мугалимдин милдети— үйрөтүү үчүн гана эмес, тартуу, багыт берүү, колдоо көрсөтүү. Бул окуучулардын дараметин ачууга, өз алдынча иштөөгө үйрөнүүгө жана долбоорлорго, хакатондорго, сынактарга жана олимпиадаларга катышууга жардам берет. Мугалимдер үчүн ар бир окуучуну инсан катары таануу жана алардын өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүү абдан маанилүү, анткени мугалимдин колдоосу көбүнчө ийгиликтин чечүүчү фактору болуп саналат [3].

Заманбап информатика мугалими заман талабына жооп бериши керек - жаңы технологияларды жакшы билген, заманбап программаларды жана санариптик каражаттарды жакшы билиши керек [7].

Информатика мугалими балдардын кеңири чөйрөсү менен иштей билиши керек — айрымдары компьютерди жаңыдан үйрөнө баштаса, башкалары программалоо менен алектенет. Ошондуктан, ар бир балага ийкемдүү мамиле жасап, алардын өз темпинде өнүгүүсүнө жардам берип, демилгени жана кызыгууну кубаттоо маанилүү.

А. Д. Ибраевдин илимий изилдөөсү “Жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу шартында студенттердин өз алдынча иштерин өркүндөтүүнүн дидактикалык негиздери” деген темада илимий изилдөөсүн жактаган [5].

Ал эми Д.К.Карагулов “Педагогикалык жогорку окуу жайларында информатика курсун окутуунун илимий - методикалык негиздери” аттуу изилдөөсүндө информатика курсун окутуу менен бирге компьютердик жаңы информациялык технологияларында иштөөдө сабаттуу жана бул технологияларды пайдаланып өз адистигиндеги турмуштук маселелерди чече билген адам болууга тийиш деп белгилеп кеткен [6].

Мугалим ошондой эле сабактан тышкаркы иштердин уюштуруучусу жана координатору катары кызмат кылат. Алар иш-чараларды пландап, кызыктуу темаларды тандап, ийримдерди, хакатондорду жана сынактарды уюштуруп, башка мектептер менен кызматташат. Бул окуучуларга өнүгүү, баарлашуу жана тажрыйба алмашуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү берет [1].

Информатика боюнча сабактан тышкаркы иш-чаралар заманбап окуу процессинин ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Алар окуучуларга предмет боюнча билимдерин тереңдетип гана койбостон ХХI кылымдын маанилүү көндүмдөрүн: логикалык ой жүгүртүү, чыгармачылык, командада иштөө жана чечим кабыл алууну өнүктүрүүгө жардам берет.

Ийримдер окуучулардын акырындык менен жаңы билимдерди алууга жана практикалык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө, хакатондор командада иштөөгө, тез чечим кабыл алууга жана инновациялык чечимдерди издөөгө мүмкүндүк берет, ал эми олимпиадалар жөндөмдүү окуучуларды аныктоого жана аларды IT тармагында андан ары өнүктүрүүгө түрткү берет.

Бекмурзаева Б. А. өз эмгегинде сабактагы окуу-тарбия процесси менен сабактан тышкаркы иштердин ортосунда тыгыз байланыш бар экендигин белгилеген. Анын айтымында, окуу сабактары окуучулардын билимге болгон кызыгуусун арттырып, сабактан тышкаркы иштердин өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Ошол эле учурда сабактан тышкаркы иштер окуучулардын алган билимдерин бекемдөөгө, окууга болгон кызыгуусун жогорулатууга жана жетишүүсүн өнүктүрүүгө жардам берет. Бирок автор сабактан тышкаркы иштер класстагы окуу ишин кайталабашы керектигин, болбосо ал кадимки кошумча сабакка айланып калышы мүмкүн экендигин да белгилейт [2].

Эксперимент Ысык-Көл облусунун Ысык-Көл районуна караштуу Кош-Көл айылында жайгашкан №85 кесиптик лицейде жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн негизги максаты — информатика сабагында сабактан тышкаркы иш-чаралардын окуучулардын билим деңгээлине жана предметке болгон кызыгуусуна тийгизген таасирин аныктоо болду.

Экспериментти баштоонун алгачкы этабында окуучулардын информатика боюнча билим деңгээлин, кызыгуусун жана практикалык көндүмдөрүн аныктоо максатында анкета жүргүзүлдү. Анкеталоого лицейдин окуучулары катышып, алардын информатика сабагына болгон мамилеси, компьютердик сабаттуулугу жана сабактан тышкаркы иш-чараларга болгон кызыгуусу изилденди.

Окуучулар үчүн “Компьютердик сабаттуулук” аттуу сабактан тышкаркы иш-чара уюштурулду. Бул иш-чаранын максаты окуучуларды компьютер менен туура иштөөгө үйрөтүү жана информатика сабагына болгон кызыгуусун арттыруу болду. Иш-чара учурунда окуучулар компьютердин негизги бөлүктөрү менен таанышып, текст терүү, презентация даярдоо, интернеттен маалымат издөө сыяктуу практикалык тапшырмаларды аткарышты.

Окуучулардын компьютердик сабаттуулук боюнча экспериментке чейинки жана эксперименттен кийинки көрсөткүчтөрү 3-сүрөттө көрсөтүлдү.

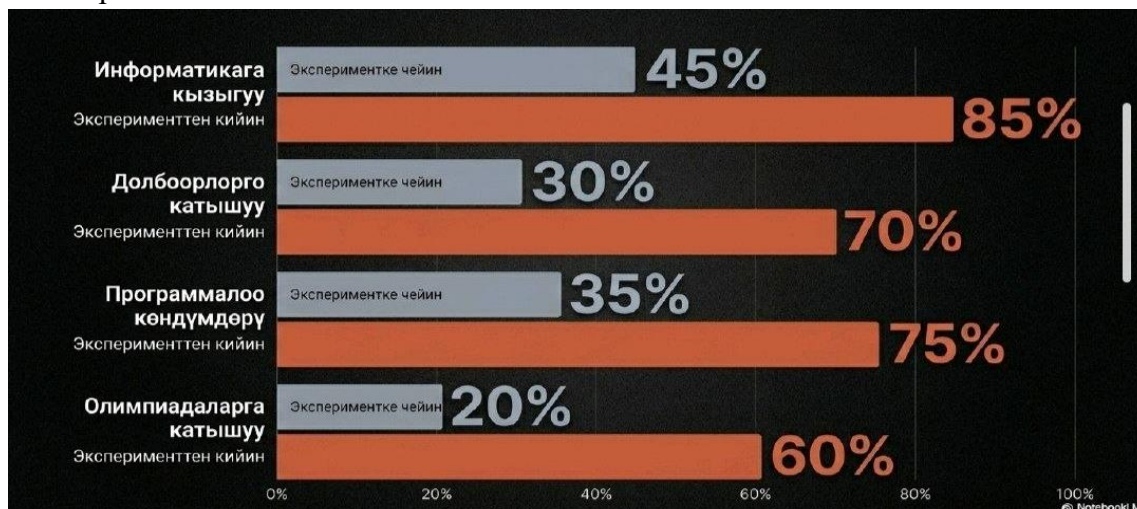

3 – сүрөт. Окуучулардын компьютердик сабаттуулук деңгээлинин өзгөрүүсү

Диаграмманын жыйынтыгынан көрүнүп тургандай, эксперименттен кийин окуучулардын билим деңгээлинин жогорулашы байкалган.

Окуучулардын компьютер менен өз алдынча иштөө жөндөмдөрү жакшырып, тапшырмаларды аткаруу ылдамдыгы жогорулаганы аныкталды.

Эксперименттин башында жана аягында жүргүзүлгөн анкетанын жыйынтыгын 4-сүрөттөн көрсөк болот.

4 – сүрөт. Сабактан тышкаркы иш-чарага кызыгуунун жана көндүмдөрдүн кескин өзгөрүшү

Диаграмманын жыйынтыгын карасак, эксперименттен кийин окуучулардын информатикага болгон кызыгуусу, программалоо боюнча көндүмдөрү жана кошумча иш-чараларга катышуу деңгээли кыйла жогорулаган. Ошондой эле олимпиадаларга жана ар түрдүү сынактарга катышууга болгон кызыгуу да өскөнү байкалды. Бул жүргүзүлгөн сабактан тышкаркы иш-чаралардын окуучулардын билим алуусуна жана практикалык көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө оң таасирин тийгизгенин көрсөтүп турат.

Сабактан тышкаркы иштерди уюштурууда мугалимдин ролун баалоого болбойт. Мугалим сабак берип эле койбостон, шыктандырат, демилгени колдойт, ар бир окуучунун дараметин ишке ашырууга жардам берет. Заманбап информатика мугалими окуучуларга үлгү болуп, жаңы технологияларды өздөштүрүп, ийгиликтүү жана кызыктуу окууга шарт түзүшү керек.

Колдонулган адабияттар

1. Абдурасулов А. А. Физика жана информатика билим берүүсүндө санариптештирүү: технологияларды сабактан тышкаркы ишмердүүлүктө колдонуу мүмкүнчүлүктөрү / А. А. Абдурасулов // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы (Вестник КНУ). — 2025.
2. Бекмурзаева Б. А. Информатика боюнча класстан тышкаркы иштерде логикалык маселелерди колдонуунун артыкчылыктары / Б. А. Бекмурзаева, Б. Ж. Жамшутова, Т. Т. Ташполотов // Кыргызстандын ЖОЖдорунун кабарлары (Известия ВУЗов Кыргызстана). — 2019.
3. Веденеева О. А., Великанова С. С., Абрамзон Т. Е. «Внеурочная деятельность в начальной школе» — Москва/Берлин: Директ-Медиа, 2024 г.
4. Григорьев Д. В., Степанов П. В. «Внеурочная деятельность школьников. Методический конструктор» — Москва: Просвещение, 2011–2020 гг. (Базовое пособие по структурированию занятий).

5. Ибраев А. Д. Жогорку окуу жайларында информатика предмети боюнча электрондук окутуу каражаттарын практикалык сабакта колдонуу ыкмалары [Текст] / А.Д. Ибраев // Вестник КАУ им К.И. Скрябина. - Бишкек, 2005.
6. Карагулов Д.К. Педагогикалык окуу жайларында информатика курсун окутуунун илимий педагогикалык негиздери [Текст]: дис. ...кандидата пед. наук:13.00.01 / Карагулов,Д.К- Бишкек, 2006.
7. Кожушко Е. А. «Внеурочная деятельность в средней школе: планирование, формы и методы» — Москва: Литрес, 2024.
8. Кузнецов В. С. Внеурочная деятельность. Подготовка к сдаче комплекса ГТО: учеб. Пособие для общеобразовательных организаций / В.С Кузнецов. Г. А. Колодницкий. – М:Просвещение, 2016.
9. Муштавинская И. В. «Внеурочная деятельность. Книга для учителя» — Санкт-Петербург: КАРО, 2021–2024 гг.

Рецензент: старший преподаватель Омуралиева М.Н.

УДК 373.2:39

Досумбекова П.Д., Бийгелдиева Н.А., Омурканов Т.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Досумбекова П.Д., Бийгелдиева Н.А., Омурканов Т.А.

КНУ имени Ж. Баласагына

Dosumbekov P.D., Biygeldieva N.A., Omurkanov T.A.

KNU Zhusup Balasagyn

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАРГА АДЕПТИК-ЭРКТИК
САПАТТАРДЫ КАЛЫПТАНДЫРУУДА УЛУТТУК ОЮНДАРДЫН ТААСИРИ
ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭТИЧЕСКИХ
И ДОБРОВОЛЬЧЕСКИХ КАЧЕСТВ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДЕТСКОГО ВОЗРАСТА
THE INFLUENCE OF NATIONAL GAMES ON THE DEVELOPMENT
OF ETHICAL AND VOLUNTEER QUALITIES IN OLDER CHILDREN**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада мектепке чейинки улуу курактагы балдардын адептик-эрктик сапаттарын калыптандырууда улуттук оюндардын тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү жана алардын таасири илимий-педагогикалык негизде талданат. Изилдөөдө оюн ишмердүүлүгү баланын психологиялык, социалдык жана инсандык өнүгүүсүнүн маанилүү каражаты катары каралып, анын адеп-ахлактык нормаларды өздөштүрүүдөгү ролу ачылып берилет. Макалада Л. С. Выготский, Д. Б. Эльконин, А. В. Запорожец жана башка окумуштуулардын теориялык көз караштарына таянып, оюн баланын «жакынкы өнүгүү зонасын» кеңейтүүчү жана ички адептик сапаттарды калыптандыруучу негизги ишмердүүлүк экени негизделет. Ошондой эле В. А. Сухомлинскийдин баланын гармониялуу өнүгүүсүндө дене тарбиянын жана активдүү ишмердүүлүктүн мааниси

жөнүндөгү ой-пикирлери колдонулат. Кыргыз элинин улуттук оюндары - күрөш, ат чабыш, жаа атуу, «жоолук таштамай», «аркан тартыш» ж.б. мисал катары каралып, алардын балдардын эрктүүлүк, жоопкерчилик, чыдамкайлык, өз ара жардамдашуу жана патриоттук сезимдерин калыптандыруудагы ролу талданат. Улуттук оюндар тарыхый-маданий мурастын бөлүгү катары гана эмес, тарбиялык потенциалы жогору педагогикалык каражат катары бааланат. Изилдөөнүн жыйынтыгында улуттук кыймылдуу оюндар мектепке чейинки билим берүү процессинде балдардын адептик-эрктүү сапаттарын өнүктүрүүнүн натыйжалуу каражаты экени аныкталат. Бул оюндар балдардын социалдык мамилелерин жакшыртып, коллективде иштөө көндүмдөрүн калыптандырып, улуттук өзүн-өзү таанууну жана патриоттук сезимди күчөтүүгө өбөлгө түзөт.

Аннотация: В данной статье анализируется образовательный потенциал национальных игр в формировании нравственных и волевых качеств детей старшего дошкольного возраста и их влияние на научно-педагогическую основу. В исследовании рассматривается игровая деятельность как важное средство психологического, социального и личностного развития ребенка, раскрывается ее роль в усвоении нравственных норм. На основе теоретических взглядов Л. С. Выготского, Д. Б. Эльконина, А. В. Запорожца и других ученых в статье утверждается, что игра является основной деятельностью, расширяющей «зону ближайшего развития» ребенка и формирующей внутренние нравственные качества. Также используются идеи В. А. Сухомлинского о важности физического воспитания и активной деятельности в гармоничном развитии ребенка. В качестве примеров рассматриваются национальные игры кыргызского народа – борьба, скачки, стрельба из лука, «метание платка», «борьба с канатом» и др., анализируется их роль в формировании у детей силы воли, ответственности, терпения, взаимопомощи и патриотических чувств. Национальные игры оцениваются не только как часть историко-культурного наследия, но и как педагогический инструмент с высоким образовательным потенциалом. Результаты исследования показывают, что национальные мобильные игры являются эффективным средством развития нравственных и волевых качеств детей в процессе дошкольного образования. Эти игры улучшают социальные связи детей, формируют навыки командной работы и способствуют укреплению национального самосознания и патриотических чувств.

Abstract: This article analyzes the educational potential of national games in developing moral and volitional qualities in older preschool children and their impact on scientific and pedagogical frameworks. The study examines play as an important means of psychological, social, and personal development in children, revealing its role in the assimilation of moral norms. Drawing on the theoretical views of L. S. Vygotsky, D. B. Elkonin, A. V. Zaporozhets, and other scholars, the article argues that play is a fundamental activity that expands a child's "zone of proximal development" and shapes internal moral qualities. V. A. Sukhomlinsky's ideas on the importance of physical education and active participation in the harmonious development of a child are also utilized. Examples of national games of the Kyrgyz people - wrestling, horse racing, archery, "kerchief throwing," "rope wrestling," and others - are considered, and their role in developing willpower, responsibility, patience, mutual assistance, and patriotic feelings in children is analyzed. National games are valued not only as part of historical and cultural heritage but also as a pedagogical tool with high educational potential. The study's results show that national mobile games are an effective means of developing children's moral and willpower qualities during preschool education. These games improve children's social connections, develop teamwork skills, and foster national identity and patriotic feelings.

Негизги сөздөр: мектепке чейинки курак, адептик тарбия, эрктүү сапаттар, улуттук оюндар, оюн ишмердүүлүгү, патриоттук тарбия, кыргыз этнопедагогикасы, инсандык калыптануу ж.б.

Ключевые слова: дошкольный возраст, нравственное воспитание, волевые качества, национальные игры, игровая деятельность, патриотическое воспитание, кыргызская этнопедагогика, формирование личности и др.

Keywords: preschool age, moral education, willpower, national games, play activities, patriotic education, Kyrgyz ethnopedagogy, personality development, etc.

Азыркы учурда, мектепке чейинки курактагы балдардын адеп-ахлактык тарбиясы маселесин карап жатканда, адеп-ахлактык инсандык сапаттарды жана жүрүм-турум маданиятын өнүктүрүүнүн ар кандай аспектилерине, гумандуу мамилеге жана адеп-ахлактык жана эрктүү сапаттарды өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулууда. Ошондой эле, мектепке чейинки курак ден соолуктун, дене тарбиянын жана системалуу өнүгүүнүн негиздерин өнүктүрүү мезгили экенин эске албай коюуга болбойт.

В.А. Сухомлинский балдардын акыл-эсинин, дүйнө таанымынын, алынган билимди өздөштүрүүсүнүн жана өзүнө болгон ишениминин өнүгүү деңгээли алардын ден соолугуна, активдүүлүгүнө жана позитивдүү маанайына жараша болорун бир нече жолу белгилеген. Мунун баары үчүн мектепке чейинки курактагы дене тарбия процессин туура уюштуруу зарыл, бул кийинчерээк күч топтоого, ошондой эле мектепке чейинки курактагы баланын инсандыгынын ар тараптуу өнүгүшүнө өбөлгө түзөт [7].

Дене тарбиянын бир бөлүгү катары оюн мектепке чейинки курактагы баланын жашоосунда маанилүү орунду ээлейт, анткени оюн аркылуу анын бардык өнүгүү жөндөмдөрү калыптанат. Аны кыйыр таасир этүү ыкмасы деп эсептөөгө болот, мында бала чоңдордун таасирине дуушар болбойт, бирок ошого карабастан толук кандуу ишмердүүлүк объектисине айланат. Изилдөөчүлөр оюнду дүйнөнү ар тараптуу түшүнүү, социалдык мамилелерге жана ролдорго интеграциялануу, ошондой эле объектилер менен жаратылыш дүйнөсүнө аралашуу мүмкүнчүлүгү катары ар дайым баса белгилеп келишет [5, 23-б.].

Л.С. Выготский белгилегендей, оюн «жакынкы өнүгүү зонасын» түзүү менен баланын «өзүнөн баш бийик» болушуна мүмкүндүк берет [2].

Демек, бала үчүн оюн эрежелерин сактоо жеке каалоолорду жана умтулууларды чектөөнү талап кылаарын эске алуу маанилүү. Оюнда мектепке чейинки курактагы бала өзүнүн жүрүм-турумун башкара алат, ошол эле учурда башка катышуучулардын эрежелерди сакташын камсыздай алат. Оюн эрежелерин сактоо менен бала эмоционалдык канааттанууну алат, ал андан кийин ички талаптарга айланат. Бул факт балага өз иш-аракеттерин жөнгө салууга жана аларды оюн эрежелерине ылайыкташтырууга, өз иш-аракеттери жана жүрүм-туруму үчүн жоопкерчиликти сезүүгө жардам берген уникалдуу стимул катары кызмат кылат, анткени адеп-ахлактын жана эрктин, өз ара жардамдын, өз ара колдоонун, достуктун жана жолдоштуктун өнүгүшү тыгыз өз ара аракеттенүүдө жүрөт.

Балдардын оюндарында, анын ичинде кыргыз элине таандык улуттук оюндарда, социалдык жана моралдык баалуулуктарды калыптандырууга чоң көңүл бурулат. Мисалы, кыргыздын улуттук оюндарынан «жоолук таштамай», «аркан тартыш», ж.б. оюндар балдарга каалоолорун башкарууну, топтук иштешүүнү, достукту жана өз ара колдоону үйрөтөт. Бул оюндар балдардын социалдык катнаштарын жакшыртууга жана алардын өнүгүүсүндө өзгөчө

роль ойнойт. Активдүү оюндардагы эрежелер баланын эрктүү жана адеп-ахлактык мүнөздөмөлөрүнүн өнүгүшүндө, топ ичиндеги жүрүм-турумунда жана башка биргелешкен иш-аракеттеринде (иш, музыка, сүрөт ж.б.) маанилүү ролду ойнойт, бул алардын курдаштары менен болгон өз ара аракеттенүүсүндө чагылдырылат.

Психологиялык жана педагогикалык контекстте адеп-ахлактык жана эрктүү сапаттарды тарбиялоо, өнүктүрүү жана калыптандыруунун өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар. Баланын өнүгүүсүнүн ар бир мезгилиндеги бул процесс жетектөөчү иш-аракет (психологиялык аспектте), чоңдордун максаттуу таасири (педагогикалык аспектте) жана иш-аракеттер аркылуу адеп-ахлактык жана эрктүү сапаттарды өнүктүрүү боюнча илимий жана теориялык принциптерди практикалык ишке ашыруу менен байланыштуу.

Ж. Данн, Жан Пиаже, А. И. Сикорский, Н. Н. Подяков, В. С. Мухина жана башкалар өз изилдөөлөрүндө оюнду ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн зарыл каражаты деп эсептешкен. Жан Пиаже оюндун символикалык максатын өзгөчө белгилеп, аны практикалык аракеттер менен абстракттуу ой жүгүртүүнүн ортосундагы көпүрө деп эсептеген. Пиаже «бардык адеп-ахлак эрежелер системасынан турат жана бардык адеп-ахлактын маңызын инсандын бул эрежелерге болгон урматтоосунан издөө керек» деп эсептеген.

Выготский үчүн оюнда бала «объектилер менен иш-аракет кылуу менен коомдук мамилелер чөйрөсүнө кирет жана маданий-тарыхый тажрыйбаны өздөштүрөт». Мектепке чейинки мезгилде алынган жаңы формациялардын бири – ички адеп-ахлактык бийликти ишке ашыруу. «Ички адеп-ахлактык бийлик – бул субъект тарабынан кабыл алынган нормаларды камтыган жана аларды тажрыйба менен, түздөн-түз эмоциялар менен аралаштырган инновациялардын атайын жыйындысы», - деп белгилеген Л.С. Выготский [2,12-б.].

А.В. Запорожец, М.Я. тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөр. Михайленко, Н.А. Короткова, А.П. Усова жана башкалар оюндун балдардын эмоционалдык дүйнөсүнө тийгизген таасирин изилдешет. Оюн баланы өнүктүрүп гана тим болбостон, терс психикалык сапаттарды да жок кылаары, ал эми бала социалдык сезимдерге ээ болуп, башкаларга боор ооруй билүүнү, жоопкерчиликти жана чынчылдыкты өнүктүрө турганы далилденген [3, 23-б.].

Балдардын адеп-ахлагын оюн аркылуу өнүктүрүүнүн зарыл шарты – көңүл бурууну жана өзүн-өзү сыйлоону өнүктүрүү. Окумуштуулардын изилдөөлөрү адеп-ахлактык темалар (чынчылдык, чынчылдык, боорукердик, эмпатия) боюнча талкуулар оюн тажрыйбасын камтыбастан күтүлгөн натыйжаларды бере албастыгын далилдеди. Баланын бул адеп-ахлактык нормаларды иш жүзүндө, айрыкча оюн аркылуу сезиши үчүн шарттар түзүлүшү керек. «Адамдардын мамилелеринин негиздерин камтыган адеп-ахлактык нормалар оюн аркылуу бала үчүн адеп-ахлактык өнүгүүнүн булагына айланат. Оюн – бул адеп-ахлак мектеби, ал жөн гана адеп-ахлак жөнүндөгү идеялар эмес, оюн - бул иш-аракеттеги адеп-ахлак», - деп белгилеген Д.Б. Эльконин. Ал ошондой эле «оюн аркылуу адамдардын мамилелеринин негизинде жаткан нормалар баланын өзү үчүн адеп-ахлактык өнүгүүнүн булагына айланат. Оюн – бул адеп-ахлак мектеби, идеялардагы адеп-ахлак эмес, иш-аракеттеги адеп-ахлак» деп айткан [8].

Ошентип, заманбап илимий көз караштан алганда, улуттук кыймылдуу оюндар жаш кезинен баштап билим берүү, маданий жана ден соолукту чыңдоо максаттарын чечүүгө багытталган психологиялык, педагогикалык, маданий, тарыхый жана медициналык элементтерди айкалыштырган көп кырдуу түшүнүк катары каралат деген тыянак чыгарууга

болот.

Руханий жана улуттук байлыкты жана мурасты чагылдырган улуттук оюндар дене тарбия жана адеп-ахлактык тарбия жаатындагы кылымдар бою топтолгон билим берүү тажрыйбасын чагылдырат.

Миң жылдан ашык тарыхы бар өзүнүн руханий маданияты, улуттук өзгөчөлүгү, адеп-ахлак нормалары жана жүрүм-турум эрежелери бар кыргыз эли да булардын катарына кирет. Физикалык көнүгүүлөр жана дене менен жанды чыңдоо учурунда ар кандай дене кыймылдарын камтыган улуттук кыймылдуу оюндар элдердин жана улуттардын практикалык тажрыйбасын көрсөтөт.

Кыргыз эли байыртадан бери эле активдүү оюндарды дене тарбиясынын эң мыкты каражаты деп эсептеп келген. Балдарды жана өспүрүмдөрдү элдик оюндардын тарыхы менен тааныштыруу, улуттук сыймыкты жана патриотизмди тарбиялоонун маанилүү каражаты болуп саналат.

Кыргыздын элдик оюндарынын мааниси өтө чоң. Чуркоо, секирүү, күрөш, найза ыргытуу, ок атуу, бутага атуу сыяктуу оюндар өзгөчө орун ээлейт. Бул оюндардын көпчүлүгү улуттук спорттун түрлөрү катары бүгүнкү күндө дагы колдонулуп, кыргыз элинин каада-салтын, тарыхын жана маданиятын чагылдырат. Мисалы, кыргыздын улуттук күрөшү, жигиттердин эрдик жана чыдамкайлык сапаттарын көрсөткөн эң белгилүү оюндардын бири болуп саналат. Ошондой эле, найза ыргытуу жана бутага атуу сыяктуу оюндар ата-бабалардын күчүн жана тапкычтыгын чагылдырат.

Бул оюндар дене тарбиясын гана эмес, ошондой эле балдардын жүрүм-турумун, коомдогу ордуна ылайык инсандык сапаттарын калыптандырууда маанилүү роль ойнойт. Кыргыз элинин улуттук оюндарынын негизги максаты – жаш муунга тартип, чыдамкайлык, эр жүрөктүк жана патриот сыяктуу маанилүү сапаттарды калыптандыруу.

Кыргыздарда жаа атуу, найза ыргытуу жана ат чабыш сыяктуу элдик оюндар байыртадан бери бар. Бул оюндар, ошондой эле алардын тарыхы кыргыз элдик чыгармаларында, эпостордо жана уламыштарда чагылдырылган. Мисалы, «Манас» эпосунда жаа атуу боюнча жана эң кадыр-барктуу жоокерлердин жаа атуудагы чеберчилиги тууралуу баяндар көп.

Кыргыздардын элдик оюндары, анын ичинде жаа атуу, акыл-эстин, физикалык жана моралдык жактан тең салмактуу өнүгүшүн камсыз кылган. Кыргыз чыгармаларында жаа атуу өнөрү жоокерлердин да, айыл жаштарынын да билимин арттыруу үчүн колдонулган. Ошондой эле, жаа атуу тарыхында ал тургай, кыргыз жоокерлери жаа атууну өз өмүрүн сактоо жана туруктуулукту көрсөтүү үчүн эң зарыл көндүм катары эсептешкен.

К.Э. Ибраимовдун «Кыргыз элинин спорттук оюндары» аттуу эмгегинде кыргыз элинин жаа атуу жана башка улуттук оюндар тууралуу кеңири маалымат берилет. Бул эмгек жаа атуунун кыргыз элинин салттуу тарбиялык маанисин жана анын тарыхый тамырларын чагылдырат [4].

Күрөш – кыргыз элинин улуттук оюндарынын эң башкы жана эң белгилүү түрлөрүнүн бири. Бул оюн кыргыз маданиятында, тарыхында жана адабий чыгармаларында өзгөчө орунга ээ. Күрөш жөнүндө бир нече кыргыз чыгармасында айтылат. Күрөш – кыргыз элинин эр жигиттеринин күчүн, чыдамкайлыгын, эрктүүлүгүн жана чеберчилигин чагылдырып, улуттук баалуулуктарды өнүктүргөн оюн.

С.Саипбаев кыргыз улуттук оюндарын изилдеген изилдөөчү катары кыргыз элинин салттуу оюндарын жана алардын жашоодогу ордун баса белгилеген. Ал кыргыздын салттуу

оюндарын социалдык жана тарбиялык маанилеринин негизинде изилдеген [6].

А. Ж. Базарбаев өзүнүн илимий изилдөөлөрүндө кыргыз улуттук оюндарын, анын ичинде күрөш, ат чабыш, жаа атуу жана башка салттуу оюн түрлөрүн ар тараптуу караган. Окумуштуу аталган оюндардын тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүнө өзгөчө көңүл буруп, алардын инсанды калыптандыруудагы, дене тарбиясын өнүктүрүүдөгү жана улуттук баалуулуктарды өздөштүрүүдөгү ордун белгилеген. Ошондой эле изилдөөдө кыргыз элинин улуттук оюндарын тарыхый-маданий контекстте талдоо аркылуу алардын коомдук турмуштагы маанисин аныктоого аракет жасалган [1].

Т. К. Рыскулбеков кыргыз улуттук оюндарын изилдөөдө тарыхый жана социологиялык жактан маанилүү эмгектерди жазган. Ал улуттук оюндардын тарыхын жана алардын коомдук, маданий маанисин кеңири карап, кыргыз элинин оюндарынын өнүгүүсүн жана тарбиялык аспектерин изилдеген. Ш.Ш. Чотбаев да кыргыз улуттук оюндары боюнча эмгектерди жазып, кыргыз элинин маданиятын, улуттук оюндарын жана алардын тарыхын изилдеген. Ал кыргыз оюндарынын тарыхый өнүгүшүн жана алардын коомдук турмуштагы ордун, маңызын кеңири караган. К.К. Абдраимов кыргыз элинин улуттук оюндарынын маанисин, алардын дене тарбиясы жана моралдык аспектердеги ролун изилдеген. Ал оюндардын социалдык жана тарбиялык маанилерин изилдеп, кыргыз оюндарын дүйнөлүк спорттук маданиятка карата өзгөчө караган.

Кыргыз улуттук оюндарын изилдеген изилдөөчүлөрдүн көпчүлүгү кыргыз элинин маданиятын, тарыхын жана коомдук түзүмүн түшүндүрүү үчүн кыргыздын салттуу оюндарын негизги аспект катары карашкан. Бул оюндар балдарды тарбиялоонун, алардын физикалык жана моралдык өнүгүүсүнүн негизги каражаты катары иштейт. Жогоруда айтылган изилдөөчүлөрдүн эмгектери кыргыз улуттук оюндарынын тарыхын, алардын маанисин жана улуттук өздүк таризди сактоодогу ролун терең түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Ушунун негизинде, мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин жана жалпы билим берүүчү мектептердин билим берүү жана тарбиялоо системаларына улуттук оюндар киргизилген. Алар жаш курагына ылайыктуу мүнөздөмөлөргө жана балдардын физикалык өнүгүүсүнө жана инсандык өнүгүүсүнө тийгизген таасирине жараша тандалып алынган.

Адамгерчилик жана эрк сапаттарын тарбиялоодо улуттук оюндардын ролун изилдөөнүн жана изилдөөнүн мааниси – оюндар аркылуу дене тарбиянын максаттарына жана милдеттерине жетишилгендигинде жатат. Улуттук оюндар балдардын дене тарбиясын гана жакшыртып калбастан, алардын коомдук тарбиясын, адеп-ахлактык жана эрктүүлүк сапаттарын да өнүктүрүүгө чоң салым кошот. Оюндар балдардын социалдык өнүгүүсүнө, өз ара мамилелерин жакшыртууга, тартиптүү жана жоопкерчиликтүү болууга үйрөтөт.

Колдонулган адабияттар

1. Базарбаев, А. Ж. Кыргыз улуттук оюндарынын тарыхый жана тарбиялык мааниси / А. Ж. Базарбаев. – Бишкек : Кыргызстан, 2011. – 184 б.
2. Выготский, Л. С. Ой жүгүртүү жана сүйлөө / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – 352 б.
3. Запорожец, А. В. Мектепке чейинки курактагы балдардын психологиясы / А. В. Запорожец. – М.: Агартуу, 1986. – 272 б.
4. Ибраимов, К. Э. Кыргыз элинин спорттук оюндары / К. Э. Ибраимов. – Бишкек: Кыргызстан, 1998. – 156 б.

5. Кожухова, Н. Н. Мектепке чейинки курактагы балдардын дене тарбиясынын теориясы жана методикасы / Н. Н. Кожухова. – М. : Академия, 2002. – 352 б.
6. Саипбаев, С. Кыргыз оюндарынын педагогикалык мааниси / С. Саипбаев. – Фрунзе: Мектеп, 1976. – 124 б.
7. Сухомлинский, В. А. Балдарга жүрөгүмдү арнайм / В. А. Сухомлинский. – М.: Агартуу, 1981. – 287 б.
8. Эльконин, Д. Б. Оюн психологиясы / Д. Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1978. – 304 с.

Рецензент: п.и.к., доцент Аман кызы Бакытгүл

УДК:37.371.3

Дүйшөнбек кызы А., Биймурсаева Б.М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Дүйшөнбек кызы А., Биймурсаева Б.М.

КНУ имени Ж. Баласагына

Duishonbek kyzy A., Biymursaeva B.M.

KNU Jusup Balasagyn

**ОКУУЧУЛАРДЫН ТААНЫП-БИЛҮҮ ИШ-АРАКЕТТЕРИН
АЛГОРИТМДЕШТИРҮҮ — БИЛИМ САПАТЫН ЖОГОРУЛАТУУНУН ФАКТОРУ
КАТАРЫ**

**АЛГОРИТМИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ
КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ
ALGORITHMIZATION OF STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY AS A FACTOR
IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада окуучулардын таанып-билүү иш-аракеттерин алгоритмдештирүү аркылуу билим берүүнүн сапатын жогорулатуу маселелери каралат. Автор окуу процессинде алгоритмдерди колдонуу окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн тартипке келтирерин жана өз алдынча билим алуу көндүмдөрүн калыптандырырын негиздейт. Макалада таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн кадамдык моделдери жана алардын окуу материалын өздөштүрүүдөгү натыйжалуулугу талдоого алынган. Изилдөөнүн жыйынтыгында алгоритмдик ыкма окуучулардын каталар менен иштөөсүн азайтып, билимди системалаштырууга көмөктөшөрү далилденет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы повышения качества образования посредством алгоритмизации познавательной деятельности учащихся. Автор обосновывает, что использование алгоритмов в учебном процессе упорядочивает логическое мышление учащихся и формирует навыки самостоятельного обучения. В статье анализируются пошаговые модели познавательной деятельности и их эффективность в усвоении учебного материала. В результате исследования доказывается, что алгоритмический подход снижает количество ошибок со стороны учащихся и способствует

систематизации знаний.

Abstract: This article examines the issues of improving the quality of education through the algorithmization of students' cognitive activity. The author substantiates that the use of algorithms in the educational process organizes students' logical thinking and forms self-directed learning skills. The paper analyzes step-by-step models of cognitive activity and their effectiveness in mastering educational material. As a result of the study, it is proven that the algorithmic approach reduces the number of student errors and contributes to the systematization of knowledge.

Негизги сөздөр: алгоритмдештирүү, таанып-билүү иш-аракети, билим сапаты, окутуу методикасы, логикалык ой жүгүртүү, өз алдынча иштөө.

Ключевые слова: алгоритмизация, познавательная деятельность, качество образования, методика обучения, логическое мышление, самостоятельная работа.

Keywords: algorithmization, cognitive activity, quality of education, teaching methodology, logical thinking, independent work.

КИРИШҮҮ

Азыркы заманбап билим берүү системасынын башкы максаты — окуучуларга жөн гана маалымат берүү эмес, аларды ошол маалыматты өз алдынча иштетүүгө, талдоого жана турмушта колдоно билүүгө үйрөтүү болуп саналат[5]. Маалыматтык агым өтө тездик менен өсүп жаткан шартта, окуучунун таанып-билүү иш-аракеттерин системага салуу жана аларды белгилүү бир тартипте багыттоо зарылдыгы келип чыгууда. Бул маселени чечүүнүн эң натыйжалуу жолдорунун бири — алгоритмдештирүү ыкмасы.

Теманын актуалдуулугу. Көпчүлүк учурда окуучулар жаңы теманы өздөштүрүүдө жетекчи маселелерди чечүүдө кайсы кадамдан баштоону жана кандай ырааттуулукта иштөөнү билбей кыйналышат. Бул билимдин үзүк-үзүк болушуна жана окуучунун өзүнө болгон ишениминин төмөндөшүнө алып келет. Таанып-билүү иш-аракеттерин алгоритмдештирүү — окуучунун мээсиндеги логикалык процесстерди "кадамдык нускамага" айлантуу менен, билимди өздөштүрүү убактысын кыскартат жана натыйжалуулукту жогорулатат.

Изилдөөнүн объектиси катары жалпы билим берүүчү мектептердеги окуу процесси алынса, ал эми анын предмети — окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн алгоритмдер аркылуу башкаруу болуп саналат.

Макаланын максаты — окуучулардын таанып-билүү иш-аракеттерин алгоритмдештирүү билим сапатын жогорулатуунун негизги фактору экенин илимий-методикалык жактан негиздөө жана аны практикада колдонуунун жолдорун көрсөтүү.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлат:

"Алгоритмдештирүү" түшүнүгүнүн педагогикалык-психологиялык аспектилерин изилдөө;

Окуучулардын таанып-билүү иш-аракеттерин башкарууда алгоритмдердин түрлөрүн аныктоо;

Алгоритмдик ыкманы колдонуунун окуучулардын билим сапатына тийгизген таасирин талдоо.

Киришүү бөлүмүн жазууда колдонулган негизги тезистер:

Тартип жана система: Алгоритм — бул башаламандыктан системага өтүү.

Өз алдынчалык: Мугалимдин жардамысыз эле окуучунун маселени чече алуусу.

Натыйжа: Каталардын азайышы жана билимдин бекемделиши.

ТЕОРИЯЛЫК ИЗИЛДӨӨ

1. Педагогикалык алгоритмдештирүү түшүнүгү

Алгоритм түшүнүгү педагогикага кибернетика жана математика илимдеринен келген. Педагогикалык контекстте алгоритм — бул окуучунун алдына коюлган билим берүүчүлүк максатка же маселени чечүүгө багытталган, катуу ирээттелген кадамдардын же аракеттердин системасы.

Теориялык жактан алганда, окутууну алгоритмдештирүү идеясы Л.Н. Ланда, П.Я. Гальперин жана Н.Ф. Талызина сыяктуу окумуштуулардын эмгектерине негизделет. Алардын изилдөөлөрүнө таянсак, таанып-билүү иш-аракети — бул сырткы маалыматты ички акыл-эс деңгээлине өткөрүү процесси. Эгерде бул процесс алгоритмге салынса, окуучунун ката кетирүү ыктымалдуулугу төмөндөйт[3,4,9].

2. Таанып-билүү иш-аракеттеринин түзүмү

Окуучунун таанып-билүү иш-аракети бир нече этаптан турат:

Кабыл алуу: Жаңы маалыматты көрүү же угуу.

Түшүнүү: Маалыматтын маңызын ачуу, логикалык байланыштарын табуу.

Эсте сактоо: Маалыматты кыска мөөнөттүү эс тутумдан узак мөөнөттүүгө өткөрүү.

Колдонуу: Алган билимди практикалык маселелерди чечүүдө пайдалануу.

Алгоритмдештирүү дал ушул "Колдонуу" жана "Түшүнүү" этаптарында эң чоң роль ойнойт. Ал окуучуга "Эмнени кылуу керек?" деген эмес, "Кантип кылуу керек?" деген суроого жооп берет.

3. Алгоритмдик ыкманын негизги функциялары

Теориялык талдоо көрсөткөндөй, окуучунун иш-аракетин алгоритмдештирүү төмөнкүдөй функцияларды аткарат:

Башкаруучулук: Окуучунун акыл-эс аракеттерин мугалим тарабынан (же өз алдынча) багыттап туруу.

Үнөмдөөчүлүк: Ашыкча, максатсыз аракеттерди четтетүү менен убакытты үнөмдөө.

Системалаштыруучу: Билимдердин ортосундагы ички байланышты бекемдөө[6].

4. Окуу алгоритмдерине коюлган талаптар

Теориялык изилдөөлөрдүн алкагында окуу алгоритми төмөнкүдөй касиеттерге ээ болушу зарыл деп эсептелет:

Аныктык: Ар бир кадам окуучуга түшүнүктүү жана бир маанилүү болушу керек.

Массалуулук: Түзүлгөн алгоритм окшош маселелердин бүтүндөй бир тобун чечүүгө жарамдуу болушу абзел.

Натыйжалуулук: Алгоритмди так аткаруу сөзсүз түрдө туура жоопко же жыйынтыкка алып келиши шарт[7].

МЕТОДИКА

Окуучулардын таанып-билүү иш-аракеттерин алгоритмдештирүү процесси мугалимден белгилүү бир методикалык ырааттуулукту талап кылат. Бул процесс бир нече негизги этаптан турат:

1. Теманы талдоо жана алгоритмди долбоорлоо

Биринчи этапта мугалим теманын мазмунун кылдат талдап, андагы логикалык байланыштарды аныктайт. Маалыматтын кайсы бөлүгүн кадамдык нускамага айландырууга болорун тандап алат.

Мисалы: Математикада тендеме чыгаруу, кыргыз тилинде сөздүн курамын талдоо же химияда реакцияны теңдөө.

2. Алгоритмди көрсөтмөлүү сунуштоо

Окуучулардын кабыл алуусун жеңилдетүү үчүн алгоритмдер тексттик гана эмес, графикалык түрдө (блок-схемалар, таблицалар, инфографика) берилиши керек. Бул окуучунун визуалдык эс тутумун иштетет.

Сызыктуу алгоритм: Аракеттердин катуу ирээти (1-кадам, 2-кадам...).

Тармакталуучу алгоритм: "Эгерде... анда..." шарты бар аракеттер.

3. Алгоритмди практикада колдонуу (Машыктыруу)[8].

Бул этапта окуучулар даяр алгоритмди колдонуп, окшош маселелерди чечишет. Мугалим окуучунун ар бир кадамын көзөмөлдөп, алгоритмден чыгып кетпешин камсыз кылат. Бул "туура иштөө стереотипин" калыптандырат.

4. Өз алдынча алгоритм түзүүгө өтүү

Эң жогорку методикалык натыйжа — бул окуучу өзү үчүн же курбулары үчүн аракеттердин алгоритмин түзө алганы. Бул этапта окуучунун таанып-билүү иш-аракети репродуктивдүү (кайталоочу) деңгээлден креативдүү (жаратуучу) деңгээлге өтөт.

Таблица: Окуучулардын иш-аракетин алгоритмдештирүүнүн кадамдары

Этап	Мугалимдин иш-аракети	Окуучунун иш-аракети
Моделдөө	Теманын алгоритмин сунуштайт.	Алгоритмдин логикасын түшүнөт.
Репродукция	Алгоритм боюнча маселелерди берет.	Даяр кадамдарды аткарат.
Трансформация	Шартты бир аз өзгөртөт.	Алгоритмди жаңы кырдаалга ылайыктайт.
Конструкция	Жалпы тапшырма берет.	Өз алдынча иштөө алгоритмин түзөт.

Методикалык натыйжалуулук

Бул методиканын негизги артыкчылыгы — окуучунун коркуу сезимин жоюу. Окуучунун колунда так план (инструкция) болгондо, ал "кантип баштайм?" деген тынчсыздануудан арылып, ишке багытталат. Бул өзгөчө билимди өздөштүрүүдө кыйынчылык тарткан окуучулар үчүн "таяныч" (опора) болуп берет.

Практикада колдонулушу

6-класстын математика курсунда окуучулар эң көп кыйналган жана логикалык ырааттуулукту талап кылган темалардын бири — "Рационалдык сандар менен амалдарды аткаруу" (терс жана оң сандарды кошуу, алуу).

ПРАКТИКАЛЫК МИСАЛ (Математика, 6-класс)Тема: Ар кандай белгидеги сандарды кошуунун алгоритми.Окуучулар көбүнчө кайсы белгини коюуну жана сандарды кошуу же алуу керектигин чаташтырышат. Бул жерде таанып-билүү иш-аракетин төмөнкүдөй алгоритмдештирүү натыйжа берет:Окуучу үчүн кадамдык нускама (Алгоритм):Салыштыруу: Берилген сандардын модулдарын салыштыр (кайсы сан чоң?).Белгини аныктоо: Жоопко

модулу чоң сандын белгисин кой.Амалды тандоо: * Эгер белгилери бирдей болсо — сандарды кош.Эгер белгилери ар башка болсо — чоң модулдан кичине модулду кемит.

Жыйынтык: Алынган санды белгинин жанына жаз.Практикалык ишке ашыруу (Мисал):Маселе: $-15 + 9 = ?$

1-кадам: $|-15| = 15$ жана $|9| = 9$. Демек, $15 > 9$.

2-кадам: 15тин белгиси "минус", демек жооп "-" болот.3-кадам: Белгилери ар башка, демек кемитебиз: $15 - 9 = 6$.

4-кадам: Жооп: $-6[1]$.

6-класста алгоритмдик ыкманы колдонуунун артыкчылыктары:Каталардын азайышы: Окуучу "ойлонуп" отурбастан, даяр техникалык кадамдарды жасайт. Бул автоматташтырууга алып келет.Логикалык чынжыр: Математикалык абстракттуу эрежелерди (мисалы: "минус плюс минус...") кургак жаттабастан, аракеттердин ырааттуулугу катары кабыл алат.Өзүн-өзү текшерүү: Эгер окуучу ката кетирсе, мугалим "туура эмес" дебестен, "кайсы кадамда жаңылдың?" деген суроо аркылуу окуучуну рефлексияга багыттайт.

Методикалык натыйжа:6-класстын окуучулары үчүн алгоритмдерди түстүү блок-схемалар түрүндө парталарына чаптап коюу же математикалык дептеринин биринчи бетине "Эрежелер алгоритми" катары жаздыруу сунушталат. Бул таанып-билүү иш-аракетин визуалдаштырат жана билимдин туруктуулугун камсыз кылат.

КОРУТУНДУ

Окуучулардын таанып-билүү иш-аракеттерин алгоритмдештирүү маселесин изилдөө жана аны 6-класстын математика сабагында практикалык колдонуунун негизинде төмөнкүдөй жыйынтыктарга келдик:

Билим берүүнүн системалуулугу: Алгоритмдештирүү окуучунун аң-сезиминдеги башаламан маалыматты ирээтке келтирип, билимди системалуу түрдө өздөштүрүүгө шарт түзөт. Окуучу теманы жөн гана жаттабастан, анын ички логикалык чынжырын түшүнө баштайт.

Окуучунун өз алдынчалыгы: Кадамдык нускамалардын (алгоритмдердин) болушу окуучунун мугалимге болгон көз карандылыгын азайтат. Бул өзгөчө татаал темаларды өздөштүрүүдө жана үй тапшырмаларын аткарууда окуучунун өзүнө болгон ишенимин арттырып, таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатат.

Билим сапатынын динамикасы: Практика көрсөткөндөй, алгоритмдик ыкманы колдонгон класстарда типтүү каталардын саны 30-40%га чейин азаят. Бул өзгөчө математика сыяктуу тактыкты талап кылган предметтерде билим сапатын жогорулатуунун негизги фактору болуп саналат.

Универсалдуулук: Алгоритмдештирүү ыкмасы бир гана математика менен чектелбестен, башка предметтерде да окуучунун функционалдык сабаттуулугун өстүрүү үчүн натыйжалуу курал боло алат.

Колдонулган адабияттар

1.Акматов, Д. А. Математиканы окутуунун методикасы: Орто мектептер үчүн окуу куралы. — Бишкек: Билим, 2015. (Кыргызстандагы математикалык билим берүүнүн өзгөчөлүктөрү боюнча).

2.Беспалько, В. П. Программированное обучение. Дидактические основы. — М.: Высшая школа, 1970. — 300 с. (Алгоритмдештирилген окутуунун дидактикалык негиздери боюнча негизги эмгек).

- 3.Байгазиев, С. О. Педагогикалык чеберчиликке карай жол. — Бишкек, 2001. (Окутуунун инновациялык технологиялары тууралуу).
- 4.Гальперин, П. Я. Методы обучения и умственное развитие ребенка. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. — 45 с. (Акыл-эс аракеттерин этап-этабы менен калыптандыруу теориясы).
- 4.Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандарты. — Бишкек, 2022. (Макаланын актуалдуулугун ченемдик-укуктук база менен бекемдөө үчүн).
- 5.Ланда, Л. Н. Алгоритмизация в обучении / Под ред. П. В. Копнина. — М.: Просвещение, 1966. — 524 с. (Педагогикалык алгоритмдештирүү тармагындагы эң фундаменталдуу эмгек).
- 6.Математика: 6-класс: Орто мектептер үчүн окуу китеби / Н. Б. Истомина ж.б. — Бишкек: Аркус, 2018. (Практикалык бөлүмдөгү мисалдарды негиздөө үчүн).
- 7.Самарский, А. А. Введение в численные методы. — М.: Наука, 1987. (Алгоритмдердин математикалык структурасын түшүнүү үчүн).
- 8.Талызина, Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 343 с. (Окуучунун таанып-билүү иш-аракетин башкаруу методикасы).
- 9.Фридман, Л. М. Теоретические основы методики обучения математике: Учебное пособие. — М.: Либроком, 2009. — 352 с.

Рецензент: п.и.к., доцент Биймурсаева Б.М.

УДК 373.2:78:37.017.92

Жакшылык кызы М., Эгимбаева Ж.Б.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Жакшылык кызы М., Эгимбаева Ж.Б.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Jakshuluk kyzy J.B.

KNU Jusup Balasagyn

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДА МУЗЫКАЛЫК
ИШ-АРАКЕТТЕР ПРОЦЕССИНДЕ УЛУТТУК ӨЗҮН-ӨЗҮ АНЫКТООНУ
КАЛЫПТАНДЫРУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУНУН
ШАРТТАРЫ**

**УСЛОВИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.
CONDITIONS FOR INCREASING THE EFFECTIVENESS OF THE FORMATION
OF NATIONAL SELF-DETERMINATION IN THE PROCESS OF MUSICAL
ACTIVITIES IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макала мектепке чейинки мекемедеги жогорку тайпадагы улуу курактагы балдардын улуттук өзүн-өзү аныктоосун өнүктүрүү процессинин мүнөзүнө жана динамикасына музыкалык иш-аракеттин ролун жана таасирин аныктоого арналган.

Аннотация: Данная статья посвящена определению роли и влияния музыкальной деятельности на природу и динамику процесса формирования национальной самоидентичности у детей старшего возраста из старшей группы дошкольного учреждения.

Abstract: This article is devoted to determining the role and influence of musical activity on the nature and dynamics of the process of developing national self-identity in older children of the senior group in a preschool institution.

Негизги сөздөр: жогорку тайпа, улуу курак, улуттук өзүн-өзү таануу, динамика, музыкалык иш-чара, процесс

Ключевые слова: старшая группа, дети старшего возраста, национальная самоидентификация, динамика, музыкальное событие, процесс

Keywords: upper class, old age, national self-identification, dynamics, musical event, process.

Азыркы дүйнөдө уланып жаткан глобалдашуу – ааламдашуу процесстери ар кайсы өлкөлөрдүн жана улуттардын элдеринин ортосундагы маданий, экономикалык жана социалдык байланыштардын интенсивдүү өз ара сиңишине алып келүүдө. Ушул жагдайдын алкагында диний жана улуттук негиздеги эл аралык чыр-чатактар барган сайын көбөйүүдө. Андан тышкары, алар глобалдык деңгээлде гана эмес, башка, кичине масштабдарда да болуп жатат. Бул кырдаал коомчулуктун көңүлүн жаш муундагы этностор аралык толеранттуулукту өнүктүрүүгө бурууну талап кылат.

Башка жагынан алганда, көп деңгээлдүү байланыштардын кеңейиши адамдын өз улутун түшүнүүсүндөгү көрсөтмөлөрдүн бүдөмүктөнүшүнө алып келет. Ошондуктан, өз эли жана алардын улуттук маданияты менен өзүн окшоштурган, ошол эле учурда башка улуттардын элин жана алардын өзгөчө маданияттарын сыйлаган инсанды өнүктүрүү өтө маанилүү.

Этностор аралык жана маданияттар аралык баарлашууга даяр инсанды өнүктүрүү заманбап билим берүү мекемелеринин: университеттердин, колледждердин, мектептердин жана мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин алдында турган негизги көйгөйлөрдүн бири болуп саналат. Улуттук өзүн-өзү аныктоону изилдөөгө ата мекендик жана чет элдик окумуштуулар кайрылышкан. Авторлор бул түшүнүктүн мазмунун ар кандай көз караштардан карап чыгышкан. Мисалы, Ю. В. Арутюнян менен Г. У. Солдатованын изилдөөлөрүндө улуттук өзүн-өзү аныктоо улуттук өзүн-өзү таануу менен синоним катары аныкталат. Ю. В. Бромли инсандын улуттук өзүн-өзү таануу түзүмүн улутка таандык экендигин түшүнүү, руханий улуттук баалуулуктарды кабылдоо жана кабыл алуу катары карайт. Балдардын жаш курагынын чектөөлөрүн улуттук өзүн-өзү аныктоону өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүнө байланыштуу изилдөө Ж. Пиаже жана В. Ю. Хотинец сыяктуу окумуштуулардын изилдөөсүнүн предмети болуп калды. Улуттук өзүн-өзү аныктоонун жеке компоненттеринин өнүгүшүнө келсек, мектепке чейинки улуу курактагы балдарда этностор аралык этиканын өнүгүшүн изилдеген Э. К. Суслованын эмгеги көңүл бурууга арзыйт. А. О. Ястребцова, Н. В. Микляева, М. И. Лисина, Д. В. Менджерицкая жана башкалардын изилдөөлөрү балдарды патриоттук тарбиялоого арналган. Т. В. Антонова, Е. П. Арнаутова,

О. Л. Князева, М. Д. Маханева, М. Н. Новицкая, Т. Я. Шпикалова жана башкалар мектепке чейинки курактагы балдарды улуттук маданияттын негиздери менен тааныштыруу көйгөйлөрү боюнча изилдөө жүргүзүшкөн. Т. И. Алиеванын жана Н. Ф. Виноградованын педагогикалык ыкмалары белгилей кетүүгө арзыйт, анда балдарда өз жаратылышына болгон сүйүүнү калыптандыруу андагы чыгармачыл инсандын ордун жана ролун түшүнүү менен айкалышат.

Баланын тарбиясы үчүн эң сезимтал мезгил болгон мектепке чейинки мекемелердеги улуу тайпадагы улуу курактын маанисин эске алуу менен, жеке инсандык сапаттарды бала бакчадан эле өнүктүрүүнү баштоо зарыл.

Бул маселелерди чечүү үчүн, 2017-жылы Билим берүү жана илим министрлиги мектепке чейинки билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартында башка максаттар менен катар, мисалы, мектепке чейинки мекемелердеги улуу курактагы балдардын негизги баалуулук багытын жана социалдашуусун өнүктүрүү, өз үй-бүлөсүнө, мекенине жана өлкөсүнө урмат-сый мамилесин жана таандык болуу сезимин өнүктүрүү сыяктуу максаттарды аныктаган.

Балдарды музыкалык тарбиялоо боюнча мектепке чейинки программалар баланын инсандыгын руханий жана адеп-ахлактык жактан өнүктүрүүнүн эң маанилүү каражаттарынын бири катары музыкага таянгандыктан, бул максаттардын натыйжалуулугуна жетүү үчүн педагогикалык кийлигишүүлөр музыкалык искусствонун билим берүү ролун жалпысынан жана айрыкча музыкалык иш-аракетте пайдаланууга негизделиши мүмкүн. Учурда билим берүү системасынын негизги милдеттеринин бири - улуттук иденттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзгөн заманбап ыкмаларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.

Инсандын улуттук иденттүүлүгүн өнүктүрүү процесси белгилүү бир улут, белгилүү бир эл менен аң-сезимдүү түрдө өз ара байланыш түзүү жана анын улуттук өзгөчөлүктөрүн, тарыхый тагдырын жана улуттук маданиятын кабыл алуу жөндөмүн өнүктүрүүгө негизделген. Адамдын негизги баалуулук багытынын жана социалдашуусунун өнүгүшү эрте балалык кезинен башталат, ошондуктан биз бул сапаттарды бала бакчанын жогорку тайпаларындагы балдарда өнүктүрүү зарыл деп эсептейбиз.

Мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги улуу курактагы балдарды педагогикалык жактан колдоо принциптеринин, методдорунун жана техникаларынын бирдиктүү системасын билдирген музыкалык иш-аракет - бул мектепке чейинки улуу курактагы балдардын улуттук өзүн-өзү иденттүүлүгүн өнүктүрүүнүн негизги каражаттарынын бири.

Музыкалык иш-аракет аркылуу бала өзүн-өзү актуалдаштыруу потенциалын өнүктүрөт, ал эмоционалдык-баалуулук, когнитивдик жана жөнгө салуучу иш-аракет компоненттери аркылуу ишке ашат. Мектепке чейинки улуу курактагы балдарда музыкалык иш-аракеттер аркылуу улуттук өзүн-өзү иденттүүлүктү өнүктүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде белгилүү бир шарттар түзүлүшү керек. Улуттук өзүн-өзү идентификациялоонун өнүгүшү боюнча илимий адабияттарды талдап чыгып, биз төмөнкүлөрдүн ортосундагы карама-каршылыктардын бар экендигине ынандык:

- кыргыз коомунун улуттук адеп-ахлак принциптерин сактоо зарылдыгы жана улуттук өзүн-өзү идентификациялоонун өнүгүшү боюнча изилдөөлөр жетишсиз өнүккөндүгү;

- кыргыз коомунун улуттук адеп-ахлак принциптерин сактоо зарылдыгы жана улуттук өзүн-өзү идентификациялоонун өнүгүшү боюнча жетиштүү изилдөөлөр жүргүзүлбөгөндүгү;

-мектепке чейинки улуу курактагы балдарда улуттук өзүн-өзү идентификациялоону өнүктүрүү көйгөйүнүн актуалдуулугу жана окумуштуулардын бул процесстин мындай эрте куракта жеткиликтүүлүгү жана ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнө карата бир жактуу эмес мамилелери;

- музыкалык ишмердүүлүктүн мектепке чейинки улуу курактагы балдарда улуттук өзүн-өзү идентификациялоону өнүктүрүүгө тийгизген таасиринин мааниси жана бул маселени чечүүчү теориялык жана практикалык материалдардын жетишсиздиги.

Жогорудагы карама-каршылыктар бизди илимий көйгөйдүн бар экендигин жана мектепке чейинки улуу курактагы балдарда улуттук өзүн-өзү идентификациялоону натыйжалуу өнүктүрүү үчүн шарттарды иштеп чыгуу жана негиздерин талдоо зарылдыгын таанууга алып келди. Балдарга жекече мамиле кылуу өнүгүү процессинин оң динамикасынын дагы бир фактору болуп саналат. Бул музыка мугалиминин баладагы белгилүү бир музыкалык, бий, вокалдык жана көркөм жөндөмдөрдү аныктап, алардын өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүшүн камтыйт. Мугалимдин жекече ишти уюштуруусу, балдарга күндүзгү ийримдер үчүн ролдорду бөлүштүрүү жана музыка сабактарында баланын психологиялык өзгөчөлүктөрүн жана музыкалык жөндөмдөрүн эске алуу менен белгилүү бир чыгармачыл тапшырмаларды тандоосу алардын жеке жөндөмдөрүн өнүктүрүп гана тим болбостон, өзүн-өзү ырастоо жана өзүн-өзү актуалдаштыруу үчүн шарттарды түзөт.

Мектепке чейинки билим берүү мекемелери менен алардын тарбиялануучуларынын ата-энелеринин ортосундагы тыгыз өз ара аракеттенүү мектепке чейинки улуу курактагы балдардын улуттук өзүн-өзү аныктоосун өнүктүрүү процессинин натыйжалуулугун, ата-энесине болгон сүйүү, мекенине болгон сүйүү, патриотизм, толеранттуулук ж.б. сыяктуу фундаменталдык улуттук баалуулуктарга негизделген адеп-ахлактык сапаттарды өнүктүрүүнү аныктайт.

Социалдык жактан ачык мейкиндикти уюштуруу мектепке чейинки мекемедеги улуу курактагы балдардын улуттук өзүн-өзү идентификациялоосунун натыйжалуу өнүгүшүнө, анын ичинде патриоттук сезимдерди тарбиялоого, жандуу музыканын эмоционалдык таасирин күчөтүүгө жана балдардын концерттерге активдүү катышуусуна түрткү берүүгө олуттуу салым кошот. Бала бакчанын чыгармачыл кызматташуусу үчүн башка коомдук жана билим берүү мекемелери менен байланышы балдар менен искусство мектебинин, жаштар борборлорунун, Ардагерлер кеңешинин, аскердик уюмдардын жана башка коомдук мекемелердин өкүлдөрүнүн ортосунда түз өз ара аракеттенүүнү камсыз кылат, бул башталгыч мектепке чейинки курактагы балдардын өнүгүүсүнө оң таасирин тийгизет.

Тарбиячы, ата-эне жана балдардын ортосундагы үчилтик өз ара аракеттенүү үчүн шарттарды түзүү маселесине келсек, музыкалык иш-чаралардагы бул милдетти үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн – музыкалык сынактарда, күндүзгү спектаклдерде, концерттерде жана эс алуу иш-чараларында активдүү катышуусун камсыз кылган биргелешкен иш-чараларды уюштуруу аркылуу ишке ашырууга болот. Көргөзмөлөргө, музейлерге жана экскурсияларга баруу аркылуу эстетикалык сезимдерди өнүктүрүү жана көз караштарды кеңейтүү, ошондой эле концерттердеги эмоционалдык сезимдерди биргелешип сезүү үй-бүлөдөгү руханий-психологиялык атмосферага пайдалуу таасирин тийгизет, бардык мүчөлөрдүн ортосунда достук атмосфераны түзөт жана үй-бүлөлүк мамилелердин идеалдуу моделине баалуулуктарга негизделген мамилени иштеп чыгат.

Билим берүү процессинде үй-бүлөнүн ролун күчөтүү баланын өзүн-өзү аныктоосун өнүктүрүү үчүн оптималдуу шарттарды түзөт: туруктуу жана гармониялуу жеке өнүгүүнү камсыз кылган жашоого баалуулуктарга негизделген мамиле. [4, 106-бет]

Балдардын топтук чөйрөлөрүн ар кандай музыкалык жабдуулар, түркүн түстүү музыкалык жана билим берүүчү оюндар жана көрсөтмө куралдар менен жабдуу балдардын жандуураак, эмоционалдык жактан байытылган жана эсте каларлык тажрыйбага ээ болушун камсыз кылууда маанилүү ролду ойнойт.

Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын эмоционалдык сезимталдыгын эске алуу менен [1, 6-бет], мектепке чейинки билим берүүчү мекемелерди заманбап музыкалык жана билим берүүчү материалдар, ошондой эле презентацияларды, долбоорлорду, фото жана видео жаздырууларды түзүү жана көрсөтүү үчүн техникалык жабдуулар менен камсыз кылуу мектепке чейинки улуу курактагы балдардын ар тараптуу өнүгүүсү үчүн абдан маанилүү.

Ошентип, музыкалык иш-чаралар аркылуу улуу курактагы балдардын улуттук өзүн-өзү аныктоосун өнүктүрүү процессинин натыйжалуулугунун шарттарын төмөнкүдөй кыскача баяндаса болот:

- Мугалимдердин улуттук өзүн-өзү аныктоого байланыштуу түшүнүктөрдөгү компетенттүүлүгүн жана жеке өзүн-өзү аныктоочу сапаттарды өнүктүрүү процессин жакшыртуу;

- Музыка мугалими менен билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын ортосундагы тыгыз кызматташуу;

- Балдардын музыкалык иш-чаралары учурунда атайын билим берүү кырдаалдарын уюштуруу;

- Билим берүү багыттарын интеграциялоо;

- Билим берүү процессинин бүтүндүгү жана ырааттуулугу;

- Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын программанын музыкалык мазмунун кабылдоосунун жеткиликтүүлүгү;

- Балдарга жекече мамиле кылуу, таланттуу балдардын өнүгүшү үчүн шарттарды түзүү;

- Үй-бүлөлөргө маалыматтык жана теориялык колдоо жана практикалык өз ара аракеттенүү аркылуу педагогикалык колдоо көрсөтүү;

- мектепке чейинки билим берүү мекемеси менен Нарын шаарынын маданий жана билим берүү мекемелеринин социалдык ачык мейкиндиктеги өз ара аракеттенүүсү;

- балдар менен иштөөдө музыка мугалиминин жогорку көркөм музыкалык чыгармаларды колдонуусу;

- мектепке чейинки билим берүү мекемесинде заманбап техникалык жабдуулардын болушу.

Демек, жогоруда айтылгандардын негизинде, бул шарттар баланын музыка менен эмоционалдык жана баалуулуктарга негизделген мамилесинин өнүгүшү, маданияттар аралык жана көп улуттуу баарлашуу жөндөмү, чыгармачылыкта өзүн-өзү таануу жана өзүн-өзү актуалдаштыруу, ошондой эле көп улуттуу дүйнөдө улуттук өзүн-өзү аныктоо жөндөмү үчүн өбөлгөлөрдү түзөт.

Ошентип, музыкалык иш-чаралар аркылуу улуу курактагы балдардын улуттук өзүн-өзү аныктоосун өнүктүрүү процессинин натыйжалуулугунун шарттарын төмөнкүдөй кыскача баяндаса болот:

- Мугалимдердин улуттук өзүн-өзү аныктоого байланыштуу түшүнүктөрдөгү компетенттүүлүгүн жана жеке өзүн-өзү аныктоочу сапаттарды өнүктүрүү процессин

жакшыртуу;

- Музыка мугалими менен билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын ортосундагы тыгыз кызматташуу;

- Балдардын музыкалык иш-чаралары учурунда атайын билим берүү кырдаалдарын уюштуруу;

- Билим берүү багыттарын интеграциялоо;

- Билим берүү процессинин бүтүндүгү жана ырааттуулугу;

- Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын программанын музыкалык мазмунун кабылдоосунун жеткиликтүүлүгү;

- Балдарга жекече мамиле кылуу, таланттуу балдардын өнүгүшү үчүн шарттарды түзүү;

- Үй-бүлөлөргө маалыматтык жана теориялык колдоо жана практикалык өз ара аракеттенүү аркылуу педагогикалык колдоо көрсөтүү;

- мектепке чейинки билим берүү мекемеси менен Нарын шаарынын маданий жана билим берүү мекемелеринин социалдык ачык мейкиндиктеги өз ара аракеттенүүсү;

- балдар менен иштөөдө музыка мугалиминин жогорку көркөм музыкалык чыгармаларды колдонуусу;

- мектепке чейинки билим берүү мекемесинде заманбап техникалык жабдуулардын болушу.

Жыйынтыктап айтканда, аныкталган шарттар баланын музыка эмоционалдык жана баалуулуктарга негизделген мамилесинин өнүгүшү, маданияттар аралык жана көп улуттуу баарлашуу жөндөмү, чыгармачылыкта өзүн-өзү таануу жана өзүн-өзү актуалдаштыруу, ошондой эле көп улуттуу дүйнөдө улуттук өзүн-өзү аныктоо жөндөмү үчүн өбөлгөлөрдү түзөт деген тыянак чыгарууга болот. Бул шарттар музыкалык иш-аракеттер аркылуу улуу балдардын улуттук өзүн-өзү аныктоосун калыптандырууда оң натыйжага жетүүнүн кыймылдаткыч фактору болуп саналат.

Пайдаланылган адабияттар

1.Анисимов В. П. Диагностика музыкальных способностей детей: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. П. Анисимов. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 130 с.

2.Бакланова Т.И., Новикова Г.П. Музыкальный мир. Программа. Методические рекомендации. Содержание занятий с детьми 5-7 лет. – М.: Вентана-Граф, 2008. – 240 с

3.Ветлугина Н.А. Методика музыкального воспитания в детском саду: Учеб. для учащихся пед. уч-щ по спец. 03.08. «Дошк. воспитание» / Н.А. Ветлугина, И.Л. Держинская, Л.Н. Комиссарова и др.; Под ред. Н.А. Ветлугиной. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1989. – 270 с.

4.Радынова О. П., Комиссарова Л. Н. Теория и методика музыкального воспитания детей дошкольного возраста: Учебник для студентов высших учебных заведений / О. П. Радынова, Л. Н. Комиссарова. –Дубна: Феникс+, 2011. – 352 с

5.Тютюнникова Т.Э. Уроки музыки. Система обучения К. Орфа. –М.: АСТ, 2001. – 91 с.

Рецензент: п.и.к., Аман кызы Бакыткүл

Жалдыбаева Н. Т.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Жалдыбаева Н. Т.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Jaldubaeva N.T.

KNU Jusup Balasagyn

**ЖАСАЛМА ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ
КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУГА БОЛГОН МОТИВАЦИЯСЫН
ЖОГОРУЛАТУУ**

**ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА
INCREASING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' LEARNING MOTIVATION
THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES**

Кыскача мүнөздөмө: Бул илимий эмгекте жасалма интеллект технологиялары аркылуу башталгыч класстын окуучуларынын окууга болгон мотивациясын жогорулатуу маселеси каралган. Изилдөөдө окуучулардын билим алууга болгон кызыгуусун арттырууда заманбап санариптик технологиялардын ролу талданды. Ошондой эле жасалма интеллектке негизделген окутуу платформаларынын, интерактивдүү программалардын жана санариптик ресурстардын окуу процессиндеги натыйжалуулугу изилденди. Эмгекте башталгыч класстын окуучуларынын окууга болгон мотивациясын өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары жана эффективдүү ыкмалары сунушталды. Изилдөөнүн жыйынтыгында жасалма интеллект технологияларын пайдалануу окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырып, билим сапатын жакшыртууга көмөк көрсөтөрү аныкталды.

Аннотация: В данной научной работе рассматривается проблема повышения мотивации к обучению учащихся начальных классов посредством технологий искусственного интеллекта. В исследовании проанализирована роль современных цифровых технологий в повышении интереса учащихся к учебному процессу. Также изучена эффективность образовательных платформ, интерактивных программ и цифровых ресурсов, основанных на искусственном интеллекте. В работе представлены педагогические условия и эффективные методы развития учебной мотивации младших школьников. В результате исследования установлено, что использование технологий искусственного интеллекта способствует повышению интереса учащихся к урокам и улучшению качества образования.

Abstract: This scientific work examines the issue of increasing primary school students' learning motivation through artificial intelligence technologies. The study analyzes the role of modern digital technologies in enhancing students' interest in the learning process. It also investigates the effectiveness of AI-based educational platforms, interactive programs, and digital resources in education. The paper presents pedagogical conditions and effective methods for developing learning motivation among primary school students. The results of the study show that the use of artificial intelligence technologies increases students' interest in lessons and contributes to improving the quality of education.

Жасалма интеллект, мотивация, башталгыч класс, окуу процесси, санариптик технологиялар, интерактивдүү окутуу, билим берүү, окуучулар, инновациялык ыкмалар, педагогика.

Негизги сөздөр: Жасалма интеллект, мотивация, башталгыч класс, окуу процесси, санариптик технологиялар, интерактивдүү окутуу, билим берүү, окуучулар, инновациялык ыкмалар, педагогика.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, мотивация, начальные классы, учебный процесс, цифровые технологии, интерактивное обучение, образование, учащиеся, инновационные методы, педагогика.

Keywords: Artificial intelligence, motivation, primary school, learning process, digital technologies, interactive learning, education, students, innovative methods, pedagogy.

Азыркы мезгилде билим берүү системасынын негизги максаттарынын бири – окуучулардын сапаттуу билим алуусуна шарт түзүү жана алардын окууга болгон кызыгуусун арттыруу болуп саналат. Коомдун өнүгүшү, технологиялардын кеңири жайылышы жана санариптешүү процесси билим берүү тармагына жаңы талаптарды коюуда. Ушуга байланыштуу окуу процессине заманбап технологияларды, айрыкча жасалма интеллект технологияларын колдонуу актуалдуу маселелердин бири болуп калды[1].

Бул багытта окумуштуулар С.С.Сакиева, жана К.М.Ураимов төмөндөгүчө аныктамаларды белгилешет : “Башталгыч класс – баланын билимге болгон көз карашы, окууга болгон мамилеси жана таанып-билүү жөндөмү калыптанган эң маанилүү этап. Эгер бул мезгилде окуучунун окууга болгон мотивациясы жетиштүү деңгээлде өнүксө, анда анын кийинки билим алуу процесси дагы натыйжалуу болот. Ошондуктан башталгыч класстын окуучуларынын окууга болгон мотивациясын жогорулатуу педагогиканын негизги маселелеринин бири болуп эсептелет”[8].

Окууга болгон мотивация – бул окуучунун билим алууга болгон ички каалоосу жана кызыгуусу. Мотивациясы жогору болгон окуучу сабакка активдүү катышып, жаңы маалыматтарды өздөштүрүүгө аракет кылат. Башталгыч класстын окуучулары эмоционалдуу жана таасирленүүгө жакын болгондуктан, алар үчүн сабактын кызыктуу уюштурулушу өзгөчө маанилүү.

Салттуу окутуу ыкмалары менен бирге жасалма интеллект технологияларын колдонуу окуучулардын мотивациясын жогорулатууда натыйжалуу каражат болуп саналат. Мисалы, интерактивдүү билим берүү платформалары окуучуларга тапшырмаларды оюн түрүндө аткарууга мүмкүнчүлүк түзөт. Бул алардын сабакка болгон кызыгуусун күчөтүп, окуу процессин жеңил кабыл алууга жардам берет.

Жасалма интеллект технологиялары окуучунун билим деңгээлин автоматтык түрдө аныктап, анын мүмкүнчүлүгүнө жараша тапшырмаларды сунуштай алат. Мындай жекелештирилген окутуу окуучунун өзүнө болгон ишенимин жогорулатат. Ошондой эле окуучу өзүнүн жетишкендиктерин дароо көрүп, каталарын оңдой алат[7].

Мотивация – бул жөнөкөй маселе эмес. Аны изилдөө адамдын активдүүлүгүнүн булагын, бардык аракеттерди ишке ашырууга түрткү берген стимулдарды жана адамдын жүрүм-турумунун багытын аныктаган факторлорду издөө менен түздөн-түз байланыштуу. Акыркы жылдары жүргүзүлгөн изилдөөлөр мугалимдин көзөмөлдөөчү же тескерисинче

окуучунун автономиясын колдоочу жүрүм-турум стили окуучулардын ички мотивациясына олуттуу таасир этерин көрсөткөн [4].

Мотивация активдүүлүктүн булагы жана ошол эле учурда ар кандай ишмердүүлүктүн стимулдарынын системасы катары ар тараптан изилденип келгендиктен, ар түрдүү авторлор тарабынан ар башкача түшүндүрүлөт. Изилдөөчүлөр мотивацияны өзгөчө тармак, өзгөчө мотивация, бирдиктүү мотивациялык система же муктаждыктарды, мотивдерди, максаттарды жана кызыкчылыктарды камтыган, бири-бири менен татаал айкалышкан жана өз ара аракеттенген өзгөчө чөйрө катары аныкташат [3].

Мотив түшүнүгүн чечмелөөдө бул түшүнүк муктаждык менен (А. Маслоу), муктаждыктын баштан кечирилиши жана анын канааттандырылышы менен (С. Л. Рубинштейн) же муктаждыктын предмети менен байланыштуу каралат. А.Н. Леонтьевдин ишмердүүлүк теориясынын алкагында «мотив» термини муктаждыктын баштан кечирилишин эмес, ошол муктаждык белгилүү шарттарда ишке ашкан жана ишмердүүлүк багытталган максатты билдирет, башкача айтканда, ишмердүүлүктүн кыймылдаткыч күчү катары түшүндүрүлөт.

Бүгүнкү күндө билим берүү тармагында колдонулган жасалма интеллект технологияларына электрондук окутуу платформалары, виртуалдык жардамчылар, билим берүүчү оюндар жана акылдуу тест системалары кирет. Бул каражаттар окуучулардын өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүп, чыгармачылык жөндөмдөрүн арттырууга жардам берет.

Жасалма интеллект технологияларын колдонууда мугалимдин ролу дагы чоң мааниге ээ. Мугалим технологияларды туура пайдаланып, окуу процессин кызыктуу уюштурганда гана жакшы натыйжага жетүүгө болот. Ошондой эле окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен визуалдык материалдарды, анимацияларды жана оюн элементтерин колдонуу натыйжалуу болуп саналат. Жасалма интеллект технологиялары аркылуу башталгыч класстын окуучуларынын окууга болгон мотивациясын жогорулатуу мүмкүн экендиги аныкталды. Санариптик жана интерактивдүү технологияларды колдонуу окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун күчөтүп, билим сапатын жогорулатууга көмөк көрсөтөт. Ошондой эле мындай технологиялар окуучулардын өз алдынча иштөө жөндөмүн, чыгармачылык активдүүлүгүн жана таанып-билүү жөндөмдөрүн өнүктүрөт.

Колдонулган адабияттар

1. USAID «Бирге окуйбуз». Колдонмо. – Бишкек, 2016.
2. USAID. Окуу лагери программасы. – Бишкек, 2015.
3. Алиева Э. Ф., Алексеева А. С., Ванданова Э. Л., Карташова Е. В., Резапкина Г. В. Профессиональная переподготовка руководителей образовательных организаций в условиях цифровизации // Образовательная политика. 2020. № 1 (81). С. 54–61. URL: edpolicy.ru
4. Анохин К. В., Новоселов К. С., Смирнов С. К., Ефимов А. Р. Искусственный интеллект для науки и наука для искусственного интеллекта // Вопросы философии. 2022. № 3. С. 93–105.
5. Кашкаров А. П. Окуу залындагы жаңычылдыктар. – Москва, 2014.
6. Келдибекова А. О., Абдималик К. Ж. Wizer.me интерактивдик тиркемесинин артыкчылыгы // Ысык-Көл университетинин жарчысы. 2024.

7. Келдибекова А. О., Закиров И. У., Фазилов Р. Р. Окуучулардын жетишүүсүн башкаруу // Эл аралык журнал. 2019.
8. Келдибекова А. О., Исаева А. Т. Дистанттык окутуу программалары // Табигый илимдер журналы. 2024.
9. Коровникова Н. А. Билим берүүдө жасалма интеллект // Социалдык илимдер. 2021
10. Уваров А. Ю. ж.б. Билим берүүнү санариптик трансформациялоо. – Москва, 2019

Рецензент: д.п.н., профессор Калдыбаев С.К.

УДК 373.3:796.011.3

Жылкыбаева Ш.К.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Жылкыбаева Ш.К.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Julkubaeva Sh.K.

KNU Jusup Balasagyn

**ДЕНЕ ТАРБИЯСЫ БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ОКУУ ПРОЦЕССИНИН
АЖЫРАГЫС БӨЛҮГҮ КАТАРЫ
ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ УЧЕБНОГО
ПРОЦЕССА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ
PHYSICAL EDUCATION AS AN INTEGRAL PART OF THE EDUCATIONAL
PROCESS IN PRIMARY SCHOOL**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада башталгыч мектепте дене тарбияны окуу процессинин ажырагыс бөлүгү катары уюштуруунун педагогикалык негиздери жана практикалык жолдору каралат. Башталгыч мектеп курагы окуучунун дене-бой, психологиялык, социалдык жана тарбиялык өнүгүүсүндөгү маанилүү этап болуп саналат. Дал ушул мезгилде баланын кыймыл активдүүлүгү, ден соолукка болгон мамилеси, жамаатта жүрүм-туруму, өзүн-өзү көзөмөлдөө жана сергек жашоо образына болгон алгачкы түшүнүктөрү калыптана баштайт. Макалада дене тарбия түшүнүгү физикалык көнүгүүлөрдү аткаруу менен гана чектелбестен, окуучунун ден соолугун чыңдоого, кыймыл көндүмдөрүн өнүктүрүүгө, тартиптүүлүккө, жоопкерчиликке жана кызматташууга тарбиялоого багытталган комплекстүү педагогикалык процесс катары талданат. Ошондой эле дене тарбия сабагынын, сергитүү мүнөттөрүнүн, кыймылдуу тыныгуулардын, класстан тышкары спорттук иштердин жана мугалимдердин өз ара кызматташуусунун мааниси ачып берилет. Изилдөөнүн жыйынтыгында башталгыч класстарда дене тарбияны системалуу, коопсуз, оюнду жана окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык уюштуруу анын натыйжалуулугун жогорулатары негизделет.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические основы и практические пути организации физического воспитания как неотъемлемой части учебного процесса в

начальной школе. Начальный школьный возраст является важным этапом физического, психического, социального и личностного развития ребенка. Именно в этот период формируются основы двигательной активности, отношение к собственному здоровью, навыки самоконтроля, дисциплинированности, сотрудничества и здорового образа жизни. Физическое воспитание раскрывается не только как выполнение физических упражнений, но и как целостный педагогический процесс, направленный на укрепление здоровья учащихся, развитие двигательных навыков, формирование ответственности, активности и культуры взаимодействия. Особое внимание уделяется урокам физической культуры, физкультминуткам, подвижным переменам, внеклассным спортивным мероприятиям, сотрудничеству учителя физической культуры и учителя начальных классов. Сделан вывод о том, что эффективность физического воспитания повышается при его системной, безопасной, игровой и возрастосообразной организации.

Abstract: The article examines the pedagogical foundations and practical approaches to organizing physical education as an integral part of the educational process in primary school. Primary school age is an important stage of children's physical, psychological, social and personal development. During this period, the foundations of motor activity, attitudes toward health, self-control, discipline, cooperation and a healthy lifestyle begin to form. Physical education is considered not only as the performance of physical exercises, but also as a comprehensive pedagogical process aimed at strengthening pupils' health, developing motor skills, responsibility, activity and a culture of interaction. Special attention is paid to physical education lessons, short movement breaks, active recesses, extracurricular sports activities and cooperation between physical education teachers and primary school teachers. The study concludes that the effectiveness of physical education increases when it is systematic, safe, game-based and age-appropriate.

Негизги сөздөр: башталгыч мектеп, дене тарбия, окуу процесси, кыймыл активдүүлүгү, ден соолук, сергек жашоо образы, дене тарбия сабагы, педагогикалык шарттар, оюндук методдор, мугалим, үй-бүлө.

Ключевые слова: начальная школа, физическое воспитание, учебный процесс, двигательная активность, здоровье, здоровый образ жизни, урок физической культуры, педагогические условия, игровые методы, учитель, семья.

Keywords: primary school, physical education, educational process, motor activity, health, healthy lifestyle, physical education lesson, pedagogical conditions, game methods, teacher, family.

Башталгыч мектепте дене тарбияны окуу процессинин ажырагыс бөлүгү катары уюштуруу азыркы билим берүү системасындагы маанилүү педагогикалык маселелердин бири болуп саналат. Мектеп окуучуга билим берүү менен гана чектелбестен, анын ден соолугун сактоого, физикалык жактан туура өнүгүүсүнө, кыймыл активдүүлүгүн жогорулатууга жана сергек жашоо образына болгон туруктуу мамилесин калыптандырууга милдеттүү. Өзгөчө башталгыч класстарда бул маселе чоң мааниге ээ, анткени дал ушул куракта баланын окууга болгон мамилеси, күн тартибин сактоо адаты, жамаатта жүрүм-турум маданияты жана өз ден соолугуна болгон алгачкы жоопкерчилиги калыптана баштайт [1; 2; 3].

Дене тарбия түшүнүгү педагогикалык илимде кеңири мазмунга ээ. Ал жөн гана спорттук көнүгүүлөрдү аткаруу же белгилүү бир физикалык аракеттерди үйрөнүү эмес, окуучунун ден соолугун чыңдоого, кыймыл көндүмдөрүн өнүктүрүүгө, физикалык

сапаттарын калыптандырууга жана социалдык-тарбиялык сапаттарын бекемдөөгө багытталган атайын уюштурулган педагогикалык процесс болуп саналат. Башталгыч класстын окуучусу дене тарбия сабагында чуркоо, секирүү, ыргытуу, тең салмактуулукту сактоо жана кыймылдуу оюндарга катышуу аркылуу өз денесин башкарууга, эрежени сактоого, жолдоштору менен кызматташууга жана өз аракетин көзөмөлдөөгө үйрөнөт [4; 5].

Башталгыч мектеп курагы дене тарбияны туура уюштуруу үчүн өзгөчө ыңгайлуу мезгил болуп саналат. Бул куракта окуучунун организми активдүү өсүп-өнүгөт, сөөк-булчуң системасы бекемделет, кыймыл координациясы, ылдамдык, ийкемдүүлүк жана чыдамкайлык сыяктуу физикалык сапаттар калыптана баштайт. Ошол эле учурда окуучулар кыймылга муктаж, оюн аркылуу тез үйрөнөт, бирок бир түрдүү тапшырмалардан бат тажап, узак убакыт кыймылсыз отуруудан тез чарчайт. Ошондуктан дене тарбия сабагы жаш өзгөчөлүккө ылайык, коопсуз, кызыктуу жана оюндук формада уюштурулушу керек [6; 7].

Дене тарбияны башталгыч мектепте окуу процессинин ажырагыс бөлүгү катары кароо анын сабак менен гана чектелбешин талап кылат. Окуучулардын кыймыл активдүүлүгүн өнүктүрүү дене тарбия сабагы, сергитүү мүнөттөрү, кыймылдуу тыныгуулар, класстан тышкаркы спорттук иш-чаралар, спорттук ийримдер, ден соолук күндөрү жана үй-бүлөлүк активдүү эс алуу аркылуу системалуу жүргүзүлүүгө тийиш. Эгер бул формалар өз ара байланышта уюштурулса, дене тарбия окуучунун күнүмдүк жашоосунун туруктуу бөлүгүнө айланып, анын ден соолугуна жана окууга болгон даярдыгына оң таасир берет.

Таблица 1. Башталгыч мектепте дене тарбияны уюштуруунун негизги багыттары

Негизги багыттар	Мазмуну	Күтүлүүчү натыйжа
Дене тарбия сабагы	Окуу планы боюнча уюштурулган негизги сабак	Кыймыл көндүмдөрү жана физикалык сапаттар системалуу өнүгөт
Сергитүү мүнөттөрү	Башка сабактар учурунда кыска кыймыл көнүгүүлөрүн өткөрүү	Чарчоо азаят, көңүл буруу жана иш жөндөмдүүлүк калыбына келет
Кыймылдуу тыныгуулар	Тыныгуу учурунда коопсуз жана жеңил оюндарды уюштуруу	Окуучулардын күнүмдүк кыймыл активдүүлүгү жогорулайт
Класстан тышкаркы иштер	Спорттук майрам, ден соолук күнү, ийрим жана мелдештер	Дене тарбияга кызыгуу жана жамааттык активдүүлүк күчөйт
Үй-бүлө менен кызматташуу	Ата-энелерге кеңеш берүү, үй-бүлөлүк активдүү эс алуу	Сергек жашоо маданияты мектептен тышкары да колдоого алынат

Таблицада көрсөтүлгөндөй, дене тарбияны натыйжалуу уюштуруу бир гана сабак менен чектелбейт. Ал окуу күнүнүн бардык бөлүктөрүндө окуучунун кыймыл активдүүлүгүн колдоого багытталган бирдиктүү система катары ишке ашырылганда гана күтүлгөн натыйжа берет. Дене тарбия сабагы окуучуга негизги кыймыл көндүмдөрүн үйрөтсө, сергитүү мүнөттөрү жана кыймылдуу тыныгуулар окуу процессиндеги чарчоону азайтып, класстан тышкаркы иштер дене тарбияга болгон кызыгууну күчөтөт.

Башталгыч класстарда дене тарбияны уюштурууда оюндук методдор өзгөчө мааниге ээ. Оюн — бул кенже мектеп окуучусунун табигый ишмердүүлүк формасы. Оюн аркылуу бала

кыймылды кызыгуу менен аткарат, эрежени сактоого үйрөнөт, башка окуучулар менен кызматташат жана өз мүмкүнчүлүгүн байкайт. Мисалы, эстафеталык оюндар жоопкерчиликти жана командада иштөөнү өнүктүрсө, топ менен өткөрүлгөн оюндар ыкчамдыкты, реакцияны жана координацияны жакшыртат. Белгилүү сигнал боюнча кыймылдоочу оюндар окуучунун көңүл буруусун жана өзүн-өзү көзөмөлдөө жөндөмүн бекемдейт [8; 9].

Дене тарбия сабагынын натыйжалуулугу окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен түздөн-түз байланыштуу. Бир класстагы окуучулардын дене даярдыгы, ден соолук абалы, кыймыл жөндөмү жана сабакка болгон кызыгуусу ар түрдүү болушу мүмкүн. Ошондуктан мугалим бардык окуучуларга бирдей талап коюу менен гана чектелбестен, тапшырмалардын жеңилдетилген, негизги жана татаалдаштырылган варианттарын сунушташы керек. Бул физикалык даярдыгы төмөн окуучулардын сабактан четтеп калуусунун алдын алып, даярдыгы жогору окуучулар үчүн өнүгүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат.

Таблица 2. Дене тарбия сабактарында колдонулуучу педагогикалык ыкмалар

Педагогикалык ыкма	Колдонуу формасы	Педагогикалык мүмкүнчүлүгү
Оюндук метод	Кыймылдуу оюндар, эстафеталар, топтук оюндар	Кызыгууну, активдүүлүктү жана кызматташтыкты өнүктүрөт
Практикалык метод	Көнүгүүлөрдү аткаруу, кайталоо, кыймыл аракетин бекемдөө	Кыймыл көндүмдөрүн туура жана туруктуу калыптандырат
Көрсөтмөлүү метод	Мугалимдин үлгү көрсөтүүсү, сүрөт, схема, жөнөкөй түшүндүрүү	Көнүгүүнү туура түшүнүүгө жана коопсуз аткарууга жардам берет
Дифференцияланган мамиле	Тапшырмаларды окуучунун мүмкүнчүлүгүнө жараша берүү	Ар бир окуучунун сабакка активдүү катышуусун камсыз кылат
Ден соолукту сактоочу ыкмалар	Жүктөмдү туура бөлүштүрүү, дем алуу, калыбына келтирүүчү көнүгүүлөр	Чарчоо жана жаракат алуу коркунучун азайтат

Дене тарбия сабагында коопсуздук маданиятын калыптандыруу да негизги талаптардын бири болуп саналат. Башталгыч класстын окуучулары кыймыл учурунда өз мүмкүнчүлүгүн дайыма туура баалай алышпайт, шашып кетиши же оюнга ашыкча берилип, коопсуздук эрежелерин унутушу мүмкүн. Ошондуктан мугалим ар бир сабакта спорттук шаймандарды туура колдонуу, чуркоодо аралык сактоо, оюн учурунда жолдошуна тоскоол болбоо, мугалимдин көрсөтмөсүн аткаруу жана кезек күтүүнү практикалык түрдө бекемдеп турушу керек. Коопсуздук эрежелери окуучуга сырттан коюлган талап катары эмес, анын аң-сезимдүү жүрүм-туруму катары калыптанууга тийиш.

Дене тарбиянын натыйжалуулугу дене тарбия мугалими менен башталгыч класс мугалиминин кызматташуусуна да байланыштуу. Дене тарбия мугалими окуучулардын физикалык даярдыгын, кыймыл активдүүлүгүн жана дене көнүгүүлөрүн аткаруудагы

өзгөчөлүктөрүн байкаса, башталгыч класс мугалими окуучулардын күнүмдүк чарчоосун, сабактагы көңүл буруусун, туура отуруусун жана эмоционалдык абалын көзөмөлдөйт. Бул эки педагогдун маалымат алмашуусу окуучунун ден соолугун сактоо жана кыймыл активдүүлүгүн колдоо боюнча бирдиктүү иш алып барууга шарт түзөт [10; 11].

Үй-бүлө менен мектептин кызматташуусу да дене тарбияны натыйжалуу уюштурууда маанилүү орунду ээлейт. Окуучунун күн тартиби, уйкусу, тамактануусу, таза абада жүрүүсү, санариптик каражаттарды колдонуу убактысы жана активдүү эс алуусу көбүнчө үй-бүлө шартында калыптанат. Эгерде мектеп дене тарбияга көңүл буруп, бирок үй-бүлөдө баланын кыймыл активдүүлүгү колдоого алынбаса, анда күтүлгөн натыйжа толук болбой калышы мүмкүн. Ошондуктан ата-энелерге балдардын кыймылга болгон күнүмдүк муктаждыгы, үй шартында жеңил көнүгүүлөрдү жасоо, таза абада сейилдөө жана активдүү эс алуунун мааниси түшүндүрүлүшү зарыл.

Жүргүзүлгөн талдоонун негизинде башталгыч мектепте дене тарбияны окуу процессинин ажырагыс бөлүгү катары уюштуруу боюнча төмөнкү практикалык сунуштарды белгилөөгө болот. Биринчиден, дене тарбия сабагы так максат менен пландалып, окуучулардын жаш жана жеке өзгөчөлүктөрүнө ылайык уюштурулушу керек. Экинчиден, сабактарда оюндук методдор, кыймылдуу оюндар, командалык тапшырмалар жана эстафеталар системалуу колдонулушу зарыл. Үчүнчүдөн, сергитүү мүнөттөрү жана кыймылдуу тыныгуулар күнүмдүк окуу процессинин туруктуу бөлүгү катары каралышы керек. Төртүнчүдөн, дене тарбия мугалими менен башталгыч класс мугалиминин кызматташуусу күчөтүлүшү зарыл. Бешинчиден, ата-энелер менен түшүндүрүү иштери жүргүзүлүп, баланын кыймыл активдүүлүгүн үй шартында да колдоо зарыл.

Жыйынтыктап айтканда, башталгыч мектепте дене тарбияны окуу процессинин ажырагыс бөлүгү катары уюштуруу — бул узак мөөнөттүү, системалуу жана комплекстүү педагогикалык процесс. Бул процесс дене тарбия сабагынын мазмуну, сергитүү мүнөттөрү, кыймылдуу тыныгуулар, класстан тышкаркы спорттук иштер, мугалимдердин кызматташуусу, үй-бүлө менен байланыш жана ден соолукту сактоочу технологиялар аркылуу ишке ашат. Эгерде бул багыттагы иштер окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык, коопсуз, оюндук жана практикалык формада уюштурулса, башталгыч класстын окуучуларында кыймыл активдүүлүгү, ден соолук маданияты, тартиптүүлүк, жоопкерчилик, өзүнө ишеним жана сергек жашоо образына болгон оң мамиле туруктуу калыптана баштайт. Мындай сапаттар келечекте ден соолугу чың, активдүү, коомдо өз ордун таба алган жана ар тараптуу өнүккөн инсанды тарбиялоого негиз түзөт.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” Мыйзамы. — Бишкек, 2023.
2. Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. — Бишкек, 2024.
3. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын 1–4-класстары үчүн “Дене тарбия” боюнча предметтик стандарт. — Бишкек, 2024.
4. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 24-июлундагы ПЖ №313 Жарлыгы менен бекитилген “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө концепция”. — Бишкек, 2021.
5. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. — Москва: Физкультура и спорт, 2018.

6. Лях В. И. Физическая культура. Методика преподавания в начальной школе. — Москва: Просвещение, 2020.
7. Холодов Ж. К., Кузнецов В. С. Теория и методика физического воспитания и спорта. — Москва: Академия, 2019.
8. Подласый И. П. Педагогика начальной школы. — Москва: Юрайт, 2021.
9. Выготский Л. С. Педагогическая психология. — Москва: Педагогика, 2017.
10. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе. — Москва: АПКиПРО, 2020.
11. Дене тарбия сабагын уюштуруу боюнча мугалимдер үчүн методикалык сунуштар. — Бишкек: Кыргыз билим берүү академиясы, 2022.
12. Жалпы билим берүүчү мектептерде ден соолукту чыңдоочу технологияларды колдонуу боюнча колдонмо. — Бишкек, 2021.

Рецензент: п.и.к., доцент., Аман кызы Б.

УДК 37.016:82

Исаева Ж.Э., Бийгелдиева Н.А., Өмүрканов Т.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Исаева Ж.Э., Бийгелдиева Н.А., Өмүрканов Т.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Isaeva J.E., Biygeldieva N.A., Omurkanov T.A.

KNU Jusup Balasagyn

ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУ САБАТТУУЛУГУН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ

THEORETICAL BASIS FOR DEVELOPING STUDENTS' READING SKILLS

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада башталгыч мектеп окуучуларынын окуу сабаттуулугун өнүктүрүүнүн теориялык негиздери каралат. Окуу сабаттуулугу тексти жөн гана окуу көндүмү катары эмес, маалыматты түшүнүү, талдоо, интерпретациялоо жана баалоо жөндөмдөрүн камтыган көп аспекттүү психолого-педагогикалык процесс катары мүнөздөлөт. Изилдөөдө окуу процессинин психофизиологиялык, лингвистикалык жана педагогикалык өзгөчөлүктөрү талдоого алынган. В.Г. Горецкий, М.Р. Львов, Д.Б. Эльконин, Т.Г. Егоров, А.Я. Трошин сыяктуу окумуштуулардын эмгектерине таянып, окуу техникасынын негизги компоненттери –графикалык таануу, фонетикалык кайра коддоо, тексти түшүнүү жана репродуктивдик-продуктивдик иш-аракеттердин өз ара байланышы көрсөтүлгөн. Ошондой эле кыргыз окумуштууларынын окуу сабаттуулугун өнүктүрүүгө байланышкан илимий көз караштары каралып, башталгыч мектепте окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун педагогикалык шарттары аныкталган. Макалада окуу сабаттуулугун

өнүктүрүү окуучулардын интеллектуалдык, эмоционалдык жана коммуникативдик жөндөмдөрүн калыптандыруунун негизги фактору экендиги белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы развития читательской грамотности у учащихся начальной школы. Читательская грамотность характеризуется не только как навык чтения текста, но и как многогранный психолого-педагогический процесс, включающий в себя способность понимать, анализировать, интерпретировать и оценивать информацию. В исследовании анализируются психофизиологические, лингвистические и педагогические особенности учебного процесса. На основе работ таких ученых, как В.Г. Горецкий, М.Р. Львов, Д.Б. Эльконин, Т.Г. Егоров, А.Я. Трошин, показаны основные компоненты учебной техники – графическое распознавание, фонетическое перекодирование, понимание текста и взаимосвязь между репродуктивной и продуктивной деятельностью. Также рассматриваются научные взгляды кыргызских ученых на развитие читательской грамотности и определяются педагогические условия организации учебной деятельности в начальной школе. В статье отмечается, что развитие читательской грамотности является ключевым фактором формирования интеллектуальных, эмоциональных и коммуникативных способностей учащихся.

Abstract: This article examines the theoretical foundations of developing reading literacy in elementary school students. Reading literacy is characterized not only as a text-reading skill but also as a multifaceted psychological and pedagogical process that includes the ability to understand, analyze, interpret, and evaluate information. The study analyzes the psychophysiological, linguistic, and pedagogical characteristics of the educational process. Based on the works of scholars such as V.G. Goretsky, M.R. Lvov, D.B. Elkonin, T.G. Egorov, and A.Ya. Troshin, the main components of educational techniques - graphic recognition, phonetic recoding, text comprehension, and the relationship between reproductive and productive activities - are presented. The article also examines the scientific views of Kyrgyz scholars on the development of reading literacy and identifies pedagogical conditions for organizing educational activities in elementary school. The article notes that the development of reading literacy is a key factor in the development of students' intellectual, emotional, and communicative abilities.

Негизги сөздөр: окуу сабаттуулугу, окуу техникасы, текстти түшүнүү, башталгыч мектеп, окуу ишмердүүлүгү, психофизиологиялык механизмдер, интерпретация, филологиялык билим берүү.

Ключевые слова: грамотность чтения, методы чтения, понимание текста, начальная школа, читательская деятельность, психофизиологические механизмы, интерпретация, филологическое образование.

Keywords: reading literacy, reading methods, text comprehension, primary school, reading activity, psychophysiological mechanisms, interpretation, philological education.

Окуу сабаттуулугу жөн гана текстти үн чыгарып же ичтен окуу көндүмү эмес, ал көркөм жана маалыматтык тексттерди түшүнүү, талдоо, интерпретациялоо жана баалоо жөндөмдөрүн камтыган комплекстүү филологиялык-окуу ишмердүүлүгү катары мүнөздөлөт.

Башталгыч мектеп окуучуларынын окуу сабаттуулугун өнүктүрүү – алардын билим алуусу, ой жүгүртүүсү, чыгармачылык жана аналитикалык жөндөмдөрүн калыптандыруунун негизги процесси болуп эсептелет. В.Г. Горецкий (1991) белгилегендей, “Окуу – баланын таанып-билүү жөндөмдөрүн жана оозеки сүйлөө, чыгармачылык күчтөрүн өнүктүрүүнүн

универсалдуу жолу, ошондой эле адеп-ахлактык сапаттарды калыптандыруунун күчтүү каражаты. Бул процесстин аркасында башталгыч мектеп окуучулары билим алып, өзүн өнүктүрөт жана башка академиялык предметтерди үйрөнүүгө шарт түзөт» [6].

М.Р. Львов (1987) окууну сүйлөө ишмердүүлүгүнүн бир түрү катары карайт жана аны төмөнкүчө аныктайт: “Окуу – графикалык түрдө жазылган текстти оозеки тилге айландыруу, аны түшүнүү (үн чыгарып окуганда) же үнсүз окуганда семантикалык бирдиктерге айландыруу процесси. Окуунун өзгөчөлүгү – текстти түшүнүү, анын негизги максаты – автордун оюн таанып билүү жана аны кайталоо, андан кийин окуучу өз жооп реакциясын түзөт» [8,45-б.].

Ошондой эле, “Биология” энциклопедиялык сөздүгүндө окуу адамдар арасындагы жазма же басылган текст аркылуу тилдик байланыш формасы катары каралат. Бул аныктамадан кийин кошумча белгиленгендей, “Окуу процесси – окуучунун басылган же кол менен жазылган тексттерде камтылган маалыматты, билимди, баалуулуктарды жана нормаларды кабыл алуу процесси» [5, 23-б.].

Бул теориялык каражаттардан көрүнүп тургандай, окуу сабаттуулугу – бул жөн гана текстти окуу эмес, ал окуу аркылуу маалыматты түшүнүү, талдоо, интерпретациялоо жана өз алдынча ой жүгүртүүгө шарт түзгөн комплекс системасы. Башталгыч мектепте окуу сабаттуулугун өнүктүрүү окуучунун интеллектуалдык, эмоционалдык жана социалдык өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этет.

Балдарды окууга үйрөтүү теориясынын белгилүү автору, профессор Д.Б. Эльконин (1993) окууну төмөнкүчө аныктайт: “Окуу – бул сөздөрдүн тыбыш формасын алардын графикалык (тамга) моделине негизделген кайра түзүү процесси» [15, 5-б.]. Бул процесстин мааниси башталгыч класстын окуучуларынын фонетикалык билимин, окуу ылдамдыгын жана сөздөрдү туура айтылышын өнүктүрүүдө көрүнөт.

Н.Ф. Бунаков (2000) окууну “башталгыч мектеп окуучуларынын акыл-эс жана адеп-ахлактык өнүгүүсүнө таасир эте турган негизги курал” деп мүнөздөйт [4]. Бул аныктама окуунун интеллектуалдык жана социалдык өнүгүүгө түздөн-түз таасирин баса белгилейт.

Белгилүү балдар окуу методисти Н.Н. Светловская (1998) окууну “китеп менен окуучунун ортосундагы диалог” катары метафоралык түрдө түшүндүрөт: окуу учурунда окуучу материал менен активдүү өз ара аракеттешет [12].

Бул теориялык каражаттардан көрүнүп тургандай, окуу сабаттуулугу – жөн гана текстти окуу эмес, ал окуу аркылуу маалыматты түшүнүү, талдоо, интерпретациялоо жана өз алдынча ой жүгүртүүгө шарт түзгөн процесс болуп саналат. Башталгыч мектепте окуу сабаттуулугун өнүктүрүү окуучунун интеллектуалдык, эмоционалдык жана социалдык өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этет.

Н.А. Рубакин: «Окуу – бул башкалардын ойлорун колдонуп, өз ойлорун жаратуу» деп белгилеген [10].

Окуу – татаал психофизикалык процесс болуп эсептелет. Ал көрүү, сүйлөө мотору жана угуу сыяктуу анализаторлордун биргелешкен ишин камтыйт. Бул процесстин негизи тууралуу Б.Г. Ананьев белгилегендей: «анализаторлордун өз ара аракеттенүүсүнүн эң татаал механизмдери жана эки сигнал системасынын убактылуу байланыштары» [1].

Б.Д. Эльконин өнүгүүнүн баштапкы этабын «сөздөрдүн үн формасын алардын графикалык моделине кайра түзүү процесси» деп мүнөздөгөн [15]. Бул этаптын мааниси – бала алгач тамганы көрүп, аны айырмалап, аныктап, андан кийин кийинки тамганы айырмалап, аныктөөгө өтөт. Эгерде экинчи тамганы таанып-билүүгө кеткен убакыт

мурункусун унутууга кеткен убакыттан ашпаса, бала муунду туура таанып-билүүгө мүмкүнчүлүк алат. Бул процесстер баланын окуудагы концентрациясын, эстетикалык жана когнитивдик өнүгүүсүн камсыз кылат. Этаптар татаал жана бала үчүн кыйын болгондуктан, алардын бүтүрүлүшү көп убакытты талап кылат.

Окуу жөндөмүн талкуулаганда, адатта “окуу техникасы” терминине акырындык менен өтүлөт.

Т.Г. Егоров окууну үч бири-бири менен тыгыз байланышкан иш-аракет катары карайт: тамга белгилерин кабыл алуу, алардын маанисин үн чыгарып айтуу жана окулганды түшүнүү. Жаш бала үчүн окууну жаңыдан үйрөнүүдө бул аракеттер өзүнчө ырааттуу түрдө жүрөт. Бирок бала текстти окуу тажрыйбасын ээлеген сайын, бул компоненттер бирдиктүү синтезге ээ болот. Т.Г. Егоров белгилегендей: *“Түшүнүү процесстери менен окуу жөндөмү деп аталган нерсенин ортосундагы синтез канчалык ийкемдүү болсо, окуу ошончолук кемчиликсиз, ал ошончолук так жана экспрессивдүү болот”* [7, 31-б.].

Бул билдирүү боюнча, окуу техникасы жана окууну түшүнүү процесси эки өзүнчө элемент эмес, тескерисинче, биргелешип иштөөчү психикалык механизм катары каралат. Башталгыч мектеп окуучулары үчүн үч аракет тең (тамганы таанып билүү, үн чыгарып айтуу жана түшүнүү) бир убакта ишке ашырылышы керек [7].

Кыргыз окумуштуулары да бул багытта изилдөөлөрдү жүргүзгөн.

Л.К. Назарова (2003) окуучулардын окуу сабаттуулугун өнүктүрүүнүн методикасын түзүп, окуу процессин төрт этапка бөлгөн: визуалдык таануу, графемдик-коддоо, текстти түшүнүү жана продуктивдүү колдонуу. Анын изилдөөлөрүндө белгиленгендей, ар бир этап окуучунун акыл-эс, көңүл буруу жана угуучу механизмдеринин туруктуу өнүгүүсүнө багытталган [9].

Н.А. Щербакова (2005) окуучулардын окуу сабаттуулугун өнүктүрүүдө репродуктивдик (окулганды кайталоо) жана продуктивдик (өз оюн калыптандыруу) деңгээлдеринин интеграциясы маанилүү экенин белгилеген. Анын изилдөөсүндө мисал катары башталгыч класстын окуучулары менен жүргүзүлгөн текст талдоо тапшырмалары келтирилет: окуучулар басылган текстти окуп, андан чыгарып алган ойду сүрөттөп бериши жана аны окуучулар арасындагы талкууга катыштыруусу [14, 54-б.].

Е.А. Адамович (2001) окуу техникасын өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын карап, мугалимдин ролу окуучуга түздөн-түз окуу рефлексиясын жана өз алдынча иш-аракеттерди калыптандыруу багытында өтө маанилүү экенин көрсөткөн. Анын изилдөөлөрүндө мисал катары мугалим тексттин маанисин түшүндүрүүдө визуалдык карталар, диалогдук методдор жана интерпретациялык тапшырмаларды колдонгон [2].

М.К. Сарбасов (2010) кыргыз мектеп системасында окуу сабаттуулугун өнүктүрүүдө дидактикалык оюндарды, көркөм тексттерди окууну жана топтук талкууну эффективдүү каражат катары көрсөтөт. Мисалы, окуучуларга берилип жаткан басма текстти окугандан кийин, алар аны өз сөзү менен кайра айтып, тексттин маанисин сүрөттөп жана графикалык схемага түшүрүп көрсөтүшөт [11].

Ж. Абдылдаев (2012) окуу сабаттуулугун өнүктүрүүдө психолого-педагогикалык шарттардын ролун белгилейт. Анын изилдөөсүнө ылайык, окуучулар үчүн текстти бөлүп окуу, негизги идеяларды белгилөө, суроолорду берүү жана диалог жүргүзүү процесстери окуу сабаттуулугунун деңгээлин жогорулатат [3].

Окуу техникасынын негизги этаптары:

1. Графикалык таануу – тамганы жана сөздү визуалдык кабылдоо, айырмалоо. Бул этапта окуучу тамганы белгилөө, муундарды таануу жана тексттин визуалдык формасын таанууга үйрөнөт.

2. Фонетикалык кайра коддоо – графикалык белгилерди үн менен айтуу, оозеки сүйлөмдөрдү түзүү. Бул этап окуучунун оозеки сүйлөө жөндөмүн жана үн менен ассоциацияны өнүктүрөт.

3. Түшүнүү жана интерпретациялоо – тексттин мазмунун анализдөө, автордун ою менен өз оюн байланыштыруу. Бул процесстин негизги максаты – окуучунун ой жүгүртүүсүн жана критикалык талдоо жөндөмүн өнүктүрүү.

4. Репродукция жана продукция – окуганды кайталоо жана өз оюн түзүп айтуу. Бул этапта окуучулар текстти оозеки жана жазуу түрүндө кайра өндүрүп, чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүшөт.

Бул этаптардын ар биринде кыргыз педагогикасындагы практикалык мисалдарды келтирсе болот:

- Визуалдык таануу – окуучулар сөздөрдү карточкалардан таануу, тамганы жазуу аркылуу таанып билүү.

- Фонетикалык этап – окуучулар басылган сөздөрдү үн чыгарып окуп, сөздөрдү муундарына бөлүп талдоо [14, 34-б.].

- Түшүнүү жана интерпретациялоо – окуучулар тексттин негизги идеясын кыскача айтып берүү жана башка окуучулар менен талкуулоо [2].

- Репродукция жана продукция – окуучулар окуганды чыгармачылыктап кайра жазуу, текстти сүрөттөп берүү жана өз ой-пикирлерин кошуу [11].

Бул этаптардын интеграциясы окуучунун интеллектуалдык, эмоционалдык жана социалдык өнүгүүсүнө салым кошот. Ошондой эле, алар башталгыч мектептеги адабият сабактарында окуу сабаттуулугун системалуу өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Жогоруда талкууланган теориялык каражаттардан көрүнүп тургандай, окуу сабаттуулугу – бул жөн гана сөздөрдү окуу эмес, ал окуу аркылуу маалыматты түшүнүү, талдоо, интерпретациялоо жана өз алдынча ой жүгүртүүгө шарт түзгөн көп аспекттүү психолого-педагогикалык процесс. Окуу сабаттуулугу окуучунун интеллектуалдык, эмоционалдык жана социалдык өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этет.

Түрдүү изилдөөчүлөрдүн, анын ичинде Т.Г. Егоровдун, Б.Д. Элькониндин жана А.Я. Трошиндин эмгектери окуунун психофизиологиялык механизмдерин, окуу техникасынын этаптарын жана алардын өз ара байланыштарын көрсөтөт. Окуу техникасынын негизги компоненттери – графикалык белгилерди кабыл алуу, үн менен айтуу жана текстти түшүнүү – окуу сабаттуулугунун сапаттуу өнүгүшүнө негиз түзөт.

Кыргызстандык окумуштуулар, мисалы, Л.К. Назарова, М.К. Сарбасов жана Ж. Абдылдаев жана башкалар башталгыч мектепте окуу сабаттуулугун өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын жана методикалык негиздерин изилдешкен. Алардын эмгектери көрсөткөндөй, окуу сабаттуулугун өнүктүрүүдө окуу техникасынын этаптарын, репродуктивдик жана продуктивдик иш-аракеттерди, ошондой эле дидактикалык жана психолого-педагогикалык ыкмаларды интеграциялоо зарыл. Башталгыч мектеп окуучуларынын окуу сабаттуулугун өнүктүрүү – бул татаал, көп этаптуу жана системалуу процесс, ал окуучунун билим алуусун гана эмес, ой жүгүртүүсүн, чыгармачылыгын жана коммуникациялык жөндөмдөрүн өнүктүрөт. Бул теориялык негиздер кийинки бөлүмдөрдө, өзгөчө адабият сабагында окуучулардын окуу сабаттуулугун өнүктүрүүнүн педагогикалык

шарттарын жана уюштуруучулук аспектерин карап чыгууда негиз болуп кызмат кылат.

Колдонулган адабияттар

1. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 339 с.
2. Адамович, Е. А. Окуу сабаттуулугун өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары / Е. А. Адамович. – Москва : Просвещение, 2001. – 208 б.
3. Абдылдаев, Ж. Окуу сабаттуулугун өнүктүрүүнүн психолого-педагогикалык негиздери / Ж. Абдылдаев. – Бишкек : [б.и.], 2012. – 184 б.
4. Бунаков, Н. Ф. Сабаттуулукка окутуу жана окуу сабактары / Н. Ф. Бунаков. – Санкт-Петербург: М. М. Гутцац, 1908. – 80 б.
5. Биология: энциклопедиялык сөздүк / башкы ред. М. С. Гиляров. – Москва: Энциклопедия, 2005. – 863 б.
6. Горецкий, В. Г. Эне тили : башталгыч мектептин 3-классы үчүн окуу китеби : 2 бөлүктө / В. Г. Горецкий, Л. Ф. Климанова, Л. К. Пискунова, Л. С. Геллерштейн. – Москва: Просвещение, 1991. – 240 б.
7. Егоров, Т. Г. Психология обучения чтению / Т. Г. Егоров. – Москва: Педагогика, 1983. – 224 б.
8. Львов, М. Р. Окуу жана башталгыч класстарда эне тилди окутуу методикасы / М. Р. Львов. – Москва: Просвещение, 1987. – 256 б.
9. Назарова, Л. К. Башталгыч класстарда окуу сабаттуулугун өнүктүрүү методикасы / Л. К. Назарова. – Бишкек: [б.и.], 2003. - 180 б.
10. Рубакин, Н. А. Психология читателя и книги: избр. работы / Н. А. Рубакин. — Москва: Книга, 1975. - 304 с.
11. Сарбасов, М. К. Башталгыч мектепте окуу сабаттуулугун өнүктүрүү методикасы / М. К. Сарбасов. - Бишкек : Илим, 2010. - 176 б.
12. Светловская, Н. Н. Методика обучения чтению в начальной школе: учеб. пособие / Н. Н. Светловская. - Москва: Просвещение, 1998. - 240 б.
13. Ушаков, Д. Н. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. - Москва: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1935–1940.
14. Щербакова, Н. А. Окуу сабаттуулугун өнүктүрүүнүн методикасы / Н. А. Щербакова. - Бишкек: [б.и.], 2005. — 192 б.
15. Эльконин, Д. Б. Балдарды окууга үйрөтүүнүн психологиясы / Д. Б. Эльконин. - Москва: Педагогика, 1993. — 304 б.

Рецензент: ф.и.к., доц.м.а. Сатылган кызы Г.

Искенова С., Мокеева А., Жантаев А

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Ишеналы Арабаев атындагы КМУ

КР УИА

Искенова С¹., Мокеева А²., Жантаев А³

КНУ имени Жусупа Баласагына¹

КГУ имени Ишеналы Арабаева²

НАН КР³

Iskenova S., Mokeeva A., Jantaev A

KNU Jusup Balasagyn

KSU I. Arabaev

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА ТЕХНОЛОГИЯ САБАКТАРЫНДА
ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯЛАНГАН ОКУТУУНУ ИШКЕ АШЫРУУНУН
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ
НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ
FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF DIFFERENTIATED LEARNING
IN TECHNOLOGY LESSONS IN ELEMENTARY GRADES**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада башталгыч класстарда технология сабактарында дифференциацияланган окутууну ишке ашыруунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз болот. Авторлор окутуудагы дифференциацияланган мамиленин усулдары менен каражаттарына өзгөчө көңүл бурушат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности реализации дифференцированного обучения на уроках технологии в начальных классах. Авторы уделяют особое внимание методам и средствам дифференцированного подхода в обучении.

Abstract: This article discusses the specifics of implementing differentiated instruction in technology lessons in elementary grades. The authors pay special attention to the methods and means of a differentiated approach in teaching.

Негизги сөздөр: башталгыч класс, дифференциацияланган мамиле, каражаттар, окутуу, сабак, технология, усулдар.

Ключевые слова: начальные классы, дифференцированный подход, средства, обучение, урок, технология, методы.

Keywords: elementary grade, differentiated approach, means, teaching, lesson, technology, methods.

Дифференциацияланган мамилени ишке ашыруунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу үчүн, алгач окутуунун усулдарын жана каражаттарын изилдөө керек. Жалпы илимий мааниде метод максатка жетүү каражатын, белгилүү бир тартиптүү иш-аракетти билдирет [3]. Технологияда окутуу методу мугалимдин жана алар көзөмөлдөгөн окуучулардын иштөө ыкмасы катары түшүнүлөт, анын жүрүшүндө алар технологиялык жана эмгек көндүмдөрүн өздөштүрүшөт, адеп-ахлактык сапаттарды өнүктүрүшөт жана дүйнө таанымын өнүктүрүшөт

[2].

Усулдар, адатта, белгилүү бир критерийлерге ылайык классификацияланат. Бул мугалимге классификациядан белгилүү бир окуу кырдаалына эң ылайыктуу усулду тандоого мүмкүндүк берет.

"Технология" курсун окутууда дифференциацияланган мамиленин ар кандай усулдары жана каражаттары колдонулат:

- материалды көп деңгээлдүү көрсөтүү (башында жөнөкөйлөштүрүлгөн көрсөтүү, андан кийин татаалыраак);
- ар кандай кыйынчылыктагы тапшырмалары бар жеке карталарды колдонуу;
- мугалим же бала көрсөткөн моделди колдонуу;
- тапшырманы аткаруу усулу боюнча комментарийленген көрсөтмө менен;
- жуптар менен; топ менен;
- эч кимдин жардамысыз, аткаруу усулун тандоо менен толугу менен өз алдынча иштөө;
- мониторинг жана өзүн-өзү көзөмөлдөө усулдары;
- долбоорго негизделген усул.

Жогоруда айтылган усулдар жана каражаттар окуучулардын окуу деңгээли боюнча объективдүү маалыматтарды алууга толук мүмкүнчүлүк берет. Ошондуктан, ошондой эле баалоонун башка түрлөрүн, мисалы, көрсөтмөлөрдү же процесстик карталарды кеңири колдонуу зарыл. Дифференциацияланган баалоо, аныкталган билим жана сабатсыздык, мугалимдин бир жактуулугун жок кылуу, тапшырмаларды кыйынчылык боюнча бөлүштүрүү, жогорку деңгээлдеги ишенимдүүлүк, массалык текшерүү мүмкүнчүлүгү жана баалоо жыйынтыктарын алуу ылдамдыгы – мунун баары баалоонун артыкчылыктары болуп саналат.

Дифференциацияланган окутууну уюштурууда мугалимдер дифференциацияланган тапшырмаларды тандоо жана иштеп чыгуу кыйынчылыгына туш болушат:

1. Тапшырмалар эки бөлүктөн турат. Биринчи бөлүк милдеттүү, ал эми экинчиси милдеттүү эмес. Талап кылынган иштин көлөмү окуучулардын окуу деңгээли жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

2. Тапшырмалар окуучуларга ар кандай кыйынчылыктагы бир нече вариантта сунушталат. Дифференциацияланган окутууну уюштуруунун бул усулу окуучулар дайыма эле өз жөндөмдөрүн так баалай алышпагандыктан жана окуу мүмкүнчүлүктөрүнө жараша тапшырманын тиешелүү вариантын тандай албагандыктан татаалдашат.

Билим берүү тапшырмаларынын мазмунун дифференциациялоо төмөнкүдөй категорияларга бөлүнүшү мүмкүн:

- чыгармачылык деңгээли боюнча;
- кыйынчылык деңгээли боюнча;
- көлөмү боюнча;
- көз карандысыздык даражасы боюнча.

Билим берүү тапшырмаларын чыгармачылык деңгээли боюнча дифференциациялоо:

Бул усул окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн мүнөзүндөгү айырмачылыктарды болжолдойт, алар чыгармачыл болушу мүмкүн. Буга долбоор усулу кирет. Долбоор усулу – бул максат коюу көндүмдөрүн өнүктүргөн жана окуучуларга мугалимдин тиешелүү жетекчилиги менен коюлган максаттарга жетүүнүн оптималдуу жолдорун табууга мүмкүндүк берген дидактикалык курал. "Технология" билим берүү

жаатындагы чыгармачыл долбоорго негизделген окутуунун маанилүү максаты – окуучулардын технологиялык сабаттуулугун өнүктүрүү: системалуу жана ар тараптуу ой жүгүртүү, маалыматтык колдоо муктаждыктарын өз алдынча аныктоо, жаңы билимдерди тынымсыз алуу жана аларды практикада колдонуу, ошондой эле өз билимдерин жана көндүмдөрүн тынымсыз өркүндөтүүгө умтулуу жөндөмү.

Чыгармачыл долбоорлордун негизги максаты – окуучулардын технологиялык сабаттуулугун өнүктүрүү: системалуу жана ар тараптуу ой жүгүртүү, маалыматтык колдоо муктаждыктарын өз алдынча аныктоо, жаңы билимдерди тынымсыз алуу жана аларды практикада колдонуу, ошондой эле өз билимдерин жана көндүмдөрүн тынымсыз өркүндөтүүгө умтулуу жөндөмү. Долбоордук усул окуучулардын теориялык билимдери менен алардын практикалык трансформациялык иш-аракеттеринин ортосунда бекем байланыштарды түзүүгө жардам берет [4].

Окуу тапшырмаларын кыйынчылык деңгээли боюнча дифференциациялоо:

Бул дифференциациялоо усулу эң алдыңкы окуучулар үчүн тапшырманын татаалдыгынын төмөнкү түрлөрүн камтыйт:

– маалыматты ар кандай форматтарда көрсөтүү (процесс картасы, фото карта, чийме, сканерлөө, видео);

– жумушту өндүрүү процессинде операцияны "атайлап өткөрүп жиберүү";

Тапшырмаларды жумуштун көлөмү боюнча дифференциациялоо:

Бул дифференциациялоо усулу окуучулардын негизги тапшырмадан тышкары кошумча тапшырманы аткарышын болжолдойт.

Тапшырмаларды көлөм боюнча дифференциациялоо зарылдыгы окуучулардын ишинин ар кандай темпинен улам келип чыгат. Жайыраак окуган балдар, ошондой эле окуу жөндөмү төмөн балдар, адатта, тапшырманы аткарууга дайыма эле убакыт таба алышпайт. Аларга кошумча убакыт талап кылынат. Башка балдар бул убакытты бардык окуучулар үчүн талап кылынбаган кошумча тапшырмага жумшашат.

Эреже катары, көлөм боюнча дифференциациялоо башка дифференциациялоо ыкмалары менен айкалыштырылат. Кошумча тапшырмаларга мурункуга окшош башка тапшырманы аткарууну камтыган тапшырмалар кирет, бирок ал башка форматта көрсөтүлүшү мүмкүн.

Окуучунун көз карандысыздык даражасына негизделген жумушту дифференциациялоо. Бул дифференциациялоо усулу көп деңгээлдүү процесстик диаграммаларды камтыбайт. Бардык окуучулар бир эле продуктуну аткарышат, бирок кээ бирлери муну мугалимдин жетекчилиги астында аткарышат, ал эми башкалары өз алдынча аткарышат.

Типтүү иш төмөнкүдөй уюштурулат. Ориентация этабында окуучулар продукт, анын өндүрүш процесси менен таанышып, анын өзгөчөлүктөрүн такташат. Андан кийин, айрым балдар продуктуну өз алдынча бүтүрө башташат. Калгандары мугалимдин жардамы менен мугалимдин жетекчилиги астында ишти аткаруу алгоритмин иштеп чыгып, продуктуну түзүшөт.

Ошентип, окуучулардын өз алдынчалык даражасы ар кандай болот. Окуучулар тапшырманы кайсы деңгээлде өз алдынча аткара башташы керектигин өздөрү аныкташат. Зарыл болсо, алар каалаган убакта мугалимдин жетекчилиги астында иштей баштаса болот [1].

Билим берүүдө дифференциацияланган мамиле принцибин ишке ашыруу окуу

ишинде кыйналгандарга гана эмес, ошондой эле интеллектуалдык өнүгүүнүн жогорку деңгээлин көрсөткөн жана белгилүү бир иш-аракеттерде өзгөчө кызыкчылыктарды, ыктарды жана жөндөмдүүлүктөрдү көрсөткөндөргө да көңүл бурууну билдирет. Мектеп билим берүүсүнүн максаттары – бардык балдардын жөндөмдүүлүктөрүнүн ар тараптуу өнүгүшүн камсыз кылган шарттарды түзүү. Муну менен бирге, белгилүү бир тармактарда терең кызыкчылыктарды, ыктарды жана жөндөмдүүлүктөрдү көрсөткөн окуучуларды аныктоо милдети турат. Аларга андан ары өнүгүү үчүн шарттар түзүлүшү керек. Бардык окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүн теңдөөчү мамиле эмес, ар бир окуучунун жөндөмдүүлүктөрүн ар тараптуу өнүктүрүүчү мамиле керек, анда алар белгилүү бир кызыгууну жана ыктоону көрсөтүшөт. Факультативдик курстар, билим берүү жана көркөм өнөр ийримдери жана башкалар бул жерде маанилүү ролду ойной алат. Жекече айырмачылыктар ой жүгүртүүнүн түрлөрүндө да көрүнөт: кээ бир балдар негизинен практикалык жана активдүү, башкалары визуалдык жана образдуу, ал эми башкалары вербалдык жана логикалык. Чыныгы жашоодо ой жүгүртүүнүн үч түрү тең бири-бири менен байланышкан жана окуу процесси ар бирин өнүктүрүүгө багытталышы керек. Бул окутууда, айрыкча жаңы материалдарды киргизүүдө – схемаларды, чиймелерди, сүрөттөрдү, плакаттарды, флешкарталарды ж.б. кеңири колдонуу зарыл деген тыянакка алып келет. Ой жүгүртүүсү ар кандай болгон окуучулардын болушу окуу материалын берүүгө өзгөчө талаптарды коет. Ал маалыматтык жана жеткиликтүү гана эмес, ошондой эле эмоционалдуу жана жандуу болуп, окуучуларда белгилүү бир идеяларды, ассоциацияларды жана визуалдык образдарды ойготушу керек.

Жогоруда айтылгандарды ишке ашыруу үчүн окуучунун катышуусу да талап кылынат. Бирок алар буга көнүүгө даярбы? Бул үчүн башталгыч класстын окуучуларынын жаш курагына мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн эске алышыбыз керек.

Колдонулган адабияттар

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1998. – 338 с.
2. Педагогический энциклопедический словарь. – М.: Просвещение, 1998. – 528 с.
3. Рагозина Т. М., Гринева А. А., Мылова И. Б. Технология. 3 класс: Учебник. – М.: Академкнига/Учебник, 2011. – 96 с.
4. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе дидактического и методического усовершенствования УВП. – М.: МНИИ школьных технологий, 2005. – 288 с.

Рецензент: ф.и.д. Көлбаева М.К.

УДК:373.3.016:371.212.5.

Жумабаева Э. Т.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Жумабаева Э.Т.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Jumabaeva E.T.

KNU Jusup Balasagyn

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА ОКУУЧУЛАРДЫН ЖЕТИШПЕГЕНДИГИН
ЖЕҢҮҮДӨ ЖЕКЕЧЕ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯЛАНГАН ЫКМАНЫ КОЛДОНУУ
ТАЖРЫЙБАСЫ**

**ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНО-ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО
ПОДХОДА В ПРЕОДОЛЕНИИ НЕУСПЕВАЕМОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССОВ**

**THE EXPERIENCE OF USING AN INDIVIDUALLY DIFFERENTIATED
APPROACH TO OVERCOME UNDERACHIEVEMENT IN PRIMARY SCHOOL
STUDENTS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул илимий макалада башталгыч класстарда окуудагы жетишпегендикти жеңүүдө жекече дифференциацияланган мамилени колдонуунун теориялык жана практикалык маселелери каралат. Изилдөөнүн актуалдуулугу заманбап билим берүүдөгү гумандаштыруу тенденциялары жана окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүнө багытталган окутуу зарылчылыгы менен шартталган. Макалада математика сабагынын мисалында окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатуу жана билимдеги боштуктарды толтуруу максатында колдонулган көп деңгээлдүү тапшырмалар системасынын натыйжалуулугу илимий негизде талданат. Автор тарабынан сунушталган ыкманын өзөгү — тапшырмаларды татаалдыгына жараша үч деңгээлге (репродуктивдик, конструктивдик жана чыгармачыл) бөлүп, аларды визуалдык түрдө түстүү коддор менен белгилөө болуп саналат. Бул система П.Я. Гальпериндин акыл-эс аракеттерин кадам сайын калыптандыруу теориясына негизделген адаптациялык карталар менен бекемделет. Адаптациялык карталар окуучунун алгоритм боюнча иштөөсүн, өз алдынча машыгуусун жана парталашы менен биргеликте маалыматты талдоосун (статикалык жуптарда иштөө) камсыз кылат. Макалада баалоонун демократиялык жана стимулдаштыруучу моделине өзгөчө басым жасалат. Окуучуну жазалоодон сактаган, каталар менен иштөөгө мүмкүнчүлүк берген жана деңгээлге жараша баа коюунун ийкемдүү системасы сунушталат. Мындан тышкары, окутуу процессинде оюн элементтерин жана тандоо кырдаалдарын түзүү аркылуу окуучулардын ички мотивациясын ойготуунун жолдору көрсөтүлгөн. Жыйынтыгында жекече дифференциацияланган ыкма окуучулардын окуудагы ийгиликтерин гана эмес, алардын инсандык өнүгүүсүн да шарттай тургандыгы далилденген.

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения индивидуально-дифференцированного подхода в преодолении неуспеваемости учащихся начальных классов. Актуальность исследования обусловлена тенденциями гуманизации современного образования и необходимостью реализации личностно-ориентированного обучения. На примере уроков математики в статье научно обосновывается эффективность системы многоуровневых заданий, направленных на повышение познавательной активности учащихся и восполнение пробелов в знаниях. Суть предложенного автором метода заключается в разделении заданий на три уровня сложности (репродуктивный, конструктивный и творческий) и их визуальной маркировке с помощью цветовых кодов. Данная система подкрепляется использованием адаптационных карт, основанных на теории поэтапного формирования умственных действий П. Я. Гальперина. Адаптационные карты обеспечивают работу ученика по алгоритму, самостоятельную практику и совместный анализ информации с напарником по парте (работа в статических

парах). Особое внимание в статье уделяется демократической и стимулирующей модели оценивания. Предлагается гибкая система оценивания в зависимости от уровня сложности, которая защищает ученика от «карательной» функции отметки и предоставляет возможность работы над ошибками. Кроме того, раскрыты способы пробуждения внутренней мотивации учащихся через использование игровых элементов и создание ситуаций выбора в процессе обучения. В заключении доказано, что индивидуально-дифференцированный подход способствует не только учебным успехам, но и гармоничному личностному развитию младших школьников.

Abstract: This scientific article examines the theoretical and practical aspects of applying an individually differentiated approach to overcome the academic underachievement of primary school students. The relevance of the research is driven by the humanization trends in modern education and the necessity of implementing learner-centered instruction. Using mathematics lessons as an example, the article provides a scientific substantiation of the effectiveness of a multi-level task system designed to enhance students' cognitive activity and bridge knowledge gaps. The essence of the method proposed by the author lies in the categorization of tasks into three levels of complexity (reproductive, constructive, and creative) and their visual marking through color coding. This system is supported by the use of adaptation cards based on P. Ya. Galperin's theory of the stage-by-stage formation of mental actions. These adaptation cards facilitate student work according to an algorithm, independent practice, and the collaborative analysis of information with a desk partner (working in static pairs). Particular attention is paid to a democratic and stimulating assessment model. A flexible grading system is proposed based on the level of complexity, which protects the student from the "punitive" function of grades and provides an opportunity for error correction. Furthermore, the article reveals methods for awakening students' intrinsic motivation through the use of game elements and the creation of choice-making situations in the learning process. In conclusion, it is proven that an individually differentiated approach contributes not only to academic success but also to the harmonious personal development of primary school students.

Негизги сөздөр: дифференциацияланган окутуу, жекече мамиле, көп деңгээлдүү тапшырмалар, башталгыч класс, окуудагы жетишпегендик, математика, мотивация, адаптациялык карталар.

Ключевые слова: дифференцированное обучение, индивидуальный подход, многоуровневые задания, начальные классы, учебная неуспеваемость, математика, мотивация, адаптационные карты.

Keywords: differentiated instruction, individual approach, multi-level tasks, primary school, academic underachievement, mathematics, motivation, adaptation cards.

Азыркы билим берүү системасынын башкы максаттарынын бири — ар бир окуучунун жеке өзгөчөлүгүн эске алуу менен сапаттуу билим берүү. Башталгыч мектеп курагында баланын окууга болгон мамилеси, өзүнө болгон ишеними жана пайдубалдык билимдери калыптанат. Бирок, бир класстагы окуучулардын кабыл алуу мүмкүнчүлүктөрү, психикалык процесстеринин ылдамдыгы жана даярдык деңгээли ар түрдүү болгондуктан, стандарттык "орточо" ыкмалар дайыма эле натыйжа бере бербейт [1,254-бет]. Окуудагы жетишпегендик — бул баланын интеллектуалдык мүмкүнчүлүгүнүн төмөндүгү эмес, көп учурда ага ылайыктуу методдун тандалбагандыгынын натыйжасы. Биздин изилдөөбүз көрсөткөндөй, окуучулардын активдүүлүгүн жана жетишкендиктерин жогорулатуу үчүн жекече

дифференциацияланган мамилени системалуу түрдө киргизүү зарыл.

Көп деңгээлдүү тапшырмалардын маңызы жана маанилүүлүгү

Дифференциацияланган окутуу — бул окуу процессин окуучулардын өзгөчөлүктөрүнө ылайык уюштуруу. Математика сабактарында көп деңгээлдүү тапшырмаларды колдонуу окуучулардын таанып билүү кызыгуусун ойготуп, билимдин сапатын жакшыртат. В.А. Крутецкийдин изилдөөлөрүнө таянсак, математикалык жөндөмдөр маалыматты жалпылоо жана ийкемдүү ой жүгүртүү менен тыгыз байланыштуу [2,432-бет]. Ошондуктан тапшырмаларды татаалдыгына жараша үч деңгээлге бөлүп, түстөр менен белгилөө сунушталат:

Жашыл (1-деңгээл): Репродуктивдик деңгээл. Мында окуучулар үлгү боюнча иштешет, базалык формулаларды жана алгоритмдерди колдонушат. Бул деңгээл жетишпеген окуучуларга ишеним берүү үчүн маанилүү.

Көк (2-деңгээл): Конструктивдик деңгээл. Окуучулардан алган билимин бир аз өзгөртүлгөн кырдаалда колдонуу, логикалык байланыштарды табуу талап кылынат.

Кызыл (3-деңгээл): Чыгармачыл деңгээл. Мында стандарттуу эмес маселелер, изденүүнү жана терең талдоону талап кылган тапшырмалар берилет.

Бул ыкма окуучуга өз мүмкүнчүлүгүн адекваттуу баалоого, коркуу сезимин жеңүүгө жана акырындап татаалыраак деңгээлге өтүүгө мотивация берет [3,192-бет].

Баалоо жана мотивациялоо системасынын өзгөчөлүктөрү

Салттуу баалоо системасы көбүнчө окуучунун кемчилигин көрсөтүүгө багытталса, дифференциацияланган мамиледе баалоо стимулдаштыруучу функцияны аткарат. Биз сунуштаган ыкмада 1-деңгээл үчүн эң жогорку баа «3», 2-деңгээлге «4», ал эми 3-деңгээлге «5» коюлат. Бул жерде маанилүү принцип — баланын тандоо укугу.

Ш.А. Амонашвилинин гумандуу педагогикасынын негизинде «баланы билим берүү процессинде эркин тандоо сезими коштоп жүрүшү керек» [4, 83-бет]. Мисалы, «Кемелерди сактап калуу» оюнунда окуучу өзү куткара турган кемени (тапшырманы) тандайт. Эгер ал ката кетирсе, терс баа журналга жазылбайт. Бул окуучудагы "ката кетирүүдөн коркуу" комплексин жоюп, каталар менен иштөө аркылуу ийгиликке жетүүгө үйрөтөт. Окуучуга оңдоо иштеринен кийин тапшырманы кайра аткарууга бир жолу мүмкүнчүлүк берилиши, анын жоопкерчилигин гана арттырбастан, билимди өздөштүрүүгө болгон кызыгуусун да сактайт.

Адаптациялык карталар жана П.Я. Гальпериндин теориясы

Окуудагы жетишпегендикти жеңүүнүн натыйжалуу куралы катары адаптациялык дифференциацияланган карталарды кароого болот. Бул карталар П.Я. Гальпериндин «акыл-эс аракеттерин кадам сайын калыптандыруу теориясына» негизделген [5, 45-6]. Бул теория боюнча, бала маалыматты ички сезимине сиңирүүдөн мурун, аны сырткы материалдык же социалдык аракет түрүндө иштеп чыгышы керек.

Картанын структурасы төмөнкүдөй:

Алгоритмдик бөлүм: Тапшырманын чечүү жолу толук көрсөтүлөт.

Практикалык бөлүм: Окуучу алгоритмге таянып, окшош маселени өз алдынча аткарат.

Интерактивдик бөлүм: Окуучу өзүнүн чыгарган жолун парталашына түшүндүрүп берет.

Бул жерде "статикалык жуптарда" иштөө механизми ишке кирет. Башкага түшүндүрүү учурунда окуучу материалды тереңирээк синтездеп, өзүндөгү мүчүлүштүктөрдү байкайт. Бул ыкма өзгөчө темадан артта калган же жаңы материалды кабыл алууда кыйналган балдар

үчүн "колдоочу тепкич" (scaffolding) катары кызмат кылат.

Практикалык мисалдар: Математикалык маселелерди дифференциациялоо

Математика сабагында маселелердин шартын өзгөртүү аркылуу окуучунун ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө болот:

Деңгээл	Маселенин мазмуну	Педагогикалык максат
Жөнөкөй	Үч команда 84 кг жаңгак чогултту. 1-команда 29 кг, 3-команда 31 кг чогултса, 2-команда канча чогулткан?	Түз алгоритмди жана жөнөкөй арифметикалык амалдарды колдонуу.
Орто	Үч команда 84 кг жаңгак чогултту. 1-команда 29 кг, ал эми 3-команда андан 2 кг көп чогултса, 2-команда канча чогулткан?	Салыштырмалуу байланышты анализдөө көндүмүн өстүрүү.
Татаал	Үч команда 84 кг жаңгак чогултту. 1-команда 29 кг чогултуп, бул 3-командага караганда 2 кг аз болсо, 2-команда канча чогулткан?	Тексттик маалыматты логикалык трансформациялоо жөндөмүн текшерүү.

Изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, жекече дифференциацияланган ыкманы колдонуу башталгыч класстын окуучуларынын билим сапатын гана жогорулатпастан, алардын инсандык калыптанышына оң таасирин тийгизет. Бул ыкма окуучуну "билим алуунун объектисинен" "активдүү субъектисине" айландырат. Мугалим үчүн дифференциация — бул ар бир баланы көрө билүү, анын кыйынчылыгын түшүнүү жана ар бир кичинекей ийгилигин баалоо мүмкүнчүлүгү. Натыйжада, окуудагы жетишпегендиктер системалуу түрдө жоюлуп, окуучунун окууга болгон туруктуу позитивдүү мотивациясы калыптанат.

Колдонулган адабияттар

Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект. — М.: Педагогика, 1977. — 254-б.

Крутецкий В. А. Психология математических способностей школьников. — М.: Просвещение, 1968. — 432-б..

Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. — М.: Педагогика, 1990. — 192-б.

Амонашвили Ш. А. Гуманная педагогика. Актуальные вопросы воспитания и обучения. Кн. 1. — М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2010 - 83-б.

Гальперин П. Я. Методы обучения и умственное развитие ребенка. — М.: Изд-во МГУ, 1985. — 45-б.

Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. — М.: Сентябрь, 1996.

Рецензент: п.и.к. доцент А.К. Макеев

Конокбай кызы Н.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Конокбай кызы Н.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Konokbay kyzy N.

KNU Jusup Balasagyn

**САНАРИПТИК БАШКАРУУ СИСТЕМАЛАРЫН КИРГИЗҮҮ (E-SCHOOL,
ЭЛЕКТРОНДУК ЖУРНАЛ Ж.Б.)
ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ (E-SCHOOL,
ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ И ДР.)
IMPLEMENTATION OF DIGITAL MANAGEMENT SYSTEMS (E-SCHOOL,
ELECTRONIC GRADEBOOK, ETC.)**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада жалпы билим берүүчү мектептерде санариптик башкаруу системаларын (e-school, электрондук журнал жана башка платформалар) киргизүүнүн мааниси каралат. Санариптик технологиялар мектептин башкаруу процессин модернизациялап, маалымат алмашууну ылдамдатат, документ иштерин автоматташтырат жана билим берүүнүн сапатын жогорулатат. Макалада электрондук журналдын, e-school системасынын функциялары жана алардын мугалимдер, окуучулар жана ата-энелер үчүн артыкчылыктары талданат. Ошондой эле санариптик системаларды киргизүүдөгү кыйынчылыктар, техникалык база, кадрдык даярдык жана коопсуздук маселелери көрсөтүлөт. Жыйынтыгында санариптик башкаруу мектептин натыйжалуулугун жогорулатуунун негизги фактору экени белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматривается внедрение цифровых систем управления в общеобразовательных школах (e-school, электронный журнал и другие платформы). Цифровые технологии способствуют модернизации школьного управления, ускоряют обмен информацией, автоматизируют документооборот и повышают качество образования. Анализируются функции электронного журнала и системы e-school, а также их преимущества для учителей, учащихся и родителей. Также рассматриваются проблемы внедрения, такие как техническая база, уровень цифровой подготовки кадров и вопросы безопасности данных. В заключение отмечается, что цифровое управление является ключевым фактором повышения эффективности школьного образования.

Annotation: This article examines the implementation of digital management systems in secondary schools, such as e-school platforms and electronic gradebooks. Digital technologies modernize school administration by improving information exchange, automating documentation processes, and enhancing the quality of education. The study analyzes the functions of electronic journals and e-school systems, highlighting their benefits for teachers, students, and parents. It also discusses challenges such as insufficient technical infrastructure, varying levels of digital literacy among staff, and data security issues. In conclusion, digital management systems are identified as a key factor in improving the efficiency and effectiveness of modern school administration.

Негизги сөздөр: Санариптик башкаруу, электрондук журнал, e-school, билим берүү, мектеп башкаруусу, маалыматтык технологиялар, автоматташтыруу, билим берүүнүн

сапаты.

Ключевые слова: Цифровое управление, электронный журнал, e-school, образование, школьное управление, информационные технологии, автоматизация, качество образования.

Keywords: Digital management, electronic gradebook, e-school, education, school administration, information technologies, automation, quality of education.

Азыркы билим берүү системасында санариптик технологияларды колдонуу мектепти башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуунун эң маанилүү багыттарынын бири болуп эсептелет. Санариптик башкаруу системалары маалыматты тез иштетүүгө, ачык-айкындуулукту камсыз кылууга жана мугалимдер, окуучулар, ата-энелер ортосундагы байланышты жакшыртууга шарт түзөт. Мындай системаларга электрондук журналдар, электрондук күндөлүктөр, онлайн платформа негизиндеги окуу системалары жана мектепти башкаруунун автоматташтырылган программалары кирет.

Санариптик системалар мектептин башкаруу процессин жеңилдетип, көптөгөн документтик иштерди автоматташтырат. Мурда кагаз түрүндө жүргүзүлгөн журналдар, отчеттор жана баалоо системалары азыр электрондук форматка өтүп жатат.

Электрондук журнал — бул окуучулардын сабактагы жетишкендиктерин, катышуусун жана бааларын санариптик форматта каттоочу система. Ал мугалимдер үчүн ишти жеңилдетип, ата-энелер үчүн маалыматка жеткиликтүүлүктү камсыз кылат.

Мисал: эгер окуучу сабакты калтырса, класс жетекчи маалыматты электрондук журналга киргизет жана ата-эне ошол замат кабардар болот.

E-school системасы жана анын мүмкүнчүлүктөрү

E-school платформалары мектепти толук санариптик башкарууга багытталган комплекстүү системалар болуп саналат. Алар окуу процессин гана эмес, административдик иштерди дагы камтыйт.

Мисал: директор e-school аркылуу кайсы класста окуу сапаты төмөн экенин көрүп, ошол багытта кошумча иш-чараларды пландай алат.

Санариптик системалардын башкарууга тийгизген таасири

Санариптештирүү мектеп башкаруусунун сапатын олуттуу өзгөртөт. Маалыматтар борборлоштурулуп, чечим кабыл алуу процесси тездетилет.

Кыйынчылыктар жана көйгөйлөр

Санариптик системаларды киргизүү менен бирге айрым кыйынчылыктар да пайда болот. Санариптик башкаруу системалары натыйжалуу болушу үчүн мугалимдердин жана администрациянын санариптик сабаттуулугу жогору болушу зарыл.

Мындай иштер жүргүзүлөт:

- компьютердик курстар;
- онлайн окутуулар;
- практикалык тренингдер;
- тажрыйба алмашуу.

Мисал: мугалимдерге электрондук журналды туура колдонуу боюнча атайын окуу өткөрүлөт.

Ата-энелер менен байланыштын күчөшү

Санариптик системалар ата-энелер менен мектептин байланышын кыйла жакшыртат. Ата-энелер балдарынын жетишкендиктерин каалаган учурда көрө алышат.

Санариптик башкаруу системаларын (электрондук журнал, e-school жана башка

платформалар) киргизүү мектептин ишин заманбап деңгээлге көтөрөт. Алар маалыматты тез иштетүүгө, башкарууну ачык жүргүзүүгө жана билим берүү процессин натыйжалуу уюштурууга шарт түзөт. Ошол эле учурда техникалык база, мугалимдердин даярдыгы жана санариптик инфраструктура толук калыптанганда гана мындай системалар толук кандуу натыйжа берет.

Санариптик башкаруу системалары мектептин ички ишмердүүлүгүн модернизациялоонун негизги багыты болуп саналат. Алар билим берүү процессин уюштуруудагы көптөгөн кол менен аткарылуучу иштерди автоматташтырып, убакытты үнөмдөөгө жана маалыматтын тактыгын жогорулатууга шарт түзөт. Азыркы шартта мектептерде маалымат агымы абдан чоң болгондуктан, аны салттуу ыкма менен башкаруу кыйынчылык жаратууда.

Санариптик системалардын киргизилиши мектеп башкаруусунун бардык деңгээлдерине таасир этет: администрация үчүн талдоо жана көзөмөл жеңилдейт, мугалимдер үчүн документ жүргүзүү жөнөкөйлөшөт, ал эми ата-энелер үчүн балдарынын билим алуусун көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгү кеңейет.

Электрондук журнал мугалимдин күнүмдүк ишин жеңилдеткен негизги инструменттердин бири болуп эсептелет. Ал аркылуу окуучунун баалары, сабакка катышуусу жана үй тапшырмалары системалуу түрдө катталат. Бул маалыматтар автоматтык түрдө сакталат жана каалаган учурда талдоого мүмкүнчүлүк берет.

Мисалы, мугалим ар бир сабактан кийин бааны дароо системага киргизсе, класс жетекчи же ата-эне окуучунун жетишүүсүн реалдуу убакыт режиминде көрө алат. Бул окуучунун жоопкерчилигин жогорулатууга жана окуу процессине ата-эненин активдүү катышуусуна шарт түзөт.

E-school системасынын башкаруудагы орду

E-school сыяктуу комплекстүү платформалар мектептин бүтүндөй башкаруу процессин бирдиктүү санариптик чөйрөгө бириктирет. Бул система аркылуу окуу планы, сабактардын расписаниеси, окуучулардын маалымат базасы жана баалоо процесси бир платформада жүргүзүлөт.

Мындай системанын артыкчылыгы — маалыматтын борборлоштурулушу. Башкача айтканда, бардык маалыматтар бир жерде топтолуп, администрацияга тез жана так анализ жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Мисалы, кайсы предмет боюнча окуучулардын жетишүүсү төмөн экенин дароо аныктап, кошумча сабактарды же методикалык жардамды пландаштырууга болот.

Санариптик технологиялар окуу-тарбия процессинин уюштурулушун бир топ деңгээлде өзгөрттү. Сабактарды пландоо жана өткөрүү процесси ийкемдүү болуп калды, ал эми мугалимдер окуучулардын жетишүүсүн системалуу түрдө көзөмөлдөй алышат.

Ошондой эле санариптик системалар окуучунун жеке жетишкендигин талдоого мүмкүнчүлүк берет. Бул ар бир окуучуга жекече мамиле кылуу принцибин ишке ашырууга жардам берет. Натыйжада окуу сапаты жогорулап, билим берүүнүн натыйжалуулугу өсөт.

Мектеп администрациясы үчүн санариптик системалар башкаруу чечимдерин кабыл алууну жеңилдетет. Маалыматтардын ыкчам жеткиликтүүлүгү директорго жана анын орун басарларына кырдаалды тез анализдөөгө шарт түзөт.

Мисалы, сабакка катышуу, баалардын динамикасы же мугалимдердин иш жүктөмү боюнча маалыматтарды кол менен чогултуу зарыл болбой калат. Бул маалыматтар автоматтык түрдө системада чагылдырылып, башкаруу чечимдери тезирээк кабыл алынат.

Санариптештирүү процесси менен бирге айрым көйгөйлөр дагы кездешет. Алардын бири — техникалык базанын жетишсиздиги. Айрым мектептерде компьютерлердин же интернеттин жетишсиздиги системаны толук кандуу колдонууга тоскоолдук кылат.

Дагы бир көйгөй — мугалимдердин санариптик көндүмдөрүнүн ар түрдүү деңгээлде болушу. Бул маселени чечүү үчүн атайын окутуулар жана тренингдер уюштурулушу зарыл. Ошондой эле маалымат коопсуздугу маселеси дагы маанилүү орунду ээлейт, анткени окуучулардын жеке маалыматтары корголушу керек.

Санариптик башкаруу системаларынын ийгиликтүү иштеши үчүн мектепте санариптик маданият калыптануусу керек. Бул мугалимдердин, окуучулардын жана ата-энелердин технологияларды туура жана жоопкерчиликтүү колдонушун билдирет.

Мугалимдер үчүн бул системаны сабакта жана документ иштеринде туура пайдалануу болсо, окуучулар үчүн онлайн ресурстарды билим алуу максатында колдонуу болуп саналат. Ата-энелер үчүн болсо маалыматты туура талдоо жана балдарына колдоо көрсөтүү маанилүү.

Жалпысынан алганда, санариптик башкаруу системаларын (e-school, электрондук журнал жана башка платформалар) киргизүү мектеп башкаруусунун сапатын жогорулатууда негизги фактор болуп эсептелет. Алар маалымат алмашууну ылдамдатат, башкарууну ачык жана так кылат, ошондой эле окуу-тарбия процессин натыйжалуу уюштурууга шарт түзөт. Бирок бул системалар толук натыйжа бериши үчүн техникалык база, кадрдык даярдык жана санариптик маданият бирдей деңгээлде өнүккөн болушу зарыл.

Санариптик башкаруу системалары мектептин ички ишмердүүлүгүн модернизациялоонун негизги багыты болуп саналат. Алар билим берүү процессин уюштуруудагы көптөгөн кол менен аткарылуучу иштерди автоматташтырып, убакытты үнөмдөөгө жана маалыматтын тактыгын жогорулатууга шарт түзөт. Азыркы шартта мектептерде маалымат агымы абдан чоң болгондуктан, аны салттуу ыкма менен башкаруу кыйынчылык жаратууда.

Мисалы, мугалим ар бир сабактан кийин бааны дароо системага киргизсе, класс жетекчи же ата-эне окуучунун жетишүүсүн реалдуу убакыт режиминде көрө алат. Бул окуучунун жоопкерчилигин жогорулатууга жана окуу процессине ата-эненин активдүү катышуусуна шарт түзөт.

E-school сыяктуу комплекстүү платформалар мектептин бүтүндөй башкаруу процессин бирдиктүү санариптик чөйрөгө бириктирет. Бул система аркылуу окуу планы, сабактардын расписаниеси, окуучулардын маалымат базасы жана баалоо процесси бир платформада жүргүзүлөт.

Мындай системанын артыкчылыгы — маалыматтын борборлоштурулушу. Башкача айтканда, бардык маалыматтар бир жерде топтолуп, администрацияга тез жана так анализ жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Мисалы, кайсы предмет боюнча окуучулардын жетишүүсү төмөн экенин дароо аныктап, кошумча сабактарды же методикалык жардамды пландаштырууга болот.

Санариптик технологиялар окуу-тарбия процессинин уюштурулушун бир топ деңгээлде өзгөрттү. Сабактарды пландоо жана өткөрүү процесси ийкемдүү болуп калды, ал эми мугалимдер окуучулардын жетишүүсүн системалуу түрдө көзөмөлдөй алышат.

Ошондой эле санариптик системалар окуучунун жеке жетишкендигин талдоого мүмкүнчүлүк берет. Бул ар бир окуучуга жекече мамиле кылуу принцибин ишке ашырууга жардам берет. Натыйжада окуу сапаты жогорулап, билим берүүнүн натыйжалуулугу өсөт.

Мектеп администрациясы үчүн санариптик системалар башкаруу чечимдерин кабыл алууну жеңилдетет. Маалыматтардын ыкчам жеткиликтүүлүгү директорго жана анын орун басарларына кырдаалды тез анализдөөгө шарт түзөт.

Мисалы, сабакка катышуу, баалардын динамикасы же мугалимдердин иш жүктөмү боюнча маалыматтарды кол менен чогултуу зарыл болбой калат. Бул маалыматтар автоматтык түрдө системада чагылдырылып, башкаруу чечимдери тезирээк кабыл алынат.

Санариптештирүү процесси менен бирге айрым көйгөйлөр дагы кездешет. Алардын бири — техникалык базанын жетишсиздиги. Айрым мектептерде компьютерлердин же интернеттин жетишсиздиги системаны толук кандуу колдонууга тоскоолдук кылат.

Жалпысынан алганда, санариптик башкаруу системаларын (e-school, электрондук журнал жана башка платформалар) киргизүү мектеп башкаруусунун сапатын жогорулатууда негизги фактор болуп эсептелет. Алар маалымат алмашууну ылдамдатат, башкарууну ачык жана так кылат, ошондой эле окуу-тарбия процессин натыйжалуу уюштурууга шарт түзөт. Бирок бул системалар толук натыйжа бериши үчүн техникалык база, кадрдык даярдык жана санариптик маданият бирдей деңгээлде өнүккөн болушу зарыл.

Колдонулган адабияттар

1. [Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги](#) — Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы боюнча расмий маалыматтар. Бишкек, 2024.
2. Абдрахманова, А. (2020). Мектепти башкаруу жана педагогикалык процесс. Бишкек: Ысык-Көл.
3. Бекназаров, К. (2019). Педагогикалык кадрлардын кесиптик өнүгүүсү жана баалоо системалары. Бишкек: Мектеп басмасы.
4. Black P., Wiliam D. *Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment*. — London: King's College London, 2018. — 12–25-беттер.
5. Вебер М. *Теория социальной и экономической организации*. — Москва: ЮНИТИ, 2018. — 54–69-беттер.
6. Дафт Р. *Теория организации и управление*. — Москва: ЮНИТИ, 2020. — 88–101-беттер.
7. Жумашева, Э. (2021). Методикалык иштер жана мугалимдердин кесиптик өсүшү. Бишкек: Педагогикалык журнал.

Рецензент: п.и.к., доцент Бейшеналиева У.У.

УДК 37.016:004.42

Конокбаева Н., Омуралиева М.Н.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Конокбаева Н., Омуралиева М.Н.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Konokbaeva N., Omuralieva M.N.

KNU Jusup Balasagyn

SCRATCH ПРОГРАММАСЫНДА ОКУУЧУЛАРГА ТАПШЫРМАЛАРДЫ ЖАНА ДОЛБООРЛОРДУ ИШТЕП ЧЫГУУ РАЗРАБОТКА ЗАДАНИЙ И ПРОЕКТОВ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ В SCRATCH DEVELOPING ASSIGNMENTS AND PROJECTS FOR STUDENTS IN SCRATCH

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада Scratch визуалдык программалоо чөйрөсүндө окуучулар үчүн тапшырмаларды жана долбоорлорду иштеп чыгуунун педагогикалык өзгөчөлүктөрү каралат. Scratch программалоо платформасы аркылуу алгоритмдик ой жүгүртүүнү, чыгармачылыкты жана санариптик компетенттүүлүктү өнүктүрүүнүн мүмкүнчүлүктөрү талданат. Ошондой эле практикалык тапшырмалардын, интерактивдүү долбоорлордун жана анимациялык программалардын окуучулардын программалоону өздөштүрүүсүнө тийгизген таасири изилденет. Макалада Scratch чөйрөсүндө тапшырмаларды түзүүнүн методикалык принциптери жана долбоордук окутуунун мааниси көрсөтүлгөн.

Аннотация: В этой статье рассматриваются педагогические особенности разработки заданий и проектов для учащихся в области визуального программирования Scratch. С помощью платформы программирования Scratch анализируются возможности развития алгоритмического мышления, творчества и цифровых компетенций. Также будет изучено влияние практических заданий, интерактивных проектов и анимационных программ на способность учащихся овладевать программированием. В статье показаны методические принципы построения задач в среде Scratch и важность проектного обучения.

Abstract: This article discusses the pedagogical features of developing assignments and projects for students in the field of Scratch visual programming. Using the Scratch programming platform, the possibilities of developing algorithmic thinking, creativity, and digital competencies are analyzed. The impact of practical assignments, interactive projects, and animation programs on students' ability to master programming will also be studied. The article shows the methodological principles of task construction in the Scratch environment and the importance of project-based learning.

Негизги сөздөр: Scratch, визуалдык программалоо, алгоритм, долбоордук окутуу, программалоо, санариптик билим берүү, интерактивдүү тапшырмалар.

Ключевые слова: Scratch, визуальное программирование, алгоритм, проектное обучение, Программирование, цифровое образование, интерактивные задачи.

Keywords: Scratch, visual programming, algorithm, project-based learning, Programming, digital education, interactive tasks.

Азыркы санариптик коомдо программалоо көндүмдөрү заманбап билим берүүнүн маанилүү компоненттеринин бири болуп калды. Компьютердик технологиялардын өнүгүшү мектеп окуучуларынан алгоритмдик ой жүгүртүүнү, логикалык анализ жүргүзүүнү жана санариптик инструменттерди колдонуу жөндөмүн талап кылууда. Ошондуктан мектептерде программалоонун негиздерин окутуу актуалдуу маселелердин бири болуп эсептелет.

Программалоону баштапкы деңгээлде окутууда визуалдык программалоо чөйрөлөрү өзгөчө мааниге ээ. Алардын ичинен Scratch платформасы кеңири колдонулуп келет. Scratch – бул MIT Media Lab лабораториясында иштелип чыккан визуалдык программалоо чөйрөсү болуп, анда программалар блоктор аркылуу түзүлөт. Мындай ыкма окуучулар үчүн

программалоону жеңил жана кызыктуу формада өздөштүрүүгө мүмкүндүк берет [3]. Scratch бул жөн гана программалоо тили эмес, ошондой эле балдар үчүн оңой түшүнүктүү болгон интуитивдик принциптерге негизделген интерактивдүү чөйрө. Иш-аракеттердин натыйжалары визуалдык түрдө көрсөтүлүп, программа менен иштөө мектеп окуучулары үчүн түшүнүктүү, кызыктуу жана кызыктуу болот. [1]

Scratch чөйрөсү аркылуу окуучулар ар кандай анимацияларды, оюндарды, интерактивдүү окуяларды жана мультимедиялык долбоорлорду түзө алышат. Бул болсо программалоону жөн гана теориялык билим катары эмес, чыгармачылык ишмердүүлүк катары кабыл алууга шарт түзөт [4].

Бул чөйрөнүн уникалдуу өзгөчөлүгү - ал ар кандай курактагы жана ой жүгүртүү стилдери үчүн бирдиктүү курал катары колдонулушу мүмкүн. Иш жүзүндө бала окуганды үйрөнгөн учурдан тартып (жана андан да мурда: бул учурда тил блоктору иероглифтердин бир түрү катары каралат) 14–16 жашка чейин [2].

Scratch программасында тапшырмаларды түзүүдө окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүн жана даярдык деңгээлин эске алуу зарыл. Айрыкча 5–6-класс окуучулары үчүн тапшырмалар жөнөкөйдөн татаалга карай уюштурулушу керек.

Scratch чөйрөсүндөгү тапшырмалар окуучулардын алгоритмдик ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө багытталышы керек. Мисалы, каармандын кыймылын программалоо, циклдерди колдонуу, шарт операторлорун түзүү жана өзгөрмөлөр менен иштөө боюнча тапшырмалар окуучуларга программалоонун негизги түшүнүктөрүн өздөштүрүүгө жардам берет [5].

Баштапкы этапта төмөнкүдөй жөнөкөй тапшырмалар колдонулат:

1. Каарманды кыймылдатуу;
2. Каарманга үн кошуу;
3. Фон өзгөртүү;
4. Диалог түзүү;
5. Жөнөкөй анимация иштеп чыгуу.

Мындай тапшырмалар окуучулардын Scratch интерфейси менен таанышып, блоктордун кызматын түшүнүүсүнө шарт түзөт. Кийинки этаптарда тапшырмалар татаалдаштырылып, төмөнкү элементтер киргизилет:

- ✓ циклдер;
- ✓ шарт операторлору;
- ✓ өзгөрмөлөр;
- ✓ координат системасы;
- ✓ окуялар;
- ✓ интерактивдүү башкаруу.

Мисалы, окуучуларга «лабиринт» оюнун түзүү тапшырмасы берилсе, алар каармандын кыймылын, тоскоолдуктарды жана жеңиш шарттарын программалашат. Бул учурда окуучулар бир нече программалоо конструкцияларын комплекстүү колдонууга үйрөнүшөт.

Scratch чөйрөсүндө долбоордук окутуу окуучулардын чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн эффективдүү формаларынын бири болуп саналат [6].

Scratch программасында төмөнкү типтеги долбоорлорду иштеп чыгууга болот:

- ✓ анимациялык долбоорлор;
- ✓ оюн долбоорлору;
- ✓ окутуучу программалар;

- ✓ мультимедиялык презентациялар;
- ✓ интерактивдүү тесттер;
- ✓ санариптик жомоктор.

Долбоордук иштерди уюштуруу бир нече этаптан турат:

№		
1	Теманы тандоо	окуучулар өздөрүнө кызыктуу темаларды тандаганда алардын мотивациясы жогорулайт.
2	Долбоорду пландоо	долбоордун максатын аныкташат, каармандарды тандашат, сценарий түзүшөт, алгоритм ойлоп чыгышат
3	Программалоо	окуучулар Scratch блокторун колдонуп программаны түзүшөт. Бул этапта алар: алгоритм түзүшөт, каталарды оңдошот, анимацияларды кошушат, интерактивдүү элементтерди иштеп чыгышат
4	Тестирлөө жана оңдоо	программанын иштөөсү текшерилип, каталар оңдолот
5	Долбоорду коргоо	окуучулар өз долбоорлорун презентациялап, анын иштөө принциптерин түшүндүрүшөт

Мындай ишмердүүлүк окуучулардын коммуникациялык көндүмдөрүн, чыгармачылык жөндөмдөрүн, өз алдынча иштөө көндүмдөрүн, логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт.

Scratch программасы алгоритмдик ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн эффективдүү каражаты болуп эсептелет. Алгоритмдик ой жүгүртүү — бул маселени этап-этабы менен чечүү жөндөмү.

Scratch аркылуу окуучулар аракеттердин ырааттуулугун түзүүнү, шарттарды текшерүүнү, кайталануучу процесстерди уюштурууну, көйгөйлөрдү анализдөөнү үйрөнүшөт. Мисалы, каармандын белгилүү бир чекке чейин кыймылдоосу үчүн окуучу төмөнкү логикалык аракеттерди түзөт:

- ✓ Баштапкы абалды аныктоо;
- ✓ Кыймыл командасын берүү;
- ✓ Тоскоолдукту текшерүү;
- ✓ Максатка жеткенин аныктоо.

Бул процесс окуучунун аналитикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт.

Изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, Scratch платформасы computational thinking көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет. Ага декомпозиция, абстракция, алгоритм түзүү, моделдөө, логикалык анализ кирет. Интерактивдүү тапшырмалар окуучулардын окууга болгон кызыгуусун жогорулатат. Scratch чөйрөсүндө интерактивдүү элементтерди колдонуу аркылуу окуучулар активдүү ишмердүүлүккө тартылат [7].

Мисалы:

- ✓ баскыч менен башкарылуучу оюндар;
- ✓ суроо-жооп программалары;
- ✓ кыймылдуу анимациялар;
- ✓ интерактивдүү викториналар.

Scratch платформасынын визуалдык мүнөзү окуучуларга программалоонун жыйынтыгын дароо көрүүгө мүмкүндүк берет. Бул окуу мотивациясын күчөтөт жана программалоону кызыктуу процесс катары кабыл алууга шарт түзөт.

Scratch программалоо чөйрөсү мектеп окуучуларына программалоонун негиздерин үйрөтүүнүн эффективдүү каражаты болуп эсептелет. Scratch аркылуу тапшырмаларды жана долбоорлорду иштеп чыгуу окуучулардын алгоритмдик ой жүгүртүүсүн, чыгармачылык жөндөмдөрүн жана санариптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөк көрсөтөт.

Scratch программасында уюштурулган практикалык тапшырмалар жана долбоордук иштер окуучулардын программалоого болгон кызыгуусун жогорулатып, теориялык билимди практика менен айкалыштырууга мүмкүнчүлүк берет. Ошондой эле мындай окутуу окуучулардын өз алдынча иштөө, логикалык анализ жүргүзүү жана көйгөйлөрдү чечүү жөндөмдөрүнүн калыптанышына шарт түзөт.

Демек, Scratch платформасын билим берүү процессинде колдонуу программалоону окутуунун заманбап жана натыйжалуу методикалык каражаты катары өзгөчө мааниге ээ.

Колдонулган адабияттар

1. Загурский А.В. Использование среды программирования Scratch как инструмента для формирования у современных детей интереса к профессиям в сфере информационных технологий и развития у них навыков XXI века. Вестник ВДУ. – 2017. – № 4(97)
2. Рындак, В.Г. Проектная деятельность школьника в среде программирования Scratch: учеб.-метод. пособие / В.Г. Рындак, В.О. Дженжер, Л.В. Денисова. – Оренбург: Оренб. гос. ин-т менеджмента, 2009. – 116 с.
3. Resnick M., Maloney J. Scratch: Programming for All // Communications of the ACM. – 2009. – Vol. 52. – №11. – P. 60–67.
4. Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. – New York: Basic Books, 1980.
5. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001.
6. Thomas J. A Review of Research on Project-Based Learning. – California, 2000.
7. Sweller J. Cognitive Load Theory. – New York: Springer, 2011.

Рецензент:

УДК 37.016:004.42

Көчкөнбаева С.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Көчкөнбаева С.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kochkonbaeva S.

KNU Jusup Balasagyn

**ИНТЕРАКТИВДҮҮ ТАПШЫРМАЛАР АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП
ОКУУЧУЛАРЫНЫН БИЛИМ АЛУУСУН ИНДИВИДУАЛДАШТЫРУУ
ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ
ШКОЛЫ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕРАКТИВНЫХ ЗАДАНИЙ**

PERSONALIZING LEARNING FOR ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS THROUGH INTERACTIVE ACTIVITIES

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада интерактивдүү тапшырмалар аркылуу башталгыч мектеп окуучуларынын билим алуусун индивидуалдаштыруу маселеси каралат. Автор заманбап билим берүү технологиялары окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн, кызыгуусун жана активдүүлүгүн жогорулатууга өбөлгө түзөрүн талдайт. Интерактивдүү ыкмалар ар бир окуучунун мүмкүнчүлүктөрүнө жараша окутууну уюштурууга жардам берет. Ошондой эле окуу процессинде мотивацияны күчөтүү жана натыйжалуу өздөштүрүүнү камсыз кылуу жолдору сунушталат.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос индивидуализации обучения учащихся начальной школы посредством интерактивных заданий. Автор анализирует, как современные образовательные технологии способствуют развитию самостоятельного мышления, повышению интереса и активности учащихся. Интерактивные методы помогают организовать обучение с учетом возможностей каждого ученика. Также предлагаются пути усиления мотивации и обеспечения более эффективного усвоения учебного материала. В заключение отмечается, что систематическое использование интерактивных заданий повышает качество образовательного процесса и способствует развитию индивидуальных способностей учащихся.

Abstract: This article examines the issue of individualizing the learning of primary school students through interactive tasks. The author analyzes how modern educational technologies contribute to the development of independent thinking, as well as increasing students' interest and activity. Interactive methods help organize learning according to each student's abilities. The article also proposes ways to strengthen motivation and ensure more effective acquisition of knowledge. In conclusion, it is noted that the systematic use of interactive tasks improves the quality of the educational process and supports the development of students' individual abilities.

Негизги сөздөр: Интерактивдүү тапшырмалар, индивидуалдаштыруу, башталгыч билим берүү, заманбап технологиялар, окуучунун активдүүлүгү, мотивация, өз алдынча ой жүгүртүү, окутуунун сапаты

Ключевые слова: Интерактивные задания, индивидуализация, начальное образование, современные технологии, активность учащихся, мотивация, самостоятельное мышление, качество обучения.

Keywords: Interactive tasks, individualization, primary education, modern technologies, student activity, motivation, independent thinking, quality of education.

Башталгыч мектепте интерактивдүү ыкмалар (ролдук оюндар, жуп менен иштөө) аркылуу окутууну индивидуалдаштыруу окуу материалын өздөштүрүү ылдамдыгын жана ыкмаларын окуучунун муктаждыктарына ылайыктап, мотивацияны жана окууга тартылууну жогорулатат. Бул диалогдук окутуу болуп саналат, анда өз ара аракеттенүү мугалим, тентуштар жана билим берүү чөйрөсү менен ишке ашат.

Педагогикалык инновациялык процесстер батыштагы чет өлкөлөрдө 1950-жылдын акырында, ал эми орусияда акыркы он жылдыкта атайын изилдөөнүн предметине айланды. Кыргызстанда инновация боюнча макалалар 1990-жылдардан баштап гана жарыялана баштаган. Инновациялык процесстер - жаңыча окутууну, жаратууну, кабылдоону, баалоону,

педагогикалык жаңылыкты өздөштүрүүнү, колдонууну жана жайылтуучу комплекстүү ишкер аракеттенүүнү өзүнө камтыйт. Мына ушул ишкер аракеттенүүлөр окуу процессине киргизилгенде гана ал инновациялык окутууга жатат [2.8-15].

Интерактивдүү окутуу - таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун өзгөчө формасы, окуучулардын биргелешкен ишмердүүлүгү түрүндө ишке ашырылуучу таанып-билүү ыкмасы. Бардык катышуучулар бири-бири менен өз ара аракеттенип, маалымат алмашышат, көйгөйлөрдү биргелешип чечишет, кырдаалдарды моделдешет, башкалардын жана өздөрүнүн аракеттерин баалашат, маселени чечүүгө багытталган ишкердик кызматташтыктын чыныгы атмосферасына киришет.

Анын ичине камтыган максаттарынын бири - окутуу үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү, анда окуучу өзүнүн ийгиликтүүлүгүн жана интеллектуалдык жөндөмдүүлүгүн сезе алат, бул болсо окуу процессинин өзүн дагы натыйжалуу кылат. Интерактивдүү окутуу ыкмаларына болгон кызыгуу азыркы дидактикалык системаны жакшыртуу, башкача айтканда окуучуларды ашыкча жүктөбөстөн, мугалимдин чеберчилиги аркылуу ишке ашыруу муктаждыгы менен шартталган. Интерактивдүү окутуу ыкмалары педагогикалык баарлашуу процессинде класстарга массалык мектеп үчүн салттуу эмес болгон мугалим менен окуучунун тең укуктуу мамилелерин, билим берүүнүн жаңы философиясын жана баалуулуктарын алып келет.

Билим берүү өзүнүн ролун окуучунун жеке кызыкчылыктарына жана коомдук турмуштун терең жактарына жол ачканда гана аткара алат, дал ушул максатта тең укуктуу баарлашуу зарыл болуп саналат.

Бүгүнкү күндө заманбап окутууну индивидуалдаштыруу проблемалары боюнча изилдөөлөрдүн теориялык негизи окутуу-тарбиялоо системасында окуучулардын жекече өнүгүүсүнө арналган психологиялык-педагогикалык концепция болуп саналат. Бул багыттагы изилдөөлөргө бүгүнкү күндүн талаптарына карата алгчкылардан болуп улуу педагогдор, окумуштуулар, методисттер Ю. К. Бабанский, В. В. Давыдов, Л. С. Выготский, П. Я. Гальперин, М. А. Данилов, А. Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн сыяктуу окумуштуулардын эмгектери негиз болуп эсептелет.

Советтик жана россиялык педагог окумуштуу Герман Константинович Селевконун илимий эмгектеринде, мисалы, төмөнкүдөй аныктама берилген: «Индивидуалдык мамиле-бул ар бир окуучунун өзгөчөлүктөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн жана жеке сапаттарын эске алуу аркылуу окутуу жана тарбиялоо процессин уюштурууга багытталган педагогикалык ыкма. Ал төмөнкүдөй маанилерди камтыйт:

- Окутуу-тарбиялоо процессинде мугалим топ менен иштөөдө ар бир окуучу менен анын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алган индивидуалдык модель аркылуу өз ара аракеттенет;
- Бала менен баарлашууда анын жеке өзгөчөлүктөрүнө багытталуу;
- Окутуу процессинде окуучунун индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу;
- Бардык окуучулардын өнүгүшү менен катар ар бир баланын өзүнчө өсүп-өнүгүшү үчүн психологиялык-педагогикалык шарттарды түзүү» [6.92].

Сабактагы интерактивдүү ишмердүүлүк диалогдук баарлашууну уюштурууну жана өнүктүрүүнү билдирет. Бул өз ара түшүнүшүүгө, кызматташууга жана ар бир катышуучу үчүн маанилүү болгон жалпы маселелерди биргелешип чечүүгө алып келет. Интерактивдүү окутуу бир гана сүйлөгөн адамдын же бир гана көз караштын үстөмдүгүн жокко чыгарат. Интерактивдүү тапшырмалардын бир түрү болгон диалогдук окутуу процессинде окуучулар

сынчыл ой жүгүртүүгө, кырдаалды жана тиешелүү маалыматтарды талдоонун негизинде татаал көйгөйлөрдү чечүүгө, ар түрдүү пикирлерди салыштырууга, ойлонулган чечимдерди кабыл алууга, талкууларга катышууга жана башка адамдар менен баарлашууга үйрөнүшөт. Бул үчүн сабактарда жекече, жуптук жана топтук иштер уюштурулат, изилдөө долбоорлору, ролдук оюндар колдонулат, документтер жана ар кандай маалымат булактары менен иш жүргүзүлөт, чыгармачылык тапшырмалар аткарылат.

«Педагогикалык энциклопедияда» индивидуалдаштыруу төмөнкүдөй түшүндүрүлөт:

«Индивидуалдаштыруу - бул окуу процессин уюштуруунун формасы болуп, анда окутуунун ыкмалары, усулдары жана темпи окуучулардын индивидуалдык айырмачылыктарына жана алардын окууга болгон жөндөмдүүлүк деңгээлине ылайык тандалып алынат» [5.201].

Окутуу процессинде балага карата индивидуалдык мамиле окутуу жана тарбиялоонун максаттарын же негизги мазмунун ар бир окуучуга ылайыкташтыруу болсостон, тескерисинче, педагогикалык таасир этүүнүн формаларын жана ыкмаларын окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүнө жараша өзгөртүүнү түшүндүрөт. Андыктан анын негизги максаты - алдын ала пландалган деңгээлде инсандын өнүгүүсүн камсыз кылуу болуп саналат.

Советтик психолог, педагогикалык психологиянын негиздөөчүлөрүнүн бири Наталья Александровна Мечинская [4.235] индивидуалдык мамилени окутуунун маанилүү дидактикалык принциби катары карайт. Анын мааниси төмөнкүдөй түшүндүрүлөт:

- биринчиден, индивидуалдык мамиле принциби башка дидактикалык принциптерден айырмаланып, ар бир окуучунун инсанында социалдык типтүү белгилер менен катар анын өзгөчө, кайталангыс сапаттарын да системалуу түрдө эске алууну талап кылат;
- экинчиден, ар бир окуучуга, эч кандай өзгөчөлүксүз, индивидуалдык мамиле зарыл экендиги баса белгиленет;
- үчүнчүдөн, индивидуалдык мамиле активдүү, калыптандыруучу жана өнүктүрүүчү принцип болуп эсептелип, окуучунун индивидуалдуулугун чыгармачылык менен өнүктүрүүгө багытталган.

Билим берүү системасында индивидуалдаштырып окутуу мугалим үчүн атайын уюштурулган процесс болуп эсептелет. Ал эми ошол эле учурда окуучу үчүн бул өзүн-өзү уюштуруу процесси болуп саналат. Мугалимдин индивидуалдаштыруу аракети окуучунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен белгиленген убакыт ичинде дидактикалык принциптин негизинде максатка жетүүгө багытталган окуу ишмердүүлүгүн атайын уюштуруусу болуп саналат. Бул процесс ар бир баланын мүмкүнчүлүгүн жана жөндөмүн толук ачууга ыңгайлуу шарттарды түзүү аркылуу ишке ашат. Мындай шарттарга окуучунун күчтүү жана алсыз жактарын жакшы билүү, анын өзгөчөлүктөрүн окутуунун бардык формаларында жана ыкмаларында эске алуу, ошондой эле окутуунун ыкмасын, усулун жана темпин туура тандоо кирет.

Биргелешип коюлган тапшырманы чечүүдө топ кызматташтык жана чыгармачылык ишмердүүлүк менен алектенет. Бул жерде ар бир окуучу ар биринин ийгилиги үчүн иштейт. Окуучулар талкуу учурунда жалпы «билим казынасына» өз мүмкүнчүлүгүнө жараша интеллектуалдык салым кошушат. Башкача айтканда интерактивдүү тапшырмалар аркылуу башталгыч класстын окуучулары өздөрү алып жаткан билимдерди жана идеяларды класста чогуу окуган балдар менен алмашышат. Анын натыйжасында класста психологиялык атмосфера өзгөрөт. Ал эми жуптук же, топтук тапшырмалар аткарылып жатканда айрым

окуучулар да өзүн ыңгайсыз сезбей, талкууга жана тапшырмаларды чечүүгө активдүү катыша башташат. Айталы, жамааттык талкуунун жүрүшүндө окуучулар дискуссия маданиятын, баарлашуу жана биргелешип чыгармачылык менен иштөө маданиятын өздөштүрүшөт, бири-бирин угууга үйрөнүшөт. Ар бир жаңы интерактивдүү окуу тапшырмасы менен алар өздөрүнүн таанып-билүү изденүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн биле башташат.

Кызматташтык педагогикасынын башкы идеясы баланы өзүнүн таалим-тарбия алуусунда мугалимдердин, ата-энелердин ыктыярдуу жардамчысы, шакирти жана пикирдеши катары кароо болуп саналат. Кызматташтык педагогикасы баланы педагогикалык процесстин тең укуктуу катышуучусу деп тааныйт. Кызматташтык педагогикасындагы баланын билим тарбия алуусуна карата мындай мамиле педагогдон баланы ал кандай болсо, ошондой кабыл алууну, баланын кайгы-капасын тең бөлүшүүнү, балага ишенимдүү мамиле жасоону талап кылат [3.108].

Окуучулар үчүн индивидуалдаштыруу кайсы бир деңгээлде окуу ишмердүүлүгү өзүн-өзү уюштуруучу процесс болуп эсептелет. Ал көп жагынан мугалимдин педагогикалык таасирине көз каранды болот. Аны менен катар ошол эле учурда окуучунун мотивациясы, максаттары, милдеттери окутуунун мазмуну аркылуу багытталат. Бул факторлор окуучунун психологиялык даярдык деңгээлине жараша өзгөрүп турат. Окуу ишмердүүлүгүн натыйжалуу ишке ашыруу үчүн ар бир окуучунун индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн так аныктоо жана аларды эске алуунун, пайдалануунун ылайыктуу ыкмаларын туура тандоо чоң мааниге ээ.

Билим берүүнүн ийгилиги түздөн-түз мугалимдин инсандык сапаттарына, анын чыгармачылык мүмкүнчүлүгүнө, жалпы маданий деңгээлине жана кесиптик компетенттүүлүгүгө, чеберчилигине байланыштуу болот. Компетенттүү адисти калыптандыруу идеясы В.И.Байденко, В.В. Краевский, А.К.Маркова, А.В.Хуторский сыяктуу окумуштуулардын педагогикалык эмгектеринде кеңири өнүгүп, терең изилденген. Илимий-педагогикалык адабиятта “компетенция” жана “компетенттүүлүк” түшүнүктөрүн аныктоого арналган жумуштар көп. Энциклопедиялык, словардык, ошондой эле ар кандай автордук макалаларды кайталабастан, бизге эң белгилүү дүйнөлүк энциклопедия Википедияга (wikipedia.org) токтолсок, компетенция (латын тилинен *competentia* “макулдук”, *competere* “дал келүү, туура келүү” дегенди билдирет) — билимге жана тажрыйбага ээ болгон кимдир бирөөнүн жакшы билген суроолорунун айлампасы. Кандайдыр бир тармактагы компетенттүү адам, ошол тармакка алгылыктуу баа берүү жөндөмүнө жана натыйжалуу иш-аракет жүргүзүү жөндөмүнө ээ¹.

Заман талабына ылайык учурда башталгыч класстардын көпчүлүк мугалимдери өз кесиптик ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн жакшы түшүнүшөт жана ошого байланыштуу зарыл болгон инсандык сапаттарын өнүктүрүүгө умтулуп жаткандары белгилүү.

Интерактивдүү формалар аркылуу окутуу процессинде билимди жөн гана кабыл алуу эмес, аны түшүнүү жана өздөштүрүү менен коштолгон ички тажрыйбага айлантуу процесси жүрөт десек болот. Башкача айтканда, окуучу маалыматты пассивдүү түрдө кабыл албастан, аны талдап, сезип, өзүнүн билим системасына сиңирет. Ошол эле учурда салттуу окутуу ыкмаларында негизинен ар түрдүү окуу предметтери боюнча даяр маалымат берилет. Мындай шартта окуучунун аң-сезиминде алынган билим көбүнчө өзүнчө тематикалык

¹ Ибрагимов Ж.У. Информациялык-коммуникациялык компетенттүүлүк мугалимдин жалпы кесиптик компетенттүүлүгүнүн негизги түзүүчүсү катары. // Кут билим 12.05.2021

бөлүктөр түрүндө сакталат жана алар ар дайым бири-бири менен логикалык байланышта боло бербейт. Башкача айтканда, интерактивдүү окутуу мугалим тарабынан окуучуга даяр билимди берүү менен чектелбестен, балага өзүн өнүктүрүүгө жана таануугу мүмкүнчүлүк берет. Мындай шартта, бул ыкмада аркылуу аткарылган иш-аракеттер окуучудагы оң эмоцияны пайда кылып, ийгилик жаратууга болгон сезимин калыптандырышы маанилүү. Андыктан, окуу процессиндеги интерактивдүү тапшырмалар аң-сезимдүү түрдө жүрүп, таанып-билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө да өбөлгө түзөт турат.

Интерактивдүү тапшырмаларды колдонуу окуу процессин жөн гана маалымат берүү менен чектелбестен, окуучуну ой жүгүртүүгө, талдоого жана бир жыйынтыкка келүүгө түрткү берет. Айрыкча башталгыч класстарда бул ыкма балдардын таанып-билүү жөндөмдөрүн калыптандырууга жана сабакты кызыктуу формада өздөштүрүүгө шарт түзөт. Балдардын жаш жана класстык өзгөчөлүктөрүн эске алуу, сабактагы өз ара аракеттенүүсүн туура уюштуруу окуу процессинин эффективдүүлүгүн арттырат. Мындай мугалимдин окутуу-тарбиялоо ыкмасы билим берүүнү жакшыртып, окуучулардын өз жөндөмдөрүн көрсөтүүсүнө жана өнүгүүсүнө жардам берет.

Аны менен катар интерактивдүү каражаттарды колдонуу окуучулардын жеке чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн мугалимдин терең түшүнүүсүнө жана алардын психологиялык ар тараптуулугун таанууга мүмкүнчүлүк берет. Ар бир окуучу өз мүмкүнчүлүгүнө жараша тапшырмаларды аткарып, өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүп, класс ичинде топтук иш аркылуу кызматташуу окуучулардын бири-бирин угууларын жана өз ара жардам берүү көндүмдөрүн калыптандырып турмакчы.

Пайдаланылган адабияттар

1. Ибрагимов Ж.У. Информационно-коммуникациялык компетенттүүлүк мугалимдин жалпы кесиптик компетенттүүлүгүнүн негизги түзүүчүсү катары. // Кут билим 12.05.2021
2. Канарская О.В. Инновационные обучение: методика, технология, школьная практика. – Санкт – Петербург. 1997. С.8-15.
3. Кыргыз педагогикасы. Энциклопедиялык окуу куралы. -Бишкек.; 2004. 108-б
4. Менчинская Н. А. Краткий обзор состояния проблемы неуспеваемости школьников. // Психологические проблемы неуспеваемости школьников. - Москва.; 2001. 235 с.
5. Педагогическая энциклопедия. - Москва.: Просвещение, 1965. - Т. 2.- С. 201.
6. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии. - Москва. : Просвещение, 1998. – С. 92.

Рецензент: п.и.к., доцент Касимова Г.А

Касымова Г.Т., Бийгелдиева Н.А., Өмүрканов Т.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Касымова Г.Т., Бийгелдиева Н.А., Өмүрканов Т.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kasumova G.T., Biygeldieva N.A., Omurkanov T.A.

KNU Jusup Balasagyn

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ТОЛЕРАНТТУУЛУГУН
ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОЦЕССТЕ КАЛЫПТАНДЫРУУ
ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО
ВОЗРАСТА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ
FORMING TOLERANCE IN PRESCHOOL CHILDREN IN THE PEDAGOGICAL
PROCESS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада мектепке чейинки курактагы балдардын толеранттуулугун педагогикалык процессте калыптандыруунун теориялык жана практикалык негиздери каралат. Толеранттуулук инсандык маданияттын, адамгерчиликтин жана социалдык өз ара аракеттенүүнүн маанилүү компоненти катары мүнөздөлөт. Изилдөөдө толеранттуулукту тарбиялоонун принциптери, максаттары жана милдеттери педагогикалык, психологиялык жана гуманисттик көз караштардын негизинде талдоого алынган. Ошондой эле диалог, кызматташтык, драмалаштыруу оюндары жана интерактивдүү методдор мектепке чейинки балдардын эмпатиясын, өз ара сый-урматын жана социалдык көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн негизги каражаттары катары көрсөтүлгөн. Макалада мектепке чейинки билим берүүдө толеранттуу инсанды калыптандыруунун педагогикалык шарттары жана натыйжалуу ыкмалары аныкталат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования толерантности у детей дошкольного возраста в педагогическом процессе. Толерантность является важной составляющей человеческой культуры, гуманизма и социального взаимодействия. Принципы, цели и задачи развития толерантности в процессе развития основываются на педагогических, психологических и гуманистических подходах. Также в качестве основы для развития эмпатии, взаимного уважения и социального поведения у детей дошкольного возраста представлены диалог, сотрудничество, драматизационные игры и интерактивные методы. В статье определены педагогические условия и эффективные методы формирования толерантной личности в дошкольном образовании.

Abstract: This article examines the theoretical and practical foundations of fostering tolerance in preschool-aged children through the educational process. Tolerance is an important component of human culture, humanism, and social interaction. The principles, goals, and objectives of developing tolerance in the developmental process are based on pedagogical, psychological, and humanistic approaches. Dialogue, cooperation, dramatization, and interactive methods are also presented as the basis for developing empathy, mutual respect, and social behavior in preschool-aged children. The article identifies pedagogical conditions and effective methods for developing a tolerant personality in preschool education.

Негизги сөздөр: толеранттуулук, педагогикалык процесс, мектепке чейинки курак, толеранттуу тарбия, эмпатия, драмалаштыруу оюндары, диалог, гендердик толеранттуулук, интерактивдүү методдор ж.б.

Ключевые слова: толерантность, педагогический процесс, дошкольный возраст, толерантное воспитание, эмпатия, драматизационные игры, диалог, гендерная толерантность, интерактивные методы и др.

Key words: tolerance, pedagogical process, preschool age, tolerant education, empathy, dramatization games, dialogue, gender tolerance, interactive methods, etc.

Азыркы ааламдашуу шартында коомдук мамилелердин мүнөзү өзгөрүп, ар түрдүү маданияттардын, тилдердин жана дүйнөтаанымдардын өз ара карым-катышы күч алууда. Мындай шартта адамдын башка улуттарга, диндерге, көз караштарга жана социалдык өзгөчөлүктөргө урмат-сый менен мамиле жасай билүүсү коомдун туруктуу өнүгүшүнүн негизги факторлорунун бири болуп эсептелет. Ушуга байланыштуу толеранттуулукту калыптандыруу маселеси педагогика илиминде жана билим берүү практикасында өзгөчө актуалдуулукка ээ болууда.

Толеранттуулук – бул жөн гана сабырдуулук эмес, ал инсандык маданияттын, адамгерчиликтин жана социалдык жоопкерчиликтин көрсөткүчү болуп саналат. Ал башка адамдардын укуктарын, баалуулуктарын жана өзгөчөлүктөрүн таануу менен аларга түшүнүү жана урматтоо мамилесин калыптандырууну камтыйт. Өзгөчө мектепке чейинки курактагы балдарды тарбиялоодо толеранттуулукка үйрөтүү алардын инсандык өнүгүүсүнө, коомго ийгиликтүү аралашуусуна жана позитивдүү социалдык жүрүм-турумду өздөштүрүүсүнө шарт түзөт.

Б.С. Гершунскийдин айтымында, билим берүү толеранттуу менталитетти активдүү жана максаттуу түрдө калыптандырууга, маданияттар менен диндердин ортосундагы диалогду баштоого жана бардык деңгээлдерде адамдардын байланыштарын өнүктүрүүгө жөндөмдүү. Бирок, толеранттуулукту өнүктүрүү көйгөйүнүн объективдүү татаалдыгы жана глобалдык мүнөзү тийиштүү идеологиялык багытка ээ болушу керек, этаптуу, конструктивдүү жана натыйжалуу болушу керек болгон так координацияланган аракеттерди талап кылат. Бул багыттагы иштин биринчи этабы – ар кандай билим берүү түшүнүктөрүнүн жана окууларынын ар кандай идеалдары менен баалуулуктарынын ортосундагы шайкештикти издөө [1, 40-б.].

П.Ф. Комогоров толеранттуулуктун педагогикалык аспектилерин изилдөө анын философиялык, этикалык жана психологиялык аспектилерин изилдөөдөн бир топ артта калаарын белгилейт. Учурдагы педагогикалык изилдөөлөр негизинен этникалык жана этностор аралык толеранттуулук маселесин карайт [2, 78-б.]. Ошол эле учурда, толеранттуулукту өнүктүрүүнүн педагогикалык системасын түзүү үчүн негиз боло турган теориялык сунуштарды изилдөө жана педагогикалык практикада ишке ашыруу боюнча бай тажрыйба топтолгон.

Гуманисттик педагогиканын өкүлү В.А. Сухомлинский инсанды эң жогорку баалуулук катары көрүп, толеранттуулук сезимин өнүктүрүүнүн жана инсандардын тынчтыкта жанаша жашоосу үчүн шарттарды түзүүнүн маанилүүлүгүн негиздейт. Толеранттуулук баланын руханий маданиятынын эң маанилүү элементи катары аныкталат, ал адеп-ахлактык тарбияны чагылдырат жана аларга «адамдык кумарлардын жана мүнөздөрдүн татаал дүйнөсүндө» багыт алууга мүмкүндүк берет. Автор адеп-ахлактык тарбия башка адамдын акыл-эс абалын

сезүү жөндөмүн өнүктүрүүдөн, ар кандай кырдаалдарда өзүн анын ордуна коё билүүдөн башталышы керек деп ишенет, башкача айтканда, салттуу түрдө толеранттуулуктун компоненттеринин бири деп эсептелген эмпатия менен [3].

Л.Н.Толстойдун зомбулуксуздук педагогикасынын толеранттуулукту өнүктүрүү үчүн маанилүү болгон фундаменталдык философиялык жана педагогикалык идеялары, баарынан мурда, сүйүү, руханийлик, зомбулук менен жамандыкка каршы турбоо, эркиндик жана өзүн-өзү өркүндөтүү болуп саналат.

Толеранттуулукту тарбиялоонун принциптери билим берүү ишинин бул багытын уюштуруунун негизги талаптарын билдирет жана улуттук, аймактык жана жергиликтүү деңгээлде, ошондой эле билим берүү мекемесинин деңгээлинде ар кандай системаларда: «мугалим-окуучу», «мугалим-ата-эне», «окуучу-окуучу» жана «мугалим-мугалим» ишке ашырылышы керек. Бул принциптер А.М. Байбаковдун, П.В. Степановдун жана Г.М. Шеламованын изилдөөлөрүндө ачылган:

- Баланы жана окуучунун өз алдынчалыгын сыйлоого, билим берүү мекемесиндеги билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын ортосунда өз ара түшүнүшүү жана толеранттуулук мамилелерин түзүүгө негизделген мугалимдин толеранттуу позициясынын биримдиги принциби;
- Жагымдуу социалдык-психологиялык климатты камсыз кылуу, билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын өзүн-өзү таануусу үчүн шарттарды түзүү;
- Теңдик, кызматташтык, эркин тандоо жана өзүн-өзү аныктоо, жүрүм-турум үчүн жоопкерчилик;
- Ар кандай социалдык топтордун өкүлдөрүнүн ортосундагы баарлашууда инсандыкка багытталган өз ара аракеттенүү;
- Көп маданияттуулук принциби;
- Педагогиканын баалуулук-максат багытында жана толеранттуулуктун баалуулугун бекемдөөдө жана өздөштүрүүдө, баарлашууда толеранттуулуктун этикалык принциптерин колдонууга көмөктөшүүчү баалуулук багыттарын өнүктүрүүдө чагылдырылган аксиологиялык принцип;
- Ар кандай ишмердүүлүк түрлөрүнүн өз ара аракеттенүүсүндө, илимдердин интеграциясында, толеранттуулукту калыптандыруунун интеллектуалдык, эмоционалдык-эрктүү жана практикалык компоненттеринин айкалышында жана бул кубулуштун маанилүү жана мазмундук аспектиери жөнүндө маалыматта чагылдырылган системалуулук жана интеграциялуулук принциби;
- Башка элдерди, алардын маданияттарынын жана тарыхынын ар түрдүүлүгүн ачыктык жана түшүнүү рухунда тарбиялоо;
- Зомбулуктан баш тартуу, пикир келишпестиктерди жана чыр-чатактарды чечүүнүн тынчтык каражаттарын колдонуу.

Биздин изилдөөнүн максаттарына ылайык, бул принциптерди өзгөртүүгө жана толуктоого болот. Ошентип, интегративдүүлүк принциби мектепке чейинки курактагы балдардын гендердик толеранттуулугунун эмоционалдык, когнитивдик жана жүрүм-турумдук компоненттерин аныктоо, анын көрсөткүчтөрүн аныктоо аркылуу конкреттештирилет, бул баланын өнүгүүсүнүн ар кандай тармактарына комплекстүү таасир этүүгө жана бул интегративдик инсандык калыптануудагы өзгөрүүлөрдүн динамикасын так көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет.

Толеранттуулук педагогикасынын максат – толеранттуулуктун маңызын жана аны

социалдык норма, социалдык баалуулук жана инсандар аралык жана топтор аралык өз ара аракеттенүү принциби катары социалдык практикада ишке ашыруу каражаттарын изилдөө, ошондой эле мамлекетте жана коомдо толеранттуулуктун формаларын өнүктүрүүгө көмөктөшүү [4].

Ар кандай курактык топторго колдонулган толеранттуулук тарбиясынын милдеттери, жалпысынан алганда, толеранттуулук жөнүндөгү билим системасын өздөштүрүүгө негизделген толеранттуу инсанды өнүктүрүүгө; башканын индивидуалдуулугун түшүнүүнүн негизи катары толеранттуу ой жүгүртүүнү калыптандырууга; башкалар менен толеранттуу өз ара аракеттенүү көндүмдөрүнө; диалогдо башканы түшүнүү, өз ара түшүнүшүү, өз ара сыйлоо, өнөктөштүк сезими жана эмпатияны камтыган баарлашуу маданиятына байланыштуу.

Толеранттуулукту өнүктүрүү процесси башка социалдык топтун мүчөлөрүн кабыл алууга даярдыкты өнүктүрүүнү; бар болгон стереотиптерди жеңүүнү; жана толеранттуулуктун ички механизмдерин өнүктүрүүнү да болжолдойт [2].

Кызматташтык мамилелерди түзүү максаттарды биргелешип аныктоо, биргелешип пландаштыруу жана ар бир адамдын мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен күч-аракетти жана ресурстарды бөлүштүрүүнү болжолдойт. Камкордук камкордукка алынган адамдын кадыр-баркын кемсинтпеген камкордукту билдирет. Мындай өз ара аракеттенүү өнөктөштөр бири-бирин кабыл алып, түшүнгөн учурда гана мүмкүн.

Көпчүлүк авторлор тарабынан толеранттуулукту өнүктүрүүнүн негизги каражаты катары каралган диалог индивидуалдуулукту ачып берет жана башканын уникалдуулугун түшүнөт, анткени дал ушул диалогдук өз ара аракеттенүү баарлашууда позициялардын теңдигин болжолдойт. Баалуулуктарды жана семантиканы алмашууга, ар кандай көз караштарды салыштырууга, өз ара түшүнүшүүгө жетишүүгө багытталган диалогдук баарлашуу процессинде билимдин ар кандай семантикалык чечмелөөлөрүнүн мыйзамдуулугу таанылат жана натыйжада толеранттуулук идеясы ишке ашат. Өз ара түшүнүшүүгө жетүүнүн каражаттары – акылга сыярлык ынандыруу же башка «мен» менен макулдашуу үчүн мурунку «мен» ден баш тартуу.

П.Ф. Комогооровдун айтымында, диалог зомбулуксуз ыкмаларды өздөштүрүүнү жана инсандын өз кызыкчылыктарын жарым-жартылай курмандыкка чалууга жөндөмдүүлүгүн жана даярдыгын болжолдойт [2,78-б.].

Демек, диалог толеранттуулуктун көрсөткүчтөрүнүн (кабыл алуу, башкаларды түшүнүү, стереотиптик эмес кабылдоо) жана механизмдеринин (эмпатия, борбордон четтөө, рефлексия) көрүнүшүнө жана өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Изилдөөнүн предметине жана контингентине карата драмалаштыруу оюнун диалогдук өз ара аракеттенүү деп эсептөөгө болот, анткени оюн иш-аракетинин бул түрү берилген сюжетке ылайык ролдук диалогду куруу; байланыш өнөктөштөрүнүн позицияларын эске алуу; жана эмпатияны жана борбордон четтөөнү көрсөтүүнү камтыйт.

Изилденип жаткан көйгөйдүн көз карашынан алганда, биздин оюбузча, гендердик толеранттуулукту өнүктүрүүнүн негизги каражаттары – бул оюндар жана көркөм чыгармалар, алардын сюжети ар кандай жыныстагылардын өкүлдөрүнүн ортосундагы мамилелерди камтыйт; эмоционалдык катышуу; толеранттуулуктун ар кандай көрүнүштөрүн талкуулоону камтыган талкуулар жана баарлашуулар.

О.А. Овсянникова драмалаштырууну мектепке чейинки курактагы балдарда толеранттуулукту тарбиялоонун каражаты катары карайт, балдардын өздөрүн да,

башкаларды да түшүнүүгө кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берет. Драматизация аркылуу мектепке чейинки курактагы балдар социалдык мамилелердин тажрыйбасына ээ болушат; жалпы сезимдерди баштан өткөрүшөт; башка балдар менен сезимдерин алмашышат; каармандын образын кабыл алышат, алардын сезимдерин өзүнүкүндөй түшүнө башташат, аларга боор оорушат же алардын иш-аракеттерин айыпташат жана өздөрүн да, башкаларды да түшүнүшөт.

Окумуштуу А.И.Токтосунова толеранттуулукту педагогикалык процесс катары тарбиялоо – бул балдардын ар кандай айырмачылыктарга сый мамиле кылууга үйрөтүү, эмоцияларын жана өз ара аракеттенүүсүн туура багыттоо өз изилдөөлөрүндө мектепке чейинки балдардын толеранттуулугун калыптандыруу үчүн оюндук методдорду сунуштаган [5]. Автор белгилегендей, драмалаштыруу оюндары педагогго балдардын эмоционалдык реакцияларын байкоого жана стереотиптик түшүнүктөрдү жөнгө салууга шарт түзөт.

Педагогикалык процесс өзүнө үч негизги компонентти камтыйт:

1. Маалымат берүү – балдарга ар кандай гендердик жана социалдык айырмачылыктар тууралуу түшүнүк берүү.
2. Өнүктүрүүчү аракеттер – ролдук жана драмалык оюндар аркылуу балдардын өз ара сый-урматын жана эмпатиясын өнүктүрүү.
3. Баалоо жана рефлексия – балдардын жүрүм-турумун, ой жүгүртүүсүн жана эмоцияларын каттоо, натыйжаларды талдоо.

Кыргыз педагогдорунун байкоосу боюнча, мектепке чейинки курактагы балдар интерактивдүү оюндун формасындагы педагогикалык процесс аркылуу гендердик жана социалдык толеранттуулукту жакшы өздөштүрүшөт. драмалаштыруу оюндары балдардын эмпатиясын жана эмоционалдык интеллектин жакшыртат деп эсептейт [5].

Жыйынтыктап айтканда, мектепке чейинки курактагы балдардын толеранттуулугун педагогикалык процессте калыптандыруу азыркы коомдун маанилүү талаптарынын бири болуп саналат. Толеранттуулук балдардын адамгерчилигин, өз ара сый-урматын, эмпатиясын жана социалдык жүрүм-турумун өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Изилдөөдө көрсөтүлгөндөй, диалог, кызматташтык, драмалаштыруу оюндары жана интерактивдүү методдор балдардын толеранттуу мамилесин калыптандырууда натыйжалуу каражат катары кызмат кылат. Ошондой эле педагог тарабынан түзүлгөн жагымдуу психологиялык чөйрө, баланын инсандыгын урматтоо жана көп маданияттуулукка негизделген тарбиялык иштер толеранттуу инсанды өнүктүрүүнүн негизги шарттары болуп эсептелет. Натыйжада, мектепке чейинки билим берүү системасында толеранттуулукту максаттуу түрдө калыптандыруу келечекте тынчтыкты, өз ара түшүнүшүүнү жана коомдогу гармониялуу мамилелерди камсыз кылууга өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Гершунский, Б.С. Философия образования для XXI века / Б.С. Гершунский. – Москва, 2002. – 512 с.
2. Комогоров, П.Ф. Воспитание толерантности: сущность и средства / П.Ф. Комогоров, Б.З. Вульф, Л.И. Маленкова, А.В. Мудрик, О.В. Скрыбина, Л.И. Лутошкин. – Москва, 2005. – 304 с.
3. Сухомлинский, В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский; ред. И.Н. Пестова; пер. с укр. Б. Цыбина. – Москва: Малыш, 1984. – 287 с.
4. Тишков, В.А. Этнология и политика. Научная публицистика / В.А. Тишков. –

Москва, 2001. – 240 с.

5. Токтосунова, А.И. Этнокультурная идентичность и диалог в условиях глобализации / А.И. Токтосунова. – Бишкек: КРСУ, 2007. – 186 с.

Рецензент: п.и.к., доцент Аман кызы Бакытгүл

УДК37.037

Кубандык кызы М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Кубандык кызы М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kubanduk kyzy M.

KNU Jusup Balasagyn

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ТААНЫП БИЛҮҮ
ЖӨНДӨМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ
НАВЫКОВ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ
PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE
SKILLS FOR UCHENIKOV PRIMARY SCHOOL**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада башталгыч класстын окуучуларынын таанып-билүү жөндөмдөрүн өнүктүрүүдөгү окутууну индивидуалдаштыруунун педагогикалык мааниси каралат. Азыркы билим берүү системасында инсандын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарылдыгы күчөп, инсанга багытталган окутуу концепциясы өзгөчө актуалдуулукка ээ болууда. Макалада баланын жаш курагына жана психологиялык өзгөчөлүктөрүнө ылайык уюштурулган окутуу гана натыйжалуу өнүктүрүүчү мүнөзгө ээ боло алары негизделет. Изилдөөдө балдардын таанып-билүү жөндөмдөрүн өнүктүрүүдө анализдөө, салыштыруу, жалпылоо, себеп-натыйжа байланыштарын аныктоо жана билимдерди системалаштыруу көндүмдөрүн калыптандыруу негизги педагогикалык шарт катары каралат. Ошондой эле педагогикалык колдоонун, жекелештирилген окутуу технологияларынын жана окуу ишмердүүлүгүнүн процесстик өзгөчөлүктөрүн эске алуунун мааниси ачып көрсөтүлгөн. Макалада ар бир окуучунун жеке мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталган педагогикалык модель сунушталып, өзгөчө жөндөмдүү балдарга атайын педагогикалык колдоо көрсөтүүнүн зарылдыгы белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматривается педагогическое значение индивидуализации обучения в развитии познавательных способностей учащихся начальной школы. В современной системе образования возрастает необходимость учета индивидуальных особенностей личности, в связи с чем особую актуальность приобретает концепция личностно-ориентированного обучения. В статье обосновывается, что только обучение, организованное с учетом возрастных и психологических особенностей ребенка, может носить эффективный развивающий характер. В исследовании формирование навыков

анализа, сравнения, обобщения, установления причинно-следственных связей и систематизации знаний рассматривается как одно из основных педагогических условий развития познавательных способностей детей. Также раскрывается значение педагогической поддержки, индивидуализированных технологий обучения и учета процессуальных особенностей учебной деятельности. Предлагается педагогическая модель, направленная на развитие индивидуальных возможностей каждого учащегося, и подчеркивается необходимость специальной педагогической поддержки детей с повышенными образовательными потребностями.

Abstract: This article examines the pedagogical significance of individualized instruction in developing the cognitive abilities of primary school students. In the modern education system, the need to consider individual characteristics is growing, making the concept of student-centered learning particularly relevant. The article argues that only instruction organized with consideration for the child's age and psychological characteristics can be effective in development. This study examines the development of skills in analysis, comparison, generalization, establishing cause-and-effect relationships, and systematizing knowledge as key pedagogical prerequisites for developing children's cognitive abilities. The importance of pedagogical support, individualized learning technologies, and consideration of the process-specific aspects of learning activities is also explored. A pedagogical model aimed at developing the individual capabilities of each student is proposed, emphasizing the need for specialized pedagogical support for children with increased educational needs.

Негизги сөздөр: когнитивдик жөндөмдөр, индивидуалдаштырылган окутуу, инсанга багытталган мамиле, педагогикалык колдоо, башталгыч билим берүү, таанып-билүү ишмердүүлүгү, билим берүү технологиялары, дифференциацияланган окутуу, жакынкы өнүгүү зонасы, окуу мотивациясы, когнитивдик өнүгүү, педагогикалык модель.

Ключевые слова: когнитивные способности, индивидуализированное обучение, личностно-ориентированный подход, педагогическая поддержка, начальное образование, познавательная деятельность, образовательные технологии, дифференцированное обучение, зона ближайшего развития, учебная мотивация, когнитивное развитие, педагогическая модель.

Key words: cognitive abilities, individualized learning, student-centered approach, pedagogical support, primary education, cognitive activity, educational technologies, differentiated learning, zone of proximal development, educational motivation, cognitive development, pedagogical model.

Балдардын таанып билүү жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн эң маанилүү педагогикалык шарты - бул окутууну индивидуалдаштыруу. Билим берүүнүн азыркы этабында билим берүүдө инсандын биригишинен акырындык менен баш тартуу тенденциясын байкоого болот.

Илимдин практикалык мугалимдер тарабынан барган сайын алдыга жылдырылып жаткан негизги тыянагы, жаш балдарды тарбиялоо жана окутуу процесси өнүгүүчү боло албайт жана "педагогикалык кемчиликсиздик" болмоюнча жүрө албайт (анткени баланын окуудагы ийгиликсиздиги, мектепте "ийгиликсиздик" деп аталат, бүгүнкү педагогикалык терминологиядагы педагогикалык кемчилик), эгерде ал баланын өмүрүнүн ушул этабындагы жалпы жаш курагына жана жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүн эң так эске алууга

негизделбесе. Окутууга жана тарбиялоого болгон бул мамиле заманбап терминологияда көбүнчө "инсандыкка багытталган" деп аталат. Билим берүүгө болгон инсандыкка багытталган мамиле окуу иш-аракеттерин индивидуалдаштыруу милдетин жаңыча түшүнүүгө алып келди, мында негизги көңүл белгиленген моделге ылайык алдын ала аныкталган сапаттарга ээ инсанды өнүктүрүүгө эмес, билим берүү процессинин субъекттеринин жеке функцияларын толук чагылдыруу жана өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүүгө бурулган.

Туура түзүлгөн билим берүү балага карата мажбурлоосуз, зомбулуксуз жүргүзүлүшү керек. Бул педагогикалык аксиома. Бул ошондой эле педагогикалык туюк. Бул туюктан чыгуунун жолу окуучуга багытталган билим берүү мамилесинин көйгөйүн терең жана деталдуу (билим берүү технологияларынын деңгээлинде!) изилдөө аркылуу гана мүмкүн.

Учурдагы бир дагы билим берүү системасы инсандын өнүгүүсүндө ага жекече мамиле кылуу зарылдыгын теориялык жактан четке какпайт, бирок ошол эле учурда, мисалы, мектеп билим берүү системасы иш жүзүндө толугу менен белгилүү бир "орточо" окуучуга багытталган жана бул "орточо" окуучуда "милдеттүү деңгээлдеги билимди, көндүмдөрдү жана жөндөмдөрдү" өнүктүрүүнү максат кылат жана албетте, так аныкталган "стандарттык" мөөнөттөрдө (ал эми артта калуу, ошондой эле алдыга жылуу өтө жагымсыз).

Бул тенденция билим берүү системасына гана мүнөздүү эмес жана мындай биригүүгө эң чоң түрткү башталгыч билим берүү деңгээлинде байкалат. Буга негизинен балдарга окуу, жазуу жана арифметикалык көндүмдөрдү берүүгө жана алардын айланасындагы дүйнөнү түшүнүүсүн кеңейтүүгө багытталган бул негизинен жабык билим берүү системасынын өтө консерватизмин (жана окутуунун мазмунунда гана эмес) кошуңуз. Акыркы жылдары кыргыз педагогикасында активдүү жүргүзүлүп келе жаткан башталгыч билим берүүнүн татаал түзүмүнүн бардык компоненттерин жаңыртуу жолдорун издөө зарылдыгы айкын болуп калды. Бул баланын инсандыгын жеке иш-аракет мамилесине негизделген өнүктүрүү көйгөйүнөн улам билим берүүнүн артыкчылыктуу максаттарын өзгөртүүнү талап кылат.

Бала окуу процессиндеги борбордук фигура болуп саналат. Ошондуктан, билим берүү мазмунун жана окутуу ыкмаларын иштеп чыгуу алдын ала даярдалган пландары, окуу программалары жана тааныш ыкмалары бар мугалимге эмес, өзүнүн жеке мүмкүнчүлүктөрү, каалоолору, муктаждыктары жана кызыкчылыктары бар балага багытталышы керек. Билим берүү максаттарын ушундай түшүнүүдө окуу өзүнчө максат эмес, өсүп келе жаткан баланын жеке инсандык сапаттарын ишке ашыруу жана өнүктүрүү каражаты болуп саналат.

Көптөгөн педагогикалык жана психологиялык изилдөөлөр (Б.М. Теплов, С.Т. Шацкий, Е.С. Рабунский, А.А. Люблинская, З.И. Калмыкова, И.В. Дубровина, М.М. Анцибор, К.М. Гуревич, И.С. Якиманская жана башкалар) баланын кайсы бир сабак боюнча окуусуна системалуу, жекече мамиле кылуу менен бир кыйла жогорку академиялык натыйжаларга жетишүүгө болорун ишенимдүү түрдө көрсөтүп турат. Андан тышкары, баланын жеке өзгөчөлүктөрүнө ылайыкташтырылган жекече мамиле, албетте, анын психикалык абалына, окууга болгон мотивациясына жана окуу ишмердүүлүгүнүн өнүгүшүнө таасир этет (Амонашвили Ш.А., Матюшкин А.М., Калмыкова З.И., Ковальчук Я.И., Талызина Н.Ф., Унт И.Е., Зюбин Л.М., Шабалина З.П., Кирсанов А.А., Верцинская Н.И., Уткина Н.Г., Акимова М.К., Козлова В.Т., Суворова Г.Ф. жана башкалар).

Педагогикада жекече окутуунун түрлөрүнүн эң кеңири кабыл алынган аныктамалары:

Педагогикалык энциклопедияда [97] индивидуалдаштыруу окутуу процессин уюштуруу катары аныкталат, анда методдорду, ыкмаларды жана окутуу темптерин тандоодо

окуучулардын жекече айырмачылыктары жана алардын окуу жөндөмдөрүнүн өнүгүү деңгээли эске алынат. "Окутууну класс ичиндеги индивидуалдаштыруу мугалимдин жалпы мектептеги кадимки класста сабакта колдонгон жекече иштин ыкмаларын жана ыкмаларын билдирет. Класс ичиндеги индивидуалдаштыруунун негизинде жаткан эки башка критерийди аныктоого болот:

1) окуучунун жетишкендиктеринин деңгээлине көңүл буруу жана

2) анын ишмердүүлүгүнүн жол-жоболук өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруу" [3, 48-бет]. Ошондой эле, "көпчүлүк учурда мугалим биринчи жолду тандайт — ал тапшырмаларды индивидуалдаштыруу аркылуу оңой ишке ашырылат. Начар окуган окуучуларга өз алдынча иштөө үчүн жеңилерээк тапшырмалар жана көнүгүүлөр берилет, ал эми жакшы жана мыкты окуучуларга татаалыраак тапшырмалар берилет" деп айтылат. Тапшырмаларды кыйынчылык деңгээли боюнча бөлүштүрүү жекелештирүү эмес, дифференциация деп эсептейбиз, анткени окуучуларды үч топко (алсыз, орточо жана күчтүү) бөлүштүрүү алардын окуу ишмердүүлүгүнүн жеке мүнөздөмөлөрүндөгү окшоштуктарга же айырмачылыктарга эмес, бул мүнөздөмөлөрдөн келип чыккан окуу жетишкендиктерине (бул мүнөздөмөлөрдү системанын талаптары менен айкалыштыруунун ийгилигине) негизделген. Акыр-аягы, бул "жеке мамиле" ар бир окуучуну өзүнүн тиешелүү абалына "бекитет".

"Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн жол-жоболук параметрлерин эске алган жеке мамиленин экинчи формасы алда канча аз кездешет" [3, 49-бет]. Бул, биринчи кезекте, жалпы билим берүүчү мектептерде балдардын типологиялык мүнөздөмөлөрүн диагностикалоо мүмкүнчүлүктөрүнүн жоктугуна байланыштуу.

Ошол эле учурда, жогоруда айтылган изилдөөлөр балдардын окуу ишмердүүлүгүнүн процесстик мүнөздөмөлөрүн, окутууда да, алардын окуу натыйжаларын баалоодо да эске алуу мугалимдерге айрым окуучуларынын мүмкүнчүлүктөрүнө таптакыр жаңыча көз караш менен кароого мүмкүндүк берерин көрсөтүп турат. Бул ыкма Л.С. Выготскийдин "жакынкы өнүгүү зонасы" [33] концепциясына да дал келет, ал баланын чоң киши менен кызматташууда эмнеге жетише ала тургандыгы менен аныкталат. Бул жагынан алганда, Л.С. Выготский балдардын өнүгүү даражасын аныктоо үчүн алардын учурдагы өнүгүү деңгээлин аныктоонун жетишсиздигин белгилеген. Ал өнүгүүнүн абалы эч качан анын жетилген этабы менен гана аныкталбай турганын; жетилген функцияларды, учурдагы (жетишкен) деңгээлди гана эмес, ошондой эле "жакынкы өнүгүү зонасын" да эске алуу зарылдыгын, анын акыркысы окуу процессинде алдыңкы ролду ойной тургандыгын баса белгилеген.

Л.С. Выготскийдин айтымында, окутуу "жакынкы өнүгүү зонасынын" ичиндеги нерселер үчүн гана мүмкүн жана зарыл. Бала дал ушуну кабылдай алат жана дал ушул нерсе анын психикасына өнүгүү таасирин тийгизет. Дифференциацияланган мамиленин маңызын аныктаган учурдагы жетишкендик деңгээлине көңүл буруу бул окутуу стратегиясына карама-каршы келет жана ошондуктан өнүгүү таасирин тийгизбейт.

Классикалык салттуу көз караштан алганда, балага жекече мамиле кылуунун максаты - аны билим берүү процессинин өзгөчөлүктөрүнө жана берилген предмет боюнча өздөштүрүүгө арналган окуу материалына ылайыкташтыруу. Башкача айтканда, биз, биринчи кезекте, "стандарттуу эмес" баланы көпчүлүк үчүн ыңгайлуу окутуу ыкмаларына жана каражаттарына ылайыкташтырууга аракет кылдык, максаты мүмкүн болушунча көбүрөөк билим жана көндүмдөрдү алуу (окуу программасына ылайык). Муну баланын инсандыгын интеллектуалдык жактан кыянаттык менен пайдалануунун жашыруун формасы катары кароого болот. Эгерде биз бала ар дайым когнитивдик ролдорду бөлүштүрүүдө

жетектелген, алардын тандоо эркиндиги жок жана алардын ийгилигинин критерийлери "билим, жөндөм жана көндүмдөр" болгон бул позициядан баш тартсак, анда ошондо гана жекече билим берүү жөнүндө сөз кыла алабыз. Ошентип, М.А. Холодная [130] "окутууну индивидуалдаштыруу" концепциясынын эки аспектисин бөлүп көрсөтүүнү сунуштайт:

1. Балдардын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу, андан кийин билим берүү процессин ар бир баланын өзгөчө муктаждыктарына ылайыкташтыруу;

2. Ар бир окуучуга алардын жеке ресурстарын өнүктүрүү үчүн атайын педагогикалык колдоо көрсөтүү.

Биздин оюбузча, экинчи аспект эң актуалдуу. Балдарга педагогикалык колдоо класста жана класстан тышкары иш-чаралар учурунда алардын талдоо, салыштыруу, жалпылоо, себеп-натыйжа байланыштарын эске алуу жана билимдерин системалаштыруу жөндөмдөрүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн шарттарды түзүү аркылуу көрсөтүлүшү мүмкүн. Ошондой эле, ал жеке таанып-билүү ыктарын, артыкчылыктуу окутуу ыкмаларын жана окуу материалдарын тандоодогу тандоочулукту эске алат.

Ошентип, биз иштеп чыгып жаткан модель ар бир окуучунун таанып-билүү жөндөмдөрүнүн негизги компоненттерин өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү жана жекелештирилген окутууну ишке ашыруу учурунда атайын педагогикалык колдоо көрсөтүүнү камтыйт. Өнүккөн жөндөмдүү балдар өзгөчө педагогикалык көңүл бурууну талап кылат.

Колдонулган адабияттар

1. Амонашвили Ш.А. Единство цели. М., 1987. - 205 с.
2. Белошистая А.В. Индивидуальная работа с ребенком как необходимое условие развития его личности // Вопросы психологии, 2000. - № 4. -С. 148- 153.
3. Величковский Б.М. Современная когнитивная психология. М.: Прогресс, 1987. - 357 с.
4. Галкина О.И. Развитие пространственных представлений у детей в начальной школе. М.: Изд. АПН РСФСР, 1961. - 86 с.
5. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. М.: Педагогика, 1986.-239 с.
6. Дружинин В.Н. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие. М.: ПерСее; СПб.: Иматон-М, 2001. 223 с.
7. Выготский, Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – Москва : Педагогика, 1991. – 480 с
8. Каплунович И .Я. О генезисе структур мышления ребенка // В кн.: Психологические проблемы обучения. М., 1989. - С. 22.
9. Масленников В.А. Развитие интеллектуальных способностей младших школьников. Великий Новгород: Новгор. гос. ун-т, 2004. - 240 с.
10. Мацько Н.Д. Формирование пространственных представлений у учащихся 1-4 классов в процессе обучения. Автореферат дисс. канд. пед. наук. Киев, 1975. - 36 с.
11. Медведева Н.А. Диагностика и формирование когнитивно-моторных и когнитивно-интеллектуальных компонентов способностей одаренных детей и выявление их взаимосвязи. Дисс. . канд. психол. наук. Ставрополь, 2002. - 165 с.
12. Нурмагомедов Д.М. Методика формирования пространственных представлений у младших школьников. Дисс. . канд. пед. наук. М., 1989.-244 с.

13. Солдатова ЕЛ. Развитие когнитивных способностей: Учеб. пособие.: Мин-во общ. и проф. образования Р.Ф. Юж.-Урал. гос. ун-т, 1995. -19 с.
14. Шиянов Е.Н., Котова И.Б. Развитие личности в обучении. М.: Академия, 1999.- 288 с.
15. Эльконин Д.Б. Введение в детскую психологию: Избр. психол. труды. М.: Педагогика, 1989. - С. 26 - 60.

Рецензент: ф.и.к., доцент Өмүрканов Т.А.

УДК 373.2:37.013.42

Кудайберди кызы Д., Таштанкулова Ж.Ж.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Кудайберди кызы Д., Таштанкулова Ж.Ж.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kudaiberdi kyzy D., Tashtankulova Zh.Zh.

KNU Jusup Balasagyn

**БАЛДАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧАЛУУЛУГУН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ӨЗҮН-ӨЗҮ
ТЕЙЛӨӨНҮН РОЛУ
РОЛЬ САМООБСЛУЖИВАНИЯ В РАЗВИТИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ
THE ROLE OF SELF-CARE IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S
INDEPENDENCE**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада мектепке чейинки курактагы балдардын өз алдынчалуулугун калыптандырууда өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүнүн ролу каралат. Өзүн-өзү тейлөө баланын инсандык өнүгүүсүнүн маанилүү бөлүгү болуп эсептелет жана анын күнүмдүк турмуштагы аракеттерди өз алдынча аткаруу жөндөмүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Изилдөөдө балдардын кийинип-чечинүү, тамактануу, жеке гигиенаны сактоо жана өз буюмдарын иретке келтирүү сыяктуу көндүмдөрүнүн өз алдынчалуулукту калыптандырууга тийгизген таасири талданат. Ошондой эле мектепке чейинки билим берүү уюмдарында жана үй-бүлөдө өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары каралып, алардын натыйжалуулугу белгиленет. Изилдөөнүн жыйынтыгы өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүн системалуу калыптандыруу балдардын жоопкерчилигин, ишенимдүүлүгүн, уюшкандыгын жана социалдык адаптациясын өнүктүрүүгө жардам берерин көрсөтөт.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль навыков самообслуживания в развитии самостоятельности у детей дошкольного возраста. Самообслуживание является важной частью личностного развития ребенка и способствует развитию его способности самостоятельно выполнять повседневные действия. В исследовании анализируется влияние таких навыков детей, как одевание, прием пищи, поддержание личной гигиены и организация личных вещей, на развитие самостоятельности. Также рассматриваются педагогические условия развития навыков самообслуживания в дошкольных

образовательных организациях и в семье, и отмечается их эффективность. Результаты исследования показывают, что систематическое развитие навыков самообслуживания способствует развитию у детей ответственности, надежности, организованности и социальной адаптации.

Annotation: This article examines the role of self-care skills in the development of independence in preschool-aged children. Self-care is an important part of a child's personal development and contributes to their ability to independently perform everyday activities. The study analyzes the impact of children's skills such as dressing, eating, maintaining personal hygiene, and organizing personal belongings on the development of independence. It also examines the pedagogical conditions for developing self-care skills in preschool educational institutions and at home, noting their effectiveness. The study's results demonstrate that systematic development of self-care skills promotes responsibility, reliability, organization, and social adaptation in children.

Негизги сөздөр: Өз алдынчалуулук, өзүн-өзү тейлөө, мектепке чейинки курактагы балдар, инсандык өнүгүү, тарбиялоо, көндүмдөр, жеке гигиена, социалдык адаптация, жоопкерчилик, мектепке чейинки билим берүү.

Ключевые слова: Независимость, самообслуживание, дети дошкольного возраста, личностное развитие, воспитание, навыки, личная гигиена, социальная адаптация, ответственность, дошкольное образование.

Key words: Independence, self-care, preschool children, personal development, education, skills, personal hygiene, social adaptation, responsibility, preschool education.

Өзүн-өзү тейлөө баланын өнүгүүсүндө маанилүү ролду ойнойт. Эрте курактан баштап, мындай мүнөздөмөлөр калыптана баштайт: эрктүүлүк, өзүнө ишеним, ийгиликке умтулуу, максатка жетүү аракеттери, активдүүлүк жана туруктуулук. Бул сапаттар негизинен өзүн-өзү тейлөөнү үйрөнүү менен байланыштуу.

Өзүн-өзү тейлөө баланын моторикасы, көз жана кулак сезгичтиги, ой жүгүртүүсү жана көңүл буруусу сыяктуу жалпы жана майда жөндөмдөрүнүн деңгээлине жараша калыптанат. Бул көндүмдөрдү өздөштүргөн бала коомго оңойраак адаптацияланат.

Мектепке чейинки куракта өзүн-өзү тейлөөнүн көндүмдөрүн үйрөнүү күнүмдүк жеке муктаждыктарды канааттандырууга багытталган ишмердүүлүк аркылуу жүрөт. Өзүн-өзү тейлөөнү өздөштүрүү (кичинеден кийинип, чечинүү, жеке гигиенаны сактоо, тамактануу, умытуу жана башкалар) баланын өзүнө болгон баасын көтөрөт жана анын көз карандысыздыгынын негизги кадамы болуп эсептелет.[2;2566]

Мектепке чейинки курак башка курактарга караганда физиологиялык жана психологиялык өзгөчөлүктөргө ээ: физикалык жана психикалык өнүгүүнүн жогорку темпи, активдүү өздөштүрүү каалоосу, чоңдор менен баарлашууга муктаждык. Бул өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен балага ылайыктуу шарт түзүү анын толук кандуу жана ийгиликтүү өнүгүүсүн камсыз кылат.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, өзүн-өзү тейлөө (самообслуживание) жана өз ара окутуу баланын социалдык, эмоционалдык жана когнитивдик өнүгүүсүнүн негизги элементтери болуп саналат. Эрте курактан баштап, бала күнүмдүк керектөөлөрдү өз алдынча канааттандыруу, гигиеналык жана санитардык эрежелерди сактоо, тамактануу, кийинип-чынуу сыяктуу көндүмдөрдү үйрөнөт. Бул процесстин натыйжасында баланын эрктүүлүгү,

максатка умтулуу, өзүнө ишеним жана социалдык көндүмдөрү өнүгөт.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, 3–4 жаштагы балдарда өз алдынча аракеттенүү жөндөмү жогорулайт; алар «Мен өзүм жасайм!» деп айтууну үйрөнөт, максатты белгилөөгө аракет кылат, бирок көңүл буруу жана туруктуулук дагы деле чектелген. 4–5 жаштагы балдарда мурунку көндүмдөр бекемделип, улуу көндүмдөрдү өздөштүрүү башталат: жуунуу, кийинип-чечинүү, тамактануу процессинде алар көбүрөөк көз карандысыздык көрсөтөт.

Мындан тышкары, ата-энелердин психологиялык сапаттары маанилүү: ички тынчтык, баланын мүмкүнчүлүктөрүнө ишенүү, мактоого негизделген мамиле жана көз карандысыздыкка шарт түзүү. Ата-энелер менен педагогдордун биргелешкен аракеттери баланын социализациясына жана өз алдынча аракеттенүү жөндөмүнө түздөн-түз таасир этет. Ошентип, изилдөөнүн натыйжалары көрсөттү:[3;3126]

1. Өзүн-өзү тейлөөнүн көндүмдөрүн өздөштүрүү – баланын социалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүнүн негизги факторы.

2. Эрте курактагы көндүмдөр балага коомдук турмушка адаптацияланууга, көз карандысыздыкка жана ишеничтүү өзүн-өзү баалоого жардам берет.

3. Ата-энелерге методикалык колдоо жана педагогикалык ыкмалардын системалуу колдонулушу балдардын өз алдынча аракеттенүүсүн жогорулатат.

4. Мектепке чейинки курактагы өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрү социалдык, эмгекке жана маданий-гигиеналык көндүмдөрдүн негизин түзөт.

Мектепке чейинки курактагы балдардын өз ара окутуусу жана өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүн өнүктүрүү ата-энелердин катышуусу жана педагогикалык шарттар менен колдоого алынганда гана толук натыйжа берет, бул баланын социалдык жана жеке сапаттарын калыптандырууга, көз карандысыз жана жоопкерчиликтүү инсан болуп өсүшүнө шарт түзөт.[4]

Бирок практика көрсөткөндөй, балдар кийинип-чечинүү көндүмдөрүнө ээ болгонуна карабастан, кээде өздөштүргөн аракет ыкмаларын теңтуштарына карата колдонууда кыйналышат. Мындай учурда балдар адашып, өздөрүн ишенимсиз сезип, тарбиячыдан жардам сурашат.

Бул көрүнүш балдарга өздөштүргөн көндүмдөрүн башка шарттарга жана кырдаалдарга көчүрүп колдонуу үйрөтүлбөгөнү менен түшүндүрүлөт. Ошондуктан тарбиячынын милдети — алгачкы этапта балдарды бири-бирине жардам көрсөтүүгө тартуу менен, эмне жана кантип жасоо керектигин эскертип (кээде көрсөтүп жана түшүндүрүп) берүү болуп саналат. Бул алардын өз күчүнө болгон ишенимин арттырып, жөндөмүнө ишендирет. Болжол менен жылдын экинчи жарымында тарбиячы көбүнчө жалпы эскертүүлөр менен чектелет: «Баарын өзүң үчүн кылгандай эле кыл, тыкан, туура, кооз болсун».

Балдарда өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүн бекемдөө учурунда тарбиячы алардын аң-сезимине көбүрөөк кайрылат. Ал балдарга бул эмгек түрүндөгү туруктуу милдеттерди көрсөтүп, эмне үчүн аткаруу керек экенин түшүндүрөт, алардын айланадагылар үчүн маанисин ачып берет [3;5126].

Кээде 5 жаш курагында балдарда өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүн калыптандырууга болгон кызыгуу төмөндөшү байкалат. Бул аракеттердин жөнөкөйлүгү жана бир түрдүүлүгү, иш-аракеттин тез-тез кайталанышы (кийинүү, оюнчуктарды жыйноо, тамактануу ж.б.), ошондой эле мурунку этапта өз алдынчалык, тазалык жана иреттүүлүк көндүмдөрүнүн жетишсиз калыптануусу менен түшүндүрүлөт. Ошондуктан бала бакчанын тарбиячылары өзүн-өзү тейлөөгө көбүрөөк убакыт жана көңүл буруп, балдарды бул эмгекке кызыктырып,

анын ар түрдүүлүгүн көрсөтүп, тиешелүү эмоционалдык чөйрөнү түзүшү зарыл.

Улуу мектепке чейинки курактагы балдарга өзүн-өзү тейлөө боюнча бир катар татаалыраак милдеттер бекитилет. Практикада бул курактагы балдарга узак мөөнөттүү өзүн-өзү тейлөө жана ага жакын тиричилик эмгеги чоң мааниге ээ. Бул абдан маанилүү, анткени туруктуу тапшырмалар жоопкерчилик сезимин күчөтүп, балдарга өз эмгегинин башкалар үчүн маанисин түшүнүүгө шарт түзөт, мектепте окууга жана келечектеги жашоого зарыл болгон эмгекке болгон көндүмдү калыптандырат [1;398б].

Иш-аракеттердин сапаты жана туура ырааттуулугу чоң кишинин көзөмөлүнөн көп учурда тышкары калат. Ошол эле учурда көндүм адатка өттүбү же жокпу — муну көзөмөлдөө маанилүү деп эсептелет. Мындай жагдай кээде 6 жаштагы балдарда да өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүн чоңдордун талаптарынын негизинде гана аткаруу зарылдыгын пайда кылат.

Бул мурда калыптанган көндүмдүн да жоголушуна алып келиши мүмкүн. Ошондуктан мектепке чейинки куракта көндүмдөрдү кайрадан, бирок башка негизде үйрөтүү зарыл. Балага маданий-гигиеналык көндүмдөрдү аткаруунун ыкмаларын жана шарттарын, ошондой эле алардын зарылдыгын түшүнүүгө жардам берүү керек. Бул анын практикалык тажрыйбасын кеңейтүү жана татаалдаштыруу аркылуу ишке ашат. Бул үчүн чоң кишинин жетекчилиги астында атайын уюштурулган ишмердүүлүк талап кылынат, ошондо балдар тарбиячынын талаптарынын максатка ылайыктуулугун түшүнүшөт (колду туура жууш, сууну жерге төкпөө ж.б.).

Балдардын өз алдынчалуулугун калыптандырууда өзүн-өзү тейлөө өзгөчө маанилүү орунду ээлейт. Өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүн өздөштүрүү аркылуу бала күнүмдүк турмуштук аракеттерди өз алдынча аткарууга үйрөнүп, өз күчүнө болгон ишенимин арттырат. Кийинүү, чечинүү, тамактануу, жеке гигиенаны сактоо жана өз буюмдарын иретке келтирүү сыяктуу жөнөкөй аракеттер баланын жоопкерчилик сезимин, тартиптүүлүгүн жана уюшкандыгын өнүктүрүүгө шарт түзөт.[5;165б]

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрү жетиштүү деңгээлде калыптанган балдар жаңы шарттарга тез ыңгайлашып, өз алдынча чечим кабыл алууга жана айлана-чөйрө менен натыйжалуу өз ара аракеттенүүгө жөндөмдүү болушат. Мындай көндүмдөр баланын социалдык, эмоционалдык жана интеллектуалдык өнүгүүсүнө оң таасирин тийгизет.

Ошондуктан мектепке чейинки билим берүү уюмдарында жана үй-бүлөдө балдардын өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрүн максаттуу жана системалуу өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруу зарыл. Педагогдор менен ата-энелердин биргелешкен иш-аракеттери баланын өз алдынчалуулугун калыптандыруунун натыйжалуулугун жогорулатып, келечекте коомго пайдалуу, жоопкерчиликтүү жана активдүү инсан болуп өсүшүнө өбөлгө түзөт. Жалпысынан алганда, өзүн-өзү тейлөө көндүмдөрү баланын ар тараптуу өнүгүүсүнүн жана өз алдынча инсан катары калыптанышынын маанилүү факторлорунун бири болуп саналат.

Адабияттар

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 398 б.
2. Венгер Л.А. Психология дошкольного детства. – Москва: Просвещение, 1985. – 256 б.

3. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва: Эксмо, 2019. – 512 б.
4. Кыргыз билим берүү академиясы. «Наристе» мектепке чейинки билим берүү программасы. – Бишкек, 2024.
5. Сыдыков С.К. Балдардын өз алдынча ишмердүүлүгүн өнүктүрүү маселелери. – Бишкек: Педагогика, 2018. – 165 б.

Рецензент: п.и.к., доцент Шерматова И.К

УДК 373:398

Курманбек кызы Ч.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Курманбек кызы Ч.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kurmanbek kyzy Ch.

KNU Jusup Balasagyn

**ОКУУЧУЛАРДЫ ПАТРИОТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН
ИЛИМИЙ-ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ
НАУЧНЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ
ПАТРИОТИЗМУ
SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS FOR TEACHING STUDENTS
PATRIOTISM**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада окуучуларды патриоттуулукка тарбиялоонун илимий-теориялык негиздери талдоого алынат. Тарбиялоонун максаты коомдун социалдык-тарыхый өнүгүшүнө жараша өзгөрүп турары жана азыркы билим берүү системасында инсандын ар тараптан гармониялуу өнүгүшү негизги багыт катары каралары негизделет. Автор патриоттук тарбияны окуучулардын руханий-адептик сапаттарын, жарандык жоопкерчилигин жана мекенчилдик сезимин калыптандыруучу комплекстүү педагогикалык процесс катары мүнөздөйт. Бул процессте кыргыз эл педагогикасынын баалуулуктары жана өзгөчө “Манас” эпосунун тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү маанилүү булак экени баса белгиленет. Патриотизм түшүнүгүнүн теориялык булактардагы ар түрдүү чечмелениши талданып, анын гумандуулук, маданият жана инсандык өнүгүү менен тыгыз байланышы көрсөтүлөт. Макалада мектеп шартындагы тарбия ишмердүүлүгүнүн негизги багыттары жана окуучулардын социалдык активдүүлүгү патриоттук аң-сезимди калыптандыруудагы ролу да каралат. Жалпысынан, патриоттук тарбия окуучуну коомго жоопкерчиликтүү, руханий жактан жетилген жана улуттук баалуулуктарды урматтаган инсан катары калыптандырууга багытталгандыгы аныкталат.

Аннотация: В данной статье анализируются научно-теоретические основы воспитания патриотизма среди учащихся. Она исходит из того факта, что цель воспитания меняется в зависимости от социально-исторического развития общества, а современная система

образования рассматривает гармоничное развитие личности во всех аспектах как основное направление. Автор характеризует патриотическое воспитание как сложный педагогический процесс, формирующий у учащихся духовно-нравственные качества, гражданскую ответственность и чувство патриотизма. Подчеркивается, что важным источником в этом процессе являются ценности кыргызской народной педагогики и, в частности, образовательные возможности эпоса «Манас». Анализируются различные интерпретации понятия патриотизма в теоретических источниках, показана его тесная связь с гуманизмом, культурой и личностным развитием. В статье также рассматриваются основные направления образовательной деятельности в школьных условиях и роль социальной активности учащихся в формировании патриотического сознания. В целом определяется, что патриотическое воспитание направлено на формирование из ученика ответственной перед обществом личности, духовно зрелой и уважительной к национальным ценностям.

Abstract: This article analyzes the scientific and theoretical foundations of fostering patriotism among students. It proceeds from the fact that the goal of education changes depending on the socio-historical development of society, and the modern education system views the harmonious development of the individual in all aspects as its primary focus. The author characterizes patriotic education as a complex pedagogical process that develops spiritual and moral qualities, civic responsibility, and a sense of patriotism in students. It emphasizes that the values of Kyrgyz folk pedagogy, and in particular, the educational potential of the epic poem "Manas," are an important source in this process. Various interpretations of the concept of patriotism in theoretical sources are analyzed, demonstrating its close connection with humanism, culture, and personal development. The article also examines the main areas of educational activity in school settings and the role of students' social activity in shaping patriotic consciousness. Overall, it is determined that patriotic education is aimed at developing students into individuals who are responsible to society, spiritually mature, and respectful of national values.

Негизги сөздөр: патриоттук тарбия, окуучулар, тарбиялоо процесси, руханий-адептик өнүгүү, жарандык жоопкерчилик, мекенчилдик, “Манас” эпосу, этнопедагогика, гуманизм, улуттук баалуулуктар, инсандык калыптануу.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, учащиеся, образовательный процесс, духовно-нравственное развитие, гражданская ответственность, патриотизм, эпос «Манас», этнопедагогика, гуманизм, национальные ценности, формирование личности.

Keywords: patriotic education, students, educational process, spiritual and moral development, civic responsibility, patriotism, the epic "Manas", ethnopedagogy, humanism, national values, personality development.

Педагогика илиминде тарбиялоонун максаты негизги илимий категориялардын бири болуп эсептелет. Ал тарбиялоонун мазмуну, маңызы, жыйынтыгы жана колдонулуучу каражаттары менен тыгыз байланышта каралат. Тарбиялоонун максаты коомдун өнүгүү деңгээлине, саясий түзүлүшүнө, экономикалык шарттарына жана тарыхый салттарына жараша өзгөрүп турат. Ошондуктан ар бир доордо тарбиянын милдеттери да коомдун талаптарына ылайык аныкталат.

Тарбиянын негизги максаты – жаш муунду ар тараптан жана гармониялуу өнүктүрүү болуп саналат. Бул максат бүгүнкү күндө дагы өз актуалдуулугун жоготкон жок. Азыркы билим берүү системасында окуучуларды акыл-эс жагынан өнүктүрүү менен бирге алардын

руханий дүйнөсүн байытуу, жарандык аң-сезимин калыптандыруу жана мекенчилдик сапаттарын өнүктүрүү маанилүү орунду ээлейт. Инсанды ар тараптан өнүктүрүүдө тарбиялоонун бардык багыттары өз ара байланышта жүргүзүлүшү керек. Атап айтканда, окуучунун ден соолугунун чың болушу, акыл-эсинин өнүгүшү, руханий жактан бай болушу жана коомдук тажрыйбага ээ болушу анын толук кандуу инсан болуп калыптанышына өбөлгө түзөт. Мындай шартта окуучу өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырып, коомго пайдалуу жаран болууга умтулат.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында тарбия процессинин негизги максаты – окуучулардын руханий-адептик сапаттарын өнүктүрүү, алардын жарандык жоопкерчилигин, гумандуулугун жана мекенчилдик сезимин калыптандыруу. Мектептеги тарбия иштери жалпы адамзаттык баалуулуктар менен катар кыргыз элинин улуттук нарк-насилин таянуу аркылуу жүргүзүлүшү зарыл. Бул багытта кыргыз элинин бай руханий мурасы болгон “Манас” эпосунун тарбиялык мааниси өзгөчө чоң. Эпосто эл-жерди коргоо, ата мекенге берилгендик, биримдик, эрдик, адилеттүүлүк жана адамгерчилик сыяктуу баалуулуктар кеңири чагылдырылган. Ошондуктан “Манас” эпосун окуу-тарбия процессинде пайдалануу окуучуларды патриоттуулукка тарбиялоонун натыйжалуу каражаттарынын бири болуп эсептелет.

Кыргыз эл педагогикасында “улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо”, “ата салтын сактоо”, “эл-жерди сүйүү”, “айкөлдүк”, “боорукердик” сыяктуу баалуулуктар өзгөчө орунду ээлейт. Бул идеялар жаш муундардын адеп-ахлактык жана патриоттук тарбиясын калыптандырууда маанилүү роль ойнойт. Ошондуктан заманбап билим берүү системасы этнопедагогиканын негиздерине таянуу менен окуучулардын руханий дүйнөсүн өнүктүрүүгө багыт алышы керек. Орто мектептердеги тарбия процесси бир нече негизги багыттардан турат:

- акыл-эс тарбиясы;
- адеп-ахлактык тарбия;
- эмгек тарбиясы;
- эстетикалык тарбия жана дене тарбиясы.

Бул багыттар бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, окуучунун инсандык сапаттарын комплекстүү өнүктүрүүгө кызмат кылат. Алардын ичинен адеп-ахлактык жана патриоттук тарбия жаш муундардын жарандык позициясын жана мекенчилдик аң-сезимин калыптандырууда өзгөчө мааниге ээ.

Акыл-эс тарбиясы окуучуларды илимдин негиздери менен тааныштырып, алардын дүйнөгө болгон илимий көз карашын калыптандырат. Ал эми адеп-ахлактык тарбия инсандын руханий дүйнөсүн байытып, адамгерчилик сапаттарын өнүктүрүүгө көмөктөшөт. Патриоттук тарбия ушул багыттар менен тыгыз байланышта болуп, окуучуларда Ата Мекенге болгон сүйүүнү, улуттук сыймыкты жана жарандык жоопкерчиликти калыптандырууга багытталат.

Демек, окуучуларды патриоттуулукка тарбиялоо – бул алардын руханий дүйнөсүн байытууга, улуттук аң-сезимин өнүктүрүүгө жана коом алдындагы жоопкерчилигин жогорулатууга багытталган комплекстүү педагогикалык процесс. Бул процессте “Манас” эпосунун тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу жаш муундарды мекенчилдикке тарбиялоонун натыйжалуу жолу болуп эсептелет.

Педагогиканын тарыхында “патриоттук тарбия” түшүнүгүнүн келип чыгышына анализ жасап көрсөк. Патриотизм – бул өз мекенине, үйүнө, айылына, шаарына же аймагына жана бүтүндөй өлкөгө болгон сүйүү деп түшүнүлөт. Патриотизм – бул эң терең адамдык сезимдердин бири, ал Мекенге болгон сүйүүнү, анын кызыкчылыктарына кызмат кылууга

жана аны коргоо боюнча конституциялык милдеттерди аткарууга даярдыкты билдирет. Ал коомдо ар-намыс, милдет жана жоопкерчилик сезиминин өнүгүшү менен ажырагыс байланышта. Бул – өз элине, туулган жерине, тилине жана улуттук каада-салттарына табигый байланыш. Аталган түшүнүктүн фундаменталдык негиздери дүйнөнүн ар бир өлкөсүндө бар. Андан тышкары, идея катары ал ар кандай мамлекеттин жашоосу үчүн зарыл шарт болуп саналат [2, 162-б.].

Бул маселенин теориялык анализин карап чыгып, биз педагогикалык адабияттарда патриоттук тарбиянын бир топ аныктамалары берилген деген жыйынтыкка келдик.

С.И. Ожеговдун сөздүгүндө «патриотизм» «өз ата-мекенине жана элине берилгендик жана сүйүү» деп аныкталат [5, 122-б.].

Патриотизм – бул ар бир доордо ар кандай социалдык жана таптык мазмунга ээ болгон тарыхый кубулуш [1].

«Жаштарды патриоттуулукка тарбиялоо, – деп жазат Ю. В. Лазарев, – «өзүнүн «кичи мекенине», ата-энесинин үйүнө жана жакындарына болгон сүйүү сезимин, ата-мекенине таандык болуу сезимин, өз эмгеги менен анын кадыр-баркын жана жыргалчылыгын жогорулатууну каалоону жана анын кызыкчылыктарын жана ар-намысы коргоого даярдыкты өнүктүрүү» [4,12-б.].

Патриоттуулук компоненттеринин арасында гумандуулук өзгөчө маанилүү. Ал ар бир адамдын бакытка жана эркиндикке болгон укугун тааныт жана алардын кадыр-баркын сыйлайт. Гумандуулук адилеттүүлүктө, боорукердикте, жоопкерчиликтүүлүктө, жакшы ниетте, берешендикте, көңүл бурууда жана сезимталдыкта көрүнөт. Бул башкалардын кайгысын сезүү, муктаж болгондорго боор ооруу жана тартынбастан аларга жардам берүүгө даяр болуу. Гумандуу адам ырайымсыздыкка, зордук-зомбулукка, текебердикке башкалардын кемчиликсиздигин тебелеп-тепсөөгө жана аларга карата керектөөчүлүк мамилеге каршы күрөшөт. Гумандуулук ата-энесин урматтоодо, балдарга да, улууларга да кам көрүүдө көрүнөт. Чыныгы патриот - бул балалык жана өспүрүм курагында ата-энесине берилген уул-кыз болууну үйрөнгөн адам. В.А. Сухомлинскийдин билим берүү системасында патриотизмди жана гумандуулукту калыптандыруунун натыйжалуу каражаты катары кызмат кылары белгиленген [6, 32-б.].

Өспүрүмдөрдүн патриотизминин дагы бир маанилүү аспектиси - алардын мектептин коомдук башкаруусуна катышуусу. Демократиялашып жаткан коомдо жаштардын коомдук өзүн-өзү башкарууга катышуусу өзгөчө курч. Мектеп бүтүрүүчүлөрү өз алдынча жашоого окуу, өз алдынча иштөө жана жалпы жыргалчылыкка салым кошуу тажрыйбасы менен кириши керек. Өспүрүмдөр төмөнкү психологиялык жана педагогикалык мүнөздөмөлөрдү өздөштүрүшү керек: курдаштары менен кызматташууга болгон күчтүү муктаждык жана жөндөм, камкор, боорукер жана принципалдуу болуу. Алар муну өзгөчө топтук шарттарда ийгиликтүү жасай алышат. Дал ушул топтук шарттарда алар окуусу жана иши үчүн, сөздөрү жана иштери үчүн жеке жоопкерчилик тажрыйбасына, коомдук маанилүү иш-аракеттерде жана баарлашууда лидерлик тажрыйбасына, баш ийүү жана жетекчилик кылуу жөндөмүнө, ишкер жана демилгелүү, демилгелүү жана тырышчаак болууга ээ болушат.

Коомдук жана жеке кызыкчылыктар өз ара шайкеш келиши керектигин түшүнгөн ар тараптуу инсан, өзүн топто эркин сезип, социалдык абалына, улутуна, динине же кесибине карабастан, бардык адамдардын теңдигин тааныган уникалдуу инсан бойдон калат [1, 43-б.].

Патриоттуулук азыркы илимий-педагогикалык адабияттарда көп кырдуу, татаал жана ар тараптуу социалдык-философиялык көрүнүш катары мүнөздөлөт. Анын көп

аспекттүүлүгү мазмунунун жана структурасынын татаалдыгы, ошондой эле коомдук өнүгүүнүн ар түрдүү шарттарындагы өзгөрмөлүүлүгү менен түшүндүрүлөт.

Патриотизм көбүнчө «өз Ата Мекенине, элине болгон сүйүү жана берилгендик» катары түшүндүрүлөт. Ал адеп-ахлактык жана саясий принцип, социалдык сезим катары да каралып, анын мазмунун Ата Мекенге болгон сүйүү, ага берилгендик, тарыхый мураска сыймыктануу жана өлкөнүн кызыкчылыктарын коргоого умтулуу түзөт. Илимий-педагогикалык булактарда патриотизм ар кандай илимий багыттарда изилденип келген. Атап айтканда, айрым авторлор анын адеп-ахлактык аспектисин (Т.А. Ильина, Г.Ж. Манзул ж.б.), эмоционалдык аспектин (А.С. Карпыкбаева, Н.Е. Уркова ж.б.), ошондой эле инсандык мүнөзүн (А.И. Кочетов, И.Е. Кравцев, В. Стрельников ж.б.) өз эмгектеринде карашкан. Ал эми Г.В. Здерева, Г.Л. Купряшин, Ж. Кенжалин сыяктуу изилдөөчүлөр патриоттуулукту инсандын ишмердүүлүк позициясы жана конкреттүү аракеттери менен байланышта карашат. Патриоттук тарбиялоо маселесин изилдөөдө «маданият» жана «патриотизм» түшүнүктөрүнүн өз ара байланышы өзгөчө мааниге ээ. Айрым изилдөөчүлөр маданиятты инсандык сапаттарды калыптандыруунун негизги фактору катары карап, башкалары патриотизмди адамдын маданий өзүн-өзү аңдоосу менен байланыштырышат [Гершунский, 1982:3].

Т. Парсонстун пикири боюнча, патриотизм маалыматтык коом шартында социалдык көп түрдүүлүктү бириктирүүчү фактор катары каралууга тийиш. Маданият контекстинде патриотизмди кароо анын этникалык, социалдык жана руханий өзгөчөлүктөр менен тыгыз байланышта экендигин көрсөтөт. Бул багытта А.А. Пелипенко жана И.Г. Яковенко патриоттуулукту этникалык өзүн идентификациялоо жана ата-бабалардын тарыхый-руханий мурасына байланыштыруу аркылуу түшүндүрүшөт [7].

Ошентип, патриоттуулук жана маданият өз ара тыгыз байланышта болгон социалдык-педагогикалык феномендер болуп саналат. Азыркы шартта патриоттук тарбиялоо инсандын жалпы маданий деңгээлин, руханий баалуулуктарын жана коом алдындагы жоопкерчилигин калыптандыруу менен бирге ишке ашырылышы зарыл. Патриоттук маданиятты биз инсандын Мекенге болгон аң-сезимдүү мамилеси, руханий баалуулуктарды кабыл алуусу жана коомдук жоопкерчиликти жүрүм-туруму менен байланышкан интегралдык социалдык-педагогикалык феномен катары түшүнөбүз.

Демек, окуучуларды патриоттуулукка тарбиялоо – бул коомдун социалдык-тарыхый өнүгүү шарттарына жараша калыптануучу, көп кырдуу жана комплекстүү педагогикалык процесс болуп саналат. Ал инсандын руханий-адептик дүйнөсүн байытуу, жарандык жоопкерчилигин арттыруу жана Ата Мекенге болгон сүйүү сезимин калыптандыруу менен тыгыз байланышта ишке ашат. Патриотизм түшүнүгү илимий-педагогикалык адабияттарда ар кандай багытта чечмеленгени менен, анын өзөгүн мекенге берилгендик, улуттук сыймык жана тарыхый мураска урмат менен мамиле кылуу түзөт.

Теориялык талдоолор көрсөткөндөй, патриоттук тарбия адеп-ахлактык, гуманисттик жана социалдык компоненттер менен тыгыз байланышта өнүгөт. Бул процессте окуучунун жеке инсандык сапаттары гана эмес, анын коомдогу активдүү позициясы да маанилүү роль ойнойт. Өзгөчө, мектеп шартында топтук ишмердүүлүк, өзүн-өзү башкарууга катышуу жана социалдык жоопкерчиликти сезүү окуучулардын патриоттук аң-сезимин калыптандырууда маанилүү фактор болуп эсептелет. Мындан тышкары, кыргыз эл педагогикасынын баалуулуктары жана “Манас” эпосу сыяктуу руханий мурастар окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоонун натыйжалуу булагы катары өзгөчө мааниге ээ. Андагы эл-жерди коргоо,

биримдик, адилеттүүлүк жана адамгерчилик идеялары жаш муундардын патриоттук дүйнө таанымын калыптандырууда күчтүү тарбиялык потенциалга ээ.

Жыйынтыгында, окуучуларды патриоттуулукка тарбиялоо – бул билим берүү системасындагы маанилүү багыт болуп, ал инсанды ар тараптан өнүктүрүүгө, улуттук аң-сезимин жогорулатууга жана коомго жоопкерчиликти жүз жаранды калыптандырууга багытталган үзгүлтүксүз педагогикалык процесс экендиги аныкталды.

Колдонулган адабияттар

1. Алимбеков, А. Кыргыз этнопедагогикасы / А. Алимбеков. – Бишкек: Бийиктик, 2009. – 320 б.
2. Байбородова, Л. В. Патриотическое воспитание учащихся: теория и практика / Л. В. Байбородова. – М., 2004. – 162 с.
3. Гершунский, Б. С. Философия образования для XXI века / Б. С. Гершунский. – М., 1982. – 512 с.
4. Лазарев, Ю. В. Патриотическое воспитание школьников / Ю. В. Лазарев. – М., 1999. – 128 с.
5. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М., 1983. – 816 с.
6. Сухомлинский, В. А. Воспитание гражданина / В. А. Сухомлинский. – М., 1961. – 382 с.
7. Пелипенко, А. А. Культура как система / А. А. Пелипенко, И. Г. Яковенко. – М., 1998. – 376 с.

Рецензент: ф.и.д., проф.м.а. Бийгелдиева Н.А.

УДК373.2.016:004-053.4.

Курманбекова С., Эгимбаева Ж.Б.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Курманбекова С., Эгимбаева Ж.Б.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kurmanbekova S., Egimbaeva J.B.

KNU Jusup Balasagyn

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ МЕКЕМЕДЕГИ УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН
ЖАШ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮНҮН МААЛЫМАТТЫК МАДАНИЯТТЫН БАШТАПКЫ
НЕГИЗДЕРИН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ШАРТТАРЫ
УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРВОНАЧАЛЬНЫХ ОСНОВ
ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ВОЗРАСТА
В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ
CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE INITIAL FOUNDATIONS
OF INFORMATION CULTURE OF OLDER CHILDREN IN PRESCHOOL
INSTITUTIONS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада мектепке чейинки улуу курактагы баланын маалыматтык маданияты маалыматты кабыл алуунун жана керектөөнүн тандоосуна тийгизген таасирин жана аны пайдалануунун ченемдик жөнгө салуучусунун функциясынын аткарган маселеси каралган.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние информационной культуры ребенка дошкольного возраста на выбор способов восприятия и потребления информации, а также роль, которую она играет в качестве нормативного регулятора ее использования.

Abstract: This article examines the impact of the information culture of a preschool child on the choice of information perception and consumption, and the role it plays as a normative regulator of its use.

Ключевые слова:

Заманбап коомду маалыматты берүүнүн ар түрдүү каражаттарынын көбөйүшүнүн эсебинен гана эмес, маалыматтык процесстерге көптөгөн субъекттердин табигый кирүүсүнүн натыйжасында дайыма өзгөрүп туруучу маалыматтык мейкиндик катары мүнөздөөгө болот. Маалымат продуктусун жаратуучу жана ошол эле учурда керектөөчү болуп ар түрдүү жаштагы, билими жана социалдык статусу бар адамдар эсептелет. Тажрыйба көрсөткөндөй, бүгүнкү күндө маалыматтык агымдарга чоңдор гана эмес, мектепке чейинки улуу курактагы балдар да түздөн-түз же кыйыр түрдө кошулат. Заманбап бала төрөлгөндөн баштап каныккан маалыматтык чөйрө менен курчалган. Ал ар кандай булактардан келип түшкөн ар түрдүү маалыматтын керектөөчүсүнө айланат, анткени анын ар кандай маалыматты кабыл алуусу кызыгуучулукка жана билгичтикке, бардык жаңы жана белгисиз нерселерге болгон чыныгы кызыгуусуна негизделет. Ошондуктан, бүгүнкү күндө балдар өзүнүн мазмуну боюнча жаратман да, кыйратуучу да болушу мүмкүн болгон ар кандай маалыматтарды колдонууга даяр эмес, эң корголбогон субъект болуп саналат.

Ушуга байланыштуу, заманбап маалыматтык коомдун шартында мектепке чейинки улуу курактагы балдардын маалыматтык маданиятын калыптандыруу тарбиялоо институттарынын негизги педагогикалык милдетине айланууда. Балдардын 5-6 жаш курагы анын калыптанышы үчүн эң жагымдуу мезгил болуп саналат, анткени баланын жашоосундагы бул сензитивдик мезгил психикалык функциялардын өнүгүшү, анын инсандыгынын сезимдик-эмоционалдык сапаттарынын калыптанышы, айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүү жөндөмдүүлүгүнүн калыптанышы, инсандар аралык баарлашууга умтулуу менен байланыштуу. Бир жагынан, маалыматтык маданият балдардын келечектеги инсандык калыптанышынын жана өнүгүүсүнүн фактору болуп саналат. Экинчи жагынан, мектепке чейинки балдар маалыматтык маданиятты өздөштүрүүгө жөндөмдүү жана ушундай жол менен алгачкы маалыматтык билимдердин, маалымат алуу булактары менен иштөө көндүмдөрүнүн, аны иштеп чыгуу жана максаттуу пайдалануу көндүмдөрүнүн алып жүрүүчүлөрү катары балдарга таануу кызыкчылыгынын жана жеке маанилүү көйгөйлөрдүн негизинде чыга алышат.

Жаңы маалыматтык реалдуулук — бул маалыматтык чакырыктар катаал болуп бара жаткан заманбап жашоо шарттарына ыңгайлашуу зарылдыгына алып келүүчү, баланын инсандыгына контролсуз маалыматтык таасир этүү жолундагы тоскоолдуктарды чебердик менен жеңип, жашоо үчүн гана эмес, багыт алуу үчүн да зарыл болгон чындык. Мектепке чейинки улуу курактагы баланын маалыматтык маданияты маалыматты кабыл алуунун жана

керектөөнүн тандоосуна таасирин тийгизет, ал аны пайдалануунун ченемдик жөнгө салуучусунун функциясын аткарат. Ушул көз караштан алганда, мектепке чейинки улуу курактагы балдардын маалыматтык маданиятынын базалык негиздерин калыптандырууда билим берүү жана тарбиялоо мекемелеринин ролу өзгөчө.

Ал эми интернет ресурстарын кеңири колдонуу өсүп келе жаткан муундун салттуу маалымат булагы катары китептерге болгон таануучулук кызыгуусун төмөндөттү. Мектепке чейинки мекемелерде маалыматтык маданиятты калыптандыруу процессинде оюн ишмердүүлүгү кеңири жайылып, таанып-билүү, маалыматтык-агартуучулук жана көркөм чыгармачылык ишмердүүлүктөр мектепке чейинки мекемелердин педагогикалык ишмердүүлүгүнүн чет жагында калды. Ишмердиктин бул түрлөрү педагогикалык практикада колдонулган учурларда, алар, эреже катары, бир бүтүн жана өз ара шартталган эмес, чачыранды мүнөзгө ээ.

Натыйжада мектепке чейинки курактагы балдардын маалымат булактарын өздөштүрүүгө белгилүү бир мотивациясы жок, аларда маалыматты кабыл алууга, аны өз алдынча издөөгө жана түшүнүүгө туруктуу таануу кызыгуусу калыптанган эмес. Балдардын маалыматтык маданиятынын негиздерин калыптандыруу процессинде мектепке чейинки билим берүү мекемесинин үй-бүлөдөн обочолонуусу азыркы учурда эң маанилүү көйгөй бойдон калууда.

Азыркы учурда биздин коом маалыматтык деп аталат, анткени ХХI кылым тез өнүгүү менен мүнөздөлөт, маалыматтык жана коммуникациялык технологиялардын өнүгүшү, алардын мүмкүнчүлүктөрү адамдын өнүгүүсү жана тарбиясы үчүн маанилүү болуп калат. Бала чоңойгон убакка чейин аны бул мүмкүнчүлүктөрдүн бардыгын пайдаланууга үйрөтүү, өзүн-өзү ишке ашырууга жана социалдык ыңгайлашууга өбөлгө түзүүчү жаңы билимдерди өзгөрүп жаткан дүйнөдө кабыл алууга даярдоо учурдун талабы болуп саналат. Мектепке чейинки билим берүүнүн зарылдыгын түшүнүү маалыматтык маданияттын негиздерин калыптандырууда жогорку билимдүүлүктү көрсөтүү, анын ичинде бардык субъекттердин жеке сапаттары билим берүү процессинин, б.а. биринчи планга маалымат алуу жаңы маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонууга калыптандыруу процесси балдардын инсан катары өнүгүүсүндө абдан зарыл ролго ээ. Мектепке чейинки билим берүү мекемеси заманбап социалдык-маданий кырдаалда биринчи кезекте балдарды тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн социалдык-маданий базасы катары каралат.

Демек, мектепке чейинки билим берүүдө зарыл болгон маалыматтык социалдык-маданий аймактын өзгөчөлүктөрүн толук карап чыгуу үчүн "маалыматтык маданият" термининин төмөнкү белгилере боюнча Б. С. Гершунскийдин аныктамасынын чечмеленишине кайрыла турган болсок: "ал терең, аң-сезимдүү жана мураска сый мамиле кылуу аркылуу чыгармачылыкка болгон жөндөмдүүлүк, тигил же бул турмуштук чөйрөдөгү чындыкты кабыл алуу жана өзгөртүү" деп бөлүп көрсөткөн [3, 65-б.].

Маалымат - предметтер, фактылар, түшүнүктөр жөнүндөгү маалыматтардын ар кандай түрү жана предметтик тармак. Демек, **"маалымат маданияты"** контекстинде кабыл алуу жөндөмдүүлүгү катары түшүнүү жана маалыматтын каалаган түрүн өзгөртүү катары каралат.

Ата мекендик жана чет элдик изилдөөчүлөр С. Новоселова, И. Пашелите, С. Пейперт, Ю. Горвиц, Г. Петку, Б. Хантер жана башкалар мектепке чейинки билим берүүдө маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонууга жана анын инсандын өнүгүүсүндөгү ролдору тууралуу изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн.

Заманбап этапта балдарды маалыматтык маданиятка тартуу орто мектепке чейинки курактагы балдар үчүн мезгилдин талабы гана эмес, ошондой эле "программалык камсыздоого окутууну жекелештирүүгө мүмкүндүк берет" [3, 28-б.].

С. Пейперттин пикири боюнча компьютер белгилүү бир нерсеге окутуунун мүнөзүн өзгөртө алат – ал эми берилген окуулар жалпысынан – аны кызыктуураак жана натыйжалуураак кылуу менен алынган билимдерди тереңирээк жана жалпылаган болот [6].

"Маалыматтык маданият" түшүнүгү өзүнө руханий маданиятты камтып, тарбия процессинин бүтүндүгүн билдирет. Маалымат маданиятын түзүү – "башкарылбаган процесс, ал түзүмдөлөт, уюштурулат жана күчөтүлөт, маданиятты максаттуу өнүктүрүү максатында окутуу жана тарбиялоо системалары менен маалыматтык маданияттын мазмуну жөнүндө так түшүнүккө ээ болбогондуктан, аталган системалар башаламан иштеши мүмкүн" [6, 250-б.].

5-6 жаштагы балдарда курбулары менен баарлашуунун кырдаалдык-ишкердик формасы байкалат. Компьютер менен иштөөдө кеңешет, бири-бирине жардам беришет, баарлашат, бул алардын ортосундагы баарлашууну өнүктүрүүгө, сөздү байытууга жардам берет,

орто мектепте окууга даярдайт.

Мектепке чейинки улуу курактагы балдар үчүн окуу процессинде анын курагы салттуу колдонулушу мүмкүн.

Педагогика **"маалыматтык маданият"** түшүнүгүн компьютердик сабаттуулуктун баштапкы көндүмдөрүн өздөштүрүү жана чогултуу жөндөмдөрүн жана көндүмдөрүн алуу, маалыматты иштеп чыгуу, колдонуу, этикалык, эстетикалык, интеллектуалдык сезимталдык катары бөлүп көрсөтөт.

Ошентип, мектепке чейинки улуу курактагы балдардын маалыматтык маданиятынын негиздерин калыптандыруу, биздин көз караш боюнча караганда, маалыматтык-коммуникациялык технологияларды мектепке чейинки мекеменин тарбия-билим берүү процессинде колдонуу катары эсептелет. Бирок бул процесстин ийгилиги компьютердик каражаттар баланын ишмердүүлүгүндө маанилүү болгон учурда гана мүмкүн болот, б.а. баарлашууда, ойноодо, кудуреттүү эмгекте, конструкциялоодо көркөм жана өндүрүмдүү чыгармачылык иштин башка түрлөрү менен алектенген учурда байкалат.

Салттуу педагогикалык жана жаңы маалыматтык-коммуникациялык технологияларды интеграциялоо мектепке чейинки билим берүүнүн сапатын көтөрүүнүн жаңы деңгээли болуп эсептелет. Бирок бул көйгөйдү чечүүнүн конкреттүү жолдору жана ыкмалары жетишсиз иштелип чыккан. Бул маселелер педагогика илиминде да чагылдырылган. Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу көптөгөн аймактарга мүнөздүү, бирок коомдук тажрыйбага карабастан, бул багыттагы педагогдордун иштери, азырынча педагогикалык жактан орто мектептеги балдардын маалыматтык маданиятынын негиздерин калыптандыруу шарттары мектепке чейинки курактагылар үчүн каралып келген.

Белгиленген маселени чечүү үчүн интерактивдүү билим берүүчү орто мектепке чейинки курактагы балдар үчүн ресурстар ар түркүн. Мазмундук тарапты ар кандай мүнөздөгү жана багыттагы жеткиликтүү материал түзүшү мүмкүн, бирок системалуу иштин негизинде гана мектепке чейинки балдар маалыматты кабыл алууну жана өзгөртүүнү үйрөнө алышат. Көйгөй мына ушундай мүмкүнчүлүктөрдүн спектрин жана

маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуунун өзгөчөлүктөрү маалыматтык маданияттын негиздерин калыптандырууга тийгизген таасирин мектепке чейинки мекеменин тарбия-билим берүү процессиндеги мектепке чейинки курактагы балдарда калыптандырууда турат.

Биздин мектепке чейинки билим берүү мекемесинин педагогдорунун алдында маалыматтык-компьютердик мектепке чейинки билим берүү мекемесинин тарбиялык-билим берүү процессине чоң жаштагы балдардын маалыматтык маданиятынын негиздерин калыптандыруу үчүн мектепке чейинки курактагы балдарды ар тараптуу тарбиялоого жана өнүктүрүүгө да өбөлгө түзөт.

Мектепке чейинки мекемедеги улуу курактагы балдарда маалыматтык маданияттын баштапкы негиздерин калыптандыруунун өзгөчөлүгү бул курактагы баланын жеке өнүгүү өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу[100; 138]. Мектепке чейинки мекемеде баланын өзүн-өзү таануу, өз алдынчалык жана өз алдынча ишмердүүлүктүн негиздери калыптанат. Ошону менен бирге эле акырындык менен бул процесс татаалдашат. Анын билими тереңдеп, акыл-эси өркүндөйт, баланын айлана-чөйрөгө болгон мамилеси калыптанат [12, с. 80]. Булардын баары баланын психикасынын өнүгүшү менен тыгыз байланышта [114] б.а., психикалык жана инсандык өзгөчөлүктөрүнүн татаалдашуу жана өнүгүү процесси болуп саналат, ал бир катар биологиялык жана социалдык факторлордун (тарбиялоо, окутуу, айлана-чөйрөнүн таасири) таасири астында жүрөт [7, б. 12].

Мектепке чейинки улуу курактагы баланын психологиялык өзгөчөлүктөрүн карап жатканда, биздин талдоо үчүн кабыл алуу, топтоо жана маалыматты өздөштүрүү процессинин өзгөчөлүктөрү артыкчылыктуу болуп саналат, бул процесс адамдын бүткүл өмүрү менен бирге жүрүп, ар бир курактык этапта олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болот.

Бул курактын өзгөчөлүгү, баланын маалыматты активдүү кабыл алуусу менен гана топтогондугу жана ага тааныш нерселерди таанып-билүүсү деп түшүндүрүлөт. Бул курактагы маалыматты системалаштыруусу тууралуу айтуу эрте, анткени балдар жөн гана негизги жалпы түшүнүктөрдү салыштырмалуу ,буюмдардын белгилеринин ичинен эң тааныш белгилерди олуттуу жана туруктуу эстөө мүмкүнчүлүгүнө ээ. Дал ушул куракта предметтердин касиеттери жөнүндө түшүнүктөр калыптанат, алардын иш жүзүндөгү мааниси аныкталат, сүйлөө жөндөмдөрү активдүү өнүгөт, сөз аркылуу байланыш түзүлөт. Мектепке чейинки мекемеде балдардын түшүнүгү предметтик мүнөзгө ээ, башкача айтканда, предметтин бардык касиеттери, мисалы, түсү, формасы, даамы, өлчөмү ж.б. [87 , 3 - б.]. Балдар касиеттерди предмет менен бирдей көрүшөт, аларды предметтин ажырагыс бөлүгү деп эсептешет. Жашоонун үчүнчү жылынын аягында гана башкарылуучу, маңыздуу жана интеллектуалдык процесс, калыптана баштайт, бала айланасындагылардын жан дүйнөсүнө ,буюмдардын түзүлүшүн,касиетин тереңирээк түшүнүп, өзүнүн эсинде сактап калууга аракет кылат . Бирок бул куракта топтолгон түшүнүктөр балдардын аң-сезиминде бири-бири менен тыгыз байланышта болбойт,карым катнаш каражаты катары сөздөрдү айтуу аракети башталат. Маалыматты кабыл алуу жана аны туура түшүнүү жөндөмү өнүгөт жана алар сөз аркылуу берилет.

Андан аркы өнүгүүсүндө билим алуу жаңы формага ээ болот: бала көркөм жана оозеки маалыматка активдүү жооп берет жана аны натыйжалуу өздөштүрүп, талдай алат, эстей алат жана аны менен иштей алат. Балдардын сөздүгү сөз-түшүндүрмөлөр менен өркүндөтүлүп, байыт [90].

Берилген материалдарды анализдөөнүн негизинде төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет: жаш баланын өнүгүүсүнүн ар бир этабында кабыл алуунун тигил же бул функциясы биринчи орунга чыгат. Ушуга байланыштуу мектепке чейинки улуу курактагы балдардын позициялары улуулар менен баарлашуунун "теориялык" негизи түзүлгөндө гана өзгөрүшү мүмкүн. Андыктан тарбиячы баланы алынган маалыматты салыштырууга, жалпылоого, талдоого, байкоо жүргүзүүгө, эксперименттерди уюштуруу, көркөм адабият менен таанышып, айлана-чөйрөдөгү чындык жана башкалар тууралуу ой-жүгүртүүсү үчүн бардык алдыңкы тажрыйбаларды, ыкмаларды колдонуу аркылуу өнүктүрүүгө болгон аракетин жумшоосу зарыл.

Ушундай аракеттердин натыйжасында мектепке чейинки мекмедеги улуу курактагы балада билимдерди жалпылоо мүнөзүнүн өзгөрүшү: өзүнүн турмуштук тажрыйбасын талдап, тааныш жана бейтааныш окшоштуктарды аныктайт, бул аны өзүнө мүнөздүү болгон ойлорунун негизинде тыянактарга алып келет; анын негизинде маалыматтын белгилүү топтолушу жүрөт. Ошол эле учурда улуулар үчүн төмөнкүлөр актуалдуу болушу керек: баланын маалыматты иретке келтирүү мүмкүнчүлүктөрү ага азырынча чоң дүйнө жөнүндө келип түшкөн маалыматтардын агымын толук иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк бербейт, мындай дал келбестик баланын таануу муктаждыктарын жана анын мүмкүнчүлүктөрүн ар кандай чачыранды фактылар жана маалыматтар менен ашыкча жүктөөгө алып келиши мүмкүн, себеби көпчүлүк 5-6 жаштагы балдар татаал маалыматтары түшүнүүгө жана чечмелөөгө али жөндөмсүз курак болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар

1. Абитова, Г.Т. Формирование основ информационной культуры детей старшего дошкольного возраста средствами социально-культурной деятельности: дис. канд. пед. наук: 03.00.05 / Абитова Гульбану Тастаровна, СПб, 2015, - 220 с.
2. Белая, К.Ю. Использование современных информационных технологий в ДОУ и роль воспитателя в освоении детьми начальной компьютерной грамотности / К.Ю. Белая // Современное дошкольное образование. Теория и практика. 2010. № 4.
3. Васильева, Е.А. Роль педагога в формировании информационного пространства дошкольника / Е.А. Васильева // Управление дошкольным образовательным учреждением. - 2001. - №9. - С. 89-96.
4. Калаш, И. Возможности информационных и коммуникационных технологий в дошкольном образовании: аналитический обзор [Электронный ресурс] // ЮНЕСКО 2011. - 177 с. - Режим доступа: <https://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214673.pdf>
5. Мухортова, А.В. Формирование информационной культуры дошкольника / А.В. Мухортова // Начальная школа плюс До и После. - 2003. - №10. - С. 21- 24.

Рецензент: п.и.к., доцент Таштанкулова Ж.Ж.

Кыдырма кызы М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Кыдырма кызы М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kudurma kyzy M.

KNU Jusup Balasagyn

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ АЙЫЛ ЖАНА ШААР МЕКТЕПТЕРИНИН
ОРТОСУНДАГЫ БИЛИМ АЖЫРЫМЫ: PISA ЖАНА ЖРТ МААЛЫМАТТАРЫ
БОЮНЧА ТАЛДОО**

**ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ РАЗРЫВ МЕЖДУ СЕЛЬСКИМИ И ГОРОДСКИМИ
ШКОЛАМИ В КЫРГЫЗСТАНЕ: АНАЛИЗ ПО ДАННЫМ PISA И ОРТ
EDUCATIONAL GAP BETWEEN RURAL AND URBAN SCHOOLS IN KYRGYZSTAN:
ANALYSIS BASED ON PISA AND ORT DATA**

Кыскача мүнөздөмө: Билим сапатындагы айыл-шаар ажырымы – дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө кездешүүчү көрүнүш. Кыргызстанда бул көйгөй өзгөчө курч, анткени айылдарда өлкөнүн калкынын басымдуу бөлүгү, (65%тен ашууну) жашайт жана алардын балдарынын билим сапаты түздөн-түз өлкөнүн келечегин аныктайт. Макалада PISA эл аралык изилдөөсүнүн жана ЖРТ улуттук сыноосунун көрсөткүчтөрүнө таянып, айылдык жана шаардык мектептердин ортосундагы реалдуу ажырымдын деңгээли, себептери жана кесепеттери талданат. Ошондой эле мамлекеттик деңгээлде жүргүзүлүп жаткан реформаларга баа берилет.[1]

Аннотация: Разрыв в качестве образования между селом и городом – явление, встречающееся во многих странах мира. В Кыргызстане эта проблема стоит особенно остро, так как в сёлах проживает подавляющая часть населения страны (более 65%), и качество образования их детей напрямую определяет будущее страны. В статье на основе показателей международного исследования PISA и национального тестирования ОРТ анализируются реальный уровень, причины и последствия разрыва между сельскими и городскими школами. Также даётся оценка проводимым на государственном уровне реформам.

Abstract: The gap in the quality of education between rural and urban areas is a phenomenon found in many countries around the world. This problem is particularly acute in Kyrgyzstan, as the vast majority of the country's population (more than 65%) lives in rural areas, and the quality of their children's education directly determines the country's future. The article analyzes the real level, causes and consequences of the gap between rural and urban schools based on the indicators of the international PISA study and the national ORT testing. An assessment of the ongoing reforms at the state level is also given.

Негизги сөздөр: айыл мектеби, шаар мектеби, билим ажырымы, PISA, ЖРТ, функционалдык сабаттуулук, билим сапаты, модернизация.

Ключевые слова: сельская школа, городская школа, образовательный разрыв, PISA, ОРТ, функциональная грамотность, качество образования, модернизация.

Keywords: rural school, urban school, educational gap, PISA, ORT, functional literacy, quality of education, modernization.

Кыргызстанда калктын 65%тен ашууну айылдарда жашайт. Ошого карабастан, айыл мектептеринин бүтүрүүчүлөрүнүн жогорку окуу жайларга өтүү мүмкүнчүлүгү шаардыктарга караганда бир кыйла төмөн. Бул көрүнүш “айыл-шаар билим ажырымы” деп аталат. Макалада эки объективдүү баалоо инструменти – эл аралык PISA жана улуттук ЖРТ – маалыматтарына таянып, ажырымдын себептери, масштабы жана кесепеттери талданат. Ошондой эле мамлекеттик реформалардын натыйжалуулугуна баа берилет.

Изилдөөдө төмөнкү маалымат булактары талданды: PISA 2006, 2009 жана 2005-жылдын болжолдуу натыйжалары; Кыргыз Республикасынын Билим берүү министрлигинин 2025-жылдагы ЖРТ отчеттору; Дүйнөлүк Банктын “Келечек үчүн билим” долбоору; Илимий адабияттар жана эксперттик баалоолор.

Жана бул изилдөөдө сандык маалыматтарды салыштырмалуу талдоо ыкмасы колдонулду.

PISA көрсөткүчтөрү: эмне үчүн Кыргызстан акыркы орундарда?

PISA изилдөөсү өлкө үчүн стратегиялык мааниге ээ, анткени анын жыйынтыгы өлкөдө жүргүзүлүп жаткан билим берүү реформаларынын натыйжалуулугуна баа берүүчү негизги көрсөткүч болуп эсептелет.

Кыргызстан PISA изилдөөсүнө эки жолу (2006 жана 2009-жылдары) катышкан. Эки жолу тең натыйжалар өтө төмөн болгон: 2006-жылы Кыргызстан 57 өлкөнүн арасынан акыркы орунду ээлесе, 2009-жылы кырдаал андан да начарлап, 65 өлкөнүн ичинен Кыргызстан дагы акыркы (65-орун) болгон. Бул, окуучулардын орточо кыйынчылыктагы тексттерди окуп, анын негизги идеясын түшүнүүгө; математикалык маселелерди реалдуу жагдайда чечүүгө; илимий кубулуштарды талдап, далилдерге таянып жыйынтык чыгарууга жөндөмсүз экендигин билдирген. PIAAC сыяктуу изилдөөлөргө салыштырсак, Кыргызстандын көрсөткүчү Тажикстан, Өзбекстан сыяктуу коңшулардан да төмөн.

Шаар жана айыл категориялары боюнча окуучулардын орточо упайлары салыштырылган, анда Кыргызстанда 2009-жылы айыл менен шаар окуучуларынын орточо баллынын айырмасы 80 баллдан ашкан, бул эки жылдык окууга барабар. Ар бир категорияда кайсы бир деңгээлден төмөн көрсөткүч көрсөткөн окуучулардын пайызын салыштырууда, Кыргызстанда 2009-жылы окуучулардын 80%и жогорку деңгээлге жетпеген, бул көрсөткүч айылдарда андан да жогору болгон.

Эксперттердин билдирүүсү боюнча буга төмөнкү факторлор себеп болот:

- Мугалимдердин салттуу “оку-жатта” методикасы;
- Окуу программаларынын реалдуу турмуштук кырдаалдарга байланышы аз;
- Окуу китептеринин PISA стандарттарына шайкеш келбегендиги .
- Ковид-19 пандемиясынын таасири.

Ошондой эле PISA-2025ке катышууга даярданууда 2022-2024-жылдары пилоттук изилдөөлөр жүргүзүлүп, алар дагы эле олуттуу көйгөйлөр бар экенин көрсөттү.

ЖРТ көрсөткүчтөрү: Айыл менен шаардын ажырымынын реалдуу сүрөтү. 2025-жылдагы ЖРТнын жыйынтыгы айыл мектептеринин кырдаалынын оор экендигин далилдейт:

Көрсөткүч	Айыл мектептери	Шаар мектептери (Бишкек+Ош)
“Алтын сертификат” үлүшү	26%	74%
Грантка өтүү үлүшү (катышуучуларга салыштырганда)	14%	~20-22%
Орточо балл (физика)	төмөн (59,4)	орточодон жогору

Эң маанилүү көрсөткүч: айылдык мектептерден 24211 окуучу тестке катышса, грантка 3421 гана өткөн (14%). Ал эми Бишкектен 14503 катышып, 1163 грантка ээ болгон (~8% – бул сан төмөн, бирок андагы “Алтын сертификат” саны жогору). Бийик тоолуу аймактардагы мектептер грантка өтүү үлүшү боюнча салыштырмалуу жакшы (18,5%), бирок бул мамлекеттик квоталардын натыйжасы болуп эсептелет. Жогорудагы таблица 2025-жылкы ЖРТнын негизги парадоксун көрсөтөт: эң көп катышкан айыл окуучулары эң аз грант алышат.

Айыл-шаар ажырымынын себептери. PISA жана ЖРТ маалыматтарынын ортосундагы байланышты карасак, айыл мектептеринин жогорку натыйжаларга жетпешинин бир нече системалык себептерин аныктайбыз.

Биринчиден, кадрдык маселе – эң башкы себеп. PISA талдоосу далилдегендей, кыргызстандык мугалимдердин көпчүлүгү советтик мезгилден калып калган "оку-жатта" ыкмасы менен иштешет. Алар окуучуларды эске сактоого үндөшөт, бирок логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө аз көңүл бурушат. Айылдарда кырдаал андан да курч: жаш адистер "келечеги жок" деген ой менен шаарларга кетүүгө умтулушат; так илимдердин (физика, химия) мугалимдери аз; айылдык мугалимдердин PISA стандарттары боюнча окутуу методикасына ээ болушу үчүн курстарга, семинарларга жана тренингдерге катышуу мүмкүнчүлүгү чектелүү. 2025-жылы ЖРТ боюнча физикадан эң төмөнкү орточо балл (59,4) катталганы – түздөн-түз физика мугалимдеринин айылдардагы жетишсиздигинин натыйжасы.

Экинчиден, ресурстук жана инфраструктуралык маселелер. Бир компьютер 13 окуучуга туура келет. Айыл мектептеринин кырдаалы андан да начар: көптөгөн айылдарда сапаттуу интернет жок, бул окуучулардын заманбап билим берүү платформаларына жана маалыматтарга жетүүсүн чектейт; лабораториялык жабдуулардын жоктугу так илимдерди практикалык окутууга мүмкүндүк бербейт.

Үчүнчүдөн, үй-бүлөлүк жана социалдык-экономикалык факторлор да чоң роль ойнойт. Шаарларда ата-энелердин негизги бөлүгү жогорку билимдүү, алар балдарын репетиторлорго, курстарга жөнөтүүгө мүмкүнчүлүгү бар. Айылдарда ата-энелердин көбү чарбачылык менен алектенишет, алардын өздөрүнүн билими да көп учурда толук эмес орто же орто. Андан сырткары, эмгек миграциясынан балдар көзөмөлсүз калышат.

Бул үч фактор өз ара байланышта. Мисалы, кадрдык жетишсиздик ресурстук көйгөйлөрдү, ал эми үй-бүлөлүк фактор мугалимдердин мотивациясын төмөндөтөт. Демек, 2025-жылдын ЖРТ жыйынтыгы - бул өлкөдөгү социалдык теңсиздиктин күзгүсү. Эгерде

жакын арада айылдык мугалимдердин методикасын жаңылоо, мектептерди толук санариптештирүү жана так илимдерге өзгөчө көңүл буруу боюнча кескин чаралар көрүлбөсө, "бай шаардык" менен "кедей айылдык" окуучунун ортосундагы интеллектуалдык ажырым өлкөнүн келечегине терс таасирин тийгизет.

Мамлекеттик демилгелер: натыйжалуулугу жана кемчиликтери. Өкмөт бул көйгөйдү чечүү үчүн бир катар чараларды көрүүдө. Биринчиден, PISAга даярдоо системасы: 2022-жылдын сентябрынан тарта мугалимдер окуучуларды PISA тесттеринин форматтарына ылайыкташтырууга багытталган окутуу баштаган. Экинчиден, мектептерди санариптештирүү: Дүйнөлүк Банктын "Келечек үчүн билим" долбоорунун алкагында 1200 мектепке 25 миңден ашуун компьютер берилип, мектептерди интернет менен камсыздоо иштери жүрүүдө. Үчүнчүдөн, билим берүү стандарттарын өзгөртүү: жаңы мамлекеттик стандартка (2025) ылайык, окуу программалары PISA стандарттарына жакындатылып, функционалдык сабаттуулукту өнүктүрүүгө басым жасалат.

Бирок бул чараларда дагы деле кемчиликке ээ: айылдардагы мугалимдердин квалификациясын көтөрүүгө басым жетишсиз; компьютердик сабатсыздык.

Жыйынтык жана сунуштар. PISA жана ЖРТ маалыматтары Кыргызстандагы айыл-шаар билим ажырымынын терендигин тастыктайт. Эгерде төмөнкү чаралар көрүлбөсө, бул ажырым кеңейе берет:

1. Айылдарга кеминде 3 жылга милдеттүү иштөө шарты менен жаш мугалимдерди жиберүү (физика, математика адистерине үй-жай, кошумча акы берүү).
2. PISA форматындагы тапшырмаларды күнүмдүк сабактарга интеграциялоо – өзүнчө курстар эмес, негизги программанын бөлүгү кылуу.
3. Айылдарда мобилдик интернетти жана компьютердик класстарды милдеттүү түрдө камсыздоо (бул үчүн “универсалдык кызмат” механизм колдонуу).
4. Ата-энелер үчүн билим берүү семинарлары (өзгөчө мигранттардын үй-бүлөлөрүнө).

PISA-2025тин натыйжалары бул реформалардын натыйжалуулугун көрсөтөт. Эгер Кыргызстан кайрадан акыркы орундарда калса, анда системалуу өзгөрүүнүн ордуна, үстүртөн реформалар гана жүргүзүлүп жатканын билдирет.

Колдонулган адабияттар

1. OECD. PISA 2009 Results: What Students Know and Can Do. OECD Publishing, 2010.
2. КР Билим берүү министрлиги. Жалпы республикалык тестирилөөнүн 2025-жылдагы жыйынтыктары. – Басма сөз кабаты, 2025.
3. Лаптев В.В., Тряпицына А.П. (ред.) Модернизация общего образования. – СПб.: Береста, 2002.
4. Шиян Н.В. Проблемы модернизации школьного физического образования // Известия РГПУ им. А.И. Герцена, 2003.

Рецензент, п.и.к. Бугубаева В.Т.

Максатбек кызы Б., Мукашова А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Максатбек кызы Б., Мукашова А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Maksatbek kyzy A.Mukashova A.

KNU Jusup Balasagyn

**КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН САБАТТУУ ЖАЗУУ КӨНДҮМДӨРҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК- ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
НАВЫКОВ ГРАМОТНОГО ПИСЬМА У УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ КЛАССОВ.
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE
FORMATION OF SKILLS OF LITERATE WRITING IN STUDENTS OF MIDDLE
CLASSES.**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макала кенже мектеп окуучуларынын сабаттуу жазуу көндүмдөрүн калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык негиздерин карайт. Жазуу көндүмдөрүнүн калыптануусундагы негизги теориялар, жазуу көндүмдөрү когнитивдик, эмоционалдык жана социалдык аспекти менен бирге, педагогикалык колдоо жана ишмердүүлүк аркылуу калыптанат. Ошондой эле, баланын жазуу жөндөмдөрүн калыптандыруу боюнча теориялык негиздердин педагогикалык ыкмалар аркылуу колдонулушу көрсөтүлгөн. Макала кенже мектеп курагындагы окуучулардын жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн психологиялык жана педагогикалык аспектилерин терең түшүнүүгө жардам берет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-педагогические основы формирования навыков грамотного письма у детей младшего школьного возраста. Рассматриваются основные теории формирования навыков письма, рассматриваются аспекты его формирования в познавательной, эмоциональной и социальной сферах, а также педагогическая поддержка и деятельность. Также показано применение теоретических основ формирования навыков письма у ребенка посредством педагогических методов. Данная статья способствует более глубокому пониманию психологических и педагогических аспектов развития навыков письма у учащихся средних классов.

Abstract: In this article, the psychological-pedagogical foundations of the formation of the skills of competent writing in children of primary school age are considered. Basic theories of formation of writing skills are considered, aspects of its formation in the cognitive, emotional and social spheres, as well as pedagogical support and activities are considered. Also shown is the application of the theoretical foundations of the formation of writing skills in children by means of pedagogical methods.

Негизги сөздөр: сабаттуу жазуу, психология, педагогика, жазуу көндүмдөрү, акыл-эс өнүгүүсү, социалдык өнүгүү, когнитивдик өнүгүү, билим берүү.

Ключевые слова: грамотное письмо, психология, педагогика, навыки письма, умственное развитие, социальное развитие, когнитивное развитие, образование.

Keywords: literate writing, psychology, pedagogy, writing skills, mental development, social development, cognitive development, education.

Кенже мектеп окуучуларынын сабаттуу жазуу көндүмдөрүн калыптандыруу — бул көп кырдуу жана өзгөчө жактарды камтыган процесс. Бул процессте жазуу жөндөмдөрү акыл-эс, эмоционалдык жана социалдык өнүгүү менен тыгыз байланышта болуп, педагогикалык шарттар менен билим берүү системасы аркылуу натыйжалуу калыптанат. Сабаттуу жазуу баланын жалпы академиялык жетишкендиктерине таасир этет жана анын билим алуусунун негизин түзөт. Кенже мектеп окуучуларынын сабаттуу жазуу көндүмдөрүн калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык негиздери изилденген тарыхы бай жана көп аспектилүү. Мындай изилдөөлөрдү жүргүзүүдө психологиянын жана педагогиканын көптөгөн негизги теориялары колдонулган. Бул багытта эң негизги окумуштуулардын изилдөөлөрүнө токтолсок, кенже мектепте жазуу көндүмдөрүн калыптандыруу процессинде негизги назар психологиялык жана педагогикалык ыкмалардын комбинациясына багытталган. Бул процесс 19-кылымдын аягы жана 20-кылымдын башында кеңири жайыла башталып, билим берүү системасында жазууну үйрөтүү жөнүндө алгачкы изилдөөлөр, негизинен, окуучунун анатомиялык жана физиологиялык аспектерин эске алып, жазуу көндүмдөрүн механикалык иш-аракет катары карап келишкен. Педагогикадагы белгилүү мектептер, айрыкча Жан-Жак Руссо, Иоганн Генрих Песталоцци жана Фридрих Фрёбель сыяктуу изилдөөчүлөр балдардын когнитивдик өнүгүүсүн эске алуу менен сабаттуу жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө маанилүү роль ойногон. Кенже мектеп курагындагы балдардын сабаттуу жазуу көндүмдөрүн калыптандыруу боюнча изилдөөлөрдүн башаты Жан-Жак Руссо, Иоганн Генрих Песталоцци жана Фридрих Фрёбель сыяктуу алгачкы педагогдорго барып такалат. Алар жазууну бала үчүн маанилүү психикалык процесс деп эсептешкен жана аны бала когнитивдик жана социалдык өнүгүүсүнүн бир бөлүгү катары көрүшкөн. Алардын көз караштары баланын түзүлүшүнө жана окутуу ыкмаларына ылайыкташтырылган:

- Жан-Жак Руссо өзүнүн "Эмиль" чыгармасында жазууну бала үчүн "сөздү жазуу" гана эмес, ойду түшүнүү, аны жазуу менен ырааттуу кылуу катары караган. Руссо боюнча, жазуу — бул бүтүндөй дүйнөнү түшүнүүгө көмөктөшүүчү ыкма. Ал жазууну эмоционалдык жана түшүнүүчү чөйрөдө караган.

- Песталоцци баланы сезимдери жана ойлорун иш жүзүндө иштете билүүгө үндөгөн. Баланын жазуу процесин эмоционалдык жана когнитивдик өз ара аракеттенүү катары караган. Ал жазууну бала менен социалдык чөйрөнүн ортосундагы байланыш катары көргөн.

- Фрёбель да баланын жазуу жөндөмдөрүн биринчи кезекте оюн жана иш-аракет аркылуу калыптандырууну жактаган.

- Лев Выготскийдин маданий-тарыхый теориясы жазуу көндүмдөрүнүн калыптанышында чоң мааниге ээ болду. Ал жазууну окуу жана башка когнитивдик көндүмдөр менен бирге социалдык өз ара аракеттенүү аркылуу ишке ашырыла турган процесске салыштырган. Ошондой эле балдардын жазуу көндүмдөрүн коомдук тажрыйбаны эске алуу аркылуу өнүктүрүүнүн маанилүүлүгүн белгилеген. Анын пикири боюнча, жазуу жөндөмдөрү социалдык контекстте, чондордун жана мугалимдердин колдоосу менен гана жетишүү мүмкүн. Лев Выготскийдин маданий-тарыхый теориясы сабаттуу жазуу жөндөмдөрүнүн психологиялык жактан терең түшүнүлүшүнө жол ачкан. Анын эң негизги концепцияларынын бири "жакынкы өнүгүү зонасы" болуп саналат. Бул концепцияга ылайык,

баланын жазуу жөндөмдөрү социалдык чөйрө аркылуу, башка адамдардын көмөгү жана колдоосу менен өнүгөт.

- Выготскийдин пикиринде, баланын жазуу көндүмдөрү башында эки тараптуу өз ара аракеттенүү аркылуу (мисалы, мугалим менен) калыптанышы керек. Ошол эле учурда, жазууну калыптандырууда баланын өз алдынча иштөөгө аракет кылышы маанилүү, бул процесс баланын ойлорун, эмоцияларын жана түшүнүктөрүн жазуу аркылуу бириктирүүгө мүмкүндүк берет. Баланын жазуу жөндөмдөрүн жөнгө салуунун ички механизми катары көргөн жана бул жөндөм баланын когнитивдик, эмоционалдык жана социалдык өнүгүүсүнүн өзгөчө элементтеринен экендигин белгилеген.

- Алексей Леонтьевдин ишмердүүлүк теориясы жазуу көндүмдөрүн баланын ишмердүүлүк процесси аркылуу өнүктүрүүнү сунуштайт. Бул теория жазууну баланын негизги ишмердүүлүгү катары карайт жана жазуу — бул жалпы ишмердүүлүктүн бөлүгү катары кабыл алынат. Бул концепцияга ылайык, жазуу жөндөмү мугалим тарабынан сабактарда берилген максаттарга жана тапшырмаларга байланыштуу гана өнүгөт. Окумуштуунун ишмердүүлүк теориясы жазуу жөндөмдөрүн баланын ишмердүүлүгүнүн бир бөлүгү катары түшүнүүгө өбөлгө түзгөн. Анын теориясы боюнча, жазуу жөндөмдөрү баланын күнүмдүк ишмердүүлүгүндө түзүлөт жана бул процесс анын инсандык өнүгүүсүн камсыз кылат. Жазууну тек гана механикалык иш-аракет эмес, ошол иштин максаттуу, эмоционалдык жана когнитивдик маанисин түшүнүү аркылуу да калыптандырууну сунуштаган. Анын пикиринде, жазуу көндүмдөрү баланын өнүгүү процессинде мындан ары да ишмердүүлүккө негизделген болушу керек. [4]

Жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө, Пётр Гальперин сыяктуу окумуштуулар акыл-эс аракеттерин этаптап үйрөтүү методикасын сунушташкан. Ал жазуу процесси бир нече этаптарда, мисалы, сөздөрдү жазуу, сүйлөмдөрдү түзүү жана андан кийин бүтүндөй тексттерди түзүү аркылуу өнүгөрүн белгилеген. Гальпериндин ой-пикирлерине ылайык, жазуу жөндөмү жасалма жол менен, көзөмөлдөп, системалуу түрдө калыптанат. Жазуу көндүмдөрү боюнча изилдөөлөр көпчүлүк учурда когнитивдик психология жана нейропсихология жаатында жүргүзүлүп, баланын жазуу процессинде акыл-эс процесстеринин ролу аныкталган. Жазууну үйрөнүү жөндөмдөрүнүн түзүлүшү, бала жазуучу инструментти колдонууга, грамматикага жана текст түзүүгө байланышкан жеке психологиялык аспектерди камтыйт.

Кенже мектеп окуучуларында сабаттуу жазуу жөндөмдөрүн калыптандыруу жөнүндөгү изилдөөлөр психологиянын өзүнчө тармагы катары жазуу жөндөмдөрүн жеке психикалык өнүгүү аспектилерин менен байланыштырууда эволюцияланды. Бүгүнкү күндө бул теориялар когнитивдик, эмоционалдык жана социалдык факторлордун өз ара байланышында жазуу жөндөмдөрүнүн калыптануусуна көңүл бурууда. Башталгыч класстын окуучуларынын сабаттуу жазуу көндүмдөрүн калыптандырууда когнитивдик психология жана нейропсихология жаатында да бир катар изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Бул изилдөөлөр баланын жазуу жөндөмдөрүнүн калыптанышында мээнин жана акыл-эс процесстеринин ролун аныктоого багытталган. Когнитивдик психология жазуу процесси баланын сөздөрдү эсинде сактап, грамматикалык түзүлүштөрдү түшүнүп, аны белгилүү тартипте жазууга мүмкүнчүлүк берет дегенди түшүндүрөт. Баланын жазуу жөндөмдөрүн өнүктүрүүдө бул процесс баланын логикалык ойлонуусун жана анализдөө жөндөмүн талап кылат. Нейропсихология жазуу көндүмдөрүн мээнин тил жана моторика менен байланышкан аймактарын иштетүүнүн негизинде түшүндүрөт. Жазуу жазуу каражаты менен тагылган

нейропсихологиялык иш-аракеттердин натыйжасы болгондуктан, нейропсихологиялык изилдөөлөр жазууну үйрөнүүнүн механикалык жана когнитивдик өзгөчөлүктөрүн аныктоого багытталган. Ал эми жазуу көндүмдөрүнүн өнүгүшүнөн күтүлгөн натыйжалар төмөнкүлөр эсептелинет.

1.Сабаттуу жазуу көндүмдөрүн калыптандыруу — бул баланын когнитивдик жана эмоционалдык өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт. Окуучунун жазуу жөндөмдөрү өскөн сайын, ал:

- ойлорун логикалык түзүмдө иреттеп, жакшы түшүнүп, аны текст аркылуу баяндай алат.

- эмоционалдык жана социалдык аспектерин жазуу аркылуу өзүн-өзү түшүндүрө алат, ошондой эле башкалар менен иштешүүдө өзүнүн түшүнүктөрүн айтып, сүйлөшүүлөрдү жүргүзө алат.

2. Когнитивдик өз алдынча иштөөнү күчөтүү-ж азуу сабаттуулугу баланын өз алдынча иштөөнү, иштин максатын көрө билип, аны аткарууга умтулуусун күчөтөт. Баланын интеллектуалдык жана креативдүү жөндөмдөрү жазуу процесси аркылуу өнүгөт.Балдардын мектептеги жетишкендиктери- сабаттуу жазуу көндүмдөрүнүн калыптанышы баланын мектептеги жалпы академиялык жетишкендиктерине түздөн-түз таасир этет. Бул жөндөмдөр анын жазуу жана окуу боюнча тапшырмаларын ишенимдүү аткаруусун камсыздайт, ошондой эле анын көпчүлүк окуу предметтерине болгон көз карашын аныктайт.

3. Жазуу көндүмдөрүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын бири - максаттуу окутуу . Сабаттуу жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө мугалимдин негизги ролу — бул баланы максаттуу жана конструктивдүү жөнөтүү. Мугалим жазуу процессин системалуу түрдө жана четтөөлөрдү камтыбай өткөрүү керек. Жазуу процесси үчүн стимул берүү өзгөчө мааниге ээ. Балдар жазууну үйрөнүүдө креативдүү жана эмоционалдык ыкмалардын айкалышын талап кылат. Жазууну жөнөкөй тапшырмадан баштап, андан кийин баланын креативдүү жазуу жөндөмдөрүн стимулдаштырууга өтүү керек.Жазууну үйрөнүүдө жаңы ыкмаларды колдонуу, анын ичинде:

- Окууга негизделген оюндар,
- Командалык иштер,
- Проблемалык

тапшырмалар

жазуу процессин жеңилдетет жана кызыктырат .[8]

Сабаттуу жазуу – бул баланын жазуу аркылуу өз оюн, ой-пикирин так жана түшүнүктүү жеткирүү жөндөмү. Бул жөндөмдүн негизинде лексика, грамматика, орфография жана пунктуация сыяктуу тилдик элементтер жатса, ошол эле учурда жазуу процесси логикалык ой жүгүртүүнү, креативдүүлүктү жана анык билдирүүнү талап кылат. Сабаттуу жазуунун калыптанышындагы психологиялык негиздер - жазуу болуп эсептелет.Жазуу – бул көп этаптан турган когнитивдик процесс. Эмне үчүн жазуу окуучунун психологиялык жана интеллектуалдык өнүгүүсүнө таасир этет? Ал үчүн психологиялык аспектилерге токтолуу зарыл :

- Когнитивдик өнүгүү: Кенже мектеп курагында окуучунун ой жүгүртүүсү жогорку деңгээлге көтөрүлүп, логикалык жана креативдүү ой жүгүртүүлөр калыптана баштайт. Бул жазуу жөндөмдөрүн, атап айтканда, текстти туура түзүү, ой-пикирди жыйнактуу берүү жана ката кетирбөө үчүн маанилүү болуп саналат.

- Иш-аракет жана мотивация: Окуучу сабакта же иш-аракеттерде өзүнүн жыйынтыктарын көргөндө, ал мотивацияланат. Жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн баланын кызыгуусун жана чыгармачылыгын арттыруучу стимулдар керек.

• Көзөмөл жана рефлексия: Жазуу процесси учурунда өзүнүн жазганын текшерүү, анализдөө жана түзөтүү көндүмдөрү калыптанат.

Психологиялык мааниси жазуу жөндөмү жалаң гана техникалык машыктырууну эмес, баланын ичинен пайда болгон ой-пикирди билдирүүгө жана логикалык ырааттуулукта аны калыптандырууга көмөктөшөт. Эмоционалдык интеллектти жана билимиңизди жазуу аркылуу көрсөтүү – бул психологиялык жактан да маанилүү. Окуучулардын жазуу жөндөмдөрү алардын өзүн-өзү түшүнүүсүнө, дүйнө көз караштарына жана социалдык байланыштарына таасир этет.

Педагогикалык негиздери болуп төмөнкү окутуу методдору негизделет.

• Индивидуалдуу жана топтук иш: окуучуларды жазуу процессинде иштөө үчүн так нускама берүү жана өз ара жардам көрсөтүү керек. Топтук иш аркылуу, алар бири-биринин жазуу көндүмдөрүн өркүндөтүшөт.

• Мотивацияны жогорулатуу : креативдүү тапшырмалар, кызыктуу темалар, оюн элементтери аркылуу сабаттуу жазуу көндүмдөрүн кызыктуу кылып калыптандыруу мүмкүн. Ошондой эле балдарга өзүнүн ишинин жыйынтыгын көрүүгө мүмкүнчүлүк берүү (мисалы, классташтарга же ата-энеге текстти көрсөтүү) мотивациянын көтөрүлүшүнө жардам берет.

• Анализ жана сынчыл ой жүгүртүү : текст жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү жана чыгармачылыкты калыптандыруу. Окуучуга жазган текстин карап чыгууга, тууралоого жана анализ кылууга мүмкүнчүлүк берүү керек. Бул учурда мугалимдин ролу жеке көзөмөл болуп эсептелет. Кенже мектеп окуучулары көбүнчө эмоционалдык жана когнитивдик жактан чектелген болушу мүмкүн. Мугалим анын түзүлгөн текстти түшүнүүсү жана бул тексттин логикалык байланышын аныктоодо жардам берет. Түзөтүү жана колдоодо мугалим сабаттуу жазуу боюнча түзөтүүлөрдү жана кеңештерди берип, окуучунун жазуу процессин ийгиликтүү калыптандырат.[2]

Жазуу көндүмдөрүн жогорулатуу үчүн күнүмдүк практика өтө маанилүү. Мындай практика окуучуларга өздөрүнүн ой-пикирлерин эркин жазуу аркылуу калыптандырат. Мектепте ар кандай жанрда жазуу иштерин (эссе, баяндама, ыр) аткарышса, бул окуучунун чыгармачылыгын жогорулатууга жардам берет. Ошондой эле сабаттуу жазууну калыптандыруунун эффективдүү жолдоруна дидактикалык оюндар (кроссворддор, сөзжумалдар жана сөз табышмактары) жазуу жөндөмдөрүн калыптандырууга жардам берет. Балдарды сабаттуулукка үйрөтүүнүн табигый логикасына ылайык (үн- тамга, окуу-жазуу) бардык дидактикалык оюндар төрт топко бөлүнөт: фонетикалык, графикалык, грамматикалык жана оозеки кепти өнүктүрүүчү оюндар. Сабаттуулукка окутуу мезгилиндеги оюндарды өткөрүүнүн окуу тапшырмасы фонематикалык угууну түзүү болот :

-үндүн ордун аныктоо (“Үн кайда жашынган?”).

- белгилүү бир позициядагы (биринчи- экинчи муун) берилген муундагы сөздөрдү ойлоп табуу.[6]

Да - рак -----	Да - рек
Са -- биз -----	Са - бак

Фонетикалык көнүгүүлөргө “Жандуу тамгалар”, “Ким тезирээк, ким көбүрөөк”, “Сөз жаса”, “Ат чакыруу” , “Стол же стул” деген сыяктуу көнүгүүлөрдү иштөө менен окуучулардын сабаттуу жазуу көндүмдөрүн бекемдөөгө болот. Ал эми текст түзүү көнүгүүлөрү окуучуларга сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү туура колдонууга үйрөтүүнүн бирден бир жолу болуп эсептелет.. Мисалы, берилген тема боюнча жазуу же кырдаалдык тапшырмалар аркылуу жазуу көндүмдөрүн жакшыртуу. Сабакта балдарга жазуу

процесстерин өз алдынча аткарышына мүмкүнчүлүк берүү, ошондой эле аларды жыйынтыкка жеткирүүдө өздөрү ойлонууга жеткирүү.

Кенже мектеп окуучуларынын сабаттуу жазуу жөндөмдөрүн калыптандыруу — бул жазуу жөндөмдөрү гана эмес, ошол эле учурда окуучунун психологиялык жана когнитивдик өнүгүүсүн камтыган кеңири процесс. Мугалимдердин педагогикалык ыкмалары, мотивация берүүчү шарттар жана психологиялык жактан туура колдоо бул процесстин негизги компоненти болуп саналат. Жалпысынан алганда, сабаттуу жазуу жөндөмүн өнүктүрүү үчүн окуучулардын ой-жүгүртүүсүн туура багыттап, жазуу процессинин ар тараптуу жактарын түшүнүүгө жардам берүү абдан маанилүү.

Сабаттуу жазуу көндүмү окуучулардын тилдик компетенциясын жана чыгармачылык жөндөмүн өнүктүрөт. Өз алдынча таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө жана жакшыртууга жөндөмдүү көндүмдөрүнө ээ болот. Психоллингвистика жана педагогикада сабаттуу жазууну калыптандыруу процесси этап-этабы менен жүргүзүлөт. Алгач сөздү туура жазуу көндүмдөрү, андан кийин мазмунду логикалык куруу жана грамматикалык тууралык көндүмдөрү калыптандырылат. Дүйнөлүк практикада жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн бир нече ыкмалары колдонулуп келет:

- жат жазуулар жана эссе жазуулар
- топтук эссе жана чыгармачылык жазуулар

Кенже мектеп окуучулары (3-4-класстар) психологиялык жана когнитивдик жактан төмөнкү өзгөчөлүктөргө ээ:

1. Концентрациянын чектелиши: окуучу узак убакыт бою бир ишке көңүл бурбайт.
2. Сөз байлыгынын чектелиши: жаңы түшүнүктөрдү жана сөздөрдү колдонууга көндүрүш керек.
3. Мотивациянын маанилүүлүгү : кызыктуу жана оюн түрүндөгү методдор сабакка катышууну жогорулатат.
4. Эмоционалдык жактан сезгичтик : каталарга жана сындарга болгон реакция психологиялык жактан колдоого муктаж. Бул өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен сабактарды пландоо жана жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүү методдорун тандоо керек.

Кенже мектеп окуучуларынын сабаттуу жазуу көндүмдөрүн калыптандыруу боюнча психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдүн тарыхы аларды өнүктүрүүнүн көп аспектилүү процесс экенин көрсөтүп турат. Бул процесс социалдык, эмоционалдык жана когнитивдик факторлордун бирикмеси катары каралып, аларды калыптандыруу үчүн педагогикалык жактан системалуу жана ишмердүүлүккө негизделген ыкмаларды колдонуу зарыл экендиги белгиленет.

Колдонулган адабияттар

1. Абдимиталип кызы Н. Кыргыз тили сабагында окуучулардын коммуникативдик компетентүүлүгүн өстүрүүнүн мааниси Вестник Ошского государственного университета, № 4. 5-126.
2. Аттокурова Ч. Кенже окуучулардын функционалдык сабаттуулугун өнүктүрүү Б., 2003.
3. Акунова А., Сартбаев К., Мураталиева А. “Башталгыч мектепте кыргыз тилин окутуунун методикасы” дисциплинасынын окуу-методикалык комплекси Ибөлүм Б., 2013.
4. Калыкова Г.М. Математика сабагында кенже мектеп окуучулардын сүйлөөсүн өнүктүрүү. Кутбилим +1

6. Койнова-Цельнер Ю.В. Башталгыч мектепте активдүү окутуунун технологиялары Б., 2011 39-7. Шаматов Д. Билим- бакыт канаты Б., 2022. 44-б.
7. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов - 100 ответов: учебное пособие для вузов. – М.: Изд-во «Владос-пресс», 2004. – 365 с.
8. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. – М.: Изд-во «Педагогика», 1989.
9. Эсенгулова М.М., Асекова Ж.Мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү (“Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү” методикасынын теориясы жана практикалык тажрыйбасы) Б., 2003.
10. cyberleninka.ru
11. Adolescent literacy // Material from Wikipedia, the free encyclopedia. 2020. [Электронный ресурс] URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Adolescent_literacy

Рецензент: ф.и.к. Сатылган кызы Г.

УДК 371.4

Мамбеталиева А.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Мамбеталиева А.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Mambetalieva A.A.

KNU Jusup Balasagyn

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН КӨРКӨМ ӨНӨР АРКЫЛУУ АДЕП-АХЛАКТЫКА ТАРБИЯЛОО.

НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ИСКУССТВА.

MORAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF ART

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада заманбап билим берүүдөгү актуалдуу маселе болгон көркөм өнөр сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын адеп-ахлактык сапаттарын өнүктүрүү маселеси каралат. Көркөм өнөр сабактарында адеп-ахлактык тарбиялоо процессин өркүндөтүү үчүн авторлор "адеп-ахлактык тарбия" түшүнүгүн тактап, көркөм өнөрдү колдонуу аркылуу башталгыч класстын окуучуларынын адеп-ахлактык сапаттарын өнүктүрүү ыкмаларын карап чыгышкан. Авторлор адеп-ахлактык тарбиялоонун негизги ыкмаларын аныктап, сүрөттөшкөн: чыгармачыл тапшырмалар, көркөм чыгармаларды талдоо (алардын кабылдоосуна жараша), арт-терапия, адабий чыгармаларды иллюстрациялоо жана байкоо жүргүзүү. Бул ыкмаларды колдонуу мектепте көркөм өнөрдү окутууда эң жакшы натыйжаларга жетүүгө жардам берет. Алар окуучулардын адеп-ахлактык жана руханий сапаттарын, адеп-ахлактык маданиятын жана этикалык стандарттарын өнүктүрүүгө салым кошкондуктан, абдан натыйжалуу.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос развития нравственных качеств учащихся начальной школы на уроках изобразительного искусства, что является актуальной проблемой современного образования. Для совершенствования процесса нравственного

воспитания на уроках изобразительного искусства авторы уточнили понятие «нравственное воспитание» и рассмотрели методы развития нравственных качеств учащихся начальной школы посредством искусства. Авторы определили и описали основные методы нравственного воспитания: творческие задания, анализ произведений искусства (в зависимости от их восприятия), арт-терапия, иллюстрация литературных произведений и наблюдение. Использование этих методов помогает достичь наилучших результатов в обучении искусству в школе. Они очень эффективны, поскольку способствуют развитию нравственных и духовных качеств учащихся, нравственной культуры и этических норм.

Abstract: This article examines the development of moral qualities in elementary school students during visual arts classes, which is a pressing issue in modern education. To improve the process of moral education in visual arts classes, the authors clarify the concept of “moral education” and explore methods for developing moral qualities in elementary school students through art. The authors identified and described the main methods of moral education: creative tasks, analysis of works of art (depending on their perception), art therapy, illustration of literary works, and observation. The use of these methods helps achieve the best results in art education at school. They are highly effective because they contribute to the development of students’ moral and spiritual qualities, moral culture, and ethical norms.

Негизги сөздөр: адеп-ахлактык тарбия, көркөм өнөр, адеп-ахлактык сапаттарды өнүктүрүүнүн ыкмалары, башталгыч класстын окуучулары.

Ключевые слова: нравственное воспитание, изобразительное искусство, методы развития нравственных качеств, младшие школьники.

Keywords: moral education, art, methods of developing moral qualities, elementary school students.

Перезидентибиз Жапаров Садыр Нургожоевичтин 2024-жылдын 18-декабрында №369 жарлыгынын негизинде кабыл алынган «Улуттук дем - дүйнөлүк бийиктик» деген аталыштагы бирдиктүү өнүгүүгө жетелеген, улуттук идеология болгон уңгужолундагы жети негизги багыттын сап-башында турган “**Таалим-тарбия, илим, билим жана маданият**” багытында, коомдук турмушта инсандын өнүгүүсү үчүн башталгыч мектеп жашындагы адеп-ахлактык тарбия элдин руханий биримдигин, аларды бириктирген моралдык баалуулуктардын пайда болушуна алып келээрин жана бул өз кезегинде коомдун өнүгүүсү, экономикадагы, саясаттагы туруктуулук үчүн маанилүү фактор болуп берээри баса белгиленген. Демек, билим берүүнүн азыркы өнүгүү этабында көркөм өнөр сабактарында окуучулардын адеп-ахлактык жана этикалык сапаттарын өнүктүрүү максатында балдарды окутуу ыкмаларын өркүндөтүү жана өнүктүрүү жолдорун издөө өзгөчө актуалдуу болуп келүүдө.

Бүгүнкү күндө көптөгөн балдарда адеп-ахлактык түшүнүк жетишсиз жана ошондуктан баланын руханий-адеп-ахлактык маданиятын калыптандыруу маселеси өтө маанилүү. Бул тууралуу В.В. Черемушкина, А.А. Петрова [6;10] өз макалаларында жазышкан. Эл арасында руханияттын, моралдык сапаттардын, этикалык нормалардын жоктугу байкалууда. Ошондуктан мектептерде жүрүм-турумдун адеп-ахлактык негиздерин, үй-бүлөгө, маданиятка, эмгекке, мекенди сүйүүгө карата баалуулуктарды калыптандыруу зарыл, себеби дал ушул бала чакта коомдогу турмушта алмаштырылгыс моралдык-адеп-ахлактык сапаттардын пайдубалын түптөө ишке ашат.

Адеп-ахлак жана адеп-ахлактык тарбия маселелери көптөгөн окумуштуулар жана педагогдор тарабынан изилденген: Я. А. Коменский, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский, Л. Н. Толстой [3; 4; 7; 9]. Алардын баары бул түшүнүктөргө чечмелөө беришкен; бирок, көркөм өнөр сабактарында окуучулардын адеп-ахлактык жана этикалык сапаттарын өнүктүрүүгө байланыштуу "адеп-ахлактык тарбия" түшүнүгүн тактоо, ошондой эле жалпы билим берүүчү мектептердеги балдарда бул сапаттарды өнүктүрүүнүн эң натыйжалуу ыкмаларын изилдөө зарыл.

Бул маселени чечүү үчүн биз “адеп-ахлак” жана “билим берүү” түшүнүктөрүн изилдедик.

Классикалык педагогика “билим берүүнү” социалдык жактан маанилүү кубулуш, инсандын өнүгүшүнүн жана калыптанышынын чечүүчү шарты катары карайт. “Билим берүүнү этибарга албоо – бул инсандардын, үй-бүлөлөрдүн, улуттардын жана бүтүндөй дүйнөнүн кыйрашы”, - деп жазган Я.А. Коменский [3] жана бул тезис классикалык педагогикада фундаменталдык мааниге ээ болду. Билим берүү – бул адамдын физикалык жана руханий калыптанышын жана өнүгүшүн камтыган жеке өнүгүү процесси [1].

Адеп-ахлак – бул адамдын коомдогу жүрүм-турум эрежелерин сакташын камсыз кылган руханий жана психикалык сапаттардын жыйындысы. Этикада адеп-ахлак “мораль” түшүнүгү менен синоним болуп саналат. В.И. Дальдын сөздүгүнө ылайык, мораль – бул адеп-ахлактык окуу, этикалык көрсөтмө, адамдын эрки жана абийири үчүн эрежелер. Адеп-ахлактык тарбия – бул адамга адеп-ахлактык сапаттарды жана адеп-ахлактык жүрүм-турумду өнүктүрүүгө багытталган таасир этүү системасы [2; 5].

Л.Н. Толстой, ар бир адам билиши керек болгон бардык илимдердин эң маанилүүсү, жамандыкты мүмкүн болушунча аз кылуу менен болушунча көп жакшылык кылып жашоо жөнүндөгү илим деп айткан [8]. Ал эми советтик педагог В.А. Сухомлинский адеп-ахлак принциптери балдарды тарбиялоонун бардык аспектилерине сиңиши керек деп ырастаган. Адеп-ахлак нормаларын өздөштүрбөстөн, адамдын адеп-ахлак маданиятын өздөштүрүү мүмкүн эмес. В.А. Сухомлинскийдин айтымында, адеп-ахлактык тарбиялоо процессинин маңызы адеп-ахлактык идеялар ар бир окуучунун менчигине айланып, аларды жүрүм-турумдун нормаларына жана эрежелерине айландырат [7].

Адеп-ахлактуу адам үйрөнүлгөн нормалар менен чектелбейт, жөн гана кабыл алынгандыктан тигил же бул жол менен иш-аракет кылат. Адеп-ахлак адамдын ар кандай иш-аракеттин акылга сыярлык экендигин өз алдынча түшүнүшүн талап кылат [1]. Демек, адеп-ахлактык тарбия ар бир адамдан өз аракеттери үчүн жоопкерчилигин түшүнүүнү жана өз чөйрөсүндө эмне акылга сыярлык жана зарыл экенин түшүнүүгө аракет кылууну жана ошол түшүнүктү аткарууну талап кылат.

Изилдөө темасы боюнча адабияттарды талдап чыгып, биз мектеп окуучуларында адеп-ахлактык сапаттарды өнүктүрүү ыкмаларын аныктоодо жана иштеп чыгууда таянган "адеп-ахлактык тарбия" түшүнүгүнүн жумушчу аныктамасын тактадык.

Биз көркөм өнөрдөгү адеп-ахлактык тарбияны окуучулардын руханий жана психикалык сапаттарын, адеп-ахлактык маданиятын жана визуалдык чыгармачылыкка негизделген этикалык стандарттарын өнүктүрүү, алардын сезүү, жакшылык менен жамандыкты айырмалоо, көркөм өнөрдөгү жана жашоодогу сулуулукту кабылдоо жана маданий мурастарды өздөштүрүү жөндөмү аркылуу өнүгүү процесси катары чечмелейбиз.

Көркөм өнөр окуучуларга руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктарды сиңирүүнүн эң натыйжалуу каражаттарынын бири. Көркөм өнөрдү окутуунун максаттарына окуучулардын

айлана-чөйрөнү адеп-ахлактык жана эстетикалык түшүнүгүн өнүктүрүү, сулуулукка да, көрксүздүккө да сезимталдыгы жана өз мекенине болгон сүйүүсү кирет. Окуучулар өз иш-аракеттерин адеп-ахлактык тандоолорго негиздеп, адеп-ахлактык өзүн-өзү башкара билүүнү, өз ниеттерин сын көз караш менен баалоону жана башкалардын иш-аракеттерин адеп-ахлактык жактан баалоо көндүмдөрүн өздөштүрүүнү үйрөнүшү керек.

Практикалык көз караштан алганда, биз көркөм өнөр сабактарында адеп-ахлактык тарбиялоо ыкмаларын сунуштадык. Аныкталган ыкмалар адеп-ахлактык жүрүм-турумдун, этиканын негиздерин өздөштүрүүгө жана көркөм чыгармаларды алардын кабылдоосуна жараша талдоо жөндөмүн өздөштүрүүгө багытталган.

Көркөм өнөр сабактарында төмөнкү ыкмаларды колдонуу менен адеп-ахлактык сапаттарды өнүктүрүүгө болот:

Ар бир баланын адеп-ахлактык сапаттарын баалоо жана социалдык жактан маанилүү инсандык касиеттерди жана сапаттарды же алардын жоктугун аныктоого багытталган чыгармачыл тапшырмалардын ыкмасы. Тапшырмада окуучулардан берилген тема боюнча сүрөт тартуу суралат (мекен темасы, үй-бүлөлүк баалуулуктар, жаратылышка жана айлана-чөйрөгө кам көрүү, жакшылык жана жамандык). Андан кийин балдардын иши алар чагылдырган адеп-ахлактык баалуулуктарга талданат. Мындай тапшырмаларды аткаруу балдардын сенсордук тажрыйбасын жана дүйнөнү эмоционалдык жана элестүү кабылдоосун өнүктүрөт.

Көркөм чыгармаларды талдоо ыкмасы (алардын кабылдоосуна таянып) балдардын белгилүү сүрөтчүлөрдүн руханий жана адеп-ахлактык темалардагы чыгармаларын көрүүсүн камтыйт (А.И. Лактионовдун “Фронттон кат” сүрөтүндөгү патриотизм, Ю.П. Кугачтын “Бешиктеги” сүрөтүндөгү энелик мээрим, А.М. Васнецовдун “Мекен” сүрөтүндөгү мекенге болгон сүйүү ж.б.). Балдарга сүрөттөрдүн бири боюнча суроолор берилет. (А.И. Лактионовдун “Фронттон кат” чыгармасы боюнча суроолордун мисалдары: Бул чыгарманын темасы эмне? Сүрөттүн атмосферасы кандай, аны эмне кубанычка толтурат? Катта эмне жазылган деп ойлойсуз? Каармандар катты окуганда кандай сезимдерди башынан өткөрүшөт, бул алар үчүн жагымдуу болдубу? Катты алып келген фронттогу жоокер сүрөттө кандайча чагылдырылган? Чыгарманын сюжетине өз мамилеңизди билдириңиз.) Каармандардын образдарынын эмоционалдык жана көркөм экспрессивдүүлүгү адамдын эң жакшы сезимдерин жана сапаттарын ойготот: боорукердик, колдоо, камкордук, баатырдык, жан аябастык ж.б.

Көркөм чыгармаларды кабылдоо жана жалпы максатка баш ийген практикалык чыгармачыл тапшырмалар ар бир сунушталган теманы терең түшүнүү жана тажрыйба топтоо үчүн шарттарды түзөт.

Чыгармачылык аркылуу сезимдерди жана тажрыйбаларды билдирүүгө багытталган арт-терапия ыкмасы. Окуучулар өздөрүнүн жүрүм-турумун, ойлорун жана иш-аракеттерин чагылдырууну жана талдоону өнүктүрүшөт. Бул ыкма өзгөчө башталгыч класстарда пайдалуу, анткени жаш балдар дайыма эле өз эмоцияларын билдире алышпайт. Иш жеке же топтук болушу мүмкүн. Топтук иште жамааттык чыгармачыл продукт түзүүдө балдардын ортосундагы өз ара аракеттенүүгө басым жасоо маанилүү. Ким эмне кылганын жана балдар чогуу өздөрүн канчалык ыңгайлуу сезгенин талкуулоо өтө маанилүү.

Адабий чыгармаларды иллюстрациялоо ыкмасы. Көптөгөн ырлар, жомоктор жана белгилүү жазуучулардын чыгармалары эмоционалдык резонансты жаратат. Иллюстрациялар балдарга адабий чыгарманын маңызын жакшыраак түшүнүүгө жардам берет. Бул ыкма

каармандардын жүрүм-турумун элестетүү, жылуу сезимдерди ойготуу жана аларга боор ооруу жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган. Алгач мугалим балдар менен белгилүү бир чыгарманы талкуулайт. Окуучулар каармандардын иш-аракеттерин талдап, анда эмнени эң жакшы эстеп калганын же эмнени жактырганын айтып беришет. Андан кийин балдар чыгармадан бир эпизодду тандап алып, каармандардын образына негизделген иллюстрация түзүшөт.

Байкоо ыкмасы. Балдарга курчап турган дүйнөдөгү сулуулукту табууга жана караштырууга, жаратылыш кубулуштарын байкоого, көргөндөрү жөнүндө ой жүгүртүүгө үйрөтөт. Бул ыкма жаратылышты эстетикалык жактан баалоого өнүктүрүп, айланасындагы сулуулукту көрүүгө үйрөтөт. Андан кийин окуучулар өз байкоолорун жана таасирлерин сүрөттөр менен чагылдырышат.

Адабияттарды талдап, “адеп-ахлак” жана “билим берүү” түшүнүктөрүнүн аныктамаларын карап чыккандан кийин, биз “адеп-ахлактык тарбиянын” жумушчу аныктамасын тактадык. Мектеп окуучуларында адеп-ахлактык сапаттарды өнүктүрүү үчүн биз аныктап, сүрөттөп берген ыкмалар абдан натыйжалуу, анткени алар көркөм чыгармалардагы каармандарды кабылдоодо аларга болгон боорукердик сезимин өнүктүрөт жана живопись менен графиканын образдарында жакшылык менен жамандыкты ажырата билүү жөндөмүн өнүктүрүшөт.

Колдонулган адабияттар

1. Емельянова И.Н. Теория и методика воспитания: учеб. пособие для студентов вузов / М.: Академия, 2008.
2. Ильин Е.П. Психология для педагогов / СПб.: Питер, 2012.
3. Коменский Я.А. Всеобщий совет об исправлении дел человеческих / Педагогическое наследие / сост. В.М. Кларин, А.Н. Джуринский. – М., 1989.
4. Макаренко А.С. О воспитании / М.: Издательство политической литературы, 1990.
5. Мораль [Электронный ресурс] // Толковый словарь В.И. Даля. – Режим доступа: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=15980>. – 02.05.2020.
6. Петрова А.А. Психолого-педагогическая сущность понятий «воспитание», «нравственность», «мораль», «духовность», «личность», «нравственное воспитание», «духовно-нравственное воспитание» [Электронный ресурс] / Научные исследования. – 2015. – №1. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologo-pedagogicheskaya-suschnost-ponyatiy-vospitanie-nravstvennost-moral-duhovnost-lichnost-nravstvennoe-vospitanie-duhovno-1>. – 17.05.2020.
7. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека: советы воспитателям / М.: Педагогика, 1990.
8. Тихонова Э.В. Вклад отечественных ученых в развитие проблемы духовно-нравственного воспитания личности ребенка / Э.В. Тихонова, А.А. Барчева // Молодой ученый. – 2017. – № 13.

Рецензент: ф.и.к., доцент Омурканов Т.А.

Молдакунова А.К., Омурканов Т.А., Бийгелдиева Н.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Молдакунова А.К., Омурканов Т.А., Бийгелдиева Н.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Moldakunova A.K., Omurkanov T.A., Biygeldieva N.A.

KNU Jusup Balasagyn

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНДА САБАТТУУ ОКУУ
КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ
У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ
THEORETICAL BASIS FOR DEVELOPING READING SKILLS IN PRIMARY
SCHOOL STUDENTS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада башталгыч мектептин окуучуларында сабаттуу окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн теориялык негиздери каралат. Сабаттуу окуу түшүнүгүнүн маңызы педагогикалык жана психологиялык аспектилердин негизинде талданып, анын окуучунун жалпы билим алуусундагы орду жана мааниси аныкталат. Окуу процессинде текстти түшүнүү, талдоо жана сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү ачылып берилет. Ошондой эле сабаттуулук жана окуу сабаттуулугу түшүнүктөрүнүн илимий булактардагы ар кандай интерпретациялары салыштырылып, алардын заманбап билим берүү шарттарындагы актуалдуулугу негизделет. Макалада башталгыч класстын окуучуларынын когнитивдик, коммуникативдик жана социалдык өнүгүүсүнө сабаттуу окуунун тийгизген таасири өзгөчө белгиленет. Жалпысынан, сабаттуу окуу көндүмдөрү окуучунун билим сапатын жогорулатуунун жана өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн калыптандыруунун негизги шарты катары каралат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы развития навыков грамотного чтения у учащихся начальной школы. Сущность понятия грамотного чтения анализируется на основе педагогико-психологических аспектов, определяется его место и значение в общеобразовательной деятельности ученика. Раскрываются особенности формирования навыков понимания текста, анализа и критического мышления в процессе обучения. Также проводится сравнение различных интерпретаций понятий грамотности и читательской грамотности в научных источниках и обосновывается их актуальность в современных образовательных условиях. В статье особо подчеркивается влияние грамотного чтения на познавательное, коммуникативное и социальное развитие учащихся начальной школы. В целом, навыки грамотного чтения рассматриваются как основное условие повышения качества образования и формирования самостоятельной учебной деятельности ученика

Abstract: This article examines the theoretical foundations for developing literacy skills in elementary school students. The concept of literacy is analyzed based on pedagogical and psychological aspects, defining its place and significance in a student's general educational activities. The article explores the development of text comprehension, analysis, and critical thinking skills during the learning process. Various interpretations of the concepts of literacy and reading literacy in scientific sources are also compared, substantiating their relevance in the modern

educational environment. The article emphasizes the impact of literacy on the cognitive, communicative, and social development of elementary school students. Overall, literacy skills are considered a key condition for improving the quality of education and fostering independent student learning.

Негизги сөздөр: сабаттуу окуу, окуу көндүмдөрү, башталгыч мектеп, окуу сабаттуулугу, тексти түшүнүү, когнитивдик өнүгүү, коммуникативдик компетенция, педагогика.

Ключевые слова: грамотное чтение, навыки чтения, начальная школа, читательская грамотность, понимание текста, познавательное развитие, коммуникативная компетентность, педагогика.

Keywords: literacy, reading skills, elementary school, reading literacy, text comprehension, cognitive development, communicative competence, pedagogy.

Сабаттуу окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү башталгыч мектептеги билим берүү процессинин эң маанилүү багыттарынын бири болуп эсептелет. Бул курактагы окуучуларда окуу ишмердүүлүгүнүн негиздери калыптанып, тексти туура, аң-сезимдүү жана ылдам окуу жөндөмдөрү акырындап өнүгө баштайт. Ошондуктан сабаттуу окуу жөндөмү окуучунун кийинки билим алуусунун негизи катары каралат. Окуу процессинде бала тексти механикалык түрдө гана эмес, анын мазмунун түшүнүү менен кабыл алууга үйрөнүшү зарыл. Педагогикалык жактан алганда, сабаттуу окуу көндүмдөрү окуучунун окуу активдүүлүгүн жогорулатууга, сабакка болгон кызыгуусун арттырууга жана өз алдынча билим алуу жөндөмүн калыптандырууга өбөлгө түзөт. Мугалим окуучунун жаш өзгөчөлүгүн эске алуу менен ар түрдүү усулдарды колдонгондо, окуу процесси натыйжалуу болуп, балдардын сабаттуулугу жогорулайт. Окуу көндүмдөрүн калыптандырууда дидактикалык принциптерди туура пайдалануу да маанилүү роль ойнойт.

Психологиялык жактан караганда, башталгыч мектеп курагындагы балдардын кабыл алуу, көңүл буруу, эс тутум жана ой жүгүртүү процесстери активдүү өнүгүү стадиясында болот. Бул мезгилде текст менен иштөө баланын когнитивдик мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө шарт түзөт. Окуу процессинде бала жаңы маалыматты кабыл алып гана тим болбостон, аны талдап, салыштырып жана жыйынтык чыгарууга үйрөнөт. Ошондой эле сабаттуу окуу көндүмдөрү баланын эмоционалдык жана социалдык өнүгүүсүнө да таасир этет. Окуучу тексттеги окуяларды түшүнүү аркылуу өзүнүн сезимдерин билдирүүгө, башкалардын ой-пикирин кабыл алууга үйрөнөт. Бул болсо анын коммуникативдик компетенциясынын калыптанышына жардам берет. Окуу процессинде ийгиликтин болушу баланын өзүнө болгон ишенимин жогорулатып, окууга болгон оң мамилени калыптандырат.

“Сабаттуулук” түшүнүгүнүн аныктамасын А.М. Новиковдун педагогикалык сөздүгүнөн кездештирүүгө болот. Анда сабаттуулук адамдын адабий тилдин нормаларына ылайык оозеки жана жазма сүйлөө көндүмдөрүн өздөштүрүшү катары мүнөздөлөт. Мындан тышкары, сабаттуулук кеңири мааниде белгилүү бир тармактагы билимдердин жетиштүү деңгээлин жана ошол билимди турмуштук жана кесиптик кырдаалдарда колдоно билүү жөндөмүн билдирери белгиленет. Бул аныктама сабаттуулукту жөн гана окуу жана жазуу билүү эмес, аны активдүү колдонуу менен байланышкан көп кырдуу түшүнүк катары ачып берет [4, 45-6.].

Башталгыч мектеп контекстинде сабаттуулук окуучунун тилдик нормаларды өздөштүрүүсү менен катар, анын ой жүгүртүүсүн, сүйлөө маданиятын жана текст менен иштөө жөндөмүн калыптандырууну да камтыйт. Окуучу туура окуп-жазуу менен гана чектелбестен, окуган материалдын мазмунун түшүнүүгө, негизги ойду бөлүп көрсөтүүгө жана өз оюн так билдирүүгө үйрөнөт. Ошондуктан сабаттуулук башталгыч билим берүүнүн негизги максаттарынын бири болуп эсептелет. Окуу сабаттуулугу болсо бул түшүнүктүн дагы бир маанилүү багыты катары адамдын маалымат менен иштей билүү жөндөмүн билдирет. Ал текстти окуу, түшүнүү, талдоо жана алынган маалыматты ар кандай кырдаалда колдонуу процессин камтыйт. Бул жөндөм окуучунун окуу ишмердүүлүгүндө гана эмес, анын күнүмдүк жашоосунда да маанилүү роль ойнойт, анткени ал маалыматты туура кабыл алуу жана чечмелөө мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат. Мындан тышкары, окуу сабаттуулугу окуучунун критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө шарт түзөт. Текст менен иштөөдө бала фактыларды айырмалоого, себеп-натыйжалык байланыштарды табууга жана өз алдынча жыйынтык чыгарууга үйрөнөт. Бул процесс анын таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатып, окууга болгон кызыгуусун арттырат.

Демек, сабаттуулук жана окуу сабаттуулугу башталгыч мектеп окуучусунун жалпы билим деңгээлин калыптандырууда негизги ролду ойнойт. Алар окуучунун тилдик, когнитивдик жана коммуникативдик жөндөмдөрүн өнүктүрүп, анын келечектеги билим алуусуна бекем негиз түзөт.

Азыркы педагогикалык эмгектерде башталгыч класстын окуучуларынын окуу сабаттуулугун жана окуу компетенттүүлүгүн өнүктүрүү маселеси абдан актуалдуу. Орус окумуштуусу Н.Н. Сметанникова коомдогу адамдын ишмердүүлүгү окуу сабаттуулугу (окуу процессинин мүнөздөмөсү) менен гана эмес, ошондой эле окуу сабаттуулугу менен да камсыздалат деп эсептейт [5, 32-б.]. Адамдын эмнени жана эмне үчүн окуганын билиши, маалыматты сын көз менен баалоо жөндөмү жана алган маалыматын кайда жана кантип колдоно аларын түшүнүү. Башкача айтканда, окуу сабаттуулугу жеке адам тарабынан анын ой жүгүртүү жөндөмдөрүнө, жеке сапаттарына жана маданиятына негизделип өнүгөт. Бул алынган маалыматты жашоодогу билим берүү, социалдык жана башка көйгөйлөрдү жана келечектеги кесиптик карьерасын чечүү үчүн колдонуу жөндөмү [3, 76-б.].

О.В.Джежелей "...окуу сабаттуулугу, математикалык сабаттуулук сыяктуу эле, заманбап дүйнөдө маалыматтык сабаттуулукту жана маалыматтар сабаттуулугун өнүктүрүү үчүн зарыл негиз болуп саналат", - деп эсептеген. Бүгүнкү күндө окуу сабаттуулугунун аныктамасына балага "...ар кандай тексттик жана визуалдык форматтарда, анын ичинде санариптик чөйрөдө да маанини чыгарып, табигый тилдерде билдирүүлөрдү түзүү" жөндөмүн үйрөтүү зарылдыгы көз карашынан кароо керек. Башкача айтканда, окуу сабаттуулугу санариптик сабаттуулук менен тыгыз байланышта [2, 56-б.].

Г.А. Цукерман "окуу, айрыкча педагогикалык контекстте, көп учурда декоддоо - тамгаларды тыбыштарга которуу катары түшүнүлөт", - деп эсептейт, ал эми "окуу сабаттуулугу" декоддоону гана эмес, ошондой эле лексиканы, грамматиканы жана лексиканы билүү, айлана-чөйрөнү түшүнүү, өз билимин түшүнүү гана эмес, чечмелөө, окуган нерсесине карата өз мамилесин талдоо жана калыптандыруу жөндөмүн камтыйт [6, 26-б.].

Э.Л. Гончарова угуу жана көрүү жагынан бузулган балдарды окуу менен тааныштыруу тажрыйбасын жана мындай балдарда окуу сабаттуулугун өнүктүрүүдө негизги компетенцияларды баалоо үчүн диагностиканы иштеп чыгууну сунуштайт. Ал окуу

компетенттүүлүгүн “тексттин мазмунун окурмандын жеке тажрыйбасынын мазмунуна айландыруу жөндөмү”, - деп аныктайт [1, 32-б.].

Т.А. Чабанова окуу компетенттүүлүгү окуунун техникасынан жана экспрессивдүүлүгүнөн, тексттен окурман үчүн кызыктуу жана берилген тапшырмаларды чечүү үчүн пайдалуу болгон маалыматты алуудан, окулганды түшүнүүдөн, ар кандай маалымат булактары менен иштөө жөндөмүнөн, окулганды баалоо жана өз алдынча аң-сезимдүү түрдө адабиятты тандоо жөндөмүнөн, башкача айтканда, “балдарда китепти окуудан мурун жана окугандан кийин китептерди максаттуу жекече түшүнүү үчүн өнүккөн жөндөмдөн” турат деп эсептейт [7].

Башталгыч мектептин окуучуларында сабаттуу окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү алардын жалпы билим алуу процессинин негизги жана аныктоочу багыттарынын бири болуп эсептелет. Теориялык булактарды талдоонун негизинде сабаттуу окуу жөндөмү жөн гана техникалык окуу эмес, текстти түшүнүү, талдоо, сынчыл ой жүгүртүү жана алынган маалыматты турмуштук кырдаалдарда колдоно билүү менен тыгыз байланышта экени аныкталды. Сабаттуулук жана окуу сабаттуулугу түшүнүктөрү педагогикалык жана психологиялык жактан көп кырдуу мүнөзгө ээ болуп, окуучунун тилдик, когнитивдик жана коммуникативдик өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этет. Башталгыч куракта баланын кабыл алуу, көңүл буруу жана ой жүгүртүү процесстеринин активдүү өнүгүүсү сабаттуу окуу көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн ыңгайлуу шарт түзөт.

Илимий булактарды салыштыруу көрсөткөндөй, окуу сабаттуулугу заманбап билим берүү шарттарында маалыматтык жана санариптик сабаттуулук менен тыгыз байланышта болуп, окуучунун функционалдык компетенттүүлүгүн калыптандырууда маанилүү роль ойнойт. Ошондуктан башталгыч класстарда сабаттуу окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө ар тараптуу усулдарды колдонуу, текст менен иштөөнүн натыйжалуу ыкмаларын киргизүү жана окуучунун өз алдынча ишмердүүлүгүн колдоо зарыл. Жыйынтыгында, сабаттуу окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү башталгыч мектеп окуучусунун билим сапатын жогорулатууга, анын окууга болгон кызыгуусун арттырууга жана келечектеги билим алуусунун бекем негизин түзүүгө өбөлгө түзөрү аныкталды.

Колдонулган адабияттар

1. Гончарова, Э. Л. Окуунун өнүгүшүнүн алгачкы этаптары. Маселенин теориясына карай / Э. Л. Гончарова. – Москва: Школа-Пресс, 2007. – 115 б.
2. Джежелей, О. В. Башталгыч класстын окуучуларынын окуу чөйрөсүн түзүү / О. В. Джежелей // Башталгыч мектеп. – 2009. – № 1. – Б. 33–38.
3. Колесова, О. В. Башталгыч класстардын окуучуларында окуу сабаттуулугун өнүктүрүүнүн ыкмалары / О. В. Колесова. – Нижний Новгород: НПУнун басмасы, 2018. – 211 б.
4. Новиков, А. М. Педагогика: сөздүк-справочник / А. М. Новиков. – Москва: Россиянын педагогикалык коому, 2000. – 240 б.
5. Сметанникова, Н. Н. Окуу, сабаттуулук, компетенттүүлүк: өнүгүү стратегиясы / Н. Н. Сметанникова. – Москва: Библиотековедение, 2017. – 148 б.
6. Цукерман, Г. А. Окуу сабаттуулугун баалоо. Талкуу материалдары / Г. А. Цукерман. – Москва: РАО, 2015. – 67 б.
7. Чабанова, Т. А. Башталгыч класстын окуучуларынын окуу компетенттүүлүгүн калыптандыруу / Т. А. Чабанова // Окуу жана сабаттуулук. – Москва, 2007. – 310 б.

Рецензент: п.и.к., доцент Касаболотова Г.А.

Моңолбаева С.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Моңолбаева С.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Monolbaeva S.

KNU Jusup Balasagyn

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН КОНСТРУКТОРДУК
КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮГӨ КЕЛЕЧЕКТЕГИ МУГАЛИМДЕРДИ ДАЯРДОО
МОДЕЛИ**

**МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАВЫКАМ
ПРОЕКТИРОВАНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
A MODEL FOR TEACHING FUTURE TEACHERS DESIGN SKILLS IN
PRESCHOOL CHILDREN**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада мектепке чейинки курактагы балдардын конструктордук көндүмдөрүн өнүктүрүүгө келечектеги мугалимдерди даярдоонун модели каралат. Изилдөөдө болочок педагогдордун теориялык билимдерин, практикалык көндүмдөрүн жана чыгармачылык компетенцияларын калыптандыруунун педагогикалык шарттары талданат. Ошондой эле конструкциялоо ишмердүүлүгүн уюштурууда оюн технологияларын, инновациялык окутуу ыкмаларын жана практикага багытталган тапшырмаларды колдонуунун натыйжалуулугу негизделет. Макалада даярдоо моделинин болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүдөгү мааниси көрсөтүлөт.

Аннотация: В данной статье рассматривается модель подготовки будущих учителей для развития навыков проектирования у детей дошкольного возраста. Анализируются педагогические условия формирования теоретических знаний, практических навыков и творческих компетенций будущих учителей. Также обосновывается эффективность использования игровых технологий, инновационных методов обучения и практико-ориентированных заданий при организации проектной деятельности. В статье показана важность модели подготовки в развитии профессиональной компетентности будущих учителей.

Annotation: This article examines a training model for future teachers to develop design skills in preschool-aged children. It analyzes the pedagogical conditions for developing theoretical knowledge, practical skills, and creative competencies in future teachers. It also substantiates the effectiveness of using game technologies, innovative teaching methods, and practice-oriented assignments in organizing project activities. The article demonstrates the importance of this training model in developing the professional competence of future teachers.

Негизги сөздөр: Конструктордук көндүмдөр, мектепке чейинки билим берүү, келечектеги мугалимдерди даярдоо, педагогикалык модель, конструкциялоо ишмердүүлүгү, кесиптик компетенттүүлүк, оюн технологиялары, чыгармачылык өнүгүү, инновациялык окутуу, практикалык даярдык, педагогикалык технологиялар.

Ключевые слова: Навыки проектирования, дошкольное образование, подготовка будущих учителей, педагогическая модель, проектная деятельность, профессиональная компетентность, игровые технологии, творческое развитие, инновационное обучение, практическая подготовка, педагогические технологии.

Keywords: Design skills, preschool education, preparation of future teachers, pedagogical model, project activities, professional competence, game technologies, creative development, innovative learning, practical training, pedagogical technologies.

Азыркы учурда билим берүү системасында балдардын чыгармачылык жана интеллектуалдык өнүгүүсүнө өзгөчө көңүл бурулуп келет. Коомдун технологиялык жактан өнүгүшү мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин алдына жаңы талаптарды коюуда. Ушуга байланыштуу мектепке чейинки курактагы балдардын конструкциялоо көндүмдөрүн өнүктүрүү жана бул багытта иш алып бара алган адистерди даярдоо актуалдуу педагогикалык маселелердин бири болуп калды.

Конструктордук ишмердүүлүк балдардын ой жүгүртүүсүн, элестетүүсүн жана мейкиндиктик түшүнүгүн өнүктүргөн натыйжалуу каражат болуп эсептелет. Балдар ар кандай материалдар менен иштөө аркылуу өз ойлорун практикалык формада көрсөтүүгө үйрөнүшөт. Ошондуктан болочок мугалимдерди конструкциялоо технологияларын колдонууга даярдоо алардын кесиптик компетенттүүлүгүнүн маанилүү бөлүгү болуп саналат.

Педагогикалык практика көрсөткөндөй, студенттердин теориялык даярдыгы жетиштүү болгону менен, конструкциялоо ишмердүүлүгүн практикалык жактан уюштурууда кыйынчылыктар кездешет. Мындай жагдай келечектеги мугалимдерди даярдоонун атайын моделин иштеп чыгууну талап кылат.[3]

Педагогикалык илимде “модель” түшүнүгү белгилүү бир процессти уюштуруунун жана башкаруунун теориялык схемасы катары каралат. Болочок мугалимдерди даярдоо модели алардын кесиптик сапаттарын өнүктүрүүгө багытталган өз ара байланышкан компоненттердин тутумун билдирет.

Мектепке чейинки курактагы балдардын конструкциялоо көндүмдөрүн өнүктүрүүгө даярдоо моделинин негизги максаты — студенттердин теориялык билимдерин, практикалык жөндөмдөрүн жана чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү болуп эсептелет.[1]

Даярдоо моделинин негизги милдеттери төмөнкүлөрдөн турат:

- конструкциялоо ишмердүүлүгүнүн теориялык негиздерин өздөштүрүү;
- мектепке чейинки балдардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу;
- оюн технологияларын колдоно билүү;
- чыгармачылык тапшырмаларды уюштуруу;
- практикалык педагогикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү.

Бул модель студенттердин кесиптик даярдыгын теория менен практиканын байланышы аркылуу өнүктүрүүгө багытталат.

Изилдөөдө иштелип чыккан даярдоо модели бир нече компоненттен турат:

1. максаттык компонент;
2. мазмундук компонент;
3. технологиялык компонент;
4. практикалык компонент;
5. баалоо жана жыйынтыктоочу компонент.

Максаттык компонент болочок мугалимдердин конструкциялоо ишмердүүлүгүн уюштурууга даярдыгын калыптандырууга багытталган.

Мазмундук компонентте мектепке чейинки педагогика, балдар психологиясы жана конструкциялоо технологиялары боюнча билимдер камтылат. Студенттер балдардын чыгармачылык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жана конструкциялоо ишмердүүлүгүнүн педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү тууралуу маалымат алышат.[5]

Технологиялык компонентте оюн технологиялары, интерактивдүү окутуу ыкмалары жана инновациялык педагогикалык каражаттар колдонулат. Бул студенттердин активдүү ишмердүүлүгүн камсыз кылат.

Практикалык компонент өзгөчө мааниге ээ. Анткени студенттер конструкциялоо боюнча сабактарды өткөрүүгө, практикалык тапшырмаларды түзүүгө жана балдардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн уюштурууга катышышат.

Баалоо компонентинде студенттердин компетенттүүлүк деңгээли аныкталып, алардын жетишкендиктерине талдоо жүргүзүлөт.

Конструктордук ишмердүүлүк мектепке чейинки курактагы балдардын интеллектуалдык өнүгүүсүнө чоң таасир тийгизет. Балдар курулуш материалдары менен иштөө аркылуу салыштыруу, анализ жүргүзүү жана пландаштыруу көндүмдөрүн өнүктүрүшөт.[3]

Болочок мугалимдер конструкциялоо иштерин уюштурууда төмөнкү принциптерди эске алышы керек:

- балдардын жаш өзгөчөлүгү;
- жөнөкөйдөн татаалга өтүү;
- чыгармачылык активдүүлүктү колдоо;
- оюн менен окутууну айкалыштыруу;
- практикалык аракетке басым жасоо.

Практикада LEGO технологиялары, кагаздан моделдөө, табигый материалдар менен иштөө жана курулуш оюндары кеңири колдонулат. Мындай иштер балдардын кызыгуусун арттырып, алардын чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн ачууга жардам берет.[1]

Оюн мектепке чейинки курактагы балдардын негизги ишмердүүлүгү болуп эсептелет. Ошондуктан конструкциялоо иштеринде оюн технологияларын колдонуу натыйжалуу деп эсептелет.

Оюн аркылуу балдар курулуш материалдары менен эркин иштөөгө жана өз идеяларын ишке ашырууга үйрөнүшөт. Мисалы, “Көпүрө курабыз”, “Шаар түзөбүз”, “Келечектеги үй” сыяктуу оюн тапшырмалары балдардын чыгармачылык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт.

Дидактикалык оюндар балдардын көңүл буруусун, эс тутумун жана логикалык ой жүгүртүүсүн активдештирет. Ролдук оюндар болсо коммуникациялык жөндөмдөрдү өнүктүрүүгө жардам берет.[3]

Оюн технологияларын колдонуу студенттердин дагы педагогикалык чыгармачылыгын өнүктүрөт. Алар балдардын кызыгуусуна ылайык тапшырмаларды түзүүгө жана окутуунун жаңы ыкмаларын колдонууга аракеттенишет.

Келечектеги мугалимдерди даярдоодо практикага багытталган окутуу өзгөчө мааниге ээ. Теориялык маалыматтарды практикалык иштер менен айкалыштыруу студенттердин кесиптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө жардам берет.

Практикалык машыгуулар учурунда студенттер:

- конструкциялоо боюнча сабактарды пландаштырышат;

- өнүктүрүүчү материалдарды тандашат;
- балдардын чыгармачылык иштерин уюштурушат;
- көйгөйлүү кырдаалдарды чечүүгө аракеттенишет.

Мындай иш-аракеттер алардын өзүнө болгон ишенимин жогорулатып, педагогикалык ишмердүүлүккө даярдыгын бекемдейт.[2]

Демек, мектепке чейинки курактагы балдардын конструктордук көндүмдөрүн өнүктүрүүгө келечектеги мугалимдерди даярдоо модели педагогикалык жактан маанилүү жана натыйжалуу багыт болуп саналат. Бул модель студенттердин теориялык билимдерин тереңдетүүгө, практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жана чыгармачылык компетенцияларын калыптандырууга жардам берет.

Оюн технологияларын, интерактивдүү ыкмаларды жана практикага багытталган тапшырмаларды колдонуу болочок педагогдордун кесиптик даярдыгын жакшыртат. Ошондуктан мындай моделди педагогикалык билим берүү процессинде колдонуу заманбап талаптарга жооп берген адистерди даярдоонун натыйжалуу жолу катары каралышы мүмкүн.

Колдонулган адабияттар

1. Жан Пиаже. Интеллектуалдык өнүгүү тууралуу изилдөөлөр.
2. Конструкциялоо технологиялары / Г. Сатыбалдиева. – Бишкек, 2018.
3. Мектепке чейинки курактагы балдардын чыгармачылык өнүгүүсү / Т. Самудинов. – Бишкек, 2014.
4. Балдардын конструкциялоо ишмердүүлүгү / К. Жусупов. – Бишкек, 2019.
5. Кесиптик компетенттүүлүктү өнүктүрүү / Б. Бейшеналиев. – Бишкек, 2016.

Рецензент: п.и.к., доцент Аман кызы Б.

УДК 372.2

Мундуспаева К.Т.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Мундуспаева К.Т.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Munduspaeva K.T.

KNU Jusup Balasagyn

ПРЕДМЕТТИК-ОЮНДУК ЧӨЙРӨДӨ ПЕДАГОГ МЕНЕН БАЛДАРДЫН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕШҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮ РАЗВИТИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПЕДАГОГА И ДЕТЕЙ В ПРЕДМЕТНО- ИГРОВОЙ СРЕДЕ DEVELOPING TEACHER-CHILD INTERACTION IN A PLAY-BASED LEARNING ENVIRONMENT

Кыскача мүнөздөмө: Макалада мектепке чейинки билим берүү мекемесинин предметтик-оюндук чөйрөсүндө педагог менен улуу курактагы балдардын өз ара

аракеттешүүсүн өнүктүрүүнүн практикалык жолдору каралат. Предметтик-оюндук чөйрө балдардын оюн активдүүлүгүн, өз алдынчалуулугун, сүйлөө жана социалдык-коммуникативдик көндүмдөрүн өнүктүрүүчү маанилүү педагогикалык шарт катары талданат. Изилдөөнүн жыйынтыктары мындай чөйрөнү максаттуу уюштуруу балдардын оюн көндүмдөрүнө жана педагог менен өз ара аракеттешүүсүнө оң таасир этерин көрсөттү.

Аннотация: В статье рассматриваются практические пути развития взаимодействия педагога с детьми старшего дошкольного возраста в предметно-игровой среде дошкольной образовательной организации. Предметно-игровая среда анализируется как важное педагогическое условие развития игровой активности, самостоятельности, речевых и социально-коммуникативных навыков детей. Результаты исследования показали, что целенаправленная организация данной среды положительно влияет на развитие игровых умений детей и их взаимодействие с педагогом.

Abstract: The article examines practical ways of developing interaction between a teacher and senior preschool children in the play-based learning environment of a preschool educational institution. The play-based environment is analyzed as an important pedagogical condition for developing children's play activity, independence, speech, and social-communicative skills. The results of the study showed that the purposeful organization of this environment has a positive impact on the development of children's play skills and their interaction with the teacher.

Негизги сөздөр: мектепке чейинки билим берүү, предметтик-оюндук чөйрө, педагог, өз ара аракеттешүү, сюжеттик-ролдук оюн, оюн ишмердүүлүгү.

Ключевые слова: дошкольное образование, предметно-игровая среда, педагог, взаимодействие, сюжетно-ролевая игра, игровая деятельность.

Keywords: preschool education, play-based learning environment, teacher, interaction, role-playing game, play activity.

Азыркы мектепке чейинки билим берүү системасында баланын ар тараптуу өнүгүүсүнө, өз алдынчалуулугуна, чыгармачылыгына жана социалдык көндүмдөрүнө өзгөчө көңүл бурулууда. Мектепке чейинки курак баланын инсандык, эмоционалдык, социалдык, кептик жана таанып-билүүчүлүк жактан активдүү өнүгүү мезгили болуп эсептелет. Бул мезгилде бала айлана-чөйрөнү оюн аркылуу таанып, чоңдордун иш-аракеттерин өздөштүрүп, теңтуштары менен мамиле түзүүгө үйрөнөт [1; 2].

Мектепке чейинки улуу курактагы балдар үчүн оюн негизги ишмердүүлүк болуп саналат. Л.С. Выготский оюнду баланын психикалык өнүгүүсүндөгү маанилүү шарт катары караса, Д.Б. Эльконин сюжеттик-ролдук оюн аркылуу бала чоңдордун коомдук мамилелерин өздөштүрөрүн белгилеген [1; 3]. Оюнда бала өзүн көрсөтөт, ролду аткарат, сүйлөйт, макулдашат, эрежени сактайт жана ар кандай турмуштук кырдаалдарды элестетүү аркылуу кайра жаратат.

Предметтик-оюндук чөйрө - бул баланын оюнга, изилдөөгө, чыгармачылыкка, баарлашууга жана өз алдынча аракеттенүүгө болгон муктаждыгын камсыз кылган атайын уюштурулган билим берүү мейкиндиги. С.Л. Новоселова предметтик-өнүктүрүүчү чөйрөнү баланын ишмердүүлүгүн уюштуруучу жана анын руханий, физикалык өнүгүүсүнө шарт түзүүчү материалдык объектилер системасы катары мүнөздөйт [5]. Демек, предметтик-оюндук чөйрө оюнчуктардын жыйындысы гана эмес, баланын социалдык жана чыгармачылык өнүгүүсүн камсыз кылуучу педагогикалык шарт болуп саналат.

Бул макаланын максаты - мектепке чейинки билим берүү мекемесинин предметтик-оюндук чөйрөсүндө педагог менен мектепке чейинки улуу курактагы балдардын өз ара аракеттешүүсүн өнүктүрүүнүн практикалык жолдорун көрсөтүү.

Практикалык изилдөө мектепке чейинки улуу курактагы балдардын оюн көндүмдөрүн, предметтик-оюндук чөйрөдөгү активдүүлүгүн жана педагог менен өз ара аракеттешүүсүн аныктоого багытталды. Изилдөөгө 5–6 жаштагы 25 бала, улуу топтун тарбиячылары жана ата-энелер катышты [9].

Изилдөө үч этапта уюштурулду. Аныктоочу этапта балдардын оюн көндүмдөрүнүн баштапкы деңгээли аныкталды, предметтик-оюндук чөйрөнүн абалы талданды жана педагог менен балдардын өз ара аракеттешүүсүнө байкоо жүргүзүлдү. Калыптандыруучу этапта предметтик-оюндук чөйрө мазмундук жактан байытылып, сюжеттик-ролдук оюндар, дидактикалык тапшырмалар, ролдук атрибуттар жана чыгармачылык иштер уюштурулду. Жыйынтыктоочу этапта жүргүзүлгөн иштердин натыйжалуулугу аныкталып, баштапкы жана акыркы көрсөткүчтөр салыштырылды.

Диагностикалык иштерде балдардын оюн темасын тандашы, ролду кабыл алышы, оюн сюжетин улантышы, предмет-алмаштыргычтарды колдонушу, ролдук сүйлөөнү пайдалануу деңгээли жана тентуштары менен макулдашуу жөндөмү эске алынды. Мындай көрсөткүчтөр Н.Я. Михайленко жана Н.А. Короткованын сюжеттик оюнду уюштуруу боюнча сунуштарына шайкеш келет [6].

Практикалык иштин биринчи багыты предметтик-оюндук чөйрөнү кайрадан уюштуруу жана мазмундук жактан байытуу болду. Байкоонун жүрүшүндө топто оюнчуктар жана айрым дидактикалык материалдар болгону менен, алардын баары балдардын өз алдынча сюжеттик оюн уюштуруусуна жетиштүү шарт түзбөй тургандыгы байкалды. Ошондуктан оюн чөйрөсү балдардын кызыгуусуна, жаш өзгөчөлүгүнө жана оюн тажрыйбасына ылайык өзгөртүлдү [5; 6].

Топто бир нече оюн борборлору уюштурулду: “Үй-бүлө”, “Оорукана”, “Дүкөн”, “Мектеп”, “Курулуш”, “Чач тарач”, “Саякат” сыяктуу сюжеттик оюн бурчтары түзүлдү. Ар бир бурчка тиешелүү атрибуттар жайгаштырылды. Мисалы, “Оорукана” бурчуна дарыгердин халаты, оюнчук медициналык шаймандар, карточкалар, бейтаптар үчүн куурчактар коюлду. “Дүкөн” оюнунда тараза, жасалма акча, товарлар, баштыкчалар жана сатуучу үчүн белгилер колдонулду. “Мектеп” оюнунда доска, бор, дептер, калем, китеп жана тапшырма карточкалары пайдаланылды.

Мындай уюштуруу балдардын оюнга болгон кызыгуусун арттырып, алардын өз алдынча оюн баштоосуна, ролдорду тандоосуна жана сюжетти улантуусуна шарт түздү. Оюн чөйрөсүнүн жеткиликтүү жана өзгөрмөлүү болушу балдардын демилгесин колдоп, аларды активдүү аракетке тартты [5].

Практикалык иштин экинчи багыты - буюм-алмаштыргычтарды колдонуу болду. Бала оюнда ар бир буюмдун даяр оюнчук түрүн гана күтпөстөн, жөнөкөй предметтерди башка мааниде колдонууга үйрөнүшү керек. Мисалы, таякча “термометр”, кагаз “акча”, кубик “телефон”, бош куту “касса” же “дары кутусу” катары колдонулду. Л.С. Выготский жана Д.Б. Эльконин белгилегендей, оюндагы шарттуулук жана символикалык аракет баланын элестетүүсүн, ой жүгүртүүсүн жана чыгармачылыгын өнүктүрөт [1; 3].

Үчүнчү багыт - балдардын оюн мейкиндигин өз алдынча өзгөртүүсүнө мүмкүнчүлүк берүү болду. Жумшак модулдар, ширмалар, кездемелер, кутулар жана курулуш материалдары аркылуу балдар өздөрүнө ылайык оюн аймагын түзүштү. Бул алардын өз

алдынчалуулугун, уюштуруучулук жөндөмүн жана биргелешип аракеттенүүсүн күчөттү.

Практикалык иштин маанилүү бөлүгү педагогдун позициясын өзгөртүүгө байланыштуу болду. Педагог балдардын оюнун түздөн-түз башкаруучу эмес, алардын демилгесин колдоочу, багыт берүүчү жана өнөктөш катары катышты. В.А. Петровский жана башка авторлор өнүктүрүүчү чөйрөдө чоң адам менен баланын инсанга багытталган өз ара аракеттешүүсү маанилүү экенин белгилешкен [8].

Педагог балдарга даяр сюжетти таңуулабай, аларды суроолор аркылуу ойлонууга багыттады: “Бул оюнда кимдер болот?”, “Сен кайсы ролду тандайсың?”, “Оюнду кантип улантабыз?”, “Бул буюмду дагы кандай колдонсо болот?”, “Силер кантип макулдашасыңар?” деген сыяктуу суроолор балдардын ой жүгүртүүсүн жана сүйлөө активдүүлүгүн арттырды.

Сюжеттик-ролдук оюндарда педагог айрым учурда оюнга катышуучу катары кирип, балдардын оюнун байытты. Мисалы, “Оорукана” оюнунда педагог “бейтап” болуп, балдардан жардам сурады. Бул учурда балдар дарыгер, медайым, каттоочу сыяктуу ролдорду бөлүштүрүп, сүйлөшүү аркылуу оюнду улантышты. “Дүкөн” оюнунда педагог “кардар” катары катышып, товар тандоо, баасын суроо, төлөө, сатуучу менен сүйлөшүү кырдаалдарын жаратты. Мындай ыкмалар балдардын ролдук сүйлөөсүн өнүктүрүүгө жардам берди. Балдар өз ролуна ылайык сөздөрдү колдоно башташты: “Сизге эмне керек?”, “Кезек күтүнүз”, “Дарыны убагында ичиңиз”, “Сабак башталды”, “Тапшырманы аткарыңыз” деген сыяктуу сүйлөмдөр оюн учурунда активдүү колдонулду.

Ошондой эле, педагог балдардын ортосундагы пикир келишпестиктерди чечүүдө багыт берүүчү болду. Эгерде балдар ролдорду бөлүштүрүүдө талашып калса, педагог дароо чечим чыгарбастан, аларды өз ара сүйлөшүүгө үйрөттү. Бул балдардын кызматташуу, башкалардын оюн эске алуу жана макулдашуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө шарт түздү [6; 7].

Калыптандыруучу этапта сюжеттик-ролдук оюндар кеңири колдонулду.

“Үй-бүлө” оюнунда балдар ата, эне, бала, чоң ата, чоң эне сыяктуу ролдорду аткарышты. Алар үй жумуштарын бөлүштүрүү, конок тосуу, тамак даярдоо, балага кам көрүү сыяктуу кырдаалдарды ойношту. Оюн балдардын үй-бүлөлүк мамилелер жөнүндө түшүнүгүн кеңейтип, камкордук, жардамдашуу жана жоопкерчилик сапаттарын өнүктүрдү.

“Оорукана” оюнунда балдар дарыгер, медайым, бейтап жана каттоочу ролдорун аткарышты. Оюн учурунда сүйлөшүү, суроо берүү, жардам көрсөтүү, кезек күтүү жана эрежени сактоо көндүмдөрү өнүктү. Бул оюн балдардын коомдук кызматтар тууралуу түшүнүгүн кеңейтти.

“Дүкөн” оюнунда балдар сатуучу, кардар жана кассир ролдорун аткарышты. Алар товар тандоо, баасын суроо, сатып алуу, акча төлөө, кезек сактоо сыяктуу аракеттерди жасашты. Бул оюн балдардын эсептөө, сүйлөшүү жана социалдык жүрүм-турум көндүмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түздү.

“Мектеп” оюнунда балдар мугалим жана окуучу ролдорун аткарып, доскага жазуу, суроо берүү, жооп айтуу, тапшырма аткаруу сыяктуу аракеттерди аткарышты. Бул оюн мектепке даярдык элементтерин камтып, балдардын окууга болгон кызыгуусун жана жоопкерчилик сезимин күчөттү.

“Курулуш” оюнунда балдар куруучу, инженер, айдоочу ролдорун аткарып, кубиктерден жана конструкторлордон үйлөрдү, көпүрөлөрдү, жолдорду курушту. Оюн балдардын конструкциялоо жөндөмүн, мейкиндиктик түшүнүгүн жана биргелешип иштөө көндүмүн өнүктүрдү.

Бул оюндардын баары педагогдун колдоосу менен, бирок балдардын демилгесине

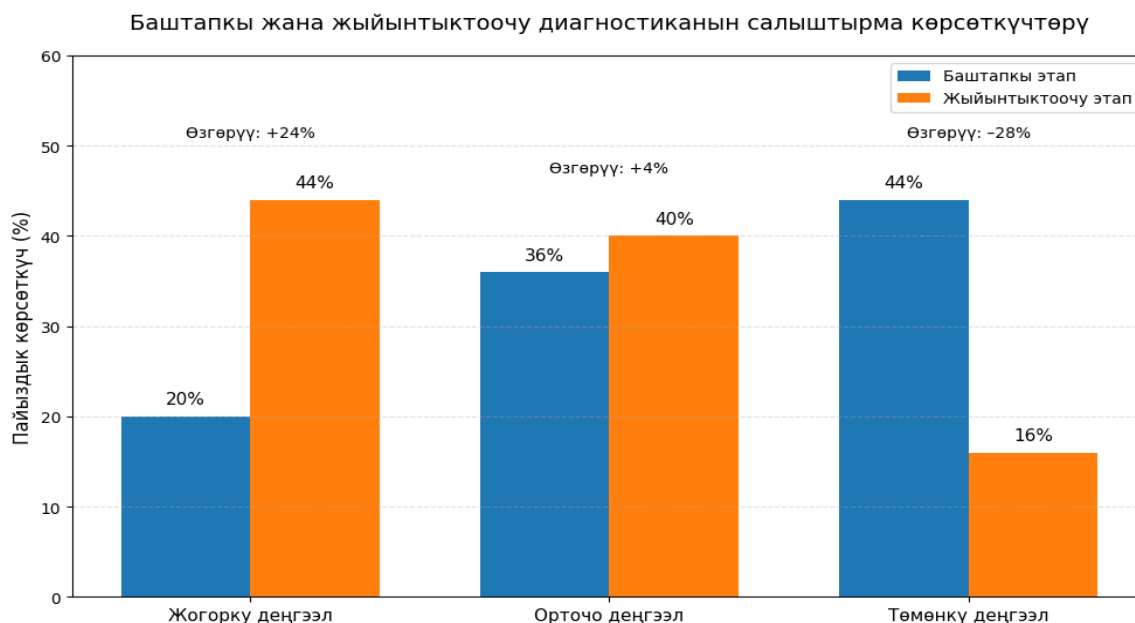
таянуу аркылуу уюштурулду. Натыйжада балдар оюнду өз алдынча баштоого, ролдорду бөлүштүрүүгө, оюнга керектүү атрибуттарды тандоого жана сюжетти улантууга активдүү катыша башташты.

Баштапкы диагностиканын жыйынтыгы боюнча 25 баланын ичинен жогорку деңгээлде 5 бала, башкача айтканда 20%; орточо деңгээлде 9 бала, башкача айтканда 36%; төмөнкү деңгээлде 11 бала, башкача айтканда 44% аныкталды. Бул көрсөткүчтөр балдардын бир бөлүгүндө оюн темасын өз алдынча тандоо, ролду кабыл алуу, оюн сюжетин улантуу, предмет-алмаштыргычтарды колдонуу жана теңтуштары менен макулдашуу көндүмдөрү жетиштүү деңгээлде өнүкпөгөнүн көрсөттү.

Калыптандыруучу иштер жүргүзүлгөндөн кийин жыйынтыктоочу диагностика өткөрүлдү. Анын натыйжасында жогорку деңгээлдеги балдардын көрсөткүчү 20%дан 44%га чейин жогорулады. Орточо деңгээл 36%дан 40%га чейин көбөйдү. Ал эми төмөнкү деңгээл 44%дан 16%га чейин азайды. Бул өзгөрүүлөр предметтик-оюндук чөйрөнү максаттуу уюштуруу, оюн материалдарын балдардын кызыгуусуна ылайык пайдалануу жана педагогдун өнөктөштүк позициясы мектепке чейинки улуу курактагы балдардын оюн көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө оң таасир эткенин далилдейт.

Таблица 1. Баштапкы жана жыйынтыктоочу диагностиканын салыштырма көрсөткүчтөрү

Деңгээлдер	Баштапкы этап	Жыйынтыктоочу этап	Өзгөрүү
Жогорку деңгээл	5 бала / 20%	11 бала / 44%	+24%
Орточо деңгээл	9 бала / 36%	10 бала / 40%	+4%
Төмөнкү деңгээл	11 бала / 44%	4 бала / 16%	-28%

Жыйынтыктоочу этапта балдардын оюнга болгон кызыгуусу жогорулаганы, өз алдынча роль тандоосу, теңтуштары менен макулдашуусу, оюнда сүйлөшүүсү жана предметтерди чыгармачылык менен колдонушу байкалды. Айрым пассивдүү балдар да оюнга активдүү

катышып, өз оюн айтууга жана ролдук аракеттерди аткарууга аракет кыла башташты.

Изилдөөнүн негизинде төмөнкү практикалык сунуштарды берүүгө болот. Биринчиден, предметтик-оюндук чөйрө балдардын жаш өзгөчөлүгүнө жана кызыгуусуна ылайык дайыма жаңыланып турушу зарыл. Экинчиден, оюн атрибуттары балдар үчүн жеткиликтүү жайгаштырылышы керек. Үчүнчүдөн, педагог балдардын оюнун катуу көзөмөлдөөчү эмес, өнөктөш жана багыт берүүчү катары катышышы керек. Төртүнчүдөн, сюжеттик-ролдук оюндарда ролдук сүйлөөгө өзгөчө көңүл буруу зарыл. Бешинчиден, предмет-алмаштыргычтарды кенири колдонуу балдардын элестетүүсүн жана чыгармачылыгын өнүктүрөт. Алтынчыдан, педагог ата-энелер менен кызматташып, үй шартында да баланын оюн демилгесин колдоонун маанисин түшүндүрүшү керек.

Практикалык изилдөөнүн жыйынтыктары предметтик-оюндук чөйрө мектепке чейинки улуу курактагы балдардын оюн активдүүлүгүн, өз алдынчалуулугун, социалдык жана коммуникативдик көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн натыйжалуу каражаты экенин көрсөттү. Оюн чөйрөсү мазмундуу, жеткиликтүү, коопсуз жана балдардын кызыгуусуна ылайык уюштурулганда, балдар оюнга активдүү катышып, өздөрүнүн тажрыйбасын кеңейтет.

Педагогдун ролу бул процессте өзгөчө мааниге ээ. Педагог балдардын демилгесин колдоп, алар менен өнөктөштүк негизде аракеттенгенде, оюн ишмердүүлүгү тарбиялык жана өнүктүрүүчүлүк мааниге ээ болот. Ошондуктан мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде предметтик-оюндук чөйрөнү туура уюштуруу жана педагог менен балдардын өз ара аракеттешүүсүн өнүктүрүү билим берүү процессинин сапатын жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. — URL: https://detsad90.perm.prosadiki.ru/media/2019/03/05/1273622113/Vy_gotskij_L.S. IGRA I EE R OL V PSIXICHESKOM RAZVITII REBENKA.pdf
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. — URL: https://psychmsu.ru/library_files/Problemy_razvit_psychiki_Leontev.pdf
3. Эльконин Д.Б. Психология игры. — М.: ВЛАДОС, 1999. — URL: <https://psychlib.ru/mgppu/EPi-1999/EPI-001.HTM>
4. Запорожец А.В. Избранные психологические труды. Том 1. Психическое развитие ребенка. — М.: Педагогика, 1986. — URL: https://psychlib.ru/mgppu/ZIp_I-1986/ZIp-320.html
5. Новоселова С.Л. Развивающая предметная среда: методические рекомендации. — М., 2001. — URL: https://igrashkolasnovoselovoy.narod.ru/01/RPS_2001.pdf
6. Михайленко Н.Я., Короткова Н.А. Организация сюжетной игры в детском саду: пособие для воспитателя. — М.: ГНОМ и Д, 2000. — URL: https://pedlib.ru/Books/3/0206/3_0206-1.shtml
7. Усова А.П. Роль игры в воспитании детей / под ред. А.В. Запорожца. — М.: Просвещение, 1976. — URL: https://elibleib.org/gnpbu.ru/text/usova_rol-igry-v-vospitanii-detej_1976/fs%2C1/
8. Петровский В.А., Кларина Л.М., Смывина Л.А., Стрелкова Л.Т. Построение развивающей среды в дошкольном учреждении. — М.: Новая школа, 1993. — URL: <https://dou35.kirov.spb.ru/images/RPPS.pdf>

Рецензент: п.и.к., доцент Жунусакунова А.Д.

Муратбекова С.М., Биймурсаева Б.М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Муратбекова С.М., Биймурсаева Б.М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Muratbekova S.M., Beimursaeva B.M.

KNU Jusup Balasagyn

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН КЕЛЕЧЕКТЕГИ
ПЕДАГОГДОРУНУН БАЛА БАКЧАДАГЫ КЕСИПТИК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨРҮ
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ
ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ДЕТСКОМ САДУ.
PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE EARLY CHILDHOOD EDUCATION
TEACHERS IN KINDERGARTEN**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын келечектеги педагогдорунун кесиптик ишмердүүлүккө болгон даярдыгын калыптандыруу маселеси каралат. Бүгүнкү күндө өсүп келе жаткан муунду тарбиялоодо сапаттуу билим берүү башкы орунда турат. Бул максатка жетүү үчүн заманбап ыкмаларды өздөштүргөн, компетенттүү адистерди даярдоо өзгөчө актуалдуулукка ээ. Изилдөөдө студенттердин теориялык билимдерин бала бакчадагы практикалык иш менен айкалыштыруу жолдору жана кесиптик көндүмдөрдү өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары талдоого алынган. Ошондой эле болочок тарбиячылардын психологиялык, методикалык жана коммуникативдик даярдыгын жогорулатууда инновациялык технологиялардын ролу аныкталган. Натыйжада, жогорку окуу жайларында уюштурулган максаттуу педагогикалык практика студенттердин өз алдынча иш алып баруусуна жана кесиптик позициясынын бекемделишине түрткү берери далилденген. Макаланын корутундусу мектепке чейинки билим берүү тармагынын адистерин даярдоочу окуу программаларын өркүндөтүү үчүн практикалык сунуш катары кызмат кылат.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос формирования готовности будущих педагогов дошкольного образования к профессиональной деятельности. Сегодня качественное образование играет ключевую роль в воспитании подрастающего поколения. Для достижения этой цели особую актуальность приобретает подготовка компетентных специалистов, владеющих современными методиками. В исследовании проанализированы пути сочетания теоретических знаний студентов с практической работой в детском саду, а также педагогические условия развития профессиональных навыков. Кроме того, определена роль инновационных технологий в повышении психологической, методической и коммуникативной готовности будущих воспитателей. В результате доказано, что целевая педагогическая практика, организованная в вузах, способствует самостоятельной работе студентов и укреплению их профессиональной позиции. Выводы статьи служат практической рекомендацией для совершенствования учебных программ подготовки специалистов в сфере дошкольного образования.

Abstract: The article examines the issue of forming the readiness of future early childhood education teachers for professional activity. Today, quality education plays a key role in raising the

younger generation. To achieve this goal, training competent specialists who master modern methodologies is of particular relevance. The study analyzes the ways of combining students' theoretical knowledge with practical work in kindergarten, as well as the pedagogical conditions for developing professional skills. Furthermore, the role of innovative technologies in enhancing the psychological, methodical, and communicative readiness of future educators is determined. As a result, it is proven that targeted pedagogical practice organized in universities contributes to students' independent work and the strengthening of their professional position. The conclusions of the article serve as a practical recommendation for improving training curricula for specialists in the field of early childhood education.

Негизги сөздөр: мектепке чейинки билим берүү, келечектеги педагог, кесиптик даярдык, бала бакча, компетенттүүлүк, педагогикалык практика, инновациялык технологиялар.

Ключевые слова: дошкольное образование, будущий педагог, профессиональная готовность, детский сад, компетентность, педагогическая практика, инновационные технологии.

Keywords: early childhood education, future teacher, professional readiness, kindergarten, competence, pedagogical practice, innovative technologies.

Киришүү

Теманын актуалдуулугу. Заманбап коомдо мектепке чейинки билим берүү тутумун модернизациялоо жана анын сапатын жогорулатуу башкы милдеттердин бири болуп саналат. Анткени, баланын инсан катары калыптанышынын жана интеллектуалдык өсүшүнүн пайдубалы дал ушул мектепке чейинки куракта түптөлөт. Ушуга байланыштуу, бала бакчаларда эмгектене турган келечектеги педагогдорду даярдоо сапатына коюлган талаптар да өзгөрүүдө. Бүгүнкү күндө эмгек рыногуна жөн гана теориялык билимге ээ адис эмес, өзгөрүп жаткан шарттарга тез ыңгайлаша алган, инновациялык технологияларды өздөштүргөн жана кесиптик ишмердүүлүккө психологиялык, методикалык жактан толук даяр болгон компетенттүү педагогдор керек.

Бирок, жогорку жана орто кесиптик окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүнүн реалдуу даярдыгы менен бала бакчалардын заманбап талаптарынын ортосунда белгилүү бир карама-каршылыктар дагы эле сакталып келүүдө. Көп учурда жаш адистер бала бакчадагы реалдуу педагогикалык кырдаалдарда, балдар жана ата-энелер менен болгон коммуникацияда кыйынчылыктарга туш болушат. Бул жагдай келечектеги педагогдордун кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгын калыптандыруунун натыйжалуу жолдорун жана педагогикалык шарттарын илимий негизде иштеп чыгуу зарылчылыгын шарттайт.

Изилдөөнүн максаты – мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде эмгектене турган келечектеги педагогдордун кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгын калыптандыруунун негизги багыттарын, ыкмаларын жана педагогикалык шарттарын аныктоо болуп саналат.

Изилдөөнүн милдеттери:

✓ Мектепке чейинки билим берүүнүн келечектеги педагогдорун даярдоонун заманбап абалын жана илимий-педагогикалык адабияттарды талдоо.

✓ Студенттердин бала бакчадагы кесиптик даярдыгынын негизги компоненттерин (мотивациялык, теориялык, практикалык, рефлексивдик) аныктоо.

✓ Окуу процессинде теория менен практиканын (бала бакчадагы практиканын) интеграциясын күчөтүүчү натыйжалуу ыкмаларды сунуштоо.

Изилдөөнүн усулдары. Макаланы жазууда илимий-педагогикалык адабияттарды теориялык талдоо, байкоо жүргүзүү, сурамжылоо жана алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларды жалпылоо усулдары колдонулган.

Окумуштуулардын изилдөөлөрү (Адабияттарга сереп)

Келечектеги педагогдордун кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгын калыптандыруу маселеси педагогика илиминде көп кырдуу жана узак убакыттан бери изилденип келе жаткан өзөктүү багыттардын бири болуп саналат. Илимий адабияттарды талдоо көрсөткөндөй, бул түшүнүк багыттар боюнча бир нече негизги топко бөлүнөт:

1. Кесиптик даярдыктын жана компетенттүүлүктүн жалпы теориялык негиздери

Жогорку окуу жайларында болочок адистердин кесиптик даярдыгынын маңызын, курамын жана анын структуралык компоненттерин изилдеген фундаменталдык эмгектер В.А. Сластенин, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова жана В.Д. Шадриковго таандык[10].

В.А. Сластениндин концепциясы боюнча, кесиптик даярдык — бул инсандын психологиялык багыттуулугун, теориялык билимдерин жана практикалык көндүмдөрүн бириктирген интеграциялык касиет.

Окумуштуулар даярдыктын курамында негизги төрт компонентти баса белгилешет: мотивациялык (кесипке болгон кызыгуу), когнитивдик (теориялык билим), операционалдык-ишмердүүлүк (практикалык көндүмдөр) жана рефлексивдик (өз ишин баалай билүү).

2. Мектепке чейинки билим берүү адистерин даярдоонун өзгөчөлүктөрү

Мектепке чейинки курактагы балдар менен иштөөнүн өзгөчөлүгүн жана бала бакчанын педагогдорун кесиптик жактан калыптандыруу маселелерин Л.В. Поздняк, С.А. Козлова, В.И. Ядешко жана Л.М. Волобуева сыяктуу окумуштуулар атайын изилдешкен[1].

Алардын эмгектеринде бала бакчанын тарбиячысы бир эле учурда педагог, психолог, уюштуруучу жана чыгармачыл инсан болушу керектиги айтылат.

С.А. Козлова өз изилдөөлөрүндө келечектеги тарбиячынын гуманисттик позициясына, башкача айтканда, баланы инсан катары кабыл алып, аны менен өнөктөштүк мамиле кура билүү жөндөмүнө өзгөчө маани берген[3,4,5].

3. Заманбап шарттарда креативдүүлүктү жана инновацияны өнүктүрүү

Акыркы жылдары билим берүү тутумунун модернизацияланышы менен келечектеги педагогдордун креативдүүлүгүн жана инновациялык даярдыгын өнүктүрүү маселеси актуалдуу болууда. Бул багытта В.А. Кан-Калик (педагогикалык чыгармачылык жана баарлашуу теориясы) жана Н.М. Яковлеванын (инновациялык ишмердүүлүккө даярдоо) изилдөөлөрү чоң мааниге ээ[6,7]. Алар педагогдун кесиптик даярдыгы калыптанган калыптардан (шаблондордон) чыгып, жаңы шарттарга ылайык ийкемдүү чечимдерди кабыл алуу деңгээли менен өлчөнөрүн далилдешкен.

4. Ата мекендик (Кыргызстандагы) изилдөөлөр жана заманбап контекст

Кыргызстандын билим берүү мейкиндигинде мектепке чейинки жана мектептик билим берүүнүн адистерин даярдоо, алардын кесиптик компетенттүүлүгүн арттыруу маселелери ата мекендик окумуштуулар Э.М. Мамбетакунов, Н.К. Ч (Чодурова), А.А. Алимбеков, Л.Н. Мирошниченко жана башкалардын илимий эмгектеринде чагылдырылган[8].

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын (жана өлкөдөгү "Санариптик Кыргызстан" концепциясынын) алкагында келечектеги педагогдорду даярдоодо жаңы талаптар коюлууда[11]. Изилдөөчүлөр

заманбап бала бакчанын тарбиячысы улуттук баалуулуктарды, этнопедагогиканын элементтерин терең билүү менен бирге, маалыматтык-коммуникациялык технологияларды (МКТ) жана интерактивдүү усулдарды (мисалы, оюн аркылуу окутуу, мультимедиялык каражаттар) кесиптик ишмердүүлүгүндө натыйжалуу колдоно билиши зарылдыгын негиздешүүдө.

Корутунду сереп: Окумуштуулардын изилдөөлөрүн жалпылоо менен, келечектеги педагогдордун бала бакчадагы ишмердүүлүккө даярдыгы — бул жөн гана диплом алуу эмес, ЖОЖдогу теориялык база менен бала бакчадагы реалдуу педагогикалык практиканын тыгыз интеграциясынын натыйжасында калыптана турган татаал, динамикалык процесс деген тыянакка келебиз.

Изилдөөнүн жыйынтыктары: Бала бакчанын өнүгүндө (Results and Discussion)

Жогорку окуу жайындагы теориялык даярдык менен бала бакчанын реалдуу чөйрөсүнүн ортосундагы байланышты изилдөө көрсөткөндөй, келечектеги педагогдордун кесиптик калыптанышы түздөн-түз бала бакчадагы ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрүнө көз каранды. Эксперименталдык иштердин алкагында студенттердин даярдыгы бала бакчанын өнүгүндө төмөнкүдөй маанилүү багыттар боюнча талдоого алынды.

1. Бала бакчадагы педагогикалык кырдаалдарга ыңгайлашуу (Адаптация)

Изилдөөнүн баштапкы (аныктоочу) этабында студенттердин 65%дан ашыгы бала бакчанын реалдуу чөйрөсүндө өзүн ишенимсиз сезишкен. Негизги кыйынчылыктар: балдардын суроолоруна тез жооп берүү, күтүүсүз уюшулган чыр-чатактарды чечүү жана балдардын көңүлүн узакка кармоо менен байланыштуу болгон.

Калыптандыруучу этаптан кийин, тагыраак айтканда, окуу процессине кырдаалдык моделдештирүү (кейс-стади) киргизилген соң, студенттердин бала бакчанын режимине (оюн, сабак, сейилдөө, тамактануу убактысы) көнүүсү жеңилдеген. Студенттер реалдуу педагогикалык чөйрөдө ийкемдүүлүктү көрсөтө алышты.

2. Бала бакчадагы сабактарды уюштуруудагы креативдүүлүк

Заманбап бала бакчанын өнүгүндө педагогдон шаблондук сабактардан качып, баланын логикасын, кабыл алуусун өстүрө турган кызыктуу усулдарды колдонуу талап кылынат. Изилдөөдө студенттердин төмөнкү багыттар боюнча практикалык көндүмдөрү калыптанды:

Музыкалык терапия жана оюн усулдары: Студенттер балдардын чарчоосун басуу жана көңүлүн буруу үчүн музыкалык-ритмикалык көнүгүүлөрдү жана сюжеттик-ролдук оюндарды натыйжалуу колдонууну өздөштүрүштү[12].

Көрсөтмөлүүлүк жана санариптик каражаттар: Бала бакчадагы сабактарда (математикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу, айлана-чөйрө менен тааныштыруу) когнитивдик-визуалдык усулдар, мультимедиялык кыскача презентациялар жана интерактивдүү оюн куралдары кеңири колдонулду[9]. Бул бала бакчадагы балдардын сабакка болгон кызыгуусун 40%га жогорулаткан.

3. Бала бакчанын жамааты жана ата-энелер менен болгон коммуникация

Педагогдун даярдыгынын маанилүү көрсөткүчү — бул бала бакчанын тажрыйбалуу тарбиячылары, жетекчилиги жана эң башкысы, баланын ата-энеси менен тил табыша билүүсү. Эксперименттин жүрүшүндө болочок педагогдор ата-энелер менен өткөрүлүүчү чогулуштарга катышып, консультацияларды уюштурууну үйрөнүштү. Бул алардын кесиптик коммуникативдик компетенттүүлүгүн арттырды.

Эксперименттин сандык көрсөткүчтөрү (Динамикасы)

Жүргүзүлгөн максаттуу иштердин натыйжасында студенттердин бала бакчадагы

кесиптик ишмердүүлүккө даярдык деңгээли төмөнкүдөй өзгөрдү (пайыздык көрсөткүч менен):

Даярдыктын деңгээли	Экспериментке чейин	Эксперименттен кийин
Жогорку (Жаңычыл, креативдүү)	15%	45%
Орто (Өз алдынча аракеттенген)	50%	48%
Төмөн (Калыптанган үлгү менен гана иштеген)	35%	7%

Бул көрсөткүчтөр бала бакчанын өнүгүндө уюштурулган максаттуу педагогикалык практика жана инновациялык усулдар болочок тарбиячылардын кесиптик ишенимдүүлүгүн арттырып, төмөнкү деңгээлдеги студенттердин санын кескин кыскартканын далилдейт.

Талкуу (Discussion): Бала бакчанын реалдуу шартында алынган жыйынтыктар көрсөткөндөй, келечектеги педагогдорду даярдоодо негизги басымды кургак теорияга эмес, бала бакчанын чөйрөсүнө ылайыкташтырылган практикалык-лабораториялык иштерге жасоо керек. ЖОЖ менен бала бакчанын ортосундагы мындай интеграция билим берүүнүн заманбап мамлекеттик стандарттарынын талаптарына толук жооп берет.

Изилдөөнүн практикалык мааниси (Practical Significance)

Жүргүзүлгөн илимий-изилдөө иштеринин жана анын алкагындагы эксперименталдык тажрыйбалардын практикалык мааниси төмөнкүдөй өзөктүү багыттар менен аныкталат:

Окуу-методикалык куралдарды байытуу: Изилдөөнүн жүрүшүндө иштелип чыккан кырдаалдык тапшырмалар (кейс-стади), ролдук оюндардын сценарийлери жана бала бакчанын өнүгүндөгү маселелерди чечүүчү моделдер жогорку жана орто кесиптик окуу жайларынын педагогикалык факультеттеринде негизги усулдук курал катары колдонулушу мүмкүн.

Окуу программаларын өркүндөтүү: Изилдөөнүн жыйынтыктары жана сунушталган методикалык ыкмалар "Мектепке чейинки педагогика", "Мектепке чейинки билим берүүнүн заманбап технологиялары" жана "Педагогикалык чеберчилик" сыяктуу дисциплиналардын жумушчу программаларын (силлабустарын) жаңылоого жана мазмунун байытууга негиз болот.

Педагогикалык практиканы уюштурууну жаңылоо: Студенттердин бала бакчадагы өндүрүштүк жана кесиптик-профилдик практикаларын уюштурууда кургак байкоо жүргүзүүдөн активдүү-ишмердүүлүк өнүгүнө өтүү, тагыраак айтканда, студенттердин өз алдынча сабак өтүүсүн, музыкалык терапияны жана когнитивдик-визуалдык усулдарды колдонуусун уюштуруу боюнча даяр сунуштар берилди.

Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу: Макаланын материалдары бир гана студенттер үчүн эмес, бала бакчаларда иштеп жаткан жаш тарбиячылардын кесиптик

чеберчилигин арттырууда, кайра даярдоо курстарында жана методикалык бирикмелердин семинарларында көмөкчү материал катары колдонууга толук ылайыктуу.

Бала бакча менен ЖОЖдун кызматташтыгын бекемдөө: Сунушталган иш-аракеттердин тутуму жогорку окуу жайлары менен мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын ортосундагы социалдык-өнөктөштүктү жаңы деңгээлге көтөрүүгө, бала бакчалардын реалдуу суроо-талабына жооп берген компетенттүү адистерди максаттуу даярдоого жол ачат.

Кыскача айтканда, бул изилдөөнүн жыйынтыктары мектепке чейинки билим берүү тармагындагы болочок педагогдорду даярдоо процессин сапаттык жактан жаңылоого жана алардын бала бакчадагы алгачкы эмгек жолуна ишенимдүү аралашуусуна түз көмөк көрсөтөт.

Корутунду (Conclusion)

Мектепке чейинки билим берүүнүн келечектеги педагогдорунун бала бакчадагы кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгын калыптандыруу маселесин илимий-теориялык жана эксперименталдык өнүгтө изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй маанилүү жыйынтыктар чыгарылды:

Теориялык маанилүүлүгү: Келечектеги тарбиячылардын кесиптик даярдыгы — бул бир гана дидактикалык билимдердин жыйындысы эмес, мотивациялык, когнитивдик, операционалдык жана рефлексивдик компоненттерди камтыган татаал интеграциялык инсандык касиет экендиги негизделди. Заманбап шарттарда бул даярдыктын негизин компетенттүүлүк мамиле түзөт.

Практикалык натыйжалуулук: Жогорку окуу жайындагы окуу процессине инновациялык технологияларды, кейс-стади усулдарын жана кырдаалдык моделдештирүүнү киргизүү студенттердин бала бакчанын реалдуу чөйрөсүнө сунуштаган ийкемдүүлүгүн арттырды. Студенттердин сабактарды креативдүү уюштуруу, музыкалык терапияны жана көрсөтмөлүү-санариптик куралдарды колдонуу көндүмдөрү кыйла жогорулады.

Сандык көрсөткүчтөрдүн динамикасы: Эксперименталдык изилдөөнүн соңунда студенттердин кесиптик ишмердүүлүккө болгон жогорку деңгээлдеги даярдыгы 15%дан 45%га чейин өсүп, ал эми өз алдынча иш алып барууда кыйынчылыкка туш болгон төмөн деңгээлдеги студенттердин саны 35%дан 7%га чейин азайгандыгы аныкталды. Бул сунушталган педагогикалык шарттардын натыйжалуулугун түз далилдейт.

Колдонулган адабияттар

1. Сластенин, В. А. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. – М.: Академия, 2013. – 576 с.
2. Кузьмина, Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
3. Маркова, А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. – 308 с.
4. Поздняк, Л. В. Управление дошкольным образованием: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. В. Поздняк, Н. Н. Лященко. – М.: Академия, 2001. – 432 с.
5. Козлова, С. А. Дошкольная педагогика: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / С. А. Козлова, Т. А. Куликова. – М.: Академия, 2010. – 416 с.
6. Кан-Калик, В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

7. Яковлева, Н. М. Теория и практика подготовки будущих учителей к инновационной деятельности / Н. М. Яковлева. – Челябинск: ЧГПУ, 1992. – 188 с.
8. Мамбетакунов, Э. М. Педагогиканын негиздери: Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы / Э. М. Мамбетакунов, Т. М. Мамбетакунов. – Бишкек, 2014. – 284 б.
9. Алимбеков, А. А. Этнопедагогикалык түшүнүктөрдүн түшүндүрмө сөздүгү / А. А. Алимбеков. – Бишкек, 2008. – 190 б.
10. Кыргыз Республикасынын "Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды убактылуу багуу" мамлекеттик билим берүү стандарты. – Бишкек, 2020.
11. "Санариптик Кыргызстан" санариптик трансформациялоо концепциясы. – Бишкек, 2019-2023.
12. ҮЧ ЖАШКА ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДА АЛГАЧКЫ ЭҢ ЖӨНӨКӨЙ МАТЕМАТИКАЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ. Биймурсаева Б.М., Мамбетова Н.С., Анаркулова М.М. Вестник Исык-Кульского университета. 2021. № 49. С. 28-32.

Рецензент: п.и.к. Асанкулова М.К

УДК 373.5:811.111:37.091.33:37.015.31

Нурбекова Д., Мамбеталиева А.М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Нурбекова Д., Мамбеталиева А.М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Nurbekova D., Mambetalieva A.M.

KNU Jusup Balasagyn

**ТАЛКУУНУН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕПТЕРИНДЕГИ ЖОГОРКУ
КЛАССТАРДА КОММУНИКАТИВДИК КӨНДҮМДӨРДҮ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН
МЕТОДУ КАТАРЫ КОЛДОНУЛУШУ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ДИСКУССИИ КАК СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ
КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У СТАРШЕКЛАСНИКОВ В
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ
THE USE OF THE DISCUSSION METHOD AS A TOOL FOR DEVELOPING
COMMUNICATIVE SKILLS AMONG SENIOR SECONDARY SCHOOL STUDENTS
IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада жалпы билим берүү мектептеринин жогорку класстарында англис тилин окутуу процессинде талкуу методун колдонуу аркылуу окуучулардын коммуникативдик көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн теориялык жана практикалык аспекти каралат. Изилдөөдө коммуникация түшүнүгүнүн билим берүү системасындагы орду, талкуу методунун педагогикалык мүнөздөмөлөрү жана анын окуучулардын сүйлөө активдүүлүгүн жогорулатуудагы ролу талданды. Ошондой эле вербалдык жана вербалдык эмес коммуникациянын өзгөчөлүктөрү, коммуникативдик окутуунун негизги принциптери жана чет тилди окутууда интерактивдүү методдорду колдонуу маселелери каралды [2], [5].

Практикалык бөлүктө pre-test жана post-test ыкмалары аркылуу окуучулардын коммуникативдик деңгээли бааланып, талкуу методу системалуу колдонулганда окуучулардын сүйлөө жөндөмү, өз оюн аргументтүү билдирүүсү жана топ ичинде иштөө көндүмдөрү кыйла өнүккөнү аныкталды [7]. Макалада дебат, диалог, ролдук оюн жана топтук иш сыяктуу талкуу формаларынын натыйжалуулугу көрсөтүлүп, мугалимдер үчүн методикалык сунуштар берилет.

Аннотация : В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования метода дискуссии для развития коммуникативных навыков учащихся старших классов общеобразовательных школ в процессе обучения английскому языку. В исследовании анализируются понятие коммуникации, её значение в системе образования, а также педагогические особенности дискуссионного метода и его роль в развитии речевой активности учащихся [2], [5]. Особое внимание уделено вербальной и невербальной коммуникации, принципам коммуникативного обучения и применению интерактивных методов в обучении иностранному языку. Практическая часть исследования основана на сравнительном анализе результатов pre-test и post-test, которые показали положительное влияние систематического использования метода дискуссии на развитие устной речи, аргументированного высказывания и навыков группового взаимодействия учащихся [7]. В статье представлены эффективные формы дискуссии: дебаты, диалоги, ролевые игры и групповые обсуждения. Результаты исследования подтверждают, что метод дискуссии является эффективным средством формирования коммуникативной компетенции учащихся старших классов.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of using the discussion method to develop communicative skills among senior secondary school students in the process of teaching English. The study analyzes the concept of communication, its importance in the educational system, and the pedagogical characteristics of the discussion method as an effective tool for increasing students' speech activity [2], [5]. Particular attention is paid to verbal and nonverbal communication, the principles of communicative language teaching, and the use of interactive methods in foreign language education. The practical part of the research is based on the comparative analysis of pre-test and post-test results, which demonstrated that the systematic use of the discussion method significantly improved students' speaking abilities, argumentative speech, and group interaction skills [7]. The article highlights effective discussion formats such as debates, dialogues, role plays, and group discussions. The findings confirm that the discussion method is an effective means of developing communicative competence in senior secondary school students.

Негизги сөздөр: коммуникация, талкуу методу, коммуникативдик көндүмдөр, англис тили, интерактивдүү окутуу, сүйлөө ишмердүүлүгү, дебат, диалог, коммуникативдик компетенция.

Ключевые слова: коммуникация, метод дискуссии, коммуникативные навыки, английский язык, интерактивное обучение, речевая деятельность, старшие классы, дебаты, диалог, коммуникативная компетенция.

Keywords: communication, discussion method, communicative skills, English language, interactive learning, speech activity, senior classes, debate, dialogue, communicative competence.

Азыркы глобалдашуу шартында чет тилдерди өздөштүрүү билим берүүнүн негизги багыттарынын бири болуп калды. Өзгөчө англис тили эл аралык коммуникациянын негизги

каражаты катары дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде маанилүү орунду ээлейт. Ушуга байланыштуу мектептерде англис тилин окутуунун максаты грамматикалык эрежелерди гана үйрөтүү эмес, окуучулардын тилди реалдуу турмуштук кырдаалда колдоно алуу жөндөмүн өнүктүрүү болуп эсептелет. Бул милдетти ишке ашырууда коммуникативдик окутуу ыкмалары өзгөчө актуалдуу болуп калды.

Заманбап педагогикада окуучу пассивдүү маалымат алуучу эмес, активдүү катышуучу катары каралат. Ошондуктан окутуу процессинде окуучунун өз алдынча ой жүгүртүүсүн, сүйлөө активдүүлүгүн жана пикир билдирүү жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган интерактивдүү методдор кеңири колдонулууда. Алардын ичинен талкуу методу эң натыйжалуу усулдардын бири катары эсептелет. Талкуу окуучуларды өз оюн эркин айтууга, башкалардын пикирин угууга жана өз көз карашын далилдөөгө үйрөтөт.

Коммуникативдик көндүмдөрдү өнүктүрүү өзгөчө жогорку класстар үчүн маанилүү. Анткени бул этапта окуучулар коомдук турмушка активдүү аралаша баштайт жана алардын социалдык, интеллектуалдык өнүгүүсү күчөйт. Демек, англис тили сабактарында талкуу методун колдонуу окуучулардын тилдик компетенциясын гана эмес, алардын социалдык жана коммуникативдик жөндөмдөрүн да калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Коммуникация — бул адамдардын ортосунда маалымат алмашуу, өз ара түшүнүшүү жана социалдык байланыш түзүү процесси. Билим берүү системасында коммуникация окутуу менен тарбиялоонун негизги куралы болуп эсептелет. Мугалим менен окуучунун ортосундагы өз ара аракеттенүү окуу процессинин сапатын аныктайт.

Илимий адабияттарда коммуникация бир нече түргө бөлүнөт: вербалдык, вербалдык эмес, интерперсоналдык, интраперсоналдык, топтук жана массалык коммуникация. Вербалдык коммуникация тил аркылуу ишке ашкан байланыш болуп саналат. Ал оозеки жана жазма формада жүргүзүлөт. Д. Берло өзүнүн коммуникация моделинде коммуникациянын негизги компоненттерин: маалымат жөнөтүүчү, билдирүү, канал жана кабыл алуучу катары көрсөткөн [1].

Ал эми Роман Якобсон тилдин алты функциясын аныктап, коммуникациянын тилдик аспектилерин кеңири түшүндүргөн [10]. Бул теориялар чет тилди окутууда сүйлөө көндүмдөрүн өнүктүрүүдө чоң мааниге ээ.

Вербалдык эмес коммуникация мимика, жест, дене кыймылы жана үн тембри аркылуу ишке ашат. Альберт Мехрабиандын изилдөөсүнө ылайык, коммуникациядагы маалыматтын чоң бөлүгү сөз аркылуу эмес, дене кыймылы жана үн интонациясы аркылуу берилет [13]. Бул мугалимдин эмоционалдык жүрүм-туруму окуу процессинде маанилүү экенин көрсөтөт.

Интерперсоналдык коммуникация адамдардын ортосундагы түз байланыш болуп эсептелет. Жозеф ДеВито бул коммуникацияны адамдардын ортосундагы максаттуу өз ара аракеттенүү катары мүнөздөгөн [9]. Мектептеги сабак учурунда мугалим менен окуучунун, ошондой эле окуучулардын өз ара байланышы дал ушул форма аркылуу ишке ашат.

Топтук коммуникация бир нече адамдын ортосундагы өз ара аракеттенүүнү билдирет. Курт Левин топтук динамика теориясында адамдардын жүрүм-туруму топтун таасири астында өзгөрөрүн белгилеген [11]. Бул теория талкуу жана дебат методдорунун эффективдүүлүгүн түшүндүрөт.

Билим берүү системасында коммуникация окуучулардын сүйлөө, угуу жана өз оюн так жеткирүү көндүмдөрүн өнүктүрөт. Ошондой эле ал критикалык ой жүгүртүүнү, кызматташтыкты жана социалдык адаптацияны калыптандырууда маанилүү роль ойнойт.

Талкуу методу — бул окуучулардын активдүү катышуусуна негизделген интерактивдүү окутуу ыкмасы. Анын негизги максаты окуучулардын сүйлөө активдүүлүгүн жогорулатуу, өз оюн негиздеп айтууга үйрөтүү жана сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү болуп саналат.

Талкуу учурунда окуучулар:

- өз ойлорун эркин билдирүүгө;
- аргумент келтирүүгө;
- башкалардын пикирин угууга;
- каршы пикирди маданияттуу кабыл алууга;
- топ ичинде кызматташууга үйрөнүшөт.

Е.И. Пассовдун пикири боюнча, коммуникативдик окутуу реалдуу баарлашууга мүмкүн болушунча жакын шартта жүргүзүлүшү керек [6]. Талкуу методу дал ушул талапка жооп берет, анткени ал окуучуларды табигый сүйлөө кырдаалына тартат.

А.А. Леонтьев речтик ишмердүүлүктү социалдык өз ара аракеттенүүнүн бир бөлүгү катары караган [5]. Демек, тилди үйрөтүүдө окуучуларды активдүү коммуникацияга тартуу зарыл. Талкуу методу ушул максатты ишке ашырууга жардам берет.

И.А. Зимняя коммуникативдик окутуунун негизги максаты окуучунун тилди практикалык колдонуу жөндөмүн өнүктүрүү экенин белгилеген [2]. Талкуу учурунда окуучулар тилди даяр эрежелерди жаттоо үчүн эмес, реалдуу пикир алышуу үчүн колдонушат.

Чет тил сабактарында талкуу методун колдонуу окуучулардын коммуникативдик компетентүүлүгүн өнүктүрүүнүн натыйжалуу жолу болуп эсептелет. Талкуу окуучуларды реалдуу сүйлөө кырдаалына жакын шартта иштөөгө үйрөтөт.

Талкуунун негизги формалары төмөнкүлөр:

- дебат;
- диалог;
- ролдук оюн;
- топтук талкуу;
- “мээ чабуулу”;
- интервью.

Дебат учурунда окуучулар белгилүү бир маселе боюнча эки тарапка бөлүнүп, өз көз карашын коргоого аракет кылышат. Бул алардын аргументтүү сүйлөө жөндөмүн өнүктүрөт. Ролдук оюндар окуучуларга турмуштук кырдаалды моделдөөгө мүмкүндүк берет. Мисалы, “Doctor and patient”, “Job interview”, “At the airport” сыяктуу темалар окуучулардын сөз байлыгын кеңейтет. Топтук талкуу окуучуларды кызматташууга жана бири-бирин угууга үйрөтөт. Мугалим мындай учурда багыт берүүчү ролду аткарат.

Биздин изилдөөбүздө жогорку класстын окуучулары арасында жүргүзүлдү. Практикалык бөлүктө окуучулардын коммуникативдик деңгээлин аныктоо үчүн pre-test жана post-test ыкмалары колдонулду.

Баштапкы тестирлөөнүн жыйынтыгы төмөнкү көйгөйлөрдү көрсөттү:

- сөз байлыгынын жетишсиздиги;
- сүйлөөдөгү тартынуу;
- грамматикалык каталар;
- өз оюн толук жеткире албоо.

Изилдөө учурунда англис тили сабактарында талкуу методу системалуу колдонулду. Сабактарда дебат, ролдук оюн, жуптук жана топтук иш уюштурулду. Post-test жыйынтыгы окуучулардын сүйлөө активдүүлүгү кыйла жогорулаганын көрсөттү. Алар:

- өз оюн эркин айта баштады;
- англис тилинде суроо берип, жооп берүү көндүмдөрүн өнүктүрүштү;
- аргументтүү сүйлөөгө үйрөнүштү;
- топ ичинде активдүү иштей башташты.

М.Б. Рахманина мугалимдин коммуникативдик жүрүм-туруму окуучулардын сүйлөө активдүүлүгүнө түздөн-түз таасир этерин белгилеген [7]. Практикалык изилдөө бул пикирди дагы бир жолу тастыктады.

Жогорку класстарда талкуу методун натыйжалуу колдонуу үчүн төмөнкү сунуштарды берүү мүмкүн болду:

1. Талкуу темалары окуучулар үчүн актуалдуу жана кызыктуу болушу керек.
2. Сабакта жуптук жана топтук иштерге көбүрөөк орун берүү зарыл.
3. Мугалим окуучуларды эркин сүйлөөгө шыктандырышы керек.
4. Талкуу учурунда бардык окуучулардын катышуусун камсыз кылуу маанилүү.
5. Реалдуу турмуштук кырдаалдарга негизделген тапшырмалар колдонулушу зарыл.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде талкуу методу жогорку класстарда англис тилин окутууда коммуникативдик көндүмдөрдү өнүктүрүүнүн натыйжалуу каражаты экени аныкталды. Ал окуучулардын сүйлөө активдүүлүгүн жогорулатып, өз оюн аргументтүү билдирүүгө, сынчыл ой жүгүртүүгө жана социалдык өз ара аракеттенүүгө үйрөтөт.

Талкуу методу окуучуларды пассивдүү угуучудан активдүү катышуучуга айлантат. Бул методдун системалуу колдонулушу билим берүүнүн сапатын жогорулатууга жана окуучуларды реалдуу коммуникациялык чөйрөгө даярдоого жардам берет. Ошондуктан жалпы билим берүү мектептеринде англис тили сабактарында талкуу методун кеңири колдонуу заманбап билим берүүнүн актуалдуу талаптарынын бири болуп саналат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Берло Д. Процесс коммуникации: введение в теорию и практику. — М.: Прогресс, 1986.
2. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. — М.: Просвещение, 1991.
3. Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам. — М.: Высшая школа, 1986.
4. Колкер Я.М. Практическая методика обучения иностранному языку. — М.: Академия, 2001.
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. — М.: Просвещение, 1969.
6. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. — М.: Просвещение, 1991.
7. Рахманина М.Б. Коммуникативное поведение учителя на уроке иностранного языка. — СПб.: Каро, 2003.
8. Birdwhistell R. *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970.
9. DeVito J. *The Interpersonal Communication Book*. — New York: Harper Collins, 2015.
10. Jakobson R. *Closing Statement: Linguistics and Poetics*. — Cambridge: MIT Press, 1960.
11. Lewin K. *Frontiers in Group Dynamics*. — Human Relations, 1947.

12. McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. — New York: McGraw-Hill, 1964.
13. Mehrabian A. *Silent Messages*. — Belmont: Wadsworth, 1971.

Рецензент: ф.и.к., доцент Даткабекова Ж.А.

УДК 371.381:39(=512.154):394.3.

Орозалиева Г.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Орозалиева Г.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Orozaliev G.A.

KNU Jusup Balasagyn

**САБАКТАРДА ЖАНА КҮНҮМДҮК ИШ-АРАКЕТТЕРДЕ УЛУТТУК
МАЗМУНДАГЫ ЭМГЕК ОЮНДАРЫН ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУ
УСУЛДАРЫ.**

**МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ИГР И ТЕХНОЛОГИЙ
С НАЦИОНАЛЬНЫМ СОДЕРЖАНИЕМ НА УРОКАХ И В ПОВСЕДНЕВНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.**

**METHODS OF USE OF LABOUR GAMES AND TECHNOLOGIES WITH
NATIONAL CONTENT IN LESSONS AND IN DAILY ACTIVITIES.**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада мектепке чейинки билим берүү уюмдарында сабактарда жана күнүмдүк иш-аракеттерде улуттук мазмундагы эмгек оюндарын жана технологияларын колдонуу усулдары каралат. Изилдөөдө өзүн-өзү тейлөө, тиричилик жана жаратылыш эмгегин уюштурууда элдик педагогиканын элементтерин пайдалануунун тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү талданат. Ошондой эле улуттук оюндар, каада-салттар жана практикалык тапшырмалар аркылуу балдардын эмгекке болгон кызыгуусун, жоопкерчилигин жана өз алдынчалуулугун өнүктүрүүнүн жолдору көрсөтүлөт. Бөлүмдө эмгек тарбиясын оюн технологиялары менен айкалыштырып жүргүзүүнүн натыйжалуулугу негизделип, анын балдардын адептик жана маданий өнүгүүсүнө тийгизген таасири ачып берилет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы использования трудовых игр и технологий с национальным содержанием на занятиях и в повседневной деятельности в дошкольных образовательных организациях. В исследовании анализируются воспитательные возможности использования элементов народной педагогики в организации самообслуживания, бытового и природного труда. Также показаны способы развития у детей интереса к труду, ответственности и самостоятельности посредством национальных игр, традиций и практических заданий. В разделе обосновывается

эффективность сочетания трудового воспитания с игровыми технологиями и раскрывается его влияние на нравственное и культурное развитие детей.

Annotation: This article discusses methods of using labour games and technologies with national content in classes and daily activities in pre-school educational organizations. The study analyzes the educational possibilities of using elements of folk pedagogy in the organization of self-service, domestic and natural labor. It also shows a way of developing children's interest in work, responsibility and autonomy through national games, traditions and practical tasks. Section B substantiates the effectiveness of the combination of labour education with game technology and reveals its influence on the moral and cultural development of children.

Негизги сөздөр: Улуттук тарбия, эмгек тарбиясы, эмгек баалуулуктары, эмгек оюндар, оюн технологиялары, мектепке чейинки билим берүү, өзүн-өзү тейлөө, тиричилик эмгеги, жаратылыш эмгеги, элдик педагогика, улуттук баалуулуктар, балдардын өнүгүүсү, эмгек көндүмдөрү, тарбиялоо усулдары.

Ключевые слова: Национальное воспитание, трудовое воспитание, трудовые ценности, трудовые игры, игровые технологии, дошкольное образование, самообслуживание, бытовой труд, труд в природе, народная педагогика, национальные ценности, развитие детей, трудовые навыки, методы воспитания.

Key words: National education, labor education, labor values, labor games, game technologies, pre-school education, self-service, domestic work, work in nature, folk pedagogy, national values, development of children, labor skills, methods of education.

Мектепке чейинки билим берүүдө эмгек тарбиясы баланын инсан катары калыптанышында маанилүү орунду ээлейт. Балдар эмгек аркылуу жөнөкөй турмуштук көндүмдөрдү гана өздөштүрбөстөн, жоопкерчиликке, тартипке, тактыкка жана биргелешип иштөөгө дагы үйрөнүшөт. Ошол себептен азыркы учурда эмгек тарбиясын улуттук баалуулуктар менен айкалыштырып уюштуруу педагогикалык практикада актуалдуу багыттардын бири болуп саналат.

Улуттук мазмундагы эмгек оюндарын колдонуу балдардын сабакка болгон кызыгуусун жогорулатып, алардын активдүү катышуусуна жардам берет. Оюн формасында уюштурулган тапшырмалар баланын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык келип, эмгек процессин жеңил жана кызыктуу кабыл алуусуна шарт түзөт. Мындай иштерде кыргыз элинин каада-салттары, улуттук турмушу жана элдик тарбиянын элементтери кеңири пайдаланылат.[1]

Сабак учурунда улуттук мазмундагы оюн технологияларын колдонууда тарбиячы балдардын жаш өзгөчөлүгүн жана мүмкүнчүлүктөрүн эске алуусу зарыл. Мисалы, “Конок тосуу”, “Дасторкон даярдоо”, “Боз үйдү иреттөө” сыяктуу ролдук оюндар аркылуу балдар эмгек көндүмдөрүн өздөштүрүшөт. Бул оюндарда алар бир эле учурда тазалыкты сактоого, буюмдарды ирээттүү колдонууга жана улууларды урматтоого үйрөнүшөт.

Өзүн-өзү тейлөө эмгеги мектепке чейинки курактагы балдар үчүн эң негизги багыттардын бири болуп эсептелет. Бул учурда балдар өз кийимдерин жыйноо, оюнчуктарды иреттөө, кол жуу, дасторкон даярдоого жардам берүү сыяктуу жөнөкөй иштерди аткарышат. Эгер мындай тапшырмалар оюн элементтери менен уюштурулса,

балдардын кызыгуусу дагы күчөйт. Маселен, “Ким тезирээк жыйнайт?”, “Тыкан бала” сыяктуу оюн тапшырмалары балдарды тартипке жана тактыкка үйрөтөт.[3]

Тиричилик эмгегин уюштурууда дагы улуттук элементтерди колдонуу пайдалуу натыйжа берет. Балдар бөлмөнү жыйноо, дасторкон даярдоо же улуттук буюмдарды ирээтке келтирүү сыяктуу иштерге катышышат. Мындай иш-аракеттер аркылуу алар эмгекти урматтоого жана коомдук пайдалуу ишке катышууга көнүшөт. Ошондой эле жамааттык иштер балдардын бири-бири менен кызматташуусун өнүктүрөт.

Жаратылыш эмгеги балдардын экологиялык тарбиясында маанилүү орунду ээлейт. Гүлдөрдү сугаруу, көчөттөрдү кароо, жалбырактарды жыйноо жана айлана-чөйрөнү таза кармоо сыяктуу иштер балдардын жаратылышка болгон аяр мамилесин калыптандырат. Бул иштерди улуттук түшүнүктөр менен байланыштыруунун дагы мааниси чоң. Мисалы, кыргыз элинин жаратылышты ыйык көргөндүгү тууралуу жөнөкөй маалыматтарды берүү балдардын кызыгуусун арттырат.[2]

Элдик педагогиканын элементтерин пайдалануу дагы натыйжалуу усулдардын бири болуп эсептелет. Сабак учурунда эмгекке байланышкан макал-ылакаптарды, табышмактарды жана элдик оюндарды колдонуу балдардын ой жүгүртүүсүн активдештирет. Мисалы, “Эмгек түбү — береке”, “Эмгек кылсаң — эмгегиң акталат” сыяктуу макалдар аркылуу балдар эмгектин маанисин түшүнө башташат.

Практикалык иштерде тарбиячынын үлгү көрсөтүүсү дагы чоң мааниге ээ. Балдар чоңдордун аракетин байкап, ошолорду кайталоого умтулушат. Ошондуктан тарбиячы эмгек процессинде тыкандыкты, тартиптүүлүктү жана жоопкерчиликти өз жүрүм-туруму аркылуу көрсөтүшү керек.[2]

Мындан тышкары, мактоо жана колдоо ыкмаларын колдонуу балдардын эмгекке болгон кызыгуусун күчөтөт. Бала аткарган ишине оң баа алганда, кийинки тапшырмаларды дагы ынтаа менен аткарууга аракеттенет. Бул алардын өзүнө болгон ишенимин бекемдеп, өз алдынча аракет жасоого түрткү берет.

Демек, сабактарда жана күнүмдүк иш-аракеттерде улуттук мазмундагы эмгек оюндарын жана технологияларын колдонуу балдардын эмгек көндүмдөрүн өнүктүрүүгө, улуттук баалуулуктарды өздөштүрүүсүнө жана инсандык сапаттарынын калыптанышына көмөк көрсөтөт. Мындай усулдар билим берүү процессин кызыктуу жана натыйжалуу уюштурууга мүмкүнчүлүк берет.

Улуттук мазмундагы эмгек технологияларынын ыкмалары балдарды эмгекке тарбиялоодо элдик педагогиканын элементтерин, каада-салттарды жана улуттук турмуш тажрыйбасын колдонууга негизделет. Бул ыкмалар аркылуу балдар практикалык көндүмдөрдү өздөштүрүү менен бирге улуттук баалуулуктарды таанып-билүүгө мүмкүнчүлүк алышат.[3]

Негизги ыкмалардын бири — оюн аркылуу үйрөтүү ыкмасы. Бул учурда эмгек процесси ар кандай улуттук оюндар, ролдук тапшырмалар жана турмуштук кырдаалдар менен айкалыштырылат. Мисалы, “Конок тосуу”, “Дасторкон даярдоо”, “Боз үйдү жыйноо” сыяктуу оюндар балдардын кызыгуусун арттырып, эмгекке болгон оң мамилесин калыптандырат.

Түшүндүрүү жана көрсөтүү ыкмасы да кеңири колдонулат. Тарбиячы белгилүү бир иш-аракетти аткаруунун жолун жай жана түшүнүктүү көрсөтүп берет. Ошол эле учурда анын улуттук маанисин жөнөкөй тил менен түшүндүрөт. Бул балдардын тапшырманы туура аткаруусуна жана анын мазмунун аңдап түшүнүүсүнө жардам берет.

Практикалык иш ыкмасы эмгек тарбиясында өзгөчө маанилүү болуп саналат. Балдар өз алдынча аракет жасоо аркылуу көндүмдөрдү бекем өздөштүрүшөт. Алар гүл сугаруу, оюнчуктарды ирээттөө, улуттук буюмдарды жыйноо, дасторкон даярдоого жардам берүү сыяктуу иштерге катышышат. Мындай иштер балдардын жоопкерчилигин жана өз алдынчалуулугун өнүктүрөт.[3]

Үлгү көрсөтүү ыкмасы дагы натыйжалуу деп эсептелет. Балдар көбүнчө чоңдордун жүрүм-турумун кайталашат. Ошондуктан тарбиячынын жана ата-эненин эмгекке болгон мамилеси бала үчүн үлгү болуп кызмат кылат. Улууларды сыйлоо, тазалыкты сактоо жана биргелешип иштөө маданияты ушул жол аркылуу акырындык менен калыптанат.

Мактоо жана колдоо ыкмасы да балдардын эмгекке болгон кызыгуусун жогорулатат. Бала аткарган ишине оң баа алганда, кийинки тапшырмаларды дагы ынтаа менен аткарууга аракеттенет. Бул алардын өзүнө болгон ишенимин бекемдейт.

Демек, улуттук мазмундагы эмгек технологияларынын ыкмалары балдардын эмгек көндүмдөрүн гана эмес, алардын адептик, маданий жана социалдык сапаттарын дагы өнүктүрүүгө багытталат.

Колдонулган адабияттар

1. Элдик педагогика / С. Рысбаев. – Бишкек, 2012.
2. Балдарды эмгекке тарбиялоо / Ж. Абдрахманова. – Бишкек, 2016.
3. Улуттук тарбиянын негиздери / Т. Самудинов. – Бишкек, 2014.

Рецензент: п.и.к., доцент Эгимбаева Ж.Б

УДК 372.2

Осмонова П., Мокеева А., Жантаев А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Ишеналы Арабаев атындагы КМУ

КР УИА

Осмонова П¹., Мокеева А²., Жантаев А³

КНУ имени Жусупа Баласагына¹

КГУ имени Ишеналы Арабаева²

НАН КР³

Osmonova P., Mokeeva A., Jantaev A

KNU Jusup Balasagyn

KSU I. Arabaev

NAS KR

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН
ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК МҮНӨЗДӨМӨСҮ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕТЕЙ СТАРШЕГО
ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
PSYCHO-PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF OLDER PRESCHOOL
CHILDREN**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада мектепке чейинки улуу курактагы (5-7 жаш) балдардын психологиялык жана педагогикалык өнүгүүсүнүн негизги мыйзам ченемдүүлүктөрү каралат. Баланын инсандык калыптануусундагы маанилүү өзгөрүүлөр, атап айтканда, таанып-билүү процесстеринин өсүшү, эмоционалдык-эргтүү чөйрөнүн калыптанышы жана мектепке болгон психологиялык даярдыктын деңгээли талдоого алынат. Ошондой эле, бул курактагы балдардын социалдык адаптациясындагы өзгөчөлүктөр жана тарбиячылар менен ата-энелер үчүн методикалык сунуштар берилген.

Аннотация: В статье рассматриваются основные закономерности психологического и педагогического развития детей старшего дошкольного возраста (5-7 лет). Анализируются ключевые изменения в формировании личности ребенка, в частности развитие познавательных процессов, становление эмоционально-волевой сферы и уровень психологической готовности к школе. Также освещаются особенности социальной адаптации детей этого возраста и приводятся методические рекомендации для воспитателей и родителей.

Abstract: The article examines the fundamental patterns of psychological and pedagogical development of older preschool children (ages 5-7). It analyzes key changes in the formation of the child's personality, specifically the development of cognitive processes, the establishment of the emotional-volitional sphere, and the level of psychological readiness for school. The features of social adaptation in children of this age are also highlighted, and methodical recommendations for educators and parents are provided.

Негизги сөздөр: мектепке чейинки улуу курак, психологиялык мүнөздөмө, мектепке даярдык, таанып-билүү процесстери, инсандык өнүгүү.

Ключевые слова: старший дошкольный возраст, психологическая характеристика, готовность к школе, познавательные процессы, личностное развитие.

Keywords: older preschool age, psychological characteristics, school readiness, cognitive processes, personality development.

Мектепке чейинки курак – бул үч жаштан жети жашка чейинки мезгил. Бул курактык диапазондо үч мезгил адатта бөлүнөт: мектепке чейинки кенже курак, мектепке чейинки орто курак жана мектепке чейинки улуу курак – тиешелүүлүгүнө жараша 3-4, 4-5 жана 5-7 жаш [2].

Бул изилдөө мектепке чейинки улуу курактагы балдарды эрте бөтөн тилдик окутууну изилдейт.

Ошентип, Д. Б. Эльконин 5,5 жаштан 7 жашка чейинки курак мектепке чейинки улуу курак деп эсептейт [9].

Мектепке чейинки улуу курак – балдардын интенсивдүү физикалык, психикалык жана жеке өнүгүү мезгили. Бул мезгилде балдар адамдардын мамилелери дүйнөсүн жана ар кандай иш-аракеттерди, мисалы, оюнду изилдөөгө ачык болушат, бул курактагы алдыңкы иш-аракет болуп саналат жана баланын инсанындагы бардык психикалык процесстердин өнүгүшүнө алып келет.

Бул куракта физиологиялык процесстер тез өнүгөт. Көрүү курчтугу жана түстөрдү айырмалоо жакшырат, фонематикалык жана бийик угуу өнүгөт, салмакты жана пропорцияны баалоо тактыгы бир кыйла жогорулайт жана ар кандай объектилер жана кубулуштар

жөнүндөгү түшүнүктөр системалаштырылат. Мектепке чейинки улуу курактагы өсүү тездейт, дененин пропорциялары бир топ өзгөрөт жана чыдамкайлык жогорулайт. Толук физикалык өнүгүү жана ден соолуктун пайдубалы жашоонун алтынчы жылында түптөлөт, адаттар жана мүнөз өзгөчөлүктөрү да өнүгө баштайт. Тоскоолдук процесстерге караганда козголуу процесстери басымдуулук кылат. Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын көңүл буруусу өтө туруксуз келет; алар оңой эле алаксып, бир өңчөй жумуштан чарчашат [6].

Мектепке чейинки курактын аягында балдар ар кандай кол эмгегин өздөштүрө алышат, анткени жумуш иш-аракеттерин пландаштыруу жана өзүн-өзү баалоо активдүү өнүгөт – өздөштүрүлгөн жумуш түрлөрү натыйжалуу, тез жана аң-сезимдүү аткарылат [4].

Сүйлөө жакшыра берет, анын ичинде бардык үндөр – шыбыш, ышкырык жана үндүү үндөр айтылышы. Поэзия окуганда, ролдук оюндарда жана күнүмдүк жашоодо фонематикалык аң-сезим жана интонация өнүгөт. Сөздүк байыт – синонимдер жана антонимдер колдонулат, сүйлөөнүн грамматикалык түзүлүшү өркүндөтүлөт. Байланыштуу сүйлөө өнүгөт, ал эми айтылыштар аң-сезимдүү болуп калат. Баланын инсанына эмоционалдык жана маалыматтык таасир этүү каражаты катары кызмат кылган жана адамдардын жашоо тажрыйбасын жеткирүүчү жомокторго кызыгуу активдүү өсөт. Бала сүрөттөрдөн окуяларды кайра айтып бере алат, негизги ойлорду гана эмес, майда-чүйдө нерселерди да жеткире алат [1].

Бул куракта 5-7 жаштагы бала абдан маанилүү жетишкендиктерге ээ болот, анын ичинде ой жүгүртүү жана жаттоо сыяктуу интеллектуалдык өнүгүүнүн жогорку деңгээли бар. Бул мезгилде бала эс тутумду, элестетүүнү жана талдоону андан ары өнүктүрүү үчүн зарыл болгон билимдерди жана көндүмдөрдү өнүктүрөт.

Балдардын интеллектуалдык-чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрү кеңейет – алты жашар баланын мээси чоң кишиникине жакындайт. Балдар объектилердеги жана кубулуштардагы маанилүү өзгөчөлүктөрдү аныктай башташат, ошондой эле алардын ортосундагы себеп-натыйжа байланыштарын, ошондой эле мейкиндик, убакыт жана башка байланыштарды аныкташат. Балдар убакыт чектерин жетиштүү деңгээлде түшүнүшөт: эртең менен, түштөн кийин, кечинде, түнкүсүн; кечээ, бүгүн, эртең; эртерээк-кечирээк. Алар жуманын күндөрүнүн, мезгилдердин жана айлардын ырааттуулугун багындырышат. Алар мейкиндикте жана тегиздикте багыт алууну ишенимдүү өздөштүрүшөт: сол-оң, жогору-төмөн, алды-арты, жакын-алыс, жогору-төмөн [4].

Мектепке чейинки улуу курак – интенсивдүү психикалык өнүгүү этабы. Бул куракта баланын ишмердүүлүгүнүн жана жүрүм-турумунун негизги психологиялык механизмдери калыптанат. Дал ушул куракта психофизиологиялык функциялардан тартып инсандыктын өнүгүүсүнө чейинки бардык тармактарда өзгөрүүлөр болот. Мектепке чейинки улуу курактагы кабылдоонун өнүгүшүндө объективдүү сүрөттөрдү колдонуудан сенсордук стандарттарга – ар бир касиеттин негизги түрлөрүнүн жалпы кабыл алынган түшүнүктөрүнө өтүү маанилүү ролду ойнойт. Бала 6 жашка келгенде, социалдык объектилерге карата кабылдоонун так тандалмалуулугу өнүгөт [4]. Адамдын жүрүм-турумун башкаруу жөндөмү көңүл буруу, эс тутум, сүйлөө, ой жүгүртүү жана элестетүү сыяктуу психикалык процесстердин өнүгүшүнө өзгөчө таасир этет. Эрксиз көңүл буруудан ыктыярдуу көңүл бурууга өтүү болот: ырларды, тексттерди жаттап, рифмаларды санап жатканда, бала аларды атайылап кайталайт, бул көңүл буруунун туруктуу болуп калышын билдирет. Оюн эрежелерин, мугалимдин көрсөтмөлөрүн жана чоң кишинин талаптарын жаттоо сыяктуу

практикалык иш-аракеттер үчүн материалдын мааниси ыктыярдуу жаттоонун өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Мектепке чейинки улуу курак көңүл буруунун туруктуулугу жана эс тутум жөндөмдүүлүгүнүн жогорулашы менен мүнөздөлөт. Бул курактагы эс тутум эрксиз болот. Бала эң кызыктуу жана таасирдүү нерсени эстейт. Ошентип, эсте калган материалдын көлөмү негизинен болуп жаткан нерсеге болгон эмоционалдык мамилеси менен аныкталат [5]. Белгилей кетүүчү нерсе, балдар мектепке чейинки улуу куракка жеткенде когнитивдик өнүгүү тездик менен өнүгөт. Алар жаңы маалыматты издөөдө активдүү болуп калышат жана башкалар менен оң мамилелерди түзүүдө өзгөрүүлөр болот. Кичүү балдар, адатта, чоңдордун макулдугун алуу үчүн белгилүү бир эрежелерди аткарышса, мектепке чейинки улуу курактагы балдарда бул аң-сезимдүү, көз карандысыз чечимге айланат [7].

Акырындык менен, мектепке чейинки улуу курактагы балдар окуяларды адеп-ахлактык жактан баалоону өнүктүрүшөт; алар өз иш-аракеттеринин тууралыгын карап, чоңдордун натыйжасын жана баасын алдын ала көрө башташат. Е. В. Субботинский алты жаштагы балдар өздөрүнүн жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрүн билишет, өздөрүн жана башкаларды баалоо үчүн жалпы кабыл алынган нормаларды жана эрежелерди өлчөөчү ченем катары колдонушат деп эсептейт [8].

Бала өзүн жана башкаларды түшүнө баштайт, акырындык менен адамдар ортосундагы мамилелердеги байланыштарды жана көз карандылыктарды тааный баштайт. Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын жүрүм-турумунда сапаттык өзгөрүүлөр болот, мисалы, өзүн-өзү жөнгө салуунун өнүгүшү, башкача айтканда, өзүнө карата катуу талаптардын коюлушу.

Бала эмоционалдык жактан өзүнүн жүрүм-турумун башкалар тарабынан баалоону гана эмес, ошондой эле өзүнүн нормаларды жана эрежелерди сакташын жана жүрүм-турумунун моралдык жана этикалык баалуулуктарга шайкештигин сезет. Бирок, достук оюндарынын жана агрессияны көзөмөлдөөнүн нормаларын сактоо достору менен баарлашканда гана мүмкүн, анткени алар эң жагымдуу [3].

Баланын өзүн-өзү түшүнүүсүндө да бул куракта өзгөрүүлөр болот. Бул идеялар алар азыркы учурда ээ болгон сапаттарды гана эмес, келечекте ээ болгусу келген сапаттарды да камтыйт.

Андан тышкары, мектепке чейинки курактагы эң маанилүү жетишкендиктерге ички социалдык позициянын калыптанышы жана өзүнүн "Мен" деген сезиминин пайда болушу кирет. Бала өзүнүн социалдык абалы менен башкалардын ортосундагы, ошондой эле чыныгы мүмкүнчүлүктөрү менен каалоолорунун ортосундагы айырмачылыкты тааный баштайт. Мектепке чейинки улуу куракта аң-сезимсиз түрдө айланасындагы чоңдорго мүнөздүү болгон иш-аракеттерди аткаруу зарылдыгы пайда болот [1].

Мектепке чейинки улуу курак ошондой эле көркөм образдар менен сөз айкаштарынын ортосундагы байланыштардын орношу, эстетикалык баалоо жана баалоо өнүгүшү жана эстетикалык тандоонун пайда болушу менен мүнөздөлөт.

Искусство, музыка жана көркөм өнөр чыгармаларын кабылдоодо балдар, адатта, өздөрүнө эң жакканын тандап алышат, тандоосун эстетикалык баалоо элементтери менен негиздешет. Алар түшүнгөн сезимдерин жана мамилелерин билдирген искусство чыгармаларына жооп беришет.

Көрүү-бейнелүү ой жүгүртүүнүн жогорку формалары интенсивдүү өнүгүп, жалпыланган билимдин негизин түзөт.

Бала объектилердин жана кубулуштардын жалпы касиеттерин гана аныктабастан,

алардын ортосундагы байланыштарды, байкалган фактылар жөнүндө ой жүгүртүүлөрдү аныктайт жана элементардык тыянактарды чыгарат [8].

Келечектеги инсандын пайдубалы ушул куракта түптөлөт: социалдык муктаждыктар пайда болот, мисалы, чоңдордун урматтоосуна жана таануусуна муктаждык, башкалар үчүн маанилүү болгон татаалыраак тапшырмаларды аткарууга умтулуу жана теңтуштардын таануусуна муктаждык. Мектепке чейинки улуу курактагы балдар жамааттык иш-аракеттерге кызыгууну, эң мыкты болууну каалоону жана эрежелерге жана нормаларга ылайык иш-аракет кылуу зарылдыгын өнүктүрүшөт. Бала коомдогу социалдык баалуулуктардын, адеп-ахлактык нормалардын жана жүрүм-турум эрежелеринин белгилүү бир системасын тереңирээк өздөштүрө баштайт. Мисалы, айрым кырдаалдарда бала өзүнүн стихиялуу каалоолорун тыйып, учурда өзү сезгендей эмес, өзү сезгендей иш-аракет кылышы мүмкүн [1].

Мектепке чейинки улуу курактагы бала башкалар үчүн анча түшүнүктүү болбой калат; алар мурдагыдай эле баёо жана стихиялуу болбой калышат. Бул өзгөрүүлөрдүн себеби – баланын аң-сезиминдеги ички жана тышкы жашоонун бөлүнүшү.

Жети жашка чейин бала "каалаган-аткарылган" деген салттуу схема боюнча иш-аракет кылат, башкача айтканда, алар өз каалоолоруна ылайык иш-аракет кылышат. Мектепке чейинки курактагы балдардын жүрүм-турумундагы стихиялуулуктун жана баёолуктун жоголушу алардын аракеттерине белгилүү бир интеллектуалдык элементти киргизет, ал алардын тажрыйбалары менен аракеттеринин ортосунда турат. Алардын жүрүм-туруму аң-сезимдүү болуп, төмөнкү схема менен сүрөттөлүшү мүмкүн: "каалаган-ишке ашырылган-аткарылган". Аң-сезим азыр мектепке чейинки курактагы баланын жашоосунун бардык чөйрөлөрүнө сиңип калган; алар эми башкалардын аларга кандай мамиле кылаарын, өздөрүнө кандай мамиле кылаарын билишет [6].

Бул куракта элестетүү өзгөчө активдүү болот жана ал баланын сүйлөө өнүгүшү менен түздөн-түз байланыштуу. Бул куракта элестетүү өнүккөн сайын, баланын башкалар менен баарлашуу жөндөмү да кеңейет. Мектепке чейинки курак – элестетүү ой жүгүртүүсүнүн ар кандай формаларын өнүктүрүү үчүн эң жагымдуу мезгил [3]. Мектепке чейинки курактагы балдардын кызыкчылыктары жана жалпы көз карашы кеңейет. Акырындык менен бул курактагы балдар кеңири социалдык дүйнө менен байланыша башташат жана алардын өз ара аракеттенүүсү акырындык менен бала бакчанын жана үй-бүлөнүн түздөн-түз чөйрөсүнөн тышкары чыгат. Бала алган маалыматын өз алдынча түшүнүүгө жана түшүндүрүүгө аракет кылат. Жакынкы өнүгүү зонасы (ЖӨЗ) – бул окуу процесси менен баланын психикалык өнүгүүсүнүн ортосундагы байланышты аныктоо үчүн колдонулган термин. Бул түшүнүк билим берүү жана өнүгүү психологиясында негизги принцип болуп саналат. Окуу процесстери алгач жүрөт, ал эми өнүгүү процесстери бир аз артта калат, алардын ортосунда ар дайым бир аз айырмачылыктар болот (ЖӨЗ). ЖӨЗ менен ЖӨЗдүн ортосундагы байланыш кабылдоо, эс тутум, ой жүгүртүү жана сүйлөө сыяктуу психикалык функциялардын өнүгүшүнө окшош. Акыл процесси өнүгүп жатканда, ал ЖӨЗдө жайгашкан жана ал орнотулгандан кийин ЖӨЗгө өтөт.

ЖӨЗ баланын өз алдынча эмнеге жетише ала тургандыгы (ЖӨЗ деңгээли) менен чоңдордун жетекчилиги астында эмнеге жөндөмдүү экендиги ортосундагы айырмачылыктарды көрсөтөт. Чыныгы өнүгүү деңгээли жакынкы өнүгүү зонасында калыптанган процесстер менен аныкталат – ошого жараша, бала алгач кандайдыр бир аракетти чоң кишинин жардамы менен аткарат, андан кийин гана аны жалгыз кайталай алат.

Д. Б. Эльконин төмөнкүлөрдү неоплазмалар катары классификациялаган [9]:

- мектепке чейинки курактагы балдардын курдаштары менен өз ара аракеттенүүгө болгон муктаждыгы жогорулайт, бул биргелешкен оюндар жана иш-аракеттер аркылуу балдардын коомчулугунун пайда болушуна алып келет;

- адеп-ахлактык алкактын өнүгүшү жүрөт. Акырындык менен балдар импульсивдүү жүрүм-турумдан эрежелер жана нормалар аркылуу ортомчулук кылынган жүрүм-турумга өтөт. Балдар курдаштары менен болгон мамилелерин жөнгө салуу үчүн эрежелерди активдүү колдонушат;

- мектепке чейинки курактагы балдардын жакшылык жана жамандык сыяктуу түшүнүктөрдү түшүнүп, жакшылыкты жаман иштерден айырмалап, жеке тажрыйбасынан же балким адабий чыгармалардан тиешелүү мисалдарды келтире алышат. Алар курдаштарынын жүрүм-турумун категориялык жана талапчылдык менен баалашат, ошол эле учурда өздөрүнүн жүрүм-турумуна карата жумшак жана жетиштүү деңгээлде объективдүү эмес мамиле кылышат;

- балдар мамилелеринде тандалма болуп калышат. Курдаштары менен өз ара аракеттенүүдө бир жыныстагы байланыштар басымдуулук кылат. Балдар экиден бешке чейинки кишиден турган чакан топтордо ойношот. Кээде бул топтор курамы боюнча туруктуу болуп калат. Ошентип, биринчи достор пайда болот – бала өз ара түшүнүшүүгө жана боор оорууга эң жакшы жетишкендер. Оюндардын айрым түрлөрүнө болгон артыкчылык пайда болот, бирок жалпысынан алганда, оюн репертуары ар түрдүү, анын ичинде ролдук оюндар, режиссёрдук, курулуш, активдүү, музыкалык, театрлаштырылган жана эксперименталдык оюндар бар.

Балдар менен кыздардын оюнга болгон кызыгуулары жана артыкчылыктары аныкталат. Балдар өз алдынча оюн мейкиндигин түзүшөт, оюндун сюжетин жана жүрүшүн курушат жана ролдорду бөлүштүрүшөт. Биргелешкен оюндар аркылуу курдаштары мамилелерди жөнгө сала башташат жана адеп-ахлактык жүрүм-турум нормаларын өнүктүрүшөт.

Өз ара аракеттенүү жана өз жүрүм-турумун курдаштарынын жүрүм-туруму менен салыштыруу аркылуу бала өзүн жана өзүнүн эгосун жакшыраак түшүнүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болот [8].

Жалпы көйгөйдү кызматташуу жана биргелешип чечүү чоң кызыгууну жаратат. Балдар жалпы максатка жетүү үчүн бири-бири менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүгө аракет кылышат. Чоң киши балдарга өнөктөшүнүн кызыкчылыктарын эске алуу менен өз ара түшүнүшүүгө жетүүгө жардам берет. Топтук ролдук оюндар когнитивдик өнүгүүнүн интенсивдүү өнүгүшүндө чечүүчү ролду ойнойт, анткени баланын жүрүм-туруму нормаларды жана эрежелерди өздөштүрүү аркылуу эмоционалдык түскө жана күтүлгөн жооптун мүнөзүнө ээ болот. Оюн, негизги жана жетектөөчү иш-аракет катары, балдарга активдүүлүктү, көз карандысыздыкты, элестетүүнү көрсөтүүгө жана айланасындагы дүйнө жөнүндөгү идеяларын ишке ашырууга мүмкүндүк берет. Оюн алардын каалоолорун ишке ашырууга жана жашоонун ар кандай тармактарына катышууга жардам берет. Оюндун өнүгүшүндө үч негизги этап бар: оюнчуктар жана алмаштыруучу буюмдар менен салттуу аракеттерди өздөштүрүү; ролдук жүрүм-турумду жана өз ара аракеттенүүнү өздөштүрүү; жана сюжет куруу ыкмаларын өздөштүрүү. Биринчи этапта чоң киши баланы биргелешкен иш-аракеттерге кошот. Экинчи этапта чоң киши балага ролдук жүрүм-турумду өткөрүп берет. Үчүнчү этапта чоң киши балага оюн үчүн сюжет курууга үйрөтөт. Ошентип, балдар

акырындык менен сюжетке негизделген ролдук оюндарды өз алдынча уюштурууну үйрөнүшөт: оюн үчүн тема тандоо, объект-ойноо чөйрөсүн түзүү, тиешелүү оюн аракеттерин аткаруу жана жүрүм-турум эрежелерин кабыл алуу.

Балдардын оюн сюжеттери айлана-чөйрөнү байкоого, ошондой эле сабактарда, көркөм адабиятты окууда жана балдардын телеберүүлөрүн көрүүдөн алынган билимдерге таянып, өз алдынча өнүгөрү белгилүү. Топтук оюндардын өнүгүшүнө ар бир баланын жеке жөндөмдөрү да таасир этет [6].

Мектепке чейинки курактагы ролдук оюндар көз карандысыз мүнөзгө ээ болуп, балдардын жеке идеялары үчүн орун ачат.

Оюн ишмердүүлүгү балада өзүнөн-өзү же тышкы таасир аркылуу пайда болот.

Ошондой эле, бала барган сайын татаалдашып бараткан оюн куралдары менен атайылап тааныштырылганда, оюн ишмердүүлүгүн толук өздөштүрөрү белгилүү.

Оюн адеп-ахлактык сапаттарды өнүктүрүүнү кошо алганда, билим берүү максаттарын чечүүгө багытталган. Ошондуктан, оюн мугалимдин көзөмөлүндө өтүшү керек. Оюндун өзгөчөлүгү – ал ар кандай иш-аракеттерге (жумуш, окуу, күнүмдүк жашоо) сиңип кетет. Бул куракта бала чондордун эрежелерин сактоону артык көрөт; бирок, белгилүү бир шарттарда оюн баланын өзүнүн эрежелерине негизделиши мүмкүн. Эки учурда тең баланын нормаларды жана эрежелерди сактоодогу активдүүлүгү жогорулайт [8].

Ошентип, 5 жашка келгенде баланын эне тил системасы жакшы өнүккөн болот жана бала жаңы тилге аң-сезимдүү түрдө жакындайт.

Бул курак мектепке чейинки курактагы балдарга мүнөздүү бир катар психологиялык мүнөздөмөлөрдөн улам (когнитивдик жөндөмдөрдүн интенсивдүү өнүгүшү, тилдик маалыматты тез жана оңой жаттоо, тилдик кубулуштарга өзгөчө сезимталдык жана тууроо жөндөмү) улам чет тилин үйрөнүү үчүн эң жагымдуу. Мектепке чейинки куракта англис тилин үйрөнүү жалпы оозеки жөндөмдөрдүн өнүгүшүнө түрткү берет жана келечекте чет тилинде ийгиликтүү жана тоскоолдуксуз баарлашуунун пайдубалын түзөт. Байланыш жана тил менен иш-аракеттер аркылуу бала өнүгөт, өсөт жана дүйнөнү жана өзүн түшүнөт, б.а., чет тил билими бере турган руханий байлыкка ээ болот [6].

Мектепке чейинки улуу курак – бул акыл-эс процесстеринин өнүгүшүндөгү жана ой жүгүртүүнүн активдүү өнүгүшүндөгү маанилүү этап. Алардын айланасындагы дүйнөгө болгон кызыгуусу тездик менен өсөт жана логикалык ой жүгүртүү өнүгөт [1]. Дал ушул куракта балдар табигый кызыгуусун көрсөтүп, тилдик материалды тез жана оңой өздөштүрүшөт. Бул мезгил ошондой эле чет тилин үйрөнүү үчүн эң ылайыктуу, анткени бул курактагы балдардын эс тутуму эбегейсиз чоң. Бала көп көлөмдөгү материалды тез жана узак убакытка жаттап алат, бул мектепте кийинчерээк пайдалуу болору шексиз. Бала өзүнө ишенет, бул чет тилин окууну улантууга болгон кызыгууну билдирет [6].

Колдонулган адабияттар

1. Барабанщиков, В. А. Системная организация и развитие психики [Текст] / В. А. Барабанщиков. – М.: Институт психологии РАН, 2003. – 448 с.
2. Вишнякова, С. М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика [Текст] / С. М. Вишнякова. – М.: НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
3. Наумов, Н. Д. Философско-педагогические идеи В. А. Сухомлинского и их развитие во второй половине XX столетия [Текст] / Н. Д. Наумов // Русский учитель. – 2004. – № 4. – С. 25–28.

4. Новиков, А. М. Методология научного исследования [Текст] / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М.: Либроком, 2013. – 272 с.
5. Новиков, А. М. Формирование учебной деятельности [Текст] / А. М. Новиков // Школьные технологии. – 2007. – № 4. – С. 18–29.
6. Педагогический энциклопедический словарь [Текст] / главный редактор Б. М. Бим-Бад; редколлегия: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова [и др.]. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – 527 с.
7. Психологический словарь [Текст] / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с.
8. Смирнова, Е. О. Особенности общения с дошкольниками [Текст]: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Е. О. Смирнова. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 160 с.
9. Эльконин, Д. Б. Введение в психологию развития (в традиции культурно-исторической теории Л. С. Выготского) [Текст] / Д. Б. Эльконин. – М.: Тривола, 1994. – 168 с.

Рецензент: ф.и.д. Көлбаева М.К.

УДК 371.13/.14:004.9.

Рысбекова Ж., Аман кызы Б.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Рысбекова Ж., Аман кызы Б.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Rusbekova J., Aman kyzy B.
KNU Jusup Balasagyn

**ПЕДАГОГДОРДУН КЕСИПТИК ДАЯРДЫГЫН ЖАНА ИННОВАЦИЯЛЫК
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ АРКЫЛУУ ЗАМАНБАП
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ
ПОВЫШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И
ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ПОСРЕДСТВОМ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.
IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING AND INNOVATIVE
COMPETENCE OF TEACHERS THROUGH THE USE OF MODERN TECHNOLOGIES.**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада педагогдордун кесиптик даярдыгын жана инновациялык компетенттүүлүгүн жогорулатуу үчүн замандын технологияларын колдонуу каралат. Автор инновациялык окутуу, проекттик жана проблемалык ыкмалар аркылуу окуучулардын компетенциясын өнүктүрүү, мугалимдин кесиптик деңгээлин көтөрүү жана билим берүү сапатын жогорулатуу процесстерин талдайт.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование современных технологий для повышения профессиональной подготовки и инновационной компетентности педагогов.

Автор анализирует процессы развития компетенций учащихся, повышения квалификации учителей и улучшения качества образования через внедрение инновационных методов обучения, проектной и проблемной деятельности.

Abstract: The article examines explores the use of modern technologies to enhance teachers' professional training and innovative competence. The author analyzes processes for developing students' competencies, improving teachers' qualifications, and increasing the quality of education through the implementation of innovative teaching methods, project-based learning, and problem-solving activities.

Негизги сөздөр: педагогдун кесиптик деңгээли, инновациялык компетенттүүлүк, өз алдынча билим алуу, заманбап технологиялар

Ключевые слова: профессиональный уровень преподавателя, инновационная компетентность, самостоятельное обучение, современные технологии.

Keywords: professional level of the teacher, innovative competence, independent learning, modern technologies

Учурдагы технологияларды колдонуп мугалимдердин кесиптик деңгээлин жана инновациялык көндүмдөрүн жогорулатуу үчүн санариптик куралдарды, интерактивдүү окуу ыкмаларын жана долбоорлоо иштерин үйрөнүү керек. Бул үзгүлтүксүз билим алууга, онлайн курстарга, стажировкаларга жана санариптик материалдарды колдонууга таянууну талап кылат. Натыйжада мугалимдердин байланыш, чыгармачылык жана маалыматтык көндүмдөрү өнүгүп, билим берүү сапаты жогорулайт.

«Кыргыз педагогикасы» аталышындагы энциклопедиялык окуу куралында: «компетенттүүлүк – бул ишмердиктин (эмгектенүүнүн) ыкмаларын өздөштүрүү жана аларды турмуштук практикадагы функциялык милдеттүүлүктөрдү нормативдик талаптарга жооп бергидей деңгээлде аткара билгичтик болуп эсептелет» – деген аныктама берилген [2.41].

Билим берүүдө жаңы артыкчылыктар педагогдорду замандын талабына ылайык жаңы, натыйжалуу окутуу технологияларын издөөгө түртөт. Бул технологиялар окуучулардын билим алуусун жана тарбиясын жогорулатууга жардам берет жана окуу процессине жеке өзгөчөлүктөрдү эске алган педагогикалык ыкмаларды киргизүүнү камтыйт.

Мамлекеттик билим берүү стандарттары педагогдорго жаңы талаптарды коюп келет. Ал эми бул талаптар заманбап коомдун муктаждыктарына жооп берген билим берүү максаттарын аткарууга багытталат. Билим берүү системасындагы терең өзгөрүүлөр жаңы билим берүү идеологиясын жана методологиясын түзүүгө шарт түзөт. Андыктан, педагогдордун кесиптик даярдыгын жана инновациялык компетенттүүлүгүн жогорулатуу үчүн замандын талабына ылайык санариптик жана заманбап технологиялды колдонуу негизги курал катары каралат. Бул ыкмалар жаңы билим берүү парадигмасына ылайык окуу процессин натыйжалуу жүргүзүүгө жардам берет.

Россиялык педагогикалык технологиялар жана окутуунун теориясын илимий жактан негиздеген адис Б.Т.Лихачевдин [3.87] айтымында, «Педагогикалык технология» – бул психологиялык жана педагогикалык принциптердин топтому болуп, окутуунун формаларын, методдорун, ыкмаларын жана тарбиялоочу каражаттарды атайын тандоону жана уюштурууну аныктайт. Бул окуу процессин уюштуруунун жана методикалык куралдардын комплекси болуп эсептелет. Окутуу технологиясы же билим берүү технологиясы - окуу методикасын белгилүү шарттарга, убакытка, орунга, окуучуларга жана педагогго ылайык

колдонуу. Ошондуктан, бир технологиянын натыйжалуулугун жалпылап эмес, конкреттүү окуучулар жана мугалимдер үчүн баалоого болот.

Бүгүнкү күндө инновациялык билим берүү – бул өзүн өзү өнүктүрө алган, катышуучулардын бардыгынын толук өнүгүүсүнө шарт түзгөн билим берүү. Башкача айтканда, инновациялык билим берүү – өнүгүүчү жана өзү да өнүгүп жаткан билим берүү. Андыктан билим берүүнүн мындай түрү өз ара байланышкан үч бөлүктөн турат:

1. **Замандын талабына ылайык мазмун** – бул окуучуларга берилчү билимдерден көп, алардын көндүмдөрүн жана компетенцияларын өнүктүрүүгө багытталган. Мазмун жакшы уюштурулган жана мультимедиялык материалдар түрүндө берилет, заманбап коммуникациялык каражаттар аркылуу жеткирилет;

2. **Замандын талабына ылайык окутуу ыкмалары** – бул активдүү, окуучулардын катышуусуна жана өз ара аракеттешүүсүнө негизделген методдор. Окуучулар материалды пассивдүү кабыл албастан, аны колдонуп, тажрыйба аркылуу үйрөнүшөт;

3. **Замандын талабына ылайык инфраструктура** – бул маалыматтык, технологиялык, уюштуруу жана коммуникациялык элементтерди камтыйт, алар аралыктан окутуу формаларын натыйжалуу колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

Азыркы учурда билим берүүнү модернизациялоо шартында мектептердин жана мугалимдердин аны менен катар бала бакча тарбиячыларынын максаттары өзгөрүүдө. Алар өздөрүнүн ишмердүүлүктөрүндө тарбиялануучулардын жана окуучулардын компетенцияларын өнүктүрүү үстүндө ар тараптуу иштерди алып барышууда.

Компетенттүүлүк негизиндеги билим берүү 2002-жылдан башталып, анда окутуу жана тарбиядоодо түйүндүү компетенцияларды өнүктүрүү үчүн практикада төмөнкү багыттарды камтып турат:

- Окуучунун байланыш куралын жана баарлашуу көндүмдөрүн өнүктүрүү;
- Социалдашуу жөндөмдүүлүгүн өстүрүү;
- Жоопкерчилик сезимин күчөтүү;
- Кошумча иш-аракеттерди жана командалык иштерди жүргүзүү көндүмүн өнүктүрүү;
- Өзүн өнүктүрүү жана жеке максат коюу жөндөмүн өстүрүү ж.б

Демек, билим берүүдөгү негизги көңүл гуманисттик ыкмага бурулууда. Педагогдор окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алып, өнүктүрүүгө багытталган *инновациялык педагогикалык технологияларды* колдонууда.

Замандын билим берүү технологиялары ошол эле учурда билим сапатын жогорулатуу, окуучулардын жүгүн азайтуу жана окуу убактысын эффективдүү пайдалануу үчүн негизги шарт катары каралат. Учурда мектептерде ар түрдүү педагогикалык инновациялар колдонулууда. Бирок эң негизгилери жана кеңири тараган инновациялык технологияларды айкалыштырып бөлүп көрсөтүүгө болот. Алар:

➤ Информациялык-коммуникациялык технологиялар (ИКТ). Билим берүү системасында бардык деңгээлдерде маанилүү роль ойнойт. Алар билим алуу процессинде, илимий изилдөөлөрдө жана практикалык колдонмолордо эки негизги функцияны аткарат: *курал катары жана билим алуунун объектиси катары.*

Башкача айтканда, ИКТ мугалимдерге жана окуучуларга маалыматты табууга, аны колдонууга жана өздөрү үйрөнүүгө жардам берүүчү негизги инструмент болуп эсептелет.

- Ар тараптуу жана дифференцияланган окутуу технологиялары.

“Дифференцияланган окутуу” термин латынча “different” сөзүнөн келип, бүтүндүктү ар түрдүү бөлүктөргө бөлүү, ар кандай формаларга жана деңгээлдерге бөлүү дегенди билдирет. Окутуунун мындай түрү окуу процессин уюштуруунун формасы, анда мугалим окуучуларды окуу процессинде маанилүү жалпы сапаттарын эске алуу менен топтоого бөлүп иштейт.

Бул ыкма мугалимдерге ар түрдүү жөндөмдөгү окуучулар менен натыйжалуу иштөөгө, алардын күчтүү жактарын өнүктүрүүгө жана билим алууну индивидуалдаштырууга мүмкүнчүлүк түзөт.

➤ Долбордук окутуу жана изилдөө ишмердүүлүгү технологиялары.

Долбор ыкмасы окуучулардын сөздүк жана байланыш компетенцияларын өнүктүрүүдө, ошондой эле маданият аралык баарлашуу жана өз ара аракеттешүү куралы катары колдонууга үйрөтүүдө негизги ыкмалардын бири болуп саналат.

Долбордук ишмердүүлүк окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн бир бөлүгү болуп эсептелет. Сапаттуу аткарылган долбоор – аракеттерди этап-этабы менен пландоо, жана ишинин натыйжаларын үзгүлтүксүз көзөмөлдөөнү камтыйт.

➤ Проблемалык окутуу технологиялары. Окуу сабактарын уюштуруунун ыкмасы, анда мугалим окуу процессинде проблемалык кырдаалдарды түзөт. Окуучулар ошол кырдаалдарды чечүү үчүн активдүү өз алдынча аракет кылышат.

Натыйжада окуучулар билимди, көндүмдөрдү жана тажрыйбаларды чыгармачылык менен өздөштүрүшөт, ошондой эле ой жүгүртүү жана чечим чыгаруу жөндөмдөрү өнүгөт.

Инновациялык окутууда бул технологияларды колдонуу мугалимге окуу процессин толугу менен, кызыктуу жана мазмундуу кылууга мүмкүнчүлүк берет. Табият илимдеринин ар кайсы предметтик тармактарын бириктиргенде мындай интеграция окуучулардын жалпысынан дүйнө таанымын жана кабылдоосун калыптандыруу үчүн абдан маанилүү.

Демек, инновациялык ишмердүүлүктүн максаты – окуучунун жеке мүнөзүн сапаттуу өзгөртүп, андагы билим алуу жана ой жүгүртүү жөндөмдөрүн өнүктүрүү, ал эми муну ишке ашыруу мугалимдин кесиптик ишмердүүлүгүндө жаңы дидактикалык жана тарбиялык программаларды колдонуу аркылуу мүмкүн болот.

Өз учурунда окутуу жана тарбиялоо искусствосун жакшыртууда педагогдун өз алдынча билим алуусунун ролун классик педагогдор белгилешкен. Көрүнүктүү орус педагогу П.Ф. Каптерев мугалимдин өзүнүн кесиптик билимдерин толуктоодо үзгүлтүксүз иштөө керектигин белгилеген. Ал: «Мугалим окутуу менен өзү да окушу керек. Ал үчүн өзүм жетиштүү деңгээлде окугам, башка нерсени окуунун кереги жок», - деген чолок ойго жетеленген мугалимден жаман эч ким жок, кантип өзү өнүкпөгөн, билимге жана өнүгүүгө умтулган неме башкаларды козгой алат? Өзүнүн өнүгүүсүн жөн гана өчүрүп салган мугалимдер башкаларды өнүктүрбөйт, алар жөн гана окутушат, б.а. жансыз формуланы жана жарыбаган билимди беришет [1.104].

Педагогдун кесиптик компетенттүүлүгүнүн негизги көрсөткүчтөрүнүн бири - анын өз алдынча билим алуу жөндөмү. Бул жөндөм мугалимдин кесиптик өсүүсүнө, өзүн өнүктүрүүсүнө жана билим деңгээлин дайыма жогорулатууга умтулуусуна негизделет. Өз алдынча билим алуу педагогдун квалификациясын үзгүлтүксүз жогорулатуу системасынын маанилүү бөлүгү болуп эсептелет. Ал өзгөрүп жаткан коомдук жана заманбап шарттарга ыңгайлашууга, жаңы окуяларды туура түшүнүүгө жардам берет. Мындан тышкары, өз алдынча окуу квалификацияны жогорулатуу курстарында алынган билимди тереңдетүүгө

жана кеңейтүүгө мүмкүнчүлүк түзөт, ошондой эле педагогдун иш тажрыйбасын жогорку теориялык деңгээлде талдоого шарт түзүп турат.

Педагогикалык чеберчилик ар бир педагог үчүн жеткиликтүү. Ага жетүү үчүн кесиптештерден жана методисттерден үйрөнүү, новатор мугалимдердин сунуштарын уга билүү, квалификацияны жогорулатуу эффективдүү натыйжа берет. Мындан тышкары, жакшы педагогдор кандай болушу керектигин түшүнүп, ошол идеалдарды өз өнүгүүсү үчүн багыттап алуу маанилүү. Педагогдун профессионалдык компетенттүүлүгү анын кесиптик ишмердигин жогорку деңгээлде аткарууга керектүү билим, көндүм жана тажрыйбаларды камтыйт. Аны менен катар педагогдун кесиптик чөйрөсү, чечүүчү маселелердин аймагы жана дайыма кеңейип туруучу билим системасы. Ал ишти эффективдүү жана натыйжалуу кылууга жардам берет жана мүмкүнчүлүк түзөт. Андыктан, жалпылап айта турган болсок, билим берүү системасынын бардык баскычтарында эмгектенген адистер ишмердүүлүктөрүндө жаңы ыкмаларды колдонуп, балдардын ар тараптуу өнүгүүсү үчүн квалификацияларын жогорулатып, окутуу процесстерине колдонуп туруусу заман талабы.

Колдонулган адабияттар

1. Асанбаева Б.И. «Мектепке чейинки билим берүү уюмдарынын педагогдорунун усулдук колдонмосу» Бишкек 2016-ж.. 104-б
2. Кыргыз педагогикасы. Энциклопедиялык окуу куралы. – Бишкек: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. 2004. 272 б.
3. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций. -М; “Юрай” 1999. С. 87

Рецензент: п.и.к., доцент Аман кызы Б

УДК 37.016:51:004

Сайдин кызы Б.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Сайдин кызы Б.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Saidin kyzy B.

KNU Jusup Balasagyn

ИНТЕРАКТИВДҮҮ МЕТОДДОР ЖАНА САНАРИПТИК РЕСУРСТАР АРКЫЛУУ МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ С ПОМОЩЬЮ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ЦИФРОВЫХ РЕСУРСОВ METHODS OF TEACHING MATHEMATICS USING INTERACTIVE METHODS AND DIGITAL RESOURCES

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада интерактивдүү методдорду жана санариптик ресурстарды колдонуу аркылуу математиканы окутуунун методикалык негиздери каралат. Азыркы билим берүү системасында окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү, математикалык сабаттуулугун жогорулатуу жана санариптик көндүмдөрүн калыптандыруу

негизги милдеттердин бири болуп саналат. Макалада интерактивдүү окутуунун өзгөчөлүктөрү, башталгыч мектепте санариптик платформаларды пайдалануунун артыкчылыктары жана алардын окуу процессиндеги ролу талданат. Ошондой эле оюн технологияларына негизделген платформаларды колдонуу аркылуу окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттыруунун жолдору көрсөтүлөт

Аннотация: В этой статье рассматриваются методические основы преподавания математики с использованием интерактивных методов и цифровых ресурсов. В современной системе образования одной из основных задач является развитие логического мышления учащихся, повышение математической грамотности и формирование цифровых навыков. В статье анализируются особенности интерактивного обучения, преимущества использования цифровых платформ в начальной школе и их роль в процессе обучения. Он также покажет вам, как повысить интерес учащихся к уроку за счет использования платформ, основанных на игровых технологиях

Abstract: This article discusses the methodological foundations of teaching mathematics using interactive methods and digital resources. In the modern education system, one of the main tasks is to develop students' logical thinking, improve mathematical literacy and develop digital skills. The article analyzes the features of interactive learning, the advantages of using digital platforms in primary schools and their role in the learning process. He will also show you how to increase student interest in the lesson by using platforms based on gaming technologies.

Негизги сөздөр. Математика, башталгыч мектеп, интерактивдүү методдор, санариптик ресурстар, санариптик билим берүү, окутуу методикасы, билим берүү платформалары

Ключевые слова: Математика, начальная школа, интерактивные методы, цифровые ресурсы, цифровое образование, методология обучения, образовательные платформы

Keywords: Mathematics, elementary school, interactive methods, digital resources, digital education, teaching methodology, educational platforms

Заманбап билим берүү шартында санариптик технологиялар окуу процессинин ажырагыс бөлүгүнө айланууда. Айрыкча башталгыч мектепте окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттыруу жана билимди натыйжалуу өздөштүрүү үчүн интерактивдүү методдорду колдонуу маанилүү болуп эсептелет. Математика сабагы логикалык ой жүгүртүүнү, эсептөө көндүмдөрүн жана аналитикалык жөндөмдөрдү өнүктүргөн негизги предметтердин бири болуп саналат.

Башталгыч класстын окуучулары үчүн окуу материалдарын жөнөкөй, түшүнүктүү жана визуалдык формада берүү зарыл. Ошондуктан санариптик ресурстарды колдонууда окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрү эске алынууга тийиш. Оюн элементтерине негизделген интерактивдүү платформалар окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатып, сабак процессин кызыктуу уюштурууга жардам берет.[2]

Интерактивдүү окутуу — бул окуучулардын сабак процессине активдүү катышуусуна негизделген окутуу формасы. Мындай методдор окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн, чыгармачылык жөндөмүн жана коммуникациялык көндүмдөрүн өнүктүрөт.[1]

Математика сабагында кеңири колдонулган интерактивдүү методдор төмөнкүлөр болуп саналат:

- топтук иш;
- жуп менен иштөө;

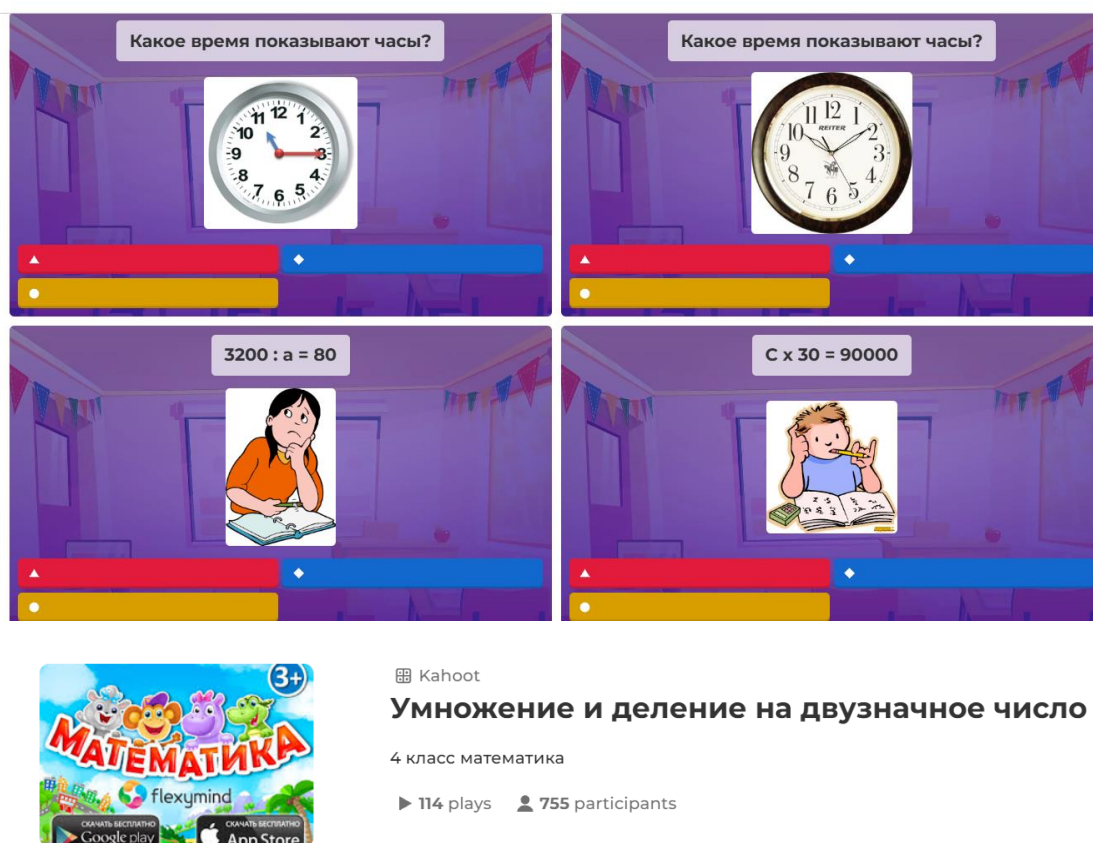
- оюн технологиялары;
- мээ чабуулу;
- суроо-жооп ыкмасы;
- интерактивдүү тесттер;
- практикалык тапшырмалар.

Бул методдор окуучулардын сабактагы активдүүлүгүн арттырып, билимди жеңил өздөштүрүүгө шарт түзөт.

Санариптик ресурстар окуу материалдарын визуалдык жана интерактивдүү түрдө көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Мындай ресурстар окуучулардын көңүлүн сабакка буруп, алардын окууга болгон мотивациясын жогорулатат.

Башталгыч мектепте төмөнкү платформаларды колдонуу натыйжалуу болуп эсептелет:

Kahoot! - бул платформа оюн форматындагы тесттерди уюштурууга мүмкүнчүлүк берет. Математика сабагында кошуу, кемитүү жана көбөйтүү боюнча суроолорду интерактивдүү өткөрүүгө болот. Түстүү интерфейс жана упай системасы окуучулардын кызыгуусун арттырат. Математика сабагында “Ким тез табат?” аттуу интерактивдүү оюнду колдонууга болот. Мугалим Kahoot! платформасында суроолорду даярдап, окуучулар туура жоопторду тандашат. [3]

1-сүрөт. <https://create.kahoot.it> сайтынан математика боюнча тапшырманын үлгүсү

LearningApps- бул ресурс аркылуу математикалык көнүгүүлөрдү оюн түрүндө уюштурууга болот. Сүрөттөрдү, сандарды жана анимацияларды колдонуу окуучулардын көңүлүн жакшы тартат. LearningApps платформасында геометриялык фигураларды таануу боюнча тапшырмалар уюштурулат. Бул окуучулардын визуалдык кабыл алуусун өнүктүрөт. [4]

2-сүрөт. <https://learningapps.org> сайтынан математика боюнча тапшырманын үлгүсү

Matific платформасы башталгыч класстардын окуучулары үчүн атайын иштелип чыккан. Бул жерде математикалык тапшырмалар оюн элементтери менен берилет. Окуучулар практикалык көнүгүүлөр аркылуу математикалык түшүнүктөрдү өздөштүрүшөт.

matific Продукт ▾ Учителям ▾ Родителям ▾ Правительства ▾ Партнерам ▾ Напишите нам Вход Попробуйте Matific

по Классу

Подготовка к школе

1 класс
2 класс
3 класс
4 класс
5 класс
6 класс
7 класс
8 класс
9 класс

по Теме

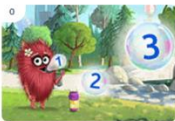
Числа до 20
Числа до 100
Числа до 1000
Большие числа
Теория чисел
Fractions

Математические игры и тесты

1 - 60 из 1681

Мгновенный подсчет количества предметов
до 6

Присчитывание по 1 и 2
до 5

Присчитывание по 1
до 5

Построение представлений натуральных чисел
до 10

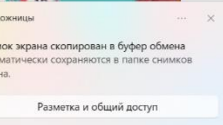
Игра: Считай с шагом от 2 до 6 (вперед и назад, короткий ...)

Подсчет единичных кубиков в объемном предмете ...

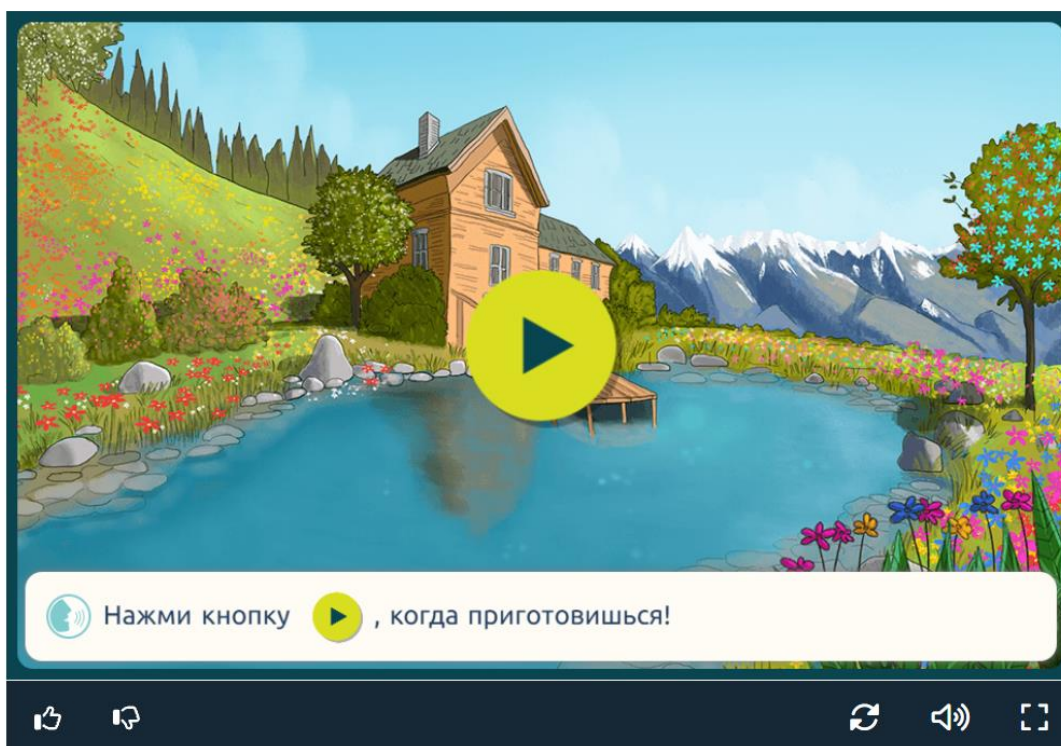
Вычисление вероятностей (наглядное представление, ...)

Снимок экрана скопирован в буфер обмена. Автоматически сохраняются в папке снимков экрана.
Разметка и общий доступ

Присчитывание по 1

Птицы летят стайками

3-сүрөт. <https://www.matific.com> сайтынан математика боюнча тапшырманын үлгүсү

Санариптик платформаларды колдонуу математика сабагын кызыктуу жана натыйжалуу өткөрүүгө жардам берет. Мисалы, интерактивдүү тесттер аркылуу окуучулар жоопторун дароо текшерип, өз каталарын анализдей алышат.

Санариптик ресурстар төмөнкү мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылат:

- окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттыруу;
- логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү;
- өз алдынча иштөөгө үйрөтүү;
- билимди тез текшерүү;
- визуалдык материалдарды колдонуу.

Башталгыч класстарда визуалдык тапшырмалар өзгөчө мааниге ээ. Мисалы, фигураларды салыштыруу, сандык оюндар жана сүрөттүү мисалдар окуучулардын түшүнүүсүн жеңилдетет.

Интерактивдүү методдорду жана санариптик ресурстарды колдонуу аркылуу математиканы окутуу башталгыч мектепте билим берүүнүн сапатын жогорулатууда маанилүү орунду ээлейт. Мындай ыкмалар окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүп, сабакка болгон кызыгуусун арттырат.

Изилдөөнүн жыйынтыгында оюн технологияларына негизделген санариптик платформалар башталгыч класстардын окуучулары үчүн эң натыйжалуу ресурстардын бири экендиги аныкталды. Ошондуктан математика сабагында интерактивдүү окутуу ыкмаларын кеңири колдонуу заманбап билим берүүнүн маанилүү багыттарынын бири болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар

1. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — Москва, 2020.
2. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — Москва, 2021.
3. <https://create.kahoot.it/search-results/all?query=%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0+5-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%81&orderBy=relevance&inventoryItemId=ANY>
4. <https://learningapps.org>
5. <https://www.matific.com>

Рецензент: п.и.к. Бугубаева В.Т.

УДК 372.4

Сатар кызы Н., Жунусакунова А.Д.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Сатар кызы Н., Жунусакунова А.Д.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Satar kyzy N.,Junusova A.D.

KNU Jusup Balasagyn

**КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУСУНУН ӨЗҮН-ӨЗҮ БААЛООСУН
КАЛЫПТАНДЫРУУДА ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯНЫН ТААСИРИ
ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ
САМООЦЕНКИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА
THE IMPACT OF FAMILY EDUCATION ON THE DEVELOPMENT OF SELF-
ESTEEM AMONG PRIMARY SCHOOL-AGED CHILDREN**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада кенже мектеп окуучусунун өзүн-өзү баалоосун калыптандырууда үй-бүлөлүк тарбиянын типтеринин таасири каралат. Өзүн-өзү баалоо баланын инсандык өнүгүүсүнүн маанилүү көрсөткүчү болуп саналат жана анын окууга болгон мамилесине, өзүнө ишенүүсүнө, социалдык активдүүлүгүнө жана эмоционалдык абалына түздөн-түз таасир этет. Макалада үй-бүлөнүн эмоционалдык климаты, ата-эненин балага болгон мамилеси, колдоосу, талап коюусу жана ишеним көрсөтүүсү кенже мектеп окуучусунун өзүн кабыл алуусунда негизги фактор катары талданат. Изилдөөдө үй-бүлөдөгү колдоочу, урматтоого негизделген жана талап менен ишенимдин тең салмагын сактаган тарбия стили баланын адекваттуу өзүн-өзү баалоосун калыптандырууга өбөлгө түзөрү белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние типов семейного воспитания на формирование самооценки младшего школьника. Самооценка является важным показателем личностного развития ребенка и оказывает непосредственное влияние на его отношение к учебе, уверенность в себе, социальную активность и эмоциональное состояние. В статье анализируются эмоциональный климат семьи, отношение родителей к ребенку, их поддержка, требования и проявление доверия как основные факторы самовосприятия младшего школьника. В исследовании отмечается, что поддерживающий стиль воспитания, основанный на уважении, а также на балансе требований и доверия, способствует формированию у ребенка адекватной самооценки.

Abstract: This article examines the influence of different types of family upbringing on the formation of self-esteem in primary school students. Self-esteem is an important indicator of a child's personal development and has a direct impact on their attitude toward learning, self-confidence, social activity, and emotional well-being. The article analyzes the family's emotional climate, parents' attitude toward the child, their support, expectations, and expression of trust as key factors influencing the self-perception of a primary school student. The study notes that a supportive parenting style based on respect, as well as a balanced combination of expectations and trust, contributes to the development of adequate self-esteem in children.

Негизги сөздөр: кенже мектеп окуучусу, өзүн-өзү баалоо, үй-бүлөлүк тарбия, ата-эне мамилеси, инсандык өнүгүү, башталгыч билим берүү, 12 жылдык билим берүү.

Ключевые слова: младший школьник, самооценка, семейное воспитание, детско-родительские отношения, личностное развитие, начальное образование, 12-летнее образование.

Keywords: primary school student, self-esteem, family upbringing, parent-child relationships, personal development, primary education, 12-year education.

Азыркы мезгилде Кыргыз Республикасында билим берүү системасында олуттуу өзгөрүүлөр жүрүп жатат. 12 жылдык мектептик билим берүүгө этап-этабы менен өтүү, жаңы мамлекеттик билим берүү стандарттарынын киргизилиши, окуу программаларынын жаңыланышы жана компетенттүүлүккө багытталган окутуунун күчөшү окуучунун инсандык өнүгүүсүнө өзгөчө көңүл бурууну талап кылууда [8].

Мындай шартта кенже мектеп окуучусунун өзүн-өзү баалоосун изилдөө өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Өзүн-өзү баалоо - бул баланын өз мүмкүнчүлүктөрүнө, жөндөмдөрүнө, жүрүм-турумуна, окуудагы жетишкендиктерине жана коомдогу ордуна болгон ички мамилеси. Р. Бернстин пикири боюнча, өзүн-өзү баалоо “Мен-концепциясынын”

маанилүү курамдык бөлүгү болуп саналат жана адамдын өзү жөнүндө түшүнүгүнө, өзүн кабыл алуусуна жана жүрүм-турумуна таасир этет [1].

Кенже мектеп курагы өзүн-өзү андоо, өз аракеттерин баалоо, жетишкендиктерин салыштыруу жана “Мен-концепциясынын” калыптанышы жүргөн маанилүү мезгил болуп эсептелет. Л.И. Божович баланын инсандык өнүгүүсүндө социалдык чөйрөнүн, чондордун мамилесинин жана тарбиялык таасирдин маанисин өзгөчө белгилеген [2]. Бул этапта бала ата-эненин жана мугалимдин мамилесине өтө сезимтал болот. Ошондуктан үй-бүлө баланын өзүнө болгон ишенимин, өзүн-өзү баалоосунун деңгээлин жана эмоционалдык туруктуулугун аныктаган негизги социалдык чөйрө катары каралат.

Изилдөөнүн максаты - кенже мектеп окуучусунун өзүн-өзү баалоосун калыптандырууга үй-бүлөлүк тарбиянын типтеринин таасирин теориялык жана практикалык жактан аныктоо.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер белгиленди:

- өзүн-өзү баалоо жана үй-бүлөлүк тарбия маселеси боюнча психологиялык-педагогикалык адабияттарды талдоо;
- кенже мектеп окуучуларынын өзүн-өзү баалоосунун курактык өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
- үй-бүлөлүк тарбиянын негизги типтерин мүнөздөө;
- үй-бүлөлүк тарбиянын типтери менен баланын өзүн-өзү баалоосунун ортосундагы байланышты талдоо;
- ата-энелерге жана мугалимдерге практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Өзүн-өзү баалоо баланын инсандык өнүгүүсүндөгү маанилүү психологиялык түзүлүш болуп саналат. Ал баланын окуудагы активдүүлүгүнө, жаңы тапшырмаларга болгон мамилесине, өз алдынча чечим кабыл алуусуна жана кыйынчылыктарды жеңе билүүсүнө таасир этет. С.Л. Рубинштейн өзүн-өзү таануу адамга тубаса берилбестен, инсандын реалдуу өнүгүү процессинде калыптана турганын белгилеген [6].

Кенже мектеп окуучусунун өзүн-өзү баалоосу көбүнчө чондордун баасы аркылуу калыптанат. Башталгыч класста окуучу үчүн ата-эненин сөзү, мугалимдин мамилеси жана жакын чөйрөнүн колдоосу өзгөчө мааниге ээ. М.И. Лисинанын изилдөөлөрүндө баланын өзүн-өзү таануусу жана өзүнө болгон мамилеси чондор менен болгон баарлашуунун сапатына байланыштуу экени көрсөтүлгөн [5].

Үй-бүлөлүк тарбиянын гармониялуу тибинде ата-эне баланын инсандыгын урматтайт, анын аракетин колдойт, бирок ошол эле учурда жоопкерчиликке жана тартипке үйрөтөт. Мындай тарбия стилинде бала өз оюн айтууга, ката кетирсе аны оңдоого жана өз алдынча аракеттенүүгө мүмкүнчүлүк алат.

Натыйжада балада оң, туруктуу жана адекваттуу өзүн-өзү баалоо калыптанат.

Ал эми авторитардык тарбияда ата-эне көбүнчө катуу талап коюп, баланын пикирин эске албайт. Мындай мамиле баланын өзүнө болгон ишенимин төмөндөтүшү мүмкүн. Бала өз оюн айтуудан коркуп, ката кетирүүдөн чочулап, көп учурда өзүн башкалардан начар сезе баштайт. В. Сатир үй-бүлөдөгү эмоционалдык жылуулук, кабыл алуу жана сыйлоо баланын өзүн баалуу сезүүсүнө түздөн-түз таасир этерин белгилеген [7].

Кайдыгер тарбия стилинде ата-эне баланын ички дүйнөсүнө, окуудагы кыйынчылыктарына жана эмоционалдык абалына жетиштүү көңүл бурбайт. Мындай шартта бала өзүн керексиз сезип, өз күчүнө ишенбей калышы мүмкүн. Ал эми ашыкча көзөмөл жана

гиперкамкордук баланын өз алдынчалуулугун чектеп, аны дайыма чоңдордун жардамына көз каранды кылышы ыктымал.

Ошондой эле баланы дайыма башка балдар менен салыштыруу, ашыкча сыңдоо, кемсинтүү же анын жетишкендиктерин байкабай коюу өзүн-өзү баалоонун төмөндөшүнө алып келет. Тескерисинче, баланын аракетин баалоо, кичинекей ийгиликтерин колдоо, катасын түшүндүрүү жана ишеним көрсөтүү анын инсандык өсүшүнө оң таасир берет [2; 5; 7].

Изилдөөдө теориялык жана эмпирикалык методдор колдонулду. Теориялык методдорго психологиялык-педагогикалык адабияттарды талдоо, салыштыруу жана жалпылоо кирет. Эмпирикалык методдор катары байкоо жүргүзүү, анкета алуу, психодиагностикалык тестирилөө жана маектешүү пайдаланылды.

Окуучулардын өзүн-өзү баалоосун аныктоо үчүн Дембо–Рубинштейн методикасы колдонулду. Бул методика баланын өзүн ден соолук, акыл, мүнөз, бакыт жана жалпы өзүн-өзү баалоо көрсөткүчтөрү боюнча баалоосуна мүмкүндүк берет [4]. Ата-энелик мамиленин өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн А.Я. Варга жана В.В. Столин тарабынан иштелип чыккан ата-энелик мамиле тести колдонулду. Бул тест ата-эненин балага болгон эмоционалдык мамилесин, кызматташуусун, көзөмөлүн жана кабыл алуу деңгээлин аныктоого багытталган [3].

Изилдөөнүн жыйынтыктары үй-бүлөлүк тарбиянын типтери кенже мектеп окуучусунун өзүн-өзү баалоосуна түздөн-түз таасир этерин көрсөттү. Колдоого, урматтоого жана кызматташууга негизделген ата-энелик мамиле баланын өзүн ишенимдүү сезишине, окууда активдүү болушуна жана өз мүмкүнчүлүктөрүн туура баалоосуна шарт түзөт [5; 7].

Баланы кабыл алуу жана кызматташуу басымдуулук кылган үй-бүлөлөрдө балдар көбүнчө өзүнө ишенген, тапшырмаларды аткарууга кызыккан жана ийгиликсиздикти убактылуу кыйынчылык катары кабыл алган мүнөзгө ээ болушат. Мындай балдарда өзүн-өзү баалоо салыштырмалуу туруктуу жана адекваттуу болот.

Ал эми авторитардык көзөмөл, ашыкча сыңдоо, кайдыгерлик же баланы “жөндөмсүз” катары кабыл алуу баланын өзүнө болгон ишенимин төмөндөтөт. Мындай үй-бүлөлүк шартта бала өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүнө шек санап, ката кетирүүдөн коркуп, окууда пассивдүү болушу мүмкүн [3; 7].

Кыргызстанда 12 жылдык билим берүүгө өтүү шартында бул маселе дагы да актуалдуу болуп саналат. Себеби жаңы билим берүү модели окуучунун билимине гана эмес, анын инсандык өнүгүүсүнө, өз алдынчалуулугуна, жоопкерчилигине жана өзүн-өзү баалоосуна да көңүл бурууну талап кылат [8].

Кенже мектеп окуучусунун адекваттуу өзүн-өзү баалоосун калыптандыруу үчүн ата-энелер төмөнкү жагдайларга көңүл бурушу зарыл:

Биринчиден, баланы башка балдар менен салыштырбай, анын жеке өсүшүн жана аракетин баалоо керек. Экинчиден, баланын ийгилигин гана эмес, аракетин да колдоо маанилүү. Үчүнчүдөн, ката кетирген учурда баланы кемсинтпестен, катаны оңдоонун жолун түшүндүрүү зарыл. Төртүнчүдөн, үй-бүлөдө ишенимдүү, жылуу жана коопсуз эмоционалдык чөйрө түзүлүшү керек. Бешинчиден, мугалимдер менен ата-энелердин кызматташтыгы күчөтүлүшү зарыл, анткени мектеп менен үй-бүлөнүн бирдиктүү мамилеси баланын өзүн-өзү баалоосун туура калыптандырууга жардам берет [5; 7; 8].

Жыйынтыктап айтканда, кенже мектеп окуучусунун өзүн-өзү баалоосу үй-бүлөлүк тарбиянын мазмуну жана ата-эненин балага болгон мамилеси менен тыгыз байланышта. Үй-

бүлөдө балага карата сүйүү, урматтоо, түшүнүү, колдоо жана акылга сыярлык талап коюу орун алса, анда балада адекваттуу, оң жана туруктуу өзүн-өзү баалоо калыптанат.

Ал эми ашыкча катуулук, кайдыгерлик, авторитардык мамиле, гиперкөзөмөл же эмоционалдык четке кагуу баланын өзүнө болгон ишенимин төмөндөтүп, өзүн-өзү баалоосунун туруксуз болушуна алып келиши мүмкүн. Ошондуктан башталгыч мектеп курагындагы баланын инсандык өнүгүүсүндө үй-бүлө менен мектептин кызматташтыгы өзгөчө мааниге ээ [2; 5; 7].

Демек, кенже мектеп окуучусунун өзүн-өзү баалоосун калыптандыруу үй-бүлөлүк тарбиянын сапаты, мектептик колдоо жана ата-эне менен мугалимдин биргелешкен иш-аракети аркылуу натыйжалуу ишке ашат.

Колдонулган адабияттар

1. Бернс, Р. Развитие Я-концепции и воспитание [Электронный ресурс] / Р. Бернс ; пер. с англ. — Москва : Прогресс, 1986. — 422 с. — URL: <https://elibrum.ru/lib/document/SVOD/07C24395-C774-4300-8054-ECF8815F9BF7/>
2. Божович, Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Электронный ресурс] / Л. И. Божович. — Москва : Просвещение, 1968. — URL: <https://psychlib.ru/mgppu/BLf/BLf-001.HTM> (дата обращения: 09.05.2026).
3. Варга, А. Я. Тест-опросник родительского отношения, ОРО [Электронный ресурс] / А. Я. Варга, В. В. Столин // PsyTests. — URL: <https://psytests.org/parent/oro.html> (дата обращения: 09.05.2026).
4. Дембо, Т. В. Методика исследования самооценки личности [Электронный ресурс] / Т. В. Дембо, С. Я. Рубинштейн // PsyTests. — URL: <https://psytests.org/trait/demborp.html> (дата обращения: 09.05.2026).
5. Лисина, М. И. Проблемы онтогенеза общения [Электронный ресурс] / М. И. Лисина. — Москва : Педагогика, 1986. — 144 с. — URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_001328593/
6. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии [Электронный ресурс] / С. Л. Рубинштейн. — Москва : Педагогика, 1989. — URL: https://elibrum.gnpbu.ru/text/rubinshteyn_osnovy-obschey-psihologii_t1_1989/fs%2C1/
7. Сатир, В. Как строить себя и свою семью [Электронный ресурс] / В. Сатир ; пер. с англ. — Москва : Педагогика-Пресс, 1992. — 192 с. — URL: http://tlib.gbs.spb.ru/dl/6/Сатир%20В_Как%20строить%20себя%20и%20свою%20семью.pdf (дата обращения: 09.05.2026).
8. Кыргыз Республикасында он эки жылдык мектептик билим берүүгө өтүү концепциясын бекитүү жөнүндө [Электронный ресурс] : Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2024-жылдын 30-октябрындагы № 654 токтому. — URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/7-34444/edition/19918/kg>

Рецензент: п.и.к., доцент Жунусакунова А.Д.

Суюнова Б., Аман кызы Б.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Суюнова Б., Аман кызы Б.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Syynova B., Aman kyzy B.
KNU Jusup Balasagyn

**МУГАЛИМДИН КЕСИПТИК ЭТИКАСЫ ЖАНА ОКУУЧУЛАРГА ҮЛГҮ
БОЛУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТТЕРИ
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА УЧИТЕЛЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ РОЛИ ОБРАЗЦА ДЛЯ ПОДРАЖАНИЯ ДЛЯ УЧЕНИКОВ
PROFESSIONAL ETHICS OF A TEACHER AND PEDAGOGICAL ASPECTS
OF THE ROLE OF A ROLE MODEL FOR**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада педагогдун кесиптик этикасы педагогикалык ишмердүүлүктө чоң мааниге ээ жана анын натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган. Мугалим окуучулар үчүн устат жана моралдык авторитеттүү адам болуп эсептелет, ал өзүнүн жеке сапаттарын жана жалпы этикалык - кесиптик принциптерин айкалыштырып турат. Бул принциптерди ал кесиптик даярдоо процессинде формалаштырат. Этикалык жана профессионалдык компетенциялар мугалимге билим берүү процессинде туура жүрүм-турумду сактоого жана эффективдүү педагогикалык мамиле түзүүгө жана ишмердүүлүк жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Аннотация: В статье профессиональная этика педагога имеет большое значение в педагогической деятельности и направлена на повышение её эффективности. Учитель является наставником и моральным авторитетом для обучающихся, сочетая в себе личные качества и общие этико-профессиональные принципы. Эти принципы формируются в процессе профессиональной подготовки. Этические и профессиональные компетенции позволяют педагогу поддерживать корректное поведение и выстраивать эффективные педагогические отношения в образовательном процессе.

Abstract: The article highlights that a teacher's professional ethics play a crucial role in pedagogical activity and are aimed at enhancing its effectiveness. A teacher serves as a mentor and moral authority for students, combining personal qualities with general ethical and professional principles. These principles are developed during professional training. Ethical and professional competencies enable teachers to maintain appropriate conduct and establish effective pedagogical relationships in the educational process.

Негизги сөздөр: педагогикалык ишмердүүлүк, кесиптик этика, окутуу процесси, адеп-ахлактык түшүнүктөр, баалуулуктар.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, профессиональная этика, процесс обучения, моральные концепции, ценности

Keywords: pedagogical activity, professional ethics, learning process, moral concepts, values

Мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгүн эффективдүү жүргүзүүсүндө, кесиптик компетенциялар менен катар, анын жеке сапаттары да маанилүү ролду ойнойт. Этикалык компонент мугалимдин жөндөмдөрүн, инсандык өзгөчөлүктөрүн жана баалуулуктарын бириктирет. Теманын актуалдуулугу педагогикалык процесстин моралдык-этикалык аспектеринин көп кырдуулугу жана алардын балдардын тарбиясына тийгизген таасири менен аныкталат. Учурда коомдук жана маданий чөйрө өзгөрүүлөргө дуушар болуп, педагогикалык процесстин бардык катышуучуларынын жүрүм-турумун аныктоочу үлгүлөр дайыма динамикада болуп турат. Бул макаланын изилдөө объектиси катары мугалимдин кесиптик ишмердүүлүгү алынып, изилдөөнүн предмети болуп педагогикалык этика каралат.

Педагогдун кесиптик ишинде этиканын кандай роль ойноосу каралат, ошондой эле анын жеке инсандык сапаттарына жана мүнөзүнө гана эмес, даярдоо жана окутуу процесси аркылуу калыптанган компетенцияларына жана кесиптик көндүмдөрүнө да тиешелүү экени түшүндүрүлөт. Бул максатта «этика» жана «педагогдун кесиптик этикасы» түшүнүктөрү туурасында маалыматты тактап алалы.

Этика - бул философиялык дисциплина болуп, моралдык баалуулуктарды жана адамзат коомуна таандык адам аралык өз ара мамиленин принциптерин изилдейт. Баштапкы мааниде бул сөз «бирге жашоо» жана ошол жашоо аркылуу пайда болгон эрежелерди, коомду бириктирген нормаларды, жеке менчикти жана агрессияны жеңүүгө өбөлгө түзгөн принциптерди билдирген. Ал эми педагогдун кесиптик этикасы болсо педагогдун ишмердүүлүгүнүн моралдык аспектин жана педагогикалык иш менен шартталган өз ара мамилелерди камсыз кылган этикалык жана жүрүм-турумдук нормалардын жыйындысы. Мындан тышкары, педагогикалык этика педагогикалык ишмердүүлүккө моралдын келип чыгышын, мүнөзүн, түзүмүн, функцияларын жана көрүнүштөрүн, ошондой эле мугалимдин кесиптик моралдуулугун изилдеген илим катары да мүнөздөлөт.

Педагогикалык ишмердүүлүк процессиндеги этиканын ролу өзгөчө маанилүү, анткени мугалим үлгү болуп эсептелет. Анын жүрүм-туруму түздөн-түз окуучуларга, алардын ата-энелери менен болгон мамилелерине жана класстагы же топтогу психологиялык климатка таасир этет. Педагогдун байланыш көндүмдөрү жана кесиптик этика принциптери билим берүү мекемесинде иштөө тажрыйбасы аркылуу гана эмес, даярдоо процессинде балдардын психологиясын методиканы, педагогиканы, укукту жана башка илимдерди үйрөнүү аркылуу да калыптанат. Бул илимдер мугалимге мектепте же башка билим берүү мекемесинде туура жүрүм-турумду жана профессионалдык стандарттарды сактоого мүмкүнчүлүк берет.

Мугалим - устат, жол көрсөтүүчү, билим берүүчү, психолог, келечек баштоочу, багыт берүүчү, жакындарына болгон сүйүүнү, урматтоону, түбөлүк баалуулуктарды үйрөтүүчү. Мугалим - эң мыкты сапаттардын ээси [3].

Окуучулардын баалуулук системасын калыптандырууда мугалимдин ролу билим берүү процессиндеги эң негизги жана жоопкерчиликтүү милдеттердин бири болуп эсептелет. Мугалим окуучуларга билим жана көндүмдөрдү берүү менен гана чектелбестен, алардын адамдык сапаттарын, адеп-ахлактык түшүнүктөрүн жана дүйнө таанымын өнүктүрүүгө да чоң салым кошот. Педагог окуучулар үчүн үлгү гана болуп калбай, баалуулуктарын формалаштырууга активдүү катышкан инсан катары таанылат. Ал балдардын жүрүм-турумуна, айлана-чөйрөсүнө болгон мамилесине жана өзүн таанып-билүүсүнө багыт көрсөтөт. Бул процессте мугалим менен окуучунун ортосундагы педагогикалык өз ара байланыш өзгөчө маанилүү орунду ээлейт. Анткени ошол өз ара байланыш аркылуу окуучуларда адептүүлүк, жоопкерчилик жана туура моралдык көз караштар калыптанат. Бул

идеяны колдогон ар кандай илимий теориялар жана изилдөөлөр бар.

Новатор педагог К.Д. Ушинскийдин белгилөөсүндө «...мектепти мектеп кылган, педагогиканы педагогика кылган да баарыдан мурда – мугалим. Ар кандай педагогикалык ишмердүүлүк мугалим тарабынан жакшылыкка да, жамандыкка да, багытталышы мүмкүн. Баланын татыктуу инсан болушу, же эркисиз кул болуп калышы да анын колундагы иш» [6].

Окуучулардын баалуулук багыттарын калыптандырууда мугалимдин ролун изилдеген окумуштуулардын бири белгилүү педагог Л.С. Выготский. Ал өз эмгектеринде окуучунун инсандык өзгөчөлүктөрү жана инсан катары калыптанышы социалдык жана маданий чөйрөгө, ошондой эле мугалим жана айланадагы адамдар менен болгон өз ара аракеттенүүгө түздөн-түз байланыштуу экенин белгилеген.

Л.С. Выготский [2] «жакынкы өнүгүү зонасы» деген түшүнүктү сунуштаган. Бул зона окуучунун азыркы билим деңгээли менен анын мүмкүн болгон келечектеги мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосунда жайгашат. Ал мүмкүнчүлүктөр мугалим сыяктуу тажрыйбалуу адамдын жардамы жана колдоосу аркылуу ишке аша тургандыгына маани берген.

Педагогикалык этика теориялык жана практикалык функцияларды жүзөгө ашырууга багытталган. Анда баалуулукка негизделген багыт берүүчү, илимий-таануучулук, тарбиялоо жана башка функциялар бар. Педагогдун кесиптик этикасынын негизги категорияларына педагогдук милдет, эркиндик жана жоопкерчилик, адилеттүүлүк кирет. Педагогикалык этиканын өнүгүшү мугалимдин окуучулар, ата-энелер жана кесиптештери менен болгон өз ара аракетинин сапатына оң таасир берүүгө, мектеп жамаатындагы моралдык-психологиялык абалды жакшыртууга жана үй-бүлөнүн балдарды тарбиялоодогу ролун күчөтүүгө өбөлгө түзүп турат.

Педагогикалык этика мугалимдин билимдери менен бирдей мааниге ээ. Андагы маанилүү нерсе - мугалим эмне үйрөтөөрү гана эмес, аны кандайча үйрөтөрү, окуучулар менен кандай баарлашары, тарбия иштерин кандай колдонотургандыгы жана сабактан тышкаркы мезгилде ар кандай көйгөйлөрдү чече билүүсү болуп саналат. Мугалимдин практикалык ишмердүүлүгү ар дайым кесиптик этика нормаларына туура келбеши мүмкүн, бул педагогикалык практикадагы татаалдыктар жана карама-каршылыктар менен түшүндүрүлөт.

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Э. Мамбетакунов [5.6] мугалим балдарды тарбиялоодо кыргыз элинин улуттук баалуулуктарына таянуу менен ар бир окуучунун өзгөчүлүгүнө ылайык, ар тараптан өнүктүрүүгө, таза руханий дөөлөттөрдү, терең маданияттуулукту калыптандырууга умтулуусу зарыл деп эсептейт.

Демек, мугалим ар бир окуучуну жеке таанып-билүү менен тарбиялап, алардын баалуулук багыттарын калыптандырууга, инсандык сапаттарын жана потенциалын өнүктүрүүгө шарт түзүшү абзел. Аны менен катар окуучунун өз улутунун каада-салттарын жана руханий баалуулуктарын билүүсүнө маани берүү зарылдыгы келип чыгат. Эгерде мугалим окуучуну жөн гана сабактагы билим алуучу катары кабыл алса, анын руханий дүйнөсү калыптанбай калышы мүмкүн.

Мугалимдер окуучулар үчүн үлгү болуп кызмат кылышат. Алар эмгекчилдикти, берилгендикти жана адептүү жүрүм-турумду өзүнүн ишинде көрсөтүп, бул сапаттарды окуучуларга мисал катары көрсөтүшөт. Көптөгөн ийгиликтүү инсандар өз жетишкендиктерин бала кезинде мугалимдерден алган жетекчилик жана колдоого байланыштырган. Мындай мугалимдер окуучуларды чоң максаттарды коюуга, өзүн

өнүктүрүүгө жана өркүндөтүүгө шыктандырат. Окуучуларга туруктуу жана терең таасир калтыруу үчүн мугалимдердин ар тараптуу педагогикалык ишмердүүлүгү маанилүү болуп саналат.

Новатор педагог А.С. Макаренко [4.443] көп жылдык педагогикалык тажрыйбасын жыйынтыктап: «Менин негизги принципим: мүмкүн болушунча балага көп талап коюу, ошону менен бирге ага көбүрөөк урмат көрсөтүү» -деп белгилеген.

Мугалимдер сабак учурунда окуучуларды багыттап, аларга ар тараптуу кеңештерди беришет. Ошондой эле окуучунун күчтүү жана алсыз жактарын тез аныктап, анын потенциалын ачууга жардам берүүдө өзүнүн кесиптик жана жеке сапаттарын көрсөтөт. Мугалимдер окуучуларды көйгөйлөрдү чыгармачыл жол менен чечүүгө шыктандырып, жаңы идеяларды ойлоп табууга жана чечим чыгарчу инсанга айлантууга өбөлгө түзөт. Натыйжада окуучулардын интеллекти, чыгармачылык жөндөмү жана өз алдынча ой жүгүртүүсү өнүгөт. Мындай аракеттер азыркы учурда ар кандай предметте абдан баалуу көндүмдөр болуп эсептелет. Ошондой эле мугалимдер окуучуларга билим жана жашоодо пайдалуу көндүмдөрдү өткөрөт. Бул окуучулардын өз алдынча, билимдүү жана эмоционалдык жактан тең салмактуу инсандар болуп өсүшүнө өбөлгө түзөт, алар коомго позитивдүү таасир берип, келечекке ишенимдүү кылууга жардам берет.

Тарбиялоонун башкы максаты (сөздүн кең жана тар маанисинде) – инсандын ар тараптуу өнүгүүсү үчүн шарттарды жаратуу, бул окуучунун өзүн-өзү реализациялоосуна, анын коомдогу мүмкүнчүлүктөрүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн көбөйтүүгө өбөлгө түзөт. Ошентип, класс жамаатын уюштуруу менен алектенип, анын жетекчиси балдарга активдүү турмуштук позицияны, жашоону сүйүүнү, чыгармачылык башатты, өз күчүнө ишенүүнү жана мунун натыйжасы катары турмуштан өз ордун табууну өнүктүрүүгө көмөктөшөт[1].

Билим берүү технологияларынын эффективдүүлүгү мугалимдин предметти терең билиши менен гана чектелбестен, ошол билимди окуучуларга туура жана жеткиликтүү жеткире билүү жөндөмүнө да байланыштуу. Сабак учурунда колдонулуучу окутуу ыкмалары мугалимдер үчүн практикалык жардам катары калыптанып, окуучулар менен сапаттуу жана натыйжалуу өз ара байланыш түзүүнүн негизги куралы болуп саналат.

Ойбузду жыйынтыктай турган болсок, биринчи класстагы окуучулардын мектепке ыңгайлашуусу жана баалуулук багыттарын калыптандырууда мугалимдин ролу өтө маанилүү жана көп кырдуу экенин айтууга болот. Мугалим окуучулар үчүн үлгү болуп, алардын интеллекти, чыгармачылыгы, моралдык жана адептик сапаттарынын өнүгүүсүнө таасир этет. Анын кесиптик жана этикалык компетенциялары, сабак учурундагы аракеттери, ар тараптуу окутуу ыкмалары окуучулардын жеке жана социалдык потенциалын ачууга өбөлгө түзөт. Ошентип, педагогдун кесиптик жоопкерчилиги жана этикасы билим берүү процессинин натыйжалуулугунун жана окуучулардын ийгиликтүү адаптациясынын негизги факторлору болуп саналат. Андыктан, педагогдун кесиптик этикасы педагогикалык ишмердүүлүктө чоң мааниге ээ жана анын натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган. Бул учурда мугалим окуучулар үчүн устат болуу менен, ал өзүндө бар жеке сапаттарды жана жалпы этикалык баалуулуктарды айкалыштыруу менен окутуу ишмердүүлүгүн эффективдүү жүргүзө алат.

Пайдаланылган адабияттар

1. Акматов К. Мектептеги тарбиялык иштерди жакшыртуу -учурдун талабы. // Кут билим 06.12.2017
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: АСТ, 1991. 512 с.
3. Керимова А. Мугалим-кесиптердин төрөсү. // Кут билим 28.03.25
4. Макаренко, А. С. Т- 2 .-М.; РФСРдин АПН басмасы, 1978. - 438 б.
5. Мамбетакунов, Э. Окурмандан кат куржун // Мугалимдер газетасы. 6-март. 1974. - 6 б.
6. Ушинский, К.Д. Человек как предмет воспитания: Опыт педагогической антропологии // Избранные педагогические сочинения в 2-х томах. – М., 1976. – Т. 1.

Рецензент: п.и.к., доцент Аман кызы Б.

УДК 373.3.035.6:371.3

Сыртбай к А. Э. Жумакадырова Ч. Ж.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Сыртбай к А. Э. Жумакадырова Ч. Ж.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Surtbay kyzy A.,Jumakadurova Ch.J.

KNU Jusup Balasagyn

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ОКУУЧУЛАРДЫН ТОЛЕРАНТТУУ
САПАТТАРЫН ТАРБИЯЛООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНЫХ
КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ
PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING TOLERANT QUALITIES
IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада башталгыч мектепте окуучулардын толеранттуу сапаттарын тарбиялоонун педагогикалык жолдору каралат. Толеранттуулук башка адамдын оюн, мүнөзүн, кадыр-баркын жана өзгөчөлүгүн урматтоо сапаты катары талданат. Окуу-тарбия процессинде интерактивдүү окутуу, оюн технологиялары, топтук иштер, кырдаалдык тапшырмалар жана долбоордук иштер аркылуу окуучуларда сый-урмат, сабырдуулук, боорукерлик жана өз ара түшүнүү сапаттарын өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү ачып берилет.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические пути воспитания толерантных качеств у учащихся начальной школы. Толерантность раскрывается как способность уважать мнение, достоинство и индивидуальные особенности другого человека. Особое внимание уделяется интерактивным технологиям, игровым методам, групповым формам работы, ситуационным заданиям и проектной деятельности как средствам развития уважения, терпимости, эмпатии и взаимопонимания у младших школьников.

Abstract: The article examines pedagogical approaches to developing tolerant qualities in primary school students. Tolerance is viewed as respect for another person's opinion, dignity and individual characteristics. The paper highlights interactive learning, game-based methods, group

work, situational tasks and project activities as effective tools for developing respect, patience, empathy and mutual understanding among young learners.

Негизги сөздөр: башталгыч мектеп, толеранттуулук, толеранттуу сапаттар, педагогикалык технологиялар, тарбия, окуу-тарбия процесси, интерактивдүү окутуу, оюн технологиялары, топтук иш, кызматташтык, мугалим, үй-бүлө.

Ключевые слова: начальная школа, толерантность, толерантные качества, педагогические технологии, воспитание, учебно-воспитательный процесс, интерактивное обучение, игровые технологии, групповая работа, сотрудничество, учитель, семья.

Keywords: primary school, tolerance, tolerant qualities, pedagogical technologies, education, educational process, interactive learning, game technologies, group work, cooperation, teacher, family.

Башталгыч мектепте окуучулардын толеранттуу сапаттарын тарбиялоо азыркы билим берүү системасындагы маанилүү педагогикалык маселелердин бири болуп саналат. Мектеп окуучуга билим берүү менен гана чектелбестен, аны коомдо жашай билген, башка адамдарды сыйлаган, өз оюн маданияттуу билдирген, пикир келишпестиктерди тынч жол менен чечкен жана жамаатта кызматташа алган инсан катары калыптандырууга милдеттүү. Өзгөчө башталгыч класстарда бул милдет чоң мааниге ээ, анткени дал ушул куракта баланын адептик түшүнүктөрү, баарлашуу маданияты, өзүнө жана башкаларга

болгон мамилеси, жүрүм-турум көндүмдөрү жана социалдык тажрыйбасы активдүү калыптана баштайт [1; 2].

Толеранттуулук түшүнүгү педагогикалык илимде кеңири мазмунга ээ. Ал жөн гана сабырдуулук же чыдамкайлык катары эмес, башка адамдын кадыр-баркын, көз карашын, мүнөзүн, маданий жана жеке өзгөчөлүгүн урматтоо менен кабыл ала билүү сапаты катары каралат. Башталгыч мектеп шартында толеранттуулук окуучунун күнүмдүк жүрүм-турумунан көрүнөт: классташынын сөзүн бөлбөй угуу, ката кетирген окуучуга күлбөө, жардам сураган балага көмөк көрсөтүү, топтук иште башкалар менен эсептешүү, өз оюн сылык билдирүү жана конфликттик кырдаалды урушпай чечүү. Демек, толеранттуулукту тарбиялоо окуучуга даяр эреже үйрөтүү гана эмес, анын жүрүм-турум маданиятын, ички жоопкерчилигин жана адамдык мамилесин калыптандыруу процесси болуп саналат [4; 5].

Башталгыч мектеп курагы толеранттуу сапаттарды калыптандыруу үчүн өзгөчө ыңгайлуу мезгил болуп эсептелет. Бул куракта окуучулар мугалимдин сөзүнө, баасына жана жеке үлгүсүнө чоң маани беришет. Алар көп учурда чоңдордун жүрүм-турумун туурап, класстагы мамиленин үлгүсүн мугалимден алышат. Ошондуктан мугалимдин ар бир сөзү, окуучуга кайрылуусу, катаны оңдоо ыкмасы, класстагы адилеттүүлүгү жана сабырдуулугу түз тарбиялык мааниге ээ. Эгер мугалим окуучуларга сый мамиле кылса, алардын оюн угуп, ар бир баланын кадыр-баркын сактай билсе, класста толеранттуу атмосфера түзүлөт [7; 8].

Башталгыч класстарда толеранттуу сапаттарды тарбиялоо окуу-тарбия процессинин бардык багыттары аркылуу жүргүзүлүүгө тийиш. Бул ишти бир гана тарбиялык саатка же атайын темага байлап коюу жетишсиз. Толеранттуулук кыргыз тили, адабий окуу, мекен таануу, математика, көркөм өнөр, музыка, эмгек жана дене тарбия сабактарынын мазмунунда да, класстан тышкаркы иштерде да, окуучулардын күнүмдүк өз ара мамилесинде да калыптанат. Мисалы, адабий окуу сабагында каармандардын жүрүм-турумун талдоо аркылуу окуучулар боорукерлик, достук, кечиримдүүлүк жана

адилеттүүлүк тууралуу ой жүгүртүшөт. Математика сабагында жуптук жана топтук тапшырмалар аркылуу бири-бирине жардам берүү, түшүндүрүү жана кызматташуу көндүмдөрү өнүгөт. Дене тарбия сабагында командада иштөө, эрежени сактоо, жеңишке жана жеңилүүгө маданияттуу мамиле кылуу сапаттары бекемделет [17; 18].

Таблица 1. Башталгыч мектепте толеранттуу сапаттарды калыптандыруунун негизги багыттары

Негизги багыттар	Мазмуну	Күтүлүүчү натыйжа
Адамды урматтоо маданияты	Ар бир окуучунун оюн, кадыр-баркын жана өзгөчөлүгүн сыйлоо	Окуучулар бири-бирин кемсинтпей, сый мамиле жасоого үйрөнөт
Баарлашуу маданияты	Сылык сүйлөө, сөздү бөлбөй угуу, пикирди туура билдирүү	шүнүү көндүмү өнүгөт
Кызматташуу	ана жуптук иштерди бирге аткаруу	Жамааттык жоопкерчилик жана жардамдашуу калыптанат
Боорукерлик жана эмпатия	Башканын абалын түшүнүү, жардам берүүгө даяр болуу	учулар адамгерчилик мамилеге үйрөнөт
Конфликтти тынч чечүү	Талашты сүйлөшүү, кечирим суроо жана макулдашуу аркылуу жөнгө салуу	бырдуулук жана өзүн-өзү көзөмөлдөө бекемделет
түрдүүлүктү кабыл алуу	Мүнөз, жөндөм, пикир жана кызыгуулардагы айырмачылыкты сыйлоо	Окуучулар айырмачылыкты табигый көрүнүш катары кабыл алат

Таблицада көрсөтүлгөндөй, толеранттуу сапаттар бир гана сапат менен чектелбейт. Алар адамды урматтоо, баарлашуу маданияты, кызматташуу, боорукерлик, сабырдуулук, жоопкерчилик жана өз ара түшүнүү сыяктуу бир нече компоненттердин биримдигинен түзүлөт. Ошондуктан мугалим бул

сапаттарды өз-өзүнчө эмес, бирдиктүү тарбиялык система катары өнүктүрүшү керек.

Толеранттуу сапаттарды тарбиялоодо интерактивдүү окутуу технологиялары чоң мааниге ээ. Интерактивдүү окутууда окуучу жөн гана угуп отурбайт, тескерисинче, суроо берет, жооп издейт, өз оюн билдирет, башкалардын пикирин угат, салыштырат жана жыйынтык чыгарат. Мындай ишмердүүлүк окуучунун активдүүлүгүн жогорулатып, аны

башка адамдар менен маданияттуу мамиле түзүүгө үйрөтөт. “Ой жүгүртүү айлампасы”, “аквариум”, жуптук диалог, талкуу, рефлексия жана кырдаалдык тапшырмалар башталгыч класстарда толеранттуу жүрүм-турумду өнүктүрүүдө натыйжалуу ыкмалар болуп саналат [18; 25].

Оюн технологиялары да бул багытта өзгөчө орунду ээлейт. Башталгыч мектеп курагындагы окуучулар оюн аркылуу тез үйрөнүшөт. Оюнда бала өзүн эркин сезет, классташтары менен байланыш түзөт, эрежеге баш ийет, жеңишке жана жеңилүүгө мамиле кылууга үйрөнөт. Мисалы, “Жакшы сөздөр айлампасы” оюну окуучуларды бири-бирине жылуу сөз айтууга үйрөтөт; “Досума жардам берем” оюну боорукерликти өнүктүрөт; “Кечирим көпүрөсү” оюну конфликтти тынч чечүү көндүмүн калыптандырат; “Бир команда” оюну кызматташуу жана жамааттык жоопкерчиликти бекемдейт.

Таблица 2. Толеранттуу сапаттарды өнүктүрүүдө колдонулуучу педагогикалык технологиялар

Педагогикалык технология	Колдонуу формасы	Тарбиялык мүмкүнчүлүгү
Активдүү окутуу	Талкуу, суроо-жооп, жуптук диалог, рефлексия	Өз оюн айтууга жана башкаларды угууга үйрөтөт
Оюн технологиялары	“Жакшы сөздөр айлампасы”, “Кечирим көпүрөсү”, “Бир команда”	Сабырдуулук, боорукерлик жана кызматташтыкты өнүктүрөт
Педагогикалык технология	Колдонуу формасы	Тарбиялык мүмкүнчүлүгү
Топтук иштер	Жалпы тапшырманы ролдор аркылуу аткаруу	Милдет бөлүшүү, жоопкерчилик жана өз ара жардамдашуу калыптанат
Кырдаалдык тапшырмалар	Окуяларды талдоо	Моралдык тандоо жана туура чечим кабыл алуу көндүмү өнүгөт
Долбоордук технологиялар	Топтук дарагы”, “Жакшы сөздөр китепчеси”	Коммуникативдик маданият жана жамааттык ишмердүүлүк бекемделет

Тташтыкта окутуу	Окуучулардын биргелешкен окуу ишмердүүлүгү	“Мен” позициясынан “биз” позициясына өтүүгө шарт түзөт

Кырдаалдык тапшырмалар окуучуларды турмуштук кырдаалды туура түшүнүүгө жана адептик чечим кабыл алууга үйрөтөт. Мисалы, “Класска жаңы окуучу келди, ал жалгыз отурат. Сен эмне кылат элең?”, “Классташың туура эмес жооп айтты, башкалар күлүп жиберди. Бул туурабы?”, “Досуң сени капа кылды, сен кантип сүйлөшөсүң?” деген тапшырмалар окуучуларды өз аракетин ойлонууга, башка адамдын абалын түшүнүүгө жана конфликтти маданияттуу чечүүгө багыттайт. Бул ыкманын артыкчылыгы — окуучу теориялык жоопту жаттабай, реалдуу жашоого жакын кырдаалды талдайт.

Долбоордук технологиялар аркылуу окуучулардын коммуникативдик маданиятын өнүктүрүүгө болот. Башталгыч класстарда долбоорлор чакан жана түшүнүктүү болушу керек. Мисалы, “Жакшы сөздөр китепчеси” долбоорунда окуучулар жакшы сөздөрдү чогултуп, аларды кайсы учурда колдонууга болорун жазышат. “Достук дарагы” долбоорунда ар бир окуучу классташынын жакшы сапатын белгилейт. “Биздин ынтымактуу класс” долбоорунда окуучулар класстын сый мамиле эрежелерин иштеп чыгышат. Мындай

долбоорлор окуучуларды сүйлөшүүгө, угууга, милдет бөлүшүүгө жана жалпы натыйжа үчүн жоопкерчилик алууга үйрөтөт.

Толеранттуу сапаттарды тарбиялоодо үй-бүлө менен мектептин кызматташуусу да маанилүү. Бала мектепке келгенге чейин эле үй-бүлөдөн адамдарга мамиле кылуунун алгачкы үлгүлөрүн алып келет. Эгер үй-бүлөдө сый-урмат, жакшы сөз, сабырдуулук жана жардамдашуу маданияты болсо, бала бул сапаттарды мектепте да оңой өздөштүрөт. Ал эми үй-бүлөдө катуу сөз, кемсинтүү, бөлүп-жаруу же кайдыгер мамиле көп болсо, мындай көрүнүштөр баланын класстагы жүрүм-турумунда да байкалышы мүмкүн. Ошондуктан мугалим ата-энелер менен байланышты күчөтүп, бирдиктүү тарбиялык талаптарды түзүүгө аракет кылышы зарыл [3; 6].

Мугалимдин жеке үлгүсү бул процессте чечүүчү орунду ээлейт. Башталгыч класстын окуучусу мугалимдин айтканын гана эмес, анын жүрүм-турумун да байкайт. Эгер мугалим окуучулардын оюн угуп, ар бирине адилеттүү мамиле жасап, катасын кемсинтпей оңдоп, конфликтти сабырдуу чечсе, окуучулар да ушундай мамилени өз ара колдонууга үйрөнүшөт. Демек, толеранттуу тарбия биринчи кезекте мугалимдин педагогикалык маданиятынан башталат.

Жүргүзүлгөн талдоонун негизинде башталгыч класстарда толеранттуу сапаттарды тарбиялоо боюнча төмөнкү практикалык сунуштарды белгилөөгө болот. Биринчиден, толеранттуулукту тарбиялоо күнүмдүк окуу-тарбия процессинин туруктуу багыты катары каралышы керек. Экинчиден, сабакта жана класстан тышкары иштерде интерактивдүү методдор, оюн технологиялары, топтук иштер жана кырдаалдык тапшырмалар системалуу колдонулушу зарыл. Үчүнчүдөн, класста психологиялык жактан коопсуз жана сый мамилеге негизделген чөйрө түзүлүшү керек. Төртүнчүдөн, ата-энелер менен кызматташтык күчөтүлүшү зарыл. Бешинчиден, мугалим окуучуларга толеранттуу жүрүм-турумдун жеке үлгүсүн көрсөтүшү керек.

Жыйынтыктап айтканда, башталгыч мектепте окуучулардын толеранттуу сапаттарын

тарбиялоо — бул узак мөөнөттүү, системалуу жана

комплекстүү педагогикалык процесс. Бул процесс сабактын мазмуну, класстан тышкаркы иштер, мугалимдин жеке үлгүсү, үй-бүлө менен кызматташтык жана педагогикалык технологияларды максаттуу колдонуу аркылуу ишке ашат. Эгер бул багыттагы иштер балдардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык, практикалык жана эмоционалдык жактан таасирдүү формада уюштурулса, окуучуларда адамды урматтоо, сабырдуулук, боорукерлик, кечиримдүүлүк, кызматташуу жана өз ара түшүнүү сапаттары туруктуу калыптана баштайт. Мындай сапаттар келечекте коомдо маданияттуу жашай билген, башка адамдарды сыйлаган жана ынтымакты баалаган инсанды тарбиялоого негиз түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” Мыйзамы. — Бишкек, 2003.
2. Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. — Бишкек.
3. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 24-июлундагы ПЖ №313 Жарлыгы менен бекитилген “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө концепция”. — Бишкек, 2021.
4. ЮНЕСКО. Толеранттуулук принциптеринин декларациясы. — Париж, 1995.
5. Кыргыз педагогикасы: энциклопедиялык окуу куралы. — Бишкек.
6. Кыргыз эл педагогикасы / түз. С. Иптаров. — Бишкек, 1998.
7. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. — Киев: Радянська школа, 1974.
8. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. — Москва: Университетское, 1990.
9. Выготский Л. С. Педагогическая психология. — Москва: Педагогика, 1991.
10. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — Москва: Просвещение, 1968.
11. Башталгыч класстарда тарбиялык иштерди уюштуруу боюнча методикалык колдонмо. — Бишкек.
12. Башталгыч мектепте окутуунун жана тарбиялоонун инновациялык технологиялары. — Бишкек.

Рецензент: п.и.к., доцент Жумакадырова Ч.Ж.

Таалайбек кызы А., Аман кызы Б.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Таалайбек кызы А., Аман кызы Б.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Taalaibek kyzy A., Aman kyzy B.

KNU Jusup Balasagyn

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН КЫЙМЫЛ-АРАКЕТТИК
КӨНДҮМДӨРҮН КОММУНИКАЦИЯ МЕНЕН ИНТЕГРАЦИЯЛОО
ИНТЕГРАЦИЯ ДВИГАТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ С КОММУНИКАТИВНЫМИ
НАВЫКАМИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
INTEGRATION OF MOTOR SKILLS WITH COMMUNICATION SKILLS
IN PRESCHOOL CHILDREN**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макала мектепке чейинки курактагы балдардын кыймыл-аракеттик жана коммуникациялык көндүмдөрүн калыптандыруунун маанилүүлүгүн карайт. Коммуникациялык оюндар аркылуу балдар баарлашууну, ой-пикирлерин билдирүүнү, эмоцияларын жеткирүүнү жана конфликтти чечүүнү үйрөнүшөт. Ошондой эле оюн формасындагы иш-аракеттер моторика, эмпатия жана социалдык көндүмдөрдү өнүктүрөт. Макалада педагогикалык изилдөөлөр жана практикалык мисалдар аркылуу мектепке чейинки балдардын гармониялуу өнүгүүсүнө багытталган эффективдүү ыкмалар сунушталат.

Аннотация: В статье рассматривается важность формирования у детей дошкольного возраста двигательных и коммуникативных навыков. Через коммуникативные игры дети учатся общению, выражению мыслей и эмоций, а также разрешению конфликтов. Игровая деятельность способствует развитию моторики, эмпатии и социальных навыков. На основе педагогических исследований и практических примеров предлагаются эффективные методы, направленные на гармоничное развитие дошкольников.

Abstract: The article examines the importance of developing motor and communicative skills in preschool children. Through communicative games, children learn to interact, express their thoughts and emotions, and resolve conflicts. Play-based activities promote motor development, empathy, and social skills. Based on pedagogical research and practical examples, effective methods are proposed to support the harmonious development of preschool-aged children.

Негизги сөздөр: кыймыл-аракет, коомуникациялык көндүм, ой-пикир билдирүү, мектепке чейинки улуу курак, оюн аркылуу жуурулуштуруу

Ключевые слова: движение, коммуникативные навыки, выражение идей, старший дошкольный возраст, социализация через игру.

Keywords: movement, communication skills, expression of ideas, senior preschool age, socialization through play

Коммуникациялык көндүмдөрү бар бала кыйынчылыксыз өз ордун топто таба алат. Мектепке чейинки курак – бул бала бакча менен мектептин ортосундагы өзгөчө «көпүрө»,

бала интуитивдүү түрдө же чоңдордун жардамы менен өзүнүн коммуникациялык мүмкүнчүлүктөрүнө жана өзгөчөлүктөрүнө карата жогорку талаптарга туш келген мезгил болуп эсептелет. Мектепке чейинки балдардын коммуникациялык ишмердүүлүгүн ийгиликтүү өнүктүрүү бала күндүн ичинде сабактарда алынган сүйлөө көндүмдөрүн жана билген аракеттерин бекемдөө процессинин натыйжалуулугуна көз каранды. Бала бакчанын тарбиялануучуларын окутуунун негизги формасы - түздөн-түз билим берүү ишмердүүлүгү болуп саналат. Бул ишмердүүлүк ар кандай балдар иш-аракеттерин уюштуруу аркылуу жүзөгө ашырылат: оюн формасындагы, кыймыл-аракеттик, коммуникациялык, таанып-үйрөнүү жана изилдөө багытындагы жана башка түрлөрү.

Психологиялык жактан алып караганда, оюндар мектепке чейинки куракта кабыл алуусуна, эс тутумунун жакшыртылышына, элестетүүсүнө, ой жүгүртүүсүнө, жалпылап айтканда баланын психикалык өнүгүүсүнө таасир тийгизет. Демек, баланын калыптануусуна өбөлгө болот. Кээде чоңдордун жүрүм-турумун, үнүн, жасаган жумушун тууроо аркылуу бала оюнда чоң кишинин ролун да аткарат. Бала өзү үчүн кол жеткис болгон ишти ишке ашыруусу мүмкүн жана чоң кишинин бардык аракетин кайталоого аракет кылат. Тандаган, кызыктуу оюнду уюштуруу үчүн шарт түзүлсө, мектепке чейинки курактагы бала инсандык мамилелердин негизги жактарын өздөштүрөт, аны жашоотурмушунда колдонот. Демек, балдар оюндарынын педагогикалык аспектиси балдардын ишмердүүлүгүн уюштурууга жардам берет [3.130].

Улуу мектепке чейинки балдарда коммуникациялык көндүмдөрдү калыптандыруунун маанилүүлүгү бир нече факторлор менен аныкталат. Биринчиден, балдарды мектепке даярдоодогу жогорулаган талаптар менен байланыштуу. Мектеп программасын ийгиликтүү өздөштүрүү түздөн-түз башка адамдар менен баарлашуу, угуу жана түшүнүү, ойлорун ачык билдирүү жана өз көз карашын негиздөө жөндөмүнө көз каранды.

Экинчиден, учурдагы муундун социалдык чөйрөсүнүн татаалдашканы менен байланыштуу, бул балдардан байланыш түзүү, кикириштерди чечүү жана ар кандай социалдык кырдаалга адаптациялануу жөндөмүн талап кылат.

Үчүнчүдөн, коммуникациялык тоскоолдуктарды жана баарлашуу процессинде балдарда пайда болушу мүмкүн болгон кыйынчылыктарды алдын алуу зарылдыгы менен байланыштуу, анткени алар балдардын гармониялуу өнүгүшүнө тоскоол болушу мүмкүн.

Мектепке чейинки курактагы балдардын коммуникациялык көндүмдөрүн калыптандыруу проблемасын М.И. Лисина, А.В. Мудрик, Т.А. Репина, Л.Д. Столяренко, Д.А. Серёгина жана башка авторлор изилдешкен. Алар балдардын толук кандуу өнүгүшү үчүн теңтуштар менен жана чоңдор менен баарлашуунун жана өз ара аракеттенүүнүн маанилүүлүгүнө басым жасашкан.

Мектепке чейинки курактагы балдардын сүйлөө жана коммуникациялык көндүмдөрүн өнүктүрүү маселесин изилдеген окумуштуу Д.А. Серёгина төмөндөгүдөй пикирин билдирген: «коммуникациялык көндүмдөр – бул кайсы бир сүйлөм иш-аракеттерин аткаруунун жолдору болуп, алар индивиддин баарлашууга даярдыгынан көз каранды» [6.103].

Демек, мектепке чейинки улуу курактагы балдардын коммуникациялык жөндөмдөрүн өнүктүрүү маселеси бүгүнкү күндө эң актуалдуу багыттардын бири болуп эсептелет. Анткени баарлаша билүү баланын инсан катары толук кандуу калыптанышынын негизги шарттарынын бири. Айрыкча кыймыл-аракеттик ишмердүүлүк менен айкалышкан баарлашуу баланын ар тараптуу өнүгүшүнө чоң таасир берет.

Бирок улуу курактагы мектепке чейинки балдардын коммуникациялык жөндөмдөрүн өнүктүрүү практикасына карасак, бир катар карама-каршылыктарды байкоого болот. Алар:

- баланын инсандык өнүгүүсүндө коммуникациялык жөндөмдөрдүн маанилүүлүгү таанылат;

- бул жөндөмдөрдү кыймыл-аракеттик ишмердүүлүк менен интеграциялоо аркылуу өнүктүрүүнүн усулдары мамлекеттик билим берүү стандарттарынын талаптарына ылайык учурда жетиштүү деңгээлде иштелип аягына чыга элек.

Орус педагогика жана психология илиминде балдардын коммуникациялык көндүмдөрүн жана социалдык өз ара аракеттенүүлөрүн изилдеген окумуштуу А.В.Мудрик коммуникациялык көндүмдөрдү «баладагы өз ара аракеттенүү процессин конкреттүү социалдык чөйрөдө уюштурууга зарыл болгон жеке сапаттардын биримдиги» деп сүрөттөйт. Ал белгилеген сапаттар балада аң-сезимдүү коммуникациялык аракеттер аркылуу, ошондой эле кырдаалга, сүйлөшүүчү адамдын өзгөчөлүктөрүнө жана баарлашуунун максаттарына ылайык өз жүрүм-турумун уюштуруу жөндөмүндө көрүнөт» [5.304].

Азыркы учурда балдардын коммуникациялык көндүмдөрүн калыптандыруунун эффективдүү ыкмасы катары - коммуникациялык оюндарды айта алабыз. Коммуникациялык оюндар атайын уюштурулган ишмердүүлүк формасы болуп, балдарга баарлашууну, өз ара аракеттенүүнү жана бири-бирин түшүнүүнү үйрөтүүгө багытталган.

Коммуникациялык оюндар баарлашуу үчүн ыңгайлуу маанайды түзүп, эмпатияны өнүктүрүүгө көмөк көрсөтөт, сүйлөө активдүүлүгүн стимулдайт жана балдарга ар кандай коммуникациялык стратегияларды өздөштүрүүгө жардам берет. Бул оюндар табигый жана кызыктуу окуу ыкмасы болуп, мектепке чейинки улуу курактагы балдарда бул көндүмдөрдү калыптандырууга кеңири мүмкүнчүлүк берет.

Учурда коммуникациялык оюндардын төмөндөгүдөй түрлөрү бала бакча ишмердүүлүктөрүндө колдонулуп келет:

- Таанышуу оюндары. Балдарга бири-бирин таанууга, байланыш түзүүгө жана топто позитивдүү атмосфера түзүүгө жардам берет.

- Угуу жана түшүнүү жөндөмүн өнүктүрүү оюндары. Көңүлдү топтоону жана концентрацияны машыктырат, маалыматты кабыл алууну жана анализдөөнү үйрөтөт.

- Ойлорун жана сезимдерин билдирүү жөндөмүн өнүктүрүү оюндары. Сүйлөө активдүүлүгүн стимулдайт, балдарга ар кандай билдирүү каражаттарын өздөштүрүүгө жардам берет.

- Вербаль эмес баарлашуу каражаттарын өнүктүрүү оюндары. Балдарга мимика, кыймыл-иш-аракеттер жана интонация аркылуу маалымат берүүнү жана эмоцияларын билдирүүнү өздөштүрүүгө жардам берет.

Андыктан, мектепке чейинки балдардын кыймыл-аракеттик жана коммуникациялык көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн коммуникациялык оюндар эффективдүү жана табигый ыкма болуп саналат. Алар балдарга өз ара баарлашууну үйрөнүүгө, ой-пикирлерин ачык билдирүүгө, эмоцияларын туура жеткирүүгө, ошондой эле социалдык кырдаалга ылайык жүрүм-турумун туура уюштурууга мүмкүнчүлүк берет. Бул оюндар аркылуу балдар эмпатияны, командалык иштөөнү жана конфликтти чечүү жөндөмүн өздөштүрүп, топто өз ордун табууну үйрөнөт. Мындан тышкары, оюн формасындагы иш-аракеттер балдардын моторикасын өнүктүрүп, физикалык активдүүлүктү жана эмоционалдык интеллекти жогорулатууга салым кошот.

Бул айтылгандардан улам, мектепке чейинки улуу курактагы балдардын гармониялуу

өнүгүүсүн камсыздоо үчүн кыймыл-аракеттик жана коммуникациялык көндүмдөрдү биргелешип өнүктүрүүгө басым жасоо зарылдыгы келип чыгат.

Психологдор жана педагогдор бала үчүн кайсы курак эң маанилүү деп белгилегендери боюнча ар кандай пикирде. Бирок алар бала биринчи класска кирерден мурун бардык негизги өзгөрүүлөрдөн өтүп, бардык жактан активдүү өнүгө тургандыгын белгилешет. Бул куракта анын келечектеги жашоосунун негиздери түптөлөт. Өзгөчө мектепке чейинки улуу куракта (5-7 жаш) бала толук аң-сезимдүү болуп, дүйнөнү жакшы кабыл алат. Ошондуктан 5-7 жашты адамдын өнүгүүсүндө эң маанилүү мезгил деп эсептеүүгө болот.

Мектепке чейинки жаштагы балдарга билим берүүдө педагогдордун алдына коюлган милдеттерди аткарууда азыркы шарттагы негизги ишмердүүлүк: өз алдынча билим алуу, өзүнүн кругозорун кеңейтүү жана кесиптик ишмердүүлүгүн үзгүлтүксүз өркүндөтүү; балдардын билим берүү мейкиндигин кеңейтүү; көйгөйлүү-изилдөө иштерин уюштуруу; жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу менен атайын сабактарды уюштуруу аркылуу заманбап гаджеттерди колдонууда натыйжалуу тажрыйбага ээ болуу аркылуу балдардын көндүмдөрүн жана жөндөмдөрүн калыптандыруу болуп калат [4].

Мектепке чейинки улуу курактагы бала баарына кызыгат, ал дайыма айланадагы дүйнөнү жана адамдарды - тентуштарын, ата-энесин, тарбиячыларын таанып-билүүгө аракет кылат. Бул куракта баланын эң маанилүү мүнөздөрү калыптана баштайт. Ар бир курак адамдын өнүгүүсүнүн өзгөчө мезгили болуп саналат жана өзүнүн өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт. Адамдын жашоосунда ар кандай курактарды ажыратып караса болот. Мисалы, адамдын өнүгүүсүн коомдук-маданий аспектилер, физикалык өзгөрүүлөр, маданий түшүнүктөр жана башка өзгөчөлүктөр боюнча бөлүүгө болот. Адатта эң көп колдонулган критерий - коомдук-маданий, мисалы, бала билим берүү системасына катышкан мезгил. Бул критерийге ылайык, бала бакчага барган учур өзүнчө мектепке чейинки курак катары белгиленет.

Л.С. Выготскийдин пикири боюнча «Бир жөндөмдүүлүктүн өнүгүшү менен бир нече жөндөмдүүлүк өнүгөт. Билим берүүнүн негизги милдети ой жүгүртүүнү, жөндөмдүүлүктү өстүрүү эле эмес, түрдүү предметтерди окутуу аркылуу атайын, түрдүү нечендеген жөндөмдүүлүктөрдү өстүрүү болуп эсептелет» [2.536].

Мектепке чейинки улуу куракта баланын жүрүм-туруму жана ишмердүүлүгүнүн жаңы психологиялык механизмдери калыптана баштайт, бул алардын аң-сезимдүү, максаттуу аракеттеринин негизин түзөт. Бул куракта бала моралдык эрежелерди, коомдук баалуулуктарды жана коомдо жүрүү эрежелерин үйрөнөт. Кээде бала өз каалоосун убактылуу басууга жана туура, керектүү жүрүм-турумду карманып жүрүүгө жөндөмдүү болот. Ошондой эле улуу мектепке чейинки куракта балдар өз эгоцентризмдин жеңип, баарлашкан адамдардын пикирлерин эске ала башташат, бул алардын социалдык-эмоционалдык өнүгүүсүнүн маанилүү көрсөткүчү болуп эсептелет. Бул куракта балдардын тажрыйбасы кеңейгендиктен, алардын оюндарынын темалары жана мазмуну өзгөрүп, жаңы маанилер менен байыйт. Мектепке чейинки улуу курактагы балдардын оюнунда алар өз тажрыйбасынан алган нерселерди гана эмес, чоңдордун баяндамаларынан, китептерден же жөн гана көз салып көргөн учурларынан үйрөнгөндөрүн да колдонушат. Оюн учурунда «даярдоо этабы» пайда боло баштайт - бул этапта балдар ролдорду бөлүштүрүп, оюн кандай жүрөрүн макулдашып, оюн сюжети боюнча пландаштырып, курулуштарды жасашат, оюнчуктарды тандайт жана ойноп жаткан чөйрөнү уюштурушат.

Балдардын курагына жараша тарбиялоо өзгөчөлүктөрү тууралуу окумуштуу Б.Апышов

өз эмгегинде төмөндөгүдөй пикири менен бөлүшкөн. Ал: «...ар кайсы курактагы адамдардын психикасынын өнүгүү динамикасы, мыйзам ченемдүүлүктөрү, тенденциялары, темпи, багыты, негизги факторлору, ошондой эле бир курак баскычынан кийинки куракка өтүүнүн себептерине жана механизмдерине жараша тарбиялоо, калыптадыруу. Тарбия процесси негизинен үй-бүлөдө калыптанат» [1.126].

Ушундан улам, ар бир балада белгилүү психикалык жана физикалык өнүгүүлөр мектепке чейинки билим берүү мекемелерине барганга чейин үй-бүлө тарбиясы аркылуу социалдык баалуулуктарды, моралдык эрежелерди жана эстетикалык түшүнүктөрдү өздөштүрүү менен байланыштуу боло тургандыгын аныктоого болот. Демек, мектепке чейинки улуу курактагы балдардын психологиялык жана физикалык (кыймыл - аракеттик) өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле үй-бүлөлүк тарбияны эске алуу тарбия процесстин натыйжалуу жүрүшүнө негиз түзөт. Балдардын психологиясы жашоонун баштапкы этабында өтө маанилүү. Бала бакчага баруу алар үчүн маанилүү социалдык жана эмоционалдык тажрыйба болуп саналат. Бул учурда ата-энелер да баланын өнүгүүсүнө катышып, аны туура багыттап, колдоого алышы керектигин баса белгилегендиктен.

Колдонулган адабияттар

1. Апышов, Б. Тарбия жараяны (окуу куралы). – Бишкек, 2008. – 126 б.
2. Выготский, Л.С. Педагогическая психология. – Москва.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
3. Мадумарова М., Маматова М, Турдалиева Н. Мектеп жашына чейинки балдардын кебин өнүктүрүүдө салттуу жана компьютердик оюндарды интеграциялоо // БатМУнун Жарчысы №2. 2024. 130-б
4. Мектепке чейинки билим берүү // Кут билим. 15.08.2023
5. Мудрик А.В. Социализация человека. - М.: Академия, 2019. - 304 с.
6. Серегина Д.А. Формирование речевой культуры младших школьников в условиях воздействия СМИ: Монография. - Москва.: Прометей, 2021. -103с.

Рецензент: п.и.к., доцент Аман кызы Б.

УДК 372.2

Токтобек кызы К., Жунусакунова А.Д.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Токтобек кызы К., Жунусакунова А.Д.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Toktobek kyzy K., Junusakunova A.D.

KNU Jusup Balasagyn

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮДӨ БАЛДАРДЫН ӨНҮГҮҮ
ДЕҢГЭЭЛИН БААЛООНУН ТЕОРИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ
ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНИВАНИЯ УРОВНЯ
РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ
THEORETICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF ASSESSING THE**

DEVELOPMENTAL LEVEL OF PRESCHOOL CHILDREN

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада мектепке чейинки курактагы балдардын өнүгүү деңгээлин баалоонун теориялык-педагогикалык негиздери каралат. Баалоо баланын билим деңгээлин гана аныктоочу каражат эмес, анын денелик, таанып-билүүчүлүк, социалдык-эмоционалдык, речтик жана чыгармачылык өнүгүүсүн колдоого багытталган үзгүлтүксүз педагогикалык процесс катары мүнөздөлөт. Ошондой эле 12 жылдык билим берүү системасына өтүү шартында балдардын мектепке даярдыгын баалоонун өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурулат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретико-педагогические основы оценки уровня развития детей дошкольного возраста. Оценивание характеризуется не только как средство определения уровня знаний ребенка, но и как непрерывный педагогический процесс, направленный на поддержку его физического, познавательного, социально-эмоционального, речевого и творческого развития. Особое внимание уделяется особенностям оценки готовности детей к школе в условиях перехода на 12-летнюю систему образования.

Abstract: This article examines the theoretical and pedagogical foundations for assessing the level of development of preschool children. Assessment is characterized not only as a means of determining a child's level of knowledge, but also as a continuous pedagogical process aimed at supporting physical, cognitive, socio-emotional, speech, and creative development. Special attention is paid to the features of assessing children's school readiness in the context of the transition to a 12-year education system.

Негизги сөздөр: мектепке чейинки билим берүү, балдардын өнүгүүсү, баалоо, педагогикалык диагностика, мектепке даярдык, 12 жылдык билим берүү.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие детей, оценивание, педагогическая диагностика, готовность к школе, 12-летнее образование.

Keywords: preschool education, child development, assessment, pedagogical diagnostics, school readiness, 12-year education system.

Мектепке чейинки курак - баланын инсандык сапаттары, ой жүгүртүүсү, сүйлөө жөндөмү, социалдык мамилеси жана окууга болгон алгачкы даярдыгы калыптануучу маанилүү мезгил. Бул мезгилде баланын өнүгүүсүн туура баалоо педагогикалык процесстин ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Баалоонун негизги максаты баланы башка балдар менен салыштыруу эмес, анын жеке өнүгүү динамикасын аныктоо жана муктаждыгына жараша педагогикалык колдоо көрсөтүү болуп эсептелет [1].

М. Вейссон жана К. Нугин баланын өнүгүүсүн интеллектуалдык, социалдык-эмоционалдык, физикалык жана психомотордук багыттардын биримдиги катары карашат [1]. Демек, мектепке чейинки билим берүүдө баалоо бир гана билимди же көндүмдү текшерүү менен чектелбестен, баланын жалпы өнүгүүсүн комплекстүү кароого тийиш.

Психологиялык-педагогикалык адабияттарда балдардын өнүгүүсүн баалоо ар түрдүү теориялык көз караштардын негизинде түшүндүрүлөт. Л.С. Выготскийдин “жакынкы өнүгүү аймагы” жөнүндөгү теориясы баланын учурдагы деңгээлин гана эмес, чоңдордун жардамы менен жетише ала турган мүмкүнчүлүктөрүн да эске алуу зарылдыгын көрсөтөт [2]. Бул көз караш мектепке чейинки куракта баалоонун өнүктүрүүчү мүнөздө болушу керектигин

далилдейт.

Ж. Пиаже мектепке чейинки куракты конкреттүү образдарга, предметтерге жана практикалык аракеттерге таянган ой жүгүртүү мезгили катары мүнөздөйт [3]. Ошондуктан бул куракта формалдуу тестирилөөдөн көрө оюн, байкоо, практикалык тапшырмалар, сүрөт боюнча сүйлөтүү жана чыгармачылык иштерди талдоо натыйжалуу болуп саналат.

Мектепке чейинки билим берүүдө баалоо төмөнкү негизги багыттарды камтыйт: денелик өнүгүү, таанып-билүүчүлүк өнүгүү, сабаттуулук жана карым-катыш, социалдык-эмоционалдык өнүгүү, чыгармачылык-эстетикалык өнүгүү жана мектепке даярдык. Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки билим берүүнүн мамлекеттик стандартында балдардын физикалык, социалдык, эмоционалдык, когнитивдик жана чыгармачылык өнүгүүсүнө колдоо көрсөтүү зарылдыгы белгиленет [9]. “Балалык” программасында да баланын курактык жана жекече өзгөчөлүктөрүнө ылайык денелик, когнитивдик, социалдык, чыгармачыл, эстетикалык жана көркөм-кептик өнүгүүсү негизги багыт катары көрсөтүлөт [10].

Баалоонун негизги ыкмалары катары байкоо жүргүзүү, маектешүү, оюндагы аракеттерди талдоо, диагностикалык тапшырмалар, баланын чыгармачылык иштерин кароо, портфолио түзүү жана ата-энелер менен кызматташуу колдонулат. Мектепке чейинки курактагы балдардын өнүгүү деңгээлин баалоодо бир катар педагогикалык принциптерге таянуу зарыл. Алардын негизгилери катары баланын жаш өзгөчөлүгүн эске алуу, жекече мамиле кылуу, комплекстүүлүк, системалуулук, үзгүлтүксүздүк, позитивдүүлүк жана өнүктүрүүчү багыттуулук принциптерин белгилөөгө болот [4; 5; 6]. Бул принциптер баалоонун максаты баланы тандоо же башка балдар менен салыштыруу эмес, анын жеке өнүгүү динамикасын аныктоо жана андан аркы педагогикалык колдоону туура уюштуруу экендигин көрсөтөт.

Баланын жаш өзгөчөлүгүн эске алуу принциби мектепке чейинки куракта баалоо оюн, байкоо, практикалык аракеттер жана табигый кырдаалдар аркылуу жүргүзүлүшү керектигин билдирет. Ж. Пиаженин пикири боюнча, бул курактагы баланын ой жүгүртүүсү конкреттүү образдарга, предметтерге жана практикалык аракеттерге таянат [3]. Ошондуктан баалоо формалдуу суроо-жооп же тестирилөө менен гана чектелбестен, баланын күнүмдүк ишмердүүлүгүнө байкоо жүргүзүү аркылуу толукталууга тийиш.

Комплекстүүлүк принциби баланын өнүгүүсүн бир гана билимдик көрсөткүчтөр аркылуу эмес, бир нече багыттын биримдигинде кароону талап кылат. Мектепке чейинки курактагы баланын денелик өнүгүүсү, таанып-билүү активдүүлүгү, кептик-коммуникативдик жөндөмү, социалдык-эмоционалдык абалы жана чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрү өз ара тыгыз байланышта болот. Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки билим берүүнүн мамлекеттик стандартында да балдардын физикалык, социалдык, эмоционалдык, когнитивдик жана чыгармачылык өнүгүүсүнө колдоо көрсөтүү зарылдыгы белгиленет [9].

Баалоонун системалуулугу жана үзгүлтүксүздүгү да өзгөчө мааниге ээ. Баланын өнүгүүсүн бир жолку тапшырма аркылуу толук аныктоо мүмкүн эмес. Педагог баланын аракетин белгилүү бир убакыт аралыгында байкап, анын өнүгүү динамикасын талдоого тийиш. Мындай мамиле баланын кайсы багытта өсүү көрсөтүп жатканын, кайсы багытта кошумча жардамга муктаж экенин аныктоого шарт түзөт [1].

Бул ыкмалар баланын табигый шарттагы жүрүм-турумун, теңтуштары менен мамилесин, өз алдынча аракеттенүүсүн жана тапшырманы аткаруу өзгөчөлүктөрүн аныктоого жардам берет [4; 5; 6].

12 жылдык билим берүү системасына өтүү шартында мектепке чейинки билим

берүүнүн ролу дагы да күчөйт. 12 жылдык билим берүү системасына өтүү шартында мектепке даярдыкты баалоонун мазмуну дагы кеңейет. Бул учурда баланын мектепке даярдыгы анын айрым билимдерди жаттап алышы менен гана эмес, аларды күнүмдүк жана окуу кырдаалында колдоно билиши менен аныкталат [11]. Мисалы, бала санай билгени менен, предметтерди салыштыруу, топтоо, “көп-аз”, “тең”, “чоң-кичине” түшүнүктөрүн практикалык аракетте колдоно алса, бул анын таанып-билүүчүлүк даярдыгынын маанилүү көрсөткүчү болуп саналат.

Ошондой эле мектепке даярдыкты баалоодо баланын социалдык-эмоционалдык абалы өзгөчө мааниге ээ. Бала тапшырманы аягына чейин аткара алабы, чоңдордун көрсөтмөсүн түшүнөбү, теңтуштары менен кызматташа алабы, оюн эрежелерин сактайбы жана өз эмоциясын башкара алабы деген көрсөткүчтөр башталгыч мектепке ийгиликтүү өтүүдө маанилүү орунду ээлейт [5; 6]. Мындай мамиле мектепке даярдыкты баланын жалпы өнүгүүсү менен байланышта кароого мүмкүндүк берет.

Л.С. Выготскийдин “жакынкы өнүгүү аймагы” жөнүндөгү теориясы да баланын учурдагы деңгээлин гана эмес, чоңдордун жардамы менен жетише ала турган мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу зарылдыгын көрсөтөт [2]. Демек, мектепке чейинки куракта баалоо баланын катасын белгилөө үчүн эмес, ага кандай педагогикалык жардам керек экенин аныктоо үчүн жүргүзүлүшү зарыл.

Кыргыз Республикасында 12 жылдык мектептик билим берүүгө өтүү концепциясында 6+3+3 модели сунушталып, алты жаштагы балдарды мектептик билим берүүгө тартуу маселеси белгиленген [11]. Бул шартта баланын мектепке даярдыгын баалоо тамга таануу же санай билүү менен гана чектелбеши керек. Мектепке даярдык баланын угуп түшүнүүсү, өз оюн билдирүүсү, тапшырманы аткарышы, эрежени сакташы, теңтуштары менен кызматташуусу, эмоциясын башкара алышы жана окууга кызыгуусу аркылуу аныкталат.

Ошондуктан мектепке даярдыкты баалоо балдарды “даяр” же “даяр эмес” деп бөлүү үчүн эмес, алардын күчтүү жактарын жана колдоого муктаж багыттарын аныктоо үчүн жүргүзүлүшү зарыл. Бул баалоо баланын башталгыч мектепке ийгиликтүү өтүүсүнө, адаптациясына жана окууга болгон оң мамилесинин калыптанышына шарт түзөт.

Демек, мектепке чейинки билим берүүдө балдардын өнүгүү деңгээлин баалоо - бул баланын ар тараптуу өнүгүүсүн колдоого багытталган маанилүү педагогикалык процесс. Баалоо баланын жетишкендиктерин, кызыгууларын, мүмкүнчүлүктөрүн жана муктаждыктарын аныктоого жардам берет. Ал системалуу, комплекстүү, позитивдүү жана балага багытталган мүнөздө жүргүзүлгөндө гана мектепке чейинки билим берүүнүн сапатын жогорулатууга жана баланын мектептик билим алууга ийгиликтүү даяр болушуна шарт түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Вейссон М., Нугин К. Оценивание развития ребенка // Оценивание и поддержка развития детей дошкольного возраста. - Таллинн, 2008. — 90 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений: в 6 т. Т. 2. - Москва: Педагогика, 1982. — 504 с.
3. Piaget J. The Psychology of Intelligence. — Patterson, NJ: Littlefield, Adams, 1963.
4. Katz L.G. A Developmental Approach to Assessment of Young Children. — ERIC Digest, 1997.
5. Kagan S.L. Principles and Recommendations for Early Childhood Assessments. - Washington, DC, 1998.

6. NAEYC & NAEC/SDE. Guidelines for Appropriate Curriculum Content and Assessment in Programs Serving Children Ages Three Through Eight. — Washington, DC, 1998.
7. Hemmeter M.L. Recommended Practices in Assessment in Early Childhood Education. - 2001.
8. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы.- 2003-ж., 2021-жылдагы өзгөртүүлөр менен.
9. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети. Мектепке чейинки билим берүүнүн мамлекеттик стандарты.- КР Өкмөтүнүн токтому №244, 2021-ж.
10. 3төн 6 жашка чейинки балдарды өнүктүрүү “Балалык” программасы. — Бишкек: Аркус, 2017.
11. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети. Кыргыз Республикасында он эки жылдык мектептик билим берүүгө өтүү концепциясын бекитүү жөнүндө: токтом №654. — 30-октябрь, 2024-ж.

Рецензент: к.п.н., доцент Султаналиева Ш.К.

УДК 372.851:37.035

Токошова Ж., Кубанычбек к.М., Муңайтпасова Г.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Токошова Ж., Кубанычбек к.М., Муңайтпасова Г.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Tokoshova J., Kubanychbek kyzy M., Munaitpasova G.

KNU Jusup Balasagyn

ОКУУЧУЛАРДЫ ТАРБИЯЛООДО МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСУНУН ОРДУ

РОЛЬ ШКОЛЬНОГО КУРСА МАТЕМАТИКИ В ОБРАЗОВАНИИ УЧАЩИХСЯ THE ROLE OF THE SCHOOL MATHEMATICS COURSE IN THE EDUCATION OF STUDENTS

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада жалпы билим берүүчү мектептердин окуучуларын тарбиялоодо мектеп математика курсунун орду жөнүндө сөз болот. Авторлор мектеп математика курсунун окуучунун инсандык сапаттарын калыптандыруудагы жана тарбиялоодогу өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурушат.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль школьного курса математики в образовании учащихся общеобразовательных школ. Авторы обращают внимание на особенности школьного курса математики в формировании и воспитании личности учащегося.

Annotation. This article examines the role of the school mathematics course in the education of secondary school students. The authors draw attention to the peculiarities of the school mathematics course in the formation and upbringing of a student's personality.

Негизги сөздөр: математика, тарбия, логикалык ой жүгүртүү, математикалык маселелер, математикалык маданият, топтук иш, эксперимент, окутуу методикасы.

Ключевые слова: математика, образование, логическое мышление, математические задачи, математическая культура, групповая работа, эксперимент, методика преподавания.

Keywords: mathematics, education, logical thinking, mathematical problems, mathematical culture, group work, experiment, teaching methods.

Азыркы мезгилде билим берүү системасынын негизги максаттарынын бири — окуучуларды терең билимге ээ кылуу менен бирге аларды ар тараптан өнүккөн инсан катары тарбиялоо болуп саналат. Коомдун өнүгүшү, илим менен техниканын тездик менен өсүшү мектепте окутуунун мазмунуна жана сапатына жаңы талаптарды коюуда. Мындай шартта мектептеги ар бир предметтин, айрыкча математиканын тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн натыйжалуу пайдалануу өзгөчө мааниге ээ.

Математика — окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн, аналитикалык жөндөмүн жана чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүүчү негизги предметтердин бири. Ошол эле учурда математика сабагы окуучуларды тактыкка, тартиптүүлүккө, жоопкерчиликке, эмгекчилдикке жана өз алдынча иштөөгө тарбиялоодо чоң мүмкүнчүлүккө ээ. Компетенттүүлүккө негизделген билим берүү шартында математика сабагынын тарбиялык функциясын күчөтүү маселеси актуалдуу болуп саналат [13]. Себеби бүгүнкү күндө мектеп окуучуларынан билим менен бирге турмуштук көндүмдөрдү, социалдык активдүүлүктү жана жарандык жоопкерчиликти талап кылат. Ошондой эле азыркы коомдо жаш муундарды улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын негизинде тарбиялоо маселеси дагы өзгөчө мааниге ээ болуп жатат. Математика сабагында турмуштук, улуттук, экологиялык жана патриоттук мазмундагы тапшырмаларды колдонуу окуучулардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүгө жардам берет.

Педагогикалык илимде тарбия түшүнүгү кеңири жана тар мааниде каралат. Кеңири мааниде тарбия адамдын инсан болуп калыптанышына таасир эткен бардык социалдык шарттарды жана факторлорду камтыйт. Аларга үй-бүлө, мектеп, коом, массалык маалымат каражаттары, айлана-чөйрө жана адамдар аралык мамилелер кирет. Ал эми тар мааниде тарбия — бул окуучунун инсандык сапаттарын өнүктүрүүгө багытталган атайын уюштурулган педагогикалык ишмердүүлүк. Тарбиянын негизги максаты — ар тараптан өнүккөн, руханий бай, адеп-ахлактуу, билимдүү жана коомго пайдалуу инсанды тарбиялоо. Бул максатты ишке ашыруу үчүн мектепте акыл-эс, адеп-ахлак, эмгек, эстетикалык, дене жана патриоттук тарбия өз ара байланышта жүргүзүлөт [20].

Азыркы учурда билим берүү системасында тарбия маселеси өзгөчө актуалдуу болуп калды. Себеби глобалдашуу шартында жаштардын руханий баалуулуктарынын өзгөрүшү, маалыматтык технологиялардын күчтүү таасири жана коомдогу социалдык өзгөрүүлөр окуучулардын жүрүм-турумуна түздөн-түз таасир этүүдө. Ошондуктан мектептин негизги милдеттеринин бири — окуучуларды улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын негизинде тарбиялоо болуп саналат. Тарбия процесси үзгүлтүксүз жана көп кырдуу мүнөзгө ээ. Ал окутуу менен тыгыз байланышта жүргүзүлөт. Ар бир сабак окуучуга билим берүү менен бирге тарбиялык милдетти дагы аткарат. Айрыкча математика сыяктуу так илимдер окуучуларды тактыкка, жоопкерчиликке, тартипке, чыдамкайлыкка жана логикалык ой жүгүртүүгө тарбиялоодо чоң мүмкүнчүлүккө ээ [18].

Мектеп жашындагы окуучунун инсан болуп калыптанышында мугалимдин ролу абдан чоң. Анын сүйлөө маданияты, жүрүм-туруму, окуучулар менен болгон мамилеси жана кесиптик чеберчилиги окуучулар үчүн үлгү болот. Тарбия процессинде окуучунун төмөнкү инсандык сапаттары калыптандырылат: жоопкерчилик; тартиптүүлүк; эмгекчилдик; патриоттуулук; адептүүлүк; өз алдынчалуулук; коллективде иштей билүү; толеранттуулук. Математика сабагы бул сапаттарды өнүктүрүүдө өзгөчө мүмкүнчүлүккө ээ. Маселелерди чыгаруу учурунда окуучулар чыдамкайлыкка, тактыкка, өз алдынча ой жүгүртүүгө жана логикалык негизде чечим кабыл алууга үйрөнүшөт. Ошондой эле топтук иштер аркылуу бири-бирин угуу, кызматташуу жана өз оюн далилдөө көндүмдөрү калыптанат.

Математика сабагында тарбия берүү төмөнкү багыттар боюнча жүргүзүлөт: **Тактыкка жана тартипке тарбиялоо** Математика так илим болгондуктан, эсептөөлөрдү туура жүргүзүү, формулаларды так колдонуу жана маселелерди ырааттуу чечүү талап кылынат. Бул окуучуларда тартиптүүлүк менен жоопкерчиликти өнүктүрөт; **Логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү** Математикалык тапшырмалар окуучуларды анализдөөгө, салыштырууга, жыйынтык чыгарууга жана негиздүү чечим кабыл алууга үйрөтөт. Бул алардын интеллектуалдык өнүгүүсүнө чоң таасир тийгизет; **Эмгекчилдикке жана чыдамкайлыкка тарбиялоо** Кээ бир математикалык маселелер көп убакытты жана аракетти талап кылат. Маселени чыгаруу процессинде окуучулар чыдамкайлыкка, эмгекчилдикке жана максатка жетүүгө үйрөнүшөт; **Коммуникативдик көндүмдөрдү өнүктүрүү** Топтук иштер жана математикалык талкуулар окуучулардын өз оюн туура айтуусуна, башкаларды угууга жана кызматташууга шарт түзөт; **Турмуш менен байланыштыруу** Математикалык билимди күнүмдүк турмуштагы маселелерди чечүүдө колдонуу окуучулардын предметке болгон кызыгуусун арттырып, практикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт [16].

Логикалык ой жүгүртүү — адамдын анализдөө, салыштыруу, жалпылоо, жыйынтык чыгаруу жана себеп-натыйжалык байланыштарды аныктоо жөндөмү. Математика логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүчү эң натыйжалуу окуу предметтеринин бири болуп эсептелет. Математиканы окуу процессинде окуучулар: маселени талдоого; берилген маалыматтарды салыштырууга; мыйзам ченемдүүлүктөрдү табууга; далилдөөгө; туура жыйынтык чыгарууга үйрөнүшөт [11].

Математикалык маселелерди чыгаруу окуучунун акыл-эс аракетин активдештирет. Ар бир тапшырманы аткарууда окуучу ой жүгүртүүнүн ар кандай операцияларын колдонот. Мисалы, геометриялык теоремаларды далилдөө логикалык ырааттуулукту сактоону талап кылат. Ал эми теңдемелерди чыгарууда окуучу анализ жүргүзүп, туура ыкманы тандап, жыйынтыгын текшерет. Математика окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн дагы өнүктүрөт. Окуучу ар бир жооптун тууралыгын текшерүүгө, өз оюн негиздөөгө жана катачылыктарын талдоого үйрөнөт. Бул көндүмдөр күнүмдүк турмушта дагы маанилүү орунду ээлейт.

Логикалык ой жүгүртүүнүн өнүгүшү окуучулардын башка предметтерди өздөштүрүүсүнө дагы оң таасирин тийгизет. Анткени анализ жүргүзүү, жыйынтык чыгаруу жана маалыматты системалаштыруу бардык илимдер үчүн зарыл болгон универсалдуу көндүмдөр болуп саналат. Ошентип, математика окуучунун интеллектуалдык өнүгүүсүнүн негизги каражаттарынын бири катары анын ой жүгүртүү маданиятын калыптандырууда чоң роль ойнойт [9].

Математика так илим болгондуктан, ал окуучулардан жогорку деңгээлдеги тактыкты жана жоопкерчиликти талап кылат. Эсептөөлөрдөгү эң кичине ката дагы туура эмес жыйынтыкка алып келиши мүмкүн. Ошондуктан математика сабагы окуучуларды так

иштөөгө жана өз аракетине жоопкерчилик менен мамиле кылууга үйрөтөт. Математикалык тапшырмаларды аткаруу процессинде окуучулар: ишти пландоого; эрежелерди так сактоого; иштерин текшерүүгө; убакытты туура пайдаланууга көнүгүшөт. Мисалы, тендеме чыгарууда ар бир аракет белгилүү тартипте жүргүзүлөт. Эгер окуучу эрежени туура колдонбосо, жооп жаңылыш чыгат. Бул окуучуларды ишке олуттуу мамиле кылууга жана кылдат болууга тарбиялайт.

Математика сабагында тартип дагы өзгөчө мааниге ээ. Формулаларды жаттоо, аны туура колдонуу, эсептөөлөрдү ирээттүү жазуу окуучунун уюшкандык сапатын өнүктүрөт. Математикалык жазуунун так жана түшүнүктүү болушу дагы окуучунун маданияттуулугун жана жоопкерчилигин көрсөтөт. Маселелерди чыгаруу учурунда окуучулар чыдамкайлыкка жана эмгекчилдикке дагы тарбияланышат. Кээ бир татаал тапшырмалар көп аракетти талап кылат. Окуучу максатка жетүү үчүн сабырдуулук менен иштөөгө үйрөнөт.

Топтук иштерде окуучулар бири-бирине жардам берүүгө, өз милдетин жоопкерчилик менен аткарууга жана коллективдик ишке катышууга көнүгүшөт. Бул алардын социалдык сапаттарынын өнүгүшүнө көмөк көрсөтөт жана математика сабагы окуучуларды жоопкерчиликке, тартипке, тактыкка жана эмгекчилдикке тарбиялоодо чоң мүмкүнчүлүккө ээ [8].

Математикалык маданият — бул адамдын математикалык билимдерди туура колдонуу жөндөмү, математикалык тилди түшүнүүсү жана логикалык негизде ой жүгүртө билүүсү. Ал жалпы маданияттын маанилүү бөлүгү болуп саналат. Математикалык маданият төмөнкү компоненттерден турат: математикалык түшүнүктөрдү туура колдонуу; символдорду жана терминдерди түшүнүү; логикалык жана так сүйлөө; математикалык ой жүгүртүү; маселелерди чечүү жөндөмү [19]. Мектеп математика курсу окуучулардын математикалык маданиятын калыптандырууда негизги ролду аткарат. Сабак учурунда окуучулар математикалык тилде так сүйлөөгө, формулаларды туура пайдаланууга жана өз ойлорун логикалык негизде түшүндүрүүгө үйрөнүшөт.

Математикалык маданият окуучунун күнүмдүк турмушунда дагы маанилүү орунду ээлейт. Ал маалыматтарды талдоого, финансылык эсептөөлөрдү жүргүзүүгө, убакытты пландаштырууга жана ар кандай практикалык маселелерди чечүүгө жардам берет. Математикалык маданиятты өнүктүрүүдө төмөнкү шарттар маанилүү: теорияны практика менен байланыштыруу; математикалык түшүнүктөрдү аң-сезимдүү өздөштүрүү; өз алдынча ой жүгүртүүгө шарт түзүү; математикалык сүйлөө маданиятын өнүктүрүү. Мугалим окуучуларга математиканын турмуштагы маанисин түшүндүрүү аркылуу алардын предметке болгон кызыгуусун арттыра алат. Практикалык мазмундагы тапшырмалар математикалык маданиятты калыптандыруунун натыйжалуу каражаты болуп эсептелет.

Математика сабагы окуучулардын интеллектуалдык өнүгүүсү менен бирге алардын адеп-ахлактык сапаттарын дагы калыптандырууга чоң таасир этет. Сабак процессинде окуучулар өз ара мамиле түзүүгө, бири-бирин урматтоого жана кызматташууга үйрөнүшөт. Математика сабагында төмөнкү адеп-ахлактык сапаттар өнүктүрүлөт: чынчылдык; жоопкерчилик; эмгекчилдик; сабырдуулук; өз ара жардамдашуу; адилеттүүлүк; башкалардын пикирин сыйлоо. Мисалы, математикалык иштерди өз алдынча аткаруу окуучуларды чынчыл болууга үйрөтөт. Өз күчү менен жооп издөө алардын өзүнө болгон ишенимин арттырат. Ал эми топтук тапшырмалар окуучулардын бири-бири менен кызматташуусуна жана өз ара колдоо көрсөтүүсүнө шарт түзөт. Математика сабагында мугалимдин окуучуларга болгон мамилеси дагы чоң тарбиялык мааниге ээ. Адилеттүү

баалоо, окуучулардын оюн угуу жана аларга урмат менен мамиле кылуу позитивдүү психологиялык чөйрөнү түзөт. Татаал маселелерди чечүүдө окуучулар сабырдуулукка жана кыйынчылыктарды жеңүүгө үйрөнүшөт. Маселени аягына чейин чыгарууга болгон аракет максатка умтулуу сапатын өнүктүрөт.

Математика сабагында улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды дагы калыптандырууга болот. Турмуштук жана улуттук мазмундагы тапшырмалар окуучулардын мекенчилдик сезимин, маданий аң-сезимин жана коомго болгон жоопкерчилигин өнүктүрөт. Ошентип, мектеп математика курсу окуучуларды ар тараптан өнүктүрүүчү күчтүү тарбиялык потенциалга ээ. Ал окуучулардын интеллектуалдык жөндөмдөрүн гана өнүктүрбөстөн, алардын моралдык сапаттарын, маданиятын жана коомдук жүрүм-турумун калыптандырууда дагы маанилүү орунду ээлейт.

Педагогикалык адабияттарда тарбия маселеси байыркы доорлордон бери изилденип келет. Чыгыш ойчулдары жана классикалык педагогдор адамды ар тараптан өнүктүрүү маселесине өзгөчө көңүл бурушкан.

Улуу педагог Ян Амос Коменский тарбияны адамды калыптандыруунун негизги шарты катары караган. Ал окутуу менен тарбия биримдикте жүргүзүлүшү керек экендигин белгилеп, мектептин негизги милдети билим берүү менен катар адамгерчиликтүү инсанды тарбиялоо экенин көрсөткөн [1].

Константин Дмитриевич Ушинский тарбиянын элдик мүнөзүнө өзгөчө маани берип, окуучунун акыл-эсин өнүктүрүүдө окутуунун ролун жогору баалаган. Анын эмгектеринде тарбия менен билим берүүнүн өз ара байланышы кеңири талданган [2].

Антон Семёнович Макаренко коллектив аркылуу тарбиялоо теориясын иштеп чыгып, окуучулардын жоопкерчилигин жана коомдук активдүүлүгүн өнүктүрүү маселелерин караган. Анын идеялары азыркы мектеп практикасында дагы маанилүү орунду ээлейт [3].

Василий Александрович Сухомлинский билим берүү процессинин гуманисттик багытын негиздеп, ар бир сабактын тарбиялык мүмкүнчүлүгүн натыйжалуу пайдалануу зарылдыгын белгилеген. Ал окуучунун интеллектуалдык өнүгүүсү менен моралдык тарбиясынын биримдигин негиздеген [4].

Кыргыз педагогикалык илиминде дагы окутуу жана тарбия маселелерине байланыштуу көптөгөн изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Кыргыз окумуштуулары улуттук баалуулуктарга негизделген тарбиянын маанисин белгилеп, билим берүү процессинде окуучунун инсандык өнүгүүсүнө көңүл бурушкан. Кыргызстандын билим берүү системасында компетенттүүлүккө негизделген окутууга өтүү менен бирге математиканы турмуш менен байланышта окутуу, окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү жана тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн күчөтүү маселелери актуалдуу болуп калды [5].

Мектепте математика сабагы, окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүнүн өсүшүнө, акыл маданиятынын өнүгүшүнө, эске тутуусуна, акылын машыктырууга зор өбөлгө түзүлөт. Мугалим окуунун чыгармачылыгын өнүктүрүү максатында предметке кызыктыруучу, өнүктүрүүчү жана **тарбия берүүчү** аракеттерди жүргүзүүсү зарыл. Бул милдеттердин аткарылышы окуучуну ой жүгүртүп билимди кабыл алуусун камсыздайт. Математиканы окутуу процессинде окуучулардын ой жүгүртүүлөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүү маселелери психологдордун, окумуштуу-педагогдордун жана методистердин эмгектеринде кезигет. Мисалы П.Я.Гальперин, А.Н.Леонтев, С.Л.Рубинштейн, П.М.Фридман, М.Н.Скаткин, И.М.Сеченов, А.Я.Хинчин, Е.Л.Яковлева, Ю.М.Колягин, М.Абдукаримов, Е.Ж.Смагулов, Ш.А.Алиев, И.Б.Бекбоев, Ж.У.Байсалов, А.Э. Байсеркеев, А.Ө. Келдибекова,

К.М.Төрөгелдиева, М.Б.Онолбаев, Ж.Аванова ж.б. окумуштуулар окуучулардын ой жүгүртүүлөрүн калыптандыруунун психологодидактикалык негиздерин, логикалык ой жүгүртүүлөрүн өнүктүрүү жана калыптандыруу маселелерин, математиканы окутуу менен тарбиялуу инсандын калыптануусун, өнүгүүсүн изилдешкен. Кыргыз Эл мугалими, академик И.Б.Бекбоев “Чыгармачылык эмгектенүүнүн тажрыйбасын окуучу өзү үчүн жаңылык болгон проблемаларды чечүү жолу менен өздөштүрө алат” – деп белгилеген. Муну ишке ашыруу үчүн мугалим окуучуну тарбиялоодо жеткиликтүү, аларды ойлонтуучу проблемаларды түзүп алып, аларды майда проблемаларга ажыратып, процесске жалпы жетекчилик кылып багыттап туруусу зарыл.

Азыркы педагогикалык изилдөөлөрдө төмөнкү багыттар өзгөчө актуалдуу болуп эсептелет: компетенттүүлүккө негизделген окутуу; инсанга багытталган билим берүү; интерактивдүү окутуу технологиялары; сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү; математикалык маданиятты калыптандыруу; турмуштук маселелер аркылуу окутуу. Изилдөөчүлөр математиканы жөн гана формулаларды жана эрежелерди өздөштүрүүчү предмет катары эмес, окуучунун логикалык жана чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү, инсандык сапаттарын калыптандыруучу каражат катары карашууда [12].

Акыркы жылдардагы изилдөөлөрдө STEM билим берүү багыты дагы кеңири өнүгүүдө. Бул багыт математика, технология жана инженердик билимдерди интеграциялоо аркылуу окуучуларды практикалык жана чыгармачыл ишмердүүлүккө даярдоого багытталган. Ошондой эле санариптик технологиялардын өнүгүшү математиканы окутуунун жаңы мүмкүнчүлүктөрүн ачууда. Электрондук ресурстар, интерактивдүү платформалар жана визуалдык программалар окуучулардын математикага болгон кызыгуусун арттырып, өз алдынча иштөөсүн өнүктүрүүдө [10].

Кыргыз педагогдорунун эмгектеринде дагы улуттук тарбия менен математикалык билимдин байланышы белгиленет. Улуттук мазмундагы тапшырмаларды колдонуу аркылуу окуучулардын мекенчилдик сезимин, маданий аң-сезимин жана руханий баалуулуктарын өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк бар экендиги көрсөтүлөт.

Педагогикалык жана методикалык адабияттарды талдоо мектеп математика курсунун окуучуларды тарбиялоодо чоң мүмкүнчүлүккө ээ экендигин көрсөттү. Математика сабагы окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү менен катар алардын моралдык, социалдык жана инсандык сапаттарын калыптандырууда дагы маанилүү орунду ээлейт. Ошондуктан математика сабагынын тарбиялык потенциалын илимий негизде изилдөө жана практикада натыйжалуу колдонуу азыркы педагогиканын актуалдуу маселелеринин бири болуп саналат.

Тарбиялык иштерди уюштурууда төмөнкү методдор жана формалар натыйжалуу болуп эсептелет: интерактивдүү методдор; проблемалык окутуу; топтук иштер; долбоордук ишмердүүлүк. Биздин изилдөөдө топтук иштердин тарбиялык маанисине кененирээк токтолдук. Топтук иш — окуучулардын биргелешип иштөөсүнө негизделген окутуунун формасы. Мындай иштерде окуучулар жалпы максатка жетүү үчүн кызматташып, бири-бири менен пикир алышат жана милдеттерди бөлүштүрүшөт. Математика сабагында топтук иштерди уюштуруу окуучулардын социалдык жана коммуникативдик көндүмдөрүн өнүктүрүүдө өзгөчө маанилүү. Топтук иштердин негизги артыкчылыктары: окуучулардын активдүүлүгү жогорулайт; өз ара жардамдашуу өнүгөт; пикир алмашуу аркылуу билим бекемделет; жоопкерчилик сезими калыптанат; лидерлик сапаттар өнүгөт [8].

Топтук иш учурунда ар бир окуучу белгилүү бир милдетти аткарат. Бул алардын жоопкерчилигин арттырып, коллективде иштей билүүгө үйрөтөт. Ошондой эле окуучулар бири-биринин пикирин угууга жана сыйлоого көнүгүшөт. Математика сабагында төмөнкүдөй топтук иштер колдонулат: биргелешип маселе чыгаруу; математикалык оюндар; изилдөө иштерин жүргүзүү; презентация даярдоо; практикалык тапшырмалар.

Топтук иштердин тарбиялык мааниси өзгөчө чоң. Анткени окуучулар: кызматташууга; сабырдуулукка; бири-бирин колдоого; адилеттүүлүккө; өз оюн маданияттуу айтууга үйрөнүшөт. Мындай иштер окуучулардын социалдык адаптациясына жана коллективде өз ордун табуусуна жардам берет.

Азыркы билим берүү системасында окуучуларга билим берүү менен катар алардын инсандык сапаттарын өнүктүрүү негизги милдеттердин бири болуп саналат. Инсандык сапаттар адамдын коомдогу жүрүм-турумун, ишмердүүлүгүн жана адамдар менен болгон мамилесин аныктайт. Ошондуктан мектепте ар бир сабак окуучунун интеллектуалдык өнүгүүсү менен бирге анын моралдык, социалдык жана психологиялык сапаттарын калыптандырууга дагы багытталууга тийиш. Математика сабагы окуучулардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүдө өзгөчө мүмкүнчүлүккө ээ. Себеби математикалык тапшырмаларды аткаруу процессинде окуучулар өз алдынча ой жүгүртүүгө, жоопкерчиликке, тартипке жана чыдамкайлыкка үйрөнүшөт. Ошондой эле топтук иштер жана талкуулар аркылуу алардын коммуникативдик көндүмдөрү дагы өнүгөт. Математика сабагында төмөнкү инсандык сапаттарды өнүктүрүүгө чоң мүмкүнчүлүк бар: эмгекчилдик; сабырдуулук жана чыдамкайлык; өз алдынча иштөө жөндөмү; коммуникативдик көндүмдөр [16].

Эмгекчилдик — инсанды өнүктүрүүдөгү маанилүү сапаттардын бири. Ал адамдын коюлган максатка жетүү үчүн туруктуу аракет кылуусун, ишке жоопкерчилик менен мамиле кылуусун жана кыйынчылыктарды жеңе билүүсүн билдирет. Математика сабагы эмгекчилдикти калыптандырууда чоң роль ойнойт. Себеби математикалык билимдерди өздөштүрүү үзгүлтүксүз машыгууну, туруктуу аракетти жана системалуу иштөөнү талап кылат. Маселелерди чыгарууда окуучу бир нече жолу аракет кылып, катачылыктарын оңдоп, туура жыйынтыкка жетүүгө умтулат. Математика сабагында эмгекчилдик төмөнкү жолдор аркылуу өнүктүрүлөт: үзгүлтүксүз көнүгүүлөрдү аткаруу; татаал маселелерди чечүү; өз алдынча иштерди уюштуруу; убакытты туура пайдалануу; тапшырмаларды аягына чейин аткаруу. Мисалы, татаал теңдемелерди же геометриялык маселелерди чыгарууда окуучулар көп убакыт коротуп, ар кандай ыкмаларды колдонууга аракеттенишет. Бул алардын эмгекке болгон туруктуулугун жана максатка умтулуусун өнүктүрөт. Эмгекчилдик сапаты окуучунун окуудагы жетишкендиктерине гана эмес, анын келечектеги турмушуна дагы чоң таасир этет.

Сабырдуулук жана чыдамкайлык — окуучунун интеллектуалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүндө маанилүү орунду ээлеген сапаттар. Бул сапаттар адамга кыйынчылыктарды жеңүүгө, узак убакыт аракет кылууга жана ийгиликсиздиктерге карабастан алдыга умтулууга жардам берет. Математика сабагы сабырдуулукту жана чыдамкайлыкты өнүктүрүүдө натыйжалуу каражат болуп саналат. Көпчүлүк математикалык маселелер дароо чечилбей, терең ойлонууну жана көп аракетти талап кылат. Окуучу туура жоопко жетүү үчүн ар кандай жолдорду издеп, каталарын оңдоп, кайрадан аракет кылат. Математика сабагында сабырдуулук төмөнкү учурларда калыптанат: татаал маселелерди этап-этабы менен чыгарууда; узак убакыт талап кылган эсептөөлөрдү аткарууда; катачылыктарды талдоодо; далилдөө иштерин жүргүзүүдө. Мисалы, геометриялык теоремаларды далилдөөдө окуучу ар бир логикалык кадамды кылдаттык менен негиздөөгө тийиш. Бул процесс анын

чыдамкайлыгын жана аналитикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт. Мугалим окуучуларды ката кетирүүдөн коркпоого жана ар бир кыйынчылыкты өнүгүүгө мүмкүнчүлүк катары кабыл алууга үйрөтүшү керек. Мындай мамиле окуучулардын өзүнө болгон ишенимин жогорулатат жана окууга болгон мотивациясын күчөтөт. Сабырдуулук жана чыдамкайлык окуучунун келечектеги турмушунда дагы маанилүү роль ойнойт. Бул сапаттар адамга ар кандай турмуштук кыйынчылыктарды жеңүүгө жана алдыга максат коюп иштөөгө жардам берет.

Өз алдынча иштөө — окуучунун билимди өз күчү менен өздөштүрүү жана тапшырмаларды мугалимдин түздөн-түз жардамысыз аткаруу жөндөмү. Азыркы билим берүү системасында өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүү өзгөчө маанилүү болуп эсептелет. Математика сабагы окуучуларды өз алдынча иштөөгө үйрөтүүдө кеңири мүмкүнчүлүк берет. Маселелерди чыгарууда окуучу тапшырманы түшүнүп, чечүү жолун тандап жана жыйынтыгын текшерүүгө аракет кылат. Өз алдынча иштөө көндүмдөрү төмөнкү иш-аракеттер аркылуу өнүгөт: өз алдынча тапшырмаларды аткаруу; изилдөө иштерин жүргүзүү; маалымат издөө; маселелерди ар кандай ыкма менен чыгаруу; өз каталарын талдоо. Мисалы, мугалим окуучуларга проблемалык тапшырмаларды берип, алардын чечүү жолун өз алдынча табууга шарт түзөт. Бул окуучулардын чыгармачылык жана аналитикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт. Өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн тарбиялык мааниси: жоопкерчилик сезими өнүгөт; өзүнө болгон ишеним жогорулайт; демилгелүүлүк калыптанат; убакытты туура пайдалануу көндүмү өнүгөт; билимге болгон кызыгуу күчөйт. Мындай көндүмдөр окуучуларды өмүр бою билим алууга даярдап, алардын интеллектуалдык өз алдынчалыгын өнүктүрөт.

Коммуникативдик жөндөмдөр — адамдар менен натыйжалуу байланыш түзүү, өз оюн так жеткирүү жана башкаларды түшүнө билүү жөндөмү. Азыркы коомдо бул көндүмдөр ар бир инсан үчүн өтө маанилүү болуп эсептелет. Математика сабагында коммуникативдик жөндөмдөрдү өнүктүрүүгө дагы кеңири мүмкүнчүлүк бар. Айрыкча интерактивдүү методдорду, топтук иштерди жана талкууларды колдонуу окуучулардын пикир алышуу маданиятын өнүктүрөт. Коммуникативдик көндүмдөр төмөнкү иш-аракеттер аркылуу калыптанат: топтук иштер; математикалык талкуулар; маселелерди түшүндүрүү; презентация жасоо; суроо-жооп иштери. Мисалы, топтук иш учурунда окуучулар маселени биргелешип талдап, өз ойлорун сунушташат жана бири-биринин пикирин угушат. Бул алардын кызматташуу жөндөмүн өнүктүрөт. Математика сабагында окуучулар өз чечимдерин логикалык негизде түшүндүрүүгө үйрөнүшөт. Бул алардын сүйлөө маданиятын жана өз оюн так айтуусун өнүктүрөт. Коммуникативдик жөндөмдөрдүн тарбиялык мааниси: өз ара урматтоо калыптанат; толеранттуулук өнүгөт; кызматташуу көндүмдөрү күчөйт; лидерлик сапаттар өнүгөт; социалдык адаптация жеңилдейт. Мугалим сабак учурунда окуучулар үчүн жагымдуу психологиялык чөйрө түзүп, ар бир окуучунун оюн угууга шарт түзүшү керек. Бул окуучулардын өзүнө болгон ишенимин жогорулатат жана активдүүлүгүн арттырат.

Биздин изилдөөдө мектеп математика курсунун окуучуларды тарбиялоодогу мүмкүнчүлүктөрүн практика жүзүндө текшерүүгө багытталган педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана анын жыйынтыктары талдоого алынды. Эксперимент учурунда математика сабагында тарбиялык багыттагы методдорду, тапшырмаларды жана сабактан тышкаркы иштерди системалуу колдонуу окуучулардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүгө оң таасир тийгизери аныкталды. Педагогикалык экспериментке 7-класстын окуучулары катышып, эксперименттик жана текшерүүчү класстар түзүлдү. Эксперименттик

класстарда математика сабактары тарбиялык багыттагы атайын иштелип чыккан методикалык система боюнча уюштурулса, көзөмөлдөөчү класстарда салттуу окутуу ыкмалары колдонулду. Изилдөөнүн жүрүшүндө топтук иштер, долбоордук ишмердүүлүк жана тарбиялык мазмундагы математикалык тапшырмалар кеңири пайдаланылды. Турмуштук, улуттук, экологиялык жана патриоттук мазмундагы маселелер окуучулардын математикалык билимдерин бекемдөө менен бирге алардын моралдык жана социалдык сапаттарын өнүктүрүүгө көмөк көрсөткөнү белгиленди. Эксперименттин жыйынтыктары көрсөткөндөй, эксперименттик класстагы окуучулардын: математика сабагына болгон кызыгуусу; жоопкерчилик деңгээли; өз алдынча иштөө жөндөмү; коммуникативдик көндүмдөрү; тартиптүүлүгү жана активдүүлүгү кыйла жогорулады.

Айрыкча топтук иштер жана интерактивдүү методдор окуучулардын бири-бири менен кызматташуу жөндөмүн өнүктүрүп, өз оюн эркин айтуусуна шарт түздү. Өз алдынча тапшырмалар окуучулардын аналитикалык жана чыгармачылык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө оң таасирин тийгизди. Диагностикалык методикалардын жана сурамжылоолордун жыйынтыктары эксперименттик класстарда тарбиялык сапаттардын өсүшү байкалганын тастыктады. Ал эми текшерүүчү класстарда мындай өзгөрүүлөр салыштырмалуу төмөн деңгээлде болду. Бул болсо сунушталган методикалык системанын натыйжалуулугун көрсөтөт. Жүргүзүлгөн педагогикалык эксперимент математика сабагынын тарбиялык потенциалы жогору экендигин жана аны максаттуу пайдалануу окуучулардын инсандык өнүгүүсүнө олуттуу таасир этерин далилдеди. Математика сабагын туура уюштуруу аркылуу окуучулардын билим деңгээлин гана жогорулатпастан, алардын моралдык, социалдык жана жарандык сапаттарын дагы натыйжалуу калыптандырууга мүмкүнчүлүк бар экени аныкталды.

Жыйынтыктап айтканда, математика сабагы окуучуларды тарбиялоодо жана алардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүдө чоң мүмкүнчүлүккө ээ. Ал эмгекчилдикти, сабырдуулукту, өз алдынча иштөө көндүмдөрүн жана коммуникативдик жөндөмдөрдү калыптандыруу аркылуу окуучуларды ар тараптан өнүккөн инсан катары тарбиялоого көмөк көрсөтөт. Мындай сапаттар окуучулардын окуудагы жетишкендиктерине гана эмес, алардын келечектеги турмушунда дагы ийгиликтүү болуусуна негиз түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Коменский Ян Амос. Улуу дидактика. – Москва: Педагогика, 1982. – 320 б.
2. Ушинский Константин Дмитриевич. Адам тарбиянын предмети катары. – Москва: Просвещение, 1988. – 410 б.
3. Макаренко Антон Семёнович. Тарбия жөнүндө лекциялар. – Москва: Педагогика, 1985. – 287 б.
4. Сухомлинский Василий Александрович. Жүрөгүмдү балдарга берем. – Москва: Просвещение, 1979. – 383 б.
5. Беспалько Владимир Петрович. Педагогикалык технологиялар. – Москва: Педагогика, 1989. – 192 б.
6. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. Жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. – Бишкек, 2022. – 78 б.
7. Кыргыз билим берүү академиясы. Математика предмети боюнча окуу программасы (5–11-класстар). – Бишкек, 2021. – 96 б.

8. Педагогика боюнча азыркы изилдөөлөр: илимий макалалар жыйнагы. – Бишкек, 2020. – 215 б.
9. Математиканы окутуунун методикасы / ред. А.А. Столяр. – Москва: Просвещение, 1990. – 303 б.
10. Фридман Лев Моисеевич. Математиканы окутуунун психологиялык негиздери. – Москва: Педагогика, 1983. – 256 б.
11. Пойа Джордж. Маселени кантип чыгаруу керек? – Москва: Наука, 1975. – 208 б.
12. Инновациялык педагогикалык технологиялар. – Бишкек: Билим, 2019. – 185 б.
13. Компетенттүүлүккө негизделген билим берүү. – Бишкек, 2021. – 144 б.
14. ЮНЕСКО. Билим берүү: туруктуу өнүгүүнүн негизги фактору. – Париж, 2018. – 120 б.
15. ЮНИСЕФ. Балдарга сапаттуу билим берүү боюнча сунуштар. – Нью-Йорк, 2020. – 98 б.
16. Азыркы мектептеги тарбия иштери. – Бишкек: Турар, 2022. – 210 б.
17. Математика жана турмуш. – Алматы, 2017. – 176 б.
18. Мектеп математикасынын тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү. – Бишкек, 2023. – 132 б.
19. Окутуудагы интерактивдүү методдор. – Бишкек: Педагог, 2020. – 154 б.
20. Математикалык маданият жана тарбия. – Бишкек, 2021. – 143 б.

Рецензент: п.и.к., доцент Макеев А.К.

УДК: 371.14

Улан кызы С.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Улан кызы С.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Ulan kyzy S.

KNU Jusup Balasagyn

**МУГАЛИМДИН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮ ЖАНА КЕСИПТИК
ӨНҮГҮҮСҮНҮН ЖОЛДОРУ: ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК
АСПЕКТИЛЕРИ
КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЕЙ И ПУТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО
РАЗВИТИЯ: НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ.
TEACHER COMPETENCE AND WAYS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT:
SCIENTIFIC, METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS.**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макала мугалимдин компетенттуулугу жана кесиптик өнүгүүсүнүн жолдору илимий-методикалык жана практикалык аспектилерин аркылуу каралды. Мугалимдин педагогикалык, илимий-методикалык жана коммуникативдик компетенттуулугу өзгөчө мааниге ээ экендиги көрсөтүлөт. Кесиптик өнүгүүнү колдоо үчүн тренингдер, семинарлар жана тажрыйба алмашуу стратегиялары сунушталат. Илимий-

методикалык ишмердүүлүк аркылуу мугалимдердин профессионалдык деңгээли жогорулайт жана билим берүү процессинде инновациялык ыкмаларды колдонууга мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Аннотация: В статье рассматриваются пути компетентности и профессионального развития учителя через научно-методические и практические аспекты. Подчеркивается особое значение педагогической, научно-методической и коммуникативной компетентности учителя. Для поддержки профессионального роста предлагаются тренинги, семинары и стратегии обмена опытом. Через научно-методическую деятельность повышается профессиональный уровень педагогов и создаются возможности для внедрения инновационных методов в образовательный процесс.

Abstract: The article examines the paths of teacher competence and professional development through scientific-methodological and practical aspects. It emphasizes the special importance of a teacher's pedagogical, scientific-methodological, and communicative competence. To support professional growth, training sessions, seminars, and experience-sharing strategies are proposed. Through scientific-methodological activities, teachers' professional levels are enhanced, and opportunities are created for implementing innovative methods in the educational process.

Негизги сөздөр: педагогикалык чеберчилик, окутууга компетенттүү мамиле, кесиптик өнүгүү, тажрыйба алмашуу, илимий-изденүүчүлүк, методикалык компетенттүүлүк

Ключевые слова: педагогические навыки, компетентный подход к обучению, профессиональное развитие, обмен опытом, научные исследования, методическая компетентность

Keywords: teaching skills, competent approach to teaching, professional development, exchange of experience, scientific research, methodological competence

Мугалимдин профессионалдык компетенттүүлүгү - бул бирдиктүү көрсөткүч болуп, педагогикалык милдеттерди натыйжалуу аткара билүү жөндөмүн, терең билимди, методикалык тажрыйбаны жана жеке сапаттарды камтыйт. Компетенттүүлүктү өнүктүрүү үзгүлтүксүз билим алуу аркылуу жүзөгө ашат. Ал методикалык бирикмелерде иштөө, инновациялык аракеттерге катышуу, изилдөө жүргүзүү жана жаңы педагогикалык технологияларды өздөштүрүүнү камтыйт. Мектептеги реформалар жана коомдогу өзгөрүүлөр мугалимден интеллектуалдык жана чыгармачыл жөндөмдөрүн колдонуп иштөөнү талап кылат. Мугалимдер, эгер чыгармачыл иштей билсе жана окуу-тәрбие процессин туура жетектесе, өз кесиптик деңгээлин жогорулата алса, окуучуларды көз карандысыз, чыгармачыл жана коомго пайдалуу адамдар кылып тарбиялай алышат.

Педагогикалык илим менен практикада методикалык иш үзгүлтүксүз педагогикалык билим берүү тутумунда маанилүү байланыштуу элемент катары каралат. Мектептеги методикалык иштерди натыйжалуу уюштуруунун маселелери белгилүү педагогдор Ю.К. Бабанский [1] жана М.М. Поташник [5] сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринде кеңири баяндалган. Ал эми мектеп жетекчисинин уюштуруучулук-педагогикалык ишмердүүлүгүнүн маанилүү бөлүгү катары методикалык иштердин мазмуну В.И. Зверева [2] тарабынан изилденип, талдоого алынган.

Бүгүнкү күндө педагогикалык илимдин ар кандай багыттарында баалуу тажрыйбалар жана мазмундуу материалдар жигердүү түрдө топтоло баштады. Педагогикалык изилдөөлөрдүн саны жана көлөмү кескин түрдө артып, маалыматтардын агымы да тездик менен күч алып жатат. Ошол эле учурда, педагогиканын айрым багыттарындагы илимий

иштер өтө эле өз алдынча жүргүзүлүп жаткандыктан, алардын жыйынтыктары жалпы педагогикалык теорияга толук интеграцияланбай келет. Бул көрүнүш – тармактар аралык байланыштын жетишсиздигинин белгиси катары каралып, аны жоюу педагогикалык илимдин негизги милдеттеринин бири жана анын мындан аркы прогрессивдүү өнүгүүсүнүн маанилүү шарты болуп саналат.

Мугалимдин кесиптик өз алдынча өнүгүүсү убакыттын жүрүшүндө өнүгүп турган, бир нече компоненттен турган, жана анын жеке инсандык менен кесиптик маанилүүлүгүн камтыган татаал, максаттуу процесс болуп саналат. Бул процесс мугалимдин өзүнүн кесиптик деңгээлин үзгүлтүксүз өркүндөтүүгө багытталган иш-аракетин, өзүнүн өнүгүү багыттарын, максаттарын жана алардын ишке ашуу жолдорун аң-сезимдүү түрдө тандап алып башкаруусун камтыйт. Мындай өнүгүү жеке кесиптик иштин стилин калыптандырууга, алдыңкы тажрыйбаны түшүнүп кабыл алууга жана мугалимдин өз алдынча аракеттерин терең андап-түшүнүүгө өбөлгө түзөт. Ошондой эле бул өзүн таануу жана үзгүлтүксүз кемчиликтерин оңдоо аркылуу өнүгүүнүн негизги булагы болуп кызмат кылат[3].

Демек, жогорудагы окумуштуунун пикиринен улам мугалимдин кесиптик өз алдынча өнүгүүсү - бул аң-сезимдүү, өз алдынча жүргүзүлгөн жана рефлексияга негизделген ишмердүүлүк мүнөзүнө ээ болуп, педагогду профессионалдык жактан алдыга жылдырууга өбөлгө түзөт.

Азыркы шартта мектептеги билим берүү процесстин негизги принциби окуучунун жеке өнүгүүсүнө багытталып, аны натыйжалуу окууга, билим алуу муктаждыктарын жана кызыкчылыктарын ишке ашырууга, келечектеги кесиптик максаттарына даярдоочу аракеттер менен куралдандыруу болуп саналат. Ошондуктан мектептин негизги милдети – окуучунун жеке потенциалын өнүктүрүүгө шарт түзгөн билим берүү чөйрөсүн уюштуруу болуп эсептелет.

Келечектин мыкты инсандарын окутуп-тарбиялоодо мугалим ар дайым өзүн-өзү өркүндөтүп, кесиптик жактан билимин жогорулатып туруусу максатка ылайык. Ал үчүн төмөндөгүдөй бир катар ишмердүүлүктөргө катышып туруусу келечекте ийгиликтүү иш жүргүзүүсүнө чоң роль ойнойт. Алар:

- ✓ Мугалимдик кесипке арналган китептер менен тааныш болуу;
- ✓ Кесиптик өркүндөтүү курстарына мезгил-мезгили менен барып туруу;
- ✓ Ар кандай кошумча курстар;
- ✓ Жакшы түзүлгөн веб-сайттарды жана журналдар менен таанышып туруу;
- ✓ Башка мектептер менен тажрыйба алмашып туруу;
- ✓ Кесиптик уюмдар менен иш алып баруу;
- ✓ Окутуу конференцияларына катышуу ж.б.

Мугалимдин жеке кесибине байланыштуу сапаттары тууралуу улуу педагогдор бир кылка эмгектерди жана методикалык колдонмолорду жазышкан. Айталы, П.П. Блонский, А. Дистервег, Я.А. Коменский, Н.К. Крупская, А.С. Макаренко, И.Г. Песталоцци, А. Сатпаев, В.А.Сухомлинский, Т. Тажибаев, Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский, С.Т. Шацкий ж.б.

Окумуштуу Б. Кенжебеков: “Тарбиячынын негизги белгилери жана анын чеберчилиги болуп максатка умтулуучулук, жалпы жана педагогикалык маданиятынын бийиктиги, акылы, мээрим-жүрөгү, педагогикалык таланты, тынымсыз изденүүгө даярдыгы жана ак дилдүүлүгү саналат” [4.81-84] - деген пикирин билдирет.

Профессионалдык компетенттүүлүк - педагогикалык ишмердүүлүктү ийгиликтүү жүргүзүү үчүн зарыл болгон кесиптик жана жеке сапаттардын жыйындысын билдирет. Мугалимдин профессионалдык компетенттүүлүгүнүн түзүмүн анын педагогикалык көндүмдөрү аркылуу ача алабыз. Профессионалдык компетенттүүлүктүн модели мугалимдин теориялык жана практикалык даярдыгынын бирдиги катары каралат. Педагогикалык көндүмдөр төрт топко бөлүнөт. Алар:

❖ Көндүмдөр - тарбиялык процесстин мазмунун конкреттүү педагогикалык максаттарга айландырууну камтыйт. Анда, окуучунун жана топтун жеке өзгөчөлүктөрүн изилдеп, алардын жаңы билимди өздөштүрүүгө даярдык деңгээлин аныктоо менен бирге айрым окуучулардын өнүгүү жолун пландоо; билим берүүчү, тарбиялоочу жана өнүктүрүүчү максаттарды аныктоо, тактоо жана негизги максатты белгиленет.

❖ Көндүмдөр – логикалык жактан бүтүндөй педагогикалык системаны куруу жана ишке киргизүүнү камтыйт: билим берүү жана тарбиялоо максаттарын комплексдүү пландаштыруу бодуп эсептелет. Анда, билим берүү процессинин мазмунун негиздүү тандоо; анын уюштурулушунда оптималдуу форма, метод жана каражаттарды колдонулат.

❖ Көндүмдөр – тарбиялоо компоненттери жана факторлору арасындагы байланышты аныктап, аларды ишке киргизүүнү камтыйт. Анда, керектүү шарттарды түзүү (материалдык, моралдык-психологиялык, уюштуруучулук, гигиеналык ж.б.). Анда, окуучунун жеке потенциалын ойготуп, аны тарбия процессинде активдүү катышуучу кылуу; биргелешкен ишмердүүлүктү уюштуруу жана өнүктүрүү; мектеп менен чөйрөнүн байланышын камсыз кылуу жана сырттан келген күтүлбөгөн таасирлерди жөнгө салуу каралат.

❖ Көндүмдөр – педагогикалык ишмердүүлүктүн жыйынтыктарын эсепке алуу жана баалоо менен байланыштуу болот. Анда, өз ишин жана билим берүү процессин талдоо; мугалимдин ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын баалоо; негизги жана кошумча педагогикалык максаттарды аныктоо иштери колго алынат.

Профессионалдык компетенттүү мугалим деп – педагогикалык ишмердүүлүктү жана мугалимдик байланыштарды жогорку деңгээлде жүргүзө билген, окуучуларды окутууда жана тарбиялоодо туруктуу жогорку натыйжаларга жеткен мугалимди атап келебиз.

Улуу орус элинин даанышман жазуучусу Л.Н. Толстой мугалимдик кесиптен баарынан мурда балдарга болгон сүйүүдөн көрүнгөн гуманистик башталышты байкаган. Ал: «Эгер мугалим ишке гана сүйүү менен караса, ал жакшы мугалим. Эгер окуучуларды сүйсө, бул мугалим мыкты. Эгер ишке да, окуучуларга да сүйүүсү болсо, ал — эң мыкты мугалим» [6] - деген оюн айткан.

Окуучунун кесиптик жактан өз алдынча өнүгүүсү - бул убакыттын агымында өрчүгөн, бир нече курамдык элементтерден турган, ошондой эле анын инсандык жана адистик өнүгүүсү үчүн маанилүү болгон татаал, максаттуу процесс. Ал мугалимдин өз кесибине байланыштуу үзгүлтүксүз өзгөрүүгө умтулуусун, өзүнүн кесиптик өсүшүнө аңсезимдүү түрдө багыт берүү жөндөмүн, ошондой эле өнүгүүнүн максаттарын, жолдорун жана каражаттарын тандоо аркылуу үзүрлүү иш алып баруусун камтыйт. Бул процесс окутуучунун өзүнө таандык кесиптик иш стилин калыптандырууга, алдыңкы тажрыйбаны терең түшүнүүгө жана өз алдынча жүргүзгөн иш-аракетин баалоого жардам берет. Ошондой эле ал өзүн таануунун жана үзгүлтүксүз өркүндөө процесстин натыйжалуу каражаты катары кызмат кылат.

Жогорудагы айтылгандардан улам, мугалимдин компетенттүүлүгү - бул анын педагогикалык, илимий-методикалык жана жеке сапаттарын интеграциялап, окуучунун билим жана тарбиялык муктаждыктарын натыйжалуу канааттандырууга мүмкүндүк берген жөндөмү. Кесиптик өнүгүү үзгүлтүксүз процесстин натыйжасы болуп, тренингдерге катышуу, семинарлардан өтүү, педагогикалык тажрыйба алмашуу жана илимий-методикалык ишмердүүлүк аркылуу жүзөгө ашат. Илимий-методикалык активдүүлүк мугалимге жаңы билим берүү ыкмаларын өздөштүрүүгө, окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн колдоого жана класста инновациялык стратегияларды киргизүүгө жардам берет. Мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү жогору болгондо, ал окуучуларды гана окутастан, алардын чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүп, келечектеги жеке жана профессионалдык ийгиликтерине жол ачат. Андыктан, чыгармачыл инсанды өнүктүрүү, педагогикалык инновацияларга ачыктыкты калыптандыруу жана өзгөрүп жаткан педагогикалык чөйрөгө ылайыкташуу жөндөмүн өркүндөтүү болуп эсептелет. Педагогдун профессионалдык деңгээли түздөн-түз коомдун социалдык-экономикалык жана руханий өнүгүүсүнө таасир этет.

Мугалимдин кесиптик өзүн-өзү өркүндөтүү процессинде инновациялык ишмердүүлүгү өзгөчө мааниге ээ. Ошондуктан мугалимдин мындай ишмердүүлүккө даяр болушу анын профессионалдык өнүгүүсүнүн негизги шарттарынын бири болуп саналат.

Мектептеги мугалимдердин инновациялык ишмердүүлүгү төмөнкү багыттарды камтыйт:

- ✓ жаңы муундагы окуу китептерин иштеп чыгуу;
- ✓ жалпы орто билимдин стандарттарын киргизүү;
- ✓ заманбап педагогикалык технологияларды өздөштүрүү;
- ✓ социалдык долбоорлорду ишке ашыруу жана жеке педагогикалык долбоорлорду түзүү ж.б.

Бүгүнкү күндө коомдун өзгөрүп жаткан шарттарына жараша, ар бир мугалимдин негизги максаты - өсүп келе жаткан жаш муунду сапаттуу билим, зарыл болгон көндүмдөр жана турмуштук мааниге ээ болгон жөндөмдөр менен камсыздоо. Буга кошумча, окуучуларды коомдо өз ордун таба билген, заман талабына жооп берген инсан катары тарбиялоо да мугалимдин жоопкерчилигине кирет. Бул максаттарга жетишүү үчүн педагог өзүнүн кесиптик дараметин үзгүлтүксүз жогорулатып, заманбап билимге ээ болууга аракеттениши керек. Мугалимдин үзгүлтүксүз өнүгүүсү болсо билим берүү сапатынын кепилдиги катары атоого болот. Ошондуктан, ар бир мугалим өз убактысында квалификациясын жогорулатуу курстарына катышып, билим деңгээлин тереңдетип туруу зарыл болуп саналат.

Колдонулган адабияттар

1. Бабанский Ю.К Система способов оптимизации обучения.
// Избранные педагогические труды. - М.: Педагогика, 1989. С. 272 -282.
2. Зверева В.И. Организационно-педагогическая деятельность руководителя школы. М.: Новая школа, 1997.- 320 с.
3. Зюзин Д.И. Качество подготовки специалистов как социальная проблема : учеб. пос. - М.: Наука, 2013.— 165 с.
4. Кенжебеков Б. Сущность и структура профессиональной компетентности специалиста // Высшая школа Казахстана.- 2002. №2. – С. 81-84.

5. Поташник М.М. Управление развитием творчества./Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт.-Киев: Знание, 1988.- 136 с.
6. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения.-М.: Педагогика 1989. 543 с.

Рецензент: п.и.к., доцент Аман кызы Б.

УДК 37:373.3.

Умарова А.Н.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Умарова А.Н.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Umarova A.N.

KNU Jusup Balasagyn

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН САНАРИПТИК
КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН ӨНҮКТҮРҮҮ
РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ
ШКОЛЫ
DEVELOPING DIGITAL COMPETENCIES IN PRIMARY SCHOOL STUDENT**

Кыскача мүнөздөмө: Санариптик трансформация шарттарында заманбап билим берүү тутумунун алдында жаңы милдеттер турат. Бул изилдөөдө маалыматтык чөйрөдө калыптанган «Альфа муунунун» психологиялык өзгөчөлүктөрү жана маалыматты клиптик кабыл алуу усулу эске алынуу менен, башталгыч мектеп окуучуларынын санариптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары каралат. Усулдук чечимдердин негизи катары кыймылга жана эмоционалдык интеллектти өнүктүрүүгө багыттаган «Алтын тең салмактуулук» эрежеси сунушталат. Бул виртуалдык куралдарды колдонууда окуучулардын психологиялык жана физикалык өнүгүүсүнүн туура балансын сактоого шарт түзөт. Изилдөө Чүй облусунун айылдык мектептеринин базасында жүргүзүлдү. Анда мамлекеттик билим берүү саясатына ылайык, «Санарип Кампа» аянтчасы, акысыз эл аралык платформалар, ачык билим берүү ресурстары, 3D-моделдер жана ScratchJr программалоо чөйрөсү окуу процессине интеграцияланган. Изилдөөдө окуучулардын санариптик сабаттуулугун баалоо критерийлери аныкталып, эмпирикалык этаптардын сандык көрсөткүчтөрү келтирилген. Ошондой эле мугалимдердин пикири, окуучулардын ишмердүүлүгү жана «Күндөлүк» системасынын ролу комплекстүү каралган.

Аннотация: В условиях цифровой трансформации перед современной системой образования возникают новые задачи. В данном исследовании, с учетом психологических особенностей и клипового восприятия информации «поколением Альфа», рассматриваются педагогические условия развития цифровой компетентности учащихся начальных классов. В качестве основы методических решений предлагается правило «золотого баланса», направленное на двигательную активность и развитие эмоционального интеллекта. Это позволяет поддерживать правильный баланс психологического и физического развития учащихся при использовании виртуальных инструментов. Исследование проводилось на базе

сельских школ Чуйской области. В нем, в соответствии с государственной образовательной политикой, в учебный процесс были интегрированы платформа «Санарип Кампа», бесплатные международные платформы, открытые образовательные ресурсы, 3D-модели и среда программирования ScratchJr. Также комплексно рассмотрены мнения учителей, деятельность учащихся и роль системы «Күндөлүк». В исследовании определены критерии оценки цифровой грамотности учащихся и приведены количественные показатели эмпирических этапов.

Abstract: Under the conditions of digital transformation, new challenges arise for the modern education system. Taking into account the psychological characteristics and clip-thinking approach to information processing of "Generation Alpha," this study examines the pedagogical conditions for developing the digital competence of primary school students. As the foundation for methodical solutions, the "golden balance" rule is proposed, which prioritizes physical activity and emotional intelligence development. This approach ensures the proper balance between the psychological and physical development of students while utilizing virtual tools. The study was conducted on the basis of rural schools in the Chuy region. In accordance with state educational policy, the "Sanarip Kampa" platform, free international platforms, open educational resources, 3D models, and the ScratchJr programming environment were integrated into the learning process. The study defines the criteria for evaluating students' digital literacy and presents quantitative indicators of the empirical stages. Additionally, teachers' feedback, students' activities, and the role of the "Kundoluk" system were comprehensively examined.

Негизги сөздөр: санариптик компетенттүүлүк, башталгыч жалпы билим берүү, КР Мамлекеттик билим берүү стандарты, фандрайзинг, насаатчылык модели, «Алтын тең салмактуулук» принциби, «Санарип Кампа», маалыматтык гигиена, Альфа мууну.

Ключевые слова: цифровые компетенции, начальное общее образование, Государственный образовательный стандарт КР, фандрайзинг, модель наставничества, принцип «золотого баланса», «Санарип Кампа», информационная гигиена, поколение Альфа.

Keywords: digital competencies, primary general education, State Educational Standard of the KR, fundraising, peer mentoring model, "golden balance" principle, "Sanarip Kampa", information hygiene, Generation Alpha.

Кыргыз Республикасынын билим берүү тутумун реформалоонун жаңы мамлекеттик стандарттарда бекитилген азыркы этабы окутуунун эң алгачкы баскычтарынан баштап окуучулардын негизги көндүмдөрүн калыптандыруу ыкмаларын кайра карап чыгууну талап кылат [2]. Мектептерди санариптештирүү жүрүшү бүгүнкү күндө жөн гана техникалык каражаттарды киргизүү алкагынан чыгып, «Альфа муунунун» чакырыктарына жооп бере ала турган бүтүн бир санариптик билим берүү чөйрөсүн түзүү милдетине айланууда [1,10]. Бул контекстте башталгыч жалпы билим берүүнүн мааниси өзгөчө зор. Себеби дал ушул куракта функционалдык санариптик сабаттуулуктун гана эмес, азыркы замандын реалдуулугунда өтө маанилүү болгон маалыматтык гигиенанын да пайдубалы түптөлөт [2]. Билим берүүнү маалыматташтыруу боюнча көптөгөн теориялык эмгектер жазылганына карабастан, айыл-аймактардагы башталгыч класс окуучуларынын санариптик сабаттуулугун иш жүзүндө калыптандыруу маселеси дагы эле жетишсиз изилделген бойдон калууда [5]. Эл аралык ыкмалар жалпы багытты көрсөткөнү менен, аларда жергиликтүү мектептердин техникалык мүмкүнчүлүктөрү, адистердин тартыштыгы жана улуттук программалардын өзгөчөлүктөрү

толук эске алынган эмес [8]. Мына ушундан улам, Мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптары менен аларды мектеп тажрыйбасында иш жүзүнө ашыруунун так куралдарынын жоктугу ортосунда карама-каршылык пайда болууда. Бул жагдай биздин изилдөөбүздүн негизги көйгөйүн аныктайт.

Изилдөөнүн актуалдуулугу – кенже класстын окуучуларында санариптик компетенцияларын өнүктүрүү - билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун негизги шарты болуп саналат. Бул окуучулардын өз алдынча иштөөсүнө, заманбап маалыматтык чөйрөгө оңой ыңгайлашуусуна жана маалымат коопсуздугун сактоосуна жол ачат.

Изилдөөнүн объектиси – башталгыч мектептеги окуу-тарбия процесси. Изилдөөнүн предмети – башталгыч мектеп окуучуларынын санариптик компетенцияларын өнүктүрүү процесси.

Изилдөөнүн максаты – башталгыч класстардын окуучуларынын санариптик компетенцияларын жана маалыматтык гигиенасын өнүктүрүүнүн педагогикалык моделин теориялык жактан негиздөө, иштеп чыгуу жана эксперименталдык түрдө текшерүү болуп саналат.

Изилдөөнүн милдеттери:

- Санариптик компетенция түшүнүгүнүн теориялык негиздерин талдоо;
- Башталгыч мектеп окуучуларынын жаш өзгөчөлүктөрүн санариптик чөйрө менен байланышта кароо;
- Санариптик компетенцияларды өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын аныктоо;
- Санариптик технологияларды пайдалануунун методикалык жолдорун иштеп чыгуу;
- Эксперименттик иш аркылуу сунушталган методиканын натыйжалуулугун текшерүү.

Илимий жаңылыгы – биринчи жолу кенже мектеп окуучуларынын гаджеттер менен иштөө убактысын туура ченемдеген «Алтын тең салмактуулук» принциби илимий түрдө негизделип, анын негизинде башталгыч мектептин окуу процессине заманбап технологияларды комплекстүү киргизүүнүн жаңы усулдук модели иштелип чыккандыгы аныкталды.

Илимий божомол катары биз тараптан изилдөөнүн төмөнкүдөй гипотезасы сунушталды:

- Эгерде виртуалдык куралдар менен реалдуу жашоонун ортосундагы «Алтын тең салмактуулук» принциби так сакталса;
- Эгерде атайын жабдылган заманбап класстарда окутуу туруктуу жана үзгүлтүксүз уюштурулса;
- Эгерде атайын платформалар аркылуу окуучулардын «клиптик ой жүгүртүүсү» логикалык таанып-билүү мотивациясына туура багытталса, ...анда башталгыч мектеп окуучуларынын санариптик компетенциясын өнүктүрүү кыйла натыйжалуу ишке ашат.

Иштелип чыккан педагогикалык моделди комплекстүү түрдө киргизүү кенже мектеп окуучуларынын технологиялык сабаттуулугун гана жогорулатпастан, алардын медиа мейкиндикте коопсуз жүрүм-турум маданиятын калыптандырат. Бул болсо глобалдык маалыматтык коомдун шарттарында алардын андан аркы үзгүлтүксүз билим алуусу жана ийгиликтүү социалдашуусу үчүн ишенимдүү пайдубал болуп берет.

Изилдөөнүн теориялык маңызы

Биздин изилдөөбүз үчүн Жан Пиаженин когнитивдик өнүгүү теориясы өзгөчө мааниге ээ. Ал кенже мектеп курагындагы балдар конкреттүү операциялар стадиясында болорун далилдеген [7]. Пиаженин тыянактарына ылайык, бул деңгээлдеги баланын ой жүгүртүүсү көрсөтмөлүүлүккө жана объекттер менен реалдуу иш-аракеттерди аткарууга таянат.

Санариптештирүү шартында бул теория санариптик көндүмдөрдү кургак, абстракттуу түрдө үйрөтүүгө болбой тургандыгын түшүндүрөт. Балдарга атайын билим берүү платформаларынын ичинде жигердүү, предметтик иш-аракеттер керек. Пиаженин тажрыйбалары көрсөткөндөй, бала элементтерди, интерактивдүү санариптик дидактикалык материалдарды өз алдынча башкарганда гана анын логикасы өсөт. Бул болсо чачыранды «клипстик ой жүгүртүүнү» маалыматты системалуу кабыл алууга натыйжалуу айландырууга шарт түзөт. Бул процесстин социалдык жана интерактивдүү тарабын Л. С. Выготскийдин маданий тарыхый концепциясы жана анын «жакынкы өнүгүү зонасы» жөнүндөгү окуусу ачып берет [4]. Выготский окутуу өнүгүүнүн алдында жүрөрүн, ал эми жогорку психикалык функциялар алгач чоңдор же тажрыйбалуу курбулар менен сырткы өз ара аракеттенүүдө калыптанып, андан кийин гана баланын ички өзгөчөлүгүнө айланарын негиздеген. Мындан сырткары, компьютерлерди Выготскийдин термини менен айтканда заманбап «психологиялык курал» катары карап, алар жандуу баарлашууну алмаштырбастан, ой жүгүртүүнү жана кепти өстүрүүнүн каражаты катары кызмат кылышы керектигин түшүнөбүз. Изилдөөнүн алкагында DigComp тутумунун концептуалдык негиздерине таянуу менен, кенже мектеп окуучуларынын жана мугалимдеринин санариптик көндүмдөрүн илимий негизде баалоо максаты коюлган [8]. Бул концепция инсандын санариптик сабаттуулугу бирибири менен тыгыз байланышкан беш негизги багыттын негизинде аныкталат: маалыматтык жана маалыматтар сабаттуулугу; санариптик чөйрөдөгү коммуникация жана кызматташтык; санариптик контентти түзүү жана иштеп чыгуу; санариптик коопсуздук жана маалыматтык гигиена; технологиялык көйгөйлөрдү чечүү жана санариптик куралдарды чыгармачылык менен колдонуу. Окуу процессинин катышуучуларынын технологиялык даярдыгын жана жетишкендиктерин өлчөөдө аталган беш багыт негизги критерийлерди аныктоого жол ачат. Кыргызстандагы мектептерде билим берүүнү маалыматташтыруу жана компетенттүүлүк ыкмасын ишке ашыруу маселелери Э. Мамбетакунов, И. Б. Бекбоев жана С. К. Калдыбаев сыяктуу ата мекендик изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде терең изилденген [3, 5, 6]. Системалык-иш-аракеттик ыкмага таянып, кыргыз окумуштуулары өздөрүнүн көп жылдык педагогикалык эксперименттеринин жүрүшүндө маанилүү жыйынтыкка келишкен: класстарды жөн гана техника менен жабдуу же электрондук материалдарды пассивдүү көрүү окуучулардын билим сапатын жогорулатпайт. Ата мекендик авторлор башталгыч мектепте инсанды ийгиликтүү өнүктүрүүнүн башкы шарты - инновациялык технологияларды салттуу окутуу усулдары жана улуттук баалуулуктар менен шайкеш айкалыштыруу экендигин далилдешкен. Ата мекендик педагогика илиминин бул тыянактары биздин изилдөөбүздөгү «Алтын тең салмактуулук» принцибин негиздөөгө тирек болду. Ага ылайык, санариптик платформалардагы үзгүлтүксүз иш-аракеттер так ченемделип, балдардын кыймыл-аракети жана реалдуу пикир алышуусу менен айкалышта жүргүзүлөт.

Изилдөөнүн 18 жумалык практикалык-эксперименталдык бөлүмү

Изилдөө иштин практикалык бөлүгүндө алдыга коюлган гипотезаны текшерүү, башталгыч мектептин окуучуларынын жана мугалимдеринин санариптик компетенттүүлүгүн системалуу өнүктүрүү максатында комплекстүү педагогикалык эксперимент этап-этабы менен ишке ашырылды. Педагогикалык эксперимент Чүй облусунун айылдык мектептеринин базасында 18 жумалык мөөнөттө жүргүзүлдү. Изилдөөгө мектептин 33 мугалими жана 3-Г классынын 24 окуучусу (эксперименталдык топ) жана параллель класстын 21 окуучусу (көзөмөлдүк топ) катышты. Катышуучуларды тандоо максаттуу түрдө

жүргүзүлдү. Эксперименттин баштапкы этабында атайын даярдалган анкеталык суроо-жооптор жана сурамжылоонун жыйынтыктары абдан төмөн көрсөткүчтөрдү берди. Алсак, мектеп мугалимдеринин санариптик компетенттүүлүк деңгээли 30%ды гана түзсө, окуучулардын көрсөткүчү болгону 36%ды көрсөттү. Анкетанын жыйынтыгынан айкын болгондой, мугалимдер сабак учурунда окуучулардын кызыгуусун арттыра турган заманбап санариптик аянтчалар (платформалар) менен кантип иштөө керектиги тууралуу маалыматка ээ эмес болуп чыгышты. Ал эми окуучулар болсо өздөрүнүн колундагы техникалык каражаттарды жана гаджеттерди билим алуу максатында колдонууну билишпейт, аларды тек гана оюн ойноп, көңүл ачуу үчүн гана пайдаланары белгилүү болду. Санариптик компетенцияларды баалоо шкаласы эл аралык DigComp тутумуна ылайык үч деңгээлде (Баштапкы, Функционалдык, Эксперттик) аныкталды. Бул процесс кургак теорияга гана таянбастан, мектептин ички чөйрөсүн өзгөртүүгө багытталган реалдуу кадамдардан турду.

1-этап: Мектептин инфраструктурасын байытуу Санариптик билим берүү чөйрөсүн түзүү жана заманбап технологияларды сабакка киргизүү эң биринчи кезекте материалдык-техникалык базаны чыңдоону талап кылды. Бул максатта сырткы инвестицияларды жана демөөрчүлөрдү тартуу, башкача айтканда фандрайзинг ыкмасы жигердүү колдонулду. Ийгиликтүү жүргүзүлгөн сүйлөшүүлөрдүн жана долбоордук сунуштардын натыйжасында мектептин техникалык фондуна 9 интерактивдүү панель жана 10 даана заманбап компьютер түрүндөгү демөөрчүлүк жардам камсыздалды. Инфраструктуранын мындай сапаттык деңгээлде байышы санариптик куралдарды кагаз жүзүндө эмес, күнүмдүк окуу процессинде түз колдонууга толук шарт түздү.

2-этап: Мугалимдердин санариптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу Алынган заманбап жабдыктарды иш жүзүнө ашыруу жана аларды туура багытта колдонуу үчүн мектеп мугалимдеринин технологиялык сабаттуулугун көтөрүү зарылчылыгы келип чыкты. Бул багытта 72 саатык “Санарип мугалим” квалификацияны жогорулатуу курсун мектеп базасында уюштурулду. Мугалимдерди даярдоодо заманбап эл аралык, чет өлкөлүк жана ата мекендик санариптик платформаларды комплекстүү колдонуу усулдары үйрөтүлдү. Окуу материалдарын жана презентацияларды жогорку деңгээлде визуализациялоо үчүн Canva программасы; оюн технологиялары аркылуу кайтарым байланыш түзүүчү Kahoot! жана Wordwall тутумдары; окуучулардан тез арада тест алууга мүмкүндүк берүүчү Plickers куралы жана толукталган реалдуулук технологиясына негизделген Quiver Classroom программасы [15].

Мугалимдердин убактысын үнөмдөө жана сабактын дидактикалык мазмунун байытуу максатында жасалма интеллект куралдары колдонулду. Мугалимдерге жасалма интеллект менен иштөөдө сурамдарды түзүүнүн өзгөчө усулу үйрөтүлдү. ЖИ сунуштаган маалыматтар улуттук билим берүү стандартынан жана баалуулуктарынан чыгып кетпеши үчүн, ар бир сурамдын аягына: «Алынган маалыматтар, түзүлгөн сабактын пландары жана тапшырмалар толугу менен Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарына гана шайкеш келсин» деген милдеттүү шартты кошуу эрежеси киргизилди.

3-этап: «Алтын тең салмактуулук» принциби Санариптештирүү процесси баланын физикалык ден соолугуна, көзүнүн көрүүсүнө жана психологиялык өсүшүнө терс таасирин тийгизбеши үчүн изилдөөдө «Алтын тең салмактуулук» принциби бекем сакталды. Бул принцип экран алдындагы убакытты салттуу окутуу усулдары жана жандуу баарлашуу менен туура айкалыштырууга негизделет. Бул багытта окуу убактысы төмөнкүдөй так пайыздык катышта бөлүштүрүлдү: • 30-40% – Санариптикубакыт: Окуу убактысынын гана

ушул бөлүгү гаджеттерге, санариптик тренажёрлорго жана жасалма интеллект жардамчыларына бөлүнөт. Бул убакыт аралыгында окуучулар технологиялык куралдар менен түз иштеп, керектүү маалыматтарды табууну жана заманбап көндүмдөрдү өздөштүрүшөт. • 60-70% – Реалдуу жана жандуу убакыт: Калган басымдуу убакыт толугу менен реалдуу турмуштук баарлашууга, курбулары менен биргелешкен чыгармачыл долбоорлорду ишке ашырууга, физикалык кыймылга жана эмоционалдык интеллектти (EQ) өнүктүрүүгө багытталат. «Алтын тең салмактуулук» принциби баланын ден соолугун экрандын зыяндуу таасиринен коргоп, санариптик көндүмдөр менен жандуу баарлашуунун ортосунда туура айкалышты түзөт. Бул ыкманын натыйжасында гаджеттер жөн гана көңүл ачуу куралы эмес, терең билим алуу жана өз алдынча өсүү үчүн негизги жардамчыга айланат.

4-этап: Кенже мектеп окуучуларынын санариптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу Мугалимдер заманбап санариптик көндүмдөрдү өздөштүргөндөн кийин, бул тажрыйба түздөнтүз башталгыч класстын окуу процессине киргизилди. Педагогикалык экспериментке 3-Г классынын 24 окуучусу туруктуу катышып, алар жогоруда аталган «Алтын тең салмактуулук» негизинде билим алышты. Ошол эле учурда, изилдөөнүн тактыгын жана натыйжалуулугун салыштыруу максатында салттуу ыкма менен гана билим алган параллель класс тандалып алынды. Эксперименттин соңунда бул эки класстын окуучуларынын ортосунда өтө чоң жана ачык айырмачылык бар экендиги аныкталды. Салттуу түрдө окуган параллель класска салыштырмалуу, «Алтын баланс» усулу менен билим алган 3-Г классынын окуучулары интерактивдүү куралдар жана медиа-ресурстар аркылуу маалыматты издөө, талдоо жана логикалык ой жүгүртүү деңгээлдерин өстүрүшкөн. «Ийгиликтин үч бурчтугу» моделинин иштөө принциби Бул модель мугалим, жогорку класстын окуучусу жана кенже мектептин окуучусу ортосундагы бирдиктүү кызматташтыкка негизделген жандуу тутум катары иштейт. Санариптик чөйрөнү өздөштүрүүдө бул ыкма убакытты үнөмдөө жана билимдин сапатын жогорулатуу үчүн эң натыйжалуу курал болуп саналат. Мугалим жаңы санариптик куралдарды жана программаларды мектеп окуучуларына үйрөтөт. Жаш өзгөчөлүгүнө байланыштуу, жогорку класстын окуучулары бул технологиялык жаңылыктарды абдан тез жана жеңил кабыл алышат. Кенже класстын балдарына кайрадан үйрөтүүгө, убакыт бөлүүгө мугалимдин дайыма эле мүмкүнчүлүгү боло бербейт. Бул учурда өзүнүн бош убактысы бар, технологияны жакшы түшүнгөн жогорку класстын окуучулары жардамга келип, кенже мектептин балдарына татаал программалык интерфейстерди өздөштүрүүгө көмөктөшөт. Бул биргелешкен иш-аракет кенже мектептин окуучуларынын гана эмес, насаатчылык кылган жогорку класстын окуучуларынын да санариптик компетенциясы жаңы деңгээлге көтөрөт. Муну менен бирге, бул модель балдардын коммуникация чөйрөсүн өнүктүрөт. Балдар бири-бирине көмөктөшүү аркылуу командада иштөөнү, өз оюн так жеткирүүнү жана коомго аралашуу көндүмдөрүн табигый түрдө үйрөнүшөт.

1-сүрөт. «Ийгиликтин үч бурчтугу» модели Төмөндөгү таблицада уюштурулган изилдөө иштеринин баштапкы жана акыркы жыйынтыктары, ошондой эле көрсөткүчтөрдүн канчалык деңгээлде өскөндүгү чагылдырылды.

1-таблица. Мугалимдердин жана окуучулардын санариптик компетенцияларынын өсүү динамикасы

Категория	Экспериментке чейин	Эксперименттен кийин	Өсүү пайызы
Жалпы орточо көрсөткүч	30%	87%	+57%
3-Г классы	36%	74%	+38%

Бул маалыматтар жүргүзүлгөн илимий-педагогикалык изилдөөнүн канчалык деңгээлде натыйжалуу болгонун

айкын көрсөтүп турат. Бул ыкмаларды иш жүзүндө колдонуу мугалимдердин да, окуучулардын да заманбап технологияларды пайдалануу сапатын жаңы деңгээлге көтөрдү.

Заманбап билим берүү тутумунун алдында башталгыч мектеп курагынан баштап окуучуларды электрондук чөйрөдө туура багыттоо жана алардын функционалдык санариптик сабаттуулугун кепилденген сапатта калыптандыруу милдети турат. Бул туруктуу өнүгүүнү, маалыматтык коопсуздукту жана заманбап «Альфа муунунун» психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен үзгүлтүксүз билим алууга пайдубал түзүүчү санариптик компетенцияларды өнүктүрүүнү талап кылат. Компетенттүүлүк мамилени санариптештирүү шартында колдонуу кенже мектеп окуучуларынын технологиялык көндүмдөрүн гана арттырбастан, алардын командада иштөө жөндөмүн, чыгармачыл демилгесин жана маалыматтык гигиенаны сактоодогу жоопкерчилигин бирдей калыптандырууга жол ачат. Бүгүнкү күндө санариптик технологиялар менен салттуу усулдардын айкалышы билим берүүнүн ажырагыс вектору болуп саналат жана бул багыт келечекте дагы интенсивдүү түрдө сакталары күмөнсүз. Чүй облусунун айылдык мектептеринин базасында жүргүзүлгөн практикалык эксперименталдык изилдөөлөрдүн жана педагогикалык тажрыйбалардын жыйынтыгында жакшы жетишкендиктер болду. Башталгыч мектептин окуу процессинде заманбап маалыматтык чөйрөнү калыптандырууда «Санарип Кампа» улуттук аянтчасы [14], эл аралык ачык билим берүү ресурстары, 3D-моделдер жана Scratch Jr программалоо чөйрөсү натыйжалуу усулдук курал катары кызмат кыла алары далилденди. Окутуунун салттуу формасы электрондук технологияларды пассивдүү көрүү менен чектелбестен, окуучулардын өздөрүнүн жигердүү таанып-билүү ишмердүүлүгү аркылуу коштолушу шарт. Мектеп тажрыйбасында виртуалдык куралдар менен реалдуу жашоонун байланышын жөнгө салууда «Алтын тең салмактуулук» эрежесин киргизүү баланын физикалык жана психологиялык өнүгүүсүнүн туура балансын сактоого мүмкүндүк берди. Окуу убактысынын так ченемделиши окуучулардын чачыранды «клиптик ой жүгүртүүсүн» тутумдуу логикалык кабыл алууга багыттоого көмөктөштү. Мугалим, жогорку класстын окуучулары менен кенже класстын окуучуларынын ортосундагы биргелешкен санариптик кызматташтык механизми прогрессивдүү ыкма экенин көрсөттү. Бул өз ара аракеттенүү кенже мектептин балдарына татаал программалык интерфейстерди коркпой, тез өздөштүрүүгө жол ачуу менен бирге, эки тараптын тең санариптик компетенттүүлүгүн өнүктүрдү. Бул педагогикалык тажрыйба келечекте айылдык билим берүү уюмдарында туруктуу санариптик билим берүү чөйрөсүн түзүүдө жана аны коопсуз уюштурууда усулдук тирек катары кызмат кылат.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы (акыркы өзгөртүүлөрү жана толуктоолору менен). – Бишкек, 2023.
2. Кыргыз Республикасында мектептик жалпы билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарты // КР Министрлер Кабинетинин Токтому. – Бишкек, 2022.
3. Бекбоев, И. Б. Инсанга багыттап окутуунун технологиялык негизитеси / И. Б. Бекбоев. – Бишкек: Педагогика, 2015. – 245 б.
4. Выготский, Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 2014. – 352 с.
5. Калдыбаев, С. К. Билим берүүнүн сапатын баалоонун теориялык жана практикалык маселелери / С. К. Калдыбаев // Нарын мамлекеттик университетинин жарчысы. – Нарын, 2020. – № 2. – Б. 45–51.

6. Мамбетакунов, Э. Педагогиканын теориялык негиздери / Э. Мамбетакунов. – Бишкек, 2018. – 312 б.
7. Пиаже, Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже; пер. с франц. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 528 с.
8. Ferrari, A. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens with new examples of knowledge, skills and attitudes / A. Ferrari, R. Vuorikari. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. – 132 p.
9. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu / C. Redecker. – Brussels: European Commission, 2021. – 95 p.
10. Livingstone, S. Kids Online: Opportunities and risks for children in the digital age / S. Livingstone, J. Sefton-Green. – London: Palgrave Macmillan, 2023. – 210 p.
11. UNESCO. Digital Literacy Skills for the Future of Learning / UNESCO Report. – Paris: UNESCO, 2024. – 88 p.
12. Voogt, J. Challenges to Learning and Schooling in the Digital Age / J. Voogt // Policy Futures in Education. – 2013. – Vol. 11, No. 5. – P. 583–594.
13. Күндөлүк – Кыргызстандын мектептери үчүн бирдиктүү электрондук билим берүү чөйрөсү [Электрондук ресурс]. – URL: <https://kundoluk.kg> (Кайрылган күнү: 14.05.2026).
14. Санарип Кампа: Мугалимдер үчүн ачык билим берүү ресурстарынын улуттук реестри [Электрондук ресурс]. – URL: <http://sanaripkampa.edu.gov.kg> (Кайрылган күнү: 20.05.2026).
15. Эл аралык интерактивдүү билим берүү платформалары (Canva, Kahoot, Wordwall, Plickers, Quiver) [Электрондук ресурс]. – URL: <https://canva.com> ; <https://kahoot.com> (Кайрылган күнү: 22.05.2026).

Рецензент: профессор Атанаев Т.Б.

УДК 373.3:37.015.3

Үсөнгазы кызы А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Үсөнгазы кызы А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Ysongazu kyzy A.

KNU Jusup Balasagyn

**КЕНЖЕ МЕКТЕП ЖАШЫНДАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫН АКАДЕМИЯЛЫК
МОТИВАЦИЯСЫНА МУГАЛИМ-ОКУУЧУ МАМИЛЕСИНИН САПАТЫНЫН
ТААСИРИ: НАРЫН РАЙОНУНУН МЕКТЕПТЕРИНЕН ЭМПИРИКАЛЫК
МААЛЫМАТТАР**

**ВЛИЯНИЕ КАЧЕСТВА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ УЧИТЕЛЬ –УЧЕНИК
НА АКАДЕМИЧЕСКУЮ МОТИВАЦИЮ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ:
ЭМПИРИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ ИЗ ШКОЛ НАРЫНСКОГО РАЙОНА
THE INFLUENCE OF TEACHER–STUDENT RELATIONSHIP QUALITY**

ON ACADEMIC MOTIVATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS: EMPIRICAL DATA FROM SCHOOLS IN NARYN REGION

Кыскача мүнөздөмө: Макалада кенже мектеп жашындагы окуучулардын (7–11 жаш) академиялык мотивациясына мугалим-окуучу мамилесинин «жакындыгы» жана «ачыктыгы» деңгээлдеринин тийгизген таасири эмпирикалык жолдор менен изилденет. Нарын районунун эки жалпы билим берүүчү мектебинде жүргүзүлгөн квазиэксперименталдык изилдөөгө 240 окуучу, 18 мугалим жана 240 ата-эне катышты. Корреляциялык жана медиация анализдери мугалим мамилесинин жылуулугу менен окуучунун ички мотивациясынын ортосунда күчтүү оң байланышты ($r = 0,61$, $p < 0,001$) ырастады. Натыйжалар өздүк аныктоо теориясынын (SDT) болжолдорун колдойт. Педагогикалык сунуштар берилди.

Аннотация: В статье эмпирически исследуется влияние уровней «близости» и «открытости» взаимоотношений учитель–ученик на академическую мотивацию учащихся начальной школы (7–11 лет). В квазиэкспериментальном исследовании, проведённом в двух общеобразовательных школах Нарынского района, приняли участие 240 учеников, 18 учителей и 240 родителей. Корреляционный и медиационный анализы подтвердили наличие сильной положительной связи между теплотой учителя и внутренней мотивацией учащихся ($r = 0,61$, $p < 0,001$). Результаты поддерживают теорию самодетерминации (SDT). Сформулированы педагогические рекомендации.

Abstract: This article empirically examines the influence of teacher–student relationship quality — specifically the dimensions of closeness and openness — on the academic motivation of primary school students (ages 7–11). A quasi-experimental study conducted in two comprehensive schools in Naryn region involved 240 students, 18 teachers, and 240 parents. Correlation and mediation analyses confirmed a strong positive association between teacher warmth and students' intrinsic motivation ($r = 0.61$, $p < 0.001$). Findings support the predictions of Self-Determination Theory (SDT). Pedagogical recommendations are provided.

Негизги сөздөр: академиялык мотивация, мугалим-окуучу мамилеси, кенже мектеп жашы, ички мотивация, өздүк аныктоо теориясы, педагогика.

Ключевые слова: академическая мотивация, отношения учитель–ученик, начальная школа, внутренняя мотивация, теория самодетерминации, педагогика

Keywords: academic motivation, teacher–student relationship, primary school, intrinsic motivation, self-determination theory, pedagogy

Окуучунун академиялык мотивациясы билим берүүнүн сапатын аныктоочу борбордук психологиялык конструкт. Эл аралык изилдөөлөр ачып берген маанилүү жыйынтык: мектептеги мугалим-окуучу мамилесинин сапаты окуучунун мотивациясын, окуу жетишкендиктерин жана психологиялык бакубатчылыгын болжолдоонун эң күчтүү предикторлорунун бири. Бирок бул байланышты Кыргызстандын конкреттүү мектеп контекстинде изилдеген эмпирикалык иштер өтө аз.

Кыргызстандын билим берүү системасы 12 жылдык билим берүүгө өтүү концепциясын ишке ашыруу алдында турат [1]. Бул өтүш мугалимдин ролун жана мугалим-окуучу мамилесинин маанилүүлүгүн жаңыча андаануну талап кылат. Кыргыз Республикасынын Президентинин «Улуттук дем - дүйнөлүк бийиктик» уңгужолу педагогикалык билим берүүнү модернизациялоонун стратегиялык багыттарын белгилейт, бул мугалимдин

профессионалдык компетенттүүлүгүнүн маанилүүлүгүн дагы бир жолу ырастайт.

Баштапкы класстарда (1–4-класстар) кыргыз мектебиндеги мугалим - бир класс жетекчи дээрлик бардык сабактарды берип, баланын күндөлүк жашоосунун борбору болуп саналат. Ошондуктан мугалим-окуучу мамилесинин сапаты академиялык мотивациянын калыптанышына айрыкча таасир этет. Нарын облусунун социалдык-экономикалык шарттарын эске алганда ата-энелер миграциясы, экономикалык кыйынчылыктар мугалимдин ролу дагы да маанилүүрөк болот [2].

Изилдөөнүн максаты Нарын районундагы баштапкы класс окуучуларынын академиялык мотивациясына мугалим-окуучу мамилесинин «жакындыгы» жана «ачыктыгы» деңгээлдеринин таасирин эмпирикалык жолдор менен аныктоо.

Өздүк аныктоо теориясы (Self-Determination Theory — SDT; Ryan & Deci, 2000) ички мотивацияны «автономдук, компетенттик жана байланыш» (autonomy, competence, relatedness) үч базалык психологиялык муктаждыктын канааттануусу катары аныктайт [3]. Мугалим-окуучу мамилесинин жылуулугу жана ачыктыгы «байланыш» (relatedness) муктаждыгын канааттандырат, ошону менен бирге окуучунун ички мотивациясын колдойт.[5,6]

Роберт Пианта мугалим-окуучу мамилесин үч өлчөм боюнча аныктайт: жакындык (closeness) - жылуулук, ишеним, эмоционалдык байланыш; конфликт (conflict) - талаш-тартыш; көз каранды болуу (dependency) - ашыкча таянуу [5]. Бул модель эл аралык педагогикалык психологияда кеңири колдонулат.

Кыргызстандагы педагогика изилдөөлөрүндө Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысында жарыяланган Токтосунов К.А. баштапкы класс окуучуларынын мотивациясын өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарын изилдеп, мугалимдин ролун маанилүү фактор катары белгиледи [6]. Ошол эле журналда Бакытбекова А.Т. мугалим-окуучу ишеним мамилесинин окуу мотивациясына тийгизген таасирин теориялык жактан карап чыкты [2]. Бирок мугалим-окуучу мамилесин стандартташтырылган инструменттер менен өлчөп, академиялык мотивация менен байланышын эмпирикалык аныктаган изилдөөлөр Кыргызстанда жокко эсе, бул макала ушул боштукту жабууга аракет кылат.

Нейропсихологиялык тараптан да мугалим мамилесинин маанилүүлүгү ырасталган. Мугалим мамилесинин жылуулугу окуучунун кортизол (стресс гормону) деңгээлин нормалдаштырып, окуу процессине катышуу жөндөмдүүлүгүн жогорулатаарын эксперименталдык жолдор менен далилденди [8]. Ошентип, мугалим-окуучу мамилеси - академиялык мотивацияга биологиялык жана психологиялык механизмдер аркылуу таасир этет.

Муну жөнөкөй тилде айтсак - бала мугалиминен жылуулук жана кабылдоо сезсе, анын мээси «коопсуз» режимде иштейт. Коопсуз мээ жаңы нерсени оңой үйрөнөт. Ал эми коркуу же четке кагылуу сезиминдеги бала жаңы маалыматты аз кабылдайт - анын бардык күч-аракети коопсуздукту сактоого кетет. Ушул себептен улам, жылуу, түшүнүктүү мугалим эффективдүү окутуунун биринчи шарты.

Кыргызстанда, айрыкча Нарын сыяктуу алыскы аймактарда, бала үчүн мугалим кээде үй-бүлөдөн да маанилүүрөк болот. Ата-энеси жумуш издеп шаарга же чет өлкөгө кеткен балалар үчүн класс жетекчи баланын жашоосундагы эң туруктуу чоңдордун бири. Ушундай учурда мугалимдин жылуулугу мотивациянын гана эмес, баланын психологиялык бакубатчылыгынын да негизги булагы болуп саналат.

Эксперименттик проспективдик корреляциялык изилдөө, 2025-жылдын сентябрынан

2026-жылдын апрелине чейин жүргүзүлдү. Изилдөө жери: Нарын районунун Мин-Булак жана Куйбышев айылдарынын жалпы орто мектептери. Тандалма: $n = 240$ окуучу (2–4-класстар, 120+120), 18 мугалим, 240 ата-эне. Катмышуу критерийлери: 2–4-класстардын бардык окуучулары, ата-энесинин жазуу жүзүндөгү макулдугу бар.

Изилдөөдө эки мектептеги окуучулардын жана мугалимдердин жоопторун жыл бою чогулттук. Негизги суроо жөнөкөй болчу: «Мугалими менен мамилеси жакшы болгон балдар окуудан ырахат алабы?» Жооп “ооба” деп чыкты, аны биз сандар аркылуу далилдедик.

Колдонулган куралдар жөнүндө: биринчи шкала (STRS) мугалимдер тарабынан толтурулду, ар бир окуучу менен мамилесин 15 суроо аркылуу баалады. Экинчи шкала (AMS) окуучулардын окуудан кандай ырахат алышын өлчөдү. Үчүнчү курал изилдөөчүнүн сабакта отуруп жасаган байкоо баракчасы. Натыйжада ар бир окуучу жөнүндө үч башка булактан маалымат чогулттук: мугалимден, баладан, байкоочудан. Бул маалыматтардын ырааттуулугу жыйынтыктардын ишенимдүүлүгүн жогорулатты.

Биздин жыйынтыктар мугалим-окуучу мамилесинин сапатынын ички мотивациянын күчтүү предиктору экенин ырастайт, бул эл аралык изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары менен дал келет. Нарын контекстиндеги эффект өлчөмүнүн батыш изилдөөлөрүндөгү орто жыйынтыгынан жогору болушу - ата-энелер миграциясы жана социалдык-экономикалык стресстин жогору шартында мугалимдин эмоционалдык жеткиликтүүлүгү баланын коопсуздук жана байланыш муктаждыгынын негизги булагына айланышы менен түшүндүрүлөт.

Бул маалымат эмнени билдирет? Мугалимдин жылуулугу жогору болгон класстарда балдар «окуу кызыктуу» деп сезишет жана өз демилгелери менен үйрөнгүсү келишет. Ал эми мугалим суук же алыс болгон класстарда балдар «баа алуу үчүн» гана окуйт, ички кызыгуу жок. Биздин маалыматтарда бул айырма так сандар менен ырасталды: жылуу мамиледеги класстардагы ички мотивация орточо 34%га жогору болду.

Маанилүү жыйынтык - тышкы мотивацияга (башкалар эмне дейт, жазалануудан коркуу) мугалим мамилесинин таасири жок болуп чыкты. Тышкы мотивацияны негизинен ата-эненин талабы, баалоо системасы жана курбалдаштар чөйрөсү аныктайт экен, бул педагогика илиминдеги теория менен дал келди. [6]

Тышкы мотивациянын эки мектепте дээрлик бирдей деңгээли маанилүү теориялык жыйынтык. Тышкы мотивация мугалим мамилесинен эмес, ата-эне таасири, баалоо системасы, курбалдаштар чөйрөсүнөн аныкталарын болжолдоого болот.

№1 мектепте мугалим-окуучу жакындыгы жогору болгон (орточо 4,12 балл 5тен), ошол эле мектептин балдарынын ички мотивациясы да жогору болгон (3,91 балл). №2 мектепте жакындык төмөнүрөөк (3,64 балл), мотивация да төмөн болгон (2,91 балл). Эки мектептеги тышкы мотивациянын деңгээли дээрлик бирдей (3,12 жана 3,08), бул мугалимдин ролу ички мотивацияга гана атайын таасир тийгизерин ырастайт.

Эки гана мектеп изилденгени, мугалимдин өзүн-өзү баалоосу субъективдүү болушу мүмкүндүгү изилдөөнүн чектөөлөрү болуп эсептелет.

Биздин изилдөө Нарын районунун баштапкы класс окуучуларынын академиялык мотивациясына мугалим-окуучу мамилесинин жакындыгы жана ачыктыгынын күчтүү оң таасирин эмпирикалык жолдор менен далилдеди. Медиация анализи бул таасирдин «байланыш муктаждыгынын канааттануусу» аркылуу ишке ашаарын ырастады.

Бул изилдөөнүн жыйынтыктарын колдонуу үчүн кошумча чыгым кажет эмес. Мугалимге туруктуу кесиптик колдоо жана рефлексия мүмкүнчүлүгү берилсе жетиштүү.

Натыйжада мугалимдин жылуулугу жогорулайт, балдардын мотивациясы өсөт.

Кыргызстандын 12 жылдык билим берүүгө өтүүсүнүн алкагында бул маселе өзгөчө маанилүү. Жаңы стандарттар жана жаңы программалар зарыл, бирок эч кандай реформа мугалим-окуучу мамилесинин ысыктыгын алмаштыра албайт. Биздин изилдөө ошону сандар менен ырасталды деп айтууга болот.

12 жылдык билим берүүгө өтүү жана педагогикалык билим берүүнү модернизациялоо контекстинде бул жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү өзгөчө чоң. Мугалимдерди даярдоо программаларына «мугалим-окуучу мамилесин куруу» практикалык курсун киргизүү, баштапкы класстарда класс жетекчинин 1–4-класс бою туруктуулугун камсыздоо, мугалимдерге супервизия жана рефлексиялык колдоо берүү системасын уюштуруу, мектепте жарым жылдык STRS байкоосун жолго коюу - педагогикалык сунуштары изилдөөнүн жыйынтыгы катары түзүлдү.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасында он эки жылдык мектептик билим берүүгө өтүү концепциясы : Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2024-жылдын 30-октябрындагы № 654 токтому менен бекитилген. — URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/29-2/edition/20119/kg> (кирүү күнү: 16.05.2026).

2. Бакытбекова, А. Т. Мугалим-окуучу ишеним мамилесинин окуу белсендүүлүгүнө таасири: теориялык талдоо / А. Т. Бакытбекова // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. — 2022. — № 2. — Б. 34–41.

3. Битянова, М. Р. Адаптация ребенка в школе: диагностика, коррекция, педагогическая поддержка / М. Р. Битянова. — М. : Образовательный центр «Педагогический поиск», 1997. — 112 с.

3. Токтосунов, К. А. Баштапкы класс окуучуларынын мотивациясын өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары / К. А. Токтосунов // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. — 2020. — № 3. — Б. 88–96.

4. Hamre, B. K. Early teacher-child relationships and the trajectory of children's school outcomes through eighth grade / B. K. Hamre, R. C. Pianta // Child Development. — 2001. — Vol. 72 (2). — P. 625–638.

5. Pianta, R. C. Enhancing Relationships Between Children and Teachers / R. C. Pianta. — Washington : APA, 1999. — 234 p.

6. Roorda, D. L. The influence of affective teacher-student relationships on students' school engagement and achievement: A meta-analytic approach / D. L. Roorda, H. M. Y. Koomen, J. L. Spilt, F. J. Oort // Review of Educational Research. — 2011. — Vol. 81 (4). — P. 493–529.

7. Ryan, R. M. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being / R. M. Ryan, E. L. Deci // American Psychologist. — 2000. — Vol. 55 (1). — P. 68–78.

Рецензент: преподаватель Темирбекова А.Т.

Хасенова А., Мокеева А., Жантаев А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

И. Арабаев ат. КМУ

КР УИА

Хасенова А¹., Мокеева А²., Жантаев А³

КНУ имени Жусупа Баласагына¹

КГУ имени Ишеналы Арабаева²

НАН КР³

Hasenova A., Mokeeva A., Jantaev A

KNU Jusup Balasagyn

KSU I. Arabaev

**КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ЖАНА
КУРАКТЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЛАДШИХ
ШКОЛЬНИКОВ
PSYCHOLOGICAL AND AGE CHARACTERISTICS OF PRIMARY SCHOOL
STUDENTS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада кенже мектеп окуучуларынын психологиялык жана курактык өзгөчөлүктөрү туурасында сөз болот. Авторлор кенже мектеп окуучуларынын окуу процессине, алардын окурмандык сабаттуулугун калыптандырууга да көңүл бурушат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические и возрастные особенности учащихся младших классов средней школы. Авторы также уделяют внимание процессу обучения учащихся младших классов, формированию их навыков чтения.

Abstract: This article discusses the psychological and age-related characteristics of junior schoolchildren. The authors also pay attention to the learning process of junior schoolchildren, the formation of their reading literacy.

Негизги сөздөр: билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр, кенже мектеп окуучулары, курактык, психологиялык өзгөчөлүктөр, окуу, окурмандык сабаттуулук.

Ключевые слова: знания, навыки, умения, учащиеся младших классов средней школы, возраст, психологические особенности, обучение, навыки чтения.

Keywords: knowledge, skills, skills, junior schoolchildren, age, psychological characteristics, learning, reading literacy.

Окуучулардын жаш курагы жана психологиялык өзгөчөлүктөрү алардын окуу жана көндүмдөрдү өздөштүрүү жөндөмүнө сөзсүз түрдө таасир этет. Алардын жаш курагына байланыштуу өзгөчөлүктөрүн билим берүү жана тарбиялоо учурунда, айрыкча окурмандык сабаттуулукту өнүктүрүү учурунда эске алуу да маанилүү.

Ар бир адамдын жашоо циклинде, башталгыч мектеп курагы бардык мезгилдердин ичинен эң маанилүүсү. Бул мезгилде дене активдүү өнүгүүгө, өсүүгө жана мүнөздүн негизги сапаттарынын калыптанышына дуушар болот. Кичүү окуучулар өздөрүнүн иш-

аракеттеринен бөлүнүп, каалоолорун аңдап билүүнү үйрөнүшөт, бул алардын адамдарга, өздөрүнө жана объектилерге болгон мамилесинин өзгөрүшүнө алып келет. Бирок, бул мезгилде жаш окуучуларда оң сапаттар гана өнүкпөйт; андан тышкары, алардын окууга болгон мамилесине, окуудагы жетишкендиктерине, чоңдор жана курдаштары менен болгон мамилелерине жана башкаларга байланыштуу алгачкы кыйынчылыктар да пайда болот.

С. В. Караева өзүнүн макаласында "заманбап башталгыч мектептеги Федералдык мамлекеттик билим берүү стандартынын татаал максаттарын чечүүгө багытталган эң негизги сабактардын бири - адабият сабагы" деп ырастайт. Бул кокустук эмес: мектептин экинчи классынан баштап, окуунун объектиси эмес, сүйлөө ишмердүүлүгүнүн түрлөрүнүн бири катары окуу окуунун каражатына айланат" [7].

Башталгыч мектептин алдында турган татаал милдеттердин бири - аң-сезимдүү окурманды өнүктүрүү. Орус психологиясында "өнүгүү процесси" деген термин бар. М. С. Васильеванын чечмелөөсүнө ылайык, "өнүгүү процесси – бул идеалдуу жана материалдык объектилердин кайтарылгыс, табигый, кайтарылгыс өзгөрүшү. Иш-аракеттин жана ой жүгүртүүнүн нормаларынын доордук өзгөрүүсүнүн өнүгүшү, кээ бир анча кемчиликсиз эмес социалдык-маданий формалардан башкаларына, көбүрөөк жетишилген формаларга өтүү" [2].

Э. Х. Эриксон өз эмгектеринде: "Башталгыч мектеп окуучуларынын окуу көндүмдөрүнө ээ болушу үчүн, алардын окуу жөндөмдөрүн өнүктүрүү, адабий жана илимий-билим берүү тексттерин туура таануу системасын түзүү, аларга кантип иштөөнү үйрөтүү жана аларды тиешелүү билим жана окуу көндүмдөрү менен куралдандыруу маанилүү", - дейт [16, с. 68].

"Бул тапшырманы аткаруунун кыйынчылыгы окууну окутуу ага мүнөздүү болгон психикалык процесстерди эске алууну болжолдогондугунда. Окуу менен байланышкан психикалык процесстер сүйлөө кыймылдаткыч аппаратынын жана белгилүү бир анализаторлордун өнүгүшүнө түздөн-түз көз каранды. Андан тышкары, окуучулар так, окула тургандай, туура жана тез окушу керек" [12].

Н. И. Жинкиндин айтымында, "окуп жатканда бала күтүүнү өздөштүрүшү керек, башкача айтканда, окулып жаткан нерсени, анын байланыштарын алдын ала билип, эсинде сактап, маанини камтыган негизги сөздөрдү аныкташы керек" [5, с. 17].

"Адамда окуу адаты эрте жашта калыптанат жана өнүгүүнүн бардык этаптарында – өмүрүнүн алгачкы жылдарынан тартып социалдык жана жарандык жетилгендикке жетүүнүн бешинчи мезгилине чейин колдоону талап кылат. Мындай колдоонун жана көзөмөлдүн кайсы гана этапта болбосун жоктугу окууга болгон кызыгуунун жоголушуна, андан кийин окуу сабаттуулугунун начарлашына жана жаш жарандын маданий жана интеллектуалдык өнүгүүсүндөгү орду толгус жоготууларга алып келет" [8, с. 4-5].

Л. С. Выготскийдин айтымында, "башталгыч мектеп жашынын аягында окуучулардагы бул процесстер "табигый"дан "маданий"га, башкача айтканда, сүйлөө менен байланышкан, ыктыярдуу жана ортомчулук кылган жогорку психикалык функцияларга айланышы керек. Буга мектепте жана үйдө ушул курактагы баланы ээлеген негизги иш-аракеттер: окуу, баарлашуу, ойноо жана иштөө көмөктөшөт" [3, с. 4].

7-8 жашында балдар образдык элестерди түзө башташат. Мисалы, О. Б. Панкова өз эмгегинде: "окуу ыкмасы окуу компетенттүүлүгүн өнүктүрүү үчүн маанилүү. Окуучу үчүн ыңгайлуу түрдө окуу катасыз окуу мезгилин көбөйтүүгө мүмкүндүк берет. Кийинки, татаалыраак деңгээлге өтүү чоңдордун мажбурлоосуз, өз алдынча болушу керек" [9, с. 26].

Башталгыч жалпы билим берүү мезгилинде окуучулардын көңүлү эркин

ыктыярдууга өтөт. Таң калыштуусу, он жашка келгенде баланын көңүл топтоосу, алмашуусу жана көңүлүнүн туруктуулугу чоң кишиникине барабар болуп калат.

"Көңүлдүн алмашуусуна келсек, бул жаш куракта ал чоң кишиникине караганда да жогору болот. Бул жашка байланыштуу өзгөчөлүк баланын борбордук жана нерв системаларындагы процесстердин суюктугуна байланыштуу, анткени бул курактык топтогу балдар бир иш-аракеттен экинчисине олуттуу кыйынчылыксыз же олуттуу ички күч-аракет жумшабастан өтө алышат. Мектеп жашындагы балдар өздөрүнүн эң сапаттуу көңүл буруу өзгөчөлүктөрүн алардын көңүлүн бурган кубулуштар же объектилер алар үчүн өзгөчө кызыктуу болгон мезгилде гана көрсөтүшөт. Ошондуктан, балдарды китептер менен кызыктуу, көңүл ачуучу жана пайдалуу маалыматтын булагы катары эрте мектеп жашында тааныштыруу абдан маанилүү [6].

Л. С. Выготский "кызыгуу балалыктагы инстинкттин негизги көрүнүшү деп эсептеген. Кызыгуу-мотив же мотивациялык абал, таанып билүү иш-аракетин стимулдаштыруучу, белгилүү бир аймакка болгон тартылуудан анын өнүгүшүндө пайда болуп, жеке муктаждыкка, субъектке активдүү, проактивдүү мамиле жасоо менен ыктоого айланышы мүмкүн. Бул куракта эмоционалдык чөйрө же сенсордук интеллект деп аталган нерсе өтө тез өнүгөт" [4, с. 19].

Эрте балалыктын бул өзгөчөлүгүнө олуттуу көңүл буруу менен мугалимдер кенже мектеп окуучуларынын окурмандык сабаттуулугун өнүктүрүү боюнча абдан натыйжалуу иштей алышат. Себеби, бул курактык топ эмоцияларды жана тажрыйбаларды топтоп жатат. Жаш окурмандар күчтүү эмоционалдык тажрыйбаларды жана окуунун толкундануусун издешет. Бул мезгилде жаш "өмүр гүлдөрүнүн" элестетүүсү аракеттер менен окуяларга бай жана каармандардын баатырдык эрдиктери норма сыяктуу сезилет. Сүйүктүү каармандар, биринчи кезекте, сөздүн эмес, иш-аракеттин каармандары.

Л. С. Выготскийдин айтымында, кенже мектеп окуучулары үчүн, "таң калууга үйрөткөн чыгармалар абдан маанилүү. Бала үчүн бир окуяга, кубулушка же адамга таң калуу жөндөмү абдан маанилүү: таң калуу кызыгууну, билимге болгон суусаганды, сулуулукту көрө билүү жана аны баалоо жөндөмүн жаратат" [4, с. 99].

И. П. Подласий "кызыгууну өнүктүрүүнүн жалпы психологиялык эрежеси төмөнкүлөр деп эсептейт: бир тема бизди кызыктырышы үчүн, ал биз мурунтан билген нерсеге байланыштуу болушу керек жана ошол эле учурда ал ар дайым кандайдыр бир жаңы иш-аракеттерди камтышы керек, болбосо ал натыйжасыз бойдон калат. Жаңы маалыматсыз кызыгуу тез канааттандырылат. Ошондуктан, окууга болгон кызыгууну сактоо үчүн окуу темасын ар тараптуу кылууга умтулуу жана белгилүү бир курактагы адамдарга жеткиликтүү болгон китептерди тандоо керек. Окуудан мурун, биринчи этапта китепке, сүрөттөргө, жазууларга көз чаптырып, суроолорго жооп берүү маанилүү: окурман менен ким сүйлөшөт, эмне талкууланат, окуялардын өнүгүшүн алдын ала айтат" [12, с. 43].

И. И. Тихомированын айтымында, "балдардын окууга болгон кызыгуусун ойготуу үчүн аларды окуу процессинин өзү менен таң калтыруу керек. Чыныгы окуу бала сөздөрдүн артында тирүү элестерди: сүрөттөрдү, үндөрдү, жыттарды сезген учурдан башталат. Балага "көрүнбөгөндү көрүүнү" үйрөтүү керек. Бул курактагы окуучулардын адабий кызыкчылыктарын этибарга албоо алардын кызыгуусун келечектеги жылдар бою "өлтүрүшү" мүмкүн, бул бир гана адабиятка эмес, жалпысынан окууга да тиешелүү" [14].

Ошентип, мугалим жаш окурмандардын жаш курагына мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен алдыдагы сабактарга даярданууда эмнеге басым жасашы керек? С. И.

Поварниндин айтымында, "азыркы учурда кээде биз окуй беребиз, окугандан эч нерсе пайда болбой жаткандай сезилет. Анан бир ой келет: биз чындап эле туура окуп жатабызбы? Балким, туура эмес окуйбузбу?" "Жана биз кеңеш, көрсөтмө, эрежелерди издей баштайбыз жана окуу өнөрүнө шектене баштайбыз" [11].

В. Г. Белинскийдин "окуу процессиндеги эң маанилүү нерсе – балдардын мүмкүн болушунча көбүрөөк сезиши. Сөздөрдүн поэзиясы аларга музыка сыяктуу таасир этсин, жүрөк аркылуу, баштын артынан өтсүн, анын убактысы али келет" деп эсептеген белгилүү сөздөрүн эстейли [1, с. 114].

"Чыныгы жана элестүү дүйнөлөрдү аныктоо – башталгыч мектеп окуучуларынын дагы бир мүнөздүү өзгөчөлүгү. Жаш окурмандардын өнүгүүсүндөгү бул мезгил баёо реализм мезгили деп аталганы кокустук эмес." "Бул мезгил каармандарга кан-жан менен денедей мамиле кылууда жана алардын сүрөттөлүшүнө ишенүүдө көрүнөт" [17]. Ушундай ой жүгүртүү менен жаш окурмандар өздөрүнөн дайыма: "Бул чындыгында болушу мүмкүн беле?" деп сурашат. Жаш окурмандардын көркөм майда-чүйдөсүнө жана сөздөрүнө болгон сезимталдыгы бул этапта байкалбай койбойт. Балдар чоңдор байкабай калышы мүмкүн болгон тымызын нюанстарга заматта жооп беришет. Мектеп жашындагы балдар "катышуу эффекттин" көрсөтүшөт, бул алардын каарман менен жашоо жөндөмүн көрсөтөт.

Жаш окурмандардын чоң кишилерге салыштырмалуу өзгөчөлүгү – алардын көркөм формага реакциясынын жоктугу. Бул эмнени билдирет? Жаш окурмандар жаңы көркөм чыгарманы окуй баштаганда, алар биринчи кезекте каармандарга, окуяларга жана сюжетке көңүл бурушат. Бул "жашоо гүлдөрү" көңүлүн авторго, жашыруун комментарийлерге бурбайт же "аны менен диалогго кирбейт" дегенди билдирет. Андан тышкары, жаш окурмандар чоңдордон айырмаланат, анткени алар али жетиштүү тажрыйбага ээ эмес жана тексттеги эпитеттерди, абзацтарды бөлүүнү, тыныш белгилерин жана строфаларды аныктоо көндүмүнө ээ эмес. Мунун баары "автордун этаптарын" жоготууга жана окугандарын түшүнбөөгө алып келет.

Мотивация окуу операцияларынын жана иш-аракеттер системасынын натыйжалуулугун кепилдей алат, жаш окурмандардын окуу тапшырмасын кабыл алуусунун тартылган же негизги процессин билдирет жана окуунун маанилүү компоненти боло алат. Когнитивдик кызыгуу, татаал өз ара аракеттенүүлөр, мотивдердин өз ара таасири жана башка мотивдер мотивациялык компонентке же мотивациялык компонентке кирет. Окуучулардын окуу тапшырмаларын аткарууга жана алардын өз алдынча окуу активдүүлүгүнө карата жагымдуу мамилеси жогорудагы мотивдердин бардыгынын натыйжасында өнүгөт.

Ж. Ж. Пиаженин айтымында, "тажрыйбанын бул формасы ой жүгүртүүнү стимулдаштыруу үчүн, башкача айтканда, кабылдоо маалыматтарын жөнөкөй окуудан ой жүгүртүү артыкчылыкка ээ болушун камсыз кылуу үчүн зарыл окшойт" [10, с. 457].

Келгиле, кенже мектеп окуучуларынын арасындагы бир нече ишмердүүлүк түрлөрүн карап көрөлү: билим берүү жана окуу. Алардын окууга болгон негизги мотиви – таанып-билүү кызыгуусу. Башында бул окуу көндүмдөрүн өздөштүрүүгө болгон жөнөкөй каалоо, андан кийин мүмкүн болушунча көбүрөөк билүүгө, китептен маанилүү суроолорго жооп табууга, таанып-билүү кызыгуусун канааттандырууга жана китеп менен өз ара аракеттенүүдөн эстетикалык ырахат алууга болгон татаалыраак каалоо. "Билим берүү ишмердүүлүгүнүн кырдаалында төмөнкүлөр камтылышы керек: ар түрдүү руханий муктаждыктардын пайда болушун жана үзгүлтүксүз ой жүгүртүүнү (баалоо, түшүнүү) талап

кылган коомдук пайдалуу, жеке жактан маанилүү чыгармачыл ишмердүүлүккө мотивдердин калыптанышын баштаган социалдык факторлор" [13].

Педагогдордун арасында таанып билүү мотивдери активдүү окуу башталганга чейин эле калыптанат деген көз караш пайда болду. Бул мотивдер окуу жана окуу иш-аракеттерин туура уюштуруунун натыйжасы болуп саналат. Д. Б. Эльконин: "окуу жана таанып билүү мотивдерин өнүктүрүү башталгыч жалпы билим берүү деңгээлинде эле маанилүү милдет болуп саналат" [15] деп айткан.

Д. Б. Элькониндин изилдөөсү: "башталгыч мектеп жашындагы балдардын окуу жана таанып билүү мотивдерин өнүктүрүү бардык сабактар жетиштүү деңгээлде татаалдыкта өткөрүлсө, эң натыйжалуу болот" деп аныктаган. Башталгыч мектеп окуучуларынын ар кандай типтеги окуу тапшырмаларын өз алдынча иштеп чыгуусуна түрткү берүүчү жана стимул берүүчү ар кандай кыйынчылык даражасындагы тапшырмаларды колдонуу зарыл. Окуучулар үчүн так максаттар коюлат, алардын жардамы менен алар билим алуунун ар кандай ыкмаларын өздөштүрүшөт. Өнүккөн окуу жана таанып билүү мотивдери башталгыч мектеп окуучуларынын окуу активдүүлүгүнө олуттуу стимул берет. Бул иш-аракет окууну үйрөнүү процессинде пайда болот жана анын негизги мотивин – китеп окууга болгон муктаждыкты, китеп дүйнөсүндө багыт алуу жөндөмүн калыптандырат" [15].

Башталгыч мектеп жашындагы балдардын психологиялык мүнөздөмөлөрүнө төмөнкүлөр кирет:

- вербалдык жана логикалык ой жүгүртүүнүн өнүгүшү;
- нейропсихикалык алсыздык;
- узак убакыт бою көңүл топтой албагандык, эмоционалдуулук, дүүлүккөндүк;
- когнитивдик муктаждыктардын өнүгүшү;
- мээнин (борбордук нерв системасынын) иштешинин жакшырышы;
- чарчоонун күчөшү;
- жүрүм-турумду ыктыярдуу түрдө жөнгө салуу жөндөмүнүн өзгөрүшү.

Башталгыч мектеп окуучуларынын эң маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири – ыктыярдуу көңүл буруунун начар өнүгүшү. Бул мүнөздөмө окутуу өзгөчө ыктыярсыз көңүл бурууну өнүктүрүүгө багытталышы керек деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Белгилүү психологдордун гана эмес, жаңыдан баштагандардын да пикири боюнча, окууга кызыгууну жаратуу жаш окурмандарды окутууда абдан маанилүү. Баланы окурман катары ийгиликтүү өнүктүрүүнүн ачкычы – көнүгүүлөр; тапшырмалар; адабий оюндар; уюштурулган адабий фестивалдар сыяктуу ар кандай формаларды жана жумуш түрлөрүн колдонуу. Окууга болгон кызыгуу аркылуу билдирилген жаш окуучуларда мектепке карата проактивдүү мамилени сактоо үчүн адабий сабактарда билим берүү иш-чараларын ар түрдүү жана кызыктуу түрдө уюштуруу зарыл.

Окурмандык сабаттуулукту талкуулоодо, жаш мектеп окуучуларынын окууга же үйрөнүүгө болгон кызыгуусу жогорулашы же төмөндөшү мүмкүн экенин түшүнүү маанилүү. Үзгүлтүксүз, маңыздуу окуу окурмандык сабаттуулукту негизги функционалдык сабаттуулук катары өнүктүрүү үчүн абдан маанилүү.

Эл аралык изилдөөчүлөрдүн эмгегин эске алганда, кенже мектеп окуучуларынын окууга болгон мотивациясы жеке өзүн-өзү аныктоо функциясы болуп саналат. Кенже мектеп окуучуларынын окууга болгон бир нече ар кандай мотивациялары бар, анын ичинде ички жана тышкы мотивациялар.

- кенже мектеп окуучуларынын ички мотивациясы алардын кызыгуусунда жана

тексттин ичиндеги окуяга сүнгүп кирүү каалоосунда чагылдырылат;

- кенже мектеп окуучуларынын тышкы мотивациясы мугалимди же ата-энелерди кубантуу же сыйлык алуу каалоосунда чагылдырылат.

Ошондуктан, кенже мектеп окуучуларынын окурмандык сабаттуулугун жогорулатуу үчүн алардын жаш курагына жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл. Балдардын окууга болгон кызыгуусун өнүктүрүү алфавитти жана сабаттуулукту үйрөнүүнүн башынан эле башталышы керек. Андан кийин окуучулар тексттик материалдарды өздөштүрүү үчүн эң баалуу көндүмдөрдүн баарын өздөштүрүү, билим берүүчү тексттерди түшүнүп, өздөштүрүп, аларды маселелерди чечүүдө колдоно алышат, бул аларды азыркы учурда эң компетенттүү адистерге айлантат.

Колдонулган адабияттар

1. Белинский В. Г. Литературные мечтания // Собрание сочинений в 9-ти томах. Том 1. – М.: Изд-во: «Художественная литература», 1976. – 736 с.
2. Васильева М. С. Актуальные проблемы методики обучения чтению в начальных классах // Академия педагогических наук СССР. – М.: Изд-во «Педагогика», 1977. – 215 с.
3. Выготский Л. С. Педология подростка. – М.: Изд-во «Педагогика», 1984, – 432 с.
4. Выготский Л. С. Психология искусства. 3-е изд. — М.: Изд-во «Просвещение», 1989. – 321 с.
5. Жинкин Н. И. Механизмы речи. – М.: Изд-во «АПН РСФСР», 1958. С. 17.
6. Журнал «Педагогика и психология образования», №4 (61). Том 1. – М.: «Всероссийский междисциплинарный журнал». 2019. [Электронный ресурс]. URL: http://ozp.instrao.ru/images/nomera/OZP_4.1.61.2019.pdf
7. Караева С. В., Феталиева Л. П., Стародубцева Т. В. Проектная деятельность на уроках литературного чтения по теме «Басни И. А. Крылова» в начальной школе // Вестник ТГПУ. 2015. №8 (161). [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proektnaya-deyatelnost-na-urokah-literaturnogo-cheniya-po-teme-basni-i-a-krylova-v-nachalnoy-shkole>
8. Концепция программы поддержки детского и юношеского чтения в Российской Федерации // распоряжение Правительства Российской Федерации от 3 июня 2017 г. № 1155-р [Электронный ресурс]. URL: <http://static.government.ru/media/files/Qx1KuzCtzwmqEuy7OA5XldAz9LMukDyQ.pdf>
9. Панкова О. Б. Литературное чтение. Диагностика читательской грамотности 1 класс. – М.: Изд-во «Экзамен», 2017. [Электронный ресурс] URL: <https://роцрт.рф/doc/2018/books/Диагности%20читательской%20грамотности%201%20кл.pdf>.
10. Пиаже Ж. В. Избранные психологические труды. – М.: Изд-во «Просвещение», 1969. С. 659.
11. Поварнин С. И. Как читать книги. – М.: Изд-во «Семигор», 1994. С. 4-5.
12. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов - 100 ответов: учебное пособие для вузов. – М.: Изд-во «Владос-пресс», 2004. – 365 с.
13. Руденко И. В. Теории и технологии современного воспитания: Электрон. учеб.-метод. пособие. – Тольятти.: Изд-во «ТГУ», 2016. С. 114.
14. Тихомирова И. И. Интерес к чтению: Как его пробудить? – М.: Изд-во «Школьная библиотека», 2001. №6. С. 14-17.
15. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. – М.: Изд-во «Педагогика», 1989.

16. Эриксон Э. Х. Идентичность: юность и кризис. — М.: Изд-во «Прогресс», 1996. – 86 с.

17. Adolescent literacy // Material from Wikipedia, the free encyclopedia. 2020. [Электронный ресурс] URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Adolescent_literacy

Рецензент: ф.и.д. Көлбаева М.К.

УДК 376:373.3

Шадыманова М., Эгимбаева Ж. Б.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Шадыманова М., Эгимбаева Ж.Б.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Shadymanova M., Egimbaeva J.B.

KNU Jusup Balasagyn

**БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП СИСТЕМАСЫНДА ИНКЛЮЗИВДҮҮ БИЛИМ
БЕРҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН АРТЫКЧЫЛЫКТУУ БАГЫТТАРЫ
ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ
INCLUSIVE EDUCATION IN THE PRIMARY SCHOOL SYSTEM STRUCTURES
TO IMPROVE TEACHING**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада Кыргызстанда башталгыч мектеп системасында инклюзивдүү билим берүүнү өнүктүрүүнүн стратегиялык планы жана приоритеттүү багыттары, башталгыч билим берүү уюмдарында инклюзивдүү билим берүү чөйрөсүн түзүү, балдардын ар кандай топтору жана жалпы калк менен иштөөдө тармактык өз ара аракеттенүүлөрдү уюштуруу маселелери камтылган.

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы стратегического плана и приоритетных направлений развития инклюзивного образования в системе начальной школы Кыргызстана, создания инклюзивной образовательной среды в организациях начального образования, организации отраслевых взаимодействий в работе с различными группами детей и населением в целом.

Abstract: The article contains the strategic plan and priority directions for the development of inclusive education in the primary school system in Kyrgyzstan, issues of creating an inclusive educational environment in primary education organizations, organizing sectoral interactions in working with different groups of children and the general population.

Негизги сөздөр: инклюзивдүү билим берүү, стратегиялык план, приоритеттүү багыттар, башталгыч билим берүү уюмдары, чөйрө

Ключевые слова: инклюзивное образование, стратегический план, приоритеты, организации начального образования, окружающая среда.

Keywords: Inclusive education, strategic plan, priority areas, organization of primary education, environment.

Кыргызстанда башталгыч мектеп системасында инклюзивдүү билим берүүнү өнүктүрүүнүн стратегиялык планы төмөнкү приоритеттүү багыттарды камтыйт:

I. Кыргызстандагы башталгыч билим берүү уюмдарында инклюзивдүү билим берүү чөйрөсүн түзүү.

II. Балдардын ар кандай топтору жана жалпы калк менен иштөөдө тармактык өз ара аракеттенүүлөрдү (билим берүү мекемелери, коомдук уюмдар, ж.б.) уюштуруу.

III. Инклюзивдүү билим берүү чөйрөсүндө иштөө үчүн мугалимдерди даярдоо жана кесиптик жактан өнүктүрүү.

IV. Инклюзивдүү билим берүүнүн сапатын көзөмөлдөө.

Бул приоритеттүү багыттардын ар биринин алкагында бир катар конкреттүү стратегиялык долбоорлор аныкталган, алардын жардамы менен инклюзивдүү билим берүүнүн стратегиялык өнүктүрүү планы ишке ашырылат.

ЮНЕСКОнун билим берүү боюнча эл аралык конференциясынын 48-сессиясында "Инклюзивдүү билим берүү: келечекке жол" билим берүүнү өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыты катары инклюзия таанылган.

Инклюзия бардык окуучулардын ар түрдүүлүгүнө, өзгөчөлөнбөстөн, оң жооп болуп саналат жана бардык балдардын, алардын майыптыгына карабастан, чогуу окуусу жана чогуу жашоону үйрөнүүсү үчүн шарттарды түзүүнү камтыйт, бул инклюзивдүү коомду өнүктүрүүнүн негизи болуп саналат. Башталгыч мектептерде инклюзивдүү билим берүү атайын билим берүү муктаждыктары бар балдардын билим берүү, тарбиялоо, интеграциялоо маселелерин жакшыраак түшүнүү үчүн гана эмес, ошондой эле алар ар башка же окшош экендигине карабастан, башкалар менен жакшыраак өз ара аракеттенүү үчүн жаңы баалуулуктар жана көз караштар системасын кабыл алуу үчүн идеалдуу шарттарды түзөт.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү, атайын билим алууга муктаж окуучу үчүн башталгыч жалпы билим берүү боюнча адаптацияланган базалык жалпы билим берүү программасы психологиялык, медициналык жана педагогикалык комиссиянын сунуштарынын негизинде аныкталат, алар экспертизанын жыйынтыктарына негизделген. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болгон учурда, программа жеке реабилитациялык программаны жана ата-энелердин же мыйзамдуу камкорчулардын пикирин эске алуу менен тандалып алынат. Кийинчерээк, эгерде ата-энелер кааласа, бир программадан экинчисине өтүүсү мүмкүн.

Инклюзивдүү билим берүү – бул заманбап коомдо чоң келечектүү болгон прогрессивдүү билим берүү ыкмасы. Ал ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү ар бир бала өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүнө жана муктаждыктарына ылайыкташтырылган сапаттуу билим алуу укугун ишке ашыра алат, жашоодо өз ордун табат жана өз потенциалын ишке ашыра алат деген үмүт берет.

Инклюзивдүү билим берүүнүн принциптери төмөндөгүлөр:

• Адамдын баалуулугу анын жөндөмдүүлүктөрүнө жана жетишкендиктерине көз каранды эмес;

- Ар бир бала сезүүгө жана ойлонууга жөндөмдүү;
- Ар бир бала баарлашууга жана угулууга укуктуу;
- Ар түрдүүлүк адамдын жашоосунун бардык аспектилерин жакшыртат;

- Чыныгы билим берүү чыныгы мамилелердин контекстинде гана болушу мүмкүн;
- Бардык балдар курдаштарынын колдоосуна жана достугуна муктаж;
- Бардык окуучулар үчүн прогресске алар кыла албаган нерселер аркылуу эмес, алар жасай алган нерселер аркылуу жетүүгө болот;

Бардык адамдар бири-бирине муктаж. Инклюзивдик билим берүү системасынын иштеши жана өркүндөтүлүшү мамлекеттик социалдык саясаттын артыкчылыктуу багыттарынын бири катары ишке ашырылышы керек, ал тармактар аралык кызматташтыкты (медициналык, реабилитациялык жана психологиялык кызматтар, эмгек жана билим берүү мекемелери) жана коомдун, мектептердин, окуучулардын жана алардын ата-энелеринин ортосундагы өз ара мамилелерди чыңдоого негизделиши керек.

Кыскасы, жыйынтыктап айтканда, инклюзивдүү билим берүү бардык балдар ар кандай окуу муктаждыктары бар инсандар экенин тааныган балага багытталган методологияны иштеп чыгууга умтулат.

Инклюзивдүү билим берүү ар кандай окуу муктаждыктарын канааттандыруу үчүн ийкемдүү окутуу жана үйрөнүү ыкмасын иштеп чыгууга умтулат. Эгерде инклюзивдүү билим берүү киргизген өзгөрүүлөрдүн натыйжасында окутуу жана үйрөнүү натыйжалуураак болуп калса, анда өзгөчө муктаждыктары бар балдар гана эмес, бардык балдар пайда көрүшөт. Андан тышкары, бүгүнкү күндө инклюзивдүүлүк - бул жеткиликтүү мектептерде жана билим берүү мекемелеринде ар бир адам үчүн мүмкүн болушунча жеткиликтүү болгон билим берүүнү өнүктүрүү, бардык окуучулар үчүн тиешелүү максаттар менен окуу процесстерин калыптандыруу жана ар бир окуучуга максималдуу колдоо көрсөтүү жана алардын потенциалын максималдуу түрдө жогорулатуу үчүн ар кандай тоскоолдуктарды жоюу процесси.

Акыркы учурда өзгөчө билим берүү муктаждыктары бар балдарды башталгыч мектепте окутууга жана тарбиялоого инновациялык мамилелер көбүрөөк сунушталууда. Социалдык абалына, расасына, динине, физикалык же акыл-эс жөндөмүнө карабастан, инклюзивдүү билим берүү ар бир балага өзүнүн өнүгүү муктаждыктарын канааттандыруу мүмкүнчүлүгүн жана өнүгүү деңгээлине ылайыктуу билим алууга бирдей укуктарды берет. Бүгүнкү күндө өлкөбүздө инклюзивдүү билим берүүнү өнүктүрүү ата-энелердин жана билим берүү коомчулуктарынын гана эмес, жалпы коомчулуктун да көңүл чордонунда. 2009-жыл тең мүмкүнчүлүктөр жылы деп жарыяланганы кокустук эмес, бул маселенин мамлекеттик деңгээлде таанылгандыгын көрсөтүп турат. Бирок, жалпы билим берүүчү мектептерде "өзгөчө" балдардын өнүгүүсүн жана билим берүүсүн кантип уюштуруу керек деген маселе чечилбеген бойдон калууда. Жогорку баптарда айтылгандай, бул колдонулган конкреттүү ыкмаларга, окутуунун жетишсиздигине жана адистердин жетишсиздигине байланыштуу.

Тажрыйба көрсөткөндөй, инклюзивдүү билим берүүнү өнүктүрүү илимий, методикалык жана административдик ресурстарды камтыган татаал, көп кырдуу процесс.

Инклюзивдүүлүк идеясын кабыл алган билим берүү мекемелеринин мугалимдери жана администраторлору окутуу процессин уюштурууда жана балдар борбордо турган билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын өз ара аракеттенүү механизмдерин иштеп чыгууда өзгөчө жардамга муктаж. Инклюзивдүү чөйрө балдар үчүн гана эмес, чоңдор үчүн да ачыктыкты жана жеткиликтүүлүктү билдирет. Инклюзивдүү билим берүүдөгү окуунун натыйжалары башталгыч мектептерде бар болгон көптөгөн факторлорго көз каранды. Атайын билим алууга муктаждыктары бар балдар окуган мектептерде, кадимки билим берүү программасынан тышкары, окуу планында берилген компонентин, башкача

айтканда, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдардын окуучулар коомчулугуна тезирээк интеграциялануусуна жардам бере турган адаптациялык окууларды камсыз кылышы керек.

Социалдашуу жана социалдык адаптация ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдардын башталгыч мектепте ийгиликтүү билим алышы үчүн маанилүү жана зарыл факторлор болуп саналат.

"Адаптация" деген сөздүн аныктамасы XVIII-кылымдын экинчи жарымында пайда болгон. Адаптация маселесин изилдеген орусиялык изилдөөчүлөр архитектуралык жактан жеткиликсиздик, материалдык-техникалык камсыздоо жана атайын билим алууга муктаждык, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жана ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү эмес балдардын ортосундагы баарлашуу кыйынчылыктары сыяктуу бир катар типтүү көйгөйлөрдү белгилешет.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жана атайын билим алууга өзгөчө муктаждыктары бар балдарды адаптациялоо ар кандай жолдор менен ишке ашырылышы мүмкүн. Мисалы, аларга адаптация курстарын берүү, аларды эс алуу иш-чараларына кошуу жана кызыкчылыктарына негизделген клубдарды түзүү аркылуу. Башталгыч мектепке киргенде, кандайдыр бир медициналык жактан көйгөйү бар бала өзүн жаңы окуу чөйрөсүндө таап, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү эмес бала сыяктуу эле стресске кабылат. Атайын билим алууга муктаж, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү бала жаңы чөйрөгө жана жаңы билим берүү шарттарына көнүшү керек, анткени жаңы чөйрөгө интеграциялануу баланын келечектеги адаптациясына оң таасирин тийгизет. Бирок, тилекке каршы, бардык эле башталгыч мектептерде адаптация үчүн атайын шарттар түзүлө элек жана ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар бул тоскоолдуктарды жеңүүсү керек болот.

Ошентип, биздин көз карашыбыздан алганда, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдардын башталгыч мектептерде билим алууну каалаган жерди тандоо укугуна ээ болушу керек жана бул укук мамлекеттик мыйзамдарда бекемделиши жана иш жүзүндө жөнгө салынышы керек.

Биздин максатыбыз билим берүү мекемелеринде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар үчүн инклюзивдик билим берүүнү ишке ашырууга өбөлгө түзгөн факторлорду жана шарттарды аныктоо болгон, ал эми бул шарттарды жана факторлорду сактоо бул балдардын билим алуусу алардын келечектеги социалдык интеграциясына олуттуу көмөктөшөт, ошондой эле башталгыч мектептен кийинки билим алууда мотивациянын жана ыңгайлуулуктун деңгээлин жогорулатат, ошондой эле дени сак окуучулар арасында "бөлөктүккө" карата толеранттуу мамиленин өнүгүшүнө оң таасирин тийгизет.

Инклюзивдик билим берүү системасынын иштеши жана өркүндөтүлүшү мамлекеттик социалдык саясаттын артыкчылыктуу багыттарынын бири катары ишке ашырылышы керек, ал тармактар аралык кызматташтыкты (медициналык, реабилитациялык жана психологиялык кызматтар, эмгек жана билим берүү мекемелери) жана коомдун, мектептердин, окуучулардын жана алардын ата-энелеринин ортосундагы өз ара мамилелерди чыңдоого негизделиши керек.

Жыйынтыктап айтканда, инклюзивдүү билим берүү бардык балдар ар кандай окуу муктаждыктары бар инсандар экенин тааныган балага багытталган методологияны иштеп чыгууга умтулат.

Колдонулган адабияттар

1. Алехина С. В. Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании. М., 2011. 153 с.
2. Бганокова И. М. Воспитание и обучение детей и подростков с тяжелыми и множественными нарушениями развития. М., 2007. 247 с.
3. Егорова Т.Д. Особенности памяти мышления младших школьников, отстающих в развитии. М., 1973. 94 с.
4. Екжанова Е.А. Коррекционно -развивающее обучение и воспитание дошкольников с нарушением интеллекта. М., 2009. 116 с.
5. Жук Т. В. Понимание оценки умственно отсталыми учащимися, М., 1987. 23 с.
6. Соколова Н. Д. Дети с ограниченными возможностями: проблемы и инновационные тенденции в обучении и воспитании. М., 2005. 180 с.

Рецензент: п.и.к., доцент Султаналиева Ш.К.

УДК: 37.372.851

Шайманбетова Ф., Биймурсаева Б.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Шайманбетова Ф., Биймурсаева Б.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Shaimanbetova F., Biimursaeva B.
KNU Jusup Balasagyn

6-8-КЛАССТАРДЫН ГЕОМЕТРИЯ КУРСУНДА ПРАКТИКАЛЫК КӨНДҮМДӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ О ФОРМИРОВАНИИ ПРАКТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ В КУРСЕ ГЕОМЕТРИИ 6-8 КЛАССАХ DEVELOPING PRACTICAL SKILLS IN THE 6TH–8TH GRADE GEOMETRY CURRICULUM

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада орто мектептердин 6-8-класстарынын геометрия курсунда окуучулардын практикалык билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандыруунун методикалык өзгөчөлүктөрү каралат. Геометриялык түшүнүктөрдү турмуштук маселелер менен байланыштырып окутуунун маанилүүлүгү, чийме куралдары менен иштөө, өлчөө жана конструкциялоо иштерин уюштуруу жолдору талданат. Макалада практикалык багыттагы конкреттүү маселелердин мисалдары жана аларды чечүүнүн математикалык моделдери сунушталган.

Аннотация: В данной статье рассматриваются методические особенности формирования практических умений и навыков учащихся на уроках геометрии в 6-8 классах

средней школы. Анализируется важность связи геометрических понятий с жизненными задачами, организация работы с чертежными инструментами, измерений и конструирования. В статье представлены примеры конкретных практико-ориентированных задач и математические модели их решения.

Abstract: This article examines the methodological features of the formation of practical skills and abilities of students in geometry classes in grades 6-8 of secondary school. The importance of connecting geometric concepts with real-life problems, organizing work with drawing tools, measurements and construction is analyzed. The article presents examples of specific practice-oriented problems and mathematical models for their solution.

Негизги сөздөр: геометрия, практикалык билгичтиктер, конструкциялоо, математикалык модель, өлчөө иштери, компетенттүүлүк, 6-8-класстар.

Ключевые слова: геометрия, практические умения, конструирование, математическая модель, измерительные работы, компетентность, 6-8 классы.

Keywords: geometry, practical skills, construction, mathematical model, measuring works, competence, grades 6-8.

Азыркы учурда билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарына ылайык, мектепте математикалык билим берүүнүн башкы максаттарынын бири — бул теориялык билимдерди турмушта колдоно билген, функционалдык сабаттуулугу өнүккөн инсанды калыптандыруу болуп саналат. Геометрия курсу өзүнүн табияты боюнча мейкиндикти кабыл алууну, логикалык ой жүгүртүүнү жана практикалык иш-аракеттерди айкалыштырган өзгөчө илим болуп эсептелет.

Мектеп программасындагы 6-8-класстар окуучулардын курактык өзгөчөлүгү жана геометриялык түшүнүктөрдү өздөштүрүүсү боюнча өтө маанилүү өтмө кезең болуп саналат. 6-класста окуучулар математика предметинин алкагында геометриялык фигуралар жөнүндө алгачкы эмпирикалык маалыматтарды алышса, 7-8-класстарда системалуу түрдө далилдөөлөргө негизделген геометрия курсу башталат. Бул мезгилде теориялык материалды гана жаттатуу эмес, алардын практикалык багытын ачып көрсөтүү — окуучулардын предметке болгон кызыгуусун арттыруунун жана билим сапатын жогорулатуунун бирден бир жолу болуп саналат.

6-8-класстарда практикалык билгичтиктердин маңызы жана структурасы

Геометрия сабагында «практикалык билгичтиктер» деп окуучулардын алган теориялык билимдерин практикалык иштерде, маселелерди чыгарууда жана курчап турган чөйрөдөгү кубулуштарды талдоодо өз алдынча колдоно алуу жөндөмдүүлүгү аталат. Алардын структурасын төмөнкүдөй топторго бөлүүгө болот[5]:

1. **Графикалык жана чийме билгичтиктери:** Сызыккыч, циркуль, транспортёрдун жардамы менен фигураларды так чийүү, берилген параметрлер боюнча геометриялык конструкцияларды түзүү.

2. **Өлчөө жана эсептөө билгичтиктери:** Фигуралардын сызыктуу элементтерин (узундугун, бийиктигин), бурчтарын өлчөө жана формулаларды колдонуу менен аянттарын, көлөмдөрүн эсептөө.

3. **Моделдөө жана конструкциялоо билгичтиктери:** Кагаздан, картондон фигуралардын макеттерин жасоо, реалдуу объекттерди геометриялык фигуралар катары элестетип, алардын моделин түзүү.

4. Турмуштук-практикалык маселелерди чечүү билгичтиктери:

Геометриялык теоремаларды (мисалы, Пифагордун теоремасын) курулушта, карта менен иштөөдө, аралыктарды аныктоодо колдоно билүү.

Практикалык билгичтиктерди калыптандыруунун усулдук жолдору

6-8-класстарда геометриялык практикалык билгичтиктерди калыптандыруу этап-этабы менен ишке ашырылышы зарыл.

1. 6-класстагы даярдоо этабы (көрсөтмөлүү геометрия)

Бул этапта окуучулар геометриялык фигураларды кармап көрүү, кагаздан кесип алуу, куруу аркылуу таанышат. Негизги басым өлчөө иштерине жасалат. Мисалы, симметрия чагылдыруу, тегеректин узундугу менен диаметринин ортосундагы катышты аныктоо үчүн ар кандай тегерек нерселердин (стакан, тарелка) айланасын жип менен өлчөп, диаметрине бөлүшөт. Бул тажрыйба аркылуу туруктуу р санынын маанисин өздөрү ачышат[4]:

2. 7-класстагы куруу маселелери

7-класста системалуу геометрия башталганда сызгыч жана циркуль менен куруу маселелери чоң мааниге ээ болот. Бурчту тең экиге бөлүү (биссектриса жүргүзүү), кесиндини тең экиге бөлүү, берилген бурчка барабар бурчту куруу сыяктуу маселелер окуучунун кол моторикасын гана эмес, логикалык ой жүгүртүүсүн да өнүктүрөт. Бул иштер теориялык аксиомалар менен практикалык натыйжалардын ортосундагы байланышты бекемдейт.

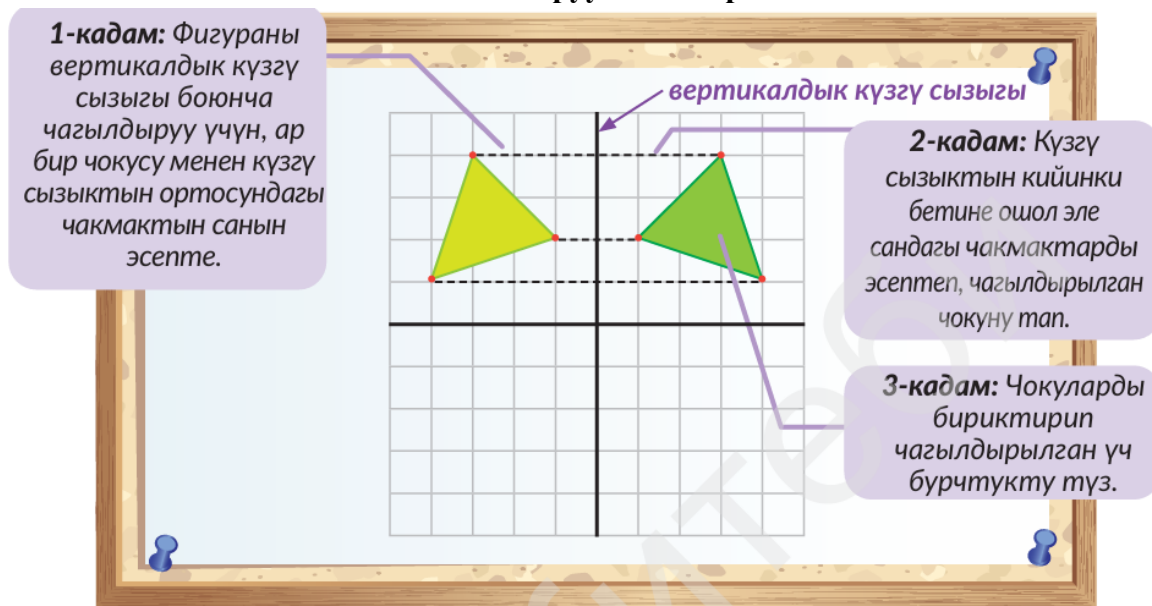
3. 8-класстагы колдонмо жана турмуштук маселелер

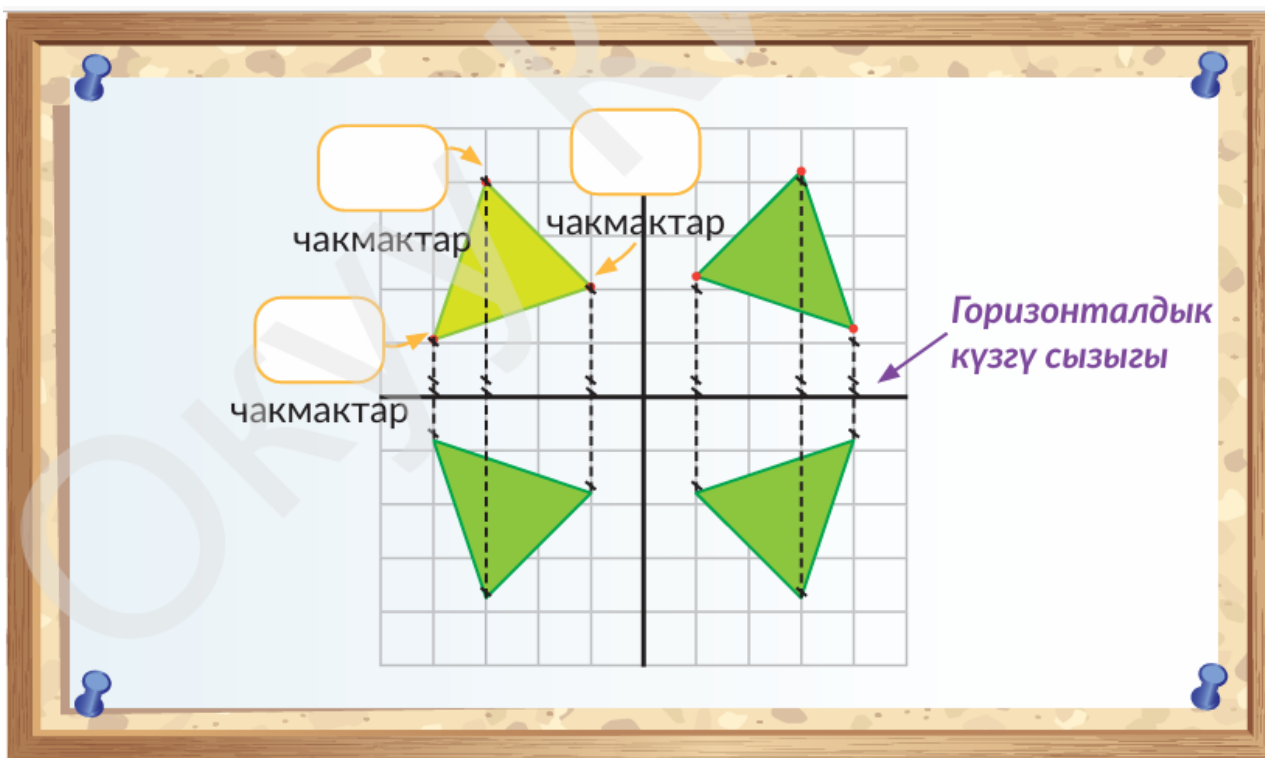
8-класста "Төрт бурчтуктар", "Аянттар" жана "Түз бурчтуу үч бурчтуктар" темалары өтүлөт. Бул темалар практикалык маселелердин булагы болуп саналат. Пифагордун теоремасын колдонуу менен жетүүгө мүмкүн болбогон объектерге чейинки аралыкты же бийиктикти табууга болот[1].

Практикалык багыттагы маселелерди чечүүнүн моделдери

Окуучулардын практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн сабактарда төмөнкүдөй мазмундагы маселелерди кеңири колдонуу сунушталат.

1- маселе. 6класс Чагылдыруу Симметрия

Эми фигураларды горизонталдык күзгү сызык боюнча чагылдырабыз. Ар бир чагылдырылган чоку менен баштапкы чокунун ортосундагы аралык горизонталдык күзгү сызыктан бирдей аралыкта болушу керек.

1-кадам: Күзгү сызыктын кийинки бетине ошол эле сандагы чакмактарды эсептеп, чагылдырылган чокуну тап.

2- кадам: Чокуларды бириктирип чагылдырылган үч бурчтукту түз. Горизонталдык күзгү сызыгы Үч бурчтуктарды салыштыр. Чагылдырылган үч бурчтуктардын көлөмү, формасы жана багыты боюнча эмне байкадың?

Эксперимент 1: «Сыйкырдуу сыя» (Кагазды бүктөө ыкмасы)

Бул эксперимент окуучуларга симметрия огу жана чагылдыруу түшүнүгүн эң жөнөкөй жана көрсөтмөлүү жол менен түшүндүрөт.

- Максаты: Окуучуларда симметрия огу, берилген чекитке симметриялуу чекитти табуу түшүнүгүн калыптандыруу.

- Керектүү куралдар: А4 ак кагазы, суюк сыя (акварель же гуашь боёгу), кыл калем (кисточка)[3].

Эксперименттин жүрүшү:

1. 1-кадам: Окуучулар А4 кагазын дал ортосунан экиге бүктөп, кайра ачышат. Пайда болгон бүктөлгөн сызыкты карындаш менен чийип чыгышат. Мугалим бул сызык «Симметрия огу» (чагылдыруучу күзгү) деп аталарын түшүндүрөт.

2. 2-кадам: Кагаздын бир эле жагына (октун сол же оң тарабына) боёк менен каалаган фигуранын жарымын (мисалы, көпөлөктүн бир канатын, жарым жүрөкчөнү же жөнөкөй эле геометриялык фигураны) тартышат. Боёк кургап кала электе кагазды бүктөлгөн сызык боюнча кайра жаап, кол менен бир аз басышат.

3. 3-кадам: Кагазды кайра ачканда, экинчи тарабында дал ошол фигуранын күзгүдөгүдөй чагылышы пайда болот.

Практикалык корутунду (Теория менен байланыш):

Окуучулар сызгыч менен баштапкы фигурадагы чекиттен симметрия огуна чейинки

аралыкты өлчөшөт. Андан соң октон жаңы пайда болгон (чагылган) чекитке чейинки аралыкты өлчөшөт.

- Жыйынтыгы: Эки аралык тең өз ара барабар экенин жана аларды бириктирген кесинди симметрия огуна перпендикуляр болорун окуучулар өз тажрыйбасында көрүшөт.

2маселе 7-класс

Эксперимент 1: «Бурчтар жана алардын суммасы» (Изилдөө иши)

- Максаты: Бурчтарды транспортёр менен так өлчөө көндүмдөрүн өнүктүрүү жана каалаган үч бурчтуктун ички бурчтарынын суммасы дайыма 180° болорун практикада далилдөө.

- Керектүү куралдар: Түстүү картон же кагаз, кайчы, транспортир, сызгыч, карындаш.

Эксперименттин жүрүшү:

1. 1-кадам: Окуучулар түстүү кагазга сызгычтын жардамы менен каалагандай өлчөмдөгү үч бурчтукту сызып, кайчы менен кесип алышат (бири-бирине окшобогон ар кандай үч бурчтуктар болушу шарт).

2. 2-кадам: Үч бурчтуктун ички бурчтарын 1, 2, 3 деп белгилеп, аларды транспортир менен кылдаттык менен өлчөп, дептерге жазышат.

3. 3-кадам (Эксперименттин негизги бөлүгү): Окуучулар үч бурчтуктун бурчтарын кайчы менен кесип алышат да, аларды бир түз сызыктын боюна (чокуларын бир чекитке бириктирип) жанаша коюшат.

Эксперименттин жыйынтыгы жана корутундусу:

- Мугалимдин байкоосу: Окуучулар ар кандай үч бурчтуктарды (тар бурчтуу, тик бурчтуу, кең бурчтуу) кесишкенине карабай, бардык учурда үч бурчту бириктиргенде дал келген жайылган бурч (180°) пайда болот.

- Илимий жыйынтык: Окуучулар эсептөө аркылуу да ($1 + 2 + 3 = 180$) эрежесин өздөрү ачышат. Бул теореманы жаттоого эмес, анын маңызын терең түшүнүүгө өбөлгө түзөт.

Педагогикалык тажрыйба жана сунуштар

Мектеп тажрыйбасында байкалгандай, геометрия сабактарында практикалык иштерди уюштуруу төмөнкүдөй оң натыйжаларды берет:

- **Окуучулардын активдүүлүгү артат:** Кургак далилдөөлөрдөн тажаган окуучулар өздөрү чийип, өлчөп баштаганда сабакка кызыгуу менен катыша башташат;

- **Билимдин бекемдиги камсыз кылынат:** Көз менен көрүп, кол менен жасаган нерсе мээде узакка сакталат;

- **Аралыктан байланыштар чындалат:** Математика предметинин физика, география жана сүрөт сабактары менен болгон байланышы ачык көрүнөт.

Мугалимдер үчүн сунуштар:

1. Ар бир теманын аягында жок дегенде бир турмуштук-практикалык маселе же чакан долбоордук иш киргизүү;

2. Мектептин короосунда же спорт аянтчасында практикалык өлчөө иштерин (аралыкты кадам менен өлчөө, дарактын бийиктигин көлөкөсү аркылуу аныктоо) өткөрүү;

3. Геометриялык фигуралардын моделдерин компьютердик программалардын (мисалы, GeoGebra) жардамы менен интерактивдүү түрдө курууну үйрөтүү.

Корутунду

Орто мектептин 6-8-класстарынын геометрия курсунда практикалык билгичтиктерди калыптандыруу — бул заманбап билим берүүнүн негизги талабы. Теория менен практиканы айкалыштыруу окуучулардын геометриялык билимдерин тереңдетип гана койбостон,

алардын логикалык, мейкиндиктик ой жүгүртүүсүн жана турмуштук компетенттүүлүгүн калыптандырат. Практикалык багыттагы маселелерди үзгүлтүксүз колдонуу окуучулардын математикага болгон оң көз карашын калыптандырып, келечекте инженердик, архитектуралык жана технологиялык кесиптерди тандоосуна жол ачат.

Колдонулган адабияттар

1. Бекбоев И.Б., Алиев Ш.А. ж.б. Геометрия: Орто мектептин 7-9-класстары үчүн окуу куралы. – Бишкек: «Педагогика», 2018.
2. Саадатов А. Математиканы окутуунун методикасы. – Ош, 2015.
3. Глейзер Г.И. История математики в школе: VII-VIII классы. – М.: Просвещение, 1982.
4. Шарыгин И.Ф., Ерганжиева Л.Н. Наглядная геометрия. 5-6 классы. – М.: Дрофа, 2016.
5. Мамлекеттик билим берүү стандарты (Математика предмети боюнча). – Бишкек, 2022.

Рецензент: п.и.к., доцент Биймурсаева Б.М.

УДК 373.2

Шаршебаева А., Шерматова И.К.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Шаршебаева А., Шерматова И.К.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Sharshebaeva A.,Shermatova I.K.

KNU Jusup Balasagyn

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ТВОРЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕРДИН ОКУУ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНДӨ ЧЫГАРМАЧЫЛЫК КӨНҮГҮҮЛӨРДҮН НЕГИЗГИ ТҮРЛӨРҮ MAIN TYPES OF CREATIVE EXERCISES IN EDUCATIONAL ACTIVITIES IN PRIMARY SCHOOLS

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада башталгыч класстарда билим берүү иш-чараларынын алкагында колдонулган чыгармачыл көнүгүүлөрүнүн негизги түрлөрү каралат. Бул көнүгүүлөрдү жана ага тиркеген тапшырмаларды колдонуу мугалимдерге жаш окуучулардын сүйлөө көндүмдөрүн натыйжалуу өнүктүрүүгө жардам берет. Системалуу жана максаттуу чыгармачыл көнүгүүлөрдү колдонуу ү тилдик бирдиктерди өз алдынча үйрөнүүгө өбөлгө түзүп, окуучунун кеп маданиятын жакшыртып, ар бир окуучунун потенциалын ачат жана ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт.

Аннотация: В статье рассматриваются основные виды творческих упражнений, проводимых в начальных классах в учебной деятельности . Использование таких

упражнений и заданий к ним помогает учителю организовать эффективную работу по развитию речи младших школьников. Систематическое и целенаправленное проведение творческих упражнений способствует самостоятельному изучению языковых единиц, развивает устную речь, раскрывает потенциал каждого ученика, развивает мышление.

Abstract: The article deals with the main types of creative exercises conducted in primary classes in educational activities. The use of such exercises and tasks helps the teacher to organize effective work on the development of the speech of junior schoolchildren. Systematic and purposeful conducting of creative exercises promotes independent study of language units, develops oral speech, reveals the potential of each student, develops thinking.

Негизги сөздөр: башталгыч мектеп; ырааттуу сүйлөөнү өнүктүрүү; чыгармачыл көнүгүүлөрү; кеп маданиятын өнүктүрүү; ой жүгүртүү.

Ключевые слова: начальная школа; развитие связной речи; творческие упражнения; развитие культура речи, составление текста; мышление.

Keywords: elementary school; development of communicative language; creative exercises; development of language culture, composition of text; thinking.

В современном мире важно развивать у детей не только навыки чтения и письма, но и умение связно выражать свои мысли устно. Один из способов достичь этой цели – использование творческих заданий в обучении. Сегодня мы рассмотрим, как такие задания способствуют развитию связной речи учащихся начальных классов.

Для нового этапа развития современного образования характерны серьезные качественные изменения, затрагивающие структуру и содержание обучения, что обуславливает совершенствование системы методов и средств, кардинально меняет ориентиры всего образовательного пространства. Это касается и начальной школы.

На первый план выдвигается необходимость гармоничного сочетания учебной деятельности, формирующей базовые знания, умения и навыки, с деятельностью творческой, развивающей индивидуальные способности обучающихся, их познавательный интерес и способность самостоятельно выполнять исследовательские задания. У учителей появилась возможность выбрать наиболее оптимальные и эффективные методы и технологии обучения. В условиях внедрения новых образовательных стандартов учителя начальных классов наряду с традиционными методами и приемами применяют и творческие виды заданий и упражнений для осознанного, самостоятельного изучения образовательного материала.

Современное обучение ребенка младшего школьного возраста не мыслится без целенаправленной работы по развитию его творческих способностей, активизации мыслительной деятельности посредством выполнения заданий творческого характера. Целенаправленное и систематическое использование творческих упражнений в учебной деятельности способствует развитию речи младших школьников, раскрывает потенциал каждого ученика, открывает возможности для формирования самостоятельного мышления, помогает самому добывать базовую информацию. Важное место в учебной деятельности в начальной школе занимают творческие задания.

Сегодня мы рассмотрим, как такие задания способствуют развитию связной речи учащихся начальных классов. Творческие задания активизируют воображение детей, помогая им строить сложные предложения, описывать события или персонажей. Это не только развивает лексический запас, но и учит структурировать информацию и выражать свои

мысли последовательно. Использование таких заданий в учебном процессе может значительно повысить эффективность обучения и помочь детям легко и естественно выражаться на русском языке.

Творческие задания играют ключевую роль в развитии связной речи учащихся начальных классов. Они способствуют формированию у детей навыков выражения мыслей и идей, улучшают словарный запас, развивают логическое мышление и способность к аргументации. Важность таких заданий заключается в том, что они позволяют детям не только высказывать свои мысли, но и самостоятельно создавать тексты, развивая тем самым навыки письменной и устной речи. Благодаря творческим заданиям учащиеся могут выражать свою индивидуальность, учатся работать в команде, а также раскрывают свой творческий потенциал. Все это способствует формированию связной, грамотной и выразительной речи у детей начальных классов. Для эффективного развития связной речи учащихся начальных классов широко применяются творческие задания на уроках. Они способствуют не только формированию навыков рассказывания и высказывания мыслей, но и развитию фантазии, креативности и умения работать в команде.

Один из методов использования таких заданий - проведение игровых ситуаций, где дети могут выражать свои мысли и эмоции, а также находить нестандартные решения задач. Также полезным методом является использование иллюстраций, картинок, фотографий, которые могут быть основой для устного высказывания. Применение театрализованных элементов или включение в ролевые игры также способствует развитию связной речи, активизирует детскую фантазию и помогает лучше выражать свои мысли. Таким образом, методы использования творческих заданий на уроках начальных классов играют важную роль в развитии навыков связной речи у детей.

Одним из эффективных способов развития связной речи учащихся начальных классов являются творческие задания. Приведем несколько примеров таких заданий:

Работа с текстовыми творческими упражнениями может быть представлена следующим образом.

1. Завершение текста, используя его начало.

Учитель читает учащимся незаконченный текст.

В полдень неожиданно поднялся сильный ветер. Небо заволокло снежными тучами, пошел крупный снег. Снежинки кружились в воздухе и оседали на землю...

Задание: продолжить рассказ от имени детей, возвращавшихся из школы; щенка, сидящего под лавкой; воробья на крыше; дворника.

2. Составление текста по его концовке.

...Лежавшая на подоконнике кошка Мурка так ничего и не ответила мне.

...Я так и не смог решить эту странную задачу.

3. Составление второй части текста по опорным словам (последнее предложение составляется самостоятельно).

Дети внимательно читают первую часть текста и знакомятся с заготовками для второй части. Им предлагается сформулировать самостоятельно задания к тексту.

Наступила долгожданная весна. Солнце стало теплее пригревать. Дни стали длиннее, а ночи – короче. Небо посветлело. Реже стали идти дожди. Все деревья надели новый наряд. Опорные слова для второй части: радуется, великолепные краски, ветер, наш город, дворы и улицы, птицы, теплые края, прекрасная пора.

4. Восстановление пропущенных слов в предложениях текста.

Учащиеся записывают текст, вставляя пропущенные слова. Тема: «Глагол». Задание: познакомьтесь с данной записью. Сформулируйте задание, соответствующее теме сегодняшнего урока. Вместо условных обозначений надо вставить в текст подходящие по смыслу глаголы.

Ягодная поляна. Справка: отправились, растет, разносится, собрали, сварила, спряталась, нашли. В лесу _____ мы ягодную поляну. Здесь _____ красная земляника. А под кустиками _____ веселая голубика. Аромат от ягод _____ по всей округе. Спелые ягодки _____ мы в лукошко. Веселые и довольные _____ домой. Бабушка _____ душистое варенье из наших ягод.

5. Деление текста на части по заданной орфограмме.

Учащиеся находят в тексте слова с орфограммой, которой нет в одной части текста, но они представлены в другой части текста.

Ребята взяли лопаты и расчистили площадку, залили ее водой. К утру вода замерзла. Хороший каток получился. Вечером девочки взяли коньки и пошли кататься. Весело на катке! Мальчики взяли коньки, клюшки и шайбу и стали играть в хоккей.

6. Составление текста со словами по данной теме.

Например, при изучении имени существительного: над рекой, по мосту, машины, на прогулку, день, в лесу, сосны, ели.

7. Сокращение одной части исходного текста и завершение его концовки.

Полученный текст представляет собой своеобразное соединение сжатого изложения и сочинения. Для данного вида работы с текстом можно подобрать материал из трех-четырех небольших частей. Выполняя данную работу, учащиеся из одной или двух частей исходного текста составляют сжатое изложение, концовку дописывают самостоятельно, учитывая смысл предыдущих частей. При этом дети учатся выражать собственные мысли, размышлять, делать заключения по идее текста. Это творчество напоминает сочинение.

Однажды по лесу бродил маленький медвежонок. Он рано проснулся и вылез из берлоги. Далеко от мамы ушел малыш и заблудился. Сел медвежонок на пенек и громко заплакал. Вдруг из-за куста выскочил к нему заяц. Косой стал смеяться над бедным медвежонком, который не мог найти дорогу домой. Услышал это тетерев и прогнал зайца. Успокоил он малыша и решил проводить к маме.

– Не плачь, медвежонок, найдем мы твою берлогу, – сказал тетерев. – Я полечу между деревьями, а ты иди за мной.

Так и сделали. Тетерев летел, а медвежонок бежал за ним. Так и добрались они до дома. Хорошо мама медведица еще не проснулась и ничего не узнала.

– Почему ты мне помог? – спросил медвежонок.

– А знаешь, когда-то...

Задание 1. Прочитайте внимательно текст. Озаглавьте его и составьте ответ тетерева медвежонку. Возможные варианты названий текста: Медвежонок и тетерев. Бедный малыш. Медвежонок заблудился.

Задание 2. Сократите первую и вторую часть до трех-четырех предложений. Задание 3. Напишите текст с сокращенной первой частью и составленной концовкой.

Задание 4. Расскажите об изученных орфограммах. Найдите слова, в которых встретилось по две орфограммы.

8. Составление текста по завершению предложений по догадке.

Роса брызгала в ли? с высокой тра?, капала с ?вьев в ре?.

Я промок ?сквозь от этой ?сы и развел ?стер. Дым подыма? к ?шинам дер?.

Я сушился и смот? на ре?.

Желтые лис? ?ыли островами по темной во?.

8. Исключение предложений, не соответствующих теме.

Задание: пользуясь текстом, составьте описание белого гриба. Исключите предложения, которые не подходят по теме.

Однажды рано утром я направился в лес за грибами. Больше всего мне хотелось найти белый гриб. Он мне снился, толстенький, кругленький, шляпка коричневая. В лесу мне попадались и сыроежки, и маслята, и подосиновики. А белого гриба не было. Долго я ходил по лесу. А мое счастье было на самой опушке. Рядом с орешником стоял настоящий белый гриб. Я нагнулся и потрогал его. Он крепко сидел в земле. Осторожно я взял белый гриб и положил его в корзину. Красавец, а не гриб! Ни один гриб не может сравниться с белым грибом.

9. Определение границ предложений в тексте.

Галка выпала из гнезда, ее нашли в саду на земле она была желторотая, летать не умела и ходила с трудом теперь Сережа с утра копал землю и добывал червей для галки галка жила в его комнате в коробке от кубиков целый день ее крики разносились по двору галка росла деловитой походкой она ходила по дому и по двору сама копалась под кустами сирени – искала червей галка ходила с Сережей на прогулки.

10. Составление текста по описанию предметов.

Собака красивая. Могучие лапы в белых носках. Нос приплюснутый. Коричневая спинка, как у тигра. Собаку звали Булей.

Чудесный сибирский котенок. Пушок. Игривый. Черный гладкий носик. Пушистые лапки.

11. Составление текста-рассуждения по вопросам к ответу загадки.

Тонкий стебель у дорожки, на конце его – сережки.

На земле лежат листки – маленькие лопушки.

Нам он как хороший друг – лечит ранки ног и рук. (подорожник)

Текст загадки о подорожнике – это пример описания растения. Учитель задает вопрос к этой загадке: Почему? При каком условии? Например: Почему подорожник назван хорошим другом? При каком условии подорожник лечит ранки рук и ног? На основе ответа составляется рассуждение [1; 2].

Основной чертой данного вида деятельности является возможность формирования у младших школьников логического мышления, так как задания, предлагаемые в текстовых творческих упражнениях, нацелены на мыслительные действия: суждения, умозаключения, выведение понятий.

Ценность представленных упражнений видится в самостоятельном разноплановом анализе исходного материала, в приобретении младшими школьниками умения находить нужные языковые единицы, категории. У учащихся создается внутренняя установка на определенную поисковую деятельность, вместе с тем развивается память, внимание, мышление, речь.

Творческие упражнения способствуют росту мотивации учения, выступают средством повышения интереса и активности младших школьников, развивают творческий потенциал учащихся. Поэтому творческие упражнения должны прочно войти в учебную деятельность в начальной школе. Они помогают создать на уроке атмосферу заинтересованности, ситуацию

успеха, что способствует общему развитию детей.

Список использованной литературы

1. Бузова Б.И. Лексическая работа на уроках литературного чтения [Текст] // Начальная школа. – 1992. – №1.
2. Липкина А.И. Работа над устной речью учащихся на уроках чтения [Текст] / А.И. Липкина, М.И. Оморокова. – М.: Просвещение, 1985. – 81 с.
3. Kengesbayevich, R. M. (2025, January). INDIVIDUAL PERSONALITY TRAITS OF JUNIOR PUPILS IN SCHOOLS OF EDUCATION. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 13, pp. 24-25).
4. Kengesbayevich, R. M. (2025, January). PSYCHOLOGICAL DEFENCES IN CHILDREN. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 13, pp. 22-23).

Рецензент: к.п.н., доцент Шерматова И.К.

УДК 372.2

Шаршембиева А.З., Жунусакунова А.Д.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Шаршембиева А.З., Жунусакунова А.Д.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Sharshembieva A.Z., Junusakunova A.D.

KNU Jusup Balasagyn

**МАЗМУНДУК МОДУЛДАР МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ
БАЛДАРДЫН ТААНЫП-БИЛҮҮ АКТИВДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН
ПЕДАГОГИКАЛЫК КАРАЖАТЫ КАТАРЫ
СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ МОДУЛИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО
РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО
ВОЗРАСТА
CONTENT MODULES AS A PEDAGOGICAL MEANS OF DEVELOPING
COGNITIVE ACTIVITY IN PRESCHOOL CHILDREN**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада мектепке чейинки курактагы балдардын таанып-билүү активдүүлүгүн мазмундук модулдар аркылуу өнүктүрүү маселеси каралат. Бул процесстин психологиялык-педагогикалык негиздери, мектепке чейинки курактагы балдардын жаш өзгөчөлүктөрү жана анын натыйжалуулугун камсыз кылуучу педагогикалык шарттар ачып берилет. Мазмундук модулдар билим берүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун каражаты катары каралып, балдардын таанып-билүү кызыгуусун, өз алдынчалуулугун, логикалык ой жүгүртүүсүн, сүйлөө активдүүлүгүн жана мектепке даярдыгын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөрү белгиленет.

Аннотация: В статье рассматривается развитие познавательной активности детей дошкольного возраста посредством содержательных модулей. Раскрываются психолого-

педагогические основы данного процесса, возрастные особенности дошкольников и педагогические условия его эффективности. Особое внимание уделяется содержательным модулям как средству организации образовательной деятельности, способствующему развитию познавательного интереса, самостоятельности, логического мышления, речевой активности и готовности детей к школе.

Abstract: The article examines the issue of developing cognitive activity in preschool children through content modules. It reveals the psychological and pedagogical foundations of the formation of cognitive activity, its structural components, the specific features of its manifestation in preschool children, as well as the pedagogical conditions that ensure the effectiveness of this process. Particular attention is paid to content modules as a means of systematically organizing educational activities in a preschool educational institution. The article substantiates that the use of content modules contributes to the development of children's cognitive interest, independence, observation skills, logical thinking, speech activity, research skills, and readiness for school learning.

Негизги сөздөр: мектепке чейинки билим берүү, таанып-билүү активдүүлүгү, мазмундук модулдар, педагогикалык шарттар, оюн, өнүктүрүүчү чөйрө.

Ключевые слова: дошкольное образование, познавательная активность, содержательные модули, педагогические условия, игра, развивающая среда.

Keywords: preschool education, preschool children, cognitive activity, content modules, pedagogical conditions, play, research activity, developmental environment.

Современная система дошкольного образования ориентирована на всестороннее развитие личности ребенка, формирование его познавательных интересов, самостоятельности, инициативности и готовности к дальнейшему обучению. В условиях обновления содержания образования особую значимость приобретает развитие познавательной активности детей, поскольку именно она является основой успешного усвоения знаний, формирования мышления, речи, воображения и социального опыта.

Дошкольный возраст является важнейшим периодом становления личности ребенка. В этот период интенсивно развиваются восприятие, внимание, память, мышление, речь, воображение, эмоциональная сфера и коммуникативные способности. Л.С. Выготский подчеркивал, что развитие ребенка происходит в процессе социального взаимодействия со взрослыми и сверстниками, а обучение должно опираться на зону ближайшего развития ребенка [3]. Следовательно, педагогическая работа в дошкольной организации должна быть направлена не только на передачу знаний, но и на создание условий для активного познания ребенком окружающего мира.

Познавательная активность дошкольника проявляется в его стремлении задавать вопросы, наблюдать, сравнивать, экспериментировать, делать выводы, выражать собственное мнение и применять полученные знания в практической деятельности. В этом процессе особое значение имеют содержательные модули, позволяющие организовать образовательную деятельность системно, последовательно и с учетом возрастных особенностей детей.

В психолого-педагогической литературе познавательная активность рассматривается как важное качество личности ребенка, выражающее его внутреннюю потребность в познании окружающей действительности. Она проявляется не только в интересе к новым

предметам и явлениям, но и в стремлении самостоятельно искать ответы на вопросы, устанавливать связи между явлениями, сравнивать, обобщать и делать простые выводы [6; 9].

А.Н. Леонтьев рассматривал развитие ребенка через призму деятельности. По его мнению, психическое развитие происходит в процессе активного взаимодействия ребенка с окружающей средой [5]. Для дошкольного возраста это особенно важно, поскольку ребенок усваивает знания не пассивно, а через игру, общение, практические действия, наблюдение и экспериментирование. Поэтому развитие познавательной активности должно быть связано с организацией разнообразных видов детской деятельности.

Большое значение в развитии познавательной активности имеет игра. Д.Б. Эльконин отмечал, что игра является ведущим видом деятельности дошкольника и важнейшим условием его психического развития [10]. В игре ребенок осваивает социальные роли, познает свойства предметов, учится соблюдать правила, взаимодействовать со сверстниками, принимать решения и проявлять инициативу. Именно через игру у детей формируются первые элементы самостоятельного мышления, наблюдательности и исследовательского поведения.

Познавательная активность имеет сложную структуру. В ее составе можно выделить мотивационный, эмоциональный, когнитивный, деятельностный, коммуникативный и рефлексивно-оценочный компоненты. Мотивационный компонент связан с интересом ребенка к новому и желанием узнать больше. Эмоциональный компонент проявляется в радости открытия, удивлении, положительном отношении к процессу познания. Когнитивный компонент включает восприятие, внимание, память, мышление, воображение, сравнение и обобщение. Деятельностный компонент выражается в практических действиях ребенка: наблюдении, экспериментировании, конструировании, рисовании, выполнении заданий. Коммуникативный компонент проявляется в умении задавать вопросы, отвечать, слушать других и участвовать в обсуждении. Рефлексивно-оценочный компонент связан со способностью ребенка осознать результат своей деятельности [2; 6; 9].

Развитие познавательной активности зависит от возрастных особенностей детей. У детей 3-4 лет она проявляется преимущественно через чувственное восприятие и предметные действия. Ребенок познает мир через зрение, слух, осязание, движение и игру. В этом возрасте важны сенсорные игры, действия с предметами, знакомство с цветом, формой, величиной и звуком.

У детей 4-5 лет усиливается интерес к сравнению, различению и группировке предметов. Они начинают замечать сходства и различия, задают вопросы причинного характера: «Почему?», «Как?», «Что будет?». В этот период эффективны дидактические игры, наблюдения, простые опыты, задания на классификацию и сравнение.

У детей 5-6 лет познавательная активность становится более устойчивой. Ребенок способен удерживать внимание, выполнять задания по инструкции, объяснять свои действия, делать простые выводы. Для этого возраста важны логические задания, конструирование, исследовательские игры, речевые упражнения, наблюдения и элементарные эксперименты.

У детей 6-7 лет познавательная активность тесно связана с готовностью к школе. В этом возрасте формируются умения слушать задание, планировать действия, доводить работу до конца, оценивать результат, исправлять ошибки и действовать более самостоятельно. Программа «Наристе» рассматривает подготовку к школе не только как обучение чтению, письму и счету, но и как развитие мышления, внимания, памяти, речи,

общения и интереса к обучению [13].

Важным педагогическим условием развития познавательной активности является создание развивающей предметно-пространственной среды. Такая среда должна быть безопасной, доступной, насыщенной и стимулирующей детскую инициативу. В ней должны присутствовать дидактические игры, конструкторы, книги, наглядные материалы, природные объекты, материалы для экспериментирования, творчества и самостоятельной деятельности. Развивающая среда побуждает ребенка наблюдать, сравнивать, пробовать, задавать вопросы и делать выводы [4; 12].

Особая роль принадлежит педагогу. Педагог не должен ограничиваться передачей готовой информации. Его задача - организовать ситуацию познания, поставить проблемный вопрос, направить ребенка к поиску ответа, поддержать его инициативу и самостоятельность. Вопросы педагога «Как ты думаешь?», «Почему так произошло?», «Что изменилось?», «Чем похожи эти предметы?», «Чем они отличаются?» активизируют мышление ребенка и развивают его познавательный интерес.

Содержательные модули выступают эффективным средством развития познавательной активности дошкольников. Содержательный модуль можно рассматривать как педагогически организованный блок образовательного содержания, направленный на развитие определенных знаний, умений, навыков и личностных качеств ребенка. Модульная организация позволяет объединять разные виды деятельности: игру, наблюдение, эксперимент, речь, конструирование, творчество и практические задания.

Например, модуль «Ознакомление с окружающим миром» способствует расширению представлений детей о природе, обществе, труде взрослых, сезонных изменениях, предметах быта. В рамках данного модуля дети наблюдают, сравнивают, устанавливают простые причинно-следственные связи, учатся задавать вопросы и делать выводы.

Модуль «Развитие речи» помогает ребенку осмысливать познавательный опыт через слово. Когда ребенок описывает предмет, объясняет свои действия, отвечает на вопросы и участвует в беседе, его познание становится более осознанным. М.И. Лисина подчеркивала, что общение со взрослыми и сверстниками играет важную роль в развитии познавательной активности ребенка [6].

Модуль «Формирование элементарных математических представлений» развивает логическое мышление, умение сравнивать, классифицировать, считать, определять форму, величину, пространственные и временные отношения. Такие задания формируют у детей предпосылки учебной деятельности и готовность к дальнейшему школьному обучению [2; 13].

Программа «Балалык» также подчеркивает необходимость комплексного развития ребенка через интеграцию разных образовательных областей, учет возрастных и индивидуальных особенностей, организацию игровой, познавательно-исследовательской, коммуникативной и творческой деятельности [12]. Это подтверждает значимость содержательных модулей как средства целостной организации дошкольного образования.

Таким образом, познавательная активность является важнейшим условием интеллектуального, речевого, социального, эмоционального и личностного развития детей дошкольного возраста. Она проявляется в интересе ребенка к окружающему миру, стремлении задавать вопросы, наблюдать, сравнивать, экспериментировать, делать выводы и самостоятельно действовать.

Развитие познавательной активности должно осуществляться с учетом возрастных

особенностей дошкольников, их индивидуальных возможностей, интересов и потребностей. Эффективность данного процесса обеспечивается созданием развивающей предметно-пространственной среды, использованием игровых и исследовательских методов, поддержкой детской инициативы, активным речевым взаимодействием педагога с детьми и сотрудничеством с семьей.

Содержательные модули являются важным педагогическим средством развития познавательной активности, поскольку обеспечивают системность, последовательность и целостность образовательного процесса. Они позволяют ребенку не только получать знания, но и активно действовать: наблюдать, сравнивать, рассуждать, экспериментировать, общаться, творить и применять полученный опыт в практической деятельности. Следовательно, применение содержательных модулей в дошкольной образовательной организации способствует формированию познавательной самостоятельности, исследовательских умений, логического мышления и готовности детей к школьному обучению.

Список использованной литературы

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в дошкольном возрасте. - СПб.: Питер, 2009. - 398 с.
2. Венгер Л.А. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного возраста. - М.: Просвещение, 1986. — 228 с.
3. Выготский Л.С. Проблемы развития психики: собр. соч.: в 6 т. Т. 3. — М.: Педагогика, 1983. - 366 с.
4. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. - М.: Академия, 2007. - 421 с.
5. Леонтьев А.Н. Психологические основы дошкольной игры // Психологическая наука и образование. -1996. - № 3. - С. 19-31.
6. Лисина М.И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками // Вопросы психологии. - 1982. - № 4. - С. 18-35.
7. Поддьяков Н.Н. Умственное воспитание детей дошкольного возраста. — М.: Педагогика, 1984. - 160 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер, 2002.- 720 с.
9. Щукина Г.И. Проблема познавательных интересов в педагогике. - М.: Просвещение, 1971. - 234 с.
10. Эльконин Д.Б. Детская психология: развитие ребенка от рождения до семи лет. - М.: Просвещение, 2005. - 350 с.
11. Смирнова Е.О. Детская психология: учебник для вузов. - М.: Владос, 2006. - 366 с.
12. Зтөн 6 жашка чейинки балдарды өнүктүрүү «Балалык» программасы / түз.: Г.С. Расулова, Т.А. Орусбаева, А.И. Фадинова ж.б. - Бишкек: Аркус бас., 2017. - 352 б.
13. Балдарды мектепке даярдоо «Наристе» программасы (480 саат) / Н.В. Колесникова, Г.И. Расулова, Т.А. Орусбаева ж.б. - Бишкек: Аркус бас., 2015. -136 б.
14. Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо боюнча мамлекеттик билим берүү стандарты. - Бишкек, 2020.
15. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы. - Бишкек, 2023.
16. Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды багуу» мамлекеттик билим берүү стандарты. - Бишкек, 2025.

Рецензент: к.п.н., доцент Шерматова И.К.

Жаасынбыкова М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Жаасынбыкова М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Jaasunbekova M.

KNU Jusup Balasagyn

**ЖОГОРКУ ТОП БАЛДАРЫНДА ЧЕТ ТИЛДИК КОММУНИКАТИВДИК
ЖӨНДӨМДӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-
ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ВЛАДЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ
У ДЕТЕЙ СТАРШИХ КЛАССОВ
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE
DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE SKILLS IN FOREIGN LANGUAGES
IN SENIOR SCHOOL CHILDREN.**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада жогорку топтогу балдарда чет тилдик коммуникативдик жөндөмдөрдү калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык негиздери каралат. Балдардын жаш өзгөчөлүктөрү, тааныш-билүү процесстери, кызыгуусу жана мотивациясы талданат. Чет тилди үйрөтүүдө натыйжалуу ыкмалар, оюн технологиялары жана педагогикалык шарттар аныкталып, алардын балдардын тилдик өнүгүүсүнө тийгизген таасири илимий негизде баяндалат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-педагогические основы формирования иноязычных коммуникативных умений у детей старшей группы. Анализируются возрастные особенности, познавательные процессы, интерес и мотивация детей. Определяются эффективные методы обучения, игровые технологии и педагогические условия, а также раскрывается их влияние на развитие языковых навыков у дошкольников.

Abstract: This article examines the psychological and pedagogical foundations of forming foreign language communicative skills in children of the senior preschool group. It analyzes age characteristics, cognitive processes, interests, and motivation. Effective teaching methods, game-based technologies, and pedagogical conditions are identified, and their impact on the development of children's language skills is scientifically substantiated.

Негизги сөздөр: чет тили, коммуникативдик жөндөмдөр, мектепке чейинки курак, жогорку топ, психологиялык өнүгүү, педагогикалык шарттар, оюн технологиялары, тил үйрөтүү

Ключевые слова: иностранный язык, коммуникативные навыки, дошкольный возраст, старшая группа, психологическое развитие, педагогические условия, игровые технологии, обучение языку

Keywords: foreign language, communicative skills, preschool age, senior group, psychological development, pedagogical conditions, game-based technologies, language learning

Азыркы учурда коом менен технологиянын тездик менен өнүгүшү чет тилдерин билүүнүн маанисин дагы да күчөтүүдө. Глобалдашуу процесси жана санариптик экономиканын кеңейиши жашоонун ыргагын ылдамдатып, балдардан эрте жашынан баштап эле ар тараптуу билимдерди, анын ичинде тилдерди өздөштүрүүнү талап кылууда. Адамдын билим деңгээли анын коомдогу ийгилиги менен тыгыз байланышта экени даана байкалат.

Чет тили инсанды калыптандырууда, анын кесиптик өнүгүүсүндө жана күнүмдүк жашоосунда маанилүү ролду ойнойт. Ошондуктан бүгүнкү күндө тил үйрөнүү маселеси мектепке чейинки жогорку топтогу балдар үчүн өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Эрте курактан тартып тилге болгон кызыгууну ойготуу жана өнүктүрүү зарыл болуп жатат. Окумуштуулар тил үйрөнүүнү баштоонун эң ылайыктуу курагы боюнча ар кандай көз караштарды айтышканы менен, бул процесс баланын психологиялык жана педагогикалык өнүгүүсүнө олуттуу салым кошору талашсыз.

Адамдын акыл-сезими, кеби наристе курактан башталып, мектепке чейинки куракта, кенже жана жогору мектептеги куракта тез өнүгөт. Ал эми адамдын акыл сезими баланын жалпы организми өскөндүктөн гана пайда болбостон, адам кепти өздөштүргөндө гана ээ болот [4.15].

Мектепке чейинки билим берүүнүн дидактикасы өзүнүн өнүгүү жолунда өзгөчө тарыхый баскычтарды камтыйт. Анын илимий негизи чех педагогу Ян Амос Коменский тарабынан калыптандырылган. Анын 1628-жылы жазылган «Материнская школа» аттуу эмгегинде төрөлгөн учурдан тартып жети жашка чейинки балдарды тарбиялоо жана окутуунун кеңири жана системалуу жолдору сунушталган. Ян Амос Коменский мектепке чейинки куракты баланы кийин мектепте системалуу билим алууга даярдоочу маанилүү этап катары караган. Анын көз карашында, «энелик мектеп» балдардын айлана-чөйрө тууралуу так жана конкреттүү түшүнүктөрдү топтоосуна шарт түзүшү керек. Ошондой эле ал мектепке чейинки жаштагы бала өздөштүрүшү зарыл болгон жөнөкөй, бирок кеңири көлөмдөгү билимдердин чөйрөсүн кеңири мүнөздөп берген. Баланы эрте куракта тил үйрөнүү жөндөмү да жакшы боло тургандыгына маани берген.

Тилди натыйжалуу өздөштүрүү үчүн мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде тарбиялануучу балдардын жаш курагына тиешелүү психологиялык жана физиологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу абдан маанилүү. Өзгөчө, бала бакчанын жогорку тобундагы балдар менен иш алып барууда алардын өнүгүү деңгээли, маалыматты кабыл алуу өзгөчөлүктөрү жана жеке мүмкүнчүлүктөрү негизги роль ойнойт.

Балалык курак – бул өзгөчө өнүгүү этабы болуп, ал жаңы нерселерди ачууга болгон кызыгуу, оюн жана активдүү таанып-билүү менен мүнөздөлөт. Бул курактагы балдар өтө кыймылдуу, энергиялуу жана айлана-чөйрөнү изилдөөгө дайыма даяр болушат. Алар узак убакыт бир жерде отура албайт жана маалыматты негизинен аракет, оюн жана практикалык тажрыйба аркылуу кабыл алышат.

Ошондуктан бала бакча тарбиячысы окутуу процессин уюштурууда балдардын ушул өзгөчөлүктөрүн эске алып, мазмунду, форманы жана окутуу ыкмаларын туура тандоосу маанилүү. Сабактар кызыктуу, жеткиликтүү жана жаш өзгөчөлүккө ылайык болгондо гана чет тилди өздөштүрүү натыйжалуу болот. Демек, окутуу жана тарбиялоо процессин илимий-педагогикалык негизде туура уюштуруу мектепке чейинки курактагы балдардын тил үйрөнүүсүнүн негизги шарты болуп саналат.

Советтик белгилүү психолог жана педагог окумуштуу Даниил Борисович Эльконин

мектепке чейинки куракты төмөнкү маанилүү критерийлер жана көрсөткүчтөр аркылуу мүнөздөгөн:

- баланын өнүгүүсүндөгү социалдык кырдаалды аныктоо;
- бул куракта басымдуу орунду ээлеген негизги ишмердүүлүк түрүн белгилөө;

өнүгүүнүн ушул этабында калыптанган негизги психикалык жаңы түзүлүштөрдү жана жетишкендиктерди кароо [5.49].

Ушуга байланыштуу мектепке чейинки курактагы баланын жалпы өзгөчөлүктөрүнө токтолуп көрөлү. Үч жаштан алты жашка чейинки аралыкта баланын инсан катары калыптанышы жүрүп, анын сапаттары менен жөндөмдүүлүктөрү акырындап өнүгүп, жетиле баштайт. Ошондой эле бул мезгилде баланын жашоо ишмердүүлүгүнүн бардык тармактарында активдүү өсүү жана өзгөрүү байкалат. Мектепке чейинки курактагы бала өнүгүү процессинде ар кандай баскычтардан өтүп, көптөгөн өзгөрүүлөрдү башынан кечирет. Бул өзгөрүүлөр табигый көрүнүш болуп саналат жана баланын толук кандуу өнүгүшү үчүн зарыл шарт болуп эсептелет.

Бул курактагы балдардын өнүгүүсү өзгөчө баалуу, анткени балалык курактарына жараша өзүнчө маданияттын үлгүлөрү болот. Бул өзүнчө үй-бүлөдөн алган маданият баланын жаштык өзгөчөлүктөрүнө ылайык өнүгүүсүнө шарт түзөт жана аныар кандай оюндарга тартат. Оюндар бул курактагы негизги ишмердүүлүктөрдүн бири болуп эсептелет. Ал оюндар аркылуу бала айлана-чөйрөсү менен өз ара аракеттенүүнү үйрөнөт, социалдык жөндөмдөрүн өнүктүрөт жана башкалар менен мамилелерди туура түзүүнү өздөштүрөт. Бул процесс мектепке чейинки курактагы балдардын психологиялык жана социалдык өнүгүүсү үчүн абдан маанилүү.

Балалык куракта чет тилин үйрөтүүнүн ар кандай формалары жана усулдары кеңири колдонулат. Бүгүнкү күндө билим берүү мекемесинин аброю көп жагынан анда чет тилдер окутуларына, канча тил сунушталарына жана окутуу кайсы жаштан башталарына байланыштуу болуп калды. Бул көрүнүш мектептерге гана эмес, мектепке чейинки мекемелерге да тиешелүү. Азыркы учурда мамлекеттик да, жеке менчик да көптөгөн мекемелерде чет тилдерин үйрөтүү уюштурулуп келет. Мисалы, 3 жаштан 6 жашка чейинки балдарды кабыл алган жеке менчик мини-гимназиялар менен лицейлерде чет тили сүйлөө өнүгүүсү, математика жана ритмика сыяктуу сабактар менен катар милдеттүү предмет катары окутулат. Учурдагы шарттарда балдарга чет тили атайын уюштурулган сабактар аркылуу, ар түрдүү окутуу ыкмаларын колдонуу менен үйрөтүлүүдө [3].

Азыркы санариптешүү доорунда чет тилдерди өздөштүрүүнүн мааниси улам артып бара жатат. Мектепке чейинки курактагы балдарда тилдик көндүмдөрдү калыптандыруу алардын жалпы өнүгүүсүнүн эң маанилүү этаптарынын бири болуп саналат, анткени дал ушул мезгилде сүйлөө жөндөмүнүн негизги пайдубалы түптөлөт.

Балдардын тилдик өнүгүүсүндө сөз байлыгы өзгөчө орунду ээлейт. Ал лексикалык запас менен катар грамматикалык түзүлүштөрдү өздөштүрүүнү жана сөздөрдү туура кырдаалда колдонуу жөндөмүн камтыйт. Ошондуктан мектепке чейинки курактагы балдар менен иш алып барууда алардын сөз байлыгын кеңейтүүгө өзгөчө көңүл буруу зарыл. Бул максатта ар түрдүү сөздөрдү тааныштыруу, түшүндүрүү жана эсте калтырууга багытталган иш-аракеттерди системалуу түрдө уюштуруу маанилүү.

Сөз - турмуштагы реалдуу чындык менен түздөн-түз байланышып, кандайдыр бир маанини түшүндүргөн, өз алдынча пикир алышууга кызмат өтөгөн лексикалык бирдик. Демек, сөз тыбыштардан куралат жана пикир алышуудагы негизги каражат болуп саналат

[2.5].

Лексикалык көндүм деп баланын узак мөөнөттүү эс тутумунда сакталган сөздөрдү, сөз айкаштарын же бүтүндөй сүйлөмдөрдү керектүү учурда тез жана автоматтык түрдө колдонуу жөндөмү түшүнүлөт. Бул жөндөм баланын байланыш муктаждыктарына жооп берип, өз оюн так жана түшүнүктүү жеткирүүсүнө шарт түзөт.

Мектепке чейинки жогорку топтогу балдарда мындай көндүм этап-этабы менен калыптанат:

- биринчи баскычта жаңы сөздөр жана түшүнүктөр менен тааныштыруу жүргүзүлөт;
- экинчи этапта ар кандай көнүгүүлөр аркылуу алар бекемделет;
- үчүнчү баскычта болсо балдар сөздөрдү реалдуу сүйлөшүүдө, оюндарда жана практикалык жагдайларда активдүү колдонууга өтүшөт.

Бул белгиленген ырааттуу иш-аракеттер балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык келип, алардын бөтөн тилди табигый жана натыйжалуу өздөштүрүшүнө өбөлгө түзөт. Бала бакчада бөтөн тилди үйрөтүү процессинин ар бир баскычы өзүнө ылайык окутуу ыкмалары менен мүнөздөлөт. Бул ыкмалар жаңы материалды ырааттуу жана натыйжалуу өздөштүрүүгө жардам берет. Мектепке чейинки жогорку топтогу балдардын психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, ар бир этапта колдонулган усулдар алардын кабыл алуусуна ылайык уюштурулушу зарыл.

5 жаштан 7 жашка чейинки мезгил баланын өнүгүүсүндө өзгөчө бөтөн тилди үйрөнүүдө маанилүү этап болуп эсептелет, анткени бул учурда анын психологиялык - педагогикалык өзгөчөлүктөрүндө олуттуу өзгөрүүлөр байкалат. Бул куракта балдар өздөрүн кыйла эркин алып жүрө баштап, жүрүм-турумунда аң-сезимдүү башкаруу деңгээли жогорулайт. Алар бара-бара өз алдынчалуулукка умтулуп, өз иш-аракеттерин өз ойлоруна жана каалоолоруна таянып тандоого өтүшөт. Мындан тышкары, өзүнө болгон ишеним күчөп, айрым чечимдерди өз алдынча кабыл алуу жөндөмү калыптана баштайт. Бул психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөр мектепке чейинки жогорку топтогу балдарга бөтөн тилди үйрөтүүдө маанилүү ролду ойнойт, анткени дал ушул куракта алар жаңы билимди аң-сезимдүү кабыл алып, аны активдүү колдонууга активдүү болушат.

Кенже топто кыргыз тилин үйрөтүүдө 7-10 минут убакыт бөлүштүрсө жетишээрлик. Алар эң эле ойноок болушкандыктан, албетте, алардын көңүлүн бурдуруу зарыл. Эң жөнөкөй, жеңил заттардын аталышы, айлана - чөйрө, жаратылыш, жан – жаныбарлар, жашылча - жемиш сыяктуу айтууга оңой болгон сөздөрдү үйрөтүүдө алгач алардын сүрөтүн көрсөтүп, андан соң атап, кайталатабыз. Мисалы: ата, апа, эже, ага, нан, суу, күн, ай, жер дегендер сыяктуу үч-төрт тамгадан турган сөздөр. Жаңы гана сүйлөгөндү үйрөнүп жаткан наристелер бат унутуп калбас үчүн сүрөттүү кайталоо ар дайым жүргүзүлүшү талап кылынат [1.76].

Мектепке чейинки жогорку топтогу балдардын психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрүн эске алганда, бул курак моралдык сезимдердин жана этикалык негиздердин түптөлгөн мезгили болуп эсептелет. Бул учурда бала туура жана туура эмес жүрүм-турумду айырмалоону үйрөнүп, өз аракеттерин моралдык жактан жөнгө салууну өздөштүрөт. Социалдык жана нравалык сезимдер активдүү өнүгүү стадиясында болуп, баланын айлана-чөйрөсү менен эффективдүү өз ара аракеттенүүсүнө жардам берет.

Жогоруда айтылгандай, жогорку топтогу балдарда чет тилдик коммуникативдик жөндөмдөрдү калыптандыруу психологиялык жана педагогикалык негиздерди туура эске

алуу менен ишке ашырылганда гана натыйжалуу болот. Мектепке чейинки курак баланын тилди өздөштүрүүсү үчүн эң ыңгайлуу мезгил болуп саналат, анткени бул учурда таанып-билүү процесстери, сүйлөө активдүүлүгү жана окутууга болгон кызыгуу жогорку деңгээлде болот.

Чет тилди үйрөтүүдө балдардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу, оюн технологияларын колдонуу, кызыктуу жана жеткиликтүү окутуу чөйрөсүн түзүү алардын коммуникативдик жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн негизги шарты болуп эсептелет. Ошондой эле педагогдун чыгармачыл мамилеси жана туура уюштурулган окутуу-тарбиялоо процесси балдардын тилге болгон кызыгуусун арттырат.

Демек, жогорку топтогу балдарда чет тилдик коммуникативдик жөндөмдөрдү калыптандыруу системалуу, илимий негизделген жана психологиялык-педагогикалык талаптарга ылайык жүргүзүлгөн учурда гана жогорку натыйжа берет.

Колдонулган адабияттар

1. Аламанова А.У. Орус тилдүү бала бакчаларда кыргыз тилин үйрөтүүнүн ыкмалары // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. 2016 (86). 76-б
2. Жапаров Ш., Сыдыкова Т. Азыркы кыргыз тилинин лексикологиясы. -Бишкек; 2013. 5-б
3. Протасова Е.Ю., Н. М. Родина. Методика обучения дошкольников иностранному языку. – Москва : Владос; 2010. .
4. Сейдекулова К.С. Балдар бакчасында балдардын эне тилин өстүрүүнүн методикасы. -Б.; 2021. 15-б
5. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / ; под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. - Москва : Педагогика, 1989. – 49 с

Рецензент: п.и.к., доцент Касымова Г.А

УДК 37.034:373.31:159.922.7.

Жумадилова А.Ж.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Жумадилова А.Ж.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Jumadilova A.J.

KNU Jusup Balasagyn

**КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН АДЕПТИК ТАРБИЯЛООНУН
ПСИХОЛОГИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MORAL EDUCATION OF YOUNGER
SCHOOLCHILDREN**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада кенже мектеп окуучуларын адептик жактан

тарбиялоонун психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрү каралат. Башталгыч мектеп курагы баланын инсандык сапаттары, жүрүм-турум маданияты, жоопкерчилик сезими, боорукерлик, чынчылдык, эмгекчилдик жана улууларды урматтоо сыяктуу адептик сапаттары калыптана турган маанилүү мезгил катары талданат. Макалада адептик тарбиянын мазмуну, анын үй-бүлө, мектеп жана коомдук чөйрө менен байланышы, ошондой эле мугалимдин тарбиялык ишмердүүлүгүнүн мааниси ачып көрсөтүлөт. Кенже мектеп окуучуларынын курактык жана психологиялык өзгөчөлүктөрүнө таянып, адептик түшүнүктөрдү калыптандыруунун натыйжалуу ыкмалары катары үлгү көрсөтүү, аңгемелешүү, оюн, жомок, макал-лакап, кырдаалдык тапшырма жана улуттук баалуулуктарды колдонуу маселелери каралат. Макаланын жыйынтыгында адептик тарбия окуучунун руханий дүйнөсүн байытып, коомдо туура жүрүм-турумга, жоопкерчиликтүү мамилеге жана инсандык өнүгүүгө шарт түзөрү белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-педагогические особенности нравственного воспитания младших школьников. Анализируется значение младшего школьного возраста как важного периода формирования нравственных качеств личности, культуры поведения, ответственности, доброжелательности, честности, трудолюбия и уважения к старшим. Особое внимание уделяется связи нравственного воспитания с семьей, школой, социальной средой и педагогической деятельностью учителя. На основе возрастных и психологических особенностей младших школьников раскрываются эффективные методы формирования нравственных представлений: личный пример, беседа, игра, сказка, пословицы, проблемные ситуации и национальные ценности. В заключение подчеркивается, что нравственное воспитание способствует духовному развитию ребенка, формированию правильного поведения и ответственного отношения к обществу.

Abstract: This article examines the psychological and pedagogical features of moral education of primary school pupils. It analyzes the importance of primary school age as a significant period in the formation of moral qualities, behavioral culture, responsibility, kindness, honesty, diligence, and respect for elders. Special attention is paid to the connection between moral education, family, school, social environment, and the teacher's educational activity. Based on the age and psychological characteristics of primary school pupils, the article reveals effective methods of developing moral concepts, such as personal example, conversation, games, fairy tales, proverbs, problem situations, and national values. The article concludes that moral education contributes to the child's spiritual development, proper behavior, and responsible attitude toward society.

Негизги сөздөр: кенже мектеп окуучулары, адептик тарбия, психологиялык өзгөчөлүк, башталгыч мектеп, улуттук баалуулуктар, жүрүм-турум маданияты, инсандык сапат, тарбия процесси.

Ключевые слова: младшие школьники, нравственное воспитание, психологическая специфика, начальная школа, национальные ценности, культура поведения, личность, воспитательный процесс.

Keywords: primary school students, moral education, psychological specifics, primary school, national values, culture of behavior, personality, educational process.

Азыркы учурда билим берүү системасында кенже мектеп окуучуларын адептик жактан тарбиялоо өзгөчө актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Коомдогу социалдык өзгөрүүлөр, маалыматтык технологиялардын кеңири жайылышы, үй-бүлөлүк мамилелердин

өзгөрүшү жана балдардын маалыматты кабыл алуу чөйрөсүнүн кеңейиши тарбия процессине жаңы талаптарды коюуда. Мектеп бүгүнкү күндө окуучуга билим берүүчү гана мекеме болбостон, анын инсандык сапаттарын, руханий дүйнөсүн, коомго болгон жоопкерчилигин жана адептик жүрүм-турумун калыптандыруучу маанилүү социалдык институт болуп эсептелет.

Кенже мектеп курагы — баланын адептик түшүнүктөрү активдүү калыптана турган мезгил. Бул куракта окуучу «жакшы» жана «жаман», «туура» жана «туура эмес», «адилеттүү» жана «адилетсиз» деген түшүнүктөрдү акырындык менен аңдап баштайт. Баланын жүрүм-турумунда мугалимдин, ата-эненин, курдаштарынын, жомоктогу каармандардын, коомдук чөйрөнүн таасири чоң болот. Ошондуктан башталгыч мектепте адептик тарбияны максаттуу, системалуу жана баланын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык жүргүзүү зарыл.

Адептик тарбия — бул окуучунун адамга, үй-бүлөгө, мекенге, эмгекке, табиятка жана коомго болгон туура мамилесин калыптандыруучу тарбиялык процесс. Ал окуучунун ички дүйнөсүнө, сезимине, ишенимине, жүрүм-турумуна жана күнүмдүк аракетине таасир этет. Адептик тарбиянын негизги максаты — баланын инсан катары калыптанышына, коомдук нормаларды түшүнүүсүнө, туура жүрүм-турумга көнүгүүсүнө жана өз аракетине жоопкерчилик менен мамиле кылуусуна шарт түзүү.

Кыргыз педагогикасында адептик тарбия маселеси улуттук баалуулуктар менен тыгыз байланышта каралат. Кыргыз элинде улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо, ата-энени сыйлоо, меймандостук, боорукерлик, ынтымактуулук, эмгекчилдик, сөзгө туруу, намыстуулук сыяктуу сапаттар тарбиянын негизги өзөгүн түзүп келген. Бул баалуулуктарды башталгыч класстардагы тарбиялык иштерге киргизүү баланын улуттук аң-сезимин жана адептик маданиятын өнүктүрүүгө жардам берет.

Кенже мектеп окуучуларынын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу адептик тарбиянын натыйжалуулугун жогорулатат. Бул куракта балдар көбүнчө көргөнүн туурайт, чоңдордун жүрүм-турумун үлгү катары кабыл алат. Ошондуктан мугалимдин сүйлөгөн сөзү, мамилеси, сабырдуулугу, адилеттүүлүгү жана окуучуга болгон сый мамилеси тарбиялык таасирге ээ. Эгер мугалим окуучуларга урмат менен мамиле кылса, балдар да бири-бирине сый мамиле жасоого үйрөнүшөт. Эгер мугалим адилеттүү болсо, окуучулар да адилеттүүлүктү туура баалай башташат.

Л.С. Выготский баланын өнүгүүсүндө социалдык чөйрөнүн жана чоңдор менен болгон байланыштын маанилүү экенин белгилеген. Анын көз карашына ылайык, бала коомдук мамилелер аркылуу өнүгөт, ал эми окутуу жана тарбиялоо анын аң-сезиминин, жүрүм-турумунун жана инсандык сапаттарынын калыптанышына таасир берет [3]. Демек, адептик тарбияны баланын жашоо чөйрөсүнөн, класстагы мамиледен жана үй-бүлөлүк тарбиядан бөлүп кароого болбойт.

Кенже мектеп окуучуларында эмоционалдуулук күчтүү болот. Алар мактоого кубанышат, катуу айтылган сөзгө тез таарынышат, адилетсиз мамилени оор кабыл алышат. Ошондуктан адептик тарбияда баланын сезимине этият мамиле кылуу зарыл. Мугалим окуучуну кемсинтпей, анын туура эмес аракетин түшүндүрүү жолу менен оңдоого аракет кылышы керек. Бул куракта жазалоого караганда түшүндүрүү, ынандыруу, жакшы үлгү көрсөтүү жана колдоо берүү көбүрөөк натыйжа берет.

Адептик сапаттарды калыптандырууда үй-бүлөнүн ролу абдан чоң. Бала эң биринчи адептик тажрыйбаны үйдөн алат. Ата-эненин бири-бирине болгон мамилеси, баласына

сүйлөгөн сөзү, улууларга болгон урматы, эмгекке болгон мамилеси баланын аң-сезимине түздөн-түз таасир этет. Эгер үй-бүлөдө сый-урмат, түшүнүү, жоопкерчилик жана мээрим болсо, балада да ушундай сапаттардын калыптануусуна шарт түзүлөт. Бирок мектеп менен үй-бүлөнүн тарбиялык талаптары бири-бирине каршы келсе, балада түшүнүксүздүк пайда болушу мүмкүн. Ошондуктан мугалим ата-энелер менен тыгыз байланышта болуп, адептик тарбия боюнча бирдиктүү талаптарды түзүүсү зарыл.

Башталгыч мектепте адептик тарбия сабак аркылуу да, сабактан тышкаркы иштер аркылуу да жүргүзүлөт. Кыргыз тили, адабий окуу, мекен таануу, көркөм өнөр, музыка, класс сааттары жана тарбиялык иш-чаралар адептик сапаттарды өнүктүрүүгө кеңири мүмкүнчүлүк берет. Мисалы, адабий окуу сабагында жомокторду, аңгемелерди, ырларды талдоо аркылуу окуучулар каармандардын жакшы жана жаман сапаттарын салыштырып, туура жыйынтык чыгарууга үйрөнүшөт. Макал-лакаптар аркылуу элдик акылмандыкты түшүнүшөт. Класс сааттарында достук, чынчылдык, жоопкерчилик, улууларды сыйлоо, тазалык, эмгекчилдик сыяктуу темалар талкууланат.

Адептик тарбиянын натыйжалуу ыкмаларынын бири — аңгемелешүү. Аңгемелешүүдө мугалим окуучуларга даяр жоопту гана бербестен, алардын өз алдынча ойлонуусуна шарт түзөт. Мисалы, «Эмне үчүн улууларды сыйлоо керек?», «Дос кандай болушу керек?», «Эгер классташың кыйынчылыкка туш болсо, сен эмне кыласың?» деген суроолор баланын адептик ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт. Мындай суроолор аркылуу окуучу өз оюн айтууга, башкалардын пикирин угууга жана туура жыйынтык чыгарууга үйрөнөт.

Оюн ыкмасы да кенже мектеп окуучулары үчүн өзгөчө маанилүү. Бул куракта оюн баланын табигый ишмердүүлүгү болуп эсептелет. Ролдук оюндар аркылуу окуучулар ар кандай турмуштук кырдаалдарды чагылдырып, туура жүрүм-турумду практика жүзүндө өздөштүрүшөт. Мисалы, «Дүкөндө», «Конок тосуу», «Классташыма жардам берем», «Кечирим суроо», «Улуулар менен сүйлөшүү» сыяктуу оюндар балдардын сүйлөө маданиятын, сылыктыкты, жардам берүүнү жана жоопкерчиликти калыптандырат.

Жомоктор жана көркөм чыгармалар адептик тарбияда күчтүү каражат болуп саналат. Жомок аркылуу бала жакшы менен жаманды, ак ниеттик менен ач көздүктү, эмгекчилдик менен жалкоолукту, чынчылдык менен калпты айырмалоого үйрөнөт. Жомоктогу каармандардын тагдыры баланын сезимине таасир берип, аны туура жыйынтык чыгарууга жетелейт. Ошондуктан башталгыч класста жомок окуп берүү, каармандарды талдоо, окуяны улантуу, жакшы каарманга кат жазуу, жаман каармандын катасын табуу сыяктуу иштерди колдонуу пайдалуу.

Улуттук баалуулуктарга негизделген тарбия кенже мектеп окуучуларынын адептик сапаттарын өнүктүрүүдө өзгөчө орунду ээлейт. Кыргыз элинин макал-лакаптары, накыл сөздөрү, элдик жомоктору, эпостук чыгармалары, салттары жана үрп-адаттары балдарды адамгерчиликке, мекенчилдикке, боорукерликке жана жоопкерчиликке тарбиялайт. Мисалы, «Улууга урмат, кичүүгө ызат», «Жакшы сөз жан эргитет», «Эмгек кылсаң эринбей, тоёт карның тіленбей», «Ынтымак бар жерде ырыс бар» деген макалдар аркылуу окуучулар адептик нормаларды жөнөкөй жана түшүнүктүү формада кабыл алышат.

Адептик тарбияда мугалимдин жеке үлгүсү өзгөчө мааниге ээ. Кенже мектеп окуучусу мугалимди авторитет катары кабыл алат. Мугалимдин кийиниши, сүйлөө маданияты, убаданы аткаруусу, окуучуларга адилет мамиле жасоосу, сабырдуулугу жана эмгекке болгон мамилеси балдар үчүн тарбиялык үлгү болуп саналат. Ошондуктан мугалим адептик тарбияны сөз менен гана эмес, күнүмдүк жүрүм-туруму аркылуу да жүргүзүшү керек.

Адептик тарбияны уюштурууда төмөнкү багыттарга көңүл буруу зарыл:

Адептик түшүнүктөрдү калыптандыруу — окуучуларга жакшылык, чынчылдык, жоопкерчилик, адилеттүүлүк, урматтоо, жардам берүү сыяктуу түшүнүктөрдү жаш өзгөчөлүгүнө ылайык түшүндүрүү.

Адептик сезимдерди өнүктүрүү — боор ооруу, кубануу, уялуу, кечирим суроо, ыраазы болуу, башкалардын абалын түшүнүү сыяктуу сезимдерди тарбиялоо.

Адептик жүрүм-турумга көнүктүрүү — саламдашуу, уруксат суроо, ыраазычылык билдирүү, кезек күтүү, классташына жардам берүү, коомдук жайда өзүн туура алып жүрүү сыяктуу көндүмдөрдү калыптандыруу.

Адептик баалуулуктарды бекемдөө — үй-бүлө, мектеп, мекен, эмгек, достук, ынтымак, улуттук маданият жана табиятка болгон сый мамилени өнүктүрүү.

Адептик тарбиянын натыйжалуулугу баланын күнүмдүк жүрүм-турумунан байкалат. Эгер окуучу классташтарына жардам берсе, улуулар менен сылык сүйлөшсө, өз буюмдарын таза кармаса, тапшырманы жоопкерчилик менен аткаrsa, ката кетиргенде кечирим сурай алса, анда бул адептик тарбиянын практикалык натыйжасы болуп эсептелет. Бирок бул сапаттар бир күндө калыптанбайт. Алар системалуу тарбия, кайталанган көнүгүү, туура үлгү жана туруктуу талап аркылуу өнүгөт.

Кенже мектеп окуучуларынын адептик тарбиясында төмөнкү мисалдарды колдонууга болот.

1-мисал. Тема: «Улууларды урматтоо»

Сабактын максаты: окуучуларга улууларды сыйлоонун маанисин түшүндүрүү, сылык сүйлөө жана жардам берүү көндүмдөрүн калыптандыруу.

Сабактын жүрүшү: мугалим окуучулар менен «Улуга урмат, кичүүгө ызат» деген макалды талкуулайт. Андан кийин балдарга турмуштук кырдаал сунушталат: «Автобуста кары адам кирип келди. Сен эмне кыласың?» Окуучулар өз жоопторун айтышат, андан соң ролдук оюн аткарышат. Жыйынтыгында балдар улууларга жардам берүү, орун берүү, сылык сүйлөө адептүүлүктүн белгиси экенин түшүнүшөт.

2-мисал. Тема: «Чынчылдык — жакшы сапат»

Сабактын максаты: окуучуларга чынчылдыктын маанисин түшүндүрүү, калп айтуунун терс натыйжаларын аңдатуу.

Сабактын жүрүшү: мугалим кыскача аңгеме окуп берет. Аңгемеде окуучу күнөөсүн жашырып, кийин өзү уялып калат. Балдар каармандын аракетин талдап, «Эгер сен анын ордунда болсоң эмне кылат элең?» деген суроого жооп беришет. Натыйжада окуучулар чынчыл болуу ишенимди сактоого жардам берерин түшүнүшөт.

3-мисал. Тема: «Достук жана жардамдашуу»

Сабактын максаты: окуучуларда достук, боорукерлик жана жардам берүү сапаттарын өнүктүрүү.

Сабактын жүрүшү: окуучулар топторго бөлүнүп, «Дос кандай болушу керек?» деген суроого жооп жазышат. Андан кийин ар бир топ өз оюн айтып берет. Мугалим достукта ишеним, жардам, кечиримдүүлүк жана сый мамиле маанилүү экенин түшүндүрөт. Сабактын аягында окуучулар классташына жакшы каалоо жазышат.

Адептик тарбияны баалоодо окуучунун билимин гана эмес, анын жүрүм-турумун, мамилесин жана практикалык аракетин да эске алуу керек. Мисалы, окуучу адеп жөнүндө жакшы жооп берип, бирок классташтарын сыйлабаса, анда тарбиялык иш толук натыйжа берди деп айтууга болбойт. Ошондуктан мугалим окуучунун сөзү менен ишинин

биримдигине көңүл буруусу зарыл.

Башталгыч мектепте адептик тарбияны уюштурууда төмөнкү педагогикалык шарттар маанилүү:

мугалимдин жеке үлгүсү жана адилет мамилеси;

үй-бүлө менен мектептин бирдиктүү тарбиялык талабы;

улуттук баалуулуктарды сабакта жана тарбиялык иштерде колдонуу;

окуучунун жаш жана психологиялык өзгөчөлүгүн эске алуу;

тарбиялык иштерди оюн, аңгеме, жомок, макал-лакап жана практикалык кырдаалдар аркылуу уюштуруу;

класста жылуу психологиялык атмосфера түзүү;

окуучунун жакшы аракетин өз убагында байкоо жана колдоо.

Жалпылап айтканда, кенже мектеп окуучуларын адептик тарбиялоо — бул татаал, көп кырдуу жана үзгүлтүксүз процесс. Бул процесс баланын акыл-эсине гана эмес, сезимине, эркине, жүрүм-турумуна жана инсандык позициясына да таасир этет. Адептик тарбиянын ийгилиги мугалимдин педагогикалык чеберчилигине, ата-эненин колдоосуна, мектептеги тарбиялык чөйрөгө жана улуттук баалуулуктарды туура пайдаланууга байланыштуу.

Демек, башталгыч мектепте адептик тарбияны системалуу жүргүзүү окуучулардын адамгерчилик сапаттарын өнүктүрөт, коомдо өзүн туура алып жүрүүгө үйрөтөт, улууларды сыйлоого, кичүүлөргө кам көрүүгө, эмгекти баалоого жана мекенин сүйүүгө тарбиялайт. Кенже мектеп курагында калыптанган адептик сапаттар баланын келечектеги инсандык өнүгүүсүнө бекем негиз болуп берет.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 22-июлундагы №393 токтому менен бекитилген. — Бишкек, 2022.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. — Бишкек, 2015. — 384 б.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — Москва: Педагогика-Пресс, 1999.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — Москва: Просвещение, 1968.
5. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — Киев: Радянська школа, 1974.
6. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. — Москва: Педагогика, 1988.
7. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса. — Москва: Педагогика, 1983.
8. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностный подход к детям. — Москва: Институт практической психологии, 1998.
9. Мамбетакунов Э.М., Сияев Т.М. Педагогиканын негиздери. — Бишкек: Турар, 2022. — 368 б.
10. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары. Жогорку окуу жайлардын мугалимдик адистиктери үчүн окуу куралы. — Бишкек, 2001.

Рецензент: к.п.н., Асанкулова М.К.

Сыдыкова Ч., Мукашова А.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Сыдыкова Ч., Мукашова А.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Sudukova Gh., Mukashova A.
KNU Jusup Balasagyn

**МУЗЫКА ЖАНА КӨРКӨМ СҮРӨТ ӨНӨРҮНДӨ ПРЕДМЕТ АРАЛЫК
БАЙЛАНЫШТЫ ЖҮЗӨГӨ АШЫРУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-
ПЕДАГОГИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ВНЕДРЕНИЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В МУЗЫКЕ
И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ.
SYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF IMPLEMENTATION
OF INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION IN MUSIC AND VISUAL ARTS.**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада музыка жана көркөм сүрөт өнөрү сабактарында предмет аралык байланышты жүзөгө ашыруунун психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрү каралат. Окуучулардын эстетикалык табитин, чыгармачылык ой жүгүртүүсүн жана көркөм кабыл алуусун өнүктүрүүдөгү интеграцияланган окутуунун ролу талданат. Музыка менен сүрөт өнөрүнүн өз ара байланышы аркылуу окуучулардын эмоционалдык дүйнөсүн байытуу, көркөм образдарды терең түшүнүүсүн калыптандыруу маселелери изилденет. Ошондой эле сабактарды интеграциялоо процессинде колдонулуучу методдордун жана педагогикалык ыкмалардын натыйжалуулугу көрсөтүлөт. Макаланын жыйынтыгында предмет аралык байланыш окуучулардын чыгармачылык активдүүлүгүн арттыруунун жана көркөм-эстетикалык тарбия берүүнүн маанилүү каражаты экендиги белгиленет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-педагогические особенности внедрения междисциплинарного взаимодействия в уроки музыки и изобразительного искусства. Анализируется роль интегрированного обучения в развитии эстетического вкуса, творческого мышления и художественного восприятия учащихся. Изучаются вопросы обогащения эмоционального мира учащихся и формирования глубокого понимания художественных образов посредством взаимодействия музыки и изобразительного искусства. Также показана эффективность методов и педагогических приемов, используемых в процессе интеграции уроков. В заключение статьи делается вывод о том, что междисциплинарное взаимодействие является важным средством повышения творческой активности учащихся и обеспечения художественно-эстетического образования.

Abstract: This article examines the psychological and pedagogical aspects of integrating interdisciplinary interaction into music and fine arts lessons. It analyzes the role of integrated learning in developing students' aesthetic taste, creative thinking, and artistic perception. It explores how students can enrich their emotional world and develop a deep understanding of artistic images through the interaction of music and fine arts. It also demonstrates the effectiveness of the methods and teaching techniques used in integrating lessons. The article concludes by arguing that interdisciplinary interaction is an important means of enhancing students' creative activity and

providing artistic and aesthetic education.

Негизги сөздөр: предмет аралык байланыш, музыка жана көркөм сүрөт өнөрү, интеграция педагогика, жазуу көндүмдөрү, акыл-эс өнүгүүсү, түс пропорция, билим берүү.

Ключевые слова: междисциплинарная коммуникация, музыка и изобразительное искусство, интегрированная педагогика, навыки письма, умственное развитие, цветовые пропорции, образование.

Keywords: interdisciplinary communication, music and visual arts, integrated pedagogy, writing skills, mental development, color proportion, education.

Башталгыч мектеп курагында окуучулардын кабыл алуусу эмоционалдык жана образдуу мүнөздө болот. Бул жагынан алганда, музыка жана көркөм сүрөт өнөрү сабактары өзгөчө мааниге ээ. Көркөм өнөр — көркөм чыгармачылык, дүйнө таанымдын көркөм образдар аркылуу элестүү чагылдырылуучу бир формасы; адамзаттын рухий маданияты менен чыгармачылык кызматынын маанилүү элементи, коомдук аң-сезимдин ар кыл өнүгүү баскычын көркөм бейне, көркөм чагылдыруу каражаттары аркылуу элестүү сыпаттоо, мүнөздөө жана чагылдыруу ыкмаларынын жыйындысы. Көркөм өнөргө сүрөт өнөрү, музыка, театр, көркөм адабият, кино, архитектура ж. б кирет. Көркөм сүрөт өнөр коомдук-тарбиялык мааниге ээ болуп, адамдын акыл-эсине, ой-сезимине, кыялына таасир этет, коомдук турмушта жана социалдык күрөштө айрыкча чоң роль ойнойт. Искусство адамзат коому менен кошо өнүгүп, анын материалдык өсүшүн чагылдырат, коомдук аң-сезимди калыпка салууга көмөктөшөт, идеологиялык куралга айланат. Искусстводо турмуш көркөм формада чагылгандыктан, ал эстетиканын негизги объектиси болот. Көркөм сүрөт искусствосунда (живопись, скульптура, графика) образдар көз менен кабылдоого негизделген. Музыка добушту пайдалангандыктан, анын образдары белгилүү убакыт ичинде өнүгөт да, артыкчылыгы адамдын ой толгоосун музыкалык добуштар менен баяндап, зор эмоциялык күч менен таасир эткендигинде. Искусствонун бул түрлөрүнүн каражаттарын синтездештирген театр, кино өнөрүн актёрлордун жардамы менен бир эле учурда көп эл кабыл алат. Жогоркулардан башка адамдын сезими менен табитин тарбиялоочу архитектура, жасалга-колдонмо, сүрөт өнөрү менен архитектуранын синтезинен жаралган монументтик искусство, адамзаттын тарыхы менен эриш-аркак өнүгүп, маданий бөтөнчөлүктү аныктоочу эл чыгармачылыгы сыяктуу түрлөрү бар. [3]

Кенже мектеп окуучулары үчүн көркөм өнөр сабагы — бул баланын эстетикалык дүйнө таанымын, чыгармачылык жөндөмүн жана эмоциялык кабыл алуусун өнүктүрүүчү маанилүү предметтердин бири. Сабакта сүрөт тартуунун техникалык жактары менен катар окуучунун ички сезимин, элестетүүсүн жана көркөм кабылдоосун өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруу зарыл. Предметтер аралык байланыш жана дисциплиналар аралык өз ара аракеттешүү, бул стандарттын маанилүү стратегиялык багыты болуп эсептелет. Мында дисциплина деген терминди илимдин өз алдынча тармагы болгон бирдиктүү «Искусство» билим берүү тарамын көрсөтүп жатабыз. Ошондуктан «өз ара аракеттешүү» түшүнүгүн колдонууну абдан адекваттуу деп эсептейбиз. Себеби, эки тараптан ар түрдүү предметтердин бири - бирине болгон таасирдүүлүк процесси ачып көрсөтүлөт. Стандарттын чегинде, башталыч класстар үчүн предметтер аралык байланыштар музыкага тийешелүү болгон сүрөттүүлүктү, поэтикалуулукту «көркөм контексти түзүүдө» көрсөтө алат. Темалардын деңгээлинде музыка, поэзия жана живопистин мазмундук жалпылуулугу көрсөтүлөт. Предметтер аралык

байланыштар «Дисциплиналар аралык аянттын» кеңейтилиши, окуу предметтеринин айланасынын чегин бир канча оптималдаштырат. Алар: адабият, көркөм сүрөт өнөр, кыргыз, орус тилдери предметтери. Өз ара аракеттешүү тарамы, «музыка жана жашоо» деген көз карашта предметтик стандарттын бардык мазмундук тилкелеринде камтылганын, өзгөчө белгилеп коюубуз керек. Бул эң негизги өзгөчөлүк ырааттуу түрдө жана аргументтештирилип 1 - класстан 4 - класска чейинки окуу процессинде ишке ашырылат. Предметтин мазмундук тилкелеринин көп ырааттуулугун чагылдыруу көйгөйүн ишке ашыруу үчүн, музыка предметине тектеш болуп келген адабий окуу (адабият) жана көркөм өнөр предметтерин ар дайым таяныч жасоону максат коюлат. Жалпы искусствонун негизги өзөгүндө айырмачылыктар болгону менен, анын түпкү өзөгү, эч кандай талашы жок эле бир тамырдан таркалат. Ошондуктан, жалгыз эле музыкалык чыгармалардын образына кайрылуубуздун берилиши эмес, адабият менен көркөм сүрөт өнөр чыгармаларынын образына да кайрылууну милдет катары каралат. Ал эми бардык эле искусство тармагындагы предметтер өзүнүн тилинде бир эле көйгөйдү чагылдырышат – ал, адамдын жашоосу [4]. Музыка менен көркөм сүрөт өнөр сабагын предмет аралык байланыштырууда окуучулардын чыгармачылыгын, эстетикалык дүйнө таанымын, көркөм кабыл алуусун жана практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет. Музыкада эмоционалдык кабыл алууну өнүктүрүүнү, угуу маданиятын калыптандырууга, ички сезимдерди ойготууга калыптанышат. Ал эми көркөм сүрөт өнөрүндө визуалдык ой жүгүртүүнү өнүктүрөт; чыгармачылык жөндөмдөрдү калыптандырат; эстетикалык табитти өстүрөт. Бул эки предметтин айкалышы окуучунун образдуу ой жүгүртүүсүн, эмоционалдык интеллектин, чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрөт. Бул байланыш төмөнкү жолдор аркылуу ишке ашырылат:

Музыкага байланыштуу сүрөт иштерин аткаруу. Мында музыканы угуп, анын маанайын сүрөт аркылуу чагылдыруу. Ырлардын же музыкалык чыгармалардын мазмунуна ылайык иллюстрация тартуу, музыкалык аспаптарды сүрөттөө.

Түстөр менен музыкалык образдарды айкалыштыруу: жай музыка үчүн жумшак түстөрдү, шайыр музыка үчүн ачык түстөрдү колдонуу. Музыканын ыргагы менен сүрөттөгү сызыктардын, формалардын байланышын түшүндүрүү болуп эсептелет.

Интеграцияланган сабактарды өткөрүүдө бир теманы музыка жана көркөм сүрөт өнөр аркылуу биргелешип окутуу негиз болот. Мисалы: “Жаратылыш музыкасы” темасында музыка сабагында жаратылыш үндөрүн угуу, көркөм өнөр сабагында көрүнүштү тартуу.

Сахналык жана декоративдүү иштер: музыкалык иш-чараларга декорация, афиша, костюм эскиздерин даярдоо.

Улуттук искусствону байланышта окутуу: кыргыз эл ырларын угуп, улуттук оймочиймелерди тартуу. Ошондой эле элдик музыка менен сүрөт искусствосундагы окшоштуктарды талдоо.

Чыгармачылык долбоорлор жана көргөзмөлөр аркылуу “Музыка сүрөттө” аттуу көргөзмө уюштуруу. Окуучулар музыкадан алган таасирин сүрөт, аппликация, коллаж аркылуу көрсөтүшөт.

Эмоциялык кабыл алууну өнүктүрүүдө болсо, музыканын маанайын сүрөт менен берүү. Көркөм чыгармаларды музыка менен коштоп талдоо. Мындай предмет аралык байланыштар окуучунун эстетикалык табитин, чыгармачылык жөндөмүн, элестетүүсүн, искусствону терең түшүнүүсүн өнүктүрөт. Музыканы угуп сүрөт тартуу менен окуучулар музыканы андоо менен анын маанайын сүрөт аркылуу чагылдырышат. Мисалы, жай музыка тынч жаратылыш

көрүнүштөрүн, шайыр музыка- майрамдык көрүнүштөрдү тартууга түрткү берет. Ошондой эле музыканын мүнөзүнө жараша түстөрдү тандоо маанилүү. Кайгылуу музыкада күнүрт түстөрдү, кубанычтуу музыкада ачык түстөрдү колдонууну ажыратып таанып билишет. Бул балдардын түс сезимин жана эмоциялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт. Музыкалык чыгармаларды иллюстрациялоодо болсо, ырлардын, жомок-ырлардын мазмунуна ылайык сүрөт тартууну түшүндүрүү керек. Мисалы, балдар ырындагы каармандарды сүрөттөө ж.б.

Музыканын ыргагы менен сүрөт ишин уюштурууда музыканын темпине жараша сызыктарды, формаларды тартуу. Ыргактуу музыкада кыймылдуу композицияларды түзүү иштери көңүл борборунда болот. Интеграцияланган сабактарды өткөрүүдө музыка менен көркөм өнөр мугалимдери бир темада биргелешкен сабакты өтүп келишет. Мисалы: “Жыл мезгилдери” темасында музыка угуп, ошол мезгилин сүрөттөрүн тартуу керек. Улуттук музыка менен көркөм сүрөт өнөрдү айкалыштырууда кыргыз күүлөрүн угуу менен кыргыздын улуттук оймо-чиймелерин тартуу. Элдик аспаптарды сүрөттөө. Чыгармачылык оюндарды колдонууда “Музыканы тап”, “Музыкага ылайык сүрөт тарт” сыяктуу оюндар аркылуу сабакты кызыктуу өткөрүүгө болот. Мындан сырткары көргөзмө жана презентация уюштуруунун негизинде балдардын сүрөттөрүн музыканын коштоосунда көрсөтүү менен окуучулар өз иштерин түшүндүрүп беришет. Бул учурда музыка менен көркөм сүрөт өнөр сабагынын гана ортосунда предмет аралык байланыш жүрбөстөн, кыргыз тил жана адабияты сабагынын айкалыштыруу жүргүзүлөт. Анткени балдар иштерин коргоо менен сөз байлыгы толукталат. Мындай байланыштар кенже мектеп окуучуларында чыгармачылык жөндөмү, эстетикалык табитти, угуу жана көрүү аркылуу кабыл алууну, искусствого болгон кызыгууну өнүктүрөт. Төмөндө кенже мектеп окуучулары үчүн көркөм өнөр сабагы менен музыка сабагынын предмет аралык байланышта өтүлгөн сабактарынын мисалдары берилет. Бул мисалдарды курстук ишке, дипломдук ишке же практикалык сабактарга колдонсо болот.

Сүрөт тартууда көңүл бурулуучу негизги деталдарга төмөнкүлөр кирет: композицияны туура жайгаштыруу, окуучуга сүрөттү баракка туура жайгаштырууну үйрөтүү керек. Сүрөт өтө кичине же өтө чоң болбошуна көңүл борборуна алууну үйрөтүүбүз абзел. Негизги объект борбордук мааниге ээ болушу. Предметтер аралык байланышынын сакталуусу маанилүү. Мисалы: үйдү тартууда күндүн, бактын, булуттун жайгашуусу; жаратылыш сүрөтүндө алды жана арты айырмаланышы.

Башталгыч класстарда түс менен иштөө өзгөчө маанилүү. Түстөрдү туура тандоо керектигин да үйрөтө кетүүбүз зарыл. Мугалим төмөнкүлөргө көңүл бурат: жылуу жана муздак түстөр; түстөрдүн айкалышы; маанай берүүчү түстөр. Мисалы:

кубанычтуу сүрөттөрдө ачык түстөр;

кайгылуу көрүнүштөрдө күнүрт түстөр колдонулат.

Бул жерде музыка менен байланыш күчтүү болот. Башталгыч класстарда предмет аралык байланыш аркылуу окутууда форманы жана пропорцияны сактоо өзгөчө маанилүү орунду ээлейт. Айрыкча көркөм сүрөт өнөр, музыка, математика, эмгек жана мен жана дүйнө сабактары менен байланышта бул түшүнүктөр окуучунун дүйнөнү туура кабыл алышына жана чыгармачылык жөндөмүнүн өнүгүшүнө жардам берет.

Музыка жана көркөм өнөр сабагында предмет аралык байланышты жүзөгө ашырууда дагы бирден бир мүнөздүү түшүнүк бул форма жана пропорция. Форма — бул предметтин сырткы көрүнүшү, түзүлүшү жана көлөмү. Мисалы: тегерек, төрт бурчтук, сүйрү, үч бурчтук ж.б. Ал эми пропорция — бул предметтин бөлүктөрүнүн бири-бирине болгон өлчөмдүк катышы. Мисалы: адамдын башы менен денесинин катышы; дарактын

бутактарынын көлөмү; комуздун моюну менен тулкусунун өлчөмү. Форманы жана пропорцияны сактоонун педагогикалык мааниси- байкоочулукту өнүктүрөт. Мында окуучу предметтин көлөмүн, түзүлүшүн, өзгөчөлүгүн так байкап үйрөнөт. Бул анын көңүл буруусун, кабыл алуусун, эстетикалык сезимин өнүктүрөт. Балдардын логикалык ой жүгүртүүлөрүн калыптандырат. Пропорцияны сактоо салыштыруу жана анализ жүргүзүүнү талап кылат. Мисалы: кайсы бөлүк чоң?, кайсы бөлүк кичине?, кандай араык сакталган? ж.б. Бул суроолор математикалык ой жүгүртүүгө көмөкчү болот. Мындан сырткары эстетикалык табиттерин өнүктүрүүгө да таасирин тийгизет. Туура форма жана пропорция сүрөттү кооз көрсөтөт. Гармония түзүлөт. Ошондой эле көркөм образды так берет. Мындан окуучу сулуулукту туура кабыл алууга да үйрөнөт. Бул жерден көркөм өнөр жеке эле музыка гана менен пайланышпастан, математикалык байланыш да түзүлөт. Сүрөт тартууда өлчөм, симметрия геометриялык форма колдонулат. Мисалы: үй тартууда, терезелердин тереңдиги, чатырдын формасы, аралыкты сактоо математика менен байланышат. Музыкада болсо пропорция жана ритм колдонулат. Мисалы, үндүн узактыгы, темп, ритмдин кайталанышы ж.б. Көркөм өнөрдө болсо, оймо-чиймелердин ритми, сызыктардын кайталанышы, композициядагы тең салмактуулук байкалат. Мисалы, Токтогул Сатылгановдун күүсүн угуп жатып, кыргыз оймосун тартуу. Бул жерде музыкадагы ритм сүрөттөгү орнамент аркылуу берилет. Бул жерде жеке эле сүрөт менен көркөм сүрөт өнөр жана математика сабактарынын ортосунда гана предмет аралык байланыш болбостон, эмгек сабагынын байланышы да байкалат. Кол өнөрчүлүктө кагаз бүктөө, аппликация, оюнчук жасоо учурунда да форма жана пропорция сакталат.

Ошондой эле жаныбарларды же өсүмдүктөрдү тартууда алардын дене түзүлүшү, бөлүктөрүнүн өлчөмү эске алынат. Мисалы, көпөлөктүн канаты, гүлдүн желекчелери, куштун дене түзүлүшү ж.б. Бул учурда жеке эле музыка жана көркөм сүрөт өнөр сабагынын белгилери гана каралбастан, мен жана дүйнө сабагынын байланышы бар экендигин баса белгилеп кетүүгө болот. Улуттук тарбиядагы мааниси кыргыз элинин оймо-чиймелеринде, шырдактарында, боз үй жасалгаларында пропорция жана симметрия так сакталган. Бул өзгөчөлүктөрдү да балдарга көңүл борборуна белгилеп кетүү мугалимдин негизги милдети болуусу зарыл. Ошондуктан көркөм өнөр сабагында да улуттук орнаменттерди тартууда үйрөтүү маанилүү. Эстетикалык табитти, улуттук маданиятка кызыгууну, көркөм ой жүгүртүүнү өнүктүрөт. Константин Ушинский көрүү аркылуу кабыл алуу баланын аң-сезимин өнүктүрөрүн белгилеген. Ал эми улуу педагог Лев Выготский көркөм ишмердүүлүк баланын таанып-билүүсүн жана чыгармачылыгын өнүктүрөрүн негиздеген. Форманы жана пропорцияны сактоонун натыйжалары окуучуда тактык; байкоочулук; салыштыруу жөндөмү; эстетикалык кабыл алуу; чыгармачылык ой жүгүртүү калыптанат.

Жалпылап айтканда, сабактарын интеграциялап окутууда форма жана пропорция гармонияны, ритмди жана эстетикалык сулуулукту түшүнүүнүн негизги каражаты болуп эсептелет. Предмет аралык байланышта форманы жана пропорцияны сактоо: окуучунун дүйнөнү туура кабыл алышына; көркөм табитинин өнүгүшүнө; логикалык жана чыгармачылык ой жүгүртүүсүнүн калыптанышына чоң таасир берет. Айрыкча музыка, көркөм өнөр, математика жана кол эмгек сабактарында. Балдар адамдын, жаныбарлардын, өсүмдүктөрдүн формасын байкап үйрөнүшөт. Мугалим жөнөкөй геометриялык формалардан баштайт; бөлүктөрдүн өлчөмдөрүн салыштырууга үйрөтөт. Сүрөт тартууда табиятты байкоо, предметтин өзгөчөлүгүн көрүү, майда деталдарды айырмалоо маанилүү. Мисалы: окуучу дарактын жалбырагынын түсүн, булуттун формасын же жаныбардын кыймылын

байкап тартат. Мындан ар бир баланын байкоочулукту канчалык деңгээлде өнүккөнүн сүрөт аркылуу аныктоого болот.

Башталгыч класста сүрөт — баланын ички дүйнөсүнүн чагылдырылышы болуп эсептелет. Өз эмоциясын сүрөт аркылуу ачык, айкын, так чагылдырат. Ошондуктан эркин чыгармачылык; фантазия; эмоциялык кабыл алуу колдоого алынат. Көркөм сүрөт өнөр жана музыка — эстетикалык циклдеги өз ара байланышкан предметтер. Экөө тең эмоцияны, образды, маанайды, сулуулукту чагылдырат. Музыка аркылуу сүрөттүн маанайын берүүгө болот. Музыка угуу учурунда окуучулар музыкалык маанайды сезишет; ошол сезимди сүрөт аркылуу чагылдырышат. Мисалы, Пётр Чайковскийнин жай музыкасын угуп, күз, жамгыр, жалгыз дарак сыяктуу сүрөттөрдү тартышат. Тез, шайыр музыка болсо, майрам, бий, күндүн нуру сыяктуу жаркын образдарды жаратышат.

Түстөр менен музыкалык үндөрдүн байланышын изилдөөгө алсак, музыканын темпи жана үнү түстөрдү тандоого таасир берет.

Музыканын мүнөзү	Сүрөттөгү түс
Жай, муңдуу	Көк, боз, күңүрт
Шайыр, тез	Сары, кызыл, жашыл
Салтанаттуу	Кочкул, алтын түстөр

Бул окуучунун ассоциациялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт. Музыкадагы ритм сүрөттөгү кайталануучу элементтер, оймо-чиймелер, сызыктар аркылуу берилет. Мисалы: кыргыз оймолорун музыка угуп тартыруу; ритмге жараша сызыктык композиция түзүү.

Башталгыч класстарда музыка менен көркөм сүрөт өнөр сабактарын предмет аралык байланышта окутуу окуучуларга улуттук маданиятты, каада-салтты жана руханий баалуулуктарды жеткирүүнүн натыйжалуу жолу болуп саналат. Бул эки предмет тең баланын сезимине, көркөм кабыл алуусуна жана дүйнө таанымына таасир берүү аркылуу улуттук тарбиянын негиздерин калыптандырат. Музыка сабагында кыргыз күүлөрүн угуу менен комуз, улуттук кийим, кыргыз жаратылышы сүрөткө тартылат. Мисалы: Токтогул Сатылгановдун күүлөрүн угуп, жаратылыш сүрөтүн тартуу. Музыка жана көркөм өнөр аркылуу окуучулар кыргыз элинин тарыхын; салт-санаасын; үрп-адатын; руханий мурасын таанып билишет. Музыка сабагында кыргыз эл ырлары; күүлөр; улуттук аспаптар үйрөтүлөт. Мисалы: Токтогул Сатылганов, Атай Огонбаев сыяктуу залкарлардын чыгармалары угузулат. Ал эми көркөм сүрөт өнөр сабагында болсо комуз; боз үй; улуттук кийимдер; кыргыз оймо-чиймелери сүрөткө тартылат. Натыйжада окуучунун улуттук аң-сезими жана мекенчилдик сезими өнүгөт. Улуттук эстетикалык табитти калыптандырууда кыргыз элинин көркөм маданияты кооз оймо-чиймелерге, түстөрдүн айкалышына, музыкалык обондорго бай. Музыка менен сүрөттү айкалыштыруу аркылуу бала сулуулукту сезүүгө; улуттук искусствону баалоого; көркөм табитти өнүктүрүүгө үйрөнөт. Мисалы: кыргыз күүсүн угуп жатып улуттук орнамент тартуу.

Мындан сырткары элдик чыгармачылыкка болгон кызыгууну ойготот. Предмет аралык байланыш аркылуу окуучулар элдик ырларды; жомокторду; макал-лакаптарды; кол өнөрчүлүктү комплекстүү кабыл алышат. Мисалы: Нооруз темасында: музыка сабагында

нооруз ырлары ырдалат; көркөм сүрөт өнөрдө улуттук майрам көрүнүштөрү тартылат. Бул улуттук салттарды урматтоого тарбиялайт. Ушундай эле темада “Манас эпосунан үзүндү музыка сабагында уктурулуп, жатка айткан окуучуларга айтыруу менен өтүлсө, көркөм сүрөт өнөр сабагында шумкарды, Аккуланы, Манасты, улуттук кийимдеринен (калпак, белдемчи, чапан ж.б.) сүрөт тартуу менен билимдери бекемделет. Патриоттук сезимдерин ойготууга да түрткү бербей койбойт. Музыка менен көркөм сүрөт өнөрдүн байланышы мекенге сүйүү; элге кызмат кылуу; улуттук баалуулуктарды сактоо сезимдерин калыптандырат. Музыка сабагында мекен тууралуу ырлар аткарылат. Көркөм сүрөт өнөр сабагында “Ала-Тоо” ; кыргыз жаратылышы; мамлекеттик символдор тартылат.

Музыка — угуу аркылуу, көркөм сүрөт өнөр — көрүү аркылуу окуучунун ички дүйнөсүнө таасир этет. Бул боорукерликти; сулуулукту түшүнүүнү; руханий байлыкты өнүктүрөт. Балдарды эмоциялык жана руханий жактан туура тарбия берүү менен да азыктандырабыз. Василий Сухомлинский эстетикалык тарбия адамдын руханий дүйнөсүн байытарын белгилеген. Дегеле улуттук символдорду таанып- билүү ар тараптуу предмет аралык байланыштарды практикада ашырууга негиз болот. Интеграцияланган сабактарда окуучулар кыргыз оймолорунун маанисин; комуздун түзүлүшүн; боз үйдүн элементтерин; улуттук түстөрдү үйрөнүшөт. Мисал: музыка сабагында комуз күүсүн угуп, көркөм өнөрдө комуздун сүрөтүн тартуу. Элдик оюндар жана каада-салттар менен байланышты да бириктирип , музыка сабагында элдик обондор; бий кыймылдары үйрөтүлөт. Көркөм өнөр сабагында улуттук оюндардын көрүнүштөрү; каада-салттар чагылдырылат. Мисалы: «Бешик той», «Тушоо кесүү», «Нооруз» темалары.

Окумуштуулардын көз караштарына токтолсок, Константин Ушинский тарбия элдик негизде жүргүзүлгөндө гана натыйжалуу болорун белгилеген. Ал эми Лев Выготский маданий чөйрө баланын өнүгүүсүнүн негизги булагы экенин көрсөткөн. Василий Сухомлинский искусство аркылуу баланын руханий дүйнөсү жана адамгерчилиги калыптанарын айткан. Музыка менен көркөм сүрөт өнөр сабактарынын предмет аралык байланышы улуттук тарбия менен төмөнкү жактар аркылуу байланышат:

- улуттук маданиятты таанытуу;
- элдик искусствону үйрөтүү;
- патриоттук сезимди өнүктүрүү;
- эстетикалык тарбия берүү;
- улуттук баалуулуктарды сактоого үйрөтүү.

Мындай интеграцияланган окутуу кенже мектеп окуучуларынын улуттук аң-сезимин, руханий дүйнөсүн, чыгармачылык жөндөмүн, маданий баалуулуктарга болгон урмат-сыйын комплекстүү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Предмет аралык байланыштын натыйжалуулугу музыка менен көркөм сүрөт өнөрдү айкалыштыруу:

- баланын чыгармачылыгын өнүктүрөт;
- көңүл бурууну күчөтөт;
- эмоционалдык интеллектти өстүрөт;
- эстетикалык табитти калыптандырат;
- сабакка кызыгууну арттырат.

Василий Сухомлинский баланын руханий дүйнөсүн өнүктүрүүдө музыка менен сүрөт искусствосу бир бүтүн система катары кызмат кыларын белгилеген. Жалпысынан айтканда, башталгыч класстарда көркөм сүрөт өнөр сабагында композиция, түс, форма, байкоочулук,

эмоциялык образ сыяктуу деталдарга өзгөчө көңүл буруу керек. Ал эми музыка сабагы менен байланышта атап айтсак, маанай түзүү, эмоция берүү, ритм сезимин өнүктүрүү, образ жаратуу аркылуу ишке ашат. Мындай интеграцияланган окутуу кенже мектеп окуучуларынын эстетикалык, интеллектуалдык жана чыгармачылык өнүгүүсүнө чоң өбөлгө түзөт. Көркөм сүрөт өнөр жана музыка сабактарынын предмет аралык байланыштагы мисалдардан келтирсек: 1-мисал

Тема: «Жыл мезгилдери – Күз»

Предметтердин байланышы:

Көркөм сүрөт өнөр

Музыка

Сабактын максаты:

Окуучуларга күздүн өзгөчөлүгүн музыка жана сүрөт аркылуу кабыл алдыруу;

Эстетикалык табитин өнүктүрүү;

Элестетүү жана чыгармачылык жөндөмдөрүн өстүрүү.

Сабактын жүрүшү:

Музыка сабагында:

Мугалим Пётр Чайковскийнин «Жыл мезгилдери. Күз ыры» чыгармасын угузат.

Окуучулар:

музыканын мүнөзүн аныкташат;

кайгылуу же шаттуу экенин айтышат;

музыка эмнени элестеткенин талкуулашат.

Көркөм өнөр сабагында: Окуучулар музыка угуп жатып:

күзгү дарактарды;

жааган жалбырактарды;

жамгыр көрүнүшүн сүрөткө тартышат.

Натыйжада музыка аркылуу алынган эмоционалдык таасир сүрөт тартууда чагылдырылып, окуучунун чыгармачылык активдүүлүгү жогорулайт.

2-мисал : Тема: «Жомок дүйнөсү»

Байланышкан сабактар:

Адабий окуу

Музыка

Көркөм сүрөт өнөр

Сабактын жүрүшү:

1-этап: Мугалим жомок окуп берет.

2-этап: Жомоктун мазмунуна ылайык жай музыкалар коюлат.

3-этап: Окуучулар:

жомок каармандарынын сүрөттөрүн тартышат;

музыкалык маанайга жараша түстөрдү тандашат.

Натыйжада: окуучунун угуу, кабыл алуу, элестетүү, чыгармачылык жөндөмдөрү, комплекстүү өнүгөт.

3-мисал: Тема: «Жаратылыштын үндөрү»

Музыка сабагында окуучулар:

куштардын үнүн;

шамалдын үнүн;

жамгырдын добушун угушат.

Көркөм сүрөт өнөр сабагында ошол үндөрдү элестетип, тоо, токой, жамгыр көрүнүштөрүн тартышат. Колдонулган ыкмалар: аудио кабыл алуу; байкоо; чыгармачылык сүрөт тартуу.

Башталгыч класста музыка сабагы эмоционалдык өнүгүү жана көңүл бурууну калыптандыруунун эффективдүү куралы болуп саналат. Аны туура уюштуруу педагогикалык чеберчиликти жана чыгармачылыкты, изденүүнү талап кылат. Музыканы психологиялык инструмент катары колдонуу менен балдардын сабакка болгон кызыгуусун арттырып, алардын ар тараптуу өнүгүүсүнө өбөлгө болот. Ал эми көркөм сүрөт өнөрүндө Демек, музыка жана көркөм сүрөт өнөр предметтерин жаңы ыкмалар менен байытуу-заманбап билим берүүнүн маңыздуу багыттарынын бири. Кенже класстарда музыка менен көркөм өнөр сабактарын интеграциялап окутуу окуучулардын эстетикалык табитин, чыгармачылык ой жүгүртүүсүн жана эмоциялык кабыл алуусун өнүктүрөт.

Жалпылап айтканда, башталгыч класста предмет аралык байланыш мугалим жана окуучулар үчүн кызыктуу жана эң эффективдүү десек жаңылышпайбыз. Интегралдык сабактар окуучуларда дүйнөнүн бир толук картинасын өздөштүрүүгө, калыптандырууга, бизди курчап турган бүтүндөй жаратылыштагы кубулуштардын ортосундагы байланыштарды түшүнүүгө, кызыгууга, тереңдетүүгө шарт түзөт. Окуу-тарбия процессин интеграциялоо аркылуу билим берүү тармагындагы бир катар маселелерди чечүүдө мүмкүнчүлүктөр кеңейип, ыңгайлуу шарттарды түзүүгө болот деген ишенимдүү көз караштар жана интеграция бүтүндөй билим берүүнү өркүндөтүүнүн дидактикалык шарты болсо, интерактивдүүлүк ал шартты камсыз кылуунун методикалык шарты деп жыйынтыкка келсек болот. Башталгыч класста предмет аралык байланышты пайдалануу маанилүү ролду аткарат, анткени ал окуучулардын билимди комплекстүү жана аң-сезимдүү өздөштүрүүсүнө жардам берет.

Колдонулган адабияттар

- 1.Зверев И.Д. Максимова В.И. Межпредметные связи в современной школе .М., 1981.
- 2.Кыргыз улуттук энциклопедиясы. Башкы ред. Асанов Ү. Б., Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору 2011. 784-б.
- 3.Кыргыз Республикасынын мектептеринде 1-4-класстарда музыка предметин окутуунун стандарты Б., 2022. 15-б.
4. Маматалиева З. Музыка сабагы: эффективдүү педагогикалык жана психологиялык абал // Кут билим 13-апрель 2026
5. Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения М., 1981.
- 6.Максимова В.В.Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения М., 1984.
- 7.Максимова В.Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы М., 1988.
- 8.Максимов Г.К. Мектеп предметтерин интеграциялоо тууралуу талкуу. // Педагогика. – 1996. – Жана 5. – Б. 114-115.
9. Максимова Б.Н. Окуу процессиндеги дисциплиналар аралык байланыштар. – М.: Агартуу. – 1988. – 191 б.
10. Мамбетакунов Э. Дидактические функции межпредметных связей в формировании у учащихся естественно-научных понятий Б., 2015. 328-с

Рецензент: ф.и.д.,доцент Бийгелдиева Н.А.

Токтоболотова Ж., Аман кызы Б.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Токтоболотова Ж., Аман кызы Б.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Toktobolotova J., Aman kyzy B.

KNU Jusup Balasagyn

**ҮЙ-БҮЛӨДӨ АДЕП-АХЛАКТЫК БААЛУУЛУКТАРДЫ КАЛЫПТАНДЫРУУ
АРКЫЛУУ БАЛАНЫН СОЦИАЛДАШУУСУ
СОЦИАЛИЗАЦИЯ РЕБЕНКА ПОСРЕДСТВОМ ФОРМИРОВАНИЯ
МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СЕМЬЕ
EDUCATION BASED ON NATIONAL VALUES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL
ORGANIZATIONS**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада үй-бүлөдө адеп-ахлактык баалуулуктарды калыптандыруунун мектепке чейинки курактагы балдардын социалдашуу процессине тийгизген таасири каралат. Ата-эненин үлгүсү, үй-бүлөдөгү баарлашуу жана тарбия ыкмалары баланын жүрүм-турумун, коомго ыңгайлашуусун аныктаары талданат. Ошондой эле баланын жоопкерчилик, урматтоо, боорукерлик сыяктуу сапаттарды өздөштүрүүсүнүн мааниси белгиленет. Макалада практикалык сунуштар берилет.

Аннотация: В статье рассматривается влияние формирования нравственных ценностей в семье на процесс социализации детей дошкольного возраста. Анализируется роль примера родителей, семейного общения и методов воспитания в становлении поведения и адаптации ребенка в обществе. Также подчеркивается значение усвоения таких качеств, как ответственность, уважение и доброжелательность. В статье представлены практические рекомендации.

Abstract: This article examines the impact of forming moral values within the family on the socialization of preschool children. It analyzes the role of parental example, family communication, and parenting methods in shaping a child's behavior and adaptation to society. The importance of developing qualities such as responsibility, respect, and kindness is emphasized. Practical recommendations are also provided.

Негизги сөздөр: социалдашуу, адеп-ахлак, үй-бүлө, тарбия, ата-эне, баалуулуктар, мектепке чейинки курак

Ключевые слова: социализация, нравственность, семья, воспитание, родители, ценности, дошкольный возраст

Keywords: socialization, morality, family, upbringing, parents, values, preschool age

Баланын үй-бүлө шартында социалдашуу процесси анын адеп-ахлактык нормаларды, баалуулуктарды жана маданий салттарды өздөштүрүүсүнүн негизги баскычы болуп саналат. Дал ушул процесс аркылуу бала коомдук чөйрөгө шайкеш аралашууга даяр болот. Үй-бүлөдө тарбия, өз ара баарлашуу жана чоңдорду үлгү катары кабыл алуу аркылуу ата-энелер баласына урмат-сыйды, боорукер мамилени, чынчылдыкты жана эмгекчилдикти сиңиришет.

Ата-эненин жеке жүрүм-туруму баланын дүйнө таанымын калыптандырууда жана анын келечектеги үй-бүлөлүк, коомдук мамилелерине багыт берүүдө чечүүчү мааниге ээ.

Өз баласын ыймандуулук сапаттарга тарбиялоо ар бир ата-эненин алдындагы ыйык милдеттеринин бири. Ата-энелердин баары балдарын ыймандуу кылып тарбиялаша албайт. Себеби балдарын ыймандуу кылып тарбиялоо үчүн, биринчи кезекте, өздөрү ыймандуу болуулары зарыл. Экинчи кезекте, ата-энелер ар тарабынан перзентине үлгү болуп, анын ата-энеси менен сыймыктанган денгээлге жеткирүүсү, ал үчүн ар дайым эл ичинде өзү тууралуу жакшы пикир ойлордун жаралуусуна аракеттенүү, үчүнчү кезекте ата-эне чыныгы башкаруучу, уюштуруучу, багыттоочу, жакын адам, үйрөтүүчү ж.б.у.с. жөндөмдүктөрүн көрсөтүп, чыныгы үй-бүлөнүн куту экендигин далилдөөсү зарыл. Мына ушундай ата-энелердин гана мисалдары чыныгы үлгү боло алат [5.122].

Азыркы коом тездик менен өзгөрүп жаткан шартта да үй-бүлө өз балдарына социалдык тажрыйбаны жеткирүү мүмкүнчүлүгүн сактап келет. Ал аркылуу коомдо калыптанган негизги жалпы адамзаттык баалуулуктар, салт-санаалар, жашоонун мааниси, жүрүм-турум эрежелери жана идеалдар муундан муунга өтөт. Ушуга байланыштуу үй-бүлө жана үй-бүлөлүк тарбия баланын алгачкы тарбия берүүчү социалдык чөйрөсү катары өзгөчө мааниге ээ. Үй-бүлөнү чакан коом катары кароого болот, анткени дал ушул чөйрөдө бала жакындары менен жана башка адамдар менен мамиле түзүүнүн алгачкы көндүмдөрүн өздөштүрөт. Мындан тышкары, үй-бүлө баланын ички психологиялык дүйнөсүнүн калыптанышына, анын өзгөчө инсандык сапаттарынын жана кайталангыс мүнөзүнүн өнүгүшүнө түздөн-түз таасир этет.

Социализация маселелери дүйнөлүк окумуштуулар тарабынан да кеңири изилденип келген. Ж. Пиаже, Р. Мертон, Э. Эриксон ошондой эле россиялык изилдөөчүлөр Б.Г. Ананьев, Г.М. Андреева, Л.С. Выготский, О.С. Газман, А.В. Мудрик ж.б. тарабынан ар тараптуу изилдөө менен бирге методикалык баалуу ойлорду камтыган эмгектерди сунушташкан.

Үй-бүлөдө адептик тарбия баланын коомдо өзүн алып жүрүү маданиятын, курчап турган адамдар менен туура мамиле түзүүнү үйрөтөт. Адептик тарбиялоо адамдык баалуулуктарды жана жүрүм-турумду калыптандыруу алкагында жүргүзүлөт. Адептик нормаларга чынчылдык, акыйкаттык, айкөлдүк, жоопкерчилик, абийирдүүлүк, уяттуулук, гумандуулук, тартиптүүлүк, улууларды урматтоо, кичүүлөрдү ызаттоо, эмгектенүүнү сүйүү жана ошондой патриоттуулук, ата-мекенди сүйүү, мыйзамдуулукту сактоо, атуулдук милдетти так аткаруу, кайрымдуулук жана башка ушул сыяктуу адептик баалуулуктар кирет. Адептүүлүк инсандын калыптанышынын эң баалуу көрсөткүчү катары байыртадан бери эле олуттуу кабылданып келген. Мына ошондуктан үй-бүлөдө адептик баалуулуктарды калыптандыруу дагы бир жолу өзүнүн актуалдуулугун көрсөтүүдө [3].

Демек, инсандын калыптанышына таасир эткен ар кандай социалдык факторлордун ичинен үй-бүлө эң маанилүү орунду ээлейт. Азыркы коомдо үй-бүлө бала үчүн алгачкы социалдашуу институту катары каралат. Бул анын маанилүүлүгү адамдын жашоосунун эң алгачкы мезгилинен тартып узак убакыт бою дал ушул үй-бүлөнүн чөйрөсүндө болуусу менен түшүндүрүлөт. Өзгөчө мектепке чейинки курактагы балдардын социалдык тажрыйбасын калыптандырууда үй-бүлө ар дайым негизги ролду аткарат. Анткени бул мезгилде бала коомдук жүрүм-турумдун алгачкы көндүмдөрүн, мамиле куруу ыкмаларын жана баарлашуу маданиятын үй-бүлө аркылуу өздөштүрөт.

Бала үчүн үй-бүлө анын жашоосунун бүтүндөй дүйнөсү деп айтууга болот. Ал

дал ушул чөйрөдө жашайт. Жаңы нерселерди тааныйт, жек көрүү, кубануу жана боорукерлик сыяктуу сезимдерди үйрөнөт. Үй-бүлөнүн мүчөсү катары кичинекей бала ата-энеси менен ар кандай мамилелерде болот. Натыйжада анын өнүгүшүнө оң да, терс да таасир тийгизип жүрүп отурат. Баланын инсандык сапаттары акырындан калыптанып, боорукер, ачык-айрым, баарлашууга жөндөмдүү болуп өсөт. Ошол эле учурда терс сапаттар менен да таасирленет.

Коом үй-бүлөлөрдүн жаралышы менен пайда болгон. Үй- бүлө түшүнүгү адамзат тарыхынын башталгандан бери түзүлүшү жана чөйрөсү мезгилге, коомдун маданий абалына жараша өзгөрүп, жашап келген социалдык түшүнүк болуп эсептелет. Үй-бүлө коомду түзгөн адамдардын өрчүшүндө, багылышында, физикалык жана психикалык жетишкендигинде, коомдук же жеке адамдык баалуулуктардын жаралышында маанилүү роль ойнойт. Коом жакшы жетилген, сапаттуу кишилерден түзүлгөндө гана өсүп өнүгөт жана үзгүлтүксүздүгүн коргойт. Ошондуктан үй-бүлө институту конституциялык, жалпы жана өзгөчө мыйзамдардын алкагында коргоого алынган [1.25].

Үй-бүлө коомдогу эң негизги функциялардын бири болгон балдарды тарбиялоо милдетин аткарат. Ал ар дайым жана азыркы учурда да баланын социалдык жана маданий баалуулуктарды өздөштүрүүсү жана муундан муунга өткөрүлүшү үчүн зарыл чөйрө болуп эсептелет. Ошону менен бирге үй-бүлө баланын инсан катары калыптанышына түздөн-түз таасир этүүчү негизги факторлордун бири болуп саналат. Албетте, ата-эненин жүрүм-туруму, жеке сапаттары жана үлгүсү үй-бүлөлүк тарбиянын натыйжалуулугун аныктоодо чечүүчү роль ойнойт.

Белгилүү советтик психолог, педагог жана психология илиминдеги эң таасирдүү окумуштуулардын бири Лев Семёнович Выготский [4.480] өз эмгектеринин биринде социализация процесс катары сырткы эрежелерге же шарттарга гана багытталбастан, тескерисинче, адамдын өзүнө багытталганын белгилеген. Бул процесс аркылуу инсан өзүнүн психикалык процесстерин жана функцияларын акырындык менен башкарууну жана өздөштүрүүнү үйрөнө тургандыгына токтолгон. Демек, социализация түшүнүгү социалдык нормаларды акырындап өздөштүрүү жана өз жүрүм-турумун ошол өздөштүрүлгөн коомдук эрежелерге ылайык калыптандыруу катары каралат.

Бул айтылгандардан улам, социалдашуу ар бир бала үчүн маанилүү процесс болуп саналат, айрыкча мектепке чейинки куракта анын ролу өзгөчө чоң. Бала үй-бүлөдө алган тарбиясы, адеп-ахлактык баалуулуктарды өздөштүрүү деңгээли жана социалдык тажрыйбасы аркылуу коомго канчалык туура ыңгайлашары аныкталат. Үй-бүлөдө адеп-ахлактык баалуулуктарды калыптандыруу баланын коомго ийгиликтүү аралашуусуна, адамдар менен туура мамиле түзүүсүнө жана позитивдүү жүрүм-турум моделдерин өздөштүрүүсүнө шарт түзөт деген тыянак чыгарууга болот.

Үй-бүлө баланын социалдашуусунда эң негизги жана баштапкы чөйрө болуп саналат. Ал никеге, кандык туугандыкка, бирге жашоого жана жалпы жоопкерчиликке негизделген чакан социалдык топ катары каралат. Кээ бир учурларда үй-бүлө расмий катталбаган жарандык мамилелер же адамдардын ортосундагы терең эмоционалдык жакындык аркылуу да түзүлөт [6.200].

Мындай шартта үй-бүлө мүчөлөрү бири-бирине карата түшүнүү, жардамдашуу жана жоопкерчилик принциптерине таянып мамиле кылышат. Дал ушул чөйрөдө бала ата-эне менен балдардын, жубайлардын жана бир туугандардын ортосундагы өз ара мамилелердин үлгүсүн көрүп, жүрүм-турумдун алгачкы эрежелерин өздөштүрө

тургандары белгилүү. Балдардын үй-бүлөдө калыптанган адеп-ахлактык баалуулуктары социалдык тажрыйбасын өнүктүрүп, анын коомго туура аралашуусуна жана инсан катары калыптанышына түздөн-түз таасир этет. Азыркы заманбап үй-бүлөлөрдө тарбиялоодогу кыйынчылыктардын пайда болуусу жана руханий баалуулуктарга болгон көңүл буруунун мааниси өзгөчө болуп эсептелет. Ата-энелердин балага карата аң-сезимдүү мамиленин жетишсиздиги, балдарды тарбиялоодогу социалдык багыттын төмөндөшү жана анын инсан катары толук калыптанышына терс таасирин тийгизет. Бул жагдай үй-бүлөдө эмоционалдык чыңалууну пайда кылып, анын жыйынтыгында мектеп жашына чейинки балдардын өнүгүүсүнө жагымсыз учурларды да жаратат.

Үй-бүлөдө баланын социалдашуусуна таасир эткен маанилүү факторлордун дагы бири - тарбиянын маданий жагын да эске алуу керек. Анын негизги милдети үй-бүлө менен социалдык чөйрөнүн ортосундагы байланышты жана өз ара түшүнүшүүнү камсыз кылуу болуп эсептелет. Үй-бүлө бала менен коомдун ортосунда ортомчу ролду аткарат. Ошондуктан үй-бүлө коом тарабынан кабыл алынган баалуулуктарды жана жүрүм-турум нормаларын өзүнө сиңирип, аларды тарбия процессинде колдонушу маанилүү. Эгерде бул нормалар эске алынбай калган шартта, үй-бүлө баланы сырткы чөйрөдөн обочолонтуп, үй-бүлөлүк баалуулуктарды кабыл алууга тескери таасир бериши мүмкүн. Бул болсо баланын социалдык байланыштарын чектеп коюуга алып келет.

Баланы социалдаштыруудагы маданий мамиле кылуу ыкмасынын негизинде социалдашууну эки этапка бөлүп кароого болот. Биринчиси, балалык куракта жүрүүчү алгачкы социалдашуу; экинчиси, адам чоңойгондо, жашоо шарттары өзгөргөндө жаңы социалдык жүрүм-турум моделдерин өздөштүрүү процессинде.

Баланын социалдашуусунда ата-эненин кадыр-баркы, алардын дүйнө таанымы жана жашоо позициясы чоң мааниге ээ. Үй-бүлөлүк мамилелерди курууда өз ара түшүнүшүү, жоопкерчилик, урматтоо, кызматташтык, камкордук жана көңүл буруу сыяктуу негизги принциптер маанилүү орунду ээлейт.

Үй-бүлө баланын калыптанып жаткан инсандыгына өзүнүн жалпы жашоо образы аркылуу таасир этет. Бала үчүн ата-эненин аброю, кадыр-баркы алардын сөзүнө ишенүүдө, ачык жана ишенимдүү баарлашууга умтулууда, кеңеш сурап кайрылууда жана алардын пикирин урматтоодо көрүнөт. Өз кезегинде, кадырлуу ата-энелер балдарды үй-бүлөдөгү маанилүү маселелерди талкуулоого тартып, алардын ой-пикирин эске алуу менен сый мамиле кылышат.

Белгилүү окумуштуу - педагог А.В. Мудриктин пикири боюнча, баланын социалдашуусуна үй-бүлөлүк тарбия гана эмес, ошондой эле мектептеги тарбия жана билим берүү да олуттуу таасир этет. Дал ушул эки чөйрөнүн өз ара аракеттенүүсү аркылуу баланын инсандык сапаттары калыптанып, өнүгөт. Демек, «социалдашуу» түшүнүгүнүн маңызын ар түрдүү көз караштар аркылуу талдап көрүү жана анын үй-бүлөлүк тарбияда негизги орунду ээлээрин көрсөтөт деген тыянак чыгарууга болот.

Социалдык тарбия (социалдык педагогика) деген түшүнүк, XIX кылымдын орто ченинде немец педагогу Адольф Дистервег тарабынан сунуш кылынган, бирок XX кылымда гана активдүү пайдаланыла баштаган. Социалдык тарбиянын объектиси катары мамлекет тарабынан, уюштурулган түрдө балдарга карата багытталган билим берүү, окутуу системасын, тарбиялоо теориясынын жана методикасынын негизинде жүргүзүлгөн иш чаралар эсептелген. Андан кийин бул илим ар кандай курактагы адамдар менен, ар кандай шарттарда ишке ашыруулучу таалим -тарбия иштерине карай пайдаланыла баштайт [2.13].

Социалдашуу балада табигый түрдө жүргөн процесс болсо, социалдык тарбия үй-бүлө тарабынан атайын багытталган таасир. Экөө тең баланын коомго ийгиликтүү аралашуусунда жана инсан катары калыптанышында чечүүчү мааниге ээ. Тагыраак айта турган болсок, социалдашуу баланын үй-бүлөдө адеп-ахлактык баалуулуктарды, жүрүм-турум нормаларын жана коомдук тажрыйбаны акырындап өздөштүрүү процесси. Айрыкча мектепке чейинки куракта бала биринчи социалдык тажрыйбаны дал үй-бүлө чөйрөсүнөн алат. Бул учурда ата-эненин үлгүсү, баарлашуу маданияты жана күнүмдүк тарбиясы баланын коомго аралашуусуна негиз түзөт.

Ал эми ошол эле учурда социалдык тарбия болсо үй-бүлөдө балага адеп-ахлактык баалуулуктарды максаттуу түрдө сиңирүүгө багытталган процесс. Ата-энелер баланы урматтоо, боорукерлик, чынчылдык, жоопкерчилик сыяктуу сапаттарга үйрөтүү аркылуу анын коомдук жүрүм-турумун калыптандырышат.

Жыйынтыктаганда, баланын социалдашуусу үй-бүлөдө адеп-ахлактык баалуулуктарды калыптандыруу менен тыгыз байланышта каралуучу маселе. Дал үй-бүлө чөйрөсү мектепке чейинки курактагы баланын коомдук тажрыйбасын өздөштүрүүсүнө, жүрүм-турум нормаларын үйрөнүүсүнө жана инсан катары калыптанышына негизги шарттарды түзөт. Ошондуктан үй-бүлөдө социалдашуу процесси социалдык тарбия менен бирге жүргүзүлүп, баланын гармониялуу өнүгүшүндө чечүүчү роль ойнойт деген тыянак чыгарууга болот деген пикирдебиз.

Колдонулган адабияттар

1. Али Үнал. Үй-бүлө маселелри социологиянын күзгүсүндө. -Бишкек.; 2015. 25-б
2. Асипова Н. Социалдык тарбия. -Бишкек.; 2004. 13-б
3. Базаркулов С. Адептик баалуулуктарды калыптандырууда үй-бүлөнүн ролу. // MANAS Din Bilimleri Araştırmaları Dergisi (MDBD) 2022
4. Выготский Л. С. Педагогическая психология / ред. В. В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с
5. Касымов Т., Миталипов К. Үй-бүлөдөгү мектепке чейинки бала тарбиясы. – Бишкек.; 2010. 122-б
6. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / под ред. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2000. – 200 с

Рецензент: п.и.к., доцент. Аман кызы Б.

УДК 821.161.1.09

Аккозова А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Аккозова А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Akkozova A.

KNU Jusup Balasagyn

**Т. ТОЛСТАЯНЫН ЧАКАН ПРОЗАСЫНДАГЫ БАЛАЛЫК ДҮЙНӨСҮН
РЕКОНСТРУКЦИЯЛООНУН ПОЭТИКАСЫ ЖАНА МЕХАНИЗМДЕРИ
ПОЭТИКА И МЕХАНИЗМЫ РЕКОНСТРУКЦИИ МИРА ДЕТСТВА В МАЛОЙ
ПРОЗЕ Т. ТОЛСТОЙ**

**POETICS AND MECHANISMS OF RECONSTRUCTING THE WORLD
OF CHILDHOOD IN T. TOLSTAYA'S SHORT PROSE**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада Т. Толстаянын аңгемелериндеги («Свидание с птицей», «На золотом крыльце сидели...», «Любишь — не любишь») баланын дүйнөнү кабылдоосун чагылдыруунун көркөм өзгөчөлүктөрү каралат. Автор өткөн чакты реконструкциялоонун (кайра куруунун) негизги механизмдери катары нарративдик түзүмдүн өзгөчөлүгүн, метафоранын жана мейкиндикти мифологиялаштыруунун ролун талдайт. «Бала — чоң киши» оппозициясына жана убакыт концепциясына өзгөчө көңүл бурулат.

Аннотация: В статье рассматриваются художественные особенности репрезентации детского мировосприятия в рассказах Т. Толстой («Свидание с птицей», «На золотом крыльце сидели...», «Любишь — не любишь»). Автор анализирует специфику нарративной структуры, роль метафоры и мифологизации пространства как ключевых механизмов реконструкции прошлого. Особое внимание уделяется оппозиции «ребенок — взрослый» и концепции времени.

Abstract: The article examines the artistic features of representing a child's perception of the world in T. Tolstaya's short stories ("Date with a Bird", "On the Golden Porch", "Love — No Love"). The author analyzes the specifics of the narrative structure, the role of metaphor, and the mythologization of space as key mechanisms for reconstructing the past. Special attention is paid to the "child — adult" opposition and the concept of time.

Негизги сөздөр: чакан проза, балалык дүйнөсү, поэтика, метаморфизм (кубулуу) / метафоризм, мифологиялаштыруу.

Ключевые слова: малая проза, мир детства, поэтика, метоморфизм, мифологизация

Keywords: short prose, world of childhood, poetics, metamorphism / metaphorism, mythologization.

Феномен детства занимает центральное место в современной литературе, выступая не только как возрастной этап, но и как особый тип сознания, противостоящий прагматизму взрослого мира. В прозе Татьяны Толстой мир детства становится фундаментом её

художественной вселенной.

Феномен детства представляет собой сложный социокультурный конструкт, изучение которого требует интеграции подходов философии, психологии, культурологии и литературоведения. В гуманитарной парадигме XX века детство перестало восприниматься лишь как «подготовительный» этап к взрослой жизни и обрело статус самоценного экзистенциального опыта.

Основоположник исторической антропологии детства Ф. Арьес в своей фундаментальной работе «Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке» доказал, что категория детства исторична: «в средневековом обществе идеи детства не существовало» [1.с. 34]. Позднее концепция детства дополняется психологическими исследованиями Л. С. Выготского и Ж. Пиаже, которые выделили специфику детского мышления — его синкретизм, эгоцентризм и преобладание чувственного восприятия над логическим.

В литературоведческом аспекте детство рассматривается как особая «точка зрения», позволяющая автору осуществить остранение привычной реальности. Как отмечает М. М. Бахтин, авторское сознание использует «избыток видения» по отношению к герою-ребенку, что создает дистанцию между наивным восприятием персонажа и ценностным миром взрослого повествователя [2.с.56]. Таким образом, детство в науке понимается как герметичный мир со своим языком, мифологией и пространственно-временными координатами.

Тема детства занимает центральное место в истории русской литературы, выступая важным объектом художественного и философского осмысления. В произведениях Льва Толстого, Фёдора Достоевского, Ивана Бунина детство представлено как период формирования личности, нравственного опыта и мировоззрения. Однако в современной литературе наблюдается смещение акцента: детство начинает осмысляться не только как биографический этап, но и как особая форма сознания, обладающая собственной логикой и эстетикой.

В этом контексте особый интерес представляет малая проза Татьяны Толстой, в которой мир детства реконструируется через сложную систему художественных средств. Её тексты характеризуются высокой степенью метафоричности, многослойностью повествования и активным использованием интертекстуальных связей.

Мир детства у Т. Толстой не является простым отражением биографической реальности. Он конструируется как особая художественная модель, где детское восприятие обладает собственной логикой. Детство предстает как пространство: повышенной чувствительности; метафоричности мышления; синкретизма реального и фантастического.

Язык малой прозы Татьяны Толстой играет ключевую роль в реконструкции мира детства, поскольку именно через словесную ткань текста передаётся специфика детского восприятия — эмоционально насыщенного, образного, ассоциативного и нередко иррационального. В рассказах («На золотом крыльце сидели...», «Любишь — не любишь», «Соня») детское сознание проявляется через искажение привычных причинно-следственных связей и усиление эмоциональной оценки. Одной из важнейших особенностей является высокая концентрация метафор, которые не просто украшают текст, а моделируют детское мышление.

Так, в рассказе «На золотом крыльце сидели...» пространство дома и двора описывается через метафорические образы, превращающие бытовую реальность в сказочное пространство. Например, предметы интерьера могут восприниматься ребёнком как «живые»,

наделённые волей и характером. В подобных описаниях:

обычная лестница может ощущаться как «страшная и бесконечная», а тени — как «подкрадывающиеся существа».

Здесь метафора выполняет функцию одушевления мира, что характерно для детского сознания.

Язык прозы Т. Толстой играет ключевую роль в реконструкции детства. Для него характерны: метафорическая насыщенность; ассоциативность; использование разговорной и детской речи.

Детское восприятие у Т. Толстой строится на свободных ассоциациях, часто нелогичных с точки зрения взрослого. Например, в рассказе «Любишь — не любишь» эмоциональное состояние ребёнка передаётся через цепочки ассоциаций:

- страх связывается с темнотой,
- темнота — с неизвестным,
- неизвестное — с фантастическими образами.

Такая ассоциативная логика проявляется в скачкообразности описаний: одно впечатление мгновенно вызывает другое, не связанное причинно-следственно. Это создаёт эффект потока детского сознания.

Для имитации детского восприятия автор активно использует элементы разговорной речи и детского языкового поведения:

- уменьшительно-ласкательные формы: «ручки», «ножки», «домик»;
- простые синтаксические конструкции;
- эмоционально окрашенные восклицания.

Например, в ряде рассказов встречаются интонационно насыщенные реплики, передающие непосредственность восприятия: «Не хочу! Не буду! Страшно!» Такие конструкции создают эффект прямого присутствия детского голоса в тексте.

Образы часто гиперболизированы, что отражает специфику детского восприятия. Предметы и явления приобретают символическое значение.

Особое место занимает: звукопись; ритмическая организация текста; повтор как средство имитации детской речи.

Хронотоп в малой прозе Т. Толстой отличается размытостью временных границ. Детство предстает как: внеисторическое пространство; мифологизированное прошлое; субъективно переживаемое время.

Пространство часто локализовано (дом, двор, улица), но при этом наполнено символическими смыслами. Временные сдвиги и воспоминания создают эффект многослойности.

Реконструкция мира детства осуществляется также через: включение фольклорных мотивов; использование архетипических образов; интертекстуальные отсылки к русской и мировой литературе. В этом контексте детство приобретает черты универсального культурного кода, выходящего за пределы индивидуального опыта.

Таким образом, поэтика малой прозы Татьяны Толстой основана на сложной системе художественных механизмов, обеспечивающих реконструкцию мира детства. Детство в ее произведениях предстает не как этап биографии, а как особое состояние сознания, обладающее собственной эстетикой и логикой.

Синтез нарративных, языковых и мифопоэтических средств позволяет автору создать многомерную модель детского восприятия, в которой сочетаются субъективность,

символичность и философская глубина.

Таким образом мир детства в прозе Т. Толстой — это уникальная антропологическая модель, в которой ребенок выступает как высшая форма человеческого сознания, способная наделять мир смыслом и красотой. Спецификой реконструкции детства у Т. Толстой является его мифологизация, превращающая частное воспоминание в универсальный текст о поиске утраченной гармонии.

Список использованной литературы

1. Арьес, Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Арьес. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. — 416 с.
2. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М.: Искусство, 1979. — 424 с.
3. Толстая Т. Рассказы.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста.
5. Эйхенбаум Б. М. О прозе.
6. Современная русская литература конца XX — начала XXI века.

Рецензент :к.ф.н., доцент Иманалиева Ж.К.

УДК 373.2:811.111:37.015.3:37.091.3

Арзыгулова М., Мамбеталиева А.М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Арзыгулова М., Мамбеталиева А.М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Arzugylova M., Mambetalieva A.M.

KNU Jusup Balasagyn

ДОЛБООР МЕТОДУНУН ЖОГОРКУ МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН АНГЛИС ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨГҮ МОТИВАЦИЯСЫНА ТААСИРИ, ВЛИЯНИЕ ПРОЕКТНОГО МЕТОДА НА МОТИВАЦИЮ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ THE INFLUENCE OF THE PROJECT METHOD ON THE MOTIVATION OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN IN LEARNING ENGLISH

Кыскача мүнөздөмө. Макалада улуу мектепке чейинки балдардын англис тилин үйрөнүүдөгү мотивациясына долбоордук методдун таасири каралат. Эрте куракта чет тилди үйрөнүүнүн психологиялык жана педагогикалык негиздери, когнитивдик өнүгүү жана окуу мотивациясынын калыптанышы талданат. Изилдөөнүн жыйынтыгы долбоордук ишмердүүлүк балдардын кызыгуусун жана активдүүлүгүн жогорулатарын көрсөттү.

Аннотация. В статье рассматривается влияние проектного метода на мотивацию старших дошкольников к изучению английского языка. Анализируются психолого-педагогические основы раннего обучения иностранному языку, развитие когнитивных способностей и формирование учебной мотивации. Представлены результаты

педагогического эксперимента, показавшие повышение интереса, активности и эмоциональной вовлеченности детей при использовании проектного метода.

Abstract: This study examines the influence of the project method on the motivation of older preschool children in learning English. The research explores psychological and pedagogical foundations of early language learning, cognitive development, and motivation formation. A pedagogical experiment involving 5–6-year-old children was conducted to compare traditional and project-based instruction. The results show that project activities significantly increase children's interest, emotional involvement, communication skills, and learning motivation in English classes.

Негизги сөздөр: Долбоордук метод; мотивация; мектепке чейинки балдар; англис тили; когнитивдик өнүгүү; оюн аркылуу окутуу; коммуникация.

Ключевые слова: Проектный метод; мотивация; дошкольники; английский язык; когнитивное развитие; игровое обучение; коммуникативные навыки.

Keywords: Project method; motivation; preschool children; English learning; cognitive development; early language education; play-based learning; communicative competence.

The problem of developing motivation in early foreign language learning has become increasingly significant in contemporary preschool education. In the context of globalization and the growing importance of intercultural communication, English language acquisition at an early age is widely recognized as a key component of child development. However, the effectiveness of early language instruction depends not only on methodological approaches but also on the psychological readiness and motivational structure of the child. In this regard, the project method has emerged as one of the most effective pedagogical tools for enhancing motivation among older preschool children.

Preschool age (5–6 years) is characterized by intensive cognitive, emotional, and social development. At this stage, children demonstrate high levels of curiosity, imagination, and a natural tendency toward exploration. According to L. S. Vygotsky, cognitive development occurs most effectively in the zone of proximal development, where children interact with adults and peers in meaningful activities [5]. Cognitive processes such as attention, memory, perception, and imagination develop simultaneously, forming the basis for later academic learning. Children at this age transition from concrete-action thinking to visual-figurative thinking, which allows them to understand and use language in context rather than through abstract rules.

Motivation in preschool education is understood as a dynamic system of internal and external factors that stimulate a child's engagement in learning activities. N. V. Barannik emphasizes that cognitive motivation is expressed through exploratory behavior, curiosity, and the desire to discover new information [1]. At the preschool stage, intrinsic motivation plays a central role, as children are primarily guided by interest, emotional satisfaction, and play-based engagement rather than external rewards or obligations. Therefore, educational strategies must focus on creating emotionally rich and meaningful learning environments that stimulate natural curiosity.

Early foreign language learning is a complex psychological and pedagogical process. Children at this age have limited attention spans and unstable concentration, yet they possess strong imitation abilities and emotional responsiveness. As a result, effective language instruction must be based on visual, auditory, and kinesthetic stimulation. Learning should be organized through play, storytelling, songs, and interactive activities that correspond to the developmental characteristics of

preschool children. The integration of language and culture is also essential, as it helps children understand communication as a socially and culturally embedded process [2].

The project method represents a learner-centered educational approach that emphasizes active participation, collaboration, and practical problem-solving. It is based on the idea that knowledge is constructed through meaningful activity rather than passive reception. According to J. Dewey, education must be grounded in real-life experiences that encourage learners to think critically and act independently [3]. In preschool education, project-based learning is adapted to the age-specific needs of children and is characterized by short-term, creative, and play-oriented tasks.

In the context of early English language learning, the project method creates favorable conditions for motivation development. It allows children to use language in meaningful contexts such as describing objects, expressing ideas, and participating in group activities. Unlike traditional instruction, which often relies on repetition and memorization, project-based learning encourages emotional involvement and personal relevance. Children become active participants in the learning process, which significantly increases their interest and willingness to communicate in English.

Cognitive development is closely linked to motivational processes. When children are emotionally engaged in an activity, their cognitive functions become more active and effective. Through project activities, children develop not only language skills but also thinking abilities, creativity, and problem-solving skills. Construction, drawing, storytelling, and role-playing tasks contribute to the formation of conceptual thinking and enhance memory retention. At the same time, cooperative activities foster social interaction and communication skills.

The experimental part of this study was conducted with 11 children aged 5–6 years in a preschool educational center. The participants were divided into experimental and control groups. Both groups were engaged in English learning activities; however, the experimental group was taught using the project method, while the control group followed traditional instructional approaches. The research was carried out in three stages: diagnostic, formative, and control.

At the diagnostic stage, initial levels of motivation were assessed through observation, conversation, and behavioral analysis. The criteria included interest in English activities, emotional involvement, participation in communication, independence, persistence, and cooperation. The results showed that children demonstrated varying levels of motivation, with a significant number requiring external encouragement to participate actively in classroom activities.

During the formative stage, project-based learning was systematically implemented. The projects were designed according to preschool developmental characteristics and included topics such as “My Family,” “My Favorite Animals,” “Seasons and Weather,” and “Healthy Food.” Each project integrated multiple forms of activity, including drawing, singing, role-playing, crafting, and simple English communication tasks. For example, in the “My Family” project, children created visual posters and used basic English sentences to describe family members, such as “This is my mother” and “This is my brother.”

The teacher acted as a facilitator rather than a traditional knowledge transmitter. Children were encouraged to express ideas, ask questions, collaborate with peers, and make simple decisions independently. Game-based learning played a central role in maintaining motivation. Competitive and cooperative games, visual materials, and interactive tasks significantly increased emotional engagement. According to contemporary research, emotionally positive learning environments contribute to higher levels of cognitive and communicative motivation in preschool children [4].

One of the most important findings of the formative stage was the increased willingness of children to participate in English communication without fear of making mistakes. Emotional

support, praise, and encouragement played a key role in strengthening intrinsic motivation. Mistakes were treated as a natural part of the learning process, which reduced anxiety and increased confidence.

At the control stage, a repeated assessment was conducted using the same diagnostic criteria. The results indicated a significant improvement in the motivational levels of the experimental group compared to the control group. Children who participated in project-based activities demonstrated higher levels of interest, stronger emotional engagement, increased communicative initiative, and greater persistence in completing tasks. They also showed improved cooperation skills and a more positive attitude toward English learning.

The comparative analysis confirmed that the project method is more effective than traditional teaching approaches in developing motivation among older preschool children. The key factor contributing to this effectiveness is the integration of emotional, cognitive, and social components within a single learning process. The project method transforms learning into a meaningful activity that corresponds to children's natural developmental needs.

In conclusion, the project method plays a significant role in enhancing motivation in early English language learning. It creates a developmentally appropriate educational environment that supports cognitive growth, emotional engagement, and communicative development. The findings of this study confirm that project-based learning is an effective pedagogical strategy for preschool education, particularly in the context of foreign language acquisition.

References

1. Barannik, N. V. (2018). Motivation in Early Childhood Education. Moscow: Pedagogical Press.
2. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
3. Montessori, M. (1949). The Absorbent Mind. New York: Dell Publishing.
4. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press.

Рецензент: ф.и.к., доцент Даткабекова Ж.А.

УДК 81'374:811.111

Арсланова А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Арсланова А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Arslanova A.

KNU Jusup Balasagyn

**ЛЕКСИКОГРАФИЯДАГЫ СӨЗДҮКТӨРДҮН КЛАССИФИКАЦИЯСЫ
ЖАНА АЛАРДЫН НЕГИЗГИ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
КЛАССИФИКАЦИЯ СЛОВАРЕЙ В ЛЕКСИКОГРАФИИ И ИХ ОСНОВНЫЕ
ОСОБЕННОСТИ
CLASSIFICATION OF DICTIONARIES IN LEXICOGRAPHY AND THEIR MAIN
CHARACTERISTICS**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада сөздүктөрдү классификациялоонун теориялык негиздери жана сөздүктүн негизги параметрлери каралат. Лексикография илиминин өнүгүү тарыхы, орус (Л. В. Щерба, П. Н. Денисов, В. В. Морковкин) жана батыш (S. Landau, H. Béjoint, R. Hartmann) илимий мектептеринин классификациялык концепциялары талдоого алынат. Изилдөөнүн максаты — англис лексикографиясынын материалында сөздүктөрдү классификациялоонун принциптерин жана сөздүктүн негизги параметрлерин системалуу түрдө талдоо. Изилдөөнүн методдору катары салыштырма-типологиялык, дескриптивдик, структуралык методдор, ошондой эле социолингвистикалык анкета методу колдонулду. Сөздүктөрдү классификациялоонун тогуз негизги принциби бөлүнүп көрсөтүлөт: тилдик критерийи, көлөм жана адресат, лексикалык бирдиктин түрү, маалыматтын мүнөзү жана башкалар. Заманбап англис сөздүктөрү (OED, Merriam-Webster, LDOCE, CALD, Macmillan, Collins COBUILD) макроструктурасы жана микроструктурасы боюнча салыштырылат.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы классификации словарей и основные параметры словаря. Анализируется история развития лексикографии как науки, классификационные концепции российской (Л. В. Щерба, П. Н. Денисов, В. В. Морковкин) и западной (S. Landau, H. Béjoint, R. Hartmann) научных школ. Цель исследования — систематически проанализировать принципы классификации словарей и основные параметры словаря на материале английской лексикографии. В качестве методов исследования применены сравнительно-типологический, дескриптивный, структурный методы, а также метод социолингвистического анкетирования. Выделяются девять основных принципов классификации словарей: языковой критерий, объём и адресат, тип лексической единицы, характер информации и др. Сопоставляются макро- и микроструктура современных английских словарей (OED, Merriam-Webster, LDOCE, CALD, Macmillan, Collins COBUILD).

Abstract: The article examines the theoretical foundations of dictionary classification and the main parameters of a dictionary. The history of lexicography as a scholarly discipline is analysed, along with classification concepts developed by the Russian (L. V. Shcherba, P. N. Denisov, V. V. Morkovkin) and Western (S. Landau, H. Béjoint, R. Hartmann) academic traditions. The aim of the study is to provide a systematic analysis of the principles of dictionary classification and the main parameters of a dictionary on the material of English lexicography. The research methods include comparative-typological, descriptive and structural analysis, as well as a sociolinguistic questionnaire. Nine basic principles of dictionary classification are identified: linguistic criterion, scope and target user, type of lexical unit, nature of information, etc. The macrostructure and microstructure of contemporary English dictionaries (OED, Merriam-Webster, LDOCE, CALD, Macmillan, Collins COBUILD) are compared.

Негизги сөздөр: лексикография; сөздүк; классификация; макроструктура; микроструктура; англис лексикографиясы; LDOCE.

Ключевые слова: лексикография, словарь; классификация; макроструктура; микроструктура; английская лексикография; LDOCE.

Keywords: lexicography; dictionary; classification; macrostructure; microstructure; English lexicography; LDOCE.

Современная лексикография представляет собой одну из наиболее динамично развивающихся отраслей языкознания. В XXI веке количество и разнообразие словарей достигло такого масштаба, что их систематизация и классификация превратились в самостоятельную теоретическую проблему [2, с. 14–18]. Английская лексикография как одна из старейших и наиболее разработанных национальных традиций представляет в этом отношении особый интерес: путь от первого одноязычного английского словаря «A Table Alphabeticall» Роберта Кодри, изданного в 1604 году, до современных электронных и корпусно-ориентированных продуктов охватывает более четырёх столетий непрерывного методологического развития.

Вопрос о классификации словарей вышел в центр научной дискуссии после публикации работы Л. В. Щербы «Опыт общей теории лексикографии» (1940). Однако и до неё практические лексикографы — Чарльз Ричардсон, Джеймс Мюррей (OED) и другие — фактически опирались на собственные интуитивные типологии, разграничивая словари разных назначений. В современной теоретической лексикографии вопрос остаётся открытым, поскольку появление цифровых форматов, корпусной техники и инструментов искусственного интеллекта существенно меняет основания традиционных классификационных схем.

Актуальность темы определяется двумя факторами. Во-первых, в условиях, когда английский язык функционирует в качестве глобального *lingua franca*, уровень лексикографической компетенции студентов-филологов и переводчиков напрямую влияет на качество их профессиональной подготовки; диагностика этой компетенции в кыргызском вузе представляется задачей самостоятельной значимости. Во-вторых, цифровая трансформация словарного дела — онлайн-словари, корпусная техника, инструменты на базе искусственного интеллекта — требует пересмотра классических классификационных схем, разработанных в эпоху печатных лексикографических изданий.

Цель статьи — систематически проанализировать принципы классификации словарей и основные параметры словаря на материале английской лексикографии. Объектом исследования являются современные английские словари; предметом — их классификационные признаки и структурные параметры. **Методы исследования** включают сравнительно-типологический, дескриптивный и структурный анализ, а также метод социолингвистического анкетирования.

Лексикография как раздел языкознания занимается теорией и практикой составления словарей. Р. Р. К. Хартманн разделяет её на два взаимосвязанных аспекта: теоретическую лексикографию (металексикографию) и практическую лексикографию (собственно составление словарей) [6, с. 86–87]. Объектом лексикографии выступает лексическая единица, предметом — её системное описание в формате словарной статьи. Такое разделение принципиально важно для понимания современного состояния дисциплины: теоретическая лексикография формулирует общие принципы классификации, описания и структурирования материала, тогда как практическая лексикография реализует эти принципы в конкретных словарных проектах.

История английской лексикографии условно делится на пять этапов. Первый этап (VII–XV вв.) — период глосс и глоссариев: рукописные собрания латинско-английских соответствий, обслуживавшие потребности монастырских школ. Второй этап (XVI–XVII вв.) — становление одноязычной лексикографии: словари Р. Кодри (1604), Г. Кокерама (1623), Т. Блаунта (1656), ориентированные преимущественно на так называемые «трудные слова». Третий этап (XVIII в.) — формирование нормативной лексикографии, кульминацией которого стал «A Dictionary of the English Language» Сэмюэла Джонсона (1755), на полтора столетия определивший норму английского литературного языка. Четвёртый этап (XIX в.) — академическая лексикография: словарь Ноя Уэбстера (1828) в США и масштабный проект «Oxford English Dictionary», начатый под руководством Джеймса Мюррея в 1884 году. Пятый этап (XX–XXI вв.) — формирование учебной (learner's) лексикографии, начало которой положил А. S. Hornby публикацией «Oxford Advanced Learner's Dictionary» (1948), и переход к цифровым и корпусно-ориентированным продуктам [3, с. 50–58].

Наиболее устойчивая теоретическая база классификации словарей была заложена Л. В. Щербой [4, с. 265–304]. Он выделил шесть бинарных оппозиций, по которым возможна типологизация словарей: академический — справочный; энциклопедический — общеязыковой; тезаурус — обычный словарь; обычный — идеографический; толковый — переводной; исторический — неисторический. Впоследствии эта схема была развита и дополнена П. Н. Денисовым [1, с. 92–110] и В. В. Морковкиным [3, с. 14–22], которые расширили типологию учебной лексикографии и предложили дополнительные параметры классификации. В западной лексикографической традиции С. Лэндау в монографии «Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography» классифицирует словари по принципу ориентации на пользователя [7, с. 7–9], тогда как Г. Бежуэн в работе «Modern Lexicography» выделяет три основных типа: общий одноязычный, учебный и специализированный [5, с. 32–35].

Синтезируя традиции российской и западной лексикографических школ, представляется обоснованным выделение **девяти основных принципов классификации словарей**: 1) языковой критерий (одноязычные, двуязычные, многоязычные); 2) объём (большие, средние, малые, карманные); 3) адресат (общие, учебные, детские, специализированные); 4) тип лексической единицы (слово, фразеологизм, термин, аффикс); 5) характер информации (толковые, переводные, тезаурусы, этимологические, орфоэпические); 6) принцип расположения материала (алфавитный, идеографический, обратный); 7) хронологический аспект (диахронические, синхронические); 8) функциональная направленность (рецептивные, продуктивные, смешанные); 9) носитель информации (печатные, электронные, онлайн). Предложенная схема носит интегрирующий характер: она объединяет щербианскую традицию бинарных оппозиций с пользовательски-ориентированным подходом Лэндау — Бежуэна, что позволяет адекватно описать всё многообразие современной лексикографической продукции.

Структурные параметры словаря традиционно рассматриваются в двух плоскостях. **Макроструктура** представляет собой общую архитектуру словаря и охватывает три зоны: переднюю часть (front matter — предисловие, инструкция пользователю, список сокращений), собственно словарный корпус (word list, обычно расположенный по алфавитному принципу А–Z) и заднюю часть (back matter — приложения, грамматический справочник, иллюстрации). **Микроструктура** описывает внутреннее устройство отдельной словарной статьи. Стандартная микроструктура включает следующие зоны: вокабулу

(lemma), произношение (фонетическая транскрипция), грамматическую информацию (часть речи, парадигма), толкование значения, иллюстративные примеры, фразеологию, этимологию, синонимы и антонимы, а также пометы употребления (usage labels). Конфигурация этих зон варьируется в зависимости от типа словаря: учебные словари типа LDOCE придают повышенное значение примерам и помётам частотности, тогда как академические словари типа OED развёртывают этимологическую и историко-цитатную зоны.

Сопоставительный анализ современных английских словарей позволяет наглядно представить взаимодействие классификационных параметров и структурных характеристик (см. табл. 1).

Таблица 1. Сравнительная характеристика современных английских словарей

Словарь	Тип	Объём	Адресат	Особенность
OED (Oxford English Dictionary)	исторический, академический	600 000+	учёные, лексикографы	этимология, исторические цитаты
Merriam-Webster	общий толковый	470 000+	носители языка	американский вариант, нормативность
LDOCE	учебный (learner's)	230 000	intermediate – advanced	Defining Vocabulary в 2000 слов
CALD	учебный	140 000	средний — продвинутый уровень	пометы по шкале CEFR
Macmillan	учебный	100 000	изучающие язык	«красные» и «зелёные» слова
Collins COBUILD	корпусно-ориентированный	110 000	иностранные пользователи	полнопредложные дефиниции

Представленные данные демонстрируют, что современная английская лексикография развивается одновременно в нескольких направлениях: историко-академическом (OED), нормативно-описательном (Merriam-Webster), учебно-ориентированном (LDOCE, CALD, Macmillan) и корпусно-инновационном (Collins COBUILD). Каждое из этих направлений реализует свой набор классификационных параметров и предполагает собственную конфигурацию микроструктуры.

С целью верификации теоретических положений и оценки уровня лексикографической компетенции современных студентов-филологов автор провёл анкетирование среди обучающихся Нарынского государственного университета имени С. Нааматова. Выборку составили 30 респондентов: 20 студентов бакалавриата (II–IV курсы) и 10 магистрантов специальностей «филология» и «перевод». Анкета включала пять блоков: общие сведения о

респонденте, навыки и привычки использования словарей, распознавание элементов микроструктуры, дифференциация типов словарей по классификационным признакам и самооценка лексикографических компетенций.

Полученные результаты показали следующее. Cambridge Dictionary в его онлайн-версии используют 78 % опрошенных, тогда как с LDOCE — одним из наиболее авторитетных учебных словарей — не знакомы 65 % респондентов. Различие между учебным и общим толковым словарём чётко сформулировать не смогли 42 % студентов; правильная интерпретация помет употребления (formal, informal, derogatory и др.) была дана лишь 28 % опрошенных. Самооценка лексикографической компетенции также оказалась неравномерной: значительная часть респондентов признала собственный уровень в этой области недостаточным для будущей профессиональной деятельности.

Эти результаты позволяют сделать два наблюдения. Во-первых, лексикографическая осведомлённость кыргызских студентов-филологов в среднем ниже того уровня, который предполагается требованиями к профессиональной квалификации филолога и переводчика. Во-вторых, наблюдаемый дисбаланс — массовое использование одного учебного словаря (Cambridge) при незнании альтернатив — указывает на отсутствие в учебном плане систематического курса по лексикографии. Эти обстоятельства аргументируют необходимость введения специальной дисциплины «Английская лексикография» в программы бакалавриата и магистратуры по соответствующим направлениям подготовки.

Таким образом, проведённый анализ показывает, что английская лексикография прошла пятиэтапный путь развития и сегодня представляет собой одну из наиболее разработанных национальных лексикографических традиций. Словари OED, Merriam-Webster, LDOCE, CALD, Macmillan и Collins COBUILD реализуют различные теоретические и практические концепции, что подтверждает многомерность объекта классификации. Предложенная классификационная схема, объединяющая девять основных принципов, синтезирует традицию Л. В. Щербы — П. Н. Денисова — В. В. Морковкина с пользовательски-ориентированным подходом С. Лэндау и Г. Бежуэна и адекватно отражает разнообразие современной лексикографической продукции. Основные параметры словаря — макроструктура и микроструктура — варьируются в зависимости от типа словаря, и каждая зона словарной статьи (lemma, транскрипция, грамматическая информация, толкование, примеры, пометы) конфигурируется согласно его назначению. Эмпирическое анкетирование, проведённое среди студентов и магистрантов Нарынского государственного университета имени С. Нааматова, выявило, что уровень лексикографической компетенции в среднем ниже ожидаемого; для устранения этого дефицита целесообразно введение в учебные планы вузов специального курса по лексикографической подготовке.

Список использованной литературы

1. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы её описания. — М.: Русский язык, 1980. — 253 с.
2. Карпова О. М. Английская лексикография: учеб. пособие. — М.: Академия, 2010. — 176 с.
3. Морковкин В. В. Основы теории учебной лексикографии. — М., 1990. — 71 с.
4. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии // Языковая система и речевая деятельность. — Л.: Наука, 1974. — С. 265–304.
5. Béjoint H. Modern Lexicography: An Introduction. — Oxford: Oxford University Press, 2000. — 276 p.

6. Cowie A. P. English Dictionaries for Foreign Learners: A History. — Oxford: Oxford University Press, 1999. — 232 p.
7. Hartmann R. R. K., James G. Dictionary of Lexicography. — London; New York: Routledge, 1998. — 176 p.
8. Landau S. I. Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography. — 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001. — 477 p.
9. The Oxford English Dictionary [Электронный ресурс]. — URL: <https://www.oed.com> (дата обращения: 02.05.2026).

Рецензент: ф.и.к., доцент Иманалиева Ж.К.

УДК 811.111(091):821.111-1

Бектемирова П., Даткабекова Ж.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Бектемирова П., Даткабекова Ж.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Bektemirova P., Datkabekova J.A.

KNU Jusup Balasagyn

**ЖЕФРИ ЧОСЕРДИН XIV КЫЛЫМДАГЫ АНГЛИС АДАБИЙ ТИЛИНИН
КАЛЫПТАНЫШЫНДАГЫ РОЛУ**

**РОЛЬ ДЖЕФФРИ ЧОСЕРА В ФОРМИРОВАНИИ АНГЛИЙСКОГО
ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В XIV ВЕКЕ**

**THE ROLE OF GEOFFREY CHAUCER IN THE FORMATION OF THE ENGLISH
LITERARY LANGUAGE IN THE FOURTEENTH CENTURY**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада XIV кылымда англис тилинин өнүгүшүнө таасир эткен тарыхый жана лингвистикалык шарттар изилденет, айрыкча орто кылымдагы англис тилинин социолингвистикалык абалына көңүл бурулат. Жеффри Чосердин улуттук адабий англис тилинин калыптанышына кошкон салымы талданат, анын ичинде лексикалык жаңычылдыктары, стилдик жетишкендиктери жана Лондон диалектин жайылтуудагы ролу каралат. Ошондой эле бул макалада Чосердин чыгармачылыгынын кеңири маданий жана адабий таасири талданып, анын англис адабий салтынын жана поэтикалык формасынын кийинки өнүгүшү үчүн мааниси белгиленет.

Аннотация: В статье рассматриваются исторические и лингвистические условия, определившие развитие английского языка в XIV веке, с особым вниманием к социолингвистической ситуации среднеанглийского периода. Исследуется вклад Джеффри Чосера в становление национального литературного стандарта, в частности его лексические новшества, стилистические достижения и роль в утверждении лондонского диалекта. Анализируется также культурное и литературное значение творчества Чосера для

последующего развития английской литературной традиции и поэтической формы.

Abstract: This article explores the historical and linguistic conditions that shaped the development of the English language in the fourteenth century, with particular emphasis on the sociolinguistic dynamics of the Middle English period. It examines the contribution of Geoffrey Chaucer to the emergence of a national literary standard, focusing on his lexical innovations, stylistic achievements, and role in promoting the London dialect. The study further analyses the broader cultural and literary impact of Chaucer's work, highlighting its significance for the subsequent evolution of English literary tradition and poetic form.

Негизги сөздөр: орто кылымдагы англис тили; Чосер; Лондон диалектиси; стандартташуу; лексика; адабий тил; XIV кылым.

Ключевые слова: среднеанглийский язык; Чосер; лондонский диалект; стандартизация; лексика; литературный язык; XIV век.

Keywords: Middle English; Chaucer; London dialect;; standardization; lexis; literary language; fourteenth century.

The fourteenth century occupies a central position in the history of the English language, representing a period of transition from linguistic fragmentation to increasing standardization. This era witnessed the gradual consolidation of regional dialects into a more unified form capable of serving literary and administrative functions. Among the figures instrumental in this transformation, Geoffrey Chaucer stands out as a pivotal agent of linguistic and cultural change.

Chaucer's importance extends beyond his literary achievements; his works provide valuable insight into the evolving structure, vocabulary, and stylistic potential of Middle English. By choosing to write in English at a time when French and Latin still dominated elite discourse, Chaucer contributed significantly to the legitimization of English as a medium of high culture [2, p. 13].

The Middle English period (c. 1100–1500) was marked by extensive linguistic transformation resulting from both internal developments and external influences. A key turning point was the Norman Conquest of England, which profoundly altered the sociolinguistic hierarchy of the country. Following the conquest, French became the language of administration and the ruling elite, while Latin dominated religious and scholarly communication. English, by contrast, was relegated to vernacular usage. This multilingual environment led to extensive lexical borrowing, especially in the spheres of law, governance, and culture [3, p. 27].

By the fourteenth century, English began to regain its functional domains, increasingly used in literature and administration. However, the absence of a standardized norm resulted in the coexistence of multiple dialects, necessitating the emergence of a supraregional linguistic standard [1, p. 45].

London played a decisive role in the formation of this linguistic standard. As the political and economic centre of England, it facilitated dialect contact and linguistic convergence. The London dialect, largely based on East Midland features, gradually acquired prestige and became the foundation of written English [5, p. 102]. The expansion of literacy, administrative practices, and written communication contributed to the stabilization and dissemination of this dialect [4, p. 78]. In this context, the literary activity of Geoffrey Chaucer significantly accelerated the standardization process.

The works of Geoffrey Chaucer are characterised by remarkable lexical richness and stylistic

diversity. Chaucer extensively employed borrowings from French and Latin, integrating them into English and thereby expanding its expressive resources [4, p. 82]. In addition to borrowing, he contributed to the development of English vocabulary by popularizing new lexical items and stylistic forms. His texts demonstrate a sophisticated interplay between elevated and colloquial registers, reflecting the complex social structure of his time [2, p. 21].

Geoffrey Chaucer is widely regarded as a foundational figure in the development of English literary language. His use of the London dialect in *The Canterbury Tales* played a crucial role in establishing it as a literary standard [5, p. 110]. By demonstrating the capacity of English to convey complex literary and philosophical ideas, Chaucer challenged the dominance of French and Latin and contributed to the elevation of English as a language of culture and literature [2, p. 29].

It is generally assumed that Geoffrey Chaucer possessed a solid command of Latin. However, it is far more remarkable that he did not write in French, despite having a relatively high level of proficiency in the language. There is substantial evidence that the upper strata of English society at that time continued to use French in their everyday lives.

Despite the considerable time that had passed since William the Conqueror arrived in England, the nobility remained largely Norman in origin, which set them apart from the lower Anglo-Saxon classes. Although Chaucer himself did not originate from the highest social ranks, he gradually became integrated into them. His wife, Philippa, was the sister of Katherine Swynford, the third wife of John of Gaunt. Thus, Chaucer was connected by marriage to one of the most powerful men in England, who, as William Shakespeare suggests in *Richard II* (1595), wielded authority rivaling that of the king himself.

Given Chaucer's close association with the centre of Norman power, it might be assumed that writing in French would have been a more natural choice for him, particularly as a means of gaining recognition among his wife's relatives and the aristocratic elite. Some critics have linked Chaucer's negative attitude toward the institution of marriage to his allegedly unhappy union with Philippa [1, p. 52]. However, it should be noted that marriages at that time were rarely based on love. Rather, such alliances often served social and economic purposes. For Chaucer, whose social standing was relatively modest, this marriage likely represented an opportunity to advance into aristocratic society. Chaucer also made a significant contribution to English poetic form. He introduced and refined metrical patterns, including iambic structures and rhyme schemes, which later became central to English poetry [3, p. 35].

Thus, Geoffrey Chaucer had every reason to write in French; nevertheless, he chose English — the language of the common people. As Walter Scott once observed, the Saxon tongue was suitable merely for naming animals in the farmyard. When a domestic animal was raised, it was given a Saxon name (for example, sheep). However, once its meat was served at the table, it was referred to by a French term — mouton, which later evolved into mutton.

Such was the linguistic class division in Chaucer's time: if one raised an animal for slaughter, being of Saxon origin, one used the English name; yet if one was wealthy enough to purchase and consume its meat, one employed the French designation: calf/veau (veal); chicken/poulet (pullet); pig/porc (pork) [1, p. 47]. Chaucer, however, did not hasten to impress his noble relatives through a refined command of French. It is assumed that he spoke French from an early age. According to Ranulf Higden, the author of *Polychronicon*, a Latin chronicle describing historical events from the Creation up to 1342, the linguistic situation of the time may be summarized as follows: in contrast to other countries, English schoolchildren were compelled to abandon their native tongue, as all instruction and exercises were conducted in French. This custom arose with the coming of the

Normans into England.

Moreover, children of noble families were taught French from infancy; even while playing with their toys, they spoke French. Provincial inhabitants, striving to gain the favour of the upper classes, made every effort to learn French in order to be regarded more highly [3, p. 39].

This unusual situation, in which the aristocracy and the common people spoke different languages, emerged as a direct consequence of the Norman Conquest of England. Drawing on the writings of the late thirteenth-century historian Robert of Gloucester, England endured numerous invasions and conflicts, until the arrival of the Normans, who were unable to speak English. Robert describes, with evident disapproval, how the French language was imposed upon the population, as mastery of it was essential for gaining access to the upper social strata. Nevertheless, the lower classes continued to speak English.

Chaucer himself was of relatively respectable origin and undoubtedly acquired French at an early age. It is even possible that his earliest compositions were written in French, the language of the court. He first served as a page in the household of the Countess of Ulster and later as a squire in the courts of Lionel, Duke of Clarence, as well as Kings Edward III and Richard II. The world in which Chaucer lived may best be imagined by envisioning him as a character drawn from a Shakespearean drama.

His influence extended to subsequent generations of writers, including William Shakespeare, whose works reflect the linguistic and stylistic foundations established by Chaucer [2, p. 32].

The fourteenth century was a turning point in the development of the English language, marked by increasing standardization and expanding usage. The emergence of the London dialect, combined with socio-cultural changes, created the conditions necessary for the formation of a national literary language [5, p. 115]. Within this context, Geoffrey Chaucer played a decisive role. His linguistic innovations, literary achievements, and consistent use of English significantly influenced the development of the language and its literary tradition.

References

1. Baugh A. C., Cable T. A History of the English Language. — London: Routledge, 2002.
2. Barber C. The English Language: A Historical Introduction. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
3. Crystal D. The Stories of English. — London: Penguin, 2004.
4. Freeborn D. From Old English to Standard English. — London: Macmillan, 1998.
5. Blake N. F. A History of the English Language. — London: Macmillan, 1996.

Рецензент: ф.и.к., доцент Иманалиева Ж.К.

УДК 373.3.016:82:37.036

Билалова Г.Т.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Билалова Г.Т.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Bilalova G.T.

KNU Jusup Balasagyn

**РОЛЬ ПРЕДМЕТА "ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ" В ФОРМИРОВАНИИ
ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ.
NARYNSKY REGIONAL MULTI-PROFILE INSTITUTE NAMED AFTER
S. NAAMATOVA AT NCU NAMED AFTER J. BALASAKAYA
THE ROLE OF THE SUBJECT "LITERARY READING" IN THE FORMATION
OF CREATIVE ACTIVITY**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макала адабий окуу предметинин окуучулардын чыгармачыл активдүүлүгүн калыптандыруудагы ролун теориялык жана практикалык негизде талдайт. Изилдөөдө адабий тексттер менен иштөө (талдоо, интерпретация, драмалаштыруу, чыгармачыл жазуу, диалогдук талкуу) окуучулардын элестетүүсүн, критикалык жана дивергенттик ой жүгүртүүсүн, тилдик компетенциясын, эстетикалык даамын жана баалуулук-сезимдик тажрыйбасын өнүктүрөрү негизделет. Окуу процессине долбоордук иш, портфолио, ролдук оюндар, метакогнитивдик рефлексия жана санариптик сторителлинг сыяктуу ыкмаларды интеграциялоо чыгармачыл демилгени күчөтүп, ар түрдүү жөндөмдөгү окуучулар үчүн инклюзивдүү шарт түзөрү көрсөтүлөт. Күтүлгөн натыйжалар катары окуучулардын оригиналдуу идея жаратуу жөндөмү, акын-жазуучулук экспрессиясы, медиасабаттуулугу жана социалдык-эмоционалдык компетенцияларынын туруктуу өсүшү белгиленет. Ключ сөздөр: адабий окуу, чыгармачыл активдүүлүк, интерпретация, чыгармачыл жазуу, дивергенттик ой жүгүртүү, дидактикалык модель, баалоо үчүн окутуу.

Аннотация: Эта статья на теоретической и практической основе анализирует роль предмета литературного чтения в формировании творческой активности учащихся. В исследовании обосновывается, что работа с литературными текстами (анализ, интерпретация, драматизация, творческое письмо, диалогическое обсуждение) развивает воображение, критическое и дивергентное мышление, языковую компетенцию, эстетический вкус и ценностно-эмоциональный опыт учащихся. Показано, что интеграция в учебный процесс таких методов, как проектная работа, портфолио, ролевые игры, метакогнитивная рефлексия и цифровой сторителлинг, усиливает творческую инициативу и создает инклюзивные условия для учащихся с разными способностями. В качестве ожидаемых результатов отмечается устойчивый рост способности учащихся генерировать оригинальные идеи, поэтико-писательской экспрессии, медиаграмотности и социально-эмоциональных компетенций. Ключевые слова: литературное чтение, творческая активность, интерпретация, творческое письмо, дивергентное мышление, дидактическая модель, обучение для оценивания.

Annotation: This article analyzes on a theoretical and practical basis the role of the subject of literary reading in the formation of creative activity of students. The study found that working with literary texts (analysis, interpretation, dramatization, creative writing, dialogical discussion) develops students' imagination, critical and divergent thinking, language competence, aesthetic taste and value-emotional experience. It's been shown that integrating methods like project work, portfolio, role-playing, metacognitive reflection, and digital storytelling into the curriculum boosts creative initiative and creates inclusive environments for students with different abilities. Expected outcomes include a sustained increase in students' ability to generate original ideas, poetic-writing expression, media literacy and social-emotional competencies. Key words: literary reading, creative activity, interpretation, creative writing, divergent thinking, didactic model, teaching for assessment.

Негизги сөздөр: Адабий окуу, чыгармачыл активдүүлүк, калыптандыруу, окуучулардын активдүүлүгү, сабактын орду жана ролу.

Ключевые слова: Литературное чтение, творческая активность, формирование, активность учащихся, место и роль урока.

Keywords: Literary reading, creative activity, formation, activity of students, place and role of the lesson.

Башталгыч мектепте «Адабий окуу» предмети окуучулардын руханий, интеллектуалдык жана тилдик өнүгүүсүндө өзгөчө мааниге ээ. Бул предмет аркылуу окуучулар көркөм чыгармалар дүйнөсүнө аралашып, сөз өнөрүнүн баалуулуктарын түшүнүүгө, эстетикалык табитин калыптандырууга жана адеп-ахлактык сапаттарын өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк алышат.[1]

«Адабий окуу» предметинин негизги максаты — окуучулардын аң-сезимдүү, түшүнүп окуу жөндөмүн калыптандыруу, алардын тил байлыгын өстүрүү, көркөм чыгармаларды кабыл алуу маданиятын өнүктүрүү жана чыгармачылык ой жүгүртүүсүн өркүндөтүү болуп саналат. Бул максат окуучуларды жөн гана окууга үйрөтүү менен чектелбестен, аларды текстти талдоого, түшүнүүгө жана өз алдынча баа берүүгө үйрөтүүнү камтыйт.

Аталган предметтин негизги милдеттери төмөнкүлөр болуп эсептелет:

- окуучуларды туура, так жана түшүнүп окууга үйрөтүү;
- көркөм чыгармалардын мазмунун жана идеясын түшүнүүгө багыт берүү;
- тил байлыгын, сүйлөө маданиятын жана байланыштуу кепти өнүктүрүү;
- окуучулардын эстетикалык табитин жана адеп-ахлактык сапаттарын калыптандыруу;
- чыгармачылык ой жүгүртүүсүн жана өз алдынча иштөө жөндөмүн өнүктүрүү.

Адабий окуу сабагы окуучулардын чыгармачыл активдүүлүгүн калыптандырууда өзгөчө орунду ээлейт. Көркөм текст менен иштөө процессинде окуучулар каармандардын образын элестетип, окуяларды талдап, ар кандай кырдаалдарга өз көз карашын билдиришет. Бул алардын ой жүгүртүүсүн активдештирип, чыгармачылык потенциалын ачууга шарт түзөт.[2]

Мындан тышкары, адабий окуу сабагында колдонулган чыгармачылык тапшырмалар окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатат. Мисалы, окуяны улантуу, каармандын ордуна өзүн коюп көрүү, диалог түзүү, сахналаштыруу сыяктуу иш-аракеттер окуучуларды сабакка кызыктырып, алардын өз алдынча иштөөсүнө түрткү берет. Натыйжада окуучулар билимди даяр түрдө кабыл албастан, аны өздөрү изденип, түзүп, колдонууга үйрөнүшөт.

Ошондой эле бул предмет окуучулардын коммуникативдик жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө чоң салым кошот. Алар өз оюн так, логикалык жана түшүнүктүү жеткирүүгө, башкалардын пикирин угууга жана талкууга катышууга үйрөнүшөт. Бул болсо алардын социалдык активдүүлүгүн да жогорулатат.[1]

Салттуу окутуу формаларында окуучу окуу процессинде белгилүү бир маалыматты алып, өздөштүрүп, ага көрсөтүлгөн маселелерди, көнүгүүлөрдү ж.б. чечүү ыкмаларын кайра жаратууга жөндөмдүү болуп калат. Бирок, ал коюлган көйгөйдү чечүү жолдорун чыгармачылык менен издөөгө катышпайт жана демек, мындай издөө тажрыйбасына ээ болбойт. Чечилиши керек болгон көйгөй канчалык тааныш эместей болсо, окуучу үчүн издөө процесси ошончолук кыйын болот, эгерде анын атайын тажрыйбасы жок болсо. Ошондуктан, орто мектепти ийгиликтүү аяктаган, мектеп программасын өздөштүргөн

бүтүрүүчүлөр көбүнчө аларды чечүүгө стандарттуу эмес мамилени талап кылган жогорку окуу жайларынын конкурстук тапшырмаларын аткара албай калган учурлар көп кездешет. Жаңы көйгөйгө байланыштуу жаңы гипотезаны иштеп чыгуу изилдөөчүнүн жөндөмдүүлүктөрүнө чечүүчү таасир этүүчү ишмердүүлүктүн өзгөчө түрлөрүн талап кылат. Бул жөндөмдүүлүктөр окуучулардын өздөрүнүн ишмердүүлүгүндө калыптанат. Бир катар көйгөйлөрдү чечүү үчүн салттуу жолдорду таптакыр жаңы, күтүлбөгөн көз караш менен кароого туура келет. Чыгармачылык тажрыйбаны калыптандыруу үчүн чыгармачылык чечимди талап кылган жана шарттарды түзгөн атайын педагогикалык кырдаалдарды түзүү зарыл.[3]

Бирок балага мындай эркиндикти берүү чоңдордун акырын, акылдуу, боорукердик менен жардам берүүсүн жокко чыгарбайт, тескерисинче, болжолдойт – бул чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү ийгиликтүү өнүктүрүүнүн төртүнчү шарты. Чыгармачылык үчүн психологиялык жактан ыңгайлуу шарт жана бош убакыт керек экени илгертен эле белгилүү, ошондуктан чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү ийгиликтүү өнүктүрүүнүн бешинчи шарты – коллективдеги жылуу, достук маанай. Чоңдор баланын чыгармачылык изденүүсүнөн жана өзүнүн ачылыштарынан кайтып келүүсү үчүн коопсуз психологиялык базаны түзүшү керек. Баланын чыгармачылыгын акырындык менен стимулдаштыруу, анын ийгиликсиздиктерине боор ооруу, ал тургай реалдуу жашоого мүнөздүү эмес кызыктай идеяларга да сабырдуулук менен мамиле кылуу маанилүү. Бирок жагымдуу шарттарды түзүү чыгармачылык потенциалы жогору болгон бала үчүн жетишсиз, бирок кээ бир батыш психологдору азыр да чыгармачылык балага башынан эле таандык деп эсептешет жана ага эркин өзүн көрсөтүүгө тоскоол болбош керек. Бирок тажрыйба көрсөткөндөй, кийлигишпөө аздык кылат: бардык эле балдар жаратуу жолун ача албайт жана чыгармачылык активдүүлүгүн узак убакытка сактай албайт. Эгерде окутуунун тиешелүү ыкмаларын тандасак (жана тажрыйба муну далилдейт), анда бул окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүү деңгээлинин жогору болушуна өбөлгө түзөт – бул чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнүн алтынчы шарты. Ал акыркы максатка жетүүгө багытталган бир катар жеке педагогикалык маселелер чечилип жаткан максаттуу процесс болгон учурда гана натыйжалуу болот.[2]

Көркөм окуу баланын эмоционалдык, чыгармачылык, адабий жана окуучулук өнүгүүсүнүн, ошондой эле анын адеп-ахлактык-эстетикалык тарбиясынын маселелерин комплекстүү чечиши керек. Бала үчүн окуу – бул эмгек, чыгармачылык, жаңы ачылыштар, өзүн-өзү тарбиялоо жана, албетте, ырахат экенин эстен чыгарбоо керек. Балдардын чыгармачылыгынын өнүгүшү биринчи кезекте сезимтал, сылык, баарын түшүнгөн мугалимге, анын чыгармачылык потенциалына көз каранды. Ошондуктан мугалимдин алдында төмөнкү милдеттер турат: окуучулардын ар кандай чыгармачылык көрүнүштөрүн байкоо; сабакта жана класстан тышкаркы иштерде чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү. Тилекке каршы, кенже класстын окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү боюнча иштин бир катар кыйынчылыктары бар: программада чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү боюнча сунуштар камтылган, бирок бул маселе боюнча иштин методикасынын сүрөттөлүшү эч жерде жок; балдардын олуттуу бөлүгүндө лексикалык кору азайган же сапаттык жактан толук эмес, фонематикалык процесстер же кептин грамматикалык түзүлүшү жетишсиз түрдө калыптанган. Бирок, ар бир баланы өз алдынча текст жазууга үйрөтүү зарыл, анткени поэтикалык кеп чыгармачылык кыялды, ассоциативдик ой жүгүртүүнү, тилдик сезимди,

интуицияны жана интеллектуалдык-эмоционалдык активдүүлүктү өнүктүрөт.[1]

Тапшырманы аткарууга чыгармачылык мамиле жасоодо *үч этапты* бөлүп көрсөтүүгө болот: *биринчи этап* – окуучуларда чыгармачылык ишмердүүлүк үчүн өбөлгө болгон сапаттарды калыптандыруу: байкоочулук, пикирлешүүчүлүк, кептик жана жалпы активдүүлүк, жакшы машыккан эс тутум жана тез эске түшүрүү, тапкычтык, фактыларды талдоо жана түшүнүү адаты. Чыгармачылык үчүн эрк, өз жалкоолугунду жана объективдүү кыйынчылыктарды жеңе билүү, бардык иштерде жана биринчи кезекте – таанып билүүдө активдүү болуу керек. Ошол эле учурда, чыгармачылыктын өбөлгөлөрү болуп эмоциялар дүйнөсү, кызыгуу жөндөмү, элестетүү саналат. Окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн өбөлгөлөрүн биз адабий окуу сабактарында тилдик оюндар жана ар кандай конкурстар, викториналар аркылуу калыптандырабыз; окуучулардын майрамдарда, концерттерде жана кадимки сабактарда чыгып сүйлөөлөрү аркылуу, анткени бул чыгып сүйлөөлөр күнүмдүк турмуштун жана стандарттын чегинен чыгат.

Экинчи этап – окуучулардын таанып билүү процессиндеги изилдөө ишмердүүлүгүнүн элементтери, ошондой эле алардын жамааттык иши, коюлган маселелерди биргелешип аткаруу. Үчүнчү этап – окуучунун индивидуалдуулугун, инсандыгын чыгармачылык аркылуу, негизинен искусствонун ар кандай түрлөрү аркылуу билдирүү. Аткаруучулук ишмердүүлүк да искусство деңгээлине, өзүн-өзү билдирүүгө чейин көтөрүлө алат: жомокту драмалаштырууда окуучу жомок каарманынын ролуна кирет, ошондо репликаларды айтууда ал өзүн-өзү билдирүүгө чейин көтөрүлөт. Муну иллюстрациялоо жөнүндө да айтууга болот, биз балдардан аңгемедеги окуянын учурун чагылдырган сюжеттик сүрөттү тартууну суранганда, элестетүүнүн жана, албетте, жашоону билүүнүн негизинде алар өздөрүнөн бир нерсе, өздөрүнүн инсандыгынан, жашоону көрүүсүнөн, каарманды же окуяны түшүнүүсүнөн бир нерсе кошушат, - бул өзүн-өзү билдирүү.[2]

Бул методикалык сунуштарды түзүүнүн максаты – башталгыч класстын мугалимдерине адабий окуу сабактарында окуучулардын чыгармачылык иштерин уюштурууда методикалык жардам көрсөтүү. Чыгармачылык тапшырмаларды колдонуунун натыйжасында көптөгөн балдарда чыгармачылык, көйгөйлүү-издөө мүнөзүндөгү тапшырмаларга оң мамиле пайда болот. Алар бара-бара көз карандысыздыктын жогорку деңгээлин көрсөтүшөт; суроолорду берип, аларга жооп табууну, ой жүгүртүүнү жана боор оорууну, ошондой эле окулган текстке анализ жасоону үйрөнүшөт; текстте камтылган башкалардын ойлорун түшүнүшөт; автор тарткан сүрөттөрдү элестетип, бул сүрөттөр кандай тилдик каражаттар менен жаратылганын көрүшөт; автордун маанайын сезип, аны жеткирүү үчүн керектүү интонацияны табышат. Балдардын чыгармачылык ишмердүүлүктүн жүрүшүндө келип чыккан өздүк каталарына жана кыйынчылыктарына болгон мамилеси өзгөрөт: алар аларды тынчыраак кабыл алышат; кыйынчылыктарды жеңүү, башталган ишти аягына чыгаруу жөндөмү жогорулайт. Чыгармачылык мүнөздөгү иштерди аткарууда фантазияга жана элестетүүгө болгон жөндөмдүүлүк, ошондой эле стандарттуу эмес кырдаалдарды моделдөө жөндөмдүүлүгү айкыныраак көрүнөт. Ошентип, класста достук маанайын жана чыгармачылыкка олуттуу мамилени түзүүдө, сабактан сабакка чейин тынымсыз жана талыкпаган эмгектин натыйжасында балдардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрү өнүгөт деп жыйынтык чыгарууга болот.[1]

Жыйынтыктап айтканда, «Адабий окуу» предмети башталгыч мектепте окуучулардын чыгармачыл активдүүлүгүн калыптандыруунун негизги каражаттарынын бири болуп саналат. Ал окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүп гана тим болбостон, алардын инсан

катары калыптанышына, руханий дүйнөсүнүн байышына жана чыгармачылык потенциалынын ачылышына өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар

- 1.Абдуллина А.А. Детское иллюстрирование как один из приемов работы над произведением // Начальная школа. – 1980. – № 4. – С. 24-29.
2. Амонашвили Ш.А. Как живёте дети? – М.: Просвещение, 1986.
3. Бойкина В. Литературное чтение. Рабочая тетрадь. - М.: Просвещение, 2016.

Рецензент: п.и.к., доцент Бектурова Э.О.

УДК:811.111

Жайлобаева Т., Мамбеталиева А.М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Жайлобаева Т., Мамбеталиева А.М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Jailobaeva T., Mambetalieva A.M.

KNU Jusup Balasagyn

**АКШ, АВСТРАЛИЯ, КАНАДА ЖАНА БАШКА АНГЛИС ТИЛДҮҮ
ӨЛКӨЛӨРДӨГҮ АНГЛИС ТИЛИНИН ЛЕКСИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ:
ТАРЫХЫЙ ӨНҮГҮШҮ ЖАНА ӨЗ АРА ТААСИРИ
ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В США,
АВСТРАЛИИ, КАНАДЕ И ДРУГИХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СТРАНАХ:
ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И ВЗАИМНОЕ ВЛИЯНИЕ
LEXICAL PECULIARITIES OF ENGLISH IN THE USA, AUSTRALIA, CANADA,
AND OTHER ENGLISH-SPEAKING COUNTRIES: HISTORICAL DEVELOPMENT
AND MUTUAL INFLUENCE**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада АКШ, Австралия, Канада жана башка англис тилдүү өлкөлөрдөгү англис тилинин лексикалык өзгөчөлүктөрү каралат. Англис тилинин улуттук варианттарынын калыптанышына таасир эткен тарыхый жана маданий факторлор талданат. Америкалык, канадалык жана австралиялык англис тилдериндеги сөздөрдүн колдонулушундагы айырмачылыктар, жаңы сөздөрдүн пайда болушу жана башка тилдерден кирген сөздөр изилденет. Жергиликтүү элдердин жана иммигранттардын тилдери англис тилинин сөз байлыгынын өнүгүшүнө таасир эткени белгиленет. Ошондой эле глобалдашуу жана маалымат каражаттарынын өнүгүшү англис тилинин ар түрдүү варианттарынын өз ара таасирин күчөткөнү көрсөтүлөт. Изилдөөнүн жыйынтыгында лексикалык айырмачылыктар улуттук маданиятты чагылдырып, англис тилинин өнүгүшүнө өбөлгө түзөрү аныкталат.

Аннотация: Статья рассматривает лексические особенности английского языка в США, Австралии, Канаде и других англоязычных странах. Анализируются исторические причины формирования национальных вариантов английского языка, а также влияние

культуры, миграции и социальных процессов на развитие лексики. Особое внимание уделяется различиям в употреблении слов, заимствованиям и словообразованию в американском, канадском и австралийском английском. Отмечается роль языков коренных народов и иммигрантов в развитии словарного состава. Также рассматривается влияние глобализации и средств массовой информации на взаимное проникновение различных вариантов английского языка. Делается вывод о том, что лексические различия отражают культурную идентичность народов и одновременно способствуют обогащению современного английского языка.

Abstract: The article examines lexical peculiarities of the English language in the USA, Australia, Canada, and other English-speaking countries. It analyzes historical and cultural factors that influenced the development of national varieties of English. Special attention is paid to vocabulary differences, borrowings, and word formation in American, Canadian, and Australian English. The study highlights the influence of indigenous and immigrant languages on the lexical system of English. The impact of globalization and mass media on the interaction of English varieties is also discussed. The article concludes that lexical differences reflect national identity and cultural traditions while enriching the modern English language and contributing to its further development.

Негизги сөздөр: англис тили, лексика, америкалык англис тили, канадалык англис тили, австралиялык англис тили, тил варианттары, өздөштүрүлгөн сөздөр

Ключевые слова: английский язык, лексика, американский английский, канадский английский, австралийский английский, языковые варианты, заимствования

Keywords: English language, vocabulary, American English, Canadian English, Australian English, language varieties, borrowings

Английский язык является одним из наиболее распространённых языков мира и имеет множество национальных вариантов. Наиболее известными среди них являются британский, американский, канадский и австралийский английский. Несмотря на общее происхождение, данные варианты отличаются друг от друга лексикой, произношением и особенностями употребления слов. Формирование этих различий связано с историческими событиями, миграцией населения и культурным развитием отдельных стран.

История распространения английского языка начинается с колониальной политики Великобритании в XVII–XIX веках. Английский язык распространился на территории Северной Америки, Австралии, Новой Зеландии и других регионов. В новых условиях язык начал изменяться под влиянием местной культуры и языков коренного населения [2, p. 45]. Именно поэтому современный английский язык нельзя рассматривать как единую неизменную систему.

Американский английский считается одним из наиболее влиятельных вариантов современного английского языка. После образования США язык начал развиваться самостоятельно. Многие слова приобрели новые значения, а часть британской лексики была заменена другими вариантами. Например, в британском английском используется слово “flat”, тогда как в американском варианте употребляется “apartment”. Вместо “lorry” американцы говорят “truck”, а слово “movie” заменяет британское “film” [3, p. 112].

На развитие американского английского большое влияние оказали языки иммигрантов. В лексику вошли слова испанского, немецкого, французского и индейского происхождения.

Такие слова, как “ranch”, “canyon”, “rodeo”, пришли из испанского языка. Заимствования отражают историю освоения территории и культурные контакты между народами [4, p. 87].

Канадский английский занимает промежуточное положение между британским и американским вариантами. С одной стороны, в Канаде сохраняются некоторые британские нормы написания, например “colour”, “centre”, “travelling”. С другой стороны, под влиянием США активно используются американские слова и выражения [5, p. 56]. Особенностью канадского английского является наличие французского влияния, особенно в провинции Квебек. Некоторые французские слова вошли в повседневную речь канадцев и стали частью национального варианта языка [5, p. 73].

Австралийский английский также сформировался под воздействием исторических и социальных факторов. После основания британских колоний в Австралии язык переселенцев начал адаптироваться к новым условиям жизни. В речи появились слова, связанные с природой, животным миром и особенностями быта континента [6, p. 39].

Многие слова были заимствованы из языков аборигенов, например “kangaroo”, “boomerang”, “koala” [6, p. 64].

Австралийский английский отличается большим количеством разговорных сокращений и неформальных слов. Австралийцы часто используют уменьшительные формы: “barbie” вместо “barbecue”, “brekkie” вместо “breakfast”, “Aussie” вместо “Australian”. Эти особенности делают речь более неформальной и отражают национальный стиль общения.

В других англоязычных странах также существуют собственные лексические особенности. Например, в Новой Зеландии английский язык испытал влияние языка маори. В Южной Африке английский взаимодействует с африкаанс и местными языками. В Индии сформировался особый вариант английского языка, включающий большое количество слов индийского происхождения [7, p. 91].

Современные процессы глобализации усиливают взаимное влияние различных вариантов английского языка. Международные средства массовой информации, интернет и киноиндустрия способствуют распространению американской лексики по всему миру [1, p. 27].

Несмотря на существующие различия, носители разных вариантов английского языка обычно легко понимают друг друга. Лексические особенности чаще всего касаются бытовой и культурной сферы и не создают серьёзных препятствий для коммуникации [3, p. 148].

Таким образом, лексические различия между национальными вариантами английского языка являются результатом длительного исторического развития и межкультурного взаимодействия [2, p. 214].

Список литературы

1. Crystal D. English as a Global Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
2. Algeo J. The Origins and Development of the English Language. — Boston: Wadsworth, 2010.
3. Trudgill P., Hannah J. International English: A Guide to Varieties of Standard English. — London: Routledge, 2013.
4. Baugh A., Cable T. A History of the English Language. — London: Routledge, 2002.
5. Chambers J. K. Canadian English: Origins and Structures. — Toronto: Harcourt Brace, 1998.

6. Horvath B. Variation in Australian English. — Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
7. Kachru B. The Indianization of English. — Oxford: Oxford University Press, 1994.

Рецензент: к.ф.н., доцент Даткабекова Ж.А.

УДК 372.881.161.1:37.043.2-054.57

Жолдошбекова А., Касаболотова Г.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Жолдошбекова А., Касаболотова Г.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Joldoshbekova A., Kasabolotova G.A.

KNU Jusup Balasagyn

**КЫРГЫЗ АУДИТОРИЯСЫНДАГЫ ОРФОГРАФИЯЛЫК КАТАЛАРДЫН
АЛДЫН АЛУУ ЖАНА ЖОЮУ
ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ И УСТРАНЕНИЕ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ ОШИБОК
В КЫРГЫЗСКОЙ АУДИТОРИИ
PREVENTING AND ELIMINATING SPELLING ERRORS IN THE KYRGYZ
AUDIENCE**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада орфографиялык сабаттуулук түшүнүгү каралат. Биздин негизги багыттардын бири - сабаттуу жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүү. Орфографияны окутуу ыкмаларында окуунун натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдорун жана каражаттарын табууга чоң басым жасалат.

Аннотация: В статье раскрыто понятие орфографической грамотности. Одним из главных направлений мы выбираем работу над формированием навыка грамотного письма. В методике обучения орфографии большое внимание уделяем поиску путей и средств повышения эффективности обучения.

Abstract: This article explores the concept of spelling literacy. One of our primary focuses is developing the skill of literate writing. Our spelling teaching methodology places significant emphasis on finding ways and means to improve learning effectiveness.

Негизги сөздөр: орус тили, орфографиялык курчтук, орфография

Ключевые слова: русский язык, орфографическая зоркость, орфография.

Keywords: Russian language, spelling acuity, spelling.

Формирование орфографически грамотного письма – одна из наиболее трудных задач, решаемых в школе. Несмотря на многочисленные исследования, проводимые в методике орфографии, учить правописанию достаточно сложно. Связано это и со сложностью самой орфографической системы русского языка, и с тем, что учащиеся, погружаясь в море

орфографических правил и исключений, не могут уловить логики правописания и воспринимают орфографию как набор разрозненных, не связанных между собой «нужно» и «нельзя».

Обучение русскому языку в кыргызской аудитории имеет своей целью свободное владение русским языком не только в устной, но и в письменной форме. Письменная речь обучаемых отличается бедностью и типичными для них речевыми ошибками. В целом, уровень владения письменной речью в отличие от устной речи нельзя считать соответствующим требованиям школы.

Особую актуальность приобретает эта проблема в настоящее время, когда на качестве орфографических умений негативно сказывается уделение особого внимания только на развитие устной связной речи. Как нам кажется, в связи с этим остро стоит вопрос о решении задачи по совершенствованию правописных умений обучаемых-кыргызов. Но решению этой проблемы препятствуют, во-первых, слабое владение устной и письменной формами речи учениками-кыргызами, во-вторых, сложностью действующих орфографических правил, которые содержат немало противоречий, а также исключений, требующих зубрёжки и запоминания. Об этом говорит тот факт, что нами с целью определения уровня владения навыками письма, а также для планирования дальнейшей работы по развитию письменной речи обучаемых были проведены у учащихся контрольные диктанты. В частности, были проанализированы письменные работы учащихся общеобразовательной школы №1 имени Токтогула Сатылганова г.Нарын, выполненные в одно и то же время. Такой контрольный диктант срезового характера был проведен у учащихся школы №1 в 5-7-классах. Во-первых, нас интересовал вопрос, насколько они владеют навыками письма. Во-вторых, нам хотелось узнать, как усваиваются учащимися правила русской орфографии и пунктуации.

Далее будем детально анализировать орфографические ошибки, допущенные в диктантах учащихся. Работа такого рода актуальна ещё тем, что многие орфографические ошибки характерны обеим формам речи, и здесь речь идет не только об устранении орфографического пробела, но и о предупреждении ошибок в устной связной речи учащихся - кыргызов.

Орфография – это единообразие передачи слов и грамматических форм речи на письме; свод правил, обеспечивающий это единообразие; раздел прикладного языкознания. Согласно Н.С. Рождественскому, орфография – это «1) система (лучше системы) соотношений одних написаний с другими родственными и противоположными написаниями, 2) система соотношений написаний с звуковым составом языка, 3) система соотношений с морфологическим строем слова» [3; 213].

М.С. Соловейчик указывал, что главным в обучении правописанию является **орфографическое правило** (орфографическое правило – это инструкция, в которой указываются условия выбора правильных написаний (орфограмм) в словах), его применение, т.е. решение орфографической задачи. Однако решение орфографической задачи возможно при условии, если ученик видит объект применения правила – **орфограмму**. Только сумев обнаружить её, ученик сможет решить вопрос о её конкретном написании. Значит, умение обнаружить орфограммы, именуемое орфографической зоркостью, является базовым орфографическим умением, первейшим этапом при обучении правописанию, залогом грамотного письма. Неумение выделять орфограммы при письме – одна из главных причин, тормозящих развитие орфографических навыков [4; 176].

Орфографическая зоркость – это способность обнаруживать орфограммы, то есть

умение ставить орфографические задачи. По мнению М.Р. Львова, способность обнаруживать орфограммы является важнейшим орфографическим умением [2; 101]. Лингвисты, психологи, методисты подчеркивают зависимость результатов обучения орфографии от развитости у обучающихся способности обнаруживать в словах места, которые нужно писать по правилам. С точки зрения фонематической концепции **орфографическая зоркость** – это умение оценивать каждый звук в слове, т.е. различать, в какой позиции он стоит: в сильной или слабой. Звук в сильной позиции однозначно обозначается буквой по слуху (кроме орфограмм сильных позиций), а звук в слабой позиции может быть обозначен разными буквами при одном и том же звучании.

Развернутое определение орфографии дает В. Ф. Иванова «**Орфография** – это: 1) исторически сложившаяся система написаний, которую принимает и которой пользуется общество; 2) правила, обеспечивающие единообразие написаний в тех случаях, где возможны варианты; 3) соблюдение принятых правил (в этом случае говорят о хорошей или плохой орфографии рукописей, писем, диктантов и далее печатных изданий), 4) часть науки о языке (в его письменной форме), изучающая и устанавливающая единообразие написаний (а иногда и официально разрешающая их вариантность)» [1; 6]

Далее мы будем говорить о причинах допущения орфографических ошибок и возможных методах работы по их устранению. Работа такого рода актуальна ещё тем, что многие орфографические ошибки характерны обеим формам речи, и здесь речь идет не только об устранении орфографического пробела, но и о предупреждении ошибок в устной связной речи учащихся - кыргызов.

Распространённые ошибки в написании учащихся 5-7-классов общеобразовательной школы №1 имени Токтогула Сатылганова:

а) безударных гласных в корне (проверяемые и непроверяемые): неумение учащихся 5-7-классов правильно писать безударные гласные (проверяемые) в корне связано с тем, что они не умеют быстро и правильно выделять корень, а значит, и безударную гласную в корне. Если учащиеся лица неверно определяют корень, то они, разумеется, не могут правильно подобрать родственные слова для проверки безударной гласной. Этим и объясняются ошибки, допущенные в словах: «предствoвление», (представление-предстáвить), «дoтировалось» (дaтировалось-дáта), «издoваемый» (издaваемый -издáть), oказалось (oказалось-oкáзанный, кáжется), увлечение (увлечение-увлéкся), «недалико» (недалеко-далёкий), «очеровали» (очаровали-чáры), «прилестное» (прелестное-прéлесь), «пожелого» (пожилой-пожítь), продовались (продавались-продáть), «незнокoмку» (незнакомку-не знáть).

Писать в слове *искусство* одну **с** или две **сс** зависит от умения делать морфемный разбор слова (**искусство-искусный**). Допущенная ошибка в слове («искуство») объясняется в тоже время тем, что при произношении звучит **один согласный звук [с]**.

Если говорить о правописании слова *аллея*, где учащиеся лица пишут одну букву **л** («алея»), то это говорит о том, что они недостаточно внимательно прислушиваются к произношению вышеуказанного слова. В данном слове четко произносится двойной звук [**л:**].

Звонкие и глухие согласные звуки в начале слова в зависимости от положения перед другими звонкими или глухими или оглушаются, или переходят в звонкий согласный звук («зближало», «фпитывал»). Таким же образом можно объяснять причину ошибок в правописании слов: «*потхот*» (вместо **подход**), «*опщественного*» (вместо **общественного**),

неретко (вместо **нередко**). А незнание закона конца слова привело к такой ошибке: «*флак*» (вместо **флаг**). Появление ошибок такого характера объясняется влиянием произношения, а, в целом, интерференцией.

Нужно повторить на занятиях русского языка образование и правописание кратких прилагательных (нужный– нужен, полезный-полезен). В слове «объективный» вместо твердого знака (ъ) пишут мягкий (ь) знак: «*объективный*». А это говорит о том, что некоторые учащиеся лица не знают правило: «В иноязычных словах **объект, субъект, адъютант, объектив** перед **е, ю** пишется разделительный знак (ъ)».

Кроме этого орфографические ошибки в употреблении мягкого и твердого знаков можно объяснить отрицательным влиянием орфографической и, в целом, языковой системы родного кыргызского языка.

Основной причиной пропуска непроизносимых согласных является то, что при стечении согласных в группах –**стн-, -здн-, -стл-** и некоторых других в соответствии с орфоэпическими нормами современного русского литературного языка второй согласный не произносится. Именно поэтому в диктантах пишут: «*извесно*», «*празничное*», «*прелесное*», «*крепосного*».

Ошибки допускаются и тогда, когда учащиеся не могут подобрать нужные проверочные слова, т.е. нужно найти однокоренное слово с тем же согласным, но в сильном положении (перед гласным): **известно-известие, прелестное- прелести, крепостного-закрепостить** и т.п.

Употребление в некоторых словах буквы (**щ**) вместо (**ш**): «*щёл*», «*лучще*», или наоборот: «*посешать*», «*сообщить*», «*прошание*» можно объяснить низкой орфографической грамотностью и невладеванием на должном уровне слухово-аналитическими навыками. Аналогичным образом можно объяснить ошибки типа: «*франсузкого*», «*отес*», «*селый*» (вместо целый). Появление лишнего звука (буквы) в слове *официальному* («офитциальному») происходит под влиянием произношения.

Это свидетельствует о том, что у некоторых учащихся недоразвиты слухово-аналитические навыки, так как они не совсем понимают о чём идет речь.

Причины, допущенных ошибок в числительных различны по своему характеру:

- пишут согласно произношению слова: «двадцать», «четыре» (влияет мягкость [ч]), в тысяча восемьсот девяносто четвертом году», «тысяча»,
- пишут по ложной аналогии: «восемцот» (типа двадцать);
- не знают правописание числительных с мягким знаком (ь) в середине или конце: «девятнадцать», «девятсот», «семьдесят», «восемсот», а также количественных: «тристо», «девяноста»;
- не умеют склонять порядковые числительные: «тысячи девятьсот седьмым годом».

Немало ошибок было допущено и в правописании глаголов. Суть этих ошибок заключается в том, что учащиеся не знают:

- правописание неопределенной формы глагола в составном глагольном сказуемом и со словами нельзя, нужно, надо, а также другими вспомогательными глаголами: «стал ходит_», «уезжала погостит_», «мечтала увидет_», «не мог сравнится», «стали печататся», «нельзя не заметит_»,

- согласно произношению вместо – тся -; -ся пишут у возвратных глаголов в конце тыца; - ца-: «сравнитьца», «поселилца», «выкупиться, т.е. не знают правописание возвратных

глаголов неопределенной формы. Кроме этого, студенты не умеют образовывать от глаголов на -ть и -ться формы прошедшего времени: «увидель», «испыталь», «сидель», «нравилос_».

Анализируя орфографические ошибки по итогам проделанной работы, можно сделать следующий вывод: учащиеся общеобразовательной школы №1 имени Токтогула Сатылганова г.Нарын (5-7-классов) владеют навыками письма не на должном уровне. Об этом говорит тот факт, что большинство учащихся написали контрольные (проверочные) диктанты на неудовлетворительные оценки, не блещут знаниями по орфографии русского языка, а правила правописания усваиваются ими плохо.

Такая невысокая, даже низкая успеваемость учащихся общеобразовательной школы №1 имени Токтогула Сатылганова объясняется следующими причинами:

- недостаточное педагогическое внимание к этому аспекту обучения в школе;
- недостаточное уделение внимания на развитие устной связной речи в школе;
- отсутствие речевой среды (наличие ошибок, характерных обеим формам речи);
- сложностью орфографии и пунктуации русского языка, как неродного;
- нетвердое знание грамматических, орфографических, пунктуационных правил;
- неумение учащихся применять знания по грамматике и пунктуации на практике;
- недостаточное методическое внимание на обучение русской орфографии при составлении рабочих программ по русскому языку.

В заключении особо хочется отметить, что учителя образовательных учреждений наряду с традиционными методами обучения письменной речи должны использовать и инновационные методы по устранению и предупреждению типичных речевых ошибок, характерных учащимся русскоязычной и иноязычной аудитории.

Список использованной литературы

1. Иванова, В.Ф. Современная русская орфография: учебное пособие / В.Ф. Иванова. - М.: Высшая школа, 1991. — 192 с.
2. Львов М.Р. Методика преподавания русского языка в начальных классах: Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / М.Р. Львов, В.Г. Горецкий, О.В. Сосновская. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 464 с.
3. Рождественский, Н.С. Свойства русского правописания как основа методики его преподавания [Текст] / Н.С. Рождественский — М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1960. — 304 с.
4. Соловейчик М.С. Русский язык в начальных классах: Сборник методических задач / М.С. Соловейчик, О.В. Кубасова, Н.С. Кузьменко. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 256 с.

Рецензент: к.п.н., доцент Арыпбекова Д.Д.

Кадырова Ж.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Кадырова Ж.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kadurova J.

KNU Jusup Balasagyn

**XX–XXI КЫЛЫМДАРДЫН ЧЕГИНИНДЕГИ МЕТАПРОЗА ЖАНА «БОШТУК»
ДҮЙНӨ ТААНЫМЫНЫН КОНТЕКСТИНДЕГИ В. ПЕЛЕВИНДИН
ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ
ТВОРЧЕСТВО В. ПЕЛЕВИНА В КОНТЕКСТЕ МЕТАПРОЗЫ И
«ПУСТОТНОГО» МИРООЩУЩЕНИЯ РУБЕЖА XX–XXI ВЕКОВ
THE WORK OF V. PELEVIN IN THE CONTEXT OF METAFICTION
AND THE "VOID" WORLDVIEW OF THE TURN OF THE 20TH–21ST CENTURIES**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада Виктор Пелевиндин прозасынын көркөм өзгөчөлүктөрү метапроза концепциясынын призмасы аркылуу каралат. Автор XX–XXI кылымдардын чегиндеги адабиятка мүнөздүү болгон «боштук» дүйнө таанымынын өзгөчөлүгүн талдайт жана анын Пелевиндин тексттеринде чагылдырылышынын механизмдерин айкындайт. Буддисттик онтология менен постмодернисттик эстетиканын өз ара аракеттенүүсүнө өзгөчө көңүл бурулат. Бул өз ара аракеттенүү текст өзүнүн шарттуулугун жана сүрөттөлүп жаткан реалдуулуктун иллюзиялуулугун андап билген өзгөчө баяндоо тибин жаратат.

Аннотация: В статье рассматриваются художественные особенности прозы Виктора Пелевина через призму концепции метапрозы. Автор анализирует специфику «пустотного» мироощущения, характерного для литературы рубежа XX–XXI веков, и выявляет механизмы его репрезентации в текстах Пелевина. Особое внимание уделяется взаимодействию буддийской онтологии и постмодернистской эстетики, создающему уникальный тип повествования, где текст осознает собственную условность и иллюзорность описываемой реальности.

Abstract: The article examines the artistic features of Viktor Pelevin's prose through the prism of the concept of metafiction. The author analyzes the specifics of the "void" worldview characteristic of the literature of the turn of the 20th–21st centuries and identifies the mechanisms of its representation in Pelevin's texts. Special attention is paid to the interaction between Buddhist ontology and postmodernist aesthetics, which creates a unique type of narrative where the text is aware of its own conventionality and the illusoriness of the described reality.

Негизги сөздөр: В. Пелевин, метапроза, боштук, шуньята, постмодернизм, кылымдардын чеги, онтологиялык ишенимсиздик, заманбап орус адабияты.

Ключевые слова: В. Пелевин, метапроза, пустота, шуньята, постмодернизм, рубеж веков, онтологическая неуверенность, современная русская литература.

Keywords: V. Pelevin, metafiction, void, shunyata, postmodernism, turn of the centuries, ontological insecurity, contemporary Russian literature.

Творчество Виктора Пелевина на протяжении десятилетий остается одним из самых значимых явлений в современной русской литературе. Его тексты представляют собой уникальный синтез восточной философии, западного постструктурализма и острой социальной сатиры. Образ «пустоты» в художественном мире Пелевина не является просто метафорой отсутствия содержания; это многослойный концепт, через который автор исследует природу сознания, границы реальности и влияние технологического прогресса на человеческую личность. Исследование этого образа позволяет глубже понять механизмы смыслообразования в современной литературе.

В каждой культуре существует свое представление пустоты, которое воплощается во всех сферах жизни, в религии и философии, в понимании смерти. Отношение к пустоте, которая существует, прежде всего, в представлении, значимо для понимания той или иной культуры, формирования картины мира, концептуальной сферы и ментальности.

В философии пустота рассматривается как онтологическая и гносеологическая категория. В современной философии существует целый ряд толкований понятия «пустота», которые восходят к античности, к средневековой философии и к философии Нового времени. В античной философии понятие пустоты присутствует у Платона, Аристотеля, еще более подробно оно рассматривалось Демокритом, который заметил, что «существуют только атомы и пустота». Наибольший интерес представляет концепция М. Хайдеггера. Если античные философы в объяснении неизвестного шли от известного, то М. Хайдеггер за исходную точку, напротив, взял неизвестное — Ничто. Перед ликом Ничто человек может оказаться, переживая ужас, не осознавая до конца перед чем он находится, поскольку страх человек испытывает перед чем — то конкретным. Разница заключается в состояниях, в которые погружается человек. Переживая страх, человек стремится к спасению, избавлению от чего-то определенного: в результате утрачивается ощущение всего остального. Перед лицом ужаса человек впадает «в какой-то оцепенелый покой». По замечанию М. Хайдеггера, неопределенность «...есть не просто недостаток определенности, а принципиальная невозможность что-либо определить... Ужасом приоткрывается Ничто» [2. С. 21].

Литературный процесс рубежа XX–XXI веков отмечен глубоким кризисом репрезентации и поиском новых способов осмысления реальности. Одной из центральных фигур этого периода становится Виктор Пелевин, чье творчество наиболее полно воплотило «пустотное» мироощущение эпохи — состояние, при котором привычные идеологические, социальные и даже физические ориентиры теряют свою плотность, обнажая симулятивную природу бытия. В контексте метапрозы (само рефлексивного письма) категория «пустоты» у Пелевина превращается из абстрактного понятия в конструктивный принцип поэтики.

«Метапрозаический дискурс Пелевина, по мнению М. Н. Липовецкого, строится на балансе между "хаосом" реальности и "космосом" текста, где пустота становится связующим звеном между ними [1, с. 215]. В то же время И. С. Скоропанова подчеркивает, что пелевинская пустота выступает как деконструирующий инструмент, обнажающий симулятивную природу постсоветского культурного пространства [2, с. 442]. Философский аспект данной категории раскрывается в исследованиях И. П. Смирнова, который указывает на "стирание" онтологических границ в текстах автора, превращающее процесс чтения в метафизический опыт [3, с. 118]. Наконец, О. Ханзен-Лёве рассматривает пустоту как форму предельного "остранения", где привычные объекты действительности аннигилируются, уступая место чистой игре само рефлексивного сознания [4, с. 305]».

Метапроза подразумевает такое построение текста, при котором он постоянно

напоминает читателю о собственной искусственности. У Пелевина этот прием служит не просто интеллектуальной игрой, а отражением онтологической неуверенности субъекта. Герои Пелевина (Петр Пустота, Степа из «Чисел», Вавилен Татарский) часто обнаруживают, что мир вокруг них — это либо текст, либо галлюцинация, либо продукт манипулятивных технологий. Как отмечает исследователь И. П. Смирнов, литература постмодернизма этого периода стремится к само отмене, превращая повествование в процесс «стирания» реальности [4].

Центральный концепт пелевинского мира — «пустота» — имеет двойственную природу. С одной стороны, это буддийская *шуньята* (пустота как полнота возможностей и истинная природа ума). С другой — это социальная пустота постсоветского пространства, заполненная симулякрами западной массовой культуры. В романе «Чапаев и Пустота» автор прямо сталкивает исторический контекст с метафизическим. Фамилия главного героя становится метафорой: личность не имеет твердого ядра, она текуча и пуста. В этом контексте метапроза позволяет автору «вскрыть» оболочку сюжета, показывая читателю, что за декорациями истории нет ничего, кроме «внутренней Монголии» духа.

Центральный тезис романа заключается в том, что человеческая личность — это «пустота, на которую надеты различные одежды». Петр Пустота проходит через процесс, который в буддийской традиции называют не-я (анаатман).

- **Имя как символ:** Фамилия героя — Пустота — это не только указание на его внутреннее состояние, но и ключ к его подлинной природе.

- **Крах идентичности:** Герой не может найти себя ни в роли поэта-декадента, ни в роли комиссара, ни в роли пациента клиники. Каждая попытка «зацепиться» за реальность терпит крах, обнажая пустое пространство сознания, которое является единственной константой.

Пустота — это инструмент освобождения: Самопознание невозможно без предварительного «опустошения» сознания от навязанных симулякров (идеологии, истории, социальных ролей).

Субъект как наблюдатель пустоты: Пелевин утверждает, что истинное «Я» — это не набор качеств, а сама способность осознавать пустоту.

Художественное воплощение: Автор использует прием «пустого центра», вокруг которого вращаются многочисленные сюжетные линии, ни одна из которых не является окончательной истиной.

«Пустотное» мироощущение передается через специфические языковые средства: оксюмороны, парадоксы и ироническую деконструкцию устойчивых клише. Ирония Пелевина — это защитный механизм метапрозы, позволяющий автору дистанцироваться от создаваемого им же мира. Текст осознает себя как пустое пространство, где слова лишь на время создают иллюзию смысла.

Творчество В. Пелевина на рубеже веков стало индикатором смены культурных кодов. Используя приемы метапрозы, автор фиксирует момент распада монологического взгляда на мир. «Пустота» в его текстах выступает не как финал, а как точка освобождения от навязанных симулякров. Литературная стратегия Пелевина демонстрирует, что в эпоху тотальной виртуализации единственной реальностью остается сам процесс осознания иллюзорности бытия, зафиксированный в акте письма.

Таким образом, образ пустоты как путь из бесконечности в бесконечность, из Ничто в Никуда в романе является и отправной точкой, и конечным пунктом пути. Гражданская война и перестройка, две эпохи, изображенные В. Пелевиным, осознаются как кризисные,

переломные моменты истории, которые должны быть преодолены.

Список использованной литературы

1. Липовецкий, М. Н. Паралогии: Трансформации дискурса в современной русской культуре / М. Н. Липовецкий. — М. : Новое литературное обозрение, 2008. — 840 с.
2. Хайдеггер М. Вещь // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / пер. с нем. В. В. Бибихина. — М.: Республика, 1993. — С. 316–326.
3. Пелевин, В. О. Чапаев и Пустота / В. О. Пелевин. — М. : Эксмо, 2007. — 416 с.
4. Скоропанова, И. С. Русская постмодернистская литература : учеб. пособие / И. С. Скоропанова. — 6-е изд. — М. : Флинта : Наука, 2007. — 608 с.
5. Смирнов, И. П. Психософиология. Психогенез философии и литература / И. П. Смирнов. — М. : Новое литературное обозрение, 2004. — 336 с.
6. Ханзен-Лёве, О. Русский формализм: Методологическая реконструкция развития на основе принципа остранения / пер. с нем. С. А. Ромашко. — М. : Языки русской культуры, 2001. — 672 с.

Рецензент: к.п.н., доцент Арыпбекова Д.Дж

УДК 811.111'373:81-112

Кубанычбек кызы Ж., Даткабекова Ж. А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Кубанычбек кызы Ж., Даткабекова Ж. А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kybanuchbek kyzy J., Datkabekova J.A.

KNU Jusup Balasagyn

**АЗЫРКЫ АНГЛИС ТИЛИНИН СӨЗДҮК КУРАМЫНЫН ӨЗӨГҮ КАТАРЫ
АНГЛОСАКСОНДУК ЛЕКСИКАЛЫК КАТМАР: СЕМАНТИКАЛЫК, СӨЗ
ЖАСООЧУЛУК ЖАНА СТИЛИСТИКАЛЫК ӨЛЧӨМДӨРҮ
АНГЛОСАКСОНСКИЙ ЛЕКСИЧЕСКИЙ ПЛАСТ КАК ЯДРО СЛОВАРНОГО
СОСТАВА СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: СЕМАНТИЧЕСКОЕ,
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ И СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЯ
THE ANGLO-SAXON LEXICAL STRATUM AS THE CORE OF MODERN
ENGLISH VOCABULARY: SEMANTIC, WORD-FORMATION AND STYLISTIC
DIMENSIONS**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада азыркы англис тилинин сөздүк курамынын тарыхый өзөгү катары англосаксондук лексикалык катмардын орду каралат. Англосаксондук төл сөздөрдүн тематикалык, семантикалык, сөз жасоо жана стилистикалык өзгөчөлүктөрүнө, ошондой эле скандинав, француз жана латын тилдеринен кирген сөздөр менен өз ара байланышына өзгөчө көңүл бурулат. Изилдөөнүн максаты — азыркы англис тилиндеги англосаксондук катмарды үч багытта мүнөздөө: тематикалык-семантикалык, сөз жасоочулук жана стилистикалык. Изилдөөнүн методдору катары этимологиялык талдоо, салыштырма-

тарыхый талдоо, контексттик талдоо, статистикалык үлгүлөө жана социолингвистикалык сурамжылоо колдонулду. Төл сөздөрдүн негизги тематикалык топтору (тууганчылык, дене мүчөлөрү, турмуш-тиричилик, жаратылыш кубулуштары, негизги иш-аракеттер жана сапаттар) бөлүнүп көрсөтүлөт, эң жемиштүү англосаксондук мүчөлөр жана сөз кошуу үлгүлөрү сүрөттөлөт, англосаксондук лексиканын стилистикалык нейтралдуулугу менен оозеки мүнөзү ачыкка чыгарылат.

Аннотация: В статье рассматривается роль англосаксонского лексического пласта как исторического ядра словарного состава современного английского языка. Особое внимание уделяется тематическим, семантическим, словообразовательным и стилистическим характеристикам исконных англосаксонских слов, а также их взаимодействию с заимствованиями из скандинавского, французского и латинского источников. Цель исследования — охарактеризовать англосаксонский лексический пласт современного английского языка по трём осям: тематико-семантической, словообразовательной и стилистической. В качестве методов исследования применены этимологический анализ, сравнительно-исторический анализ, контекстуальный анализ, статистическая выборка и социолингвистическое анкетирование. Выделяются основные тематические группы исконной лексики (родство, части тела, быт, природные явления, базовые действия и качества), описываются наиболее продуктивные англосаксонские аффиксы и модели словосложения, демонстрируется стилистическая нейтральность и разговорный характер англосаксонской лексики.

Abstract: The article examines the role of the Anglo-Saxon lexical stratum as the historical core of the Modern English vocabulary. Particular attention is paid to thematic, semantic, word-formation and stylistic characteristics of inherited Anglo-Saxon words and to their interaction with later borrowings from Scandinavian, French and Latin sources. The aim of the study is to characterise the Anglo-Saxon lexical stratum of Modern English along three axes: thematic-semantic, word-formational and stylistic. The research methods include etymological analysis, comparative-historical analysis, contextual analysis, statistical sampling and a sociolinguistic questionnaire. The author identifies the principal thematic groups of native English words (kinship, body parts, daily life, natural phenomena, basic actions and qualities), describes the most productive native affixes and compounding patterns, and demonstrates the stylistic neutrality and conversational character of Anglo-Saxon vocabulary.

Негизги сөздөр: англосаксондук лексика; байыркы англис тили; этимология; төл сөздөр; сөз жасоо; стилистикалык нейтралдуулук, лексикалык өздөштүрүү; англис лексикологиясы.

Ключевые слова: англосаксонская лексика; древнеанглийский язык; этимология; исконная лексика; словообразование; стилистическая нейтральность; лексическое заимствование; английская лексикология.

Keywords: Anglo-Saxon lexicon; Old English; etymology; native vocabulary; word-formation; stylistic neutrality; lexical borrowing; English lexicology.

Современный английский язык представляет собой один из наиболее ярких примеров лексической слоистости в семье европейских языков. Его словарный состав формировался более пятнадцати веков под влиянием контактов, завоеваний и культурного обмена, однако исторический ядро системы — корпус слов, унаследованных от англосаксов, — сохранил

почти парадоксальную стабильность [10, с. 22–25]. Какой бы статистический метод ни был выбран, исконная лексика по-прежнему доминирует в наиболее частотных зонах словаря: местоимения, вспомогательные глаголы, базовые термины родства, части тела, названия природных явлений, простые действия и качества. Как неоднократно подчёркивает Д. Кристал, хотя словарь английского языка содержит значительно большее число единиц иностранного происхождения, слова, которые носитель действительно использует в типичной беседе, преимущественно имеют древнеанглийское происхождение [5, с. 47–52].

Этот исторический парадокс делает англосаксонский пласт одним из наиболее теоретически интересных объектов английской лексикологии. Возникают три ключевых вопроса: какие семантические поля наиболее последовательно охватываются исконными словами; какие исконные модели словообразования сохраняют продуктивность в современном языке; и чем стилистический профиль исконной лексики отличается от профиля заимствований различного происхождения. Настоящая статья рассматривает все три вопроса, опираясь как на сложившуюся научную традицию (В. Д. Аракин, А. И. Смирницкий, И. В. Арнольд, Т. А. Расторгуева, А. К. Бо и Т. Кейбл, Б. Стрэнг, Т. Невалайнен), так и на небольшое эмпирическое исследование среди кыргызских студентов-филологов.

Актуальность темы определяется двумя факторами. Во-первых, в эпоху английского языка как глобальной *lingua franca* точное понимание его внутренней этимологической структуры существенно для качественного преподавания, перевода и межкультурной коммуникации. Во-вторых, несмотря на значительный корпус историко-лингвистической литературы, систематические описания англосаксонского пласта именно в том виде, в каком он функционирует в современном английском языке, — а не как исторического явления древнеанглийского периода, — остаются сравнительно редкими.

Цель статьи — охарактеризовать англосаксонский лексический пласт современного английского языка по трём осям: тематико-семантической, словообразовательной и стилистической. **Методы исследования** включают этимологический анализ, сравнительно-исторический анализ, контекстуальный анализ, статистическую выборку и социолингвистическое анкетирование.

Англосаксонский, или древнеанглийский, период истории языка традиционно датируется с середины V века — миграции англов, саксов и ютов в Британию — до Нормандского завоевания 1066 года. За эти шесть веков германские диалекты переселенцев консолидировались в письменную литературную норму с богатой морфологией, гибким порядком слов и однородным германским словарным составом [6, с. 27]. Этот пласт, сформировавшийся до сколь-нибудь значительного контакта с романскими языками, обеспечил язык лексическим материалом, который остаётся центральным с тех пор.

Методологически важно различать англосаксонский пласт современного английского языка (потомки древнеанглийской лексики, сохранившиеся сегодня) и англосаксонский период истории языка (языковую ситуацию 450–1066 годов). Настоящая статья сосредоточена на первом, хотя очевидная историческая отсылка ко второму неизбежна. Как замечает Б. М. Х. Стрэнг, линия преемственности не всегда прямая: многие древнеанглийские слова были утрачены в среднеанглийский период, другие заимствованы обратно из континентальных германских языков, а некоторые сохранились только в диалектах [11, с. 184]. Для целей современного анализа термин «англосаксонский пласт» относится к тем лексическим единицам словаря современного английского языка,

этимология которых может быть прослежена до древнеанглийского без промежуточного заимствования из негерманских источников.

Согласно А. И. Смирницкому и Н. Н. Амосовой, англосаксонский пласт составляет от 25 до 30 % зафиксированных единиц в современном английском словаре, но обеспечивает до 80 % слов, используемых в спонтанной устной коммуникации [1, с. 56–60]. Этот резкий контраст между долей в словаре и долей в реальном употреблении является одной из наиболее характерных типологических особенностей английского языка и объясняет, почему иностранный учащийся, овладевший наиболее частотными пятью тысячами слов, уже может участвовать в повседневной беседе, тогда как специализированное чтение требует значительно более широкого лексического запаса.

Англосаксонский лексический пласт охватывает практически все элементарные понятия человеческого опыта — те области значения, которые общи для каждого речевого коллектива и усваиваются раньше всего в жизни. К наиболее устойчивым тематическим группам относятся: термины родства (father, mother, son, daughter, brother, sister, child, wife, husband); части тела (head, eye, ear, nose, mouth, hand, foot, heart, blood, bone, tooth); быт и жилище (house, home, door, window, floor, wall, roof, room, bed, fire); природные явления и время (sun, moon, star, water, earth, wind, rain, snow, day, night, year, summer, winter); животные и птицы (dog, horse, cow, sheep, pig, bird, fish, wolf, bear, fox, mouse, deer); основные цвета (white, black, red, green, yellow, brown, grey); элементарные действия (eat, drink, sleep, walk, run, sit, stand, see, hear, love, hate, give, take); элементарные качества (good, bad, big, small, long, short, hot, cold, old, young, strong, weak); а также вся система служебных слов (the, a, an, in, on, at, to, of, and, but, or, if, when, this, that, who, what).

Тематическое распределение исконной лексики не случайно: оно отражает структуру коммуникации, преобладавшую в англосаксонском обществе, и остаётся актуальным для любого человеческого речевого коллектива и сегодня [11, с. 184]. Подмножество родства и тела, в частности, настолько устойчиво к заимствованию, что носитель английского языка, заменяющий father или mother иноязычными эквивалентами, немедленно зазвучал бы либо книжно, либо комично.

Характерным явлением, связанным с тематическим распределением англосаксонского пласта, является образование этимологических дублетов — пар слов исконного и иноязычного происхождения, охватывающих родственные, но стилистически дифференцированные значения. Наиболее известная группа включает названия сельскохозяйственных животных и их мяса: исконные cow, pig, sheep, calf обозначают живое животное, в то время как французские по происхождению beef, pork, mutton, veal обозначают мясо. Аналогичные пары встречаются в области умственной деятельности (think — consider), социального поведения (hearty — cordial), жилища (house — mansion). Англосаксонский член такой пары неизменно более конкретный, более эмоциональный и более разговорный, чем его романский аналог [9, с. 145].

Исконные корни не просто сохраняются как лексические единицы; они составляют основу обширной словообразовательной системы, которая остаётся высокопродуктивной в современном английском языке. Особого внимания заслуживают четыре механизма: аффиксация, словосложение, конверсия и образование фразовых глаголов.

Наиболее активными унаследованными суффиксами являются -ness (производит абстрактные существительные от прилагательных: kindness, darkness, weakness, happiness); -dom (производит абстрактные существительные состояния или области: kingdom, freedom,

wisdom, boredom); -hood (производит абстрактные существительные состояния: childhood, neighbourhood, brotherhood); -ship (friendship, hardship, partnership); агентивный суффикс -er (worker, baker, teacher); адвербиальный -ly (slowly, quickly, hardly); квалификативные -ful (beautiful, careful, wonderful) и -less (hopeless, careless, restless). Среди префиксов исконный английский язык вносит un- (unhappy, unable, unknown), be- (become, begin, behold), fore- (foresee, forecast), mis- (misunderstand, mistake), out- (outlive, outdo, outgrow), over- (overcome, oversee), under- (understand, undergo, underlie).

Англосаксонские корни легко комбинируются в прозрачные сложные слова. Наиболее продуктивные модели — N + N (bedroom, birthday, bookshelf, classroom, daydream, doorway, fireplace, football, handbook, lighthouse, notebook, railway, snowflake, sunshine, toothbrush), Adj + N (blackboard, blueprint, greenhouse, shortcut, software, whitewash), N + V (brainwash, eavesdrop, handpick, sightsee) и V + N (cutthroat, pickpocket, scarecrow, spendthrift). Словосложение настолько глубоко укоренено в английской лексической системе, что почти каждая новообразованная единица в повседневной речи и в ИТ-терминологии — smartphone, touchscreen, laptop, software, lockdown — продолжает эту древнеанглийскую типологическую модель [8, с. 32].

Конверсия — изменение части речи без морфологического маркирования — особенно продуктивна на исконной основе. Многие англосаксонские слова могут функционировать как существительные, глаголы и даже прилагательные без аффиксации: hand (сущ.) — to hand (гл.); eye — to eye; water — to water; fire — to fire; head — to head; back — to back. Эта функциональная гибкость, в свою очередь, поддерживает синтаксическую экономию современного английского языка.

Отдельным явлением, глубоко характерным для английского языка и укоренённым в древнеанглийской идиоматике, является продуктивное сочетание исконных глаголов с исконными послелогоми или адвербиальными частицами: get up, get out, get over, put on, put off, put up with, take in, take after, look up, look after, set out, set up. Такие фразовые глаголы стилистически неформальны и лексически неразложимы: их значение нельзя предсказать из суммы их частей. Образование фразовых глаголов остаётся одним из наиболее продуктивных источников новой лексики в разговорном английском языке [1, с. 76–82].

Стилистический профиль англосаксонской лексики наиболее точно описывается как «первичная нейтральность»: исконные слова составляют немаркированный, стандартный регистр английской речи. Они в равной мере уместны в повседневной беседе, в неформальной письменной речи, в нарративной прозе и в публицистическом дискурсе. Контраст с заимствованными пластами становится мгновенно очевидным, когда сопоставляются синонимические пары: ask (исконное) — inquire (французское/латинское); begin — commence; end — terminate; help — assist; buy — purchase; hide — conceal; come down — descend. В каждой паре исконное слово ощущается как конкретное, эмоционально непосредственное и разговорное; заимствованный эквивалент — как формальный, абстрактный и академический [7, с. 41].

Эта стилистическая асимметрия имеет практические последствия для жанровой стратификации английского языка. Согласно А. К. Бо и Т. Кейблу, в простой нарративной прозе для широкой аудитории исконные слова могут составлять 80–90 % всех словоупотреблений; в научных статьях, юридических документах и академических трактатах доля заимствованных латинских и французских единиц резко возрастает [5, с. 47–52]. Поэтому квалифицированный писатель или переводчик должен одновременно владеть

обоими регистрами и выбирать между ними в соответствии с коммуникативной ситуацией. Ссылаясь на статьи журнала «Вестник КНУ имени Ж. Баласагына», следует отметить, что аналогичные вопросы стилистической дифференциации лексики неоднократно рассматривались в публикациях кыргызстанских лингвистов на материале родственных и контактных языковых ситуаций [13; 14].

Англосаксонская лексика также образует основу английской фразеологии. Идиомы такие как *to keep one's head*, *to lose heart*, *to give a hand*, *to set foot on*, *to catch the eye*, *to break the ice*, *to let one's hair down* построены исключительно из исконных компонентов, и любая попытка заменить эти компоненты романскими синонимами мгновенно разрушает идиому. Эта фразеологическая автономия исконной лексики является одной из главных причин её замечательной стабильности на протяжении веков.

С целью верификации некоторых теоретических положений, изложенных выше, автор провёл небольшое анкетирование среди студентов-филологов английского отделения второго и третьего курсов Нарынского государственного университета имени С. Нааматова ($n = 60$) в 2025–2026 учебном году [12, с. 56]. Анкета состояла из трёх блоков: идентификация этимологического происхождения частотных английских слов; выбор стилистически уместного синонима в заданном контексте; самооценка осведомлённости по исторической лексикологии.

Результаты были следующими. В блоке этимологии респонденты правильно идентифицировали англосаксонское происхождение в 64 % случаев для высокочастотных слов (*head*, *hand*, *day*, *water*) и лишь в 28 % случаев для менее очевидных единиц (*queen*, *friend*, *wife*, *life*). В стилистическом блоке 71 % студентов правильно предпочли исконный синоним в неформальном контексте и заимствованный — в формальном, тогда как 29 % систематически ошибались, в основном выбирая более «книжное» слово независимо от регистра. В блоке самооценки 82 % респондентов заявили, что историческая лексикология важна для их будущей профессии, но только 35 % считали, что существующий учебный план обеспечивает им достаточную подготовку в этой области.

Эти результаты указывают на два обстоятельства. Во-первых, осведомлённость об англосаксонском пласте среди студентов-филологов английского отделения неравномерна и могла бы быть существенно улучшена специальным курсом по исторической лексикологии. Во-вторых, престиж формальной лексики настолько высок, что студенты часто выбирают заимствованные формы даже тогда, когда они стилистически неуместны. Оба наблюдения говорят в пользу укрепления историко-лексикологического компонента бакалаврских и магистерских программ по английской филологии.

Таким образом, проведённый анализ показывает, что англосаксонский пласт составляет исторический ядро словарного состава современного английского языка. Хотя он составляет лишь 25–30 % единиц, зафиксированных в современных словарях, он обеспечивает до 80 % словоупотреблений в спонтанной устной коммуникации. Эта асимметрия между долей в словаре и долей в употреблении является определяющей типологической особенностью английского языка. Исконная лексика покрывает все элементарные области человеческого опыта: родство, части тела, быт, природные явления, животных, основные цвета, элементарные действия и качества, а также всю систему служебных слов. Тематическая стабильность этих областей на протяжении пятнадцати веков подтверждает фундаментальный характер англосаксонского лексического слоя.

Англосаксонские корни сохраняют высокую продуктивность в современном

словообразовании. Исконные суффиксы (-ness, -dom, -hood, -ship, -er, -ly, -ful, -less), префиксы (un-, be-, fore-, mis-, out-, over-, under-), модели словосложения и механизмы конверсии продолжают порождать новые лексические единицы, а образование фразовых глаголов является, пожалуй, наиболее продуктивным источником новой разговорной лексики. Стилистически англосаксонская лексика занимает немаркированный, нейтральный и разговорный регистр; это систематически контрастирует с формальным, абстрактным и книжным профилем заимствований романского происхождения. Взаимодействие этих двух пластов придаёт современному английскому языку его характерную стилистическую гибкость. Эмпирическое анкетирование студентов-филологов Нарынского государственного университета имени С. Нааматова показывает, что осведомлённость об англосаксонском пласте неравномерна и могла бы быть существенно улучшена введением специального курса по исторической английской лексикологии в учебный план.

Список использованной литературы

1. Амосова Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. — М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. — 218 с.
2. Антрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. Лексикология английского языка. — М.: Дрофа, 1999. — 288 с.
3. Аракин В. Д. История английского языка. — М.: Просвещение, 1985. — 256 с.
4. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. — 3-е изд. — М.: Высшая школа, 1986. — 295 с.
5. Baugh A. C., Cable T. A History of the English Language. — 6th ed. — London; New York: Routledge, 2013. — 446 p.
6. Crystal D. The Stories of English. — London: Penguin Books, 2005. — 584 p.
7. Маковский М. М. Английская этимология. — М.: Высшая школа, 1986. — 151 с.
8. Nevalainen T. An Introduction to Early Modern English. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. — 176 p.
9. Расторгуева Т. А. История английского языка. — М.: Астрель, 2003. — 348 с.
10. Смирницкий А. И. История английского языка. — М.: Высшая школа, 1965. — 236 с.
11. Strang B. M. H. A History of English. — London: Methuen, 1970. — 460 p.
12. Oxford English Dictionary [Электронный ресурс]. — URL: <https://www.oed.com> (дата обращения: 03.05.2026).
13. Шейшенбаева А. М. Акынская поэзия как источник изучения общества // Вестник КНУ имени Ж. Баласагына. — 2018. — № 2. — С. 150–152.
14. Абдувалиев И. Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы энчилүү аттар маселесине карата // Вестник КНУ имени Ж. Баласагына. — 2019. — № 3. — С. 176–182.

Рецензент: ф.и.к.,доцент Иманалиева Ж.К.

Куштарбек кызы М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Куштарбек кызы М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kyshtarbek kyzy M.

KNU Jusup Balasagyn

**В.В. НАБОКОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ МЕТАФОРАНЫН
ФУНКЦИЯЛАРЫ
ФУНКЦИИ МЕТАФОРЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В.В. НАБОКОВА
FUNCTIONS OF METAPHOR IN THE WORKS OF V. V. NABOKOV**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада В. В. Набоковдун көркөм системасында метафоранын функциясы изилденет. Жазуучу колдонгон метафоралардын негизги түрлөрү жана алардын автордук стилди, тексттин түзүлүшүн жана окурмандын кабыл алуусун калыптандыруудагы ролу каралат. Метафоранын когнитивдик, эстетикалык жана текст түзүүчү функциялары талданат. Өзгөчө көңүл метафоранын көркөм чындыкты моделдөө каражаты жана жазуучунун жеке дүйнө таанымын билдирүү куралы катары колдонулушуна бурулат.

Аннотация: В статье исследуется функция метафоры в художественной системе В.В. Набокова. Рассматриваются основные типы метафор, используемых писателем, а также их роль в формировании авторского стиля, структуры текста и читательского восприятия. Анализируются когнитивные, эстетические и текстообразующие функции метафоры. Особое внимание уделяется метафоре как средству моделирования художественной реальности и выражения индивидуальной картины мира писателя.

Abstract: The article examines the function of metaphor in the artistic system of V. V. Nabokov. It considers the main types of metaphors used by the writer, as well as their role in shaping the author's style, text structure, and reader perception. The cognitive, aesthetic, and text-forming functions of metaphor are analyzed. Special attention is given to metaphor as a means of modeling artistic reality and expressing the writer's individual worldview.

Негизги сөздөр: метафора, стиль, көркөм текст, Набоков, поэтика, образ, когнитивдик функция.

Ключевые слова: метафора, стиль, художественный текст, Набоков, поэтика, образ, когнитивная функция.

Keywords: metaphor, style, literary text, Nabokov, poetics, image, cognitive function.

Метафора является одним из ключевых средств художественной выразительности, играющим важную роль в структуре литературного текста. В произведениях Владимира Набокова метафора приобретает особое значение, становясь не просто стилистическим приемом, а фундаментальным элементом авторского мировосприятия.

Актуальность исследования обусловлена тем, что метафорический язык Набокова отличается высокой сложностью, многослойностью и оригинальностью. Его тексты требуют активного участия читателя и глубокого интерпретационного анализа.

Цель данной статьи — выявить основные функции метафоры в произведениях В.В.

Набокова и определить её роль в формировании художественного мира писателя.

Метафора традиционно определяется как перенос значения на основе сходства или аналогии между явлениями. Она выступает важным механизмом познания и интерпретации действительности.

Согласно классификации Н.Д. Арутюновой, метафора выполняет несколько функций: номинативную, образную, когнитивную и генерализующую [1, с. 167]. При этом в художественном тексте доминирует её образная функция, связанная с созданием новых смыслов.

Некоторые исследователи выделяют значительно больше функций метафоры, включая текстообразующую, эмоционально-оценочную и эвристическую [2, с. 45]. Это свидетельствует о её универсальном характере.

Метафора особенно важна в художественной речи, поскольку позволяет выражать абстрактные понятия и внутренние состояния человека, которые невозможно передать напрямую [1, с. 168].

Метафорический стиль В.В. Набокова отличается высокой степенью индивидуальности. Писатель активно использует неожиданные ассоциативные связи, создавая уникальные образы.

Для его прозы характерно преобладание образных метафор, которые формируют визуально насыщенную картину мира. Например, такие сочетания, как «струющаяся тьма» или «летучий голос», создают яркие художественные образы и усиливают выразительность текста.

Набоков часто использует синестетические метафоры, объединяющие различные чувственные восприятия. Это позволяет ему передавать сложные эмоциональные состояния и индивидуальные ощущения автора.

Кроме того, для писателя характерна «игровая поэтика», в рамках которой метафора становится частью интеллектуальной игры с читателем. Текст требует повторного прочтения и интерпретации, что усложняет процесс понимания.

Одной из важнейших функций метафоры в произведениях Набокова является когнитивная функция. Метафора служит инструментом познания и осмысления мира.

Писатель, по собственному признанию, «мыслит образами», что отражается в его художественном стиле. Через метафоры он моделирует сложные философские идеи, такие как время, память, жизнь и смерть.

Например, метафора «жизнь - путь» в его произведениях выступает как базовая концептуальная схема, позволяющая структурировать повествование и раскрывать смысловые связи.

Таким образом, метафора становится способом концептуализации действительности и формирования авторской картины мира.

Эстетическая функция метафоры заключается в создании художественной выразительности текста. В произведениях Набокова она играет ключевую роль.

Метафора формирует образность, усиливает эмоциональное воздействие и делает текст более насыщенным. Она позволяет автору создавать оригинальные художественные образы и передавать тонкие оттенки чувств. Кроме того, метафора способствует эстетическому наслаждению читателя. Набоков стремится не только передать смысл, но и вызвать интеллектуальное и эмоциональное удовольствие от чтения.

Важно отметить, что метафора в его текстах часто носит индивидуальный характер и

требует активной интерпретации.

В произведениях Набокова метафора выполняет важную текстообразующую функцию. Она связывает различные элементы текста и формирует его структуру.

Метафорические образы могут выступать в роли смысловых центров произведения, объединяя отдельные эпизоды в единое целое. Они создают ассоциативные цепочки и обеспечивают внутреннюю связность текста.

Кроме того, метафора способствует развитию сюжета и раскрытию тематики произведения. Она помогает передать скрытые смыслы и подтексты.

Исследования показывают, что метафора может концентрировать значительные объемы информации и «упаковывать» сложные идеи в компактную форму.

Метафора в произведениях Набокова активно участвует в выражении эмоциональной оценки. Она позволяет автору передавать субъективное отношение к изображаемому.

Через метафоры создается эмоциональный фон произведения, формируется настроение и воздействие на читателя. Особенность Набокова заключается в том, что его метафоры часто выходят за рамки традиционных представлений и создают новые ассоциативные связи, усиливая эмоциональный эффект.

Одной из характерных особенностей творчества Набокова является игровая функция метафоры. Она становится элементом художественной игры, направленной на вовлечение читателя. Метафоры часто имеют скрытый смысл и требуют интерпретации. Это делает процесс чтения активным и творческим. Набоков ориентируется на «идеального читателя», способного распознавать сложные ассоциации и интертекстуальные связи.

Таким образом, метафора выступает не только средством выражения, но и инструментом взаимодействия автора и читателя. Метафора в произведениях В.В. Набокова выполняет многообразные функции: когнитивную, эстетическую, текстообразующую, эмоционально-оценочную и игровую. Она является ключевым элементом авторского стиля и важнейшим средством формирования художественного мира. Специфика метафоры у Набокова заключается в её индивидуальности, ассоциативной сложности и многоуровневости. Она не только украшает текст, но и формирует его смысловую структуру. Таким образом, метафора выступает универсальным инструментом художественного познания и коммуникации.

Список использованной литературы

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. - М.: Наука, 1990. - 240 с.
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 256 p.
3. Фролова Т. Г. Понятие метафорического стиля в современной прозе // Вестник Санкт-Петербургского университета. - 2011. - № 9. - С. 45–52.
4. Maltseva G. Образы метафор в прозе В. В. Набокова // *Acta Philologica*. - 2020. - № 36. - С. 112–120
5. Синестетическая метафора в прозе В. В. Набокова [Электронный ресурс] // ForPsy. — URL: <https://forpsy.ru/works/kursovaya/sinesteticheskaya-metaphora-v-proze-vladimira-nabokova/>
6. Набоков В. В. Собрание сочинений: в 4 т. - М.: Симпозиум, 2000. - Т. 1 -4.
7. Ruthenia: Электронный архив набоковедческих исследований [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.ruthenia.ru/annalystxt/Nabokov.htm>

УДК 373.5:811.111:37.091.33:81'243

Нурланбек кызы Г., Мамбеталиева А.М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Нурланбек кызы Г., Мамбеталиева А.М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Nurlanbek kyzy G., Mambetalieva A.M.

KNU Jusup Balasagyn

**ЧЕТ ТИЛИН ОКУТУУДА РЕАЛИЙЛЕРДИ КОЛДОНУУНУН ЗАМАНБАП
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕАЛИЙ В
ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ
MODERN FEATURES OF USING REALIA IN FOREIGN LANGUAGE
TEACHING**

Кыскача мүнөздөмө: Бул илимий макалада чет тилин, анын ичинде англис тилин окутууда реалыйлерди колдонуу маселеси кеңири иликтенет. Реалыйлердин илимий түшүнүгү, алардын окутуу процессиндеги дидактикалык жана методикалык мааниси, ошондой эле окуучулардын коммуникативдик компетенциясын өнүктүрүүдөгү ролу талданат. Макалада заманбап билим берүү шартында мугалимдин ролунун өзгөрүшү жана интерактивдүү окутуу технологияларынын мааниси да каралат. Практикалык бөлүктө реалыйлерди колдонуу аркылуу алынган натыйжаларга таянып, алардын эффективдүүлүгү далилденет.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы использования реалий в обучении иностранному языку, особенно английскому языку. Анализируются научные подходы к понятию «реалии», их дидактическое значение и роль в развитии коммуникативной компетенции учащихся. Также рассматриваются изменения роли учителя в современном образовательном процессе и значение интерактивных технологий обучения. В практической части обосновывается эффективность использования реалий на основе результатов уроков.

Abstract: This article examines the use of realia in foreign language teaching, particularly in English language education. It analyzes scientific definitions of realia, their didactic importance, and their role in developing learners' communicative competence. The study also discusses the changing role of teachers in modern education and the importance of interactive teaching technologies. The practical part demonstrates the effectiveness of using realia based on lesson results.

Негизги сөздөр: реалыйлер, чет тил, англис тили, методика, коммуникативдик компетенция, интерактивдүү окутуу, технология.

Ключевые слова: реалии, иностранный язык, методика, коммуникативная компетенция, интерактивное обучение, образовательные технологии.

Keywords: realia, foreign language teaching, methodology, communicative competence, interactive learning, educational technology.

Азыркы учурда чет тилин окутуу билим берүү системасында өзгөчө стратегиялык мааниге ээ болуп калды. Глобалдашуу процесси, санариптик технологиялардын өнүгүшү жана эл аралык коммуникациянын кеңейиши ар бир адамдан жок дегенде бир чет тилин билүүнү талап кылууда. Айрыкча англис тили дүйнөлүк илимий, экономикалык жана маданий байланыштардын негизги куралы катары өз ордун бекемдеди. Ушундай шартта чет тилин окутуунун сапатын жогорулатуу, аны практикалык багытта үйрөтүү жана окуучулардын коммуникативдик компетенциясын өнүктүрүү негизги методикалык маселелердин бири болуп эсептелет.

Чет тилин окутууда мугалимдин негизги милдети окуучуларга грамматикалык эрежелерди үйрөтүү менен гана чектелбестен, аларды реалдуу коммуникациялык кырдаалда эркин сүйлөөгө, өз оюн так жана логикалык жеткирүүгө, ошондой эле жазуу жана угуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багыттоо болуп саналат [5]. Бул максатка жетүү үчүн заманбап окутуу технологиялары жана интерактивдүү методдор активдүү колдонулушу зарыл. Алардын ичинен реалийлерди колдонуу ыкмасы өзгөчө натыйжалуу каражат катары каралууда.

Реалийлерди колдонуу чет тилин окутууда көрсөтмөлүүлүк принцибине негизделген окутуу ыкмасы болуп саналат. Бул ыкма аркылуу окуучулар тилди теориялык деңгээлде гана эмес, практикалык жана визуалдык тажрыйба аркылуу да өздөштүрүшөт. Реалийлер окуу процессин жандандырып, окуучулардын кызыгуусун арттырып, тилди табигый шартка жакын кырдаалда кабыл алуусуна шарт түзөт.

Илимий адабияттарда реалийлер түшүнүгү ар түрдүү окумуштуулар тарабынан ар башкача аныкталган. Мисалы, Ричардс жана Шмидт реалийлерди класста колдонулуучу чыныгы объекттер катары мүнөздөп, алар окуучуларга тилдик материалды түшүнүктүү жана эстеп калууга ыңгайлуу формада жеткирүүгө жардам берерин белгилешет [9]. Ал эми Дикенс, Робертсон жана Хоффман реалийлерди класстан тышкаркы реалдуу дүйнөгө тиешелүү бардык объекттерди сабакта колдонуу мүмкүнчүлүгү катары түшүндүрүшөт [2]. Ошондой эле Д. Нунан реалийлерди чыныгы дүйнөдөн алынган предметтер катары карап, алардын тил үйрөнүү процессинде мааниси чоң экенин баса белгилеген [4]. Бул көз караштардын жалпы жыйынтыгы катары реалийлер окуучунун тилди реалдуу жашоо менен байланыштырып үйрөнүүсүнө шарт түзөрү аныкталат.

Крис Соумс реалийлерди колдонуу боюнча өзүнүн изилдөөлөрүндө аларды негизинен лексикалык бирдиктерди үйрөтүүдө эффективдүү каражат катары мүнөздөйт. Анын пикири боюнча грамматикалык структураларды, айрыкча абстракттуу формаларды түшүндүрүүдө реалийлер түздөн-түз колдонулбайт, бирок алар тил үйрөнүүнүн кошумча визуалдык каражаты катары кызмат кыла алат [3]. Ал мисал катары countable жана uncountable nouns түшүндүрүүдө тамак-аш жана ичимдиктерди колдонуу натыйжалуу экенин белгилейт.

Соумстун практикалык сунуштарына ылайык реалийлерди сабакта колдонуу төмөнкү багыттарда кеңири натыйжа берет:

- окуучулардын географиялык түшүнүгүн кеңейтүү үчүн өлкөлөрдүн желеги жана карталарын колдонуу;

- кичүү курактагы окуучулар үчүн оюнчук жаныбарлар жана транспорт моделдерин колдонуу;
- турмуштук кырдаалдарды моделдөөдө билет, расписание, карта сыяктуу реалдуу материалдарды пайдалануу;
- диалогдук көнүгүүлөрдө телефон, номер терүү жана сүйлөшүү ситуацияларын колдонуу [3].

Бул ыкмалар окуучулардын тилди реалдуу коммуникацияга жакын шартта өздөштүрүшүнө өбөлгө түзөт.

Себахат Йылмаз өзүнүн изилдөөлөрүндө реалийлерди окуучулардын жаш курагы жана билим деңгээлине жараша колдонуу зарылдыгын белгилейт. Анын пикири боюнча реалийлерди туура тандоо окуучулардын мотивациясын жогорулатат жана тилди өздөштүрүү процессин жеңилдетет [10]. Реалийлерди колдонуу бир нече маанилүү педагогикалык муктаждыктарды канааттандырат: биринчиден, алар окуучулардын ой жүгүртүүсүн активдештирип, тилдик материалды тез өздөштүрүүгө шарт түзөт; экинчиден, визуалдык объекттерди колдонуу убакытты үнөмдөйт, анткени түшүндүрүү процесси кыскарып, түшүнүү тезирээк ишке ашат; үчүнчүдөн, реалийлер окуучулардын сабактагы социалдык активдүүлүгүн жогорулатат жана позитивдүү окуу атмосферасын түзөт.

Бэбли жана Мажиддин изилдөөлөрүндө реалийлер активдүү жана чыгармачыл окуу чөйрөсүн түзүүчү маанилүү ресурс катары каралат [7]. Алардын пикири боюнча реалийлер окуучулардын мотивациясын жогорулатып, сабакка болгон кызыгуусун күчөтөт.

Айрыкча кичүү курактагы окуучулар менен иштөөдө реалийлер өзгөчө натыйжалуу болуп эсептелет. Себеби бул куракта окуучулар көрүү жана кыймыл-аракет аркылуу тез кабыл алышат. Оюнчук жаныбарлар, куурчактар жана башка визуалдык объекттер окуучулардын тилге болгон кызыгуусун арттырат жана активдүү катышуусун камсыздайт.

Мындан тышкары, реалийлер тексттик материалдарга салыштырмалуу көбүрөөк кызыгуу жаратат жана окуучуларды сабакка тез аралаштырат. Алар сабактан тышкаркы чыныгы дүйнө менен тилдик материалды байланыштырып, узак мөөнөттүү эс тутумду калыптандырат. Мисалы, гезит, журнал, видео жана аутентикалык материалдар аркылуу окуучулар тилди реалдуу контекстте кабыл алышат. Аутентикалык материалдардын дагы бир маанилүү өзгөчөлүгү — алар окуучулардын дүйнө таанымын кеңейтет [1]. Окуучулар тил үйрөнүү менен бирге дүйнөдө болуп жаткан окуялар менен таанышып, маданияттар аралык түшүнүктү өнүктүрүшөт. Бул фактор интегративдүү мотивациянын калыптанышына алып келет. Ошондой эле реалийлер окуучуларды тилди активдүү колдонууга даярдайт. Сабакта моделделген кырдаалдар аркылуу окуучулар диалог түзүү, талкуу жүргүзүү жана өз оюн билдирүү көндүмдөрүн өнүктүрүшөт. Бул алардын коммуникативдик компетенциясын жогорулатат. Реалийлерди колдонуу мугалимдин ролун да өзгөртөт: мугалим маалымат берүүчү гана эмес, окуу процессин уюштуруучу жана багыт берүүчү ролду аткарат. Бул өз кезегинде сабакты интерактивдүү кылып, окуучунун өз алдынча иштөөсүнө шарт түзөт.

Реалийлердин негизги өзгөчөлүгү — алар тилди контекстте үйрөтүүгө мүмкүнчүлүк берет. Башкача айтканда, окуучу сөздү же грамматикалык конструкцияны абстракттуу түрдө эмес, аны чыныгы объект менен байланышта өздөштүрөт. Бул процесс эс тутумдун бекемделишине жана сөз байлыгынын кеңейишине чоң таасир этет. Ошондой эле реалийлер окуучулардын көрүү, угуу жана кыймыл-аракет аркылуу үйрөнүү каналдарын бир эле учурда активдештирет.

Чет тилин окутууда реалийлерди колдонуу өзгөчө коммуникативдик ыкманын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Окуучулар сабак учурунда реалдуу буюмдарды колдонуу менен сүйлөшүү, суроо берүү, жооп берүү жана талкуу жүргүзүү көндүмдөрүн калыптандырышат. Бул процесс алардын тилдик активдүүлүгүн жогорулатат жана өз алдынча ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт.

Чет тилин окутууда реалийлерди колдонуу өзгөчөлүктөрүн карап чыгууда, практикалык изилдөөлөр көрсөткөндөй, реалийлер колдонулган сабактар окуучулардын билим сапатын жогорулатууда олуттуу натыйжаларды берет. Сабак башталганга чейинки жана сабактан кийинки тесстирлөөнүн жыйынтыктары окуучулардын сөз байлыгынын өсүшүн, грамматикалык структураларды туура колдонуусун жана сүйлөө активдүүлүгүнүн жогорулашын далилдеди. Айрыкча визуалдык материалдар жана чыныгы предметтер менен иштөө окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун күчөттү.

Реалийлерди колдонуунун практикалык маанилүүлүгү жөнүндө кеп кылсак, практикалык жактан реалийлер сабакты интерактивдүү кылып, окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатат. Алар сөздөрдү абстракттуу эмес, реалдуу объекттер аркылуу үйрөнүшөт. Мисалы, оюнчуктар, карталар, телефон, билет, расписание сыяктуу реалийлер аркылуу окуучулар диалог түзүп, коммуникациялык кырдаалдарды окшоштурушат. Бул алардын сүйлөө жана түшүнүү көндүмдөрүн өнүктүрөт.

Реалийлердин дагы бир артыкчылыгы — убакытты үнөмдөө. Окуучу түшүндүрмөнү узак угуп отурбастан, объектти көрүү аркылуу тез кабыл алат.

Мындан тышкары, реалийлерди колдонуу сабак процессин интерактивдүү кылып, окуучулардын ортосундагы кызматташтыкты жакшыртат. Топтук иш, ролдук оюндар жана диалогдук көнүгүүлөр аркылуу окуучулар тилди табигый шартка жакын формада үйрөнүшөт. Бул өз кезегинде алардын социалдык көндүмдөрүн да өнүктүрөт.

Ошол эле учурда реалийлерди колдонууда айрым кыйынчылыктар да кездешет. Мисалы, ар бир сабак үчүн ылайыктуу реалийлерди даярдоо убакытты жана ресурсту талап кылат. Айрым мектептерде материалдык база жетишсиз болушу мүмкүн. Ошондой эле айрым мугалимдер бул ыкманын методикалык өзгөчөлүктөрүн толук өздөштүрө электиги байкалат. Бирок бардык кыйынчылыктарга карабастан, реалийлерди колдонуу чет тилин окутууда эң эффективдүү ыкмалардын бири катары өзүнүн актуалдуулугун жоготпой келет. Бул ыкма окуучуларды пассивдүү угуучудан активдүү катышуучуга айлантип, алардын окуу процессине болгон кызыгуусун арттырат.

Реалийлерди колдонуу боюнча изилдөөнүн жүрүшүндө алынган сурамжылоонун жыйынтыктары да мугалимдердин көпчүлүгү реалийлерди окутуу процессинде пайдалуу каражат катары баалашарын көрсөттү. Алардын пикири боюнча, бул ыкма сабакты кызыктуу жана натыйжалуу кылып, окуучулардын тилди өздөштүрүүсүн жеңилдетери аныкталган. Жалпысынан сурамжылоо реалийлерди колдонуу боюнча позитивдүү тенденция бар экенин, бирок методикалык жактан толук калыптануу зарыл экенин көрсөттү.

Ошону менен бирге, изилдөөбүздө жүргүзүлгөн эксперименталдык сабактар да бул ойду тастыктады. Нарын облусундагы жалпы билим берүү мектебинин окуучулары менен өткөрүлгөн сабактарда реалийлер колдонулгандан кийин окуучулардын сөздөрдү таануу жана колдонуу деңгээли кыйла жогорулады. Бул алардын тилдик компетенциясынын өсүшүн көрсөтөт.

Жыйынтыктап айтканда, реалийлерди колдонуу чет тилин окутууда теория менен практиканы айкалыштырган эффективдүү метод болуп эсептелет. Ал окуучулардын билим

деңгээлин жогорулатуу менен бирге алардын чыгармачыл ой жүгүртүүсүн, коммуникативдик жөндөмдөрүн жана маданий түшүнүгүн кеңейтет.

Келечекте бул багытта жүргүзүлө турган илимий изилдөөлөр реалийлерди колдонуу методикасын дагы да өркүндөтүүгө, жаңы технологиялар менен айкалыштырууга жана окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга багытталат деп ишенебиз. Ошондой эле мугалимдер үчүн методикалык колдонмолорду кеңейтүү жана практикалык тренингдерди уюштуруу бул ыкманын кеңири жайылышына шарт түзөт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Бэбли А., Мажид Ф. Motivation and Visual Learning in Language Teaching. London, 2015.
2. Дикенс Р., Робертсон П., Хоффман Л. Teaching Realia in ESL. London, 2002.
3. Крис Соумс. Teaching English with Real Objects. Oxford, 2010.
4. Маккоули Д. Categories of Realia in Language Teaching. USA, 2005.
5. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения. М., 1991.
6. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность. М., 1969.
7. Нунан Д. Language Teaching Methodology. Cambridge, 1991.
8. Оксфорд Р. Language Learning Strategies. New York, 1990.
9. Ричардс Дж., Шмидт Р. Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. London, 2010.
10. Себахат Йылмаз. Realia Use in EFL Teaching. Istanbul, 2016.
11. Stice J. Learning Retention Theory. Education Review, 1998.

Рецензент: ф.и.к., доцент Айдаралиева А.С.

УДК.372.881.161.1.

Осмоналиева Н., Касаболотова Г.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Осмоналиева Н., Касаболотова Г.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Osmonaliev N., Kasabolotova G.A.

KNU Jusup Balasagyn

ОРУС ТИЛИН ОКУТУУДА КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК ТҮШҮНҮГҮ

ПОНЯТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

THE CONCEPT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Кыскача мүнөздөмө: Макалада коммуникативдик компетенттүүлүк түшүнүгү каралат. Негизги педагогикалык идея мектеп окуучуларында коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу болуп саналат, ал окуу үчүн оң мотивацияны жаратат, демек, алардын

окуусунун натыйжалуулугун жана сапатын жогорулатууга көмөктөшөт.

Аннотация: В статье раскрыто понятие коммуникативной компетентности. Ведущая педагогическая идея заключается в воспитании у школьников коммуникативной компетенции, которая создает положительную мотивацию учения, а значит, способствует повышению эффективности и качеству знаний учащихся.

Abstract: This article explores the concept of communicative competence. The key pedagogical idea is to cultivate communicative competence in schoolchildren, which creates a positive motivation for learning and, therefore, contributes to improving the effectiveness and quality of their learning.

Негизги сөздөр: коммуникативдик компетенттүүлүк, ырааттуу кепти өнүктүрүү, кеп ишмердүүлүгү.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, развитие связной речи, речевая деятельность.

Keywords: This article explores the concept of communicative competence. The key pedagogical idea is to cultivate communicative competence in schoolchildren, which creates a positive motivation for learning and, therefore, contributes to improving the effectiveness and quality of their learning.

На современном этапе развития образования огромное внимание уделяется проблеме овладения коммуникативными компетенциями, как ключевыми [1].

Развитие связной речи обучающихся – одна из самых актуальных проблем, которую выделяют учителя русского языка и литературы [3,35]. Требования к педагогу – создать условия для развития личности, умеющей свободно и грамотно излагать свои мысли, быть ответственным за свои поступки, отстаивать в диалоге свои интересы. Это запросы современного общества. Современные требования к урокам русского языка заключаются не только в развитии речевых навыков обучающихся, но и в усвоении знаний о языке как знаковой системе, знаний о правилах орфографии, пунктуации, синтаксиса и других разделов русского языка.

Отсутствие навыков культуры общения способствует возникновению психологических особенностей – нерешительности, и как следствие снижение потребности в общении, ограниченная контактность, неумение вступить и поддержать беседу, выстроить свою речь в соответствии с правилами и нормами речевого этикета [2].

Коммуникативная компетенция – это сформированная коммуникативная культура, в которую входит знание теории речи, владение главными видами речевой деятельности, способность анализировать речевую ситуацию, организовывать свою речевую деятельность языковыми средствами и способами, адекватными ситуациям общения.

В понятие коммуникативной компетенции входит, как и овладение важным набором речеведческих и языковых знаний, так и формирование умений в области практического использования языка в процессе речевой деятельности. Это соотносится и с реализацией воспитательных задач по формированию социально активной личности, которая ориентируется в современном мире. Коммуникативная компетенция в данном случае выступает в роли части культурной компетенции, ведёт к повышению общей гуманитарной культуры личности, формированию у неё высоких творческих, мировоззренческих и поведенческих качеств, необходимых для включения её в разнообразные виды деятельности.

В качестве основной единицы, используемой для развития коммуникативной компетенции, выступает текст, при работе с которым обучающиеся достигают следующих возможностей:

- 1) учащиеся овладевают новой областью языкознания – лингвистикой текста;
- 2) возникают новые возможности понимания слова, оборотов речи, грамматических форм, конструкций в выражении мысли [32];
- 3) создается единое пространство для изучения русского языка и литературы;
- 4) используются новые типы заданий, такие как: тренировочные упражнения, тесты, индивидуальные карточки, письмо стихов по памяти, сочинение-миниатюра и т.д.

Для формирования коммуникативной компетенции обучающихся используются формы, методы и приемы работы, которые направлены на то, чтобы содержание учебного материала было источником для самостоятельного поиска решения проблемы. В качестве основного подхода используется компетентностный подход. Безусловно, возникает необходимость в использовании инновационных педагогических технологий, методов, приёмов: исследовательский метод, дискуссии, мозговой штурм, технология развития критического мышления, интерактивные, групповые формы и методы, коллективный способ обучения, – всё это позволяет развить творческую активность, сформировать личность активную, готовую на мыслительную деятельность и глубокое понимание материала.

При развитии коммуникативной компетенции необходимо использовать компетентностный подход, который ориентирован на то, что обучаемые знают язык, демонстрируют коммуникативные умения и способны успешно действовать вне школы, т.е. в реальном мире. Второй подход – деятельностный. Данный подход также лежит в основе формирования коммуникативной компетенции. Он обеспечивает самостоятельную творческую деятельность каждого ученика. Не стоит забывать и об условиях формирования коммуникативной компетенции. Чтобы создать оптимальные условия необходимо учитывать учебные возможности обучающихся данного возраста.

Обучение и общение для учащихся являются ведущими видами деятельности, поскольку в ближайшей судьбе школьника именно коммуникативная компетенция начнет играть основополагающую роль, помогая в профессиональной подготовке и трудовой деятельности. Для этого, на наш взгляд, необходимо создавать на уроке творческую среду, где в своих устных высказываниях и письменных сочинениях субъект сможет транслировать свой личный опыт. В рамках уроков русского языка эта прекрасная возможность для подготовки обучающихся к написанию сочинения.

В программе по русскому языку цели обучения обозначены следующим образом: 1) воспитание уважения к русскому языку, сознательного отношения к нему как явлению культуры; средства освоения морально-этических норм, принятых в обществе; 2) овладение русским языком как средством общения в повседневной жизни и учебной деятельности; развитие готовности и способности к речевому взаимодействию и взаимопониманию, потребности в речевом самосовершенствовании; 3) овладение видами речевой деятельности, практическими умениями нормативного использования языка в разных ситуациях общения, нормами речевого этикета; развитие способности опознавать, анализировать, сопоставлять, классифицировать и оценивать языковые факты; обогащение активного и потенциального словарного запаса; совершенствование орфографической и пунктуационной грамотности; развитие умений стилистически корректного использования лексики и фразеологии русского языка; воспитание стремления к речевому самосовершенствованию [4, 112]. Данные цели

напрямую связаны с использованием текста как основного материала для работы на уроках русского языка. Главное в работе с текстом – сосредоточить внимание учащихся не только на орфографии и пунктуации, но и на содержании текста как коммуникативно-познавательной единицы.

Итогом деятельности является высшая степень формирования коммуникативной компетенции – творческая личность, которая стремится к поиску истины и созданию продукта, несущего пользу другому.

Список использованной литературы

1. Абрамкина О. Г. Учебный диалог как средство формирования коммуникативной культуры обучающихся: Электронный ресурс.: дис. канд. пед. наук / 13.00.01. О. Г. Абрамкина. М.: РГБ, 2003.
2. Байденко В.И., Джерри ван Зантворт. Модернизация профессионального образования: современный этап. Европейский фонд образования. – М., 2003. – С. 57-62.
3. Быстрова, Е. А. Коммуникативная методика преподавания русского языка. Текст. / Е. А. Быстрова // Русский язык в школе. 1996. – 75 с.
4. Бубнова Г.И., Морозова И.В. Компетентностный подход: методика оценивания речевой продукции / Вестник Московского Университета, серия 19, Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2009, №2, с. 112-119.

Рецензент: к.п.н., доцент Арыпбекова Д.Д.

УДК 81'42:81'38

Рахбек кызы Н.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Рахбек кызы Н.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Rahbek kyzy N.

KNU Jusup Balasagyn

КӨРКӨМ ТЕКСТТЕГИ ДИАЛОГДУН ТҮРЛӨРҮ ЖАНА ФУНКЦИЯЛАРЫ ВИДЫ И ФУНКЦИИ ДИАЛОГА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ TYPES AND FUNCTIONS OF DIALOGUE IN A LITERARY TEXT

Кыскача мүнөздөмө: Макалада Л. Н. Толстойдун «Анна Каренина» романы жана В. М. Шукшиндин аңгемелеринин материалдарынын негизинде көркөм прозадагы диалогдун түрлөрү жана функциялары каралат. Диалог каармандардын мүнөзүн ачуу, сюжетти өнүктүрүү жана автордук позицияны билдирүү каражаты катары талданат. Диалогдун негизги түрлөрү бөлүнүп көрсөтүлөт: маалымат берүүчү, конфликттик, психологиялык, баалоочу жана имплициттик. Өзгөчө көңүл каармандын кептик портретин түзүүдөгү жана социалдык-адеп-ахлактык конфликттерди чагылдыруудагы диалогдун ролуна бурулат.

Аннотация: В статье рассматриваются виды и функции диалога в художественной

прозе на материале романа Л. Н. Толстого «Анна Каренина» и рассказов В. М. Шукшина. Анализируется диалог как средство раскрытия характеров персонажей, развития сюжета и выражения авторской позиции. Выделяются основные типы диалога: информативный, конфликтный, психологический, оценочный и имплицитный. Особое внимание уделяется роли диалога в создании речевого портрета героя и отражении социально-нравственных конфликтов.

Abstract: The article examines the types and functions of dialogue in literary prose based on Leo Tolstoy's novel *Anna Karenina* and the short stories of V. M. Shukshin. Dialogue is analyzed as a means of revealing characters' personalities, developing the plot, and expressing the author's position. The main types of dialogue are identified: informative, conflictual, psychological, evaluative, and implicit. Special attention is given to the role of dialogue in creating a character's speech portrait and in reflecting socio-moral conflicts.

Негизги сөздөр: диалог, көркөм кеп, Толстой, Шукшин, кептин функциялары, каарман, конфликт, кептик портрет, коммуникация.

Ключевые слова: диалог, художественная речь, Толстой, Шукшин, функции речи, персонаж, конфликт, речевой портрет, коммуникация.

Keywords: dialogue, literary speech, Tolstoy, Shukshin, functions of speech, character, conflict, speech portrait, communication.

Диалог является одной из ключевых форм организации художественного текста. Он представляет собой взаимодействие персонажей посредством прямой речи и отражает особенности их мышления, характера, эмоционального состояния и социального положения. В художественной литературе диалог выполняет не только коммуникативную, но и эстетическую функцию, становясь важнейшим инструментом создания художественной реальности [1].

В реалистической прозе Л. Н. Толстого и В. М. Шукшина диалог занимает особое место. У Толстого он служит средством психологического анализа личности, а у Шукшина — отражением народной речи и социальных конфликтов.

Цель исследования - выявить основные виды и функции диалога в произведениях Л. Н. Толстого и В. М. Шукшина.

Диалог в художественном тексте - это форма речевого взаимодействия персонажей, основанная на обмене репликами. Он является стилизованной моделью устной речи, однако подвергается художественной обработке автором.

Согласно И. Р. Гальперину, диалог в тексте выполняет двойную функцию: он воспроизводит речевую ситуацию и одновременно служит средством художественной выразительности [5].

М. М. Бахтин рассматривал диалог как универсальный принцип художественного мышления, подчёркивая его роль в формировании смыслов и взаимодействии голосов в тексте [3].

Информативный диалог направлен на передачу фактической информации. Он выполняет экспозиционную функцию и помогает читателю ориентироваться в сюжетной ситуации.

В романе «Анна Каренина» такие диалоги часто встречаются в светских сценах, где обсуждаются новости, события и бытовые вопросы [1].

Конфликтный диалог отражает столкновение взглядов, интересов и ценностей персонажей. У Л. Н. Толстого конфликтные диалоги часто имеют глубокий психологический характер. Например, напряжённые разговоры между Анной и Вронским раскрывают внутренние противоречия героев [1].

У В. М. Шукшина конфликт чаще носит социально-бытовой характер, отражая противостояние личности и среды [4].

Психологический диалог направлен на раскрытие внутреннего мира персонажей. У Толстого он отличается многослойностью: за внешней речью скрываются внутренние переживания, сомнения и моральные конфликты [1].

Например, внутреннее состояние Анны Карениной передаётся не только через её поступки, но и через эмоционально насыщенные реплики. У Шукшина психологический диалог более лаконичен, но насыщен подтекстом и эмоциональной напряжённостью [4].

Оценочный диалог выражает отношение персонажей к происходящему.

Он выполняет функцию формирования авторской позиции и моральной оценки событий. У Шукшина оценочные реплики часто отражают народную мудрость и нравственные установки [4].

Особый вид диалога - имплицитный, в котором смысл выражается не прямо, а через подтекст, паузы и недосказанность.

У Толстого этот тип диалога особенно важен: значительная часть смысла передаётся через молчание и психологические паузы [1]. Диалог позволяет раскрыть характер героя через его речевое поведение. По В. В. Виноградову, речь персонажа является ключевым средством его индивидуализации [2].

Лексика, синтаксис и интонация создают уникальный речевой портрет персонажа. Диалог способствует развитию сюжета, передавая важные события через прямую речь. В «Анне Карениной» многие ключевые сюжетные моменты происходят именно в диалогах [1]. Особенно ярко проявляется у Толстого. Диалог становится инструментом анализа внутреннего мира героя.

Через реплики раскрываются страхи, сомнения и нравственные поиски персонажей [1]. У Шукшина диалог отражает социальные особенности деревенской жизни.

Речь персонажей передаёт их культурный уровень, мировоззрение и жизненный опыт [4]. Диалог усиливает эмоциональную выразительность текста. Она создаётся за счёт разговорной лексики, повторов, интонационных конструкций и междометий [5]. Особенно важна у Толстого. Подтекст позволяет передавать скрытые смыслы, которые не выражены напрямую. Часто истинное значение реплики раскрывается только в контексте всей сцены [1].

Особенности диалога у Л. Н. Толстого

Диалог в «Анне Карениной» отличается:

- психологической глубиной;
- реалистичностью;
- сложной системой подтекста;
- вниманием к интонации и паузам.

Толстой использует диалог как инструмент анализа личности, где важны не только слова, но и «межсловесное пространство» [1].

Особенности диалога у В. М. Шукшина

Диалог в рассказах Шукшина характеризуется:

- краткостью;
- разговорной речью;
- яркой экспрессией;
- народной интонацией.

Он отражает живую устную речь и часто несёт философский смысл, скрытый за бытовыми ситуациями [4].

Сравнение показывает:

- у Толстого диалог психологичен и многослоен;
- у Шукшина — лаконичен и социально окрашен;
- у Толстого важен подтекст;
- у Шукшина — речевая естественность.

Таким образом, диалог в их творчестве выполняет разные художественные задачи, но в обоих случаях является ключевым средством раскрытия человека.

Диалог в художественном тексте выполняет множество функций: характерологическую, психологическую, социальную, сюжетную, экспрессивную и подтекстовую. В произведениях Л. Н. Толстого он служит средством глубокого психологического анализа, а у В. М. Шукшина — отражением народной речи и жизненной правды.

Диалог является важнейшим элементом художественной системы, обеспечивающим её выразительность и реалистичность.

Список использованной литературы

1. Толстой Л. Н. *Анна Каренина*. - М.: Художественная литература, 1981.
2. Виноградов В. В. *О языке художественной прозы*. - М.: Наука, 1980.
3. Бахтин М. М. *Проблемы поэтики Достоевского*. - М.: Художественная литература, 1972.
4. Шукшин В. М. *Рассказы*. - М.: Эксмо, 2005.
5. Гальперин И. Р. *Текст как объект лингвистического исследования*. - М.: Наука, 1981.

Рецензент: к.п.н., доцент Касаболотова Г.А.

УДК 373.5:811.111:004.738.5:37.091.3

Таалайбек кызы С., Мамбеталиева А.М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Таалайбек кызы С., Мамбеталиева А.М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Taalaibek kzy S., Mambetalieva A.M.

KNU Jusup Balasagyn

**ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕПТЕРИНИН ЖОГОРКУ КЛАССТАРЫНДА
АНГЛИС ТИЛИ САБАГЫНДА ИНТЕРНЕТ БУЛАКТАРЫН КОЛДОНУУНУН
ШАРТТАРЫ**

УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ НА УРОКАХ

АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СТАРШИХ КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

CONDITIONS FOR USING INTERNET RESOURCES IN ENGLISH LESSONS IN SENIOR CLASSES OF SECONDARY SCHOOLS

Кыскача мүнөздөмө: Бул илимий макалада жалпы билим берүү мектептеринин жогорку класстарында англис тили сабагында интернет ресурстарын колдонуу шарттары жана алардын билим берүү процессине тийгизген таасири каралат. Изилдөөдө коммуникативдик ыкма, интерактивдүү окутуу жана санариптик технологияларды пайдалануунун өзгөчөлүктөрү талдоого алынды. Ошондой эле Ак-Талаа районундагы мектептерде жүргүзүлгөн сурамжылоонун негизинде мугалимдер менен окуучулардын интернет ресурстарын колдонууга болгон мамилеси, техникалык мүмкүнчүлүктөрү жана негизги көйгөйлөрү аныкталды.

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются условия использования интернет-ресурсов на уроках английского языка в старших классах общеобразовательных школ и их влияние на образовательный процесс. В исследовании анализируются особенности коммуникативного подхода, интерактивного обучения и применения цифровых технологий. На основе анкетирования, проведённого в школах Ак-Талинского района, были выявлены отношение учителей и учащихся к использованию интернет-ресурсов, технические возможности и основные проблемы. Результаты исследования показали, что интернет-ресурсы повышают интерес учащихся к уроку и способствуют улучшению качества усвоения английского языка.

Abstract: This scientific article examines the conditions for using internet resources in English lessons in senior classes of secondary schools and their impact on the educational process. The study analyzes the features of communicative language teaching, interactive learning, and the application of digital technologies. Based on surveys conducted in schools of Ak-Talaa district, the attitudes of teachers and students toward internet resources, technical opportunities, and major challenges were identified. The results of the study showed that internet resources increase students' interest in lessons and improve the quality of English language acquisition.

Негизги сөздөр: англис тили, интернет ресурстары, санариптик технологиялар, коммуникативдик ыкма, интерактивдүү окутуу, билим берүү, жогорку класстар, окуучулардын мотивациясы.

Ключевые слова: английский язык, интернет-ресурсы, цифровые технологии, коммуникативный подход, интерактивное обучение, образование, старшие классы, мотивация учащихся.

Keywords: English language, internet resources, digital technologies, communicative approach, interactive learning, education, senior classes, student motivation.

Азыркы учурда билим берүү системасында санариптик технологияларды колдонуу өзгөчө мааниге ээ болуп калды. Маалыматтык коомдун өнүгүшү мектептерде окутуунун мазмунун жана формасын өзгөртүп, интернет ресурстарын билим берүү процессине кеңири киргизүүгө шарт түзүүдө. Айрыкча англис тили сыяктуу чет тилдерди окутууда интернет ресурстары окуучулардын тилдик компетенциясын өнүктүрүүдө натыйжалуу каражат катары колдонулуп келет [2].

Англис тилин окутууда заманбап ыкмалардын ичинде коммуникативдик ыкма өзгөчө орунду ээлейт. Бул ыкманын негизги максаты – окуучуларды тилди реалдуу коммуникациялык кырдаалдарда колдонууга үйрөтүү болуп саналат. Коммуникативдик окутууда тил грамматикалык эрежелердин жыйындысы катары эмес, байланыш каражаты катары каралат. Теодор Роджерс менен Джек Ричардс коммуникативдик ыкманын негизги принциптери катары тилди реалдуу кырдаалда колдонуу, мазмунга басым жасоо, окуучунун активдүү катышуусу жана интерактивдүү тапшырмаларды белгилешкен [6].

Коммуникативдик ыкма англис тилин үйрөтүүдө окуучунун практикалык сүйлөө жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган заманбап методдордун бири болуп эсептелет. Бул ыкмада окуучу жөн гана грамматикалык эрежелерди жаттабастан, тилди реалдуу турмуштук кырдаалдарда колдонууга үйрөнөт. Интернет ресурстары коммуникативдик окутууну ишке ашырууда чоң мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Мисалы, онлайн конференциялар, видео байланыштар жана эл аралык билим берүү платформалары аркылуу окуучулар чет өлкөлүк адамдар менен түз баарлашууга мүмкүнчүлүк алышат. Мындай байланыштар окуучулардын сүйлөө активдүүлүгүн жогорулатып, англис тилин үйрөнүүгө болгон кызыгуусун арттырат [6].

Интерактивдүү окутуу дагы англис тилин өздөштүрүүдө маанилүү роль ойнойт. Бул ыкма окуучулар менен мугалимдин жана окуучулардын өз ара активдүү аракеттенүүсүнө негизделет. Дуглас Браун интерактивдүү окутууну тил үйрөнүүнүн негизги шарты катары карап, окуучулардын активдүү катышуусу билимди натыйжалуу өздөштүрүүгө алып келерин белгилеген [4].

Санариптик технологиялар англис тилин окутуу процессин жаңы деңгээлге чыгарды. Интернет ресурстары, мультимедиялык каражаттар жана онлайн платформалар окуучуларга реалдуу тилдик материалдарды колдонууга, өз алдынча билим алууга жана дүйнөлүк маалымат мейкиндигине чыгууга мүмкүнчүлүк түзөт [1;2;3]. Марк Варшауэр өз изилдөөлөрүндө интернет аркылуу байланыш окуучулардын тилдик компетенциясын өнүктүрүүгө чоң таасир этерин көрсөткөн [7].

Ал эми Жерреми Хармер “How to Teach English” китебинде Technology in Teaching бөлүмүндө санариптик ресурстар мугалимдин ишин толуктап, сабакты интерактивдүү жана натыйжалуу кылууга жардам берерин белгилейт [5].

Педагогикалык практика көрсөткөндөй, интернет ресурстарын колдонуу окуучулардын окууга болгон мотивациясын жогорулатат. Салттуу сабактарга салыштырмалуу видео, аудио жана интерактивдүү тапшырмалар менен коштолгон сабактар окуучулардын көңүлүн көбүрөөк бурат. Айрыкча жогорку класстардын окуучулары заманбап технологияларга кызыккандыктан, интернет аркылуу уюштурулган сабактар алар үчүн жеткиликтүү жана кызыктуу болуп саналат. Мисалы, Quizlet, Kahoot, British Council жана Duolingo сыяктуу платформалар окуучулардын сөз байлыгын өнүктүрүүдө жана өз алдынча билим алуусунда маанилүү роль ойнойт.

Онлайн платформалар жөнүндө айта кетсек, онлайн платформа – интернет булактарынын эң кеңири колдонулган түрлөрүнүн бири болуп эсептелет. Алар окутууну индивидуалдаштыруу жана автоматташтыруу мүмкүнчүлүгүн берет. Ошол эле учурда Google Classroom, Zoom жана Microsoft Teams сыяктуу платформалар мугалимдерге тапшырмаларды берүү, тест уюштуруу жана окуучулар менен туруктуу байланыш түзүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат. Онлайн платформалар окуучулардын жетишкендиктерин көзөмөлдөөгө жана сабактан тышкаркы убакта дагы билим алуусуна жардам берет.

Ошону менен бирге интернет технологияларын колдонууда айрым көйгөйлөр да кездешет. Алардын катарына техникалык жабдуулардын жетишсиздиги, интернет ылдамдыгынын төмөндүгү жана мугалимдердин санариптик даярдыгынын жетишсиздиги кирет. Ошондуктан интернет ресурстарын натыйжалуу колдонуу үчүн педагогикалык жана уюштуруучулук шарттарды түзүү зарыл.

Биздин изилдөөбүздүн негизги максаты – жалпы билим берүү мектептеринин жогорку класстарында англис тили сабагында интернет ресурстарын колдонуу шарттарын, мүмкүнчүлүктөрүн жана негизги көйгөйлөрүн изилдөө болуп саналат.

Изилдөө ишинде теориялык жана эмпирикалык методдор колдонулду. Теориялык бөлүмдө педагогикалык, психологиялык жана методикалык адабияттар талдоого алынды. Эмпирикалык бөлүктө сурамжылоо ыкмасы пайдаланылды.

Сурамжылоо Ак-Талаа районундагы жалпы билим берүү мектептеринде жүргүзүлдү. Изилдөөгө 57 мугалим жана 81 окуучу катышты. Респонденттерге интернет ресурстарын колдонуу жыштыгы, техникалык шарттар, кыйынчылыктар жана окутуунун сапатына тийгизген таасири боюнча суроолор берилди.

Изилдөөнүн объектиси катары жогорку класстардын окуучулары жана мугалимдери алынды. Ал эми предмети – англис тили сабагында интернет ресурстарын колдонуу процесси болуп саналат.

Интернет ресурстары англис тилин окутууда кеңири мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Алар төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ:

- реалдуу тилдик материалдарга жеткиликтүүлүк;
- окуучулардын мотивациясын жогорулатуу;
- интерактивдүү тапшырмаларды колдонуу;
- өз алдынча билим алууга шарт түзүү;
- мультимедиялык мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануу [8].

YouTube видеолору, онлайн сөздүктөр, электрондук китептер, билим берүү платформалары жана социалдык тармактар англис тилин үйрөнүүдө активдүү колдонулат. Айрыкча видео материалдар окуучулардын угуу жана түшүнүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет. Ошону менен бирге коммуникативдик ыкма менен интернет ресурстарынын айкалышы окуучулардын сүйлөө жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Онлайн платформалар аркылуу окуучулар чет өлкөлүк колдонуучулар менен баарлашып, тилди практикалык колдонууга мүмкүнчүлүк алышат.

Санариптик сабаттуулук азыркы билим берүү системасынын негизги компетенцияларынын бири болуп калды. Англис тили сабагында интернет ресурстарын колдонуу окуучулардын маалымат менен иштөө жөндөмүн өнүктүрөт. Окуучулар маалымат издөө, аны талдоо, салыштыруу жана туура пайдалануу көндүмдөрүнө ээ болушат. Мындан тышкары, санариптик технологиялар окуучулардын чыгармачылык жөндөмдөрүн дагы өнүктүрөт. Алар презентация даярдоо, видео монтаждоо жана онлайн долбоорлорду түзүү аркылуу өз билимдерин практикада колдонууга үйрөнүшөт.

Сурамжылоонун жыйынтыктарынын талданышы

Жүргүзүлгөн сурамжылоонун жыйынтыктары көрсөткөндөй, англис тили мугалимдери интернет ресурстарын башка предмет мугалимдерине салыштырмалуу көбүрөөк колдонушат. Респонденттердин басымдуу бөлүгү интернет ресурстары сабактын сапатын жогорулатырын белгилешкен.

Мугалимдердин арасында негизги көйгөйлөр катары төмөнкүлөр көрсөтүлгөн:

- техникалык жабдуулардын жетишсиздиги;
- интернет ылдамдыгынын төмөндүгү;
- окуучулардын алаксышы;
- санариптик көндүмдөрдүн жетишсиздиги.

Окуучулардын жообу боюнча интернет колдонулганда сабакка болгон кызыгуу жогорулайт. Алардын көпчүлүгү интернет аркылуу англис тилин үйрөнүү пайдалуу экенин белгилешкен.

Изилдөөнүн жыйынтыгында интернет ресурстары окуучулардын:

- угуу жөндөмүн;
- сүйлөө көндүмдөрүн;
- сөз байлыгын;
- өз алдынча иштөө жөндөмүн өнүктүрөрү аныкталды.

Айылдык мектептерде интернет ресурстарын колдонууда бир катар тоскоолдуктар кездешет. Биринчиден, техникалык жабдуулардын жетишсиздиги мугалимдердин сабакта санариптик технологияларды толук колдонушуна мүмкүндүк бербейт. Экинчиден, интернет байланышынын сапаты төмөн болгондуктан видео материалдарды колдонууда кыйынчылыктар жаралат. Үчүнчүдөн, айрым мугалимдерде санариптик технологияларды пайдалануу боюнча практикалык тажрыйба жетишсиз. Мындай шарттар интернет ресурстарынын мүмкүнчүлүктөрүн толук пайдаланууга тоскоол болот [1;2].

Изилдөөдө төмөнкү негизги көйгөйлөр аныкталды:

1. Техникалык базанын жетишсиздиги;
2. Интернет сапатынын төмөндүгү;
3. Мугалимдердин даярдыгынын жетишсиздиги;
4. Окуучулардын алаксышы.

Изилдөөнүн негизинде төмөнкү сунуштар иштелип чыкты:

1. Мугалимдер үчүн санариптик технологиялар боюнча тренингдерди уюштуруу;
2. Мектептерди сапаттуу интернет менен камсыз кылуу;
3. Англис тили сабагында интерактивдүү платформаларды көбүрөөк колдонуу;
4. Окуучулардын санариптик сабаттуулугун өнүктүрүү;
5. Интернет ресурстарын сабактын максатына ылайык пландаштыруу;
6. Онлайн билим берүү платформаларын колдонуу тажрыйбасын кеңейтүү.

Бул изилдөөнүн практикалык мааниси англис тили мугалимдерине интернет ресурстарын сабак процессинде натыйжалуу пайдалануу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу менен түшүндүрүлөт. Изилдөөнүн жыйынтыктары мектептерде санариптик технологияларды киргизүү боюнча программаларды өркүндөтүүгө жардам берет. Ошондой эле алынган маалыматтар мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу курстарында жана педагогикалык окуу жайларында колдонулушу мүмкүн.

Жыйынтыктап айтканда, интернет ресурстары англис тилин окутуунун сапатын жогорулатууда маанилүү курал болуп эсептелет. Алар окуучулардын тилдик көндүмдөрүн өнүктүрүп гана тим болбостон, өз алдынча билим алууга, маалыматтык технологияларды пайдаланууга жана дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине интеграцияланууга мүмкүнчүлүк түзөт. Азыркы глобалдашуу шартында англис тилин жана санариптик технологияларды айкалыштырып окутуу заман талабына жооп берген негизги багыттардын бири болуп саналат. Ошондуктан мектептерде интернет ресурстарын пайдаланууну өркүндөтүү жана

мугалимдердин санариптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүү билим берүү системасынын артыкчылыктуу милдеттеринин бири бойдон калууда.

Колдонулган адабияттар

1. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. – Москва, 2008.
2. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии. – Москва, 2010.
3. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании. – Москва, 2012.
4. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. – Pearson Education, 2007.
5. Harmer J. How to Teach English. – Harlow: Longman, 2007. – 288 p.
6. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge University Press, 2014.
7. Warschauer M. Technology and Language Learning. – Oxford University Press, 2011.

Рецензент: ф.и.к., доцент Даткабекова Ж.А.

УДК 811.161.1'373:17

Талантбек кызы Ж.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Талантбек кызы Ж.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Talantbek kyzy J.

KNU Jusup Balasagyn

ЗАМАНБАП ОРУС ТИЛИНИН СИСТЕМАСЫНДАГЫ АДЕП-АХЛАКТЫК ЛЕКСИКАНЫН ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ ПОНЯТИЕ И СПЕЦИФИКА НРАВСТВЕННОЙ ЛЕКСИКИ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES OF MORAL VOCABULARY IN THE SYSTEM OF THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE

Кыскача мүнөздөмө: Макалада адеп-ахлактык лексика тилдин сөздүк курамынын өзгөчө катмары катары каралат. Анын семантикалык, когнитивдик, функционалдык жана маданий өзгөчөлүктөрү талданат. Адеп-ахлактык түшүнүктөрдүн тилдик дүйнө таанымды калыптандыруудагы жана инсанды өнүктүрүүдөгү ролу ачып көрсөтүлөт. Ошондой эле адеп-ахлактык лексиканын сүйлөөдө колдонулушунун өзгөчөлүктөрүнө жана аны өздөштүрүү маселелерине өзгөчө көңүл бурулат.

Аннотация: В статье рассматривается нравственная лексика как особый пласт словарного состава языка. Анализируются её семантические, когнитивные, функциональные

и культурные особенности. Раскрывается роль нравственных понятий в формировании языковой картины мира и развитии личности. Особое внимание уделяется специфике функционирования нравственной лексики в речи и проблемам её усвоения.

Abstract: The article examines moral vocabulary as a distinct layer of the lexical system of the language. Its semantic, cognitive, functional, and cultural features are analyzed. The role of moral concepts in shaping the linguistic worldview and in the development of the individual is revealed. Particular attention is paid to the specifics of the functioning of moral vocabulary in speech and to the problems of its acquisition.

Негизги сөздөр: адеп-ахлактык лексика, абстракттуу зат атоочтор, баалуулуктар, семантика, тилдик дүйнө тааным, аксиология.

Ключевые слова: нравственная лексика, абстрактные существительные, ценности, семантика, языковая картина мира, аксиология.

Keywords: moral vocabulary, abstract nouns, values, semantics, linguistic worldview, axiology.

Язык является не только средством коммуникации, но и формой существования общественного сознания. Он отражает действительность, одновременно интерпретируя её через призму культурных и ценностных установок общества. Лексическая система языка аккумулирует знания человека о мире и выражает его отношение к явлениям действительности [1, с. 45].

Особое место в структуре лексики занимает нравственная лексика, связанная с выражением морально-этических понятий. Она представляет собой важнейший компонент языковой картины мира, поскольку фиксирует представления о добре и зле, должном и недолжном, справедливом и несправедливом.

Актуальность исследования определяется необходимостью комплексного анализа нравственной лексики как языкового и культурного феномена. В условиях современных социальных изменений возрастает значение языка как средства формирования ценностных ориентиров личности [4, с. 12].

Цель статьи - определить сущность нравственной лексики и выявить её специфические особенности.

Под нравственной лексикой понимается совокупность языковых единиц, выражающих моральные категории, нормы поведения и ценностные ориентиры общества. К ней относятся прежде всего абстрактные имена существительные, такие как *доброта, честность, совесть, долг, честь, справедливость*, а также слова других частей речи, связанные с оценкой человеческих поступков.

С точки зрения лексикологии, нравственная лексика формирует определённые семантические поля. В частности, выделяется поле «нравственные качества личности», включающее лексемы с положительной (*доброта, милосердие*) и отрицательной (*жестокость, ложь*) оценкой [2, с. 78].

Данный пласт лексики тесно связан с категорией ценностей. Он отражает не только индивидуальные представления человека, но и общественные нормы, закреплённые в культуре и языке [3, с. 51].

Важно отметить, что нравственная лексика носит универсальный характер, однако её конкретное содержание может варьироваться в зависимости от исторических и культурных условий.

Нравственная лексика обладает рядом специфических семантических характеристик, отличающих её от других лексических групп.

Прежде всего, она характеризуется высокой степенью абстрактности. Нравственные понятия не имеют конкретной предметной соотнесённости и формируются на основе обобщения социального и индивидуального опыта [1, с. 102].

Второй важной особенностью является оценочность. Практически каждое слово нравственной тематики содержит аксиологический компонент, выражающий положительную или отрицательную оценку. Например, слова *честность* и *подлость* не только обозначают качества, но и оценивают их [2, с. 81].

Третьей характеристикой является многозначность и семантическая диффузность. Значения нравственных слов часто размыты и зависят от контекста. Так, понятие «долг» может интерпретироваться как моральное обязательство, социальная обязанность или внутреннее убеждение [4, с. 36].

Кроме того, для нравственной лексики характерна высокая степень обобщённости, что затрудняет её точное определение и требует контекстуализации в процессе употребления.

Нравственная лексика тесно связана с когнитивной деятельностью человека. Освоение моральных понятий требует развитого абстрактного мышления, способности к анализу, обобщению и рефлексии.

С точки зрения когнитивной лингвистики, нравственные понятия являются концептами, формирующими особую область языковой картины мира. Они структурируют знания о социальных нормах и регулируют поведение человека [5, с. 64].

Формирование нравственных концептов происходит в процессе социализации личности. Язык выступает при этом основным средством передачи культурного опыта и моральных норм.

Следует подчеркнуть, что понимание нравственных понятий зависит от индивидуального опыта человека, уровня его когнитивного развития и культурной среды.

Нравственная лексика тесно связана с культурой и отражает её особенности. Каждое общество формирует собственную систему ценностей, которая находит выражение в языке.

Культурная специфика проявляется в различиях интерпретации нравственных понятий. Например, такие категории, как «честь» или «свобода», могут иметь различное содержание в разных культурах [6, с. 29].

Кроме того, в языке закрепляются уникальные концепты, отражающие национальные особенности мировосприятия. Это свидетельствует о том, что нравственная лексика является важным элементом культурной идентичности.

Язык не только отражает, но и формирует ценности общества, участвуя в процессе их передачи от поколения к поколению.

Нравственная лексика выполняет ряд важных функций в языке и обществе. Прежде всего, это **номинативная функция**, связанная с обозначением моральных понятий. Не менее значима **аксиологическая функция**, заключающаяся в выражении ценностных оценок.

Коммуникативная функция проявляется в процессе общения, где нравственная лексика используется для аргументации, убеждения и выражения позиции.

Особое значение имеет **воспитательная функция**, поскольку через язык формируются представления о нормах поведения и ценностях [3, с. 53]. Также можно выделить **регулятивную функцию**, связанную с влиянием на поведение человека через языковые средства.

Функционирование нравственной лексики в речи имеет ряд особенностей. Она активно используется в текстах рассуждения, публицистике и художественной литературе, где важна оценочность и выразительность.

Нравственные слова играют ключевую роль в аргументации, позволяя говорящему обосновывать свою точку зрения и воздействовать на адресата [4, с. 48]. Они также обладают высокой экспрессивностью и способны усиливать эмоциональное воздействие речи.

Контекст играет решающую роль в интерпретации нравственной лексики. Одно и то же слово может приобретать различные оттенки значения в зависимости от ситуации общения.

Одной из актуальных проблем является сложность усвоения нравственной лексики. Это связано с её абстрактностью, многозначностью и зависимостью от контекста.

Особые трудности возникают у учащихся, которые не всегда способны точно понять и использовать нравственные понятия. Это приводит к упрощению речи и снижению её выразительности.

Для эффективного усвоения необходима системная работа, включающая использование контекста, обсуждение и связь с личным опытом учащихся.

Таким образом, нравственная лексика представляет собой важный компонент языковой системы, отражающий ценностные ориентиры общества. Её специфика проявляется в абстрактности, оценочности, многозначности и культурной обусловленности. Она выполняет важные функции в коммуникации и играет значительную роль в формировании личности. Изучение нравственной лексики позволяет глубже понять взаимосвязь языка, мышления и культуры.

Список использованной литературы

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 2. - М.: Восточная литература, 1995.
2. Горбунова Ю. С. Лексические единицы, обозначающие нравственные качества личности // Russian Linguistic Bulletin. - 2022.
3. Рузметова З. Н., Артыкова Г. Ш. Тематическая классификация лексики, выражающей ценности // Молодой ученый. - 2016.
4. Ситникова О. В. Лексика морально-нравственного содержания в русском языке. - Воронеж, 2009.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. - Волгоград, 2002.
6. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. - М.: Академический проект, 2004.

Рецензент: к.п.н., доцент Арыпбекова Д.Дж.

Токтакунова Г.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Токтакунова Г.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Toktosunova G.

KNU Jusup Balasagyn

**ОРУС ТИЛИНДЕ ЭТИШ СЕЗИМДЕРДИ ЖАНА ОЙЛОРДУ БИЛДИРҮҮ
КАРАЖАТЫ КАТАРЫ
ГЛАГОЛ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ЧУВСТВ И МЫСЛЕЙ В РУССКОМ
ЯЗЫКЕ
VERB AS A MEANS OF EXPRESSING FEELINGS AND THOUGHTS
IN THE RUSSIAN LANGUAGE**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада орус тилиндеги ой-пикирлерди жана сезимдерди билдирүүнүн эң маанилүү каражаты катары этиш каралат. Анын семантикалык, грамматикалык жана стилистикалык өзгөчөлүктөрү, ошондой эле адамдын эмоционалдык жана интеллектуалдык абалын берүүдө экспрессивдик мүмкүнчүлүктөрү талданат. Этиштин сүйлөмдү уюштуруудагы жана көркөм кепте аткарган ролуна өзгөчө көңүл бурулат, анда ал тексттин динамикасын түзүүнүн жана образдардын психологиялык таасирдүүлүгүн камсыз кылуунун негизги каражаты болуп саналат.

Аннотация: В статье рассматривается глагол как важнейшее средство выражения мыслей и чувств в русском языке. Анализируются его семантические, грамматические и стилистические особенности, а также экспрессивный потенциал в передаче эмоциональных и интеллектуальных состояний человека. Особое внимание уделяется роли глагола в организации высказывания и в художественной речи, где он выступает ключевым средством создания динамики текста и психологической выразительности образов.

Abstract: The article examines the verb as one of the most important means of expressing thoughts and feelings in the Russian language. Its semantic, grammatical, and stylistic features are analyzed, as well as its expressive potential in conveying emotional and intellectual states of a person. Special attention is paid to the role of the verb in sentence organization and in literary discourse, where it serves as a key means of creating textual dynamics and psychological expressiveness of images.

Негизги сөздөр: этиш, экспрессивдүүлүк, эмоциялар, ой жүгүртүү, семантика, грамматикалык категориялар, көркөм кеп, таасирдүүлүк.

Ключевые слова: глагол, экспрессивность, эмоции, мышление, семантика, грамматические категории, художественная речь, выразительность.

Keywords: verb, expressiveness, emotions, thinking, semantics, grammatical categories, literary discourse, expressiveness.

Глагол занимает центральное место в системе частей речи русского языка, поскольку обозначает действие, процесс, состояние или отношение. В отличие от других частей речи, глагол обладает развитой системой грамматических категорий и способен передавать не

только факт действия, но и его характер, интенсивность, модальность и эмоциональную окраску [2].

Особое значение глагол имеет в процессе выражения мыслей и чувств человека. Именно через глагольные формы осуществляется передача внутреннего состояния личности, её интеллектуальной и эмоциональной деятельности. Таким образом, глагол выступает как важнейшее средство не только языковой, но и психической репрезентации действительности.

Актуальность исследования обусловлена тем, что в современной лингвистике усиливается интерес к изучению средств выражения субъективности в языке, а глагол является одним из ключевых элементов этой системы.

Цель работы - рассмотреть глагол как средство выражения мыслей и чувств в русском языке, выявить его семантические и экспрессивные особенности.

Глагол - это самостоятельная часть речи, обозначающая действие, процесс или состояние и обладающая грамматическими категориями вида, времени, наклонения, лица и числа [2].

Семантическая структура глагола является сложной и многоуровневой. В лингвистике выделяются следующие основные группы глаголов:

- **глаголы действия** (бежать, писать, строить);
- **глаголы состояния** (радоваться, спать, страдать);
- **глаголы отношения** (любить, ненавидеть, уважать);
- **глаголы интеллектуальной деятельности** (думать, анализировать, понимать) [3].

Каждая из этих групп отражает определённый аспект человеческой деятельности. Особенно важны глаголы состояния и эмоциональной сферы, поскольку они непосредственно связаны с выражением внутреннего мира человека.

Глагол обладает высокой степенью семантической гибкости, что позволяет ему участвовать в различных типах высказываний и контекстов.

Глагол играет ключевую роль в формировании мыслительного процесса в языке. Он структурирует высказывание и организует логические связи между его элементами.

Через глагольные формы выражаются:

- процессы мышления (думать, размышлять, анализировать);
- речевая деятельность (говорить, утверждать, объяснять);
- логические операции (доказывать, рассуждать, выводиться) [2].

Глагол задаёт динамику высказывания и обеспечивает его синтаксическую завершенность. Без глагола невозможно построение полноценного предложения в русском языке.

Кроме того, глагол участвует в передаче модальности - отношения говорящего к высказываемому. Это позволяет выражать уверенность, сомнение, необходимость или возможность действия.

Одной из важнейших функций глагола является выражение эмоциональных состояний человека. Глаголы чувств и эмоций формируют особую семантическую группу:

- радоваться, ликовать, восторгаться;
- бояться, тревожиться, ужасаться;
- страдать, переживать, мучиться [3].

Эти глаголы обладают высокой степенью экспрессивности, так как передают не внешнее действие, а внутреннее состояние субъекта. Например, глагол «вздрогнуть» одновременно обозначает физическую реакцию и эмоциональный импульс, что делает его

особенно выразительным.

Эмоциональные глаголы часто используются в художественной речи, поскольку позволяют передавать тонкие оттенки переживаний и психологические состояния персонажей.

Экспрессивность глагола заключается в его способности усиливать выразительность речи и передавать эмоционально-оценочную информацию.

Основные средства усиления экспрессии:

- синонимические ряды (идти - шагать - брести - мчаться);
- приставочные образования (заплакать, разрыдаться, вскрикнуть);
- видовые пары (писать - написать);
- использование разговорных и стилистически окрашенных форм [2].

Особую роль играют глаголы движения, поскольку движение в языке часто метафорически связано с внутренними состояниями человека.

Таким образом, глагол становится не только грамматической, но и стилистической категорией языка.

В художественном тексте глагол выполняет важную стилистическую функцию, создавая динамику повествования и формируя образность.

Сравним:

- «он шёл по дороге» — нейтральное описание;
- «он брёл по дороге» - состояние усталости, подавленности;
- «он мчался по дороге» - энергия, стремительность.

Таким образом, выбор глагола существенно влияет на восприятие текста.

В художественной литературе глагол используется для:

- создания динамики сюжета;
- передачи эмоционального состояния героев;
- формирования авторского стиля [4].

Особенно ярко это проявляется в произведениях русских классиков, где глагол становится основным средством психологизма.

Глагол тесно связан с отражением внутреннего мира личности. Через него передаются:

- эмоции (радоваться, злиться);
- волевые действия (решить, отказаться);
- интеллектуальные процессы (осознавать, понимать) [3].

Таким образом, глагол выполняет функцию моделирования психической деятельности человека в языке. Он позволяет не только описывать действия, но и передавать сложные психологические состояния.

Грамматические категории глагола также играют важную роль в выражении чувств:

- **наклонение** выражает отношение говорящего (желание, приказ, возможность);
- **время** создаёт временную и эмоциональную перспективу;
- **вид** усиливает или ослабляет действие;
- **лицо** подчёркивает субъективность высказывания [2].

Например, форма повелительного наклонения может передавать не только приказ, но и эмоциональное воздействие.

Глагол является одной из важнейших частей речи, выполняющей не только номинативную, но и экспрессивную функцию. Он играет ключевую роль в выражении мыслей и чувств человека, обеспечивая динамику, эмоциональность и выразительность речи.

Благодаря своей семантической и грамматической многогранности глагол выступает универсальным средством отражения внутреннего мира личности и организации речевого высказывания.

Список использованной литературы

1. Бондарко А. В. *Грамматическая категория и контекст*. - Л.: Наука, 1971.
2. Шанский Н. М. *Современный русский язык*. - М.: Просвещение, 1981.
3. Маслов Ю. С. *Введение в языкознание*. - М.: Высшая школа, 2006.
4. Валгина Н. С. *Синтаксис современного русского языка*. - М.: Высшая школа, 2003.

Рецензент: к.п.н., доцент Арыпбекова Д.Дж.

УДК 372.881.161.1

Шарапова А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Шарапова А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Sharapova A.

KNU Jusup Balasagyn

ОРУС ТИЛИ САБАКТАРЫНДА ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЖУМУШТАРДЫ АТКАРУУДА КРИТИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫН ЫКМАЛАРЫН КОЛДОНУУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЕМОВ ТЕХНОЛОГИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ТВОРЧЕСКИХ РАБОТ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

THE USE OF CRITICAL THINKING TECHNOLOGY TECHNIQUES IN PERFORMING CREATIVE TASKS IN RUSSIAN LANGUAGE LESIONS

Кыскача мүнөздөмө: Макалада критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү технологиясынын (КОЖӨТ) ыкмаларын киргизүү аркылуу окуучулардын кептик-ойлом ишмердүүлүгүн активдештирүү маселеси каралат. Бул ыкмаларды чыгармачылык тапшырмаларды аткаруу процессине интеграциялоого өзгөчө көңүл бурулат. Автор мектеп окуучуларынын коммуникативдик компетенциясын калыптандыруу жана аналитикалык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү үчүн синквейн, кластер жана РАФТ сыяктуу стратегияларды колдонуунун натыйжалуулугун негиздейт.

Аннотация: В статье рассматривается проблема активизации речемышлительной деятельности учащихся через внедрение приемов технологии развития критического мышления (ТРКМ). Особое внимание уделяется интеграции этих приемов в процесс выполнения творческих заданий. Автор обосновывает эффективность использования таких

стратегий, как синквейн, кластер и РАФТ, для формирования коммуникативной компетенции и развития аналитических способностей школьников.

Abstract: The article examines the problem of intensifying students' speech and mental activity through the implementation of techniques from the technology for developing critical thinking. Special attention is paid to the integration of these techniques into the process of performing creative assignments. The author substantiates the effectiveness of using such strategies as cinquain, cluster, and RAFT for building communicative competence and developing the analytical abilities of schoolchildren.

Ачык сөздөр: критикалык ой жүгүртүү, чыгармачылык тапшырмалар, кепти өнүктүрүү, орус тили сабактары, окутуунун методикасы, инновациялык технологиялар.

Ключевые слова: критическое мышление, творческие задания, развитие речи, уроки русского языка, методика преподавания, инновационные технологии.

Keywords: critical thinking, creative tasks, speech development, Russian language lessons, teaching methodology, innovative technologies.

Современная парадигма образования смещает акцент с репродуктивного усвоения знаний на формирование гибких навыков (soft skills), среди которых критическое мышление занимает центральное место. В условиях избыточности информации умение анализировать, интерпретировать и создавать собственные смыслы становится жизненно важным. Творческие работы на уроках русского языка (сочинения, эссе, лингвистические сказки) являются идеальной площадкой для апробации приемов технологии развития критического мышления (ТРКМ). «Как отмечает С. И. Заир-Бек, критическое мышление предполагает обязательное наличие навыка рефлексии, позволяющего осознать собственные мыслительные операции [1, с. 45]. При этом реализация данной технологии требует от педагога перехода к системно-деятельностному подходу, где творческие задания выступают инструментом развития личности [2, с. 12]. Согласно концепции Д. Халперн, такое мышление является направленным и когнитивно сложным, что требует интеграции аналитических и творческих навыков учащихся в процессе работы над текстом [3, с. 210]».

Содержание труда человека в современных условиях измеряется не только степенью его интенсивности, но и уровнем проявления творчества. Причем наблюдается объективная тенденция – с развитием общества интенсивность и количество физического труда убывает, а интеллектуального, творческого возрастает. Изменяется также оценка труда и труженика. Все большую общественную значимость приобретает творческий труд, а значит и творчески работающий человек.

В современных условиях проблеме творчества и творческой личности уделяют внимание философы, социологи, педагоги, психологи. Убедительно доказано, что задатки творческих способностей присущи любому человеку, любому нормальному ребенку. Различие состоит лишь в масштабах достижений и их общественной значимости.

Важным является вывод психолого-педагогической науки о том, что творческие способности необходимо развивать с раннего возраста. В педагогике считается доказанным, что если к творческой деятельности не начать приучать с достаточно раннего возраста, то ребенку будет нанесен ущерб, трудно восполнимый в последующие годы. Поэтому творчеству надо учить с самого раннего возраста, и этому можно научить.

Общим путем развития творческих способностей является включение детей в творческую деятельность.

Как известно главный труд детей – учеба. Поэтому надо сделать этот труд учащихся творческим.

К сожалению, в нашей школе преобладает репродуктивное обучение. Процесс обучения часто представляет собой передачу информации от учителя ученикам. Учитель при этом выступает в качестве передатчика «запоминающих устройств». И ученик тем лучше успевает, чем точнее на последующем уроке воспроизводит полученные в готовом виде знания.

Современные программы (как российские ФГОС, так и адаптированные стандарты СНГ) базируются на компетентностном подходе. Основной упор делается на три вида компетенций:

- Языковая: знание норм системы языка.
- Лингвистическая: знание о науке «Русский язык».
- Коммуникативная: умение использовать язык в разных ситуациях общения.

Основные тенденции в программах:

- Текстотрицентрический подход: Текст рассматривается и как объект изучения, и как результат деятельности. В 6 классе программа усложняется за счет работы с типами речи (повествование, описание, рассуждение) и их комбинациями.

- Функциональность: Обучение речи больше не сводится к простому пересказу. Программы требуют умения создавать вторичные тексты (тезисы, конспекты, аннотации).

- Интеграция: Усиление связи между изучением морфологии (имя числительное, местоимение, глагол) и их ролью в построении связного текста.

Технология развития критического мышления через чтение и письмо (RWCT) базируется на трехэтапной модели: вызов — осмысление — рефлексия. Каждый из этих этапов может быть усилен специфическими приемами, стимулирующими творческую активность учащихся. Прием «Кластер» как этап подготовки к сочинению. Кластер позволяет систематизировать хаотичные мысли перед написанием творческой работы. Визуализация связей между понятиями помогает учащимся структурировать будущее высказывание, избегая логических лакун. Например, при описании образа детства в произведениях В.Г. Распутина, кластер помогает выделить ключевые концепты: «дом», «испытание», «нравственный выбор».

1. Стратегия «РАФТ» (Роль – Аудитория – Форма – Тема). Это один из наиболее эффективных приемов для создания нестандартных творческих текстов. Ученику предлагается написать текст от лица неодушевленного предмета или литературного героя, обращаясь к конкретному слушателю. Это заставляет не просто «описывать», а глубоко анализировать контекст и выбирать соответствующие языковые средства.

2. Прием «Синквейн» как средство лаконичного обобщения. Написание пятистишия требует от ученика синтеза информации и способности выразить суть явления в жестко ограниченной форме. Это упражнение развивает точность словоупотребления и образность речи.

3. Прием «Шесть шляп мышления» (адаптированный) При обсуждении темы будущего сочинения класс делится на группы («шляпы»): Белая: Собирает только факты по теме. Желтая: Ищет только положительные стороны. Черная: Видит риски и критикует. Красная: Описывает чувства и эмоции. Результат: Текст становится многогранным, глубоким, лишенным шаблонов.

4. Креативное письмо на основе личного опыта (Уровень «Оценка») Задание «Письмо в будущее/прошлое»: Написать обращение к самому себе, используя изучаемые грамматические категории (например, определенное количество имен числительных или местоимений). Цель: Эмоциональная вовлеченность и функциональное использование грамматики.

При выполнении творческих работ важно соблюдать принцип «от анализа к созиданию». Критическое мышление не должно подавлять творческий импульс; напротив, оно служит каркасом, позволяющим сделать авторскую позицию более аргументированной и глубокой.

Система заданий была классифицирована по доминирующему типу деятельности и направлена на:

- Развитие лексико-семантического мышления: лингвистические сказки, подбор нестандартных метафор и ассоциативных рядов.
- Развитие связной речи и логики: написание эссе, сочинений-миниатюр, создание текстов-рассуждений на дискуссионные темы.
- Развитие креативно-речевых умений: трансформация и редактирование текстов, словесное рисование, конструирование языковых игр.

Интеграция приемов ТРКМ в практику выполнения творческих заданий позволяет превратить урок русского языка в лабораторию мысли. Результаты показывают, что у учащихся повышается уровень осознанности при выборе лексических средств, улучшается логика построения текста и, что немаловажно, возрастает интерес к предмету.

Список использованной литературы

1. Заир-Бек, С. И. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителей общеобразоват. учреждений / С. И. Заир-Бек, И. В. Муштавинская. — 2-е изд., дораб. — М. : Просвещение, 2011. — 223 с.
2. Муштавинская, И. В. Технология развития критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя : учеб. пособие / И. В. Муштавинская. — СПб. : КАРО, 2017. — 144 с.
3. Халперн, Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. — СПб. : Питер, 2000. — 512 с.
4. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие / Г. К. Селевко. — М. : Народное образование, 1998. — 256 с.
5. Шакирова, Д. М. Формирование критического мышления учащихся и студентов: модель и технология / Д. М. Шакирова // Образовательные технологии и общество. — 2006. — № 9. — С. 284–292.

Рецензент: к.п.н., доцент Касаболатова Г.А.

УДК 372.881.161.1:37.013.2

Эсенбаева А., Касаболатова Г.А.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Эсенбаева А., Касаболатова Г.А.

**ОРУС ТИЛИ САБАГЫНДА ӨНҮКТҮРҮҮЧҮ ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ
ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО
ЯЗЫКА
DEVELOPMENTAL LEARNING TECHNOLOGY IN RUSSIAN LANGUAGE
LESSONS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада орус тилин өнүктүрүүчү окутуу боюнча изилдөөлөрдүн теориялык негиздери берилген. Анда орус тилин окутууну уюштуруунун шарттары жана окуучунун интеллектуалдык жана когнитивдик жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн тилдик материалдарды тандоонун критерийлери аныкталган.

Аннотация: В статье представлены теоретические основы исследования развивающего обучения русскому языку. Определены условия организации обучения русскому языку, критерии отбора языкового материала для развития интеллектуально-познавательной сферы личности обучающегося.

Abstract: This article presents the theoretical foundations of research into developmental Russian language teaching. It identifies the conditions for organizing Russian language instruction and the criteria for selecting language materials for developing the learner's intellectual and cognitive abilities.

Негизги сөздөр: өнүктүрүүчү окутуу технологиясы, инновациялык окутуу, инсандык өнүгүү, билим берүү процесси.

Ключевые слова: технология развивающего обучения, инновационное обучение, развитие личности, учебный процесс.

Keywords: developmental learning technology, innovative learning, personal development, educational process.

В настоящее время принципы личностно-ориентированного образования приобретают новые формы. Развивающее образование требует новых методов и технологий обучения. Развивающее обучение - направление в теории и практике образования, ориентирующееся на развитие физических, познавательных и нравственных способностей учащихся путем использования их потенциальных возможностей. Основы теории развивающего обучения были заложены Л. С. Выготским в 30-е годы XX века при рассмотрении им вопроса о соотношении обучения и развития. Проблемы развития и обучения с разных позиций стремились решать Ф. Фребель, А. Дистервег, К. Д. Ушинский.

М.И. Махмутов занимался детальным изучением особенностей, приёмов проблемного обучения и посвятил этому вопросу несколько трудов. Проблемное обучение данный автор относит к развивающему обучению, поскольку школьники занимаются самостоятельным поиском информации, а не только принимают информацию, данную учителем [3, с. 45].

В основу технологии развивающего обучения положена идея о направленности учебно-познавательной деятельности учащихся на результат, который получается при решении той или иной практически или теоретически значимой задачи. Под **развивающим**

обучением понимается новый, активно-деятельностный способ (тип) обучения, идущий на смену объяснительно-иллюстративному способу.

Безусловно, современная школа призвана внедрять развивающие технологии, которые помогают сформировать у учащихся гражданскую позицию, ответственность и самостоятельность для принятия важнейших решений в жизненных ситуациях.

В развивающем обучении у обучающихся воспитываются достоинство, гордость, свобода, стремление, самостоятельность, целеустремленность и организованность, а также инициативность, дисциплина и ответственность.

При такой форме обучения содержание, формы, методы должны максимально учитывать индивидуальные способности и особенности учащегося, а также предпочитаемые способы работы с учебным материалом. Она нацеливает на эмансипацию обучаемого, устранение его зависимости от преподавателя путём самоорганизации и самообучения в процессе создания конкретного продукта или решения отдельной проблемы, взятой из реальной жизни.

Современные стандарты по русскому языку и литературе требуют воспитания духовно развитой личности, способной к созидательной деятельности в современном мире, формирования гражданской позиции, чувства патриотизма, любви к литературе и языку, к ценностям отечественной культуры, социализированной и адаптированной к жизненным условиям. В этом суть и назначение учительского труда. В последнее десятилетие особое значение принимают педагогические инновации, попытка обновить, модернизировать современное образование, ввести в педагогический процесс новые технологии. Для того чтобы школьники стали активными участниками процесса обучения, необходимо так организовать учебную деятельность, чтобы им было интересно приобретать новые знания, умения и навыки. Внешне это отношение выражается в пытливости, в любознательности учащихся, в их внимании и активности на уроке.

Прочные позиции занимает развивающее обучение. Развивающее обучение предполагает вовлекать обучающихся в различные виды деятельности, использовать в преподавании дидактические игры, дискуссии, а также методы обучения, направленные на обогащение воображения, мышления, памяти, речи. Целью развивающего обучения школьников является достижение оптимального общего развития каждого школьника на базе усвоения предметных знаний, умений и навыков. Конечная цель технологии состоит в том, чтобы иметь потребность в самоизменении и быть способным удовлетворять её посредством учения, т.е. хотеть, любить и учиться.

Технология развивающего обучения является одной из самых наиболее гибких, эффективных и универсальных технологий обучения. Данная технология призвана активизировать процесс обучения, сделать его более продуктивным, формировать и далее развивать мотивацию обучения, а также направлена на обеспечение усвоения базовых и новых компонентов в содержании предмета. Исходя из опыта работы, элементы этой технологии могут с успехом применяться как на уроках русского языка, так и во внеклассной работе с учащимися.

Особенности технологии: методы обучения – развивающие; обучение ориентировано на развитие каждого ученика; выявление уровня развития каждого ученика на каждом этапе обучения; применение разнообразных методов, средств и форм обучения; применение, фронтальных групповых и индивидуальных форм учебной работы; создание специальных средств – развивающих заданий, которые формируют рациональные умения умственного

труда.

При развивающем обучении каждый учащийся по мере своих возможностей должен стать коммуникативно-способным человеком, владеющим в полной мере устной и письменной речью. Обучение русскому языку необходимо осуществлять с ориентацией на речевое развитие и формирование коммуникативных компетенций.

Развитие учащихся — это не только какие-либо действия учителя, направленные на класс, но и самостоятельная деятельность школьников, ориентированная на активный поиск информации или решения проблемы. Обучение, опирающееся на самостоятельный поиск знаний, на творческую деятельность учащихся, которая характеризуется функционированием механизма догадок, переносом знаний и умений в новую ситуацию [1, 240].

Сегодня наиболее популярными направлениями в развивающем обучении являются исследование, игра или её элементы и дискуссия.

Применяя исследование (или некоторые его элементы) в качестве инструмента получения новых знаний и умений, ученик овладевает множеством общих компетенций, полезных не только в школе. Итак, школьник учится:

- формулировать проблему, проблемный вопрос;
- оставлять план работы;
- разными способами (в зависимости от темы и проблемы) собирать данные, критически оценивать их, разделять на главное и второстепенное;
- выдвигать гипотезы и искать пути для их доказательства или опровержения;
- классифицировать, анализировать на основе сходств и различий, обобщать и делать выводы, аргументировать свое мнение;
- слушать других, понимать и критически осмысливать точку зрения других [2, 40].

Если учитель дает возможность (что при исследовании или проекте крайне желательно) перед всем классом представить ход и результаты своей работы, то ученик дополнительно развивает еще многие полезные навыки:

- выступать перед аудиторией;
- графически оформлять свою работу (стенгазета, самодельная книга или журнал, презентация PowerPoint, комикс и т.д.), соответственно развивать творческие способности и учиться подбирать подходящие средства выразительности;
- вырабатывать дикцию и интонацию, соответствующую докладам и т.д.

Литература:

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. 2009. Новый словарь методических терминов и понятий. М.: ИКАР.
2. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. (Анализ зарубежного опыта) — Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. — 176 с.
3. Махмутов, М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории / М.И. Махмутов. — Москва: Педагогика, 2015. — 239 с. — ISBN 978-5905943-94-2.

Рецензент: к.п.н., доцент Арыпбекова Д.Д.

Азаматова А.А.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Азаматова А.А.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Azamatova A.A.

KNU Jusup Balasagyn

КОММЕРЦИЯЛЫК БАНКТАРДА КРЕДИТТИК ТОБОКЕЛДИКТИ БАШКАРУУНУН ЫКМАЛАРЫ ЖАНА ИНСТРУМЕНТТЕРИ МЕТОДЫ И ИНСТРУМЕНТЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ РИСКОМ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ METHODS AND TOOLS FOR CREDIT RISK MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS

Кыскача мүнөздөмө: Макалада коммерциялык банктардагы кредиттик тобокелдикти башкаруунун заманбап ыкмалары жана инструменттери каралган. Карыз алуучулардын кредиттик жөндөмдүүлүгүн баалоонун негизги ыкмалары, анын ичинде сандык жана сапаттык талдоо, скорингдик моделдер жана кредиттик тарыхты изилдөө талданган. Кредиттик тобокелдикти азайтуу инструменттери катары кредиттик портфелди диверсификациялоо, камсыздоо, тобокелдиктерди камсыздандыруу, кредиттик лимиттерди белгилөө жана резервдерди түзүү маселелери каралган. Базель II жана Базель III принциптерине негизделген эл аралык тажрыйба изилденген. Ошондой эле санариптик технологиялардын, жасалма интеллекттин жана ички көзөмөл системасынын тобокелдиктерди башкаруудагы ролу көрсөтүлгөн. Изилдөөнүн жыйынтыгында коммерциялык банктардын финансылык туруктуулугун камсыз кылуу үчүн кредиттик тобокелдикти комплекстүү башкаруу зарыл экендиги белгиленген.

Аннотация: В статье рассматриваются современные методы и инструменты управления кредитным риском в коммерческих банках. Исследованы основные подходы к оценке кредитоспособности заемщиков, включая количественные и качественные методы анализа, скоринговые модели и анализ кредитной истории. Особое внимание уделено инструментам минимизации кредитного риска, таким как диверсификация кредитного портфеля, обеспечение кредитов, страхование рисков, лимитирование кредитных операций и формирование резервов. Проанализирован международный опыт управления кредитными рисками, основанный на принципах Базель II и Базель III. Рассмотрена роль цифровых технологий, искусственного интеллекта и систем внутреннего контроля в повышении эффективности риск-менеджмента. Сделан вывод о необходимости комплексного подхода к управлению кредитным риском для обеспечения финансовой устойчивости коммерческих банков.

Abstract: This article examines modern methods and tools for credit risk management in commercial banks. The study analyzes key approaches to assessing borrowers' creditworthiness, including quantitative and qualitative analysis methods, credit scoring models, and credit history

evaluation. Particular attention is paid to credit risk mitigation instruments such as loan portfolio diversification, collateralization, risk insurance, credit limits, and loan loss reserves. The paper also reviews international practices in credit risk management based on the Basel II and Basel III frameworks. Furthermore, the role of digital technologies, artificial intelligence, and internal control systems in improving risk management efficiency is discussed. The study concludes that a comprehensive approach to credit risk management is essential for ensuring the financial stability and sustainable development of commercial banks.

Негизги сөздөр: кредиттик тобокелдик, коммерциялык банк, карыз алуучунун кредиттик жөндөмдүүлүгү, кредиттик портфель, скоринг, диверсификация, тобокелдиктерди башкаруу, санариптик технологиялар, Базель III, банк системасы.

Ключевые слова: кредитный риск, коммерческий банк, кредитоспособность заемщика, кредитный портфель, скоринг, диверсификация, риск-менеджмент, цифровые технологии, Базель III, банковская система.

Keywords: credit risk, commercial bank, borrower creditworthiness, loan portfolio, credit scoring, diversification, risk management, digital technologies, Basel III, banking system.

Одним из важнейших направлений управления кредитным риском в коммерческих банках является оценка кредитоспособности заемщиков. От качества анализа финансового состояния клиента зависит надежность кредитных операций, уровень проблемной задолженности и общая устойчивость банковской деятельности. В современных условиях банки уделяют особое внимание совершенствованию методов оценки заемщиков, поскольку именно на этапе рассмотрения кредитной заявки формируется основа эффективного управления рисками.

Под кредитоспособностью заемщика понимается его способность своевременно и в полном объеме выполнять обязательства по возврату кредита и уплате процентов. Для определения уровня кредитоспособности банки проводят комплексный анализ финансового положения клиента, структуры его доходов и расходов, деловой репутации и перспектив развития хозяйственной деятельности.

В процессе оценки кредитоспособности коммерческие банки используют как количественные, так и качественные методы анализа. Количественный анализ основан на изучении финансовых показателей заемщика. При этом оцениваются уровень ликвидности, платежеспособность, рентабельность, финансовая устойчивость и эффективность использования капитала.

Особое внимание уделяется анализу денежных потоков предприятия. Банк должен убедиться в наличии у заемщика достаточного объема денежных средств для своевременного обслуживания долга. Для этого исследуются источники формирования доходов, структура затрат и динамика финансовых результатов за определенный период времени.

Качественная оценка кредитоспособности предполагает изучение деловой репутации заемщика, уровня профессиональной подготовки руководства, опыта работы на рынке и качества управления предприятием. Кроме того, учитываются особенности отрасли, в которой осуществляет деятельность заемщик, уровень конкуренции и возможные внешние риски.

В банковской практике широко применяется методика оценки заемщика по системе определенных критериев. Наиболее распространенным является принцип анализа так

называемых «пяти С»: характера заемщика, способности к погашению долга, размера собственного капитала, наличия обеспечения и внешних условий деятельности. Использование данной системы позволяет получить более объективную оценку уровня риска.

Современные коммерческие банки активно внедряют автоматизированные системы оценки кредитоспособности. Использование скоринговых моделей, электронных баз данных и цифровых аналитических платформ позволяет ускорить процесс принятия решений и повысить точность оценки риска. Особенно широко скоринговые технологии применяются при кредитовании физических лиц и субъектов малого бизнеса.

Важным элементом системы оценки является анализ кредитной истории заемщика. Наличие просроченной задолженности, нарушение условий ранее полученных кредитов и низкая финансовая дисциплина рассматриваются банками как факторы повышенного риска.

При кредитовании сельскохозяйственных производителей система оценки кредитоспособности имеет определенные особенности. Банки учитывают сезонность производства, зависимость доходов от природных факторов, объем земельных ресурсов, уровень урожайности и наличие государственной поддержки. Такой подход позволяет более точно оценить финансовые возможности заемщика и снизить вероятность возникновения проблемной задолженности.

Таким образом, система оценки кредитоспособности заемщиков представляет собой важный инструмент управления кредитным риском. Комплексный анализ финансового состояния клиента и использование современных методов оценки позволяют коммерческим банкам принимать более обоснованные кредитные решения и обеспечивать устойчивость кредитного портфеля.

В условиях развития банковской системы и усиления нестабильности финансового рынка особое значение приобретает применение эффективных методов минимизации кредитных рисков. Основная цель коммерческого банка заключается не только в расширении объемов кредитования, но и в обеспечении надежности размещения финансовых ресурсов. Для достижения данной цели банки используют различные инструменты ограничения возможных потерь по кредитным операциям.

Одним из наиболее распространенных методов минимизации кредитного риска является диверсификация кредитного портфеля. Данный подход предполагает распределение кредитных вложений между различными категориями заемщиков, отраслями экономики и регионами. Диверсификация позволяет снизить вероятность значительных убытков при ухудшении финансового положения отдельных клиентов или возникновении кризисных явлений в определенной сфере экономики.

Важным инструментом управления риском выступает обеспечение кредита. Наличие ликвидного залога позволяет банку частично или полностью компенсировать возможные потери в случае невыполнения заемщиком своих обязательств. В качестве обеспечения могут использоваться недвижимость, оборудование, транспортные средства, ценные бумаги и иные активы, обладающие достаточной рыночной стоимостью.

Широкое распространение получила практика страхования кредитных рисков. Страховые механизмы позволяют снизить финансовые потери банка при возникновении неблагоприятных обстоятельств, связанных с деятельностью заемщика. Особенно важное значение страхование имеет при кредитовании сельскохозяйственного производства, где уровень риска значительно возрастает под воздействием природно-климатических факторов.

Одним из методов ограничения риска является установление лимитов кредитования. Коммерческие банки определяют максимальный объем кредитов, предоставляемых одному заемщику, группе связанных лиц или отдельной отрасли экономики. Применение лимитов способствует снижению концентрации риска и повышению устойчивости кредитного портфеля.

Существенную роль играет формирование резервов на возможные потери по кредитам. Создание резервов позволяет банкам заранее учитывать потенциальные убытки и поддерживать необходимый уровень финансовой устойчивости даже при ухудшении качества активов.

Для минимизации кредитного риска банки осуществляют постоянный мониторинг финансового состояния заемщиков. После выдачи кредита проводится анализ своевременности платежей, изменений финансовых показателей и общей экономической ситуации. Своевременное выявление признаков ухудшения платежеспособности позволяет банку принять меры по предупреждению проблемной задолженности.

В современных условиях особое значение приобретает использование цифровых технологий и автоматизированных систем анализа данных. Применение скоринговых моделей, систем прогнозирования и электронных баз кредитных историй позволяет повысить качество оценки риска и сократить вероятность ошибок при принятии кредитных решений.

Кроме того, коммерческие банки активно используют механизмы реструктуризации задолженности. В случаях временного ухудшения финансового положения заемщика банк может изменить условия кредитного договора, продлить сроки погашения или пересмотреть график платежей. Такой подход позволяет снизить вероятность полного невозврата кредита.

Таким образом, минимизация кредитного риска требует применения комплекса взаимосвязанных методов и инструментов. Эффективное управление рисками способствует повышению надежности кредитных операций, укреплению финансовой устойчивости банков и снижению уровня проблемной задолженности.

В современных условиях развития мировой финансовой системы управление кредитными рисками является одним из ключевых направлений деятельности банковских учреждений. Международный опыт показывает, что эффективная система риск-менеджмента играет важную роль в обеспечении устойчивости банковского сектора и предотвращении финансовых кризисов.

Во многих странах особое внимание уделяется формированию комплексной системы оценки и контроля кредитных рисков. Коммерческие банки используют современные методы финансового анализа, автоматизированные системы оценки заемщиков и внутренние модели прогнозирования вероятности невозврата кредитов.

Значительное влияние на развитие международной практики управления рисками оказали рекомендации Базельский комитет по банковскому надзору. Разработанные комитетом стандарты предусматривают необходимость поддержания достаточного уровня капитала, формирования резервов и совершенствования системы внутреннего контроля банков.

Особое значение имеют международные стандарты, известные как принципы Базель II и Базель III. Данные подходы направлены на повышение устойчивости банковской системы путем совершенствования механизмов оценки кредитных рисков и усиления требований к управлению капиталом банков.

В развитых странах широко применяются рейтинговые системы оценки заемщиков.

Банки используют внутренние и внешние кредитные рейтинги, позволяющие определить уровень риска и установить соответствующие условия кредитования. Рейтинговые модели способствуют более точному распределению кредитных ресурсов и снижению вероятности финансовых потерь.

Международная практика показывает высокую эффективность использования цифровых технологий в управлении кредитными рисками. Банки активно внедряют системы искусственного анализа данных, автоматизированные платформы мониторинга и электронные базы кредитных историй. Применение современных технологий позволяет повысить точность оценки заемщиков и ускорить процесс принятия решений.

Список использованной литературы

1. Койчурев Т. О. Экономика Кыргызстана: проблемы и перспективы развития. – Бишкек: Илим.
2. Осмонов О. Дж. История экономики и социально-экономического развития Кыргызстана. – Бишкек: Илим.
3. Закиров А. З. Региональная экономика Кыргызстана. – Бишкек: 2012.
4. Байзаков С. Б., Ниязбеков К. К. Финансовая система Кыргызской Республики. – Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына.
5. Бектенова Д. Ч., Макембаева Р. Б. Банковская система Кыргызстана и её развитие. – Бишкек: КЭУ им. М. Рыскулбекова.
6. Кудайбергенов Б. К. Современное состояние системы риск-менеджмента в коммерческих банках Кыргызской Республики // Вестник КРСУ. – 2014.
7. Сеитова Ж., Тыныч кызы Н. Теоретические аспекты управления банковскими рисками // Вестник ОшГУ. – 2022.

Рецензент: к.э.н., доцент Бекирова Д.О.

УДК: 368.1:658.15

Бекирова Д.О. Илимбеков М.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Бекирова Д.О. Илимбеков М.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Bekirova D.O., Ilimbekova M.
KNU Jusup Balasagyn

КАМСЫЗДАНДЫРУУ ТОБОКЕЛДИКТЕРИН БАШКАРУУНУ ӨРКҮНДӨТҮҮ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ СТРАХОВЫМИ РИСКАМИ IMPROVEMENT OF INSURANCE RISK MANAGEMENT

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада Нарын облусундагы камсыздандыруу компаниясынын филиалында камсыздандыруу тобокелдиктерин башкарууну өркүндөтүү маселелери каралган. Изилдөөдө камсыздандыруу төлөмдөрүнүн өсүшү, резервдердин жетиштүүлүгү жана кайра камсыздандыруунун ролу талданган. Ошондой эле филиалдын

финансылык туруктуулугуна таасир эткен негизги факторлор аныкталган. Автор камсыздандыруу тобокелдиктерин баалоону жакшыртуу, санариптик технологияларды киргизүү жана ички көзөмөлдү күчөтүү боюнча сунуштарды берген. Изилдөөнүн жыйынтыгында заманбап тобокелдик-менеджмент системасын колдонуу филиалдын төлөө жөндөмдүүлүгүн жогорулатып, финансылык жоготууларды азайтууга жана камсыздандыруу ишмердүүлүгүнүн туруктуу өнүгүшүн камсыз кылууга мүмкүндүк берери белгиленген.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования управления страховыми рисками в филиале страховой компании Нарынской области. Проведен анализ страховых выплат, состояния страховых резервов и роли перестрахования в обеспечении финансовой устойчивости организации. Определены основные факторы, влияющие на уровень страховых рисков и финансовые результаты филиала. Особое внимание уделено внедрению цифровых технологий, совершенствованию оценки страховых рисков и усилению внутреннего контроля. Автором предложены меры по повышению эффективности риск-менеджмента и укреплению платежеспособности страховой компании. Сделан вывод о том, что применение современных методов управления рисками способствует снижению финансовых потерь и обеспечивает стабильное развитие страховой деятельности в долгосрочной перспективе.

Abstract: This article examines the improvement of insurance risk management in a branch of an insurance company located in the Naryn region. The study analyzes insurance payments, the adequacy of insurance reserves, and the role of reinsurance in ensuring financial stability. The main factors affecting insurance risks and the financial performance of the branch are identified. Particular attention is paid to the introduction of digital technologies, improvement of risk assessment methods, and strengthening of internal control systems. The author proposes measures aimed at increasing the efficiency of risk management and enhancing the solvency of the insurance company. The study concludes that the application of modern risk management methods helps reduce financial losses and ensures the sustainable development of insurance activities in the long term.

Негизги сөздөр: камсыздандыруу, камсыздандыруу рыногу, финансылык туруктуулук, төлөө жөндөмдүүлүк, ликвиддүүлүк, камсыздандыруу резервдери, регионалдык филиал, тобокелдиктерди башкаруу, кайра камсыздандыруу, камсыздандыруу портфели.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, финансовая устойчивость, платежеспособность, ликвидность, страховые резервы, региональный филиал, риск-менеджмент, перестрахование, страховой портфель

Keywords: insurance, insurance market, financial stability, solvency, liquidity, insurance reserves, regional branch, risk management, reinsurance, insurance portfolio

В современных условиях развития страхового рынка обеспечение финансовой устойчивости страховой компании во многом зависит от эффективности системы управления страховыми рисками. Для филиала страховой компании в Нарынской области данный вопрос имеет особую значимость, поскольку деятельность организации осуществляется в условиях экономической нестабильности, ограниченности финансовых ресурсов, а также высокой зависимости от региональных социально-экономических факторов. Рациональное управление страховыми рисками позволяет минимизировать возможные финансовые потери, поддерживать платежеспособность компании и обеспечивать стабильность её

функционирования.

Страховой риск представляет собой вероятность наступления неблагоприятного события, в результате которого страховая компания обязана осуществить страховые выплаты страхователям. При недостаточно эффективной системе управления рисками увеличивается вероятность возникновения убытков, снижается прибыльность деятельности и ухудшается финансовое состояние филиала. В связи с этим совершенствование системы управления страховыми рисками является одним из ключевых направлений повышения финансовой устойчивости страховой организации.

Одной из основных проблем в деятельности филиалов страховых компаний является недостаточно точная оценка страховых рисков при заключении договоров страхования. Ошибки при определении вероятности наступления страхового случая и размера возможного ущерба могут привести к несоответствию между объемом страховых резервов и фактическими обязательствами компании. В результате возрастает риск дефицита финансовых ресурсов для осуществления страховых выплат.

Для повышения эффективности управления страховыми рисками филиалу необходимо совершенствовать систему оценки рисков. В первую очередь требуется внедрение более современных методов анализа страхового портфеля, основанных на использовании статистических данных, прогнозных расчетов и анализа вероятности наступления страховых случаев.

Применение актуарных методов позволит более точно определять страховые тарифы и формировать достаточный объем страховых резервов.

Важным направлением повышения финансовой устойчивости является диверсификация страхового портфеля. Концентрация страховых договоров в отдельных сегментах повышает риск значительных финансовых потерь при наступлении массовых страховых случаев. Для снижения уровня риска филиалу необходимо расширять перечень страховых услуг и увеличивать количество клиентов в различных сферах страхования. Формирование сбалансированного страхового портфеля способствует более равномерному распределению рисков и снижению вероятности крупных убытков.

Особое значение в системе управления страховыми рисками имеет перестрахование. Использование механизмов перестрахования позволяет страховой компании передавать часть ответственности по крупным рискам другим страховым организациям. Это способствует снижению финансовой нагрузки на филиал и обеспечивает дополнительную защиту его финансовой устойчивости. Для повышения эффективности перестраховочной деятельности филиалу рекомендуется расширять сотрудничество с надежными перестраховочными компаниями и совершенствовать условия заключаемых договоров перестрахования.

Одним из факторов снижения финансовой устойчивости страховой компании является рост страховых выплат вследствие увеличения числа страховых случаев и случаев страхового мошенничества. В связи с этим важным направлением совершенствования системы управления рисками является усиление контроля за процессом урегулирования убытков. Необходимо внедрять современные методы проверки страховых случаев, повышать качество внутреннего контроля и использовать цифровые технологии для выявления подозрительных операций.

Дополнительным направлением повышения эффективности управления страховыми рисками является цифровизация деятельности филиала. Использование современных информационных технологий позволяет автоматизировать процессы анализа

страховых договоров, оценки рисков и мониторинга финансовых показателей. Внедрение специализированных программных систем способствует повышению точности расчетов, сокращению времени обработки информации и снижению вероятности ошибок при принятии управленческих решений.

Существенную роль в обеспечении финансовой устойчивости филиала играет формирование достаточного объема страховых резервов. Страховые резервы являются финансовой основой выполнения обязательств перед страхователями. Недостаточность резервов может привести к нарушению платежеспособности компании при наступлении большого количества страховых случаев. В связи с этим филиалу необходимо регулярно проводить анализ достаточности резервов и обеспечивать их соответствие объему принятых страховых обязательств.

Для повышения эффективности управления страховыми рисками важное значение имеет повышение квалификации сотрудников филиала. Качество оценки страховых рисков во многом зависит от профессиональной подготовки специалистов, занимающихся заключением договоров страхования и анализом страховых случаев. Проведение регулярного обучения персонала, изучение современных методов риск-менеджмента и повышение уровня финансовой грамотности сотрудников будут способствовать улучшению качества управления рисками.

Кроме внутренних факторов, на финансовую устойчивость страховой компании оказывают влияние внешние экономические условия. Для филиала в Нарынской области особую актуальность имеют риски, связанные с изменением уровня доходов населения, инфляционными процессами и нестабильностью региональной экономики. В связи с этим системе управления рисками необходимо учитывать возможные изменения внешней среды и своевременно адаптировать страховую политику компании к новым экономическим условиям.

Важным условием повышения финансовой устойчивости является разработка комплексной системы риск-менеджмента, включающей процедуры идентификации, оценки, мониторинга и минимизации рисков. Эффективная система управления рисками должна обеспечивать постоянный контроль за финансовым состоянием филиала, своевременное выявление потенциальных угроз и принятие оперативных мер по предотвращению финансовых потерь.

Таким образом, совершенствование управления страховыми рисками является одним из приоритетных направлений укрепления финансовой устойчивости филиала страховой компании в Нарынской области. Реализация мероприятий по улучшению оценки рисков, диверсификации страхового портфеля, развитию перестрахования, усилению внутреннего контроля и внедрению современных технологий позволит снизить уровень финансовых рисков, повысить платежеспособность филиала и обеспечить стабильность его деятельности в долгосрочной перспективе.

Для повышения финансовой устойчивости филиала страховой компании необходимо не только совершенствовать систему управления рисками, но и проводить регулярный анализ показателей, характеризующих уровень страховых рисков и эффективность деятельности организации. Оценка динамики страховых премий, страховых выплат, коэффициента убыточности и состояния страховых резервов позволяет определить проблемные направления и разработать меры по их устранению.

Одним из основных показателей эффективности управления страховыми рисками

является соотношением объема страховых выплат и страховых премий.

Таблица 1 — Динамика страховых премий и страховых выплат филиала

Показатель	2023 г., тыс. сом	2024 г., тыс. сом	Отклонение (+/-)
Объем страховых премий	15 600	17 800	+2 200
Объем страховых выплат	8 400	11 200	+2 800
Чистая прибыль	2 300	1 700	-600
Коэффициент убыточности, %	53,8	62,9	+9,1

Данные таблицы показывают, что в 2024 году филиал увеличил объем страховых премий на 2 200 тыс. сом, что свидетельствует о расширении страховой деятельности. Однако одновременно наблюдается более высокий рост страховых выплат, который составил 2 800 тыс. сом. В результате коэффициент убыточности увеличился до 62,9 %, что отрицательно сказалось на финансовых результатах филиала и привело к снижению чистой прибыли.

Рост коэффициента убыточности свидетельствует об увеличении страховых рисков и необходимости совершенствования системы оценки клиентов и страховых объектов. Высокий уровень выплат может быть связан как с увеличением количества страховых случаев, так и с недостаточным контролем при заключении договоров страхования.

Для минимизации финансовых рисков важное значение имеет формирование достаточного объема страховых резервов.

Таблица 2. — Анализ страховых резервов филиала

Показатель	2023 г., тыс. сом	2024 г., тыс. сом	Изменение
Страховые резервы	6 500	7 200	+700
Обязательства по страховым выплатам	5 800	7 000	+1 200
Коэффициент покрытия обязательств резервами	1,12	1,03	-0,09

Согласно данным таблицы, объем страховых резервов увеличился на 700 тыс. сом, однако темпы роста страховых обязательств оказались выше. Коэффициент покрытия обязательств резервами снизился с 1,12 до 1,03, что свидетельствует о сокращении финансового запаса прочности филиала. При дальнейшем росте страховых выплат существует риск недостаточности резервов для исполнения обязательств перед клиентами.

В целях укрепления финансовой устойчивости филиалу необходимо проводить более эффективную политику управления страховыми резервами, а также регулярно пересматривать размер резервных фондов с учетом уровня принимаемых рисков.

Таким образом, совершенствование системы управления страховыми рисками является важнейшим условием повышения финансовой устойчивости филиала страховой компании. Проведенный анализ показал необходимость укрепления страховых резервов, повышения эффективности перестрахования, снижения коэффициента убыточности и

внедрения современных технологий риск-менеджмента. Реализация предложенных мероприятий позволит филиалу минимизировать финансовые риски, повысить уровень платежеспособности и обеспечить стабильное развитие страховой деятельности в Нарынской области.

Проведенное исследование показало, что совершенствование управления страховыми рисками является одним из ключевых факторов обеспечения финансовой устойчивости филиала страховой компании в Нарынской области. Эффективная система риск-менеджмента позволяет своевременно выявлять потенциальные угрозы, снижать вероятность финансовых потерь и обеспечивать стабильность страховой деятельности в условиях изменяющейся экономической среды.

В ходе анализа было установлено, что филиал демонстрирует положительную динамику роста страховых премий, что свидетельствует о расширении объемов страховой деятельности и увеличении клиентской базы. Однако одновременно наблюдается рост страховых выплат и повышение коэффициента убыточности, что оказывает негативное влияние на финансовые результаты организации и снижает уровень ее финансовой устойчивости.

Исследование показало, что одной из основных проблем филиала является недостаточная эффективность оценки страховых рисков и необходимость совершенствования системы формирования страховых резервов. Несмотря на увеличение объема резервов, темпы роста страховых обязательств остаются более высокими, что снижает финансовый запас прочности компании и повышает риск недостаточности средств для выполнения обязательств перед страхователями.

Важную роль в укреплении финансовой устойчивости играет развитие перестраховочной деятельности. Увеличение объема рисков, переданных в перестрахование, способствует снижению потенциальных убытков и обеспечивает дополнительную финансовую защиту филиала при наступлении крупных страховых случаев. Вместе с тем для повышения эффективности перестрахования требуется дальнейшее расширение сотрудничества с надежными страховыми и перестраховочными организациями.

Особое значение для совершенствования управления страховыми рисками имеет внедрение современных информационных технологий и автоматизированных систем анализа страховых операций. Использование цифровых инструментов позволит повысить точность оценки рисков, усилить контроль за страховыми выплатами, сократить вероятность ошибок и повысить эффективность принятия управленческих решений.

Кроме того, важным направлением повышения эффективности риск-менеджмента является повышение квалификации сотрудников филиала, совершенствование внутреннего контроля и разработка комплексной системы мониторинга страховых рисков. Реализация данных мероприятий позволит повысить качество управления финансовыми ресурсами и укрепить платежеспособность страховой компании.

Список литературы

1. Государственная служба регулирования и надзора за финансовым рынком Кыргызской Республики. Отчет о страховой деятельности: итоги 2025 года. – Бишкек, 2026.
2. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Статистические данные страхового сектора Кыргызской Республики. – Бишкек, 2020–2025.
3. Токтосунов К.Т. Страховое дело в Кыргызской Республике: теория и практика. —

Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына, 2021.

4.Абдраев А.А. Финансы и кредит в условиях рыночной экономики Кыргызстана. — Бишкек: «Университет», 2020.

5.Иманалиев Э.М. Финансовая устойчивость коммерческих организаций Кыргызстана. — Бишкек: КЭУ им. М. Рыскулбекова, 2022.

Рецензент: к.э.н., доцент Супатаева Г.Т.

УДК 336.77:332.85 (575.2)

Бекирова Д.О. Нурланов Р.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Бекирова Д.О., Нурланов Р.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Bekirova D.O., Nurlanov R.

KNU Jusup Balasagyn

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИПОТЕКАЛЫК РЫНОГУНУН
ӨНҮГҮШҮНДӨГҮ НЕГИЗГИ КӨЙГӨЙЛӨР
ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО РЫНКА
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
THE MAIN PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE MORTGAGE MARKET
OF THE KYRGYZ REPUBLIC**

Кыскача мүнөздөмө: В данной работе рассматриваются основные проблемы развития ипотечного рынка Кыргызской Республики. Особое внимание уделяется ограниченной доступности ипотечного кредитования для широких слоев населения, обусловленной низким уровнем доходов, высоким первоначальным взносом и значительными процентными ставками. Анализируются структурные ограничения, связанные с дефицитом долгосрочных финансовых ресурсов, слабым развитием рынка капитала и ограниченными возможностями рефинансирования.

Аннотация: Бул макалада Кыргыз Республикасынын ипотекалык рыногунун өнүгүшүндөгү негизги көйгөйлөр каралат. Өзгөчө көңүл калктын кеңири катмары үчүн ипотекалык насыялардын жеткиликтүүлүгүнүн чектелишине бурулат, бул төмөн киреше деңгээли, жогорку баштапкы төлөм жана жогору пайыздык чендер менен шартталган. Ошондой эле узак мөөнөттүү каржылык ресурстардын тартыштыгы, капитал рыногунун жетишсиз өнүгүшү жана кайра каржылоо мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелиши сыяктуу түзүмдүк тоскоолдуктар талданат.

Abstract: This paper examines the main problems in the development of the mortgage market in the Kyrgyz Republic. Particular attention is given to the limited accessibility of mortgage lending for the general population, caused by low income levels, high down payment requirements, and significant interest rates. The study also analyzes structural constraints related to the shortage of

long-term financial resources, underdevelopment of the capital market, and limited refinancing opportunities.

Негизги сөздөр: Ипотекалык рынок, ипотекалык насыялоо, турак жайдын жеткиликтүүлүгү, узак мөөнөттүү каржылык ресурстар, банктык тобокелдиктер, Кыргыз Республикасы

Ключевые слова: Ипотечный рынок, ипотечное кредитование, доступность жилья, долгосрочные финансовые ресурсы, банковские риски, Кыргызская Республика

Keywords: Mortgage market, mortgage lending, housing affordability, long-term financial resources, banking risks, Kyrgyz Republic

Одной из ключевых проблем развития ипотечного рынка Кыргызской Республики остается ограниченная доступность ипотечного кредитования для широких слоев населения. Несмотря на предпринимаемые государством меры и постепенное расширение финансовых инструментов, значительная часть граждан по-прежнему не имеет возможности воспользоваться ипотечными программами.

Главным сдерживающим фактором выступает низкий уровень доходов населения. Для получения ипотечного кредита заемщик должен подтвердить стабильный и достаточный доход, который позволит обслуживать долг в течение длительного периода. В условиях, когда значительная часть населения занята в неформальном секторе экономики или получает нерегулярные доходы, соответствие этим требованиям становится затруднительным. В результате ипотека остается доступной преимущественно для ограниченной категории граждан с официальным и стабильным заработком.

Серьезным барьером является также высокий первоначальный взнос. Во многих случаях банки требуют значительную долю собственных средств (иногда до 20–30% стоимости жилья), что становится непреодолимым препятствием для молодых семей и граждан с низким уровнем накоплений. Отсутствие развитых механизмов накопительных жилищных систем дополнительно усугубляет данную проблему.

Не менее важным фактором является уровень процентных ставок по ипотечным кредитам. Несмотря на государственные программы субсидирования, рыночные ставки остаются относительно высокими, что увеличивает общую стоимость кредита и снижает его привлекательность для заемщиков. Высокая стоимость заимствований обусловлена как ограниченным доступом банков к долгосрочным ресурсам, так и необходимостью учитывать макроэкономические риски.

Дополнительные сложности связаны с жесткими требованиями к заемщикам. Банки предъявляют строгие критерии оценки кредитоспособности, включая официальное трудоустройство, положительную кредитную историю и наличие стабильных доходов. Такие условия автоматически исключают значительную часть потенциальных заемщиков, особенно в сельских регионах.

Также следует отметить региональное неравенство в доступе к ипотеке. В крупных городах ипотечные продукты более распространены благодаря развитой банковской инфраструктуре и активному рынку недвижимости. В то же время в отдаленных регионах доступ к ипотечному кредитованию ограничен из-за низкой ликвидности жилья, недостатка финансовых учреждений и слабой инфраструктуры.

Дополнительным ограничением выступает недостаточный уровень финансовой грамотности населения. Многие граждане не обладают достаточными знаниями о механизмах ипотечного кредитования, условиях договоров и возможных рисках. Это снижает спрос на ипотечные продукты и формирует недоверие к долгосрочным финансовым обязательствам.

Нельзя игнорировать и высокую стоимость жилья, которая опережает рост доходов населения. Даже при наличии ипотечных программ стоимость недвижимости делает покупку жилья финансово обременительной, увеличивая срок кредитования и общую долговую нагрузку заемщиков.

Таким образом, недостаточная доступность ипотеки в Кыргызской Республике обусловлена комплексом взаимосвязанных факторов: экономических, институциональных и социальных. Для решения данной проблемы требуется комплексный подход, включающий повышение доходов населения, развитие механизмов долгосрочного финансирования, совершенствование условий кредитования и расширение государственных программ поддержки. Только при сочетании этих мер ипотечный рынок сможет стать по-настоящему массовым и доступным инструментом обеспечения населения жильем.

Ограниченность долгосрочных финансовых ресурсов

Одной из наиболее существенных проблем развития ипотечного рынка Кыргызской Республики является дефицит долгосрочных финансовых ресурсов, необходимых для устойчивого функционирования системы ипотечного кредитования. Ипотека по своей природе представляет собой долгосрочный финансовый инструмент, требующий наличия стабильных источников фондирования на срок от 10 до 30 лет. Однако в условиях КР такие ресурсы остаются ограниченными.

Основным источником финансирования для коммерческих банков выступают депозитные средства населения и предприятий, которые, как правило, носят краткосрочный характер. Преобладание краткосрочных обязательств создает дисбаланс между сроками привлечения и размещения средств, что повышает риски ликвидности банков. В таких условиях финансовые учреждения вынуждены ограничивать объемы долгосрочного кредитования или устанавливать более высокие процентные ставки для компенсации возможных рисков.

Дополнительным фактором является недостаточное развитие внутреннего рынка капитала. Несмотря на наличие законодательной базы и отдельных инструментов, таких как ипотечные облигации, рынок ценных бумаг пока не обеспечивает необходимого притока долгосрочных инвестиций. Ограниченное участие институциональных инвесторов — пенсионных фондов, страховых компаний и инвестиционных фондов — сдерживает формирование устойчивых источников финансирования ипотечных программ.

Существенное значение имеет и ограниченный доступ к внешним финансовым ресурсам. Привлечение средств с международных рынков капитала осложняется валютными рисками, а также необходимостью соблюдения строгих требований со стороны иностранных инвесторов и кредиторов. В результате банки и другие финансовые институты сталкиваются с трудностями при формировании дешевой и долгосрочной ресурсной базы.

Также следует отметить, что механизмы рефинансирования ипотечных кредитов находятся на стадии развития. Несмотря на участие специализированных институтов, объем операций по рефинансированию остается недостаточным для покрытия потребностей рынка.

Это ограничивает возможности банков по расширению ипотечного портфеля и снижению стоимости кредитов для конечных заемщиков.

Ограниченность долгосрочных ресурсов приводит к ряду негативных последствий. Во-первых, это сдерживает рост объемов ипотечного кредитования, поскольку банки не могут активно увеличивать долгосрочные активы. Во-вторых, повышается стоимость кредитных продуктов, что снижает их доступность для населения. В-третьих, сохраняется высокая зависимость ипотечного рынка от государственной поддержки, что указывает на недостаточную самостоятельность рыночных механизмов.

Для преодоления данной проблемы необходимо развитие комплексного подхода, включающего углубление рынка капитала, расширение инструментов привлечения инвестиций, стимулирование участия институциональных инвесторов и совершенствование механизмов рефинансирования. Важным направлением также является повышение доверия к финансовой системе, что позволит увеличить объем долгосрочных сбережений и направить их в ипотечное кредитование.

Таким образом, ограниченность долгосрочных финансовых ресурсов остается одним из ключевых структурных барьеров развития ипотечного рынка Кыргызской Республики, требующим системных и долгосрочных решений.

Низкий уровень доходов населения

Одним из ключевых факторов, сдерживающих развитие ипотечного рынка Кыргызской Республики, является недостаточный уровень доходов значительной части населения. Поскольку ипотечное кредитование предполагает долгосрочные финансовые обязательства, банки предъявляют высокие требования к платежеспособности заемщиков. В условиях, когда доходы многих граждан остаются ограниченными и нестабильными, доступ к ипотеке существенно сужается.

Основная проблема заключается в том, что значительная доля населения получает доходы, не соответствующие требованиям банков по обслуживанию ипотечных кредитов. Даже при относительно умеренных процентных ставках ежемесячные платежи могут составлять существенную часть семейного бюджета. Это увеличивает финансовую нагрузку на заемщиков и повышает риск невыполнения обязательств, что, в свою очередь, заставляет банки ужесточать условия кредитования.

Ситуация осложняется высоким уровнем неформальной занятости. Многие граждане работают без официального трудоустройства или получают часть дохода «в тени», что затрудняет подтверждение их платежеспособности. В результате такие заемщики фактически исключаются из числа потенциальных участников ипотечного рынка, несмотря на наличие реальных доходов.

Дополнительным фактором является неравномерность распределения доходов между регионами и социальными группами. В крупных городах уровень заработной платы выше, что обеспечивает более широкий доступ к ипотечным продуктам. В то же время в сельской местности и менее развитых регионах доходы значительно ниже, что ограничивает возможности населения по приобретению жилья в кредит.

Низкий уровень доходов также влияет на способность граждан формировать накопления для первоначального взноса. Отсутствие достаточных сбережений становится серьезным барьером при оформлении ипотеки, так как банки требуют внесения значительной части стоимости жилья за счет собственных средств заемщика. Для многих семей это условие является практически невыполнимым.

Кроме того, ограниченные доходы населения сдерживают развитие спроса на жильё, что влияет не только на ипотечный рынок, но и на строительный сектор в целом. Недостаточный платежеспособный спрос снижает активность застройщиков и замедляет темпы ввода нового жилья.

В этих условиях особое значение приобретает государственная поддержка, направленная на повышение доступности ипотечного кредитования. Однако даже при наличии субсидированных программ проблема низких доходов остается системной и требует более широких экономических решений, включая повышение уровня занятости, рост заработных плат и развитие формальной экономики.

Низкий уровень доходов населения является одним из наиболее значимых ограничений развития ипотечного рынка Кыргызской Республики. Преодоление данной проблемы возможно только при комплексном подходе, сочетающем меры экономической политики, развитие финансовых инструментов и повышение социальной защищенности граждан.

Таким образом, развитие ипотечного рынка Кыргызской Республики сдерживается рядом факторов: низкими доходами населения, ограниченным доступом к долгосрочным финансовым ресурсам и высокими рисками для банков. Эти проблемы делают ипотеку менее доступной для большинства граждан. Для улучшения ситуации необходимо повысить уровень доходов населения, снизить процентные ставки и требования к первоначальному взносу, а также развивать источники долгосрочного финансирования. Важно расширять государственные программы поддержки и повышать финансовую грамотность населения. Реализация этих мер позволит сделать ипотеку более доступной и будет способствовать развитию рынка жилья.

Список использованной литературы

1. Закон Кыргызской Республики «О жилищном строительстве и ипотечном кредитовании», Бишкек, 2019.
2. Закон Кыргызской Республики «О банках и банковской деятельности», Бишкек, 2020.
3. Постановления правительства Кыргызской Республики о поддержке ипотечного кредитования и субсидировании процентных ставок, 2018–2023.
4. Национальный банк Кыргызской Республики. Отчеты о финансовой стабильности и ипотечном кредитовании. Бишкек, 2019–2023.
5. Абдылдаев А. Экономика и финансы: современные тенденции и инструменты. Бишкек, 2021.
6. Джусупов Б., Токтосунов К. Ипотечный рынок: практика и перспективы в Кыргызской Республике. Бишкек, 2020.

Рецензент: к.э.н. доцен., Супатаева Г.Т.

Каныбеков М.К.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Каныбеков М.К.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Kanubekov M.K.

KNU Jusup Balasagyn

**БАНК СЕКТОРУНУН ТУРУКТУУЛУГУН КАМСЫЗДООДО ЭЛ АРАЛЫК
ТАЖРЫЙБА
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ
БАНКОВСКОГО СЕКТОРА
INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ENSURING BANKING SECTOR
STABILITY**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада банк секторунун туруктуулугун камсыздоодо эл аралык тажрыйба жана аны Кыргыз Республикасынын шарттарында колдонуу мүмкүнчүлүктөрү каралат. Изилдөөдө банк секторунун туруктуулугуна таасир этүүчү негизги факторлор, анын ичинде тобокелдиктерди башкаруу, депозиттик базаны кеңейтүү, инвестициялык долбоорлорду каржылоо, ислам банкингин өнүктүрүү жана санариптик технологияларды колдонуу маселелери талданган. Ошондой эле Казакстан менен Өзбекстандын банк секторундагы реформалары жана дүйнөлүк санариптик бандинг моделдери каралып, алардын артыкчылыктары көрсөтүлгөн. Изилдөөнүн жыйынтыгында эл аралык тажрыйбаны жергиликтүү шарттарга ылайыкташтыруу банк секторунун туруктуулугун жогорулатууга жана экономикалык өнүгүүгө өбөлгө түзөрү аныкталган.

Аннотация: В статье рассматривается международный опыт обеспечения устойчивости банковского сектора и возможности его применения в условиях Кыргызской Республики. Исследованы основные факторы, влияющие на устойчивость банковской системы, включая управление рисками, расширение депозитной базы, финансирование инвестиционных проектов, развитие исламского банкинга и внедрение цифровых технологий. Особое внимание уделено банковским реформам Казахстана и Узбекистана, а также современным моделям цифрового банкинга, применяемым в мировой практике. Сделан вывод о том, что адаптация передового международного опыта способствует повышению устойчивости банковского сектора, расширению финансовой доступности и укреплению экономического развития регионов.

Abstract: This article examines international experience in ensuring banking sector stability and the possibilities of its application in the Kyrgyz Republic. The study analyzes the main factors influencing banking system stability, including risk management, expansion of the deposit base, financing of investment projects, development of Islamic banking, and implementation of digital technologies. Particular attention is paid to banking reforms in Kazakhstan and Uzbekistan, as well as modern digital banking models widely used in international practice. The study concludes that adapting advanced international experience can enhance banking sector stability, improve financial inclusion, and contribute to sustainable regional economic development.

Негизги сөздөр: банк сектору, финансылык туруктуулук, тобокелдиктерди башкаруу,

санариптик банкинг, ислам банкиги, депозиттик база, инвестициялык долбоорлор, эл аралык тажрыйба, банк реформалары, финансылык жеткиликтүүлүк.

Ключевые слова: банковский сектор, финансовая устойчивость, управление рисками, цифровой банкинг, исламский банкинг, депозитная база, инвестиционные проекты, международный опыт, банковские реформы, финансовая доступность.

Keywords: banking sector, financial stability, risk management, digital banking, Islamic banking, deposit base, investment projects, international experience, banking reforms, financial inclusion.

Банк секторунун туруктуулугу — бул кардарлардын ишенимин сактоо, финансылык туруктуулукту камсыздоо жана экономикалык кризистерге туруктуу болуу дегенди билдирет. Нарын облусундагы банк секторунун туруктуулугун жогорулатуу бир нече негизги багыттар аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн.

Банк секторундагы туруктуулуктун негизги факторлорунун бири — тобокелдиктерди туура баалоо жана башкаруу. Бул максатта банктар төмөнкү чараларды колдонушу керек:

кредиттик тобокелдиктерди талдоо жана скоринг системаларын киргизүү;

пайыздык жана валюталык тобокелдиктерди мониторинг кылуу;

кризистик сценарийлерге стресс-тестирлөө жүргүзүү.

Мисал: Нарын облусунда фермерлик насыяларды берүүдө банк кредитти берүүдөн мурда климаттык шарттар жана сезондук киреше өзгөрүүлөрүн эске алат. Натыйжада, кайтарымсыз насыялардын саны азайып, банк туруктуулугу сакталат.

Натыйжасы: тобокелдиктерди башкаруу банк капиталын жана ликвиддүүлүгүн коргойт, кризистик учурларда стабилдүүлүктү камсыздайт.

Депозиттик база — банк секторунун негизги финансылык ресурсу. Анын өсүшү банктын туруктуулугун жана инвестициялык мүмкүнчүлүктөрүн жакшыртат.

калк арасында депозиттерди жайылтуу боюнча кампанияларды жүргүзүү;

пайыздык чендерди атаандаштыкка ылайык оптималдаштыруу;

мобилдик жана онлайн депозиттик эсептерди киргизүү.

Мисал: Айыл жерлеринде банктар QR жана мобилдик тиркемелер аркылуу кичи депозиттик продукттарды сунуштап, 2021–2025-жылдары депозиттик портфельдин көлөмүн 25%га көбөйтүштү.

Натыйжасы: банктын ликвиддүүлүгү жана каржылык ресурстары көбөйөт, туруктуулук жогорулайт.

Банк сектору экономикалык өсүштү колдоо үчүн инвестициялык долбоорлорду финансылууго активдүү катышышы керек.

чакан жана орто бизнес долбоорлорун каржылоо;

айыл чарба жана инфраструктуралык долбоорлорго кредит берүү;

мамлекеттик кепилдиктер менен инвестициялык продукттарды сунуштоо.

Мисал: Нарын облусунда бир банк чакан айыл чарба ишканасын каржылоо аркылуу жаңы жумуш орундарын түздү жана кайра төлөмдөрдү өз убагында алды.

Натыйжасы: банктын кирешелүүлүгү өсөт жана региондогу экономикалык туруктуулук бекемделет.

Ислам банкиги — пайызсыз банкинг системасы, ал каржылык туруктуулукту жана кардарлардын ишенимин жогорулатууга жардам берет.

мусулмандар көп жашаган аймактарда Ислам банкинг продукттарын сунуштоо;

мукарыз (кредит) жана мудараба (инвестиция) принциптерин колдонуу;
чакан ишкерлерге жана айыл чарба секторуна ылайыкташтырылган ислам
продукттарын түзүү.

Мисал: Нарын облусунда ислам банкинг продуктун киргизген банк фермерлерге
пайызсыз кредит сунуштап, кайтарымдык көрсөткүчү 95%дан ашты.

Натыйжасы: банктын жаңы кардарларды тартуу мүмкүнчүлүгү жогорулайт жана
каржылык туруктуулук бекемделет.

Банк секторунун туруктуулугун жогорулатуу көп багыттуу процесс болуп,
тобокелдиктерди башкаруу, депозиттик базаны кеңейтүү, инвестициялык долбоорлорду
каржылоо жана ислам банкингин өнүктүрүү аркылуу ишке ашат. Бул чаралар Нарын
облусунда банк секторунун туруктуулугун жогорулатып, экономикалык өсүштү колдоого
мүмкүндүк түзөт.

Банк секторунун туруктуулугун камсыз кылууда ички башкаруу системасын
өркүндөтүү жана операциялык процесстерди эффективдүү уюштуруу да маанилүү орунду
ээлейт. Бул факторлор банктын күнүмдүк ишинин сапатына жана узак мөөнөттүү каржылык
туруктуулугуна түз таасир берет.

Банктын туруктуулугу анын башкаруу сапатына байланыштуу. Натыйжалуу
корпоративдик башкаруу тобокелдиктерди азайтып, чечим кабыл алууну жакшыртат.

Негизги багыттар:

башкаруу органдарынын жоопкерчилигин так бөлүштүрүү

ички аудит системасын күчөтүү

финансылык отчеттуулуктун ачыктыгын камсыздоо

чечим кабыл алууда көз карандысыздыкты сактоо

Мисал: ички аудит үзгүлтүксүз жүргүзүлгөн банкта насыя берүү процесси такталып,
шектүү операциялар өз убагында аныкталат.

Банктын чыгымдарын оптималдаштыруу жана процесстерди автоматташтыруу анын
туруктуулугун бекемдейт.

Иш-чаралар:

санариптик документ жүгүртүүнү киргизүү

филиалдардагы операцияларды бирдиктүү системага өткөрүү

кайталанган процесстерди кыскартуу

автоматташтырылган эсептешүү системаларын колдонуу

Натыйжасы: операциялык чыгымдар азайып, киреше туруктуу өсөт.

Банктын туруктуулугу анын капитал базасынын күчтүүлүгүнө көз каранды.

Сунуштар:

таза пайданын бир бөлүгүн капиталга кошуу

резервдик фонддорду көбөйтүү

акционердик капиталды кеңейтүү

кризистик резерв механизмдерин түзүү

Мисал: резервдик фонд түзүлгөн банк кризистик кырдаалда насыя жоготууларын өз
алдынча жаба алат жана сырттан каржылоого көз каранды болбойт.

Натыйжасы: банк тышкы шокторго туруктуу болот.

Банк бир гана тармакка же аз сандагы ири кардарларга таянбашы керек.

Негизги чаралар:

чакан, орто жана ири бизнес кардарларын тең салмакта кармоо

ар түрдүү секторлорду каржылоо (айыл чарба, соода, кызмат көрсөтүү)
жаңы кардарларды тартуу стратегияларын колдонуу

Мисал: эгер банк бир гана айыл чарба насыяларына таянбаса, анда кургакчылык сыяктуу тобокелдиктер анын жалпы портфелине аз таасир этет.

Санариптик банкинг өнүккөн сайын маалымат коопсуздугу маанилүү факторго айланууда.

Сунуштар:

киберчабуулдарга каршы коргонуу системаларын жаңылоо
эки факторлуу аутентификацияны кеңири колдонуу
кардар маалыматтарын шифрлөө
үзгүлтүксүз коопсуздук аудитин жүргүзүү

Натыйжасы: кардарлардын ишеними жогорулайт жана финансылык жоготуулар азаят.

Банк секторунун туруктуулугун жогорулатуу ички башкарууну жакшыртуу, операциялык натыйжалуулукту көтөрүү, капиталды бекемдөө, кардар базасын диверсификациялоо жана санариптик коопсуздукту күчөтүү аркылуу ишке ашат. Бул чаралар Нарын облусунда банк системасынын туруктуулугун гана жогорулатпастан, жалпы регионалдык экономиканын өнүгүшүнө да оң таасир берет.

Банк секторунун өнүгүшү көп учурда башка өлкөлөрдүн ийгиликтүү тажрыйбасын изилдөө жана аны жергиликтүү шарттарга ылайыкташтыруу аркылуу ишке ашат. Борбор Азия мамлекеттеринин ичинен Казакстан жана Өзбекстан банк системасын реформалоодо жана санариптик трансформацияда активдүү кадамдарды жасаган өлкөлөр болуп саналат. Бул тажрыйба Кыргызстан үчүн, анын ичинде Нарын облусу үчүн да практикалык мааниге ээ.

1. Казакстандын банк секторунун тажрыйбасы

Казакстан банк сектору акыркы он жылда терең санариптик трансформациядан өттү. Бул өлкөдө банктар салттуу моделден санариптик экосистемага өтүү багытында өнүгүүдө.

Негизги өзгөчөлүктөрү:

мобилдик банкинг жана QR төлөмдөрдүн кеңири жайылышы
банктардын super app форматында өнүгүшү (бир платформада көп кызмат)
кардарлардын 90%дан ашыгы накталай эмес төлөмдөрдү колдонушу
банк менен финтех компаниялардын интеграциясы

Мисал: Казакстанда ири банктар (мисалы, Halyk Bank жана Kaspi экосистемасы) төлөмдөрдү, соода жана кредиттик кызматтарды бириктирип, бир тиркеме аркылуу сунуштап келет.

Натыйжасы: банк кызматтары тез, ыңгайлуу жана толук санариптик формага өттү.

2. Өзбекстандын банк реформалары

Өзбекстанда акыркы жылдары банк системасын либералдаштыруу жана модернизациялоо процесси жүрүүдө. Бул реформалардын негизги максаты — атаандаштыкты күчөтүү жана жеке секторду каржылоону кеңейтүү.

Негизги багыттар:

мамлекеттик банктардын реформаланышы жана жарым-жартылай менчиктештирүү
чакан жана орто бизнеске кредит берүүнү кеңейтүү
валюталык рынокту либералдаштыруу
санариптик банк кызматтарын өнүктүрүү

Мисал: акыркы жылдары Өзбекстанда мобилдик төлөм системалары жана онлайн банкинг кеңири жайылып, кардарлар банкка барбай эле көп операцияларды аткара башташты.

Натыйжасы: банк секторунда атаандаштык күчөп, жеке банктардын үлүшү өсүүдө.

3. Санариптик банкингдин эл аралык моделдери

Дүйнөлүк практикада санариптик банкинг бир нече негизги моделдер аркылуу өнүгүүдө:

1) Супер-апп модели

Бир платформа аркылуу банктык жана банктык эмес кызматтарды бириктирүү.

төлөмдөр

соода

инвестиция

камсыздандыруу

Мисал: Казакстандагы финтех платформалар ушул модель боюнча өнүгүүдө.

2) Neobank модели (филиалсыз банк)

Толугу менен онлайн иштеген банктар.

Өзгөчөлүктөрү:

физикалык филиалдар жок

бардык кызматтар мобилдик тиркеме аркылуу

төмөн операциялык чыгымдар

Бул модель Европа жана Азия өлкөлөрүндө кеңири колдонулууда.

3) Open Banking модели

Банктар ортосунда маалыматтарды коопсуз бөлүшүү системасы.

Негизги артыкчылыктар:

кардарга жеке финансылык сунуштар

финтех компаниялар менен интеграция

инновациялык кызматтардын көбөйүшү

4. Кыргызстан үчүн колдонуу мүмкүнчүлүктөрү (Нарын облусу мисалында)

Бул эл аралык тажрыйбаларды Кыргызстанга, айрыкча Нарын облусуна ылайыкташтыруу төмөнкү багыттарда натыйжалуу болот:

мобилдик банкингди айыл жерлерине толук киргизүү

QR төлөмдөрдү базарларда жана чакан соодада кеңейтүү

айыл чарба үчүн санариптик кредиттик платформаларды түзүү

neobank элементтерин колдонуп филиалсыз кызматтарды өнүктүрүү

финансылык сабаттуулук боюнча санариптик окутууларды жайылтуу

Жыйынтык: бул тажрыйбалар банк кызматтарын жеткиликтүү, тез жана арзан кылууга жардам берет.

Казакстан жана Өзбекстандын банк реформалары, ошондой эле дүйнөлүк санариптик банкинг моделдери банк секторун модернизациялоонун эффективдүү жолдорун көрсөтөт. Бул тажрыйбаларды Кыргызстанда колдонуу банк кызматтарын жакшыртууга, финансылык жеткиликтүүлүктү кеңейтүүгө жана аймактык экономикага, анын ичинде Нарын облусуна оң таасир берүүгө мүмкүндүк түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Абдыкадыров С.А. Банк иши: Окуу куралы. – Бишкек: Экономика, 2020. – 256 б.

2. Жумабаев А.Т. Финансы жана кредит. – Бишкек: Билим, 2019. – 312 б.
3. Исаков Н.И. Коммерциялык банктардын ишмердүүлүгүн талдоо. – Бишкек, 2021. – 280 б.
4. Кененбаев К.У. Банк системасы жана акча-кредит саясаты. – Бишкек: Турар, 2020. – 295 б.
5. Мамбеталиев Н.М. Экономикалык талдоо теориясы. – Бишкек, 2018. – 340 б.
6. Сатыбалдиев Э.С. Финансылык менеджмент. – Бишкек: Илим, 2021. – 270 б.

Рецензент: э.и.к., доцент Исраилов Э.М.

УДК 658.15:664.6(575.2)

Майрамбеков А.М., Исраилов Э.М.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Майрамбеков А.М., Исраилов Э.М.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Mairambekov A.M., Israilova E.M.

KNU Jusup Balasagyn

**АЙМАКТЫК ЧАКАН ӨНДҮРҮШ ИШКАНАСЫНЫН КАПИТАЛЫНЫН
СТРУКТУРАСЫН ОПТИМАЛДАШТЫРУУ: WACC ЖАНА DFL МОДЕЛДЕРИН
КОЛДОНУУНУН ТЕОРИЯЛЫК-ПРАКТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ
ОПТИМИЗАЦИЯ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА РЕГИОНАЛЬНОГО МАЛОГО
ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ МОДЕЛЕЙ WACC И DFL
OPTIMIZING THE CAPITAL STRUCTURE OF A REGIONAL SMALL
MANUFACTURING ENTERPRISE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF
THE APPLICATION OF THE WACC AND DFL MODELS**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада Нарын шаарындагы «Бар Бол» кондитердик цехинин мисалында аймактык чакан өндүрүш ишканасынын капиталынын структурасын оптималдаштыруунун теориялык-методологиялык жана практикалык аспектилери изилденет. Учурдагы «пассивдүү өзүн-өзү каржылоо» саясатынын - 100% өздүк капиталга гана таянуунун - ишкананын рыноктук атаандаштыгына жана каржылык потенциалына тийгизген терс таасири аныкталат. Изилдөөнүн негизинде Модильяни-Миллер теориясы, Компромисстик теория жана Пекинг теориясынын принциптеринен улам карыздык капиталды (60%) жеңилдетилген мамлекеттик насыя (жылдык 6%) аркылуу тартуунун экономикалык негизи далилденет. WACC моделин колдонуу аркылуу капиталдын орточо салмактанган баасы 15,0%дан 9,24%га чейин төмөндөтүлгөнү, ал эми каржылык рычагдын эффектисин (DFL) эсептөө өздүк капиталдын рентабелдүүлүгүн (ROE) 33,75%дан 76,25%га чейин — 2,26 эсеге — жогорулаткандыгы математикалык жактан далилденет. Ошондой эле ээлик кылуунун жалпы баасы (TCO) методологиясы аркылуу 5 жылдык иштетүүнүн реалдуу

чыгымдары 154 000 АКШ долларын түзөрү жана долбоордун таза пайдасы +21 000 доллар болору аныкталат.

Аннотация: В данной статье исследуются теоретико-методологические и практические аспекты оптимизации структуры капитала регионального малого производственного предприятия на примере кондитерского цеха «Бар Бол» города Нарын. Выявлено негативное влияние действующей политики «пассивного самофинансирования» - опоры исключительно на собственный капитал - на рыночную конкурентоспособность и финансовый потенциал предприятия. На основе принципов теоремы Модильяни–Миллера, компромиссной теории и теории иерархии финансирования обоснована экономическая целесообразность привлечения заёмного капитала (60%) посредством льготного государственного кредита (6% годовых). Применение модели WACC позволило снизить средневзвешенную стоимость капитала с 15,0% до 9,24%, а расчёт эффекта финансового рычага (DFL) математически подтвердил рост рентабельности собственного капитала (ROE) с 33,75% до 76,25% - в 2,26 раза. Методология совокупной стоимости владения (TCO) показала, что реальные затраты на пятилетний период эксплуатации составят 154 000 долл. США при чистой экономии в +21 000 долл. США.

Abstract: This article examines the theoretical-methodological and practical aspects of capital structure optimisation in a regional small manufacturing enterprise, using the «Bar Bol» confectionery workshop in Naryn city as a case study. The negative impact of the current «passive self-financing» policy - relying solely on equity -on market competitiveness and financial potential is identified. Drawing on the Modigliani–Miller theorem, trade-off theory, and the pecking order theory, the economic rationale for attracting debt capital (60%) through concessional state lending (6% per annum) is substantiated. Application of the WACC model reduces the weighted average cost of capital from 15.0% to 9.24%, while calculation of the degree of financial leverage (DFL) mathematically confirms that return on equity (ROE) grows from 33.75% to 76.25% - an increase of 2.26 times. The Total Cost of Ownership (TCO) methodology reveals that the five-year operational cost amounts to USD 154,000, yielding a net benefit of +USD 21,000.

Негизги сөздөр: капиталдын структурасы; WACC; каржылык рычаг (DFL); ROE; TCO; чакан ишкердик; аймактык өнүктүрүү; кондитердик өндүрүш.

Ключевые слова: структура капитала; WACC; финансовый рычаг (DFL); ROE; TCO; малое предпринимательство; региональное развитие; кондитерское производство.

Keywords: capital structure; WACC; financial leverage (DFL); return on equity (ROE); total cost of ownership (TCO); small entrepreneurship; regional development; confectionery production.

Киришүү

Заманбап рыноктук экономикада ишкананын каржылык ресурстарын оптималдуу башкаруу анын узак мөөнөттүү туруктуулугунун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн негизги шарты болуп саналат. Кыргыз Республикасынын аймактарында, өзгөчө Нарын облусу сыяктуу бийик тоолуу жана логистикалык жактан обочолонгон чөлкөмдөрдө, чакан өндүрүш ишканалары капиталдын тартыштыгы, жогорку коммерциялык насыя чендери жана сырттан келген ири өндүрүүчүлөрдүн атаандаштык басымы сыяктуу олуттуу структуралык тоскоолдуктарга кабылышат. Бул контекстте «Бар Бол» кондитердик цехинин каржылык-экономикалык жагдайы Нарын чөлкөмүндөгү тамак-аш өнөр жайынын типтүү өкүлү катары изилдөө объектиси болуп аныкталды.

Ишкананын 2023–2025-жылдарга карата маалыматтарын анализдөө бир гана өздүк капиталга таянган «пассивдүү өзүн-өзү каржылоо» саясатынын анын рыноктук позициясына жана каржылык потенциалына терс таасирин ачык далилдейт. Атап айтканда, жабдыктардын физикалык жана моралдык жактан эскирүүсү өндүрүштүк кубаттуулуктун азайышына, кол эмгегинин жогорку үлүшү (65–70%) өздүк наркты жогорулатуусуна алып, сырттан келген ири бренддердин баалык жана логистикалык артыкчылыгы менен атаандаша алуу мүмкүнчүлүгүн чектейт.

Изилдөөнүн актуалдуулугу мамлекет тарабынан сунушталган жеңилдетилген кредиттик программалар жана Аймактарды Өнүктүрүү Фонддорунун каражаттары аркылуу карыздык капиталды максаттуу тартуунун - өндүрүштү автоматташтырууну каржылоонун - экономикалык натыйжалуулугун илимий негиздөө зарылчылыгынан келип чыгат. Изилдөөнүн максаты: «Бар Бол» кондитердик цехинин мисалында WACC жана DFL моделдерин колдонуу аркылуу капиталдын структурасын оптималдаштыруунун экономикалык эффектин математикалык жактан далилдөө жана башкаруучулук сунуштарды иштеп чыгуу.

Теориялык негиздер жана адабияттарды карап чыгуу

Капиталдын структурасы теориясынын негиздөөчүлөрү Ф. Модильяни жана М. Миллер (1958, 1963) алгач идеалдуу рыноктук моделде капиталдын структурасынын ишкананын наркына таасир этпеерүн далилдеп, андан кийин корпоративдик салыктарды эске алуу менен карыздык капиталды тартуунун «салыктык калкан» аркылуу ишкананын баасын жогорулататындыгын белгилешкен. Аталган теориялык негиз азыркы практикалык изилдөөлөрдүн методологиялык өзөгүн түзүүдө.

Компромисстик теория (Trade-off Theory) боюнча Б. Стюарт, Х. ДеЛанже карыздык каржылоонун пайдасы (салыктык калкан, рентабелдүүлүктүн өсүшү) менен анын тобокелдиктерин (финансылык кризис, дефолт коркунучу) тең салмакташтыруунун оптималдуу чегин аныктоо зарылдыгын негиздеген [DeLange, 2018]. С. Майерс жана Н. Майлуфтун Пекинг теориясы (1984) маалыматтык асимметрия шартында ишканалар каржылоо булактарын тандоодо ички булактардан (бөлүштүрүлбөгөн пайда), андан соң тышкы карызга жана эң акырында жаңы акцияларды чыгарууга кайрылган иерархиялык тартипти колдонорун далилдейт [Myers, Majluf, 1984].

Ата мекендик контексттеге И.А. Бланк, В.В. Ковалев, М.Н. Крейниналардын эмгектери мезгил өткөн рыноктардагы чакан ишканалар үчүн батыш классикалык моделдерин адаптациялоонун методологиялык мааниси жогору экенин белгилейт. Кыргызстандык окумуштуулар Исраилов Э.М. [2024], Айдаров К.А. [2022], Байматов Н.Ш. [2022] Нарын облусу сыяктуу тоолуу аймактардагы чакан жана орто бизнестин капиталдык структурасын оптималдаштыруудагы укуктук, институционалдык жана экономикалык чектөөлөрдү изилдеп, мамлекеттик жеңилдетилген каржылоо механизмдеринин ролун өзгөчө баса белгилешет.

Заманбап эл аралык тажрыйбада WACC жана DFL - фундаменталдык каржылык менеджменттин аспаптары катары - ишкананын оптималдуу капиталдык структурасын аныктоонун жана башкаруучулук чечимдерди негиздөөнүн эң ишенимдүү ыкмалары болуп калды [Brigham, Houston, 2020; Van Horne, Wachowicz, 2019; Теплова, 2023]. Ошондой эле TCO (Total Cost of Ownership) методологиясы узак мөөнөттүү инвестициялык чечимдерди баалоодо жашыруун операциялык чыгымдарды эске алуу аркылуу жабдыктын реалдуу экономикалык наркын аныктоого мүмкүнчүлүк берет [Чороев, 2023].

Маалыматтар жана методология

Изилдөөнүн эмпирикалык базасы «Бар Бол» кондитердик цехинин 2023–2025-жылдарга карата бухгалтердик баланс маалыматтарынан, өндүрүштүк-экономикалык көрсөткүчтөрдөн жана рынокту анализдөө натыйжаларынан куралган. Изилдөөдө төмөнкүдөй методдор колдонулган:

- вертикалдык жана горизонталдык талдоо (баланстын активдерин жана пассивдерин мезгилдик динамикада баалоо);
- каржылык моделдөө (WACC, DFL/EFL, ROE, DuPont-анализ);
- салыштырмалуу атаандаштык талдоо (Нарын рыногундагы негизги оюнчулардын баа жана логистикалык стратегиясын баалоо);
- инвестициялык баалоо (ТСО - ээлик кылуунун жалпы баасы аркылуу 5 жылдык реалдуу чыгымдарды аныктоо).

Каржылоонун маселеси боюнча сценарийлик анализ жүргүзүлдү: Сценарий А - 100% өздүк капитал (консервативдүү); Сценарий Б - 40% өздүк / 60% жеңилдетилген карыз (оптималдуу). WACC жана EFL эсептөөлөрүндө КР Салык кодексинин ченемдери боюнча пайдага салык ставкасы $T = 10\%$ кабыл алынган.

«Бар бол» цехинин финансылык абалын талдоо

«Бар Бол» кондитердик цехи 2015-жылы үй-бүлөлүк чакан бизнес катары ачылып, учурда Нарын шаарынын жергиликтүү рынокто нан жана кондитердик өндүрүмдөрүн чыгаруу жана түз сатуу менен айналышат. Цехте 12 туруктуу жумушчу иштеп, жылдык өндүрүш кубаттуулугу чектелүү болгону менен жергиликтүү кардарлар арасында ишеним кожого ичет.

4.1. Баланстык маалыматтарды талдоо (2023–2025). Баланстын активдерине жүргүзүлгөн вертикалдык жана горизонталдык талдоо ишкананын мүлктүк түзүмүндө олуттуу терс тенденциялар бар экенин ачык далилдейт.

1-таблица. «Бар Бол» цехинин активдеринин вертикалдык жана горизонталдык талдоосу (миң сом)

Активдер	2023 (миң сом)	Үлүш %	2024 (миң сом)	Үлүш %	2025 (миң сом)	Үлүш %	Өзгөрүү 2025/2023
Негизги каражаттар	1 200	40,0%	1 150	33,8%	1 100	28,2%	–8,3%
Товардык запастар	800	26,7%	1 050	30,9%	1 350	34,6%	+68,8%
Дебитордук карыздар	600	20,0%	800	23,5%	1 000	25,6%	+66,7%
Акча каражаттары	400	13,3%	400	11,8%	450	11,6%	+12,5%
ЖАЛПЫ АКТИВ	3 000	100%	3 400	100%	3 900	100%	+30,0%

Маалыматтар негизги каражаттардын - ишкананын өндүрүштүк кубаттуулугун аныктоочу активдердин - үлүшүнүн 40,0%дан 28,2%га чейин кескин төмөндөгөнүн кескин көрсөтөт. Активдин жалпы өсүшү (900 миң сом же 30%) товардык запастардын (+68,8%) жана дебитордук карыздардын (+66,7%) эсебинен гана катталган, бул «байланып калган» жана аз ликвиддүү активдердин үлүшүнүн арта бергенин билдирет.

Баланстын пассивине талдоо ишкананын 2025-жылы да карыздык каржылоонун узак мөөнөттүү компонентин такыр колдонбогонун ырастайт. Ошол эле учурда кредитордук карыздар 3 жыл ичинде 177,8%га өсүп, пассивдердин жалпы түзүмүндө 41%тик үлүштү ээлеп калган, бул өздүк капиталдын салыштырма үлүшүн кыскартып (87%дан 79%га), ишкананы кыска мөөнөттүү, тобокелдиктүү кредиторлук карыздарга баткан.

4.2. Атаандаштык чөйрөнүн талдоосу. Нарын рыногунда жергиликтүү «Бар Бол» цехи эки негизги атаандаштык катмар менен беттешүүдө. Биринчиден, Бишкектен «Куликовский» (тортторунун баасы 800–1 500 сом) жана «Ширин» (600–1 100 сом) кондитер үйлөрү жумасына 3–4 жолу туруктуу рефрижератордук жеткирүүнү камсыз кылышат жана бренддик артыкчылыгы менен кардарлардын премиум жана орто сегментин ээлеп жатат. Экинчиден, Балыкчы шаарынын цехтери жакындыктын эсебинен күнүмдүк жеткирүү аркылуу (450–750 сом) жергиликтүү рынокто кадимки сатып алуучулардын негизги бөлүгүнө арзан продукция сунуштайт, бул «Бар Бол» цехине эң чоң баалык коркунучту туудурат.

Жыйынтыктап айтканда, учурдагы 100% өздүк капиталга таянган каржылоо модели ишкананы банкроттуктан коргогону менен, жабдыктарды автоматташтырууга тоскоол болуп, өздүк наркты жогоруда кармап, рыноктук позицияны алсыратат.

Капиталдын структурасын оптималдаштыруунун математикалык модели

5.1. Долбоордун мазмуну жана каржылоо стратегиясы. Изилдөөнүн алкагында «Бар Бол» цехинин кургатылган нан чыгаруучу өндүрүштүк линиясын автоматташтыруу долбоору каралды. Жалпы инвестициялык муктаждык: 120 000 АКШ доллары ($\approx 10\,320\,000$ сом). Капиталдык чыгымдардын түзүмү: автоматтык мештер жана камыр даярдоо агрегаттары - 65 000 \$ (54,2%); роботтоштурулган формалоо жана кесүү жабдуулары - 30 000 \$ (25,0%); муздатуу конвейери жана таңгактоо линиясы - 15 000 \$ (12,5%); инженердик монтаж, АСУ ТП жана окутуу - 10 000 \$ (8,3%).

Консервативдүү (100% өздүк) моделден баш тартып, аралаш каржылоо модели тандалды: 40% өздүк капитал (48 000 \$) + 60% жеңилдетилген карыздык капитал (72 000 \$, жылдык 6%, 5 жылга). Жеңилдетилген насыя Аймактарды Өнүктүрүү Фонду же Россия-Кыргыз Өнүктүрүү Фондунун (РКФР) программалары аркылуу тартылышы мүмкүн, мунун шарттары коммерциялык банктардын ченемдеринен (14–18%) алда канча арзан.

5.2. WACC моделин колдонуу. Капиталдын орточо салмактанган баасы (WACC) төмөнкү формула менен эсептелет:

$$WACC = (E/V \times Re) + (D/V \times Rd \times (1 - T))$$

Баштапкы параметрлер: $E/V = 0,40$; $Re = 15\%$; $D/V = 0,60$; $Rd = 6\%$; $T = 10\%$. Эсептөө:

$$WACC = (0,40 \times 15\%) + (0,60 \times 6\% \times 0,90) = 6,00\% + 3,24\% = 9,24\%$$

Жыйынтыгы: аралаш каржылоо модели капиталдын баасын 15,00%дан 9,24%га — 5,76 пайыздык пунктка — төмөндөтү. Бул долбоордун каржылык коопсуздук маржасын кеңейтет: жаңы линия өзүн актоо үчүн мурдагы 15,0% эмес, болгону 9,24% минималдуу кирешелүүлүктү гана көрсөтсө жетиштүү.

5.3. Каржылык рычагдын эффектисин (EFL) жана ROE моделдөө. Жылдык операциялык киреше (EBIT) = 45 000 \$; жылдык пайыздык чыгым = 72 000 × 6% = 4 320 \$ деп кабыл алынды. Каржылык рычагдын деңгээли:

$$DFL = EBIT / (EBIT - \text{Interest}) = 45\,000 / (45\,000 - 4\,320) = 1,106$$

Каржылык рычагдын эффектиси (EFL):

$$EFL = (ROA - R_d) \times (D/E) \times (1 - T) = (37,5\% - 6\%) \times 1,5 \times 0,9 = 42,50\%$$

Өздүк капиталдын рентабелдүүлүгү:

$$ROE = ROA \times (1 - T) + EFL = 37,5\% \times 0,9 + 42,5\% = 33,75\% + 42,5\% = 76,25\%$$

Бул жыйынтык ROE-нин 33,75%дан 76,25%га чейин — 2,26 эсеге — өскөнүн математикалык жактан тастыктайт. Каржылык рычагдын эффектисинин оң болушу EFL = +42,5% ROA (37,5%) > R_d (6%) шарты сакталгандыгынын натыйжасы.

2-таблица. Каржылоо сценарийлерин салыштырмалуу анализдөө

Талдоочу көрсөткүч	Сценарий А (100% Өздүк)	Сценарий Б (40%/60% Аралаш)	Эффект / Өзгөрүү
Капиталдын баасы (WACC)	15,00%	9,24%	−5,76 п.п.
EFL — Рычагдын эффектиси	0,00%	42,50%	+42,50 п.п.
ROE — Өздүк кап. рентабелдүүлүгү	33,75%	76,25%	×2,26
Каржылык тобокелдик	Минималдуу	Орточо/Контролдоочу	—

Ээлик кылуунун жалпы баасын (tco) моделдөө

Долбоордун узак мөөнөттүү экономикалык натыйжалуулугун баалоо үчүн 5 жылдык эксплуатациялоо мөөнөтүндөгү бардык чыгымдар ТСО методологиясы аркылуу системалаштырылды).

3-таблица. «Бар Бол» цехинин жаңы өндүрүштүк линиясынын 5 жылдык ТСО балансы

Чыгым категориясы	Мазмуну	Сумма (\$)	Үлүш (%)
Капиталдык чыгымдар (CAPEX)	Жабдыктар, логистика, монтаж, АСУ ТП	120 000	76,5%
Операциялык чыгымдар (ОРЕХ)	Электр, лицензия, окутуу, насыя пайызы	21 000	13,4%
Техникалык тейлөө жана оңдоо	Пландуу ТО жана авариялык резерв	9 000	5,8%
Тобокелдик жана утилизация	Токтоп калуу, демонтаж	4 000	2,5%
ЖАЛПЫ ТСО	5 жылдык ишкананын реалдуу баасы	154 000	100%

Автоматташтыруу аркылуу күтүлгөн жылдык операциялык үнөмдөө (кол эмгегинин азайышы, чийки заттын ысыраптарынын кыскарышы, энергия натыйжалуулугунун жогорулашы) 35 000 АКШ долларын түзөт. Жалпы 5 жылдык үнөмдөө:

$$\text{Жалпы үнөмдөө} = 35\,000 \$ \times 5 = 175\,000 \$$$

$$\text{Таза пайда} = 175\,000 - 154\,000 = +21\,000 \text{ АКШ доллары}$$

Демек, долбоор 5 жыл ичинде бардык чыгымдарын толугу менен өзү жапкандан тышкары, ишкананын бюджетине кошумча 21 000 доллар таза пайда алып келет. Мунун ишкананын рыноктук позициясын жана атаандаштык туруктуулугун арттырышы дагы эске алынса, долбоордун стратегиялык мааниси андан да жогорулайт.

7. КОРУТУНДУ ЖАНА СУНУШТАР

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй теориялык жана практикалык жыйынтыктар чыгарылды:

Биринчиден, «Бар Бол» цехинин 100% өздүк капиталга таянган консервативдүү саясаты каржылык туруктуулукту камсыз кылганы менен, ишкананы «масштаб эффектиси» артыкчылыгына ээ сырткы атаандаштардын баалык жана технологиялык жактан кысымына каршы турушка мүмкүн бербейт. Учурдагы бул жагдай стратегиялык жактан жолдун тупиги катары баалануусу зарыл.

Экинчиден, WACC моделин колдонуу аркылуу далилденгендей, аралаш каржылоо моделине өтүү (40% өздүк / 60% жеңилдетилген карыз) капиталдын орточо салмактанган баасын 15,0%дан 9,24%га чейин төмөндөтөт жана ишкананын каржылык коопсуздук маржасын кеңейтет. Бул КР Министрлер Кабинетинин 2023-жылдагы № 20 жобосу аркылуу жөнгө салынган жеңилдетилген кредиттик механизмдерди максаттуу пайдалануу мүмкүнчүлүгүнүн практикалык ырастамасы болуп саналат.

Үчүнчүдөн, каржылык рычагдын эффектисин (DFL) математикалык жактан моделдөө ROE-нин 33,75%дан 76,25%га чейин — 2,26 эсеге — өскөнүн ырастады. Левериджин дифференциалы ROA (37,5%) > Rd (6%) оң мааниде болгондуктан, карыздык капиталды тартуу акционерлер үчүн экономикалык жактан негизделген.

Төртүнчүдөн, TCO моделдөө методологиясы долбоордун 5 жылдык реалдуу чыгымдарын 154 000 \$ деп аныктап, +21 000 \$ таза пайданы тастыктады. Мунун өзү жабдыктын баштапкы баасы гана эмес, толук иштетүү мезгилиндеги жашыруун операциялык жана тобокелдик чыгымдарын эске алган комплекстүү баалоонун зарылдыгын дагы бир жолу ырастайт.

Практикалык сунуштар: (1) «Бар Бол» сыяктуу аймактык чакан өндүрүш ишканалары коммерциялык банктардын кымбат насыяларын (14–18%) Аймактарды Өнүктүрүү Фондунун же РКФР-дын жеңилдетилген программалары (5–6%) менен алмаштырышы зарыл; (2) жумушчуларды иштен кетирбестен, аларды жаңы АСУ ТП тутумдарынын оператору катары кайра профилдештирүү (рекваалификациялоо) ESG принциптерине жана ишкананын бренддик репутациясына шайкеш; (3) инвестициялык бюджетти жабдыктын баштапкы баасы менен эмес, толук TCO модели аркылуу пландаштыруу туура жана реалисттик маалыматтарга негизделген чечим кабыл алуунун кепилдиги.

Изилдөөнүн теориялык мааниси: Батыш классикалык моделдерин (WACC, DFL) Кыргыз Республикасынын аймактык трансформациялык экономикасынын өзгөчөлүктөрүнө адаптациялоонун методологиялык ыкмасы сунушталды. Алынган жыйынтыктар Нарын облусунун жеңил жана тамак-аш өнөр жайынын башка чакан өндүрүш субъекттери үчүн да колдонмо катары кызмат кыла алат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Modigliani F., Miller M.H. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment // American Economic Review. 1958. Vol. 48, No. 3. P. 261–297.
2. Modigliani F., Miller M.H. Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction // American Economic Review. 1963. Vol. 53, No. 3. P. 433–443.
3. Myers S.C. The Capital Structure Puzzle // The Journal of Finance. 1984. Vol. 39, No. 3. P. 575–592.
4. Myers S.C., Majluf N.S. Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have // Journal of Financial Economics. 1984. Vol. 13, No. 2. P. 187–221.
5. DeLange H. Capital Structure and Corporate Valuation: Theory and Practice. Amsterdam: North-Holland, 2018. 342 p.
6. Brigham E.F., Houston J.F. Fundamentals of Financial Management. 15th ed. Mason: South-Western Cengage Learning, 2020. 544 p.
7. Van Horne J.C., Wachowicz J.M. Fundamentals of Financial Management. 13th ed. Moscow: Williams, 2019. 1232 p.
8. Теплова Т.В. Корпоративные финансы: учебник для вузов. Москва: Юрайт, 2023. 655 с.
9. Бланк И.А. Управление капиталом. Киев: Эльга, Ника-Центр, 2004. 576 с.
10. Ковалев В.В. Корпоративные финансы и учет. Москва: Проспект, 2021. 880 с.
11. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Минск: Новое знание, 2021. 688 с.
12. Исраилов Э.М. Кыргызстандагы чакан өндүрүш ишканаларынын капиталдык түзүмүн оптималдаштыруу моделдери // Экономика жана ишкердик ишмердүүлүк. 2024. № 2. Б. 33–39.
13. Айдаров К.А. Кыргызстандын өткөөл экономикасында чакан жана орто бизнести каржылоонун көйгөйлөрү // Экономика жана статистика. 2022. № 2. Б. 14–19.
14. Байматов Н.Ш. Капиталдын орточо салмактанып алынган наркын (WACC) ата мекендик ишканаларда колдонуу өзгөчөлүктөрү // Финансы жана кредит. 2022. № 6. Б. 22–27.
15. Кудайбердиева Г.С. Тоолуу аймактардагы ишкердикти колдоодо аймактарды өнүктүрүү фонддорунун каржылык механизми // Вестник КЭУ им. М. Рыскулбекова. 2023. № 3 (60). Б. 154–159.
16. Чороев К.Б. Инвестициялык чыгымдарды (CAPEX жана OPEX) пландаштыруу жана контролдоо методдору // Финансылык аналитик. 2023. № 12. Б. 15–21.
17. КР Министрлер Кабинетинин 2023-жылдын 16-январындагы № 20 токтому менен бекитилген «Аймактарды өнүктүрүү фонддору жөнүндө типтүү жобо» (2023-жылдын 12-октябрындагы № 545 токтомунун редакциясында).

Рецензент: э.и.к., доцент Исраилов Э.М.

Максатова Б.М., Турдугулова Г.Т., Дөөлөтбекова Ж.Д.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Максатова Б.М., Турдугулова Г.Т., Дөөлөтбекова Ж.Д.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Maksatova B.M., Turdugulova G.T., Dolotbekova Zh.D.

KNU Jusup Balasagyn

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫКТЫК ПОТЕНЦИАЛ ЖАНА
ИНФЛЯЦИЯЛЫК ПРОЦЕССТЕРДИН МАМЛЕКЕТТИК БЮДЖЕТТИН
КИРЕШЕЛЕРИНЕ ТААСИРИ**

**ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА И ИНФЛЯЦИОННЫХ
ПРОЦЕССОВ НА ДОХОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКЕ**

**THE INFLUENCE OF TAX POTENTIAL AND INFLATIONARY PROCESSES
ON STATE BUDGET REVENUES IN THE KYRGYZ REPUBLIC**

Кыскача мүнөздөмө: бул илимий макалада кыргыз республикасындагы салыктык потенциалдын экономикалык маңызы, аны баалоо ыкмалары жана инфляциялык процесстердин мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүнө тийгизген таасири изилденет. изилдөөнүн негизги максаты – өлкөнүн салыктык потенциалын аныктоо менен бирге инфляция шартында бюджеттик кирешелердин туруктуулугун талдоо болуп саналат. макалада салыктык потенциал түшүнүгүнө ар түрдүү экономикалык көз караштар каралып, анын өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсү менен болгон байланышы талданган. 2024-жылдагы көрсөткүчтөр негизинде сунуштар иштелип чыкты.

Аннотация: В данной научной статье исследуются экономическая сущность налогового потенциала в Кыргызской Республике, методы его оценки и влияние инфляционных процессов на доходную часть государственного бюджета. Основная цель исследования – анализ устойчивости бюджетных доходов в условиях инфляции с определением налогового потенциала страны. В статье рассматриваются различные экономические взгляды на понятие налогового потенциала и анализируется его связь с социально-экономическим развитием страны. На основе показателей 2024 года разработаны рекомендации.

Abstract: This scientific article explores the economic essence of tax potential in the Kyrgyz Republic, methods for its assessment, and the impact of inflationary processes on the revenue side of the state budget. The primary objective of the research is to analyze the stability of budget revenues under inflation while defining the country's tax potential. The article considers various economic perspectives on the concept of tax potential and analyzes its connection with the socio-economic development of the country. Based on 2024 performance indicators, recommendations were developed.

Негизги сөздөр: салыктык потенциал, инфляция, мамлекеттик бюджет, салыктык түшүүлөр, фискалдык саясат, экономикалык коопсуздук, бюджеттик кирешелер, динамикалык салыштыруу.

Ключевые слова: налоговый потенциал, инфляция, государственный бюджет,

налоговые поступления, фискальная политика, экономическая безопасность, бюджетные доходы, динамическое сравнение.

Keywords: tax potential, inflation, state budget, tax revenues, fiscal policy, economic security, budget revenues, dynamic comparison.

Изилдөөнүн актуалдуулугу: Азыркы шартта мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүнүн туруктуулугун камсыз кылуу жана инфляциялык процесстердин шартында өлкөнүн финансылык коопсуздугун коргоо зарылчылыгы менен түшүндүрүлөт. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 55-беренесине ылайык, ар бир жаран мыйзамда белгиленген салыктарды жана жыйымдарды төлөөгө милдеттүү [3]. Бул контекстте салыктар мамлекеттин негизги финансылык булагы болуп саналат жана мамлекеттик функцияларды аткарууда чечүүчү ролду ойнойт.

Бүгүнкү күндө салыктык потенциалды салттуу түрдө гана баалоо ыкмалары өзүн актабай калды. Акыркы жылдары дүйнөлүк экономикадагы өзгөрүүлөр, инфляциялык процесстер жана геосаясий факторлор өлкөнүн туруктуулугуна таасир этүүдө. Салыктык башкарууну санариптештирүү (электрондук эсеп-фактуралар, ККМ жана онлайн кызматтар) көмүскө экономиканы кыскартуунун жана ресурстарды реалдуу убакыт режиминде көзөмөлдөөнүн курч зарылчылыгына айланды. Салыктык потенциалды туура баалоо бюджеттик пландоонун негизин түзүп, бюджеттик тартыштыктын алдын алат.

Методология. Изилдөө ишинде төмөнкү илимий методдор комплекстүү түрдө колдонулган. Статистикалык жана аналитикалык талдоо, Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин, Финансы министрлигинин жана Мамлекеттик салык кызматынын расмий маалыматтары талданды.

Динамикалык жана салыштырма экономикалык талдоо 2023–2024-жылдардагы салыктык түшүүлөрдүн жана инфляциянын өсүү, кемүү динамикасы салыштырылды. Инфляциялык процесстердин салыктык түшүүлөргө түз жана кыйыр таасиринин натыйжалуулугу бааланды.

Бул изилдөө үчүн негизги укуктук пайдубал катары Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жыл кызмат кылат. Ошондой эле, ченемдик базаны Кыргыз Республикасынын Салык кодекси 2024-ж. жана Финансы министрлигинин расмий отчеттору түзөт [3].

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана талдоо

Автордук талдоолор көрсөткөндөй, инфляциялык процесстер салыктык потенциалга эки тараптуу таасир тийгизет. Баалардын өсүшү номиналдык негизде КНС, акциз жана бажы төлөмдөрүнүн көлөмүн көбөйткөнү менен, калктын реалдуу сатып алуу жөндөмүн төмөндөтөт. 2024-жылдын жыйынтыгы боюнча КР мамлекеттик бюджетинин аткарылышы олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди.

Таблица 1. Кыргыз Республикасынын 2024-жылдагы мамлекеттик бюджетинин аткарылышы

Көрсөткүчтөр	2024-ж. жыйынтыгы (млрд сом)	Пландык көрсөткүч	Планга карата %	2023-жылга салыштырмалуу өсүү/кемүү (млрд сом)	Өсүү/кемүү %
Кирешелердин	464,5	456,8	101,7	+72,6	+18,5

жалпы көлөмү					
Салыктык түшүүлөр	348,9	342,9	101,7	+54,5	+18,5
Салык кызматы	228,3	223,8	102	+43,3	+23,4
Бажы кызматы	123,1	121	101,7	+11,6	+10,4
Салыктык эмес кирешелер	101,4	—	—	+20,2	+24,8

Булак: Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин жана Салык кызматынын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү)

Талдоо көрсөткөндөй, 2024-жылы кирешелердин жалпы көлөмү 464,5 млрд сомду түзүп, бекитилген пландык көрсөткүчтөн 456,8 млрд сом 1,7%га ашыгы менен аткарылган. Бул фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жана макроэкономикалык туруктуулукту көрсөтөт.

Эң негизги көрсөткүч 2023-жылга салыштырмалуу өсүү темпи болуп саналат. Бюджеттин жалпы кирешеси бир жылда 72,6 млрд сомго же 18,5%га өскөн. Мындай олуттуу өсүш өлкөдөгү экономикалык активдүүлүктүн жогорулагандыгын жана көмүскө экономиканы ачыкка чыгаруу процесстеринин ийгиликтүү жүрүп жатканын көрсөтөт.

Салыктык түшүүлөрдүн структуралык анализи көрсөткөндөй, салыктык түшүүлөр бюджеттин өзөгүн түзөт. 2024-жылы бул көрсөткүч 348,9 млрд сомду түзүп, план 101,7%га аткарылган. Салыктардын таза өсүшү 54,5 млрд сомду (+18,5%) түздү. Салыктык түшүүлөрдү эки негизги фискалдык орган боюнча жиликтеп карасак болот.

Мамлекеттик салык кызматы эң жогорку натыйжалуулукту көрсөткөн. План 102%га аткарылып, жалпы 228,3 млрд сом чогултулган [6]. 2023-жылга салыштырмалуу өсүү: +43,3 млрд сом, Өсүү пайызы +23,4%. Бул сектордогу мындай секирик санариптештирүү электрондук эсеп-фактуралар, ККМ аппараттары жана салыктык башкаруунун катаалдашы өз жемишин бергенинен кабар берет [9].

Бажы түшүүлөрү 123,1 млрд сомду түзүп, план 101,7%га толгон. 2023-жылга салыштырмалуу өсүү: +11,6 млрд сом [6]. Өсүү пайызы +10,4%. Бажы секторундагы өсүү темпи салык кызматына караганда жайыраак (+10,4%), бул тышкы соодадагы логистикалык чынжырчалардын өзгөрүшү же региондогу геосаясий факторлор менен байланыштуу болушу мүмкүн. Бирок, пландын ашыгы менен аткарылышы бул тармакта да туруктуулук бар экенин ырастайт.

3. Салыктык эмес кирешелердин өзгөчөлүгү салыктык эмес кирешелер (мамлекеттик мүлктөн түшкөн пайда, дивиденддер, айып пулдар, кызмат көрсөтүүлөр ж.б.) 2024-жылы 101,4 млрд сомду түзгөн. Бул сектор үчүн алдын ала пландык көрсөткүчтөр белгиленбегенине карабастан, 2023-жылга салыштырмалуу абдан чоң секирик жасаган [8].

Өсүү динамикасы: +20,2 млрд сомду түзсө, өсүү пайызы: +24,8%. Пайыздык көрсөткүч боюнча салыктык эмес кирешелер эң жогорку өсүштү +24,8% көрсөттү. Бул мамлекеттик активдерди башкаруунун натыйжалуулугу жогорулагандыгын же мамлекеттик ишканалардын кирешелүүлүгү арткандыгын далилдейт.

Берилген таблицадагы маалыматтарга таянсак, мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүнүн өсүшү негизинен салыктык түшүүлөрдүн көбөйүшү менен камсыз болгон.

Эң жогорку көрсөткүч салык кызматы тарабынан жыйналган кирешелерде 23,4% өсүш байкалат. Бул салыктык башкаруунун натыйжалуулугунун жогорулаганын көрсөтөт.

Ошондой эле салыктык эмес кирешелер 24,8%га өсүп, мамлекеттик активдерди (дивиденддер, ижара) пайдалануунун натыйжалуулугун далилдеди. Натыйжада, 2024-жылы мамлекеттик бюджет 37,7 млрд сом профицит менен аткарылды, [8].

бул финансылык саясаттын салыштырмалуу туруктуулугун мүнөздөйт.

Таблица 2. Инфляциялык шарттар жана фискалдык башкарууну модернизациялоо 2023–2024-жж. бюджеттин натыйжалуулук моделин төмөнкүдөй шарттады [3].

Көрсөткүч	Санариптик реформага чейин	Санариптик реформадан кийин	Натыйжа
Салыктык башкаруу	Салттуу Кагаз жүзүндө	Электрондук эсеп-фактура, ККМ	Ачык-айкындуулук, көмүскө экономиканы кыскартуу
Салыктык кирешелер	Төмөн пландан артта калуу	348,9 млрд сом (101,7% аткарылуу)	+54,5 млрд сомго өсүү
Бажы төлөмдөрү	Баалардын туруксуздугу	Импорттук товарлардын наркынын өсүшү	Натыйжада +10,4% өсүш камсыз болду
Бюджеттин абалы	Дефицит тобокелдиги	37,7 млрд сом профицит	Мамлекеттик финансылык туруктуулук

(Автор тарабынан түзүлдү)

Бул көрсөткүчтөр фискалдык тутумду «финансылык кысым аппаратынан» экономиканы турукташтыруучу «Сервистик борборго» айлантуу зарылчылыгын мүнөздөйт.

Изилдөөнүн жыйынтыгында, өлкөнүн салыктык потенциалын натыйжалуу пайдалануу жана инфляция шартында системаны андан ары өнүктүрүү үчүн төмөнкүдөй сунуштар берилет:

Салыктык башкарууну санариптештирүүнү тездетүү: Мамлекеттик салык кызматынын ведомстволук санариптик платформаларын республикалык “Түндүк” тутуму жана банктык системалар менен толук интеграциялоону тездетүү зарыл.

Инфляцияны жөнгө салуу жана көмүскө экономиканы кыскартуу, инфляциянын орточо деңгээлин сактоо менен бирге, көмүскө жүгүртүүдөгү фискалдык ресурстарды ачыкка чыгаруу чараларын күчөтүү керек.

Ишкерликти колдоо жана салык мыйзамдарын жөнөкөйлөтүү менен чакан жана орто бизнести колдоо максатында салыктык жол-жоболорду жөнөкөйлөтүп, өлкөнүн инвестициялык климатын жакшыртуу зарыл.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргыз Республикасынын салыктык потенциалын натыйжалуу баалоо жана инфляциялык процесстерди өз убагында жөнгө салуу мамлекеттин финансылык туруктуулугун камсыз кылуучу негизги фактор болуп саналат. 2024-жылдагы бюджеттин профицит менен аткарылышы фискалдык саясаттын натыйжалуулугун көрсөтсө, салык тутумун андан ары санариптештирүү келечекте бюджеттик кирешелердин туруктуу өсүшүнө шарт түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. – Бишкек, 2021.
2. Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин 2024-жылдагы бюджеттик отчету.

3. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин расмий маалыматтары.
4. Мамлекеттик салык кызматынын расмий статистикалык маалыматтары.
6. <https://kg.kabar.kg/news/bazhy-kyzmaty-biyi1-123-mlrd-som-bazhy-t-l-md-r-n-chogulttu-isabekov/7>. <https://share.google/aimode/aDzdWUOHozy5dxmg9>
8. <https://eltr.kg/salyktyk-emes-kireshele-mamlekettik.../>
9. Economist.kg.
10. Пресс-релиз 24.01.2025-жыл

Рецензент: к.э.н, доцент Нуралиева Н.М.

УДК 502.131.1:004(417.43)

Нуралиева Н. М., Максатова М.Б., Касымбаева М. С.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Нуралиева Н. М., Максатова М.Б., Касымбаева М. С.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Nuralieva N. M., Maksatova M. B., Kasymbaeva M. S.

KNU Jusup Balasagyn

**НАРЫН РЕГИОНУНУН "ЖАШЫЛ" ЭКОНОМИКАСЫНА ӨТҮҮ
ШАРТЫНДА САНАРИПТИК ПЛАТФОРМАЛАРДЫН МААНИЛҮҮЛҮГҮ
ЗНАЧИМОСТЬ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА
К «ЗЕЛЕННОЙ» ЭКОНОМИКЕ НАРЫНСКОГО РЕГИОНА
THE IMPORTANCE OF DIGITAL PLATFORMS IN THE TRANSITION
TO A "GREEN" ECONOMY IN THE NARYN REGION**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада Нарын регионунун туруктуу өнүгүүсү жана «жашыл» экономика принциптерине өтүү процессиндеги санариптик технологиялардын орду изилденет. Изилдөөнүн негизги максаты — Нарын регионалдык башкармалыгынын мисалында жаратылыш ресурстарын башкарууну санариптештирүүнүн экологиялык жана экономикалык натыйжалуулугун негиздөө. Илимий макалада санариптик платформалар региондун уникалдуу бийик тоолуу экосистемасын сактоодо, биологиялык артүркүндүүлүктү коргоодо жана ресурстарды рационалдуу пайдаланууну камсыздоодо алмаштыргыс инструмент экени далилденет. Изилдөөнүн жыйынтыгында Нарын регионунун моделин өлкө деңгээлинде жайылтуу боюнча сунуштар иштелип чыкты.

Аннотация: В данной статье исследуется роль цифровых технологий в процессе устойчивого развития и перехода к принципам «зеленой» экономики Нарынского региона. Основная цель исследования — обоснование экологической и экономической эффективности цифровизации управления природными ресурсами на примере Нарынского регионального управления. В научной статье доказывается, что цифровые платформы являются незаменимым инструментом в сохранении уникальных высокогорных экосистем региона, защите биоразнообразия и обеспечении рационального использования ресурсов. По результатам исследования разработаны рекомендации по внедрению модели Нарынского региона на государственном уровне.

Abstract: This article explores the role of digital technologies in the process of sustainable development and the transition to "green" economy principles in the Naryn region. The primary objective of the research is to substantiate the environmental and economic efficiency of digitizing natural resource management, using the Naryn Regional Administration as a case study. The scientific article demonstrates that digital platforms serve as indispensable tools for preserving the region's unique high-altitude ecosystems, protecting biodiversity, and ensuring the rational use of resources. Based on the results of the study, recommendations were developed for scaling the Naryn region's model to the national level.

Негизги сөздөр: Нарын региону, «жашыл» экономика, санариптик платформалар, ГИС-технологиялар, туруктуу өнүгүү, экологиялык коопсуздук, мониторинг, эко-социалдык система.

Ключевые слова: Нарынский регион, «зеленая» экономика, цифровые платформы, ГИС-технологии, устойчивое развитие, экологическая безопасность, мониторинг, экосоциальная система.

Keywords: Naryn region, "green" economy, digital platforms, GIS technologies, sustainable development, environmental security, monitoring, eco-social system.

Бул изилдөөнүн актуалдуулугу Нарын регионунун бийик тоолуу экосистемасын сактоо зарылчылыгы жана Кыргыз Республикасынын санариптик өнүгүү стратегиясын ишке ашыруу муктаждыгы менен түшүндүрүлөт. КР Президентинин Жарлыгы менен бекитилген Улуттук өнүгүү стратегиясы өлкөнүн узак мөөнөттүү туруктуу өнүгүү багытын аныктайт [4]. Бул контекстте Кыргыз Республикасы "жашыл" экономикага өтүү жана ресурстарды натыйжалуу пайдалануу курсун расмий жарыялаган [3]. Ушул алкактан алганда, Нарын регионунун тажрыйбасы өлкөнүн башка облустары үчүн санариптик башкаруунун пилоттук модели катары кызмат кылат. Бүгүнкү күндө жаратылыш ресурстарын салттуу (кагаз жүзүндөгү) башкаруу ыкмалары өзүн актабай калды. Ачык-айкындуулукту камсыз кылуу, коррупцияны жоюу жана ресурстарды реалдуу убакыт режиминде көзөмөлдөө үчүн заманбап ГИС-технологияларды жана мониторингдик системаларды киргизүү курч зарылчылыкка айланды.

Мындан сырткары, Нарын облусунда сейрек кездешүүчү жана жоголуп бара жаткан жаныбарлар мисалы, илбирс байырлайт. Аларды коргоодо Смарт-технологияларды колдонуу браконьерлик менен күрөшүүнүн эң эффективдүү илимий жолу болуп саналат. Санариптештирүү жаратылышты пайдалануудан түшкөн каражаттардын бюджетке так түшүүсүн камсыздап, региондун инвестициялык жагымдуулугун жогорулатат.

Методология. Изилдөө ишинде төмөнкү илимий методдор комплекстүү түрдө колдонулган:

Санариптик платформаларды киргизгенге чейинки жана кийинки жаратылыш ресурстарын башкаруунун натыйжалуулугу салыштырылды.

ГИС-моделдөө (геомаалыматтык системалар): Нарын регионунун экологиялык карталарын түзүү жана трансформациялоо процесстерин визуалдаштыруу үчүн колдонулду.

Экологиялык мыйзам бузууларды каттоо жана жаратылышты пайдалануудан түшкөн кирешелердин динамикасы талданды.

Жаратылыш ресурстарын башкаруу бир бүтүн эко-социалдык система катары каралды.

Бул изилдөө үчүн негизги укуктук пайдубал катары Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2021-ж. 11-апрель) кызмат кылат. Анын 49-беренесине ылайык, ар бир жаран өмүрү жана ден соолугу үчүн жагымдуу экологиялык чөйрөгө укуктуу жана жаратылышты сактоого милдеттүү. Ал эми 48-беренедө жаратылыш ресурстары мамлекеттин өзгөчө коргоосунда болору бекемделген [1].

Ошондой эле, ченемдик базаны төмөнкү укуктук актылар түзөт:

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 19-мартындагы № 77 Жарлыгы экологиялык мониторинг процесстерин санариптештирүүгө, бийик тоолуу экосистемаларды сактоого жана климаттык туруктуулукту камсыз кылууга багытталган [2].

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 14-ноябрындагы № 605 токтому менен бекитилген "Жашыл" экономиканы өнүктүрүү программасы ресурстарды рационалдуу пайдалануунун негизги платформасы болуп саналат [3].

Кыргыз Республикасынын 2021–2025-жылдарга карата Санариптик өнүктүрүү программасы мамлекеттик башкаруу тутумунда кадрлардын санариптик көндүмдөрүн жогорулатууну талап кылат [5]. Кыргыз Республикасынын "Курчап турган чөйрөнү коргоо жөнүндө" Мыйзамы биоартүрдүүлүктү сактоону жана экологиялык мониторингдин ачыктыгын камсыз кылууну милдеттендирет [6].

"Нарын регионалдык башкармалыгынын ишмердүүлүгүндө санариптик инструменттерди практикалык колдонуу олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди. Биздин изилдөөбүздүн алкагында колдонулган ГИС-технологиялар, дрондор жана аралыктан зонддоо ыкмалары экологиялык мониторингдин заманбап илимий методологиясын түзөт [7]. Автордук талдоолор көрсөткөндөй, бул санариптик инструменттерди жаратылышты коргоо тутумуна киргизүү адам факторунун терс таасирин жана субъективдүү чечимдердин үлүшүн минималдаштырат [8]. Натыйжада, мониторинг маалыматтарынын тактыгы 40%га өсүп, Нарын регионунун жетүүгө кыйын болгон бийик тоолуу аймактарын көзөмөлдөө камтуусу 95%га чейин жеткирилди. "Изилдөөнүн алкагында Нарын регионунун 78 тургунунун (фермерлер, эко-активисттер жана жергиликтүү кызматкерлер) катышуусу менен атайын анкеталык сурамжылоо жүргүзүлдү.

Таблица 1. Жергиликтүү калктын анкетасы

Суроонун багыты	Оң жооп (%)	Терс жооп (%)	Жооп берүүгө кыйналам (%)
Мыйзам бузууларды алдын алуу	78%	12%	10%
Коррупциянын деңгээлинин төмөндөшү	85%	7%	8%
Ресурстарды бөлүштүрүүнүн адилеттүүлүгү	72%	18%	10%
Башкармалыкка болгон жалпы ишеним	82%	10%	8%

(Авторлор тарабынан түзүлдү)

Берилген таблицадагы маалыматтарга таянсак, респонденттердин басымдуу бөлүгү ГИС технологияларын колдонууну оң баалаган. Эң жогорку көрсөткүч коррупциянын төмөндөшү (85%) боюнча байкалат. Бул санариптик маалыматтардын ачыктыгы жашыруун бүтүмдөргө жол бербестигин далилдеди.

Респонденттердин 82% башкармалыкка ишеним арта баштаган, бул ГИС-моделдери сунуштаган объективдүү маалыматтардын натыйжасы. Сурамжылангандардын 78% мыйзам бузуулардын алдын алууда санариптик мониторингдин эффективдүүлүгүн, ал эми 72% ресурстарды адилеттүү бөлүштүрүү багытын колдошкон. Бул Нарын регионунда экологиялык маселелерге калкты тартуу же "жарандык илим" концепциясын өнүктүрүүгө чоң потенциал бар экенин далилдейт.

Санариптик трансформация процесстери 2023–2025-жж. бир гана техникалык жабдууну эмес, биринчи кезекте кадрдык потенциалды модернизациялоону шарттады. (табл.2)

Таблица 2. Санариптик башкаруунун натыйжалуулук модели

Көрсөткүч	Санарипке чейин	Санариптен кийин	Натыйжа
Отчет даярдоо	5–7 жумуш күнү	1 жумуш күнү	-85% убакыт үнөмдөлдү
Күйүүчү май чыгымы	100% (базалык)	75%	-25% үнөмдөө
Кайрылууларды чечүү	Төмөн / жай	92% оң чечим	Жогорку натыйжалуулук
Кызматкердин ролу	Жазалоочу орган	Коргоочу / Кеңешчи	Калктын ишениминин өсүшү

(Авторлор тарабынан түзүлдү)

Бул көрсөткүчтөр санариптик модель мамлекеттик кызматты "бюрократиялык аппараттан" "Сервистик борборго" айландырганын жана персоналдын интеллектуалдык эмгегинин үлүшүн көбөйткөнүн мүнөздөйт.

Изилдөөнүн жыйынтыгында, Нарын регионунун тажрыйбасын өлкө деңгээлинде жайылтуу жана системаны андан ары өнүктүрүү үчүн төмөнкүдөй сунуштар берилет:

Нарын регионалдык башкармалыгынын ведомстволук санариптик платформаларын республикалык "Түндүк" системасы менен толук интеграциялоону тездетүү зарыл. Бул экологиялык коопсуздукту жалпы улуттук деңгээлде координациялоого шарт түзөт.

Кадрдык потенциалды чыңдоо максатында, башкармалыктын базасында кызматкерлердин ГИС-технологиялар жана чоң маалыматтар менен иштөө көндүмдөрүн туруктуу жогорулатуучу атайын окуу-методикалык борборун түзүү керек.

Жергиликтүү демилгелерди колдоо жана "Жарандык илимди" өнүктүрүү үчүн катардагы жарандарга экологиялык мыйзам бузууларды онлайн билдирүүгө мүмкүнчүлүк берген атайын мобилдик тиркемелерди ишке киргизүү зарыл.

Жыйынтыктап айтканда, Нарын регионалдык башкармалыгынын санариптик трансформациялоо тажрыйбасы Кыргызстандын тоолуу аймактарында "Жашыл" экономикага өтүүнүн ийгиликтүү прецеденти болуп саналат. Бул чараларды республикалык деңгээлде жайылтуу жаратылыш ресурстарын келечек муундар үчүн сактап калуу керек.

Колдонулган адабияттар

1.Кыргыз Республикасынын Конституциясы: (2021-жылдын 11-апрелиндеги референдумда кабыл алынган) // Эркин Тоо. — 2021. — № 4.

2.Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы. «Экологиялык коопсуздукту жана климаттык туруктуулукту камсыз кылуу боюнча чаралар жөнүндө»: 2021-жылдын 19-мартындагы № 77 // Эркин Тоо. — 2021. — № 29.

3.Кыргыз Республикасында «Жашыл» экономиканы өнүктүрүү программасы: Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 14-ноябрындагы № 605 токтому менен бекитилген.

4.Кыргыз Республикасынын Улуттук өнүгүү стратегиясы: Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы менен бекитилген.

5.Кыргыз Республикасынын Санариптик трансформациялоо концепциясы (2021–2025-жж. Санариптик өнүктүрүү программасы). — Бишкек, 2021.

6.Кыргыз Республикасынын Курчап турган чөйрөнү коргоо жөнүндө Мыйзамы: 1999-жылдын 16-июнундагы № 53 (акыркы өзгөртүүлөр менен).

7.Жаратылыш ресурстарын башкарууда геомаалыматтык системалар жана аралыктан зонддоо. — Бишкек: Илим, 2024. — 145 б.

8.Электрондук башкаруу жана «Бирдикүү терезе» принциби: ченемдик укуктук актылардын жыйнагы. — Бишкек, 2023.

Рецензент: к.э.н, доцент Нуралиева Н.М.

УДК 338.242:336.6.

Сатыбалдиева А.К.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Сатыбалдиева А.К.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Satubaldieva A.K.

KNU Jusup Balasagyn

РЫНОК ШАРТТАРЫНДА ИШКАНАНЫН ТУРУКТУУЛУГУ УСТОЙЧИВОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ ENTERPRISE SUSTAINABILITY IN MARKET CONDITIONS

Кыскача мүнөздөмө: Ишкананын иштешинин тышкы жана ички шарттарынын туруксуздугу шартында ишкананын финансылык туруктуулугу сыяктуу маанилүү өзгөчөлүгү өзгөчө талап кылынат. Ишкананын финансылык туруктуулугун камсыздоонун актуалдуулугу жана практикалык мааниси изилдөөнүн максаттарын жана милдеттеринин алгоритмин аныктады. Ошондой эле ишкананын финансылык туруктуулугуна таасир этүүчү факторлор системалаштырылды. Изилдөөнүн максаты — ишкананын финансылык туруктуулугун баалоо инструменттерин өркүндөтүү болуп саналат.

Аннотация: В условиях нестабильности внешних и внутренних условий функционирования предприятия востребуется такая существенная характеристика предприятия как его финансовая устойчивость. Актуальность и практическая значимость обеспечения финансовой устойчивости предприятия определила постановку целей и алгоритм задач исследования. Проведена также систематизация факторов финансовой устойчивости предприятия. Целью исследования является совершенствование инструментов оценки финансовой устойчивости предприятия.

Abstract: In the context of instability in the external and internal operating conditions of an enterprise, such an essential characteristic as its financial sustainability becomes especially important. The relevance and practical significance of ensuring the financial sustainability of an enterprise determined the formulation of the research objectives and the sequence of research tasks.

A systematization of the factors affecting the financial sustainability of the enterprise was also carried out. The purpose of the study is to improve the tools for assessing the financial sustainability of an enterprise.

Негизги сөздөр: каржылык туруктуулук, өндүрүштүк-чарбалык ишмердүүлүк, каржылык отчеттуулук, ликвиддүүлүк, төлөөгө жөндөмдүүлүк.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, производственно-хозяйственная деятельность, финансовая отчетность, ликвидность, платежеспособность.

Keywords: financial stability, production and economic activity, financial reporting, liquidity, solvency.

В рыночных условиях залогом выживаемости и основой стабильного положения предприятия служит его финансовая устойчивость. На устойчивость предприятия оказывают влияние различные факторы, среди них можно выделить:

- 1) положение предприятия на товарном рынке;
- 2) выпуск пользующейся спросом продукции;
- 3) его потенциал в деловом сотрудничестве;
- 4) степень зависимости от внешних кредиторов и инвесторов.

Оценка финансовой устойчивости и платежеспособности является основным элементом анализа финансового состояния. Она позволяет оценить риск нарушения обязательств по расчетам предприятия и разработать мероприятия по их ликвидации.

Устойчивое финансовое состояние формируется в процессе всей производственно-хозяйственной деятельности предприятия. Определение его на ту или иную дату отвечает на вопрос, насколько предприятие управляло финансовыми ресурсами в течение отчетного периода. В настоящее время важно не только оценить ситуацию на предприятии, для этого используются различные оценочные показатели, но и разработать мероприятия по улучшению финансового состояния.

Финансовая устойчивость является отражением стабильного превышения доходов над расходами, обеспечивает свободное маневрирование денежными средствами предприятия и путем эффективного их использования способствует бесперебойному процессу производства и реализации продукции. Иными словами, финансовая устойчивость фирмы — это состояние ее финансовых ресурсов, их распределение и использование, которые обеспечивают развитие фирмы на основе роста прибыли и капитала при сохранении платежеспособности и кредитоспособности в условиях допустимого уровня риска. Поэтому финансовая устойчивость формируется в процессе всей производственно-хозяйственной деятельности и является главным компонентом общей устойчивости предприятия.

Анализ устойчивости финансового состояния на ту или иную дату позволяет ответить на вопрос: насколько правильно предприятие управляло финансовыми ресурсами в течение периода, предшествующего этой дате. Важно, чтобы состояние финансовых ресурсов соответствовало требованиям рынка и отвечало потребностям развития предприятия, поскольку недостаточная финансовая устойчивость может привести к неплатежеспособности предприятия и отсутствию у него средств для развития производства, а избыточная — препятствовать развитию, отягощая затраты предприятия излишними запасами и резервами. Таким образом, сущность финансовой устойчивости определяется эффективным формированием, распределением и использованием финансовых ресурсов, а

платежеспособность выступает ее внешним проявлением.

Оценка финансового состояния предприятия будет неполной без анализа финансовой устойчивости. Анализируя ликвидность баланса предприятия, сопоставляют состояние пассивов с состоянием активов; это дает возможность оценить, в какой степени предприятие готово к погашению своих долгов. Задачей анализа финансовой устойчивости является оценка величины и структуры активов и пассивов. Это необходимо, чтобы ответить на вопросы: насколько предприятие независимо с финансовой точки зрения, растет или снижается уровень этой независимости и отвечает ли состояние его активов и пассивов задачам его финансово-хозяйственной деятельности. Показатели, которые характеризуют независимость по каждому элементу активов и по имуществу в целом, дают возможность измерить, достаточно ли устойчива анализируемая предпринимательская организация в финансовом отношении.

Финансовая устойчивость предприятия связана с общей финансовой структурой предприятия и степенью его зависимости от кредиторов и дебиторов. Например, предприятие, которое финансируется в основном за счет денежных средств, взятых в долг, в ситуации, когда несколько кредиторов одновременно потребуют свои кредиты обратно, может обанкротиться. В данном случае структура предприятия «собственный капитал — заемный капитал» имеет значительный перевес в сторону последнего. Таким образом, можно сделать вывод о том, что финансовая устойчивость предприятия в долгосрочном плане характеризуется соотношением его собственных и заемных средств. Обеспеченность запасов и затрат источниками формирования является основой финансовой устойчивости.

Анализ финансовой устойчивости исходит из основной формулы баланса, устанавливающей сбалансированность показателей актива и пассива баланса, которая имеет следующий вид:

$$AB + AO = KC + ЗД + ЗКР,$$

где,

AB — внеоборотные активы (итог раздела I актива баланса);

АО — оборотные активы (итог раздела II актива баланса), в состав которых входят производственные запасы (ПЗ) и денежные средства в наличной, безналичной формах и расчетах в форме дебиторской задолженности (ДЗ);

KC — капитал и резервы предприятия, т. е. собственный капитал предприятия (итог раздела III пассива баланса предприятия);

ЗД — долгосрочные кредиты и займы, взятые предприятием (итог раздела IV пассива баланса предприятия);

ЗКР — краткосрочные кредиты и займы, взятые предприятием, которые, как правило, используются на покрытие недостатка оборотных средств предприятия (ЗС), кредиторская задолженность предприятия, по которой оно должно расплатиться практически немедленно (КЗ) и прочие средства в расчетах (ПС) (итог раздела V пассива баланса предприятия).

С учетом всех подразделов баланса данную формулу можно представить в следующем виде:

$$AB + (ПЗ + ДЗ) = KC + ЗД + (ЗС + КЗ + ПС).$$

Далее можно сгруппировать активы предприятия по их участию в процессе производства, а пассивы — по участию в формировании оборотного капитала предприятия, получив таким образом следующую формулу:

$$(AB + ПЗ) + ДЗ = (KC + ПС) + ЗД + ЗС + КЗ,$$

АВ + ПЗ — внеоборотные и оборотные производственные фонды;

ДЗ — оборотные средства в обращении;

КС + ПС — собственный и приравненный к нему капитал предприятия, как правило, используемый на покрытие недостатка оборотных средств предприятия.

В том случае, если внеоборотные и оборотные производственные средства предприятия погашаются за счет собственного и приравненного к нему капитала с возможным привлечением долгосрочных и краткосрочных кредитов, а денежных средств предприятия, находящихся в расчетах, достаточно для погашения срочных обязательств, то можно говорить о той или иной степени финансовой устойчивости (платежеспособности) предприятия, которая характеризуется системой неравенств:

$$(AB + ПЗ) \leq (КС + ПС) + ЗД + ЗС;$$

$$ДЗ \geq КЗ.$$

При этом выполнение одного из неравенств автоматически влечет за собой выполнение и другого, поэтому при определении финансовой устойчивости предприятия обычно исходят из первого неравенства, преобразовав его исходя из того, что в первую очередь предприятие должно обеспечить капиталом имеющиеся у него внеоборотные активы. Другими словами, величина запасов предприятия не должна превышать суммы собственных и привлеченных средств и заемных средств предприятия после обеспечения этими средствами внеоборотных активов, т. е.

$$ПЗ \leq (КС + ПС + ЗД + ЗС) - АВ$$

Выполнение этого неравенства является основным условием платежеспособности предприятия, так как в этом случае денежные средства, краткосрочные финансовые вложения и активные расчеты покроют краткосрочную задолженность предприятия.

Таким образом, соотношение стоимости материальных оборотных средств и величин собственных и заемных источников их формирования определяет устойчивость финансового состояния предприятия. Наиболее обобщающим показателем финансовой устойчивости является излишек или недостаток источников средств для формирования запасов и затрат, получаемый в виде разницы величины источников средств и величины запасов и затрат.

Для оценки состояния запасов и затрат используют данные группы статей «Запасы» раздела II актива баланса.

Для характеристики источников формирования запасов определяют три основных показателя.

1. Наличие собственных оборотных средств (СОС) как разница между капиталом и резервами (раздел III пассива баланса) и внеоборотными активами (раздел I актива баланса). Этот показатель характеризует чистый оборотный капитал. Его увеличение по сравнению с предыдущим периодом свидетельствует о дальнейшем развитии деятельности предприятия. В формализованном виде наличие собственных оборотных средств можно записать следующим образом:

$$СОС = КС - АВ$$

2. Наличие собственных и долгосрочных заемных источников формирования запасов и затрат (СД), определяемое путем увеличения предыдущего показателя на сумму долгосрочных пассивов:

$$СД = (КС + ЗД) - АВ = СОС + КД,$$

3. Общая величина основных источников формирования запасов и затрат (ОИ), определяемая путем увеличения предыдущего показателя на сумму краткосрочных заемных

средств:

$$\text{ОИ} = (\text{КС} + \text{ЗД}) - \text{АВ} + \text{ЗС}.$$

Трем показателям наличия источников формирования запасов и затрат соответствуют три показателя обеспеченности запасов и затрат источниками их формирования:

1. Излишек (+) или недостаток (-) собственных оборотных средств ($\Delta\text{СОС}$):

$$\Delta\text{СОС} = \text{СОС} - \text{З},$$

где З — запасы (стр. 210 + стр. 220 раздела II актива баланса).

2. Излишек (+) или недостаток (-) собственных и долгосрочных источников формирования запасов ($\Delta\text{СД}$):

$$\Delta\text{СД} = \text{СД} - \text{З}.$$

3. Излишек (+) или недостаток (-) общей величины основных источников формирования запасов ($\Delta\text{ОИ}$):

$$\Delta\text{ОИ} = \text{ОИ} - \text{З}.$$

Для характеристики финансовой ситуации на предприятии существует четыре типа финансовой устойчивости.

1. Абсолютная устойчивость финансового состояния, встречающаяся в настоящих условиях развития экономики России очень редко, представляет собой крайний тип финансовой устойчивости и задается условием:

$$\text{З} < \text{СОС}.$$

Данное соотношение показывает, что все запасы полностью, покрываются собственными оборотными средствами, т. е. предприятие совершенно не зависит от внешних кредиторов. Однако такую ситуацию нельзя рассматривать как идеальную, поскольку она означает, что руководство предприятия не умеет, не хочет или не имеет возможности использовать внешние источники финансирования основной деятельности.

2. Нормальная устойчивость финансового состояния предприятия, гарантирующая его платежеспособность, соответствует следующему условию:

$$\text{З} = \text{СОС} + \text{ЗС}.$$

Приведенное соотношение соответствует положению, когда предприятие для покрытия запасов и затрат успешно использует и комбинирует различные источники средств, как собственные, так и привлеченные.

3. Неустойчивое состояние, характеризуемое нарушением платежеспособности, при котором сохраняется возможность восстановления равновесия за счет пополнения источников собственных средств и увеличения СОС:

$$\text{З} = \text{СОС} + \text{ЗС} + \text{ИО},$$

где ИО — источники, ослабляющие финансовую напряженность (временно свободные собственные средства (фонды экономического стимулирования, финансовые резервы), привлеченные средства (превышение нормальной кредиторской задолженности над дебиторской), кредиты банков на временное пополнение оборотных средств и прочие заемные средства).

Финансовая неустойчивость считается нормальной (допустимой), если величина привлекаемых для формирования запасов и затрат краткосрочных кредитов и заемных средств не превышает суммарной стоимости производственных запасов и готовой продукции (наиболее ликвидной части запасов и затрат).

4. Кризисное финансовое состояние, при котором предпринимательская фирма находится на грани банкротства, так как денежные средства, краткосрочные ценные бумаги и

дебиторская задолженность не покрывают даже ее кредиторской задолженности и просроченных ссуд:

$$З > СОС + ЗС.$$

В двух последних случаях (неустойчивого и кризисного финансового положения) устойчивость может быть восстановлена оптимизацией структуры пассивов, а также путем обоснованного снижения уровня запасов и затрат.

Список использованной литературы

1. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: российская практика. М.: Финансы и статистика, 1999. 118 с.
2. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Методика финансового анализа. М.: Инфра-М, 1999. 512с.
3. Финансовое управление фирмой / Под ред. В.И. Терехина. М.: Экономика, 1998. 98 с.
4. Финансовый менеджмент / Под ред. Е.С. Стояновой. М.: Перспектива, 2000. 216 с.
5. Финансовый менеджмент / Под ред. А. М. Ковалевой. М.: Инфра-м, 2004. 283с.
6. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент. М.: Финансы и статистика, 2000. 514с.
7. А. В. Тюрина Финансовый менеджмент (практикум). М.: Юнити, 2004.126с.

Рецензент: к.э.н. доцент., Супатаева Г.Т.

УДК:336.2:336.22

Ырысбекова Ж.Ы.

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Ырысбекова Ж.Ы.

КНУ имени Жусупа Баласагына

Urusbekova J.U.

KNU Jusup Balasagyn

САЛЫК РЕФОРМАСЫНЫН СТРАТЕГИЯЛЫК БАГЫТТАРЫ: ОТЧЕТТУУЛУКТУ ЖӨНӨКӨЙЛӨТҮҮ ЖАНА ФИСКАЛДЫК САНАРИПТЕШТИРҮҮ

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАЛОГОВОЙ РЕФОРМЫ: УПРОЩЕНИЕ ОТЧЕТНОСТИ И ФИСКАЛЬНАЯ ЦИФРОВИЗАЦИЯ STRATEGIC DIRECTIONS OF TAX REFORM: SIMPLIFICATION OF REPORTING AND FISCAL DIGITALIZATION

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада Кыргыз Республикасынын салык системасын 2030-жылга чейин реформалоонун стратегиялык багыттары каралат. Автор салык отчеттуулугун жөнөкөйлөтүү, фискалдык санариптештирүү жана заманбап маалыматтык технологияларды киргизүү маселелерине өзгөчө көңүл бурган. Изилдөөдө алдын ала толтурулган декларациялар, электрондук эсеп-фактуралар, онлайн-ККМ, электрондук аудит жана «бирдиктүү терезе» принциптеринин артыкчылыктары талданат. Ошондой эле салыктык башкарууда чоң маалыматтарды жана жасалма интеллектти пайдалануунун мааниси

көрсөтүлгөн. Макалада салык саясатынын ачык-айкындуулугун жогорулатуу, көмүскө экономиканы кыскартуу жана бизнес үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү маселелери каралган. Изилдөөнүн жыйынтыгында санариптик реформалар мамлекеттик бюджеттин туруктуулугун камсыздап, өлкөнүн инвестициялык жагымдуулугун жана экономикалык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатары белгиленет.

Аннотация: В статье рассматриваются стратегические направления реформирования налоговой системы Кыргызской Республики до 2030 года. Особое внимание уделяется вопросам упрощения налоговой отчетности, фискальной цифровизации и внедрения современных информационных технологий в налоговое администрирование. Анализируются преимущества предзаполненных деклараций, электронных счетов-фактур, онлайн-ККМ, электронного аудита и принципа «единого окна». Также раскрывается значение использования больших данных и искусственного интеллекта в деятельности налоговых органов. В работе рассматриваются меры по повышению прозрачности налоговой политики, снижению уровня теневой экономики и созданию благоприятных условий для бизнеса. Отдельно подчеркивается важность развития цифровой инфраструктуры, кибербезопасности и налоговой грамотности населения. Сделан вывод о том, что реализация цифровых реформ позволит повысить устойчивость бюджетной системы, инвестиционную привлекательность и конкурентоспособность национальной экономики.

Abstract: The article examines the strategic directions of tax system reform in the Kyrgyz Republic until 2030. Particular attention is paid to simplifying tax reporting, fiscal digitalization, and the introduction of modern information technologies into tax administration. The study analyzes the advantages of pre-filled tax declarations, electronic invoices, online cash registers, electronic audits, and the “single window” principle. The importance of using big data and artificial intelligence in tax administration is also highlighted. The article discusses measures aimed at increasing transparency in tax policy, reducing the shadow economy, and creating favorable conditions for business development. Special emphasis is placed on the development of digital infrastructure, cybersecurity, and tax literacy among the population. The author concludes that successful implementation of digital tax reforms will strengthen budget sustainability, improve the investment climate, and enhance the competitiveness of the national economy in the long term.

Негизги сөздөр: салыктар, салык системасы, фискалдык саясат, бюджеттик кирешелер, салыктык башкаруу, санариптештирүү, чакан жана орто бизнес (ЧОБ), салыктык жеңилдиктер, салык төлөө, мамлекеттик кирешелер

Ключевые слова: налоги, налоговая система, фискальная политика, бюджетные поступления, налоговое администрирование, цифровизация, малый и средний бизнес, налоговые льготы, уклонение от уплаты налогов, государственные доходы

Keywords: taxes, tax system, fiscal policy, budget revenues, tax administration, digitalization, small and medium-sized enterprises (SMEs), tax incentives, tax evasion, government revenues

В условиях глобальной трансформации экономики и усиления конкуренции за инвестиционные ресурсы совершенствование налоговой системы Кыргызской Республики становится одним из ключевых факторов устойчивого развития до 2030 года. Современные вызовы требуют формирования гибкой, прозрачной и технологически ориентированной налоговой политики, способной одновременно обеспечивать стабильные бюджетные

поступления и стимулировать предпринимательскую активность.

Одним из приоритетных направлений налоговой реформы выступает упрощение налоговой отчетности. Сложность процедур декларирования и администрирования налогов традиционно рассматривается как один из факторов, сдерживающих развитие малого и среднего бизнеса. В этой связи до 2030 года предполагается постепенный переход к максимально автоматизированной системе отчетности, при которой значительная часть данных будет формироваться без непосредственного участия налогоплательщика.

Ключевым инструментом в данном направлении является внедрение предзаполненных налоговых деклараций на основе данных, поступающих из различных цифровых источников. Использование информации из банковских систем, онлайн-касс и электронных счетов-фактур позволит существенно сократить временные и финансовые затраты бизнеса на выполнение налоговых обязательств. В перспективе это приведёт к снижению количества ошибок и уменьшению числа налоговых споров.

Особое значение приобретает развитие принципа «единого окна» для налогоплательщиков. Интеграция всех налоговых сервисов в единую цифровую платформу обеспечит удобный доступ к информации, возможность подачи отчетности и уплаты налогов в одном интерфейсе. Это повысит уровень прозрачности взаимодействия между государством и бизнесом, а также снизит административные барьеры.

Важным направлением реформирования является фискальная цифровизация, охватывающая внедрение современных информационных технологий в процессы налогового администрирования. К 2030 году предполагается дальнейшее развитие таких инструментов, как электронные счета-фактуры, онлайн-ККМ и системы прослеживаемости товаров. Их интеграция позволит создать сквозную систему контроля за движением товаров и денежных средств.

Цифровизация также открывает возможности для применения технологий анализа больших данных и искусственного интеллекта. Использование этих инструментов позволит налоговым органам более эффективно выявлять риски уклонения от налогообложения, прогнозировать налоговые поступления и оптимизировать контрольные мероприятия. При этом акцент будет сделан на риск-ориентированном подходе, что позволит минимизировать вмешательство в деятельность добросовестных налогоплательщиков.

Не менее важным аспектом является развитие безналичных расчетов как основы прозрачной экономики. Государственная политика в данном направлении будет направлена на стимулирование использования электронных платежей, что позволит сократить долю наличного оборота и повысить контролируемость финансовых потоков. В результате создаются условия для более полной легализации экономической деятельности.

Вместе с тем, реализация стратегии цифровизации требует решения ряда сопутствующих задач. К ним относятся обеспечение кибербезопасности, защита персональных данных, а также повышение уровня цифровой грамотности населения и предпринимателей. Без решения этих вопросов внедрение современных технологий может сопровождаться дополнительными рисками и ограничениями.

Отдельное внимание должно быть уделено совершенствованию налоговых режимов. В условиях цифровой экономики возникает необходимость адаптации законодательства к новым формам ведения бизнеса, включая электронную коммерцию и платформенную занятость. Упрощенные режимы налогообложения должны быть гибкими и учитывать особенности различных категорий налогоплательщиков.

Кроме того, стратегическим направлением является повышение прозрачности и предсказуемости налоговой политики. Для этого необходимо обеспечить стабильность налогового законодательства, минимизировать частые изменения и создать понятные правила игры для бизнеса. Это станет важным фактором повышения инвестиционной привлекательности страны.

Таким образом, упрощение налоговой отчетности и фискальная цифровизация являются взаимосвязанными элементами единой стратегии модернизации налоговой системы Кыргызской Республики до 2030 года. Их реализация позволит создать эффективную, ориентированную на сервис и доверие модель налогового администрирования, способствующую снижению теневой экономики, росту налоговых поступлений и устойчивому развитию национальной экономики.

Важным элементом дальнейшего реформирования налоговой системы до 2030 года является переход к проактивной модели налогового администрирования. В отличие от традиционного подхода, при котором налоговые органы реагируют на уже совершённые нарушения, проактивная модель предполагает предупреждение ошибок и минимизацию рисков на ранних этапах. Это достигается за счёт автоматических уведомлений, подсказок при заполнении отчетности и анализа поведения налогоплательщиков в цифровой среде.

Существенную роль в упрощении отчетности играет развитие концепции «невидимых налогов» (*invisible taxation*), при которой процесс исполнения налоговых обязательств становится максимально незаметным для бизнеса. Например, налоги могут автоматически рассчитываться и удерживаться при проведении транзакций через банковские системы или электронные платформы. Такой подход особенно актуален для самозанятых лиц и субъектов электронной коммерции, где традиционные формы отчетности являются избыточными и неэффективными.

В рамках цифровизации особое значение приобретает интеграция налоговой системы с финансовыми институтами. Банки и платежные организации становятся важными партнёрами государства в обеспечении прозрачности финансовых потоков. Обмен данными в режиме реального времени позволяет оперативно отслеживать хозяйственные операции и снижать возможности для уклонения от налогообложения. Однако реализация данного направления требует строгого соблюдения баланса между эффективностью контроля и защитой прав налогоплательщиков.

Дополнительным направлением реформы является развитие электронного аудита (*e-audit*). В отличие от традиционных выездных проверок, электронный аудит осуществляется дистанционно на основе анализа цифровых данных. Это значительно снижает административную нагрузку на бизнес и повышает объективность контрольных процедур. К 2030 году предполагается расширение применения данного инструмента, особенно в отношении крупных и средних налогоплательщиков.

Следует отметить, что цифровизация налоговой системы тесно связана с вопросами институционального доверия. Чем выше уровень доверия к государственным органам, тем активнее налогоплательщики используют электронные сервисы и добровольно исполняют свои обязательства. В этой связи важным направлением является повышение открытости налоговых органов, обеспечение прозрачности принимаемых решений и развитие механизмов обратной связи с бизнесом.

Неотъемлемой частью реформы становится совершенствование кадрового потенциала налоговых органов. В условиях цифровой трансформации возрастает потребность в

специалистах, обладающих компетенциями в области анализа данных, информационных технологий и риск-менеджмента. Это требует модернизации системы подготовки и повышения квалификации сотрудников, а также внедрения современных управленческих подходов.

Кроме того, до 2030 года предполагается активизация международного сотрудничества в налоговой сфере. В условиях глобализации и цифровизации экономики вопросы налогообложения всё чаще выходят за рамки национальных границ. Участие в международных инициативах по обмену налоговой информацией, борьбе с размыванием налоговой базы и трансграничным уклонением от налогообложения позволит повысить эффективность национальной налоговой системы.

Особое внимание следует уделить адаптации налоговой политики к развитию цифровых платформ и новых бизнес-моделей. Электронная коммерция, фриланс, платформенная занятость требуют пересмотра традиционных подходов к определению налоговой базы и налогового резидентства. В этой связи до 2030 года необходимо разработать гибкие механизмы налогообложения, которые будут учитывать особенности цифровой экономики и одновременно обеспечивать справедливое распределение налоговой нагрузки.

Важным стратегическим ориентиром является также экологизация налоговой системы. В рамках концепции устойчивого развития государство может использовать налоговые инструменты для стимулирования экологически ответственного поведения бизнеса. Это может включать налоговые льготы для предприятий, внедряющих «зеленые» технологии, а также постепенное введение экологических платежей.

Подводя итог, можно отметить, что стратегические направления налоговой реформы Кыргызской Республики до 2030 года ориентированы на формирование современной, технологичной и адаптивной системы налогообложения. Упрощение отчетности и фискальная цифровизация выступают ключевыми элементами данной трансформации, обеспечивая снижение административной нагрузки, повышение прозрачности экономики и укрепление налоговой дисциплины.

В долгосрочной перспективе успешная реализация указанных направлений позволит создать устойчивую модель взаимодействия государства и бизнеса, основанную на доверии, цифровых технологиях и взаимной ответственности, что станет важным фактором экономического роста и повышения конкурентоспособности страны.

В контексте дальнейшего совершенствования налоговой системы до 2030 года особое значение приобретает развитие экосистемного подхода к налоговому администрированию. Речь идет о формировании единого цифрового пространства, в котором налоговые органы, бизнес, финансовые учреждения и другие государственные структуры функционируют как взаимосвязанные элементы. Такая модель позволяет обеспечить непрерывный обмен данными, повысить согласованность действий и минимизировать дублирование функций.

Одним из ключевых направлений в рамках данного подхода является создание цифрового профиля налогоплательщика. Этот инструмент предполагает аккумулирование всей релевантной информации о хозяйственной деятельности субъекта в единой системе. На основе таких данных становится возможным автоматическое формирование отчетности, прогнозирование налоговой нагрузки и предоставление персонализированных рекомендаций. Это не только упрощает взаимодействие с налоговыми органами, но и способствует повышению финансовой дисциплины.

Кроме того, перспективным направлением является внедрение элементов поведенческой экономики в налоговую политику. Использование «мягких» инструментов воздействия, таких как напоминания, уведомления о сроках уплаты и сравнительная информация о поведении других налогоплательщиков, может существенно повысить уровень добровольного исполнения налоговых обязательств без усиления административного давления.

Подводя итог дальнейшему развитию данного направления, следует отметить, что успешная реализация стратегических реформ требует комплексного и поэтапного подхода. Упрощение отчетности и фискальная цифровизация должны сопровождаться институциональными изменениями, развитием человеческого капитала и укреплением доверия между государством и бизнесом.

В конечном итоге, к 2030 году налоговая система Кыргызской Республики должна трансформироваться в современную, высокотехнологичную и ориентированную на пользователя систему, обеспечивающую баланс между фискальной эффективностью и благоприятными условиями для экономического роста.

Список использованной литературы

1. Байгазиев А. С. Финансовые ресурсы государства и налоговая политика. – Бишкек, 2021.
2. Жумабеков Б. Ж. Основы финансовой системы Кыргызской Республики. – Бишкек: КГТУ им. И. Раззакова, 2020.
3. Султанов А. К. Налоговая система Кыргызстана: теория и практика. – Бишкек, 2019.
4. Иманалиев Э. М. Фискальная политика и налогообложение в условиях рыночной экономики Кыргызстана. – Бишкек, 2022.
5. Осмоналиев К. Ш. Финансовый менеджмент и налоговое регулирование в Кыргызской Республике. – Бишкек, 2021.
6. Токтосунов К. Т. Страхование и налоговое регулирование в Кыргызской Республике. – Бишкек, 2020.
7. Мырзаев Н. С. Риски и управление ими в финансовых и налоговых организациях. – Бишкек, 2020.
8. Мамедов И. А. Налоги и налогообложение: теория и практика. – М.: Финансы и статистика, 2020.

Рецензент: э.и.к., доцент Исраилов Э.М.

УДК 378.1:005.21

Эркинбек кызы Ж.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ
Эркинбек кызы Ж.
КНУ имени Жусупа Баласагына
Erkinbek kyzy J.
KNU Jusup Balasagyn

**СТРАТЕГИЯЛЫК ПЛАНДООНУН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ
МЕХАНИЗМДЕРИ
МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО
ПЛАНИРОВАНИЯ
MECHANISMS FOR ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF STRATEGIC PLANNING**

Кыскача мүнөздөмө: Бул макалада жогорку окуу жайларында стратегиялык пландоонун эффективдүүлүгүн жогорулатуунун негизги механизмдери каралган. Изилдөөдө KPI системасын киргизүү, мониторинг жана баалоо процесстерин өркүндөтүү, кадрдык потенциалды өнүктүрүү, тобокелдиктерди башкаруу, санариптик мониторинг, мотивациялык механизмдер жана стратегиялык ийкемдүүлүктү камсыздоо маселелери талданган. Ошондой эле санариптик дашборддорду колдонуу, бенчмаркинг жүргүзүү, процесстерди оптималдаштыруу, далилдерге негизделген башкаруу жана инновациялык башкаруу маданиятын калыптандыруунун артыкчылыктары көрсөтүлгөн. Изилдөөнүн жыйынтыгында аталган механизмдерди комплекстүү колдонуу билим берүү мекемелеринин стратегиялык башкаруусунун сапатын жогорулатып, туруктуу өнүгүүсүн камсыздай тургандыгы аныкталган.

Аннотация: В статье рассматриваются основные механизмы повышения эффективности стратегического планирования в высших учебных заведениях. Исследованы вопросы внедрения системы KPI, совершенствования мониторинга и оценки результатов деятельности, развития кадрового потенциала, управления рисками, цифрового мониторинга, мотивационных механизмов и обеспечения стратегической гибкости. Особое внимание уделено использованию цифровых дашбордов, бенчмаркингу, оптимизации процессов, управлению на основе доказательных данных и формированию инновационной управленческой культуры. Сделан вывод о том, что комплексное применение данных механизмов способствует повышению качества стратегического управления и устойчивому развитию образовательных организаций.

Abstract: This article examines the key mechanisms for enhancing the effectiveness of strategic planning in higher education institutions. The study analyzes the implementation of KPI systems, improvement of monitoring and evaluation processes, human resource development, risk management, digital monitoring, motivational mechanisms, and strategic flexibility. Particular attention is given to the use of digital dashboards, benchmarking, process optimization, evidence-based management, and the development of an innovative management culture. The study concludes that the integrated application of these mechanisms contributes to improving the quality of strategic management and ensuring the sustainable development of educational institutions.

Негизги сөздөр: стратегиялык пландоо, стратегиялык башкаруу, KPI системасы, мониторинг, тобокелдиктерди башкаруу, санариптик трансформация, мотивация, бенчмаркинг, жогорку билим берүү, университетти башкаруу.

Ключевые слова: стратегическое планирование, стратегическое управление, система KPI, мониторинг, управление рисками, цифровая трансформация, мотивация персонала, бенчмаркинг, высшее образование, управление университетом.

Keywords: strategic planning, strategic management, KPI system, monitoring, risk management, digital transformation, staff motivation, benchmarking, higher education, university management.

Билим берүү мекемесинде стратегиялык пландоонун натыйжалуулугу анын ишке ашырылышын туруктуу көзөмөлдөө, өлчөө жана жакшыртуу механизмдерине түздөн-түз байланыштуу. Стратегиялык башкаруу бир жолку процесс эмес, ал үзгүлтүксүз цикл катары иштейт. Ошондуктан университет деңгээлинде пландоонун эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн комплекстүү механизмдерди колдонуу зарыл.

KPI (Key Performance Indicators) — бул мекеменин стратегиялык максаттарына жетишүү деңгээлин сандык жана сапаттык көрсөткүчтөр аркылуу баалоочу система. KPI системасы университеттин ар бир түзүмүндө иштин натыйжалуулугун объективдүү өлчөөгө шарт түзөт.

Негизги KPI багыттары:

- билим берүү сапатынын көрсөткүчтөрү;
- илимий ишмердүүлүктүн деңгээли;
- студенттердин академиялык жетишүүсү;
- бүтүрүүчүлөрдүн ишке орношуусу;
- эл аралык кызматташтык көрсөткүчтөрү.

KPI системасынын негизги логикалык формуласы төмөнкүдөй:

$KPI = \text{План} / \text{Натыйжа} \times 100\%$ Бирок практикалык башкарууда көбүнчө төмөнкүдөй түшүндүрмө колдонулат:

$KPI = \text{Иш жүзүндөгү натыйжа} / \text{Пландалган максат} \times 100\%$

Бул ыкма стратегиялык максаттардын аткарылыш деңгээлин так баалоого мүмкүнчүлүк берет.

Мониторинг стратегиялык пландоонун ишке ашышын үзгүлтүксүз көзөмөлдөөнүн негизги инструменти болуп саналат. Ал маалыматтарды чогултуу, талдоо жана чечим кабыл алууга негиз түзөт.

Мониторингдин негизги функциялары:

- пландын аткарылышын көзөмөлдөө;
- четтөөлөрдү өз убагында аныктоо;
- оңдоо чараларын киргизүү;
- башкаруу чечимдерин негиздөө.

Мониторинг процесси төмөнкү цикл аркылуу ишке ашат:

Өлчөө → Салыштыруу → Анализ → Түзөтүү

Стратегиялык пландоонун натыйжалуулугу кадрдык потенциалдын деңгээлине да түздөн-түз көз каранды. Ошондуктан персоналды системалуу түрдө өнүктүрүү маанилүү механизм болуп саналат.

Негизги багыттар:

- окутуучулардын квалификациясын жогорулатуу;
- санариптик көндүмдөрдү өнүктүрүү;
- академиялык мобилдүүлүктү кеңейтүү;
- тренингдер жана семинарларды уюштуруу;
- илимий изилдөөлөргө катышууну стимулдаштыруу.

Кадрдык өнүгүү стратегиялык натыйжалуулуктун негизги факторлорунун бири болуп эсептелет.

Квалификация+Санариптик көндүм+Тажрыйба → Жогорку натыйжалуулук

Стратегиялык пландоодо тобокелдиктерди туура баалоо жана башкаруу өзгөчө мааниге ээ. Коркунучтарды башкаруу мекеменин туруктуулугун сактоого жана күтүлбөгөн

жагдайларга даяр болууга жардам берет.

Негизги коркунучтар:

- каржылык туруксуздук;
- кадрлардын агып кетиши;
- технологиялык артта калуу;
- маалыматтык системалардын бузулушу;
- тышкы чөйрөдөгү өзгөрүүлөр.

Коркунучтарды башкаруу төмөнкү этаптар аркылуу ишке ашат:

- тобокелдиктерди аныктоо;
- алардын ыктымалдыгын баалоо;
- таасир деңгээлин талдоо;
- алдын алуу чараларын иштеп чыгуу;
- мониторинг жүргүзүү.

Тобокелдикти баалоонун жалпы модели:

$\text{Ыктымалдык} \times \text{Таасир} = \text{Тобокелдик деңгээли}$

Стратегиялык пландоонун эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн КРІ системасын киргизүү, туруктуу мониторинг жүргүзүү, кадрдык потенциалды өнүктүрүү жана коркунучтарды башкаруу механизмдерин колдонуу зарыл. Бул ыкмалар университеттин стратегиялык башкаруусун системалуу, өлчөнүүчү жана натыйжалуу кылууга шарт түзөт.

Стратегиялык пландоонун сапатын жогорулатуу үчүн механизмдерди ишке ашыруу жетиштүү эмес, алардын өз ара байланышын жана туруктуу иштешин камсыз кылуу маанилүү. Бул жерде негизги көңүл башкаруу системасынын адаптацияланышына жана реалдуу убакытта чечим кабыл алууга бурулат.

КРІ системасы натыйжалуу иштеши үчүн ал жалпы стратегиялык максаттар менен гана эмес, ар бир структуралык бөлүмдүн милдеттери менен да байланышта болушу керек. Башкача айтканда, КРІлер факультет, кафедра жана жеке кызматкер деңгээлине чейин түшүрүлөт.

Интеграцияланган КРІ системасы төмөнкү деңгээлдерде иштейт:

- университет деңгээли (жалпы стратегиялык көрсөткүчтөр);
- факультет деңгээли (окуу-илимий көрсөткүчтөр);
- кафедра деңгээли (окутуу сапаты жана дисциплина);
- жеке кызматкер деңгээли (жеке натыйжалуулук).

Бул көп деңгээлдүү система башкарууда жоопкерчиликти так бөлүштүрүүгө шарт түзөт.

Университет→Факультет→Кафедра→Кызматкер=КРІ иерархиясы

Стратегиялык пландоонун эффективдүүлүгүн жогорулатууда мониторинг системасын санариптик негизге өткөрүү маанилүү кадам болуп саналат. Бул маалыматты ыкчам чогултууга жана реалдуу убакыт режиминде анализдөөгө мүмкүнчүлүк берет.

Санариптик мониторингдин артыкчылыктары:

- маалыматтарды автоматтык түрдө жаңыртуу;
- адам факторунун таасирин азайтуу;
- отчетторду ыкчам түзүү;
- визуалдык аналитика (дашборддор);
- чечим кабыл алууну ылдамдатуу.

Бул система стратегиялык башкарууну реактивдүү эмес, проактивдүү деңгээлге алып

чыгат.

Реалдуу убакыттагы маалымат→Аналитика→Ыкчам чечим

Стратегиялык пландоонун ийгилиги кызматкерлердин мотивация деңгээлине да байланыштуу. Эгерде персоналдын ишке болгон кызыгуусу төмөн болсо, эң мыкты стратегия да толук ишке ашпай калышы мүмкүн.

Мотивациянын негизги инструменттери:

- KPI негизиндеги сыйлоо системасы;
- профессионалдык өсүү мүмкүнчүлүктөрү;
- окутуу жана кайра даярдоо программалары;
- академиялык жетишкендиктерди колдоо;
- иштин ачыктыгы жана баалоонун адилеттүүлүгү.

Мотивациянын жалпы модели:

Жыйынтык+Баалоо+Сыйлоо=Мотивация

Заманбап билим берүү чөйрөсү тез өзгөрүп жаткандыктан, стратегиялык пландар да өзгөрүүлөргө тез адаптация болушу керек. Бул принцип стратегиялык ийкемдүүлүк деп аталат.

Ийкемдүүлүктүн негизги элементтери:

- стратегияны мезгил-мезгили менен жаңылоо;
- жаңы технологияларды тез киргизүү;
- рыноктук жана коомдук өзгөрүүлөргө жооп берүү;
- альтернативдүү сценарийлерди иштеп чыгуу.

Бул механизм университеттин туруктуулугун сактоого жардам берет.

Өзгөрүү+Адаптация→Туруктуу стратегия

Эффективдүү стратегиялык пландоо үчүн маалыматтык ачыктык принципи маанилүү. Бул башкаруу чечимдеринин негизделген жана ишенимдүү болушун камсыз кылат.

Негизги элементтер:

- ачык отчет берүү системасы;
- ички аудит;
- коомчулукка маалымат берүү;
- санариптик отчеттук платформалар.

Бул факторлор университеттин ишмердүүлүгүнө болгон ишенимди жогорулатат.

Стратегиялык пландоонун эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн KPI системасын көп деңгээлдүү интеграциялоо, санариптик мониторингди өнүктүрүү, персоналды мотивациялоо, стратегиялык ийкемдүүлүктү камсыз кылуу жана маалыматтык ачыктыкты жогорулатуу зарыл. Бул механизмдердин бирдиктүү иштеши университеттин башкаруу системасын заманбап, натыйжалуу жана туруктуу өнүгүүгө багытталган модельге айлантат.

Стратегиялык пландоонун натыйжалуулугун жогорулатуу бир эле инструментке таянбайт, ал бир нече башкаруу механизмдеринин комплекстүү иштешине негизделет. Бул механизмдер университеттин ички процесстерин туруктуу жакшыртууга жана стратегиялык максаттардын ишке ашуусун реалдуу контролдоого мүмкүнчүлүк берет.

Заманбап башкарууда маалыматты жөн гана чогултуу эмес, аны визуалдык жана ыкчам талдоо маанилүү орунда турат. Бул максатта санариптик дашборд системалары колдонулат. Алар стратегиялык көрсөткүчтөрдү бир экранда көрсөтүп, жетекчиликке ыкчам чечим кабыл алууга шарт түзөт.

Дашборд системасы төмөнкүлөрдү камтыйт:

- студенттердин жетишүүсү боюнча статистика;
- окутуучулардын КРІ көрсөткүчтөрү;
- илимий активдүүлүк динамикасы;
- финансылык көрсөткүчтөр;
- окуу процессинин сапат индикаторлору.

Бул инструмент стратегиялык пландоону реалдуу убакыттагы башкарууга жакындатат.

Стратегиялык пландоонун эффективдүүлүгүн жогорулатууда башка университеттердин тажрыйбасын салыштыруу маанилүү роль ойнойт. Бенчмаркинг аркылуу мекеме өзүнүн көрсөткүчтөрүн атаандаш же үлгүлүү университеттер менен салыштырып, өнүгүү багыттарын аныктайт.

Бенчмаркингдин негизги багыттары:

- эл аралык университеттер менен салыштыруу;
- улуттук деңгээлдеги жогорку окуу жайлар менен анализ;
- мыкты практикаларды адаптациялоо;
- ички процесстерди оптималдаштыруу.

Бул ыкма стратегиялык чечимдерди негиздөөгө жардам берет.

Стратегиялык пландоонун сапатын жогорулатуу үчүн университеттин ички процесстери кайра каралып, жөнөкөйлөтүлүшү зарыл. Бул ашыкча бюрократияны азайтып, ресурстарды үнөмдөөгө шарт түзөт.

Оптималдаштыруу багыттары:

- документ жүгүртүүнү кыскартуу;
- кайталанма функцияларды жоюу;
- жоопкерчиликти так бөлүштүрүү;
- процесстерди автоматташтыруу;
- башкаруу деңгээлдерин оптималдаштыруу.

Кайталанма иштер→Автоматташтыруу→Эффективдүүлүк

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын билим берүү жөнүндө мыйзамы. – Бишкек, 2023.
2. Жогорку аттестациялык комиссия. Магистрдик диссертацияларды даярдоо боюнча методикалык көрсөтмөлөр. – Бишкек, 2022.
3. ЮНЕСКО. Education Strategy 2022–2029. – Paris, 2022.
4. UNICEF. Digital Transformation in Education. – New York, 2021.
5. Стратегический менеджмент / ред. А. Н. Петров. – Москва: Юрайт, 2020.
6. Менеджмент в образовании / ред. Т. И. Шамова. – Москва: Академия, 2019.
7. Стратегиялык менеджмент боюнча илимий макалалар жыйнагы. – Бишкек, 2020.

Рецензент :п.и.к., доцент Чекирова Г.К.

Сведения об авторах

1. Абдылдаев А.А. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
2. Адыл кызы К. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
3. Акылбекова А.А. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
4. Аман кызы Б. – п.и.к., доцент, магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
5. Арсланова А. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
6. Арзыгулова М. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
7. Асанкулова М.К. — кандидат педагогических наук, старший преподаватель Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
8. Асаналиева Ш.Т.- магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
9. Атанаев Т.Б. профессор, физика жана аны окутуунун технологиялары кафедрасы, И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
10. Байматова А. Т. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
11. Байкеева А.Т. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
12. Бекбоева Б.Б. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
13. Бектемирова П. магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
14. Бейшеналиева У.У. п.и.к., доцент, Ж. Баласагын атындагы КУУ
15. Белекова М.Р. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
16. Биймурсаева Б.М. – п.и.к., доцент Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
17. Бийгелдиева Н.А. – ф.и.д., проф.м.а., Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
18. Билалова Г.Т. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
19. Болотбек кызы Ш. — магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
20. Болотбек уулу С - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
21. Даткабекова Ж. А. – ф.и.к., доцент Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына

22. Досумбекова П.Д. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
23. Дөөлөтбекова Ж.Д. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
24. Дүйшөнбек кызы А. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
25. Жайлобаева Т. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
26. Жантаев А. – ф.и.д., профессор, КР Президентине караштуу УИА, Ч. Айтматов ат. Адабият институту
27. Жаасынбыкова М. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
28. Жакшылык кызы М. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
29. Жалдыбаева Н.Т. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
30. Жолдошбекова А. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
31. Жумабаева Э.Т. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
32. Жумадилова А.Ж. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
33. Жумакадырова Ч.Ж.-
34. Жунусакунова А.Д.-доцент, п.и.к., - Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
35. Жылкыбаева Ш. К. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
36. Исаева Ж.Э. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
37. Исраилов Э.М. – э.и.к., доцент, Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
38. Искенова Сактагүл – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
39. Калдыбаев С.К. - доцент педагогических наук, профессор КНУ имени Жусупа Баласагына
40. Касаболотова Г.А. – научный руководитель, к.п.н., преподаватель Нарынского регионального многофункционального института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
41. Касымбаева М.С. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
42. Касымова Г.Т. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
43. Кубанычбек кызы М - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына

44. Курманбек кызы Ч – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
45. Кубанычбек кызы Ж – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
46. Кубандык кызы М – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
47. КУДАЙБЕРДИ Кызы д.- магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
48. Курманакунова С.Ш. — магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
49. Курманбекова С – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
50. Куштарбек кызы М – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
51. Конокбаева Н. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
52. Көчкөнбаева С. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
53. Кыдырма кызы М - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
54. Майрамбеков А.М. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
55. Мамбеталиева А. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
56. Мамбеталиева А.М. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
57. Максатбек кызы Б – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
58. Максатова Б.М. = преподаватель Нарынского регионального многопрофильного института имени С.Нааматова Кыргызского национального университета имени Ж.Баласагына
59. Мирланбек кызы Н — магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
60. Мокеева А. – ф.и.к., доц.м.а., И. Арабаев ат. КМУ
61. Моңолбаева С. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
62. Молдакунова А.К. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
63. Мукашова А.С. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
64. Муратбекова С.М. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
65. Муңайтпасова Г – п.и.к.,доцент Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына

66. Мундуспаева К.Т. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
67. Нурбекова Д.– магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
68. Нурланбек кызы Г – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
69. Нуралиева Н.М. - к.э.н, доцент, главный специалист Академии им. Ж. Абдрахманова при Президенте Кыргызской Республики.
70. Омуралиева М.Н. - Старший преподаватель Нарынского регионального многопрофильного института им.С.Нааматова при КНУ имени Жусупа Баласагына
71. Өмүрканов Т.А. – ф.и.к., доц.м.а., Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
72. Орозалиева Г.А. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
73. Осмонова Б.М. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
74. Омотоев С.К. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
75. Осмоналиева Н. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
76. Осмонова П. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
77. Рахбек кызы Н – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
78. Рысбекова Ж. –магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
79. Сайдин кызы Б – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
80. **Сатар кызы Н** - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
81. Суюнова Б. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
82. Сыдыкова Ч. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
83. Таалайбек кызы А – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагынаув
84. Таалайбек кызы С – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
85. Талантбек кызы Ж – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
86. Талантбекова Ж.Т. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
87. Таштанкулова Ж.Ж. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына

88. Токтакунова Г. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
89. Токтоболотова Ж. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
90. Токтобек кызы К - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
91. Токошова Ж. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
92. Турдугулова Г.Б. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
93. Улан кызы С. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
94. Усонгазы кызы А. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
95. Умарова А.Н. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
96. Хасенова А. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
97. Шадыманова М. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
98. Эгимбаева Ж.Б – п.и.к., доцент, Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
99. Эгимбаева Ж.Б – п.и.к., доцент, Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
100. Шайманбетова Ф. – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
101. Шарапова А. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
102. Шаршембиева А.З.- магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
103. Шаршембаева А. - магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
104. **Шерматова Илмира –к.п.н., доцент**, Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына
105. Эсенбаева Акбермет – магистрант Нарынского регионального многопрофильного института им. С.Нааматова КНУ имени Жусупа Баласагына

Содержание

Педагогические науки	5
Абдылдаев А.А, Өмүрканов Т.А., Бийгелдиева Н.А.....	5
КЕЛЕЧЕКТЕГИ АДСТИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ПОТЕНЦИАЛЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	5
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА.....	5
THEORETICAL BASIS FOR DEVELOPING THE CREATIVE POTENTIAL OF FUTURE SPECIALISTS	5
Адыл кызы К., Омуралиева М.Н.	11
ПРЕДМЕТ АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТАРДЫН НЕГИЗИНДЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОКУТУУ ҮЧҮН КЕЙС-ЫКМАЛАРЫН ИШТЕП ЧЫГУУ	11
РАЗРАБОТКА КЕЙС-МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИНФОРМАТИКЕ НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ	11
THE SUBJECT IS ARALYK BAYLANYSHTARDYN NEGIZINDE INFORMATICS OKUTUU UCHUN CASE-YMALARYN ISHTEP CHYGUU	11
Акылбекова А.А.....	15
ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ (МКТ, ДОЛБООРЛОО, КЕЙС-СТАДИ, STEAM) ИНТЕГРАЦИЯЛОО - ДАЯРДЫКТЫН НЕГИЗГИ ШАРТЫ КАТАРЫ	15
ИНТЕГРАЦИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ, ПРОЕКТИРОВАНИЕ, КЕЙС- СТАДИ, STEAM) В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС – КАК КЛЮЧЕВОЕ УСЛОВИЕ ГОТОВНОСТИ.	15
INTEGRATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES (ICT, DESIGN, CASE STUDIES, STEAM) INTO THE EDUCATIONAL PROCESS IS A KEY PREREQUISITE FOR READINESS.....	15
Алмазова К.А.....	19
ЧЕТ ӨЛКӨЛӨРДӨГҮ МЕКТЕПТИК САПАТТЫ БААЛОО ТАЖРЫЙБАСЫ	19
ОПЫТ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ	19
INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ASSESSING THE QUALITY OF SCHOOL EDUCATION	19
Асаналиева Ш.Т.....	25
ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА (5-7 ЛЕТ) В КЫРГЫЗСКОЙ СЕМЬЕ	25
КЫРГЫЗ ҮЙ-БҮЛӨСҮНДӨ МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН (5-7 ЖАШ) БААРЛАШУУ МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ	25
DEVELOPING COMMUNICATION CULTURE IN PRESCHOOL CHILDREN (AGES 5-7) IN KYRGYZ FAMILIES	25
Асанкулова М.К., Болотбек кызы Ш.	32
ОЮН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОЙ-ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ	32
ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	32
GAME TECHNOLOGIES AS A MEANS OF DEVELOPING THE THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS	32
Асанкулова М.К., Курманакунова С.Ш.....	37

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕГИ БААЛООНУН МОТИВАЦИЯЛОО КАРАЖАТТАРЫНЫН ТҮРЛӨРҮ.....	37
ВИДЫ МОТИВАЦИОННЫХ СРЕДСТВ ОЦЕНИВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	37
TYPES OF MOTIVATIONAL ASSESSMENT TOOLS IN PRIMARY SCHOOL	37
Асанкулова М.К., Мирланбек кызы Н.....	43
БАШТАЛГЫЧ БИЛИМ БЕРҮҮДӨ КОМПЬЮТЕРДИК ОЮНДАРДЫ КОЛДОНУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ.....	43
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ	43
“PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING COMPUTER GAMES IN PRIMARY EDUCATION”	43
Атанаев Т.Б.,¹ Омотоев С.².....	49
ФИЗИКА САБАКТАРЫНДА ОКУУЧУЛАРДЫН КОГНИТИВДИК АКТИВДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮ	49
ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ФИЗИКИ	49
FORMATION AND DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN PHYSICS LESSONS COMPETENCIALAR	49
Байкеева А.Т., Мукашова А.С.	54
ОЮНДАРДЫН ЖАНА КӨНҮГҮҮЛӨРДҮН ЖАРДАМЫ МЕНЕН КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭРКТҮҮ КӨҢҮЛ БУРУУСУН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ЫКМАЛАРЫ	54
МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОЛЬНОГО ВНИМАНИЯ У УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ КЛАССОВ С ПОМОЩЬЮ ИГР И УПРАЖНЕНИЙ.....	54
METHODS FOR DEVELOPING VOLUNTARY ATTENTION IN JUNIOR HIGH SCHOOL STUDENTS USING GAMES AND EXERCISES	54
Байматова А. Т.....	60
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫ ОРУС ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮГӨ ПРОПЕДЕВТИКАЛЫК ДАЯРДООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ.....	60
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОПЕДЕВТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ	60
PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROPEDEUTICAL PREPARATION OF PRESCHOOL CHILDREN FOR LEARNING THE RUSSIAN LANGUAGE.....	60
Бейшеналиева У.Ү., Осмонова Б.М., Белекова М.Р., Токтомамбетова Ж.А.	65
АЛГОРИТМИ: ОРТО МЕКТЕПТИН ИНФОРМАТИКА САБАГЫНДА STEAM-ДОЛБООРЛОРДУ ИШКЕ АШЫРУУНУН ЖАЛПЫ КОЛДОНУУНУН ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ	65
АЛГОРИТМ: НА УРОКЕ ИНФОРМАТИКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЩЕГО ПРИМЕНЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ STEAM-ПРОЕКТОВ компетенции.	65
ALGORITHM: IN A COMPUTER SCIENCE LESSON IN HIGH SCHOOL SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE GENERAL APPLICATION OF THE IMPLEMENTATION OF STEAM PROJECTS OF competence.....	65
Бекбоева Б.Б.	70
ТАРБИЯЧЫЛАРДЫН УНИВЕРСАЛДУУ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН НЕГИЗИНДЕ АЛАРДЫН СТРЕСКЕ ТУРУКТУУЛУГУН КАЛЫПТАНДЫРУУ	70
ФОРМИРОВАНИЕ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ИХ УНИВЕРСАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ.....	70

FORMATION OF STRESS RESILIENCE OF EDUCATORS BASED ON THE DEVELOPMENT OF THEIR UNIVERSAL COMPETENCIES.....	70
Болотбек уулу С., Омуралиева М.Н.....	74
ПЛАТФОРМА WAYGROUND QUIZIZZ БИЛИМДИ УЧУРДАГЫ ЖАНА ЖЫЙЫНТЫКТООЧУ ТЕКШЕРҮҮНҮН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ	74
ПЛАТФОРМА WAYGROUND QUIZIZZ КАК СРЕДСТВО ТЕКУЩЕГО И ИТОГОВОГО КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ	74
THE WAYGROUND QUIZIZZ PLATFORM AS A MEANS OF CURRENT AND FINAL KNOWLEDGE CONTROL	74
Давлетова К., Омуралиева М.Н.....	81
ИНФОРМАТИКА БОЮНЧА САБАКТАН ТЫШКАРКЫ ИШ - ЧАРАЛАРДЫ УЮШТУРУУ: ИЙРИМДЕР, ХАКАТОНДОР ЖАНА ОЛИМПИАДАЛАР	81
ВНЕКЛАСНЫЕ ЗАНЯТИЯ ПО ИНФОРМАТИКЕ ОРГАНИЗАЦИЯ МЕРОПРИЯТИЙ: КРУЖКИ, ХАКАТОНЫ И ОЛИМПИАДЫ.....	81
EXTRACURRICULAR COMPUTER SCIENCE CLASSES ORGANIZATION OF EVENTS: CLUBS, HACKATHONS, AND OLYMPIADS	81
Досумбекова П.Д., Бийгелдиева Н.А., Өмүрканов Т.А.	88
МЕКТЕПKE ЧЕЙИНКИ УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАРГА АДЕПТИК-ЭРКТИК САПАТТАРДЫ КАЛЫПТАНДЫРУУДА УЛУТТУК ОЮНДАРДЫН ТААСИРИ.....	88
ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭТИЧЕСКИХ И ДОБРОВОЛЬЧЕСКИХ КАЧЕСТВ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДЕТСКОГО ВОЗРАСТА	88
THE INFLUENCE OF NATIONAL GAMES ON THE DEVELOPMENT OF ETHICAL AND VOLUNTEER QUALITIES IN OLDER CHILDREN	88
Дүйшөнбек кызы А., Биймурсаева Б.М.	94
ОКУУЧУЛАРДЫН ТААНЫП-БИЛҮҮ ИШ-АРАКЕТТЕРИН АЛГОРИТМДЕШТИРҮҮ — БИЛИМ САПАТЫН ЖОГОРУЛАТУУНУН ФАКТОРУ КАТАРЫ.....	94
АЛГОРИТМИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ.....	94
ALGORITHMIZATION OF STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY AS A FACTOR IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION	94
Жакшылык кызы М., Эгимбаева Ж.Б.	99
МЕКТЕПKE ЧЕЙИНКИ УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДА МУЗЫКАЛЫК ИШ-АРАКЕТТЕР ПРОЦЕССИНДЕ УЛУТТУК ӨЗҮН-ӨЗҮ АНЫКТООНУ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУНУН ШАРТТАРЫ.....	99
УСЛОВИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.	99
CONDITIONS FOR INCREASING THE EFFECTIVENESS OF THE FORMATION OF NATIONAL SELF-DETERMINATION IN THE PROCESS OF MUSICAL ACTIVITIES IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN	99
Жалдыбаева Н. Т.	105
ЖАСАЛМА ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУГА БОЛГОН МОТИВАЦИЯСЫН ЖОГОРУЛАТУУ	105
ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА	105
INCREASING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' LEARNING MOTIVATION THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES.....	105

Жылкыбаева Ш.К.	108
ДЕНЕ ТАРБИЯСЫ БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ОКУУ ПРОЦЕССИНИН АЖЫРАГЫС БӨЛҮГҮ КАТАРЫ	108
ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	108
PHYSICAL EDUCATION AS AN INTEGRAL PART OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN PRIMARY SCHOOL	108
Исаева Ж.Э., Бийгелдиева Н.А., Өмүрканов Т.А.	113
ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУ САБАТТУУЛУГУН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	113
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ	113
THEORETICAL BASIS FOR DEVELOPING STUDENTS' READING SKILLS	113
Искенова С., Моисеева А., Жантаев А	119
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА ТЕХНОЛОГИЯ САБАКТАРЫНДА ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯЛАНГАН ОКУТУУНУ ИШКЕ АШЫРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ..	119
ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	119
FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF DIFFERENTIATED LEARNING IN TECHNOLOGY LESSONS IN ELEMENTARY GRADES	119
Жумабаева Э. Т.	122
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА ОКУУЧУЛАРДЫН ЖЕТИШПЕГЕНДИГИН ЖЕНҮҮДӨ ЖЕКЕЧЕ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯЛАНГАН ЫКМАНЫ КОЛДОНУУ ТАЖРЫЙБАСЫ	123
ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНО-ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА В ПРЕОДОЛЕНИИ НЕУСПЕВАЕМОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ	123
THE EXPERIENCE OF USING AN INDIVIDUALLY DIFFERENTIATED APPROACH TO OVERCOME UNDERACHIEVEMENT IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS	123
Конокбай кызы Н.	127
САНАРИПТИК БАШКАРУУ СИСТЕМАЛАРЫН КИРГИЗҮҮ (E-SCHOOL, ЭЛЕКТРОНДУК ЖУРНАЛ Ж.Б.)	127
ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ (E-SCHOOL, ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ И ДР.)	127
IMPLEMENTATION OF DIGITAL MANAGEMENT SYSTEMS (E-SCHOOL, ELECTRONIC GRADEBOOK, ETC.)	127
Конокбаева Н., Омуралиева М.Н.	131
SCRATCH ПРОГРАММАСЫНДА ОКУУЧУЛАРГА ТАПШЫРМАЛАРДЫ ЖАНА ДОЛБООРЛОРДУ ИШТЕП ЧЫГУУ	132
РАЗРАБОТКА ЗАДАНИЙ И ПРОЕКТОВ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ В SCRATCH	132
DEVELOPING ASSIGNMENTS AND PROJECTS FOR STUDENTS IN SCRATCH	132
Көчкөнбаева С.	135
ИНТЕРАКТИВДҮҮ ТАПШЫРМАЛАР АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН БИЛИМ АЛУУСУН ИНДИВИДУАЛДАШТЫРУУ	135
ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕРАКТИВНЫХ ЗАДАНИЙ	135
PERSONALIZING LEARNING FOR ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS THROUGH INTERACTIVE ACTIVITIES	136
Касымова Г.Т., Бийгелдиева Н.А., Өмүрканов Т.А.	141

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ТОЛЕРАНТТУУЛУГУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОЦЕССТЕ КАЛЫПТАНДЫРУУ	141
ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ	141
FORMING TOLERANCE IN PRESCHOOL CHILDREN IN THE PEDAGOGICAL PROCESS..	141
Кубандык кызы М.	146
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ТААНЫП БИЛҮҮ ЖӨНДӨМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ	146
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ НАВЫКОВ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ	146
PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE SKILLS FOR UCHENIKOV PRIMARY SCHOOL.....	146
Кудайберди кызы Д., Таштанкулова Ж.Ж.	151
БАЛДАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧАЛУУЛУГУН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ӨЗҮН-ӨЗҮ ТЕЙЛӨӨНҮН РОЛУ	151
РОЛЬ САМООБСЛУЖИВАНИЯ В РАЗВИТИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ.....	151
THE ROLE OF SELF-CARE IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S INDEPENDENCE	151
Курманбек кызы Ч.	155
ОКУУЧУЛАРДЫ ПАТРИОТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН ИЛИМИЙ-ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ.....	155
НАУЧНЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПАТРИОТИЗМУ .	155
SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS FOR TEACHING STUDENTS PATRIOTISM	155
Курманбекова С., Эгимбаева Ж.Б.	160
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ МЕКЕМЕДЕГИ УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ЖАШ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮНҮН МААЛЫМАТТЫК МАДАНИЯТТЫН БАШТАПКЫ НЕГИЗДЕРИН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ШАРТТАРЫ	160
УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРВОНАЧАЛЬНЫХ ОСНОВ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ВОЗРАСТА В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ	160
CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE INITIAL FOUNDATIONS OF INFORMATION CULTURE OF OLDER CHILDREN IN PRESCHOOL INSTITUTIONS	160
Кыдырма кызы М.	166
КЫРГЫЗСТАНДАГЫ АЙЫЛ ЖАНА ШААР МЕКТЕПТЕРИНИН ОРТОСУНДАГЫ БИЛИМ АЖЫРЫМЫ: PISA ЖАНА ЖРТ МААЛЫМАТТАРЫ БОЮНЧА ТАЛДОО	166
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ РАЗРЫВ МЕЖДУ СЕЛЬСКИМИ И ГОРОДСКИМИ ШКОЛАМИ В КЫРГЫЗСТАНЕ: АНАЛИЗ ПО ДАННЫМ PISA И ОРТ.....	166
EDUCATIONAL GAP BETWEEN RURAL AND URBAN SCHOOLS IN KYRGYZSTAN: ANALYSIS BASED ON PISA AND ORT DATA	166
Максатбек кызы Б., Мукашова А.	170
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН САБАТТУУ ЖАЗУУ КӨНДҮМДӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК- ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ	170
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ГРАМОТНОГО ПИСЬМА У УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ КЛАССОВ.....	170
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF SKILLS OF LITERATE WRITING IN STUDENTS OF MIDDLE CLASSES.	170
Мамбеталиева А.А.....	176
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН КӨРКӨМ ӨНӨР АРКЫЛУУ АДЕП-	

АХЛАКТЫКА ТАРБИЯЛОО.	176
НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ИСКУССТВА.	176
MORAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF ART	176
Молдакунова А.К.,Өмүрканов Т.А., Бийгелдиева Н.А.	181
БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНДА САБАТТУУ ОКУУ КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	181
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ	181
THEORETICAL BASIS FOR DEVELOPING READING SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS	181
УДК 373.2:378.147.....	185
Моңолбаева С.	185
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН КОНСТРУКТОРДУК КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮГӨ КЕЛЕЧЕКТЕГИ МУГАЛИМДЕРДИ ДАЯРДОО МОДЕЛИ	185
МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАВЫКАМ ПРОЕКТИРОВАНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	185
A MODEL FOR TEACHING FUTURE TEACHERS DESIGN SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN	185
Мундуспаева К.Т.	188
ПРЕДМЕТТИК-ОЮНДУК ЧӨЙРӨДӨ ПЕДАГОГ МЕНЕН БАЛДАРДЫН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕШҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮ.....	188
РАЗВИТИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПЕДАГОГА И ДЕТЕЙ В ПРЕДМЕТНО-ИГРОВОЙ СРЕДЕ	188
DEVELOPING TEACHER–CHILD INTERACTION IN A PLAY-BASED LEARNING ENVIRONMENT	188
Муратбекова С.М., Биймурсаева Б.М.	194
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН КЕЛЕЧЕКТЕГИ ПЕДАГОГДОРУНУН БАЛА БАКЧАДАГЫ КЕСИПТИК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨРҮ	194
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ДЕТСКОМ САДУ.	194
PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE EARLY CHILDHOOD EDUCATION TEACHERS IN KINDERGARTEN	194
Нурбекова Д.,Мамбеталиева А.М.....	200
ТАЛКУУНУН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕПТЕРИНДЕГИ ЖОГОРКУ КЛАССТАРДА КОММУНИКАТИВДИК КӨНДҮМДӨРДҮ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН МЕТОДУ КАТАРЫ КОЛДОНУЛУШУ	200
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ДИСКУССИИ КАК СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У СТАРШЕКЛАСНИКОВ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ.....	200
THE USE OF THE DISCUSSION METHOD AS A TOOL FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE SKILLS AMONG SENIOR SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS.....	200
Орозалиева Г.А.	205
САБАКТАРДА ЖАНА КҮНҮМДҮК ИШ-АРАКЕТТЕРДЕ УЛУТТУК МАЗМУНДАГЫ ЭМГЕК ОЮНДАРЫН ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУ УСУЛДАРЫ.....	205

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ИГР И ТЕХНОЛОГИЙ С НАЦИОНАЛЬНЫМ СОДЕРЖАНИЕМ НА УРОКАХ И В ПОВСЕДНЕВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	205
METHODS OF USE OF LABOUR GAMES AND TECHNOLOGIES WITH NATIONAL CONTENT IN LESSONS AND IN DAILY ACTIVITIES.	205
Осмонова П., Мокеева А., Жантаев А.	208
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ УЛУУ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫК- ПЕДАГОГИКАЛЫК МҮНӨЗДӨМӨСҮ	208
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	208
PSYCHO-PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN	208
Рысбекова Ж., Аман кызы Б.	215
ПЕДАГОГДОРДУН КЕСИПТИК ДАЯРДЫГЫН ЖАНА ИННОВАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ АРКЫЛУУ ЗАМАНБАП ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ	215
ПОВЫШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	215
IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING AND INNOVATIVE COMPETENCE OF TEACHERS THROUGH THE USE OF MODERN TECHNOLOGIES.....	215
Сайдин кызы Б.	219
ИНТЕРАКТИВДУУ МЕТОДДОР ЖАНА САНАРИПТИК РЕСУРСТАР АРКЫЛУУ МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ.....	219
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ С ПОМОЩЬЮ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ЦИФРОВЫХ РЕСУРСОВ.....	219
METHODS OF TEACHING MATHEMATICS USING INTERACTIVE METHODS AND DIGITAL RESOURCES.....	219
Сатар кызы Н., Жунусакунова А.Д.	224
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУСУНУН ӨЗҮН-ӨЗҮ БААЛООСУН КАЛЫПТАНДЫРУУДА ҮЙ- БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯНЫН ТААСИРИ	224
ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ САМООЦЕНКИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА	224
THE IMPACT OF FAMILY EDUCATION ON THE DEVELOPMENT OF SELF-ESTEEM AMONG PRIMARY SCHOOL-AGED CHILDREN.....	224
Суюнова Б., Аман кызы Б.	229
МУГАЛИМДИН КЕСИПТИК ЭТИКАСЫ ЖАНА ОКУУЧУЛАРГА ҮЛГҮ БОЛУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТТЕРИ	229
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА УЧИТЕЛЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РОЛИ ОБРАЗЦА ДЛЯ ПОДРАЖАНИЯ ДЛЯ УЧЕНИКОВ	229
PROFESSIONAL ETHICS OF A TEACHER AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE ROLE OF A ROLE MODEL FOR	229
Сыртбай к А. Э. Жумакадырова Ч. Ж.	233
БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ ОКУУЧУЛАРДЫН ТОЛЕРАНТТУУ САПАТТАРЫН ТАРБИЯЛООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....	233
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНЫХ КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ	233
PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING TOLERANT QUALITIES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS.....	233

Таалайбек кызы А., Аман кызы Б.	239
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН КЫЙМЫЛ-АРАКЕТТИК КӨНДҮМДӨРҮН КОММУНИКАЦИЯ МЕНЕН ИНТЕГРАЦИЯЛОО	239
ИНТЕГРАЦИЯ ДВИГАТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ С КОММУНИКАТИВНЫМИ НАВЫКАМИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	239
INTEGRATION OF MOTOR SKILLS WITH COMMUNICATION SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN	239
Токтобек кызы К., Жунусакунова А.Д.	243
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮДӨ БАЛДАРДЫН ӨНҮГҮҮ ДЕҢГЭЭЛИН БААЛООНУН ТЕОРИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ	243
ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНИВАНИЯ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ	243
THEORETICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF ASSESSING THE DEVELOPMENTAL LEVEL OF PRESCHOOL CHILDREN	243
Токошова Ж., Кубанычбек к.М., Муңайтпасова Г.	247
ОКУУЧУЛАРДЫ ТАРБИЯЛООДО МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСУНУН ОРДУ	247
РОЛЬ ШКОЛЬНОГО КУРСА МАТЕМАТИКИ В ОБРАЗОВАНИИ УЧАЩИХСЯ	247
THE ROLE OF THE SCHOOL MATHEMATICS COURSE IN THE EDUCATION OF STUDENTS	247
Улан кызы С.	256
МУГАЛИМДИН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮ ЖАНА КЕСИПТИК ӨНҮГҮҮСҮНҮН ЖОЛДОРУ: ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ	256
КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЕЙ И ПУТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ: НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ.	256
TEACHER COMPETENCE AND WAYS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT: SCIENTIFIC, METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS.	256
Умарова А.Н.	261
БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН САНАРИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН ӨНҮКТҮРҮҮ	261
РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ	261
DEVELOPING DIGITAL COMPETENCIES IN PRIMARY SCHOOL STUDENT	261
Үсөнгазы кызы А.	268
КЕНЖЕ МЕКТЕП ЖАШЫНДАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫН АКАДЕМИЯЛЫК МОТИВАЦИЯСЫНА МУГАЛИМ-ОКУУЧУ МАМИЛЕСИНИН САПАТЫНЫН ТААСИРИ: НАРЫН РАЙОНУНУН МЕКТЕПТЕРИНЕН ЭМПИРИКАЛЫК МААЛЫМАТТАР	268
ВЛИЯНИЕ КАЧЕСТВА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ УЧИТЕЛЬ –УЧЕНИК НА АКАДЕМИЧЕСКУЮ МОТИВАЦИЮ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ: ЭМПИРИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ ИЗ ШКОЛ НАРЫНСКОГО РАЙОНА	268
THE INFLUENCE OF TEACHER–STUDENT RELATIONSHIP QUALITY ON ACADEMIC MOTIVATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS: EMPIRICAL DATA FROM SCHOOLS IN NARYN REGION	268
Хасенова А., Мокеева А., Жантаев А.	273
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ЖАНА КУРАКТЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	273
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.	273
PSYCHOLOGICAL AND AGE CHARACTERISTICS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS	273

Шадыманова М., Эгимбаева Ж. Б.....	279
БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП СИСТЕМАСЫНДА ИНКЛЮЗИВДУУ БИЛИМ БЕРУУНУ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН АРТЫКЧЫЛЫКТУУ БАГЫТТАРЫ.....	279
ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ	279
INCLUSIVE EDUCATION IN THE PRIMARY SCHOOL SYSTEM STRUCTURES TO IMPROVE TEACHING	279
Шайманбетова Ф., Биймурсаева Б.	283
6-8-КЛАССТАРДЫН ГЕОМЕТРИЯ КУРСУНДА ПРАКТИКАЛЫК КӨНДҮМДӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ.....	283
О ФОРМИРОВАНИИ ПРАКТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ В КУРСЕ ГЕОМЕТРИИ 6-8 КЛАССАХ.....	283
DEVELOPING PRACTICAL SKILLS IN THE 6TH–8TH GRADE GEOMETRY CURRICULUM	283
Шаршебаева А., Шерматова И.К.	288
ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ТВОРЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	288
БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕРДИН ОКУУ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНДӨ ЧЫГАРМАЧЫЛЫК КӨНҮГҮҮЛӨРДҮН НЕГИЗГИ ТҮРЛӨРҮ	288
MAIN TYPES OF CREATIVE EXERCISES IN EDUCATIONAL ACTIVITIES IN PRIMARY SCHOOLS.....	288
Шаршембиева А.З., Жунусакунова А.Д.	293
МАЗМУНДУК МОДУЛДАР МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ТААНЫП- БИЛҮҮ АКТИВДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК КАРАЖАТЫ КАТАРЫ	293
СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ МОДУЛИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	293
CONTENT MODULES AS A PEDAGOGICAL MEANS OF DEVELOPING COGNITIVE ACTIVITY IN PRESCHOOL CHILDREN	293
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	298
Жаасынбыкова М.....	298
ЖОГОРКУ ТОП БАЛДАРЫНДА ЧЕТ ТИЛДИК КОММУНИКАТИВДИК ЖӨНДӨМДӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ	298
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ВЛАДЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ У ДЕТЕЙ СТАРШИХ КЛАССОВ.....	298
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE SKILLS IN FOREIGN LANGUAGES IN SENIOR SCHOOL CHILDREN.....	298
Жумадилова А.Ж.....	302
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН АДЕПТИК ТАРБИЯЛООНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	302
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	302
PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MORAL EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN	302
Сыдыкова Ч., Мукашова А.	308
МУЗЫКА ЖАНА КӨРКӨМ СҮРӨТ ӨНӨРҮНДӨ ПРЕДМЕТ АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТЫ	

ЖҮЗӨГӨ АШЫРУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ..	308
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В МУЗЫКЕ И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ.	308
SYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION IN MUSIC AND VISUAL ARTS.	308
Токтоболотова Ж., Аман кызы Б.	317
ҮЙ-БҮЛӨДӨ АДЕП-АХЛАКТЫК БААЛУУЛУКТАРДЫ КАЛЫПТАНДЫРУУ АРКЫЛУУ БАЛАНЫН СОЦИАЛДАШУУСУ	317
СОЦИАЛИЗАЦИЯ РЕБЕНКА ПОСРЕДСТВОМ ФОРМИРОВАНИЯ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СЕМЬЕ	317
EDUCATION BASED ON NATIONAL VALUES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS.....	317
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ.....	322
Аккозова А.....	322
Т. ТОЛСТАЯНЫН ЧАКАН ПРОЗАСЫНДАГЫ БАЛАЛЫК ДҮЙНӨСҮН РЕКОНСТРУКЦИЯЛООНУН ПОЭТИКАСЫ ЖАНА МЕХАНИЗМДЕРИ	322
ПОЭТИКА И МЕХАНИЗМЫ РЕКОНСТРУКЦИИ МИРА ДЕТСТВА В МАЛОЙ ПРОЗЕ Т. ТОЛСТОЙ.....	322
POETICS AND MECHANISMS OF RECONSTRUCTING THE WORLD OF CHILDHOOD IN T. TOLSTAYA'S SHORT PROSE	322
Арзыгулова М., Мамбеталиева А.М.	325
ДОЛБООР МЕТОДУНУН ЖОГОРКУ МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БАЛДАРДЫН АНГЛИС ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨГҮ МОТИВАЦИЯСЫНА ТААСИРИ,.....	325
ВЛИЯНИЕ ПРОЕКТНОГО МЕТОДА НА МОТИВАЦИЮ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ THE INFLUENCE OF THE PROJECT METHOD ON THE MOTIVATION OF OLDER PRESCHOOL CHILDREN IN LEARNING ENGLISH	325
Арсланова А.	328
ЛЕКСИКОГРАФИЯДАГЫ СӨЗДҮКТӨРДҮН КЛАССИФИКАЦИЯСЫ ЖАНА АЛАРДЫН НЕГИЗГИ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	329
КЛАССИФИКАЦИЯ СЛОВАРЕЙ В ЛЕКСИКОГРАФИИ И ИХ ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ.....	329
CLASSIFICATION OF DICTIONARIES IN LEXICOGRAPHY AND THEIR MAIN CHARACTERISTICS	329
Бектемирова П., Даткабекова Ж.А.	334
ЖЕФРИ ЧОСЕРДИН XIV КЫЛЫМДАГЫ АНГЛИС АДАБИЙ ТИЛИНИН КАЛЫПТАНЫШЫНДАГЫ РОЛУ	334
РОЛЬ ДЖЕФФРИ ЧОСЕРА В ФОРМИРОВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В XIV ВЕКЕ	334
THE ROLE OF GEOFFREY CHAUCER IN THE FORMATION OF THE ENGLISH LITERARY LANGUAGE IN THE FOURTEENTH CENTURY	334
Билалова Г.Т.	337
РОЛЬ ПРЕДМЕТА "ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ" В ФОРМИРОВАНИИ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ.....	338
NARYNSKY REGIONAL MULTI-PROFILE INSTITUTE NAMED AFTER S. NAAMATOVA AT NCU NAMED AFTER J. BALASAKAYA.....	338

THE ROLE OF THE SUBJECT "LITERARY READING" IN THE FORMATION OF CREATIVE ACTIVITY	338
Жайлобаева Т., Мамбеталиева А.М.	342
АКШ, АВСТРАЛИЯ, КАНАДА ЖАНА БАШКА АНГЛИС ТИЛДҮҮ ӨЛКӨЛӨРДӨГҮ АНГЛИС ТИЛИНИН ЛЕКСИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ: ТАРЫХЫЙ ӨНҮГҮШҮ ЖАНА ӨЗ АРА ТААСИРИ	342
ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В США, АВСТРАЛИИ, КАНАДЕ И ДРУГИХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СТРАНАХ: ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И ВЗАИМНОЕ ВЛИЯНИЕ	342
LEXICAL PECULIARITIES OF ENGLISH IN THE USA, AUSTRALIA, CANADA, AND OTHER ENGLISH-SPEAKING COUNTRIES: HISTORICAL DEVELOPMENT AND MUTUAL INFLUENCE	342
Жолдошбекова А., Касаболотова Г.А.	345
КЫРГЫЗ АУДИТОРИЯСЫНДАГЫ ОРФОГРАФИЯЛЫК КАТАЛАРДЫН АЛДЫН АЛУУ ЖАНА ЖОЮУ	345
ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ И УСТРАНЕНИЕ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ ОШИБОК В КЫРГЫЗСКОЙ АУДИТОРИИ	345
PREVENTING AND ELIMINATING SPELLING ERRORS IN THE KYRGYZ AUDIENCE	345
Кадырова Ж.	350
XX–XXI КЫЛЫМДАРДЫН ЧЕГИНИНДЕГИ МЕТАПРОЗА ЖАНА «БОШТУК» ДҮЙНӨ ТААНЫМЫНЫН КОНТЕКСТИНДЕГИ В. ПЕЛЕВИНДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ	350
ТВОРЧЕСТВО В. ПЕЛЕВИНА В КОНТЕКСТЕ МЕТАПРОЗЫ И «ПУСТОТНОГО» МИРООЩУЩЕНИЯ РУБЕЖА XX–XXI ВЕКОВ.	350
THE WORK OF V. PELEVIN IN THE CONTEXT OF METAFICTION AND THE "VOID" WORLDVIEW OF THE TURN OF THE 20TH–21ST CENTURIES	350
Кубанычбек кызы Ж., Даткабекова Ж. А.	353
АЗЫРКЫ АНГЛИС ТИЛИНИН СӨЗДҮК КУРАМЫНЫН ӨЗӨГҮ КАТАРЫ АНГЛОСАКСОНДУК ЛЕКСИКАЛЫК КАТМАР: СЕМАНТИКАЛЫК, СӨЗ ЖАСООЧУЛУК ЖАНА СТИЛИСТИКАЛЫК ӨЛЧӨМДӨРҮ	353
АНГЛОСАКСОНСКИЙ ЛЕКСИЧЕСКИЙ ПЛАСТ КАК ЯДРО СЛОВАРНОГО СОСТАВА СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: СЕМАНТИЧЕСКОЕ, СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ И СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЯ	353
THE ANGLO-SAXON LEXICAL STRATUM AS THE CORE OF MODERN ENGLISH VOCABULARY: SEMANTIC, WORD-FORMATION AND STYLISTIC DIMENSIONS	353
Куштарбек кызы М.	360
В.В. НАБОКОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ МЕТАФОРАНЫН ФУНКЦИЯЛАРЫ	360
ФУНКЦИИ МЕТАФОРЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В.В. НАБОКОВА	360
FUNCTIONS OF METAPHOR IN THE WORKS OF V. V. NAVOKOV	360
Нурланбек кызы Г., Мамбеталиева А.М.	363
ЧЕТ ТИЛИН ОКУТУУДА РЕАЛИЙЛЕРДИ КОЛДОНУУНУН ЗАМАНБАП ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	363
СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕАЛИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	363
MODERN FEATURES OF USING REALIA IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING	363
Осмоналиева Н., Касаболотова Г.А.	367
ОРУС ТИЛИН ОКУТУУДА КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК ТҮШҮНҮГҮ	367

ПОНЯТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	367
THE CONCEPT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS	367
Рахбек кызы Н.	370
КӨРКӨМ ТЕКСТТЕГИ ДИАЛОГДУН ТҮРЛӨРҮ ЖАНА ФУНКЦИЯЛАРЫ	370
ВИДЫ И ФУНКЦИИ ДИАЛОГА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ	370
TYPES AND FUNCTIONS OF DIALOGUE IN A LITERARY TEXT.....	370
Таалайбек кызы С., Мамбеталиева А.М.....	373
ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕПТЕРИНИН ЖОГОРКУ КЛАССТАРЫНДА АНГЛИС ТИЛИ САБАГЫНДА ИНТЕРНЕТ БУЛАКТАРЫН КОЛДОНУУНУН ШАРТТАРЫ	373
УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СТАРШИХ КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ	373
CONDITIONS FOR USING INTERNET RESOURCES IN ENGLISH LESSONS IN SENIOR CLASSES OF SECONDARY SCHOOLS	374
Талантбек кызы Ж.....	378
ЗАМАНБАП ОРУС ТИЛИНИН СИСТЕМАСЫНДАГЫ АДЕП-АХЛАКТЫК ЛЕКСИКАНЫН ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ	378
ПОНЯТИЕ И СПЕЦИФИКА НРАВСТВЕННОЙ ЛЕКСИКИ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА.....	378
CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES OF MORAL VOCABULARY IN THE SYSTEM OF THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE	378
Токтакунова Г.....	382
ОРУС ТИЛИНДЕ ЭТИШ СЕЗИМДЕРДИ ЖАНА ОЙЛОРДУ БИЛДИРҮҮ КАРАЖАТЫ КАТАРЫ	382
ГЛАГОЛ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ЧУВСТВ И МЫСЛЕЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	382
VERB AS A MEANS OF EXPRESSING FEELINGS AND THOUGHTS IN THE RUSSIAN LANGUAGE.....	382
Шарапова А.	385
ОРУС ТИЛИ САБАКТАРЫНДА ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЖУМУШТАРДЫ АТКАРУУДА КРИТИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫН ЫКМАЛАРЫН КОЛДОНУУ	385
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЕМОВ ТЕХНОЛОГИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ТВОРЧЕСКИХ РАБОТ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	385
THE USE OF CRITICAL THINKING TECHNOLOGY TECHNIQUES IN PERFORMING CREATIVE TASKS IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS.....	385
Эсенбаева А., Касаболотова Г.А.	388
ОРУС ТИЛИ САБАГЫНДА ӨНҮКТҮРҮҮЧҮ ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	389
ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	389
DEVELOPMENTAL LEARNING TECHNOLOGY IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS.....	389
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ	392
Азаматова А.А.	392
КОММЕРЦИЯЛЫК БАНКТАРДА КРЕДИТТИК ТОБОКЕЛДИКТИ БАШКАРУУНУН ЫКМАЛАРЫ ЖАНА ИНСТРУМЕНТТЕРИ	392
МЕТОДЫ И ИНСТРУМЕНТЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ РИСКОМ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ.....	392

METHODS AND TOOLS FOR CREDIT RISK MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS ...	392
Бекирова Д.О. Илимбеков М.	396
КАМСЫЗДАНДЫРУУ ТОБОКЕЛДИКТЕРИН БАШКАРУУНУ ӨРКҮНДӨТҮҮ.....	396
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ СТРАХОВЫМИ РИСКАМИ	396
IMPROVEMENT OF INSURANCE RISK MANAGEMENT.....	396
Бекирова Д.О. Нурланов Р.....	402
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИПОТЕКАЛЫК РЫНОГУНУН ӨНҮГҮШҮНДӨГҮ НЕГИЗГИ КӨЙГӨЙЛӨР	402
ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО РЫНКА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ	402
THE MAIN PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE MORTGAGE MARKET OF THE KYRGYZ REPUBLIC	402
Каныбеков М.К.....	407
БАНК СЕКТОРУНУН ТУРУКТУУЛУГУН КАМСЫЗДООДО ЭЛ АРАЛЫК ТАЖРЫЙБА...	407
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА	407
INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ENSURING BANKING SECTOR STABILITY	407
Майрамбеков А.М., Исраилов Э.М.....	412
АЙМАКТЫК ЧАКАН ӨНДҮРҮШ ИШКАНАСЫНЫН КАПИТАЛЫНЫН СТРУКТУРАСЫН ОПТИМАЛДАШТЫРУУ: WACC ЖАНА DFL МОДЕЛДЕРИН КОЛДОНУУНУН ТЕОРИЯЛЫК-ПРАКТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ	412
ОПТИМИЗАЦИЯ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА РЕГИОНАЛЬНОГО МАЛОГО ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ МОДЕЛЕЙ WACC И DFL	412
OPTIMIZING THE CAPITAL STRUCTURE OF A REGIONAL SMALL MANUFACTURING ENTERPRISE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF THE WACC AND DFL MODELS	412
Максатова Б.М., Турдугулова Г.Т., Дөөлөтбекова Ж.Д.....	420
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫКТЫК ПОТЕНЦИАЛ ЖАНА ИНФЛЯЦИЯЛЫК ПРОЦЕССТЕРДИН МАМЛЕКЕТТИК БЮДЖЕТТИН КИРЕШЕЛЕРИНЕ ТААСИРИ	420
ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА И ИНФЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ДОХОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	420
THE INFLUENCE OF TAX POTENTIAL AND INFLATIONARY PROCESSES ON STATE BUDGET REVENUES IN THE KYRGYZ REPUBLIC.....	420
Нуралиева Н. М., Максатова М.Б., Касымбаева М. С.	424
НАРЫН РЕГИОНУНУН "ЖАШЫЛ" ЭКОНОМИКАСЫНА ӨТҮҮ ШАРТЫНДА САНАРИПТИК ПЛАТФОРМАЛАРДЫН МААНИЛҮҮЛҮГҮ	424
ЗНАЧИМОСТЬ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К «ЗЕЛЕНОЙ» ЭКОНОМИКЕ НАРЫНСКОГО РЕГИОНА	424
THE IMPORTANCE OF DIGITAL PLATFORMS IN THE TRANSITION TO A "GREEN" ECONOMY IN THE NARYN REGION	424
Сатыбалдиева А.К.....	428
РЫНОК ШАРТТАРЫНДА ИШКАНАНЫН ТУРУКТУУЛУГУ.....	428
УСТОЙЧИВОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ.....	428
ENTERPRISE SUSTAINABILITY IN MARKET CONDITIONS	428

Ырысбекова Ж.Ы.	433
САЛЫК РЕФОРМАСЫНЫН СТРАТЕГИЯЛЫК БАГЫТТАРЫ: ОТЧЕТТУУЛУКТУ ЖӨНӨКӨЙЛӨТҮҮ ЖАНА ФИСКАЛДЫК САНАРИПТЕШТИРҮҮ	433
СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАЛОГОВОЙ РЕФОРМЫ: УПРОЩЕНИЕ ОТЧЕТНОСТИ И ФИСКАЛЬНАЯ ЦИФРОВИЗАЦИЯ	433
STRATEGIC DIRECTIONS OF TAX REFORM: SIMPLIFICATION OF REPORTING AND FISCAL DIGITALIZATION	433
Эркинбек кызы Ж.	438
СТРАТЕГИЯЛЫК ПЛАНДООНУН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ МЕХАНИЗМДЕРИ	439
МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ	439
MECHANISMS FOR ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF STRATEGIC PLANNING	439
Сведения об авторах	444